

**T.C.**  
**SELÇUK ÜNİVERSİTESİ**  
**SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**  
**TARİH ANA BİLİM DALI**  
**YAKINÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI**

**XIX. YÜZYILDA ÇUKUROVA'DA DOĞAL**  
**AFETLER VE SALGIN HASTALIKLAR**

**DOKTORA TEZİ**

**Selma TURHAN SARIKÖSE**

**DANIŞMAN**

**PROF. DR. ALAATTİN AKÖZ**

**KONYA- 2013**



## İÇİNDEKİLER

<i>BİLİMSEL ETİK SAYFASI</i> .....	V
<i>TEZ KABUL FORMU</i> .....	VI
<i>ÖN SÖZ</i> .....	VII
<i>ÖZET</i> .....	VIII
<i>SUMMARY</i> .....	IX
<i>KISALTMALAR</i> .....	X
<b>GİRİŞ</b> .....	<b>1</b>
<i>I. ARAŞTIRMANIN AMACI</i> .....	1
<i>II. ARAŞTIRMANIN KAPSAMI</i> .....	5
<i>III. ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI</i> .....	6
<i>IV. ÇUKUROVA 'NIN COĞRAFİ YAPISI VE ÇUKUROVA TARİHİ</i> .....	6
<i>1. Çukurova Adı, Coğrafi Yapısı ve Sınırları</i> .....	6
<i>2. XIX. Yüzyıla Kadar Çukurova Tarihi</i> .....	13
<i>3. XIX. Yüzyılda Çukurova</i> .....	17
<i>V. XIX. YÜZYILA KADAR ÇUKUROVA 'DA DOĞAL AFETLER VE SALGIN HASTALIKLAR</i> .....	22
<i>1. DOĞAL AFETLER</i> .....	22
<i>1.1. Deprem</i> .....	22
<i>1.2. Kuraklık ve Kıtık</i> .....	25
<i>1.3. Yangın</i> .....	28
<i>1.4. Sel</i> .....	29
<i>1.5. Fırtına</i> .....	31
<i>1.6. Çekirge İstilaları</i> .....	31
<i>2. SALGIN HASTALIKLAR</i> .....	33
<i>2.1. Cüzzam</i> .....	34
<i>2.2. Veba</i> .....	36
<i>2.3. Kolera</i> .....	39
<i>2.4. Sıtma</i> .....	44
<i>2.5. Tifo</i> .....	46
<i>2.6. Tifüs</i> .....	47
<i>2.7. Humma</i> .....	48
<i>2.8. Çiçek</i> .....	49
<i>2.9. Frengi</i> .....	52
<b>BİRİNCİ BÖLÜM</b> .....	<b>57</b>
<b>XIX. YÜZYILDA ADANA'DA DOĞAL AFETLER VE SALGIN HASTALIKLAR</b> .....	<b>57</b>
<b>I. ADANA MERKEZDE DOĞAL AFET VE SALGIN HASTALIKLAR</b> .....	<b>57</b>
<i>1. DOĞAL AFETLER</i> .....	57
<i>1.1. Deprem</i> .....	57

1.2. Kuraklık ve Kıtık.....	58
1.3. Yangın.....	96
1.4. Sel.....	105
1.5. Fırtına.....	121
1.6. Çekirge İstilasası.....	122
2. SALGIN HASTALIKLAR.....	125
2.1. Veba.....	125
2.2. Kolera.....	127
2.3. Sıtma.....	180
2.4. Tifo.....	182
2.5. Tifüs.....	183
2.6. Humma.....	184
2.7. Dizanteri.....	185
2.8. Frengi.....	185
2.9. Çiçek.....	188
2.10. Kuduz.....	191
2.11. Difteri.....	192
2.12. Nezle.....	193
2.13. Sarılık.....	194
2.14. Hayvan Hastalıkları.....	194
2.15. Bitki Hastalıkları.....	198
<b>İKİNCİ BÖLÜM.....</b>	<b>201</b>
<b>ADANA’NIN İLÇELERİNDE DOĞAL AFETLER VE SALGIN HASTALIKLAR.....</b>	<b>201</b>
1. DOĞAL AFETLER.....	201
1.1. Deprem.....	201
1.2. Kuraklık.....	201
1.3. Yangın.....	204
1.4. Sel.....	215
1.5. Fırtına.....	220
1.6. Çekirge İstilasası.....	221
1.7. Toprak Kayması.....	221
2. SALGIN HASTALIKLAR.....	221
2.1. Veba.....	221
2.2. Kolera.....	222
2.3. Sıtma.....	238
2.4. Tifo.....	240
2.5. Tifüs.....	242
2.6. Dizanteri.....	242
2.7. Çiçek.....	242
2.8. Frengi.....	244
2.9. Kuduz.....	249
2.10. Humma.....	249
2.11. Hayvan Hastalıkları.....	249
2.12. Bitki Hastalıkları.....	252
2.13. Diğer Salgın Hastalıklar.....	253

<b>ÜÇÜNCÜ BÖLÜM</b> .....	<b>255</b>
<b>XIX. YÜZYILDA MERSİN'DE DOĞAL AFETLER VE SALGIN HASTALIKLAR</b> .....	<b>255</b>
<b>I. MERSİN MERKEZDE DOĞAL AFETLER VE SALGIN HASTALIKLAR</b> .	255
1. <i>DOĞAL AFETLER</i> .....	255
1.1. <i>Deprem</i> .....	255
1.2. <i>Kuraklık ve Kıtık</i> .....	255
1.3. <i>Yangın</i> .....	257
1.4. <i>Sel</i> .....	259
1.5. <i>Fırtına</i> .....	261
1.6. <i>Çekirge İstilas</i> .....	263
2. <i>SALGIN HASTALIKLAR</i> .....	264
2.1. <i>Veba</i> .....	264
2.2. <i>Kolera</i> .....	264
2.3. <i>Humma</i> .....	276
2.4. <i>Tifo</i> .....	276
2.5. <i>Çiçek</i> .....	276
2.6. <i>Frengi</i> .....	277
2.7. <i>Kuduz</i> .....	278
2.8. <i>Hayvan Hastalıkları</i> .....	279
<b>II. MERSİN'İN İLÇELERİNDE DOĞAL AFETLER VE SALGIN HASTALIKLAR</b> .....	280
1. <i>DOĞAL AFETLER</i> .....	280
1.1. <i>Deprem</i> .....	280
1.2. <i>Kuraklık ve Kıtık</i> .....	281
1.3. <i>Yangın</i> .....	284
1.4. <i>Sel</i> .....	287
1.5. <i>Fırtına</i> .....	291
1.6. <i>Çekirge İstilas</i> .....	292
2. <i>SALGIN HASTALIKLAR</i> .....	292
2.1. <i>Veba</i> .....	292
2.2. <i>Kolera</i> .....	292
2.3. <i>Sıtma</i> .....	310
2.4. <i>Frengi</i> .....	310
2.5. <i>Çiçek</i> .....	312
2.6. <i>Tifo</i> .....	314
2.7. <i>Kuduz</i> .....	314
2.8. <i>Humma</i> .....	314
2.9. <i>Hayvan Hastalıkları</i> .....	315
<b>SONUÇ</b> .....	<b>317</b>
<b>BİBLİYOGRAFYA</b> .....	<b>326</b>
I. ARŞİV BELGELERİ.....	326
II. YAYINLANMIŞ ARŞİV BELGELERİ .....	333
III. KİTAPLAR.....	333
IV. TEZLER VE MAKALELER .....	337

<b>EKLER .....</b>	<b>342</b>
<b>ÖZGEÇMİŞ .....</b>	<b>361</b>

**BİLİMSEL ETİK SAYFASI**

T.C.  
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ  
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

**BİLİMSEL ETİK SAYFASI**

Bu tezin proje safhasından sonuçlanmasına kadar ki bütün süreçlerde bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Selma TURHAN SARIKÖSE

## TEZ KABUL FORMU



T.C.  
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ  
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü



## DOKTORA TEZİ KABUL FORMU

Öğrencinin	Adı Soyadı	Selma TURHAN SARIKÖSE	
	Numarası	064102041005	
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Tarih / Yakınçağ	
	Programı	Tezli Yüksek Lisans <input type="checkbox"/>	Doktora <input checked="" type="checkbox"/>
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. Alaattin ALÖZ	
Tezin Adı	XIX. Yüzyılda Gukurova'da Doğal Afetler ve Salgın Hastalıklar		

Yukarıda adı geçen öğrenci tarafından hazırlanan .....  
başlıklı bu çalışma 25.1.2013 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda  
oybirliği/oyçokluğu ile başarılı bulunarak, jürimiz tarafından yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Ünvanı, Adı Soyadı	Danışman ve Üyeler	İmza
Prof. Dr. Alaattin ALÖZ (Anz)		<i>[Signature]</i>
Prof. Dr. Bayram ÜRELLİ		<i>[Signature]</i>
Prof. Dr. Zeli TEKİN		<i>[Signature]</i>
Prof. Dr. Mehmet İPÇİOĞLU		<i>[Signature]</i>
Yrd. Doç. Dr. Mehmet YILMAZ		<i>[Signature]</i>



## ÖN SÖZ

Tarih boyunca insanlık, başta deprem, sel, yangın, kuraklık, çekirge istilası olmak üzere pek çok doğal afetle karşılaşmıştır. Ayrıca veba, cüzam, sıtma, tifo, tifüs ve kolera gibi salgın hastalıklar uzun asırlar insanlığı tehdit etmiştir. Yaşanan her doğal afet ve salgın hastalık neticesinde birçok şehir ve kasaba tamamen yok olmuş, hatta medeniyetler tarih sahnesinden silinmiştir. Dünya'nın başka bölgelerinde olduğu gibi Anadolu'da da her dönemde doğal afet ve salgın hastalıklar yaşanmıştır. Osmanlılar döneminde de hem doğal afetler hem de salgın hastalıklar eksik olmamıştır. Fay hatları üzerinde bulunan Anadolu'da yaşanan her deprem, şehirleri tahrip edip, pek çok insanın ölümüne sebep olurken diğer afet ve salgın hastalıklar da derin izler bırakmıştır. Bu çalışmada, XIX. yüzyılda Çukurova'da yaşanan doğal afet ve salgın hastalıklar arşiv belgeleri ışığında değerlendirilmiştir. Ayrıca yaşanan doğal afet ve salgın hastalıklara karşı Osmanlı Devleti'nin aldığı tedbirler Avrupa'da alınan tedbirler ve uygulamalar ile kıyaslanmıştır.

Tez, giriş ve dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde; XIX. yüzyılda Çukurova'da yaşanan doğal afetler ve salgın hastalıklar hakkında bilgi verildikten sonra, doğal afet ve salgın hastalıkların genel bir değerlendirmesi yapılmıştır. İkinci bölümde; XIX. yüzyılda Adana'da, üçüncü bölümde; Adana'nın ilçelerinde meydana gelen doğal afetler ile salgın hastalıkların seyri ve alınan tedbirler açıklanmıştır. Dördüncü bölümde; Mersin ve ilçelerinde meydana gelen doğal afetler ile salgın hastalıklar arşiv belgeleri çerçevesinde değerlendirilmiştir. Yanı sıra Osmanlı Devleti'nin, Çukurova'da meydana gelen doğal afetler ve salgın hastalıklara karşı aldığı tedbirler hakkında da bilgi verilmiştir. Araştırmanın sonunda döneme ait arşiv belgeleri, haritalar, plan ve krokiler verilmiştir.

Araştırma süresince her türlü yardım ve desteklerini esirgemeyen danışmanım Prof. Dr. Alaaddin AKÖZ, Tez İzleme Komitesi üyeleri Prof. Dr. Bayram ÜREKLİ ve Prof. Dr. Mehmet İPÇİOĞLU'na sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Tez yazımı esnasındaki yardımlarından dolayı İstanbul Medeniyet Üniversitesi Tarih Bölümü öğretim üyesi Doç. Dr. Recep KARACAKAYA ile tezin her aşamasında yardım ve desteği esirgemeyen eşim Barış SARIKÖSE'ye teşekkür ederim. Ayrıca, Başbakanlık Osmanlı Arşivi görevlilerine teşekkürü bir borç bilirim.

Konya, 2013.

## ÖZET

T.C.

SELÇUK ÜNİVERSİTESİ

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü



Öğrencinin	Adı Soyadı	Selma TURHAN SARIKÖSE	Numarası: 064102041005
	Ana Bilim / Bilim Dalı	TARİH / YAKINÇAĞ TARİHİ	
	Danışmanı	Prof. Dr. Alaattin AKÖZ	
Tezin Adı		XIX. Yüzyılda Çukurova'da Doğal Afetler ve Salgın Hastalıklar	

## ÖZET

Doğal afet ve salgın hastalıklar, tarihin şekillenmesinde önemli bir yere sahiptir. Pek çok medeniyet, doğal afet veya salgın hastalıklardan dolayı tarih sahnesinden silinmiştir. Başta deprem olmak üzere, yangın, sel, fırtına gibi doğal afet, yerleşim birimine zarar vermiş; cüzzam, veba, kolera, sıtma gibi salgın hastalıklar ise binlerce insanın ölümüne neden olduğu gibi, birçok şehrin de tamamen boşalmasına neden olmuştur.

Çukurova, günümüzde Seyhan ve Ceyhan nehirlerinin oluşturduğu delta ovası olup Adana, Tarsus ve Mersin bölgenin önemli şehirleridir. Orta doğuya açılan önemli kara ve demiryolu üzerinde bulunan Çukurova'da tarihin her döneminde doğal afet ve salgın hastalıkların yaşandığı bilinmektedir. Bu araştırmada XIX. yüzyılda Çukurova'da yaşanan doğal afet ve salgın hastalıklar hakkında bilgi verilmiştir. Doğal afet ve salgın hastalıkların ortaya çıkışı, yayılışı ve Osmanlı Devleti tarafından alınan tedbirler arşiv belgeleri çerçevesinde değerlendirilmiştir.

**Anahtar Kelimeler:** XIX. Yüzyıl, Çukurova, Salgın Hastalık, Doğal Afet, Osmanlı.

## SUMMARY



T.C.  
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ  
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü



Öğrencinin	Adı Soyadı	Selma TURHAN SARIKÖSE	Numarası: 064102041005
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Tarih / Yakınçağ Tarihi	
	Danışmanı	Prof. Dr. Alaattin AKÖZ	
Tezin İngilizce Adı		Natural Disasters and Epidemic Diseases in Çukurova in XIX'th Century	

## SUMMARY

Natural disasters and epidemics has an important role in shaping history. Many of civilization, had been deleted due to natural disasters or epidemics at the stage of history. Such as particularly earthquakes, fire, flood, storm, natural disasters had hurt many settlements; leprosy, plague, cholera, epidemic diseases such as malaria caused by the death of thousands of people, many of the city had been completely dislodge.

Cukurova is a delta which had been created by Seyhan and Ceyhan rivers, Adana, Mersin and Tarsus are the important cities of this plain. It's known that, natural disasters and epidemics had lived in Cukurova which is on the most important road and railway goes to the Middle East in the every period of the history. Information have been given about natural disasters and epidemic diseases in Cukurova in the XX'th century, in this research. The occur of disasters and epidemic diseases and measures taken by Ottoman Empire have been evaluated in with archival documents.

**Key Words:** XIX'th Century, Cukurova, Epidemic Diseases, Natural Disasters, Ottoman.

**KISALTMALAR**

bk. : Bakınız

BOA : Başbakanlık Osmanlı Arşivi

C. : Cilt

Çev. : Çeviren

D : Dosya

DİA : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi

Ed. : Editör

G : Gömlek

Haz. : Hazırlayan

İA : İslam Ansiklopedisi

MEB : Milli Eğitim Bakanlığı

S. : Sayı

s. : Sayfa

Sad. : Sadeleştiren

S.Ü. : Selçuk Üniversitesi

SÜSBE : Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Terc. : Tercüme Eden

Ty. : Tarihi Yok

TTK : Türk Tarih Kurumu

Ü. : Üniversitesi

Yay. : Yayınları

Yayn. : Yayınlayan

Yay. Haz. : Yayına Hazırlayan

YKY : Yapı Kredi Yayınları

## GİRİŞ

### I. ARAŞTIRMANIN AMACI

İnsanoğlunun, doğa ile mücadelesi süreklilik arz etmektedir. Bu mücadelede, her ne kadar büyük başarılar gösterilse de bazı dönemlerde aciz kalınmıştır. Afet, “*İnsanlara zarar veren olaylardır.*” Başka bir deyişle “*Doğanın sebep olduğu yıkımdır.*” Afetler, yer kökenli (jeolojik) ve atmosfer (meteorolojik) kökenli olmak üzere iki temel grupta sınıflandırılmıştır (Erler, 2010: 87). Doğal afetler olarak adlandırılan; başta deprem, yangın, sel, toprak kayması ve aşırı soğuk gibi felaketler, insanlığı tehdit eden doğa olaylarının başında gelmektedir. Veba, kolera, tifo vb. hastalıklar, insanoğlunun hatta diğer canlıların yaşamını tehdit eden felaketlerdendir. Afet dönemlerinde, çok sayıda insan ölmüş; afetler, zaman zaman yerleşim birimlerinin dahi ortadan kalkmasına sebep olmuştur. Nüfus, kıtlık ortamlarında göç ve açlık neticesinde meydana gelen ölümlerden dolayı azalmıştır. Seller, çok soğuk hava koşulları ve kuraklık nedeniyle ürünün yok olması, önlerine çıkan her şeyi yağmalayan silahlı çetelerin kırsal alanları talan etmesi, hastalık nedeniyle hayvanların telef olması da yine insanlığı olumsuz yönde etkilemiştir (Erler, 2010: 19-21).

Afetlerin etkisi, sadece olayın meydana geldiği zamanla sınırlı kalmamıştır. Bunların ortaya çıkardığı sosyal ve iktisadi meseleler, toplumları ve devletleri uzun süre meşgul etmiştir. Düzenli hayata geçiş sürecinde pek çok sıkıntılara sebep olmuştur (Kılıç, 1999: 671). Sosyal yaşamda gelir düzeyi yüksek gruba dahil olan nüfus potansiyelinin, doğal afetlerden etkilenmesi sosyal gelir düzeyi düşük diğer gruplara nazaran daha az ölçekte gerçekleşmiştir (Erler, 2010: 19-21).

Biyolojik kökenli afetler; fare veya çekirge gibi haşere veya hayvan sayısında meydana gelen dengesiz artış, buna bağlı olarak tarım alanlarında ortaya çıkan tahribat büyük çaplı zararlara neden olmuştur. Salgın hastalıklar da biyolojik kökenli afetler içinde değerlendirilmektedir (Erler, 2010: 88). Salgınlar, imparatorlukları çökertmiş, orduları kırmış, toplumun psikolojisinde derin tahribatlar yaratmıştır (Ayar, 2007: 1). Çiçek hastalığı, Kızılderili kültüründe önemli yaralar açtığı gibi veba, feodalizmin sonunun gelmesinde önemli bir etkidir. Sıtma, köle ticaretinin gelişmesine yol açmıştır (Nikiforuk: 2007: 15). Salgın hastalıkların çoğunlukla veba, kolera, difteri, çiçek ve dizanteri olduğu dikkat çekmektedir. Yeterli alt yapı ve

kanalizasyon ağına sahip olmayan yerlerde temizlik şartları yerine getirilmediği için bu tür salgınlar, değişik dönemlerde de yaşanmıştır (Erler, 2010: 93).

Yetersiz beslenme hastalıkları arttıran bir diğer etkidir (Braudel, 2003: 73). Kıtlik ortamlarında takip edilen yanlış beslenme şekillerinden dolayı bazı bölgelerde ishal salgınları ortaya çıkmıştır. Yaşanan bağırsak hastalıkları ve mide bozuklukları da insanları etkilemiştir. Açlık nedeniyle savunma metabolizmalarını tahrip ederek hastalıklara karşı dirençsiz hale gelen insanlar, temizliğe de riayet etmediklerinden, hızla üreyen bakteriler ve sindirim sistemlerinde meydana gelen bozulmalardan hayatlarını kaybetmişlerdir (Erler, 2010: 167-170).

Eski dünyada topluluklar arasında dolaşan yalnızca mal, düşünce ve teknikler değildir “*hastalık mikropları*” da toplumdan topluma taşınmıştır (Özdemir, 2005: 3). Orta Asya’da Türklerin en eski tarihlerinden beri aşırı soğukların sebep olduğu “*yutmak*” dönemlerinde kitle halinde hayvan ve insan kırımlarının baş gösterdiği bilinmektedir (Özdemir, 2005: 7). Sadece sıradan vatandaşlar değil bazı dönemlerde sultanlar da salgınlarda hayatını kaybetmiştir. Mesela; Akkoyunlu hükümdarı Yakup Bey, bir salgın hastalık neticesinde ölmüştür (Gündüz, 2010: 29).

Salgınlar, aynı zamanda tarihin şekillenmesinde de büyük rol oynamıştır. Haçlı orduları sıtma, Napolyon orduları tifo, Amerika’da kuzey ile güney arasındaki savaşın sonuçlarını belirlemede de ishal etkili olmuştur (Nikiforuk, 2007: 30). 1854 Kırım Savaşı esnasında binlerce Osmanlı ve müttefik askeri salgın hastalıkla da mücadele etmek zorunda kalmıştır. Askerler, savaş esnasında ortaya çıkan koleradan dolayı vefat etmiştir (Karal, 1995: 239-240). XIX. yüzyılın ortalarına kadar savaşlardaki ölümlerin çoğu silah yaralarından değil, savaşla taşınan hastalıklardan meydana gelmiştir (Ayar, 2007: 2). Hastalıklar, tarihi biçimlendirmede XX. yy.’da da önemli rol oynamıştır. II. Dünya Savaşı’na kadar ölümlerin çoğu savaşlarda değil savaşlarla taşınan hastalıklardan kaynaklanıyordu (Diamond, 2008: 253).

Hayvanlar, salgın hastalıkların yayılmasında önemli etkidir. Kızamığın yayılmasında köpekler; difteri ve tüberkülozun yayılmasında inekler önemli bir vasıta. Ormanların tahrip edilmesiyle, fare, kene, pire ve sivrisinekler, insanlarla daha yakın yaşamaya zorlanmış ve bunun neticesinde veba, tifüs ve sıtma yaygınlık kazanmıştır (Nikiforuk, 2007: 27-29). Yetişkinlerin bazısı çocukların ise çoğu bulaşıcı hastalıkları ev hayvanlarından kaparlar. Yakın tarih boyunca insanların

ölümüne yol açan, çiçek, grip, verem, sıtma, veba, kızamık ve kolera gibi hastalıklar, hayvan hastalıklarının evrimleşmiş halidir. Kanlı Kore hummasının virüsü farelerin idrarı ile yayılır, kuduzda olduğu gibi mikrop almış bir köpeğin salyalarıyla, kudurup herkesi ısırmaya başlaması yeni kurbanların ortaya çıkmasına neden olur (Diamond, 2008: 253, 257).

İnsan kaynaklı afetler içinde yer alan yangın, genelde insanların ihmalkârlığı bazen de doğal olarak meydana gelen yıldırım düşmesi ve şiddetli sıcaklar neticesinde ortaya çıkmaktadır. Şehir, kasaba ve köylerde çıkan yangınlar özellikle ahşap binalar üzerinde tahrip edici olmaktadır. Yangınlar neticesinde meydana gelen hasarın bölge ekonomisini alt üst ettiği ve bölgeden alınan vergilerin düşüşüne neden olduğu için devletin malî yapısını olumsuz etkilediği bilinmektedir (Erler, 2010: 98-99, 102). Aynı zamanda yangınlar, şehirleşmenin büyük düşmanıdır. Pek çok mahalle, yangınlarla tamamen yok olmuş, şehirlerin yeniden imarı devletleri uzun süre meşgul etmiştir.

Jeolojik bir afet olan deprem, bir doğa olayı olup, halk arasında “*zelzele*” ve “*yer sarsıntısı*” olarak da bilinir. Hem can hem mal kaybına sebep olan depremler, devletler için beklenmedik malî harcamaları beraberinde getirmiştir. Depremlerden ticaret olumsuz etkilendiği gibi deprem bölgelerinden kısa süreli göçler de meydana gelmiştir. Ayrıca yaşanan nüfus kayıpları üretimin düşmesine sebep olduğundan, deprem dolayısıyla bölge tarımı da afetten olumsuz etkilenmiştir (Erler, 2010: 103).

Meteorolojik afetler içinde sel, su baskını, çığ, don, aşırı soğuk, aşırı kar yağışı, fırtına, tipi, dolu, sis, yıldırım düşmesi, kuraklık, orman yangını bulunmaktadır.

Bu afetler, tarım alanlarındaki mahsule zarar verdiği için çiftçileri güç durumda bırakmaktadır. Ürünlerin telef olması o bölgede yıl içinde tahıl kıtlığına, bu da fiyatların artışına ve geçim sıkıntısına neden olmaktadır.

Şiddetli fırtına ve yağışların, köprü, bina ve ulaşım ağı üzerinde meydana getirdiği tahribat mahallî idarecileri ekonomik açıdan yeni harcamalar yapmak zorunda bırakmış ve felaket bölgelerinin gelişimini engellemiştir (Erler, 2010: 109-112).

Yağışların azlığı da tarım ürünleri üzerinde olumsuz etkilere sahip olup, mahsulün verimini düşürmektedir (Erler, 2010: 117). Kuraklıklar, kıtlıkların

yaşanmasına neden olmuştur (Nikiforuk, 2007: 28). Kurak havaların üst üste birkaç sene hüküm sürdüğü bölgelerde tarımsal üretim düşmüştür. Kuraklık bölgelerine yakın bölgelerden getirilen hububat fiyatlarına nakliye ücretlerinin eklenmesi ile de tahıl fiyatlarında artış meydana gelmiştir (Erler, 2010: 137).

XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde iki büyük afet süreci tespit edilmektedir. İlki, 1845 yılında şiddetli yaşanan kuraklığın neden olduğu kıtlık, diğeri 1874-1875 yıllarında yaşanan kıtlıktır. XIX. yüzyılda Osmanlı coğrafyasının genelinde kuraklığın etkili olduğu görülmektedir. 1838'de Kıbrıs'ta, 1841'de Doğu Anadolu'da, 1845'te Ankara, Hüdavendigâr, Konya, Kastamonu ve Sivas'ta, 1850-1851'de Ege Bölgesi'nde, 1853'te Tunus'ta, 1855'te Kırım, Anadolu, Cidde ve Yemen'de, 1859'da, Bosna-Hersek, Tekirdağ ve Edirne'de, 1860'ta Musul'da, 1862'de Ege Bölgesi ve Çıldır'da, 1864'te Doğu Anadolu'da, 1865'te Bosna Hersek'te, 1867'de Cezayir ve Tunus'ta, 1871'de Kıbrıs'ta, 1870-1872'de Trablusgarp'ta, 1874'te Anadolu'da büyük kuraklıklar etkili olmuştur (Erler, 2010: 16, 122- 131).

Büyük ölçüde kırsal alanda yaşayan Osmanlı nüfusu iklim değişikliklerinden doğrudan etkilenmiştir. Bütün aşırılıklar, ısı ve yağış fazlalığı, ısı ve yağış takvimindeki tüm değişiklikler; besin kaynaklarını, tarım ürünlerini aynı şekilde hayvancılıkla geçinenlerin hayvan sürülerini de etkilemiştir (Panzac, 1997: 9).

Seyhan ve Ceyhan Irmaklarının oluşturduğu bataklıklar, Çukurova'da tifo ve kolera gibi salgın hastalıkların yayılmasının önemli nedenlerindedir. Ayrıca demir yolunun bölgeden geçmesi, asker sevkiyatı ve hac yolu üzerinde olmasından dolayı bölgede XIX. yüzyılda birçok önemli salgın hastalık görülmüştür. Bu salgınlarda pek çok insan ölmüştür. Özellikle XIX. yüzyılda Çukurova'ya Kafkaslar, Kırım gibi bölgelerden gelen muhacirler, nemli ve sıcak iklimin yabancısı olduklarından sıtma, tifo gibi hastalıklara yakalanmışlardır. Kolera, XIX. yüzyıl boyunca farklı coğrafyadaki insanların ölüm nedenlerinin başında yer aldığı gibi Çukurova'da da etkili olmuştur (Ayar, 2007: XI). Yaşanan her doğal afet ve salgın hastalık Çukurova'nın ekonomik ve sosyal yapısına büyük darbeler vurmuştur.

Bu çalışma ile; Çukurova'da, XIX. yüzyılda yaşanan, deprem, yangın, sel gibi doğal afetler yanında bu dönemde görülen veba, kolera gibi salgın hastalıklar incelenecektir. Salgın hastalıkların yayılışı, Osmanlı Devleti tarafından alınan



tedbirler ve hastalıkla mücadele arşiv belgeleri ışığında değerlendirilecektir. Osmanlı Devleti'nin doğal afet ve salgın hastalıklarla mücadelede aldığı tedbirler, mücadele esnasında karşılaştığı güçlükler ve başarısızlıklar ortaya konulacaktır. Doğal afetler ve salgın hastalıkların Osmanlı toplumuna etkisi, sosyal ve kültürel hayatın nasıl etkilendiği örneklerle açıklanacaktır. Doğal afetler ve salgın hastalıklar için yapılan harcamaların devlet ekonomisi üzerindeki etkisi, vatandaşların salgın enasında karşılaştığı güçlükler anlatılacaktır. Yıkılma sürecine giren Osmanlı Devleti, iç ve dış politikada önemli sorunlarla uğraşırken yaşanan afet ve salgınlar, yeni sorunlara neden olmuştur. Bazı zamanlarda yabancı devletler, yaşanan afet ve salgınları bile Osmanlı Devleti'nin iç işlerine müdahale için bir fırsat olarak görürken, başta koleranın kaynağının Osmanlı olarak gösterilmesi gibi çıkışlarla Osmanlı Devleti'ni dış politikada sıkıştırma yoluna gitmişlerdir. Anlatılacak olaylarla bu durum da örneklerle açıklanacaktır.

## **II. ARAŞTIRMANIN KAPSAMI**

Araştırmada, Çukurova'da XIX. yüzyılda yaşanan doğal afetler ve salgın hastalıkların gelişimi kronolojik olarak değerlendirilmiş, felaketlerin oluşumu yanında, sebep ve sonuçları ortaya konulmuş, felaketlerin verdiği sosyal ve ekonomik zararlar hakkında bilgi verilmiştir. Doğal afetler ve salgın hastalıklar karşısında Osmanlı Devleti'nin aldığı tedbirler, XIX. yüzyıldaki teknolojik ve tıbbî gelişmelerin felaketlerle mücadelede ne kadar kullanıldığı araştırmanın önemli basamaklarını oluşturmuştur. Çukurova'da görülen deprem, yangın, sel, gibi doğal afetler yanında veba, kolera tifo gibi salgın hastalıklar, çekirge istilaları gibi diğer felaketler kronolojik olarak değerlendirilmiştir.

Araştırmanın kapsadığı dönem, XIX. yüzyıldır. Araştırmanın alanı Çukurova'dır. Bilindiği üzere, Çukurova, Seyhan, Ceyhan ve Berdan Nehirleri tarafından oluşturulan geniş delta ovasıdır. Çukurova bölgesi sınırları içinde başta Adana olmak üzere Tarsus ve Mersin çevresi bulunmaktadır. İnceleme döneminde bölgedeki yerleşim yerlerinin idari yapılarında sık sık değişiklikler yaşanmıştır. Adana, Antakya ve Maraş'ın idari yapısında yaşanan bu değişikliklerden dolayı araştırmada başta Adana, Mersin olmak üzere Çukurova'da bulunan bazı ilçe merkezleri de araştırmanın kapsamı içine alınmıştır. Ayrıca coğrafi anlamda

Çukurova'ya mücavir alanlar ile daha önceki dönemlerde idari yönden Adana'ya bağlı olan yerlerle ilgili değerlendirmeler de yapılmıştır.

### **III. ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI**

Araştırmada, özellikle Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki arşiv belgeleri kullanılmıştır. XIX. yüzyılı içeren belge kataloglarından Çukurova'daki doğal afetler ve salgın hastalıklar hakkında bilgi veren belgeler tespit edilmiştir. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki Sıhhiye ile ilgili kataloglar yanında Dahiliye Nezaretindeki çeşitli kalemlerde bulunan yazışmalar kullanılmıştır. Ayrıca salgınlar esnasında Çukurova'da görev yapan doktorların hatıratlarından da yararlanılmıştır. Özellikle 1890'lı yıllarda Adana, Tarsus ve Mersin'de yaşanan kolera salgımında bölgede Sıhhiye Müfettişliği yapan Şerafeddin Mağmumi'nin hatıraları araştırmanın önemli kaynaklarındanındır.

Çukurova ile ilgili yayınlanmış olan telif eserler, makale ve tezlerdeki doğal afetler ve salgın hastalıklar ile ilgili bilgilere başvurulmuştur. Tespit edilen bilgiler konu başlıklarına göre tasnif edilmiş, telif edilen eserlerden fişlenen bilgiler arşiv belgelerinde bulunan bilgilerle karşılaştırılmıştır. Doğal afetler ve salgın hastalıkların sebep ve sonuçları ile Çukurova'nın sosyal ve ekonomik yapısına etkileri, ayrıca alınan tedbirlerin modern tıbbî usullerle uyumu karşılaştırılmıştır. Felaketlerde, Avrupa'daki tıbbî ve teknolojik gelişmelerden ne şekilde yararlandığı hakkında da tespitte bulunulmuştur.

Kaynak araştırması tamamlandıktan sonra tezin yazma safhasına geçilmiştir. Çukurova'nın XIX. yüzyıldaki sınırlarını gösteren döneme ait orijinal haritalar ve salgın hastalıklarla ilgili veriler, tablolar halinde ekte sunulmuştur.

### **IV. ÇUKUROVA'NIN COĞFARİ YAPISI VE ÇUKUROVA TARİHİ**

#### **1. Çukurova Adı, Coğrafi Yapısı ve Sınırları**

Çukurova, Seyhan, Ceyhan, Tarsus ve Göksu Irmağının taşıdığı alüvyonlarla oluşan bir delta ovasıdır (Atalay, 1994: 73). Çukurova'ya Kilikya Ovası adı da verilmektedir (Ramsay, 2000: 9). Adana ve çevresi Asur vesikalarında Que (Kilikya) olarak geçmektedir (Erdem, 1988: 349). Osmanlı döneminde Kilikya tabiri belirgin olmayıp yönetimde bir bölümü göstermiyordu. Genellikle Kilikya; Adana vilayetini, Maraş Sancağını ve bunların hemen yanındaki yöreleri kapsıyordu (McCarthy, 1998:

231). Osmanlı dönemine ait XIX. yüzyıla ait belgelerde bölge, Çukurova olarak belirtilmiştir. Çukurova'da tarih boyunca en önemli yerleşim birimi Adana olup Tarsus bir diğer yerleşim yeridir. Çukurova'nın büyük bölümü Adana ili sınırları içinde olup bir kısmı da Mersin vilayeti sınırları içindedir (Çelik, 1999: 1). Mersin XIX. yüzyıla kadar bir köy iken bu yüzyılda hızlı bir gelişme göstermiştir (Mağmumi, 2008: 174).

Çukurova, Dördüncü zaman sonlarında buzulların erimesiyle birkaç kez alçalıp yükselmiştir. Çukurova'da bu hareketlenmeler esnasında şiddetli depremler meydana gelmiştir (Karaman, 2005: 52). Seyhan ve Ceyhan tarafından oluşturulan yurdumuzun en geniş delta ovalarından biri olan Çukurova, doğu batı yönünde 100 km. uzunlukta, kuzey güney yönünde ise 70 km. genişliktedir. Delta üzerinde üç farklı taraça uzanmaktadır. M.Ö. IV. asırdan beri bu iki nehir altı defadan az olmamak üzere birleşmiş ve ayrılmıştır. Son ayrılmanın XIX. asırda olduğu kaydedilmektedir. Anadolu'daki epirojenik hareketler esnasında Ceyhan Nehri, Toros Dağları'nı parçalamıştır. Ceyhan, Torosları 500-700 metrenin üzerinde yarmıştır. Ceyhan'ın doğusunda ve Antakya- Maraş grabeni dahilinde genç koni ve bazalt lav akıntıları bulunmaktadır (Atalay, 1994: 28, 31, 45, 73). Çukurova, Tarsus, Seyhan ve Ceyhan nehirlerinin taşıdığı alüvyonlarla delta ovası olarak büyümeye günümüzde de devam etmektedir (Karaman, 2005: 53).

Çukurova bir üçgen biçiminde olup Toroslar, Amanoslar arasında yer almaktadır (Ramsay, 2000: 14). Sertavul ve Gülek olmak üzere iki önemli geçit ile Anadolu'nun iç kesimlerine ulaşılmaktadır (Çelik, 1999: 1). Adana'da cereyan eden Seyhan Nehri 550, Ceyhan Nehri 400 km. uzunluğunda ve büyük kısmı da 80-100 metre genişliğinde, birkaç metre derinliğinde olduğundan gemi seferlerine elverişlidir. Seyhan Nehri'nden, Adana'ya Ceyhan Nehri'nden de Misis'e kadar hava müsait olursa yelkenle gidebilmekteyken taşkınlar zamanında nehir mecraları çamurla dolduğundan bu nehirler gemi seferine uygun olmamaktadır. 1892-1893'lü yıllarda Seyhan ve Ceyhan Nehirlerinin yataklarının temizlenerek hem taşkınların önlenmesi hem de bu yollarda işleyecek gemilerle bölgede üretilen ürünler, daha az bir masrafla sahile ve diğer yerlere nakledilip böylece büyük bir ekonomik kazanç

elde edilmesi hedeflenmiştir (BOA, Y.EE., 14/145)<sup>1</sup>. Ceyhan Nehri'nin denize döküldüğü yer, alüvyonlar sebebiyle henüz tıkanmadan önce limana gelen gemiler Misis'e kadar gelmekteydi (Demirkent, 2005: 180):

Çukurova, Seyhan, Ceyhan ve Berdan Nehirleri ile sulanmaktadır. Ancak XIX. yüzyıl sonlarında bölgede bulunan Şerafeddin Mağmumi, “Çukurova, yalnız Seyhan’la değil birbirine koştur Ceyhan ve Berdan adındaki iki nehirle de sulanır. Üzülünecek olan nokta şudur ki kanallar açılmamış, buharlı fiskeye makineleri getirilmemiş, bu üç altın oluk boşuna akıp gidiyor ahalisi bunların kenarında “Yağmur duası” etmeye çıkıyor.” diyerek ırmaklardan yeterince yararlanılmadığını söylemiştir. Eğer Çukurova’da kanallar açılıp tarım alanları sulansa verim altmış yetmiş oranında artacaktır (Mağmumi, 2008: 174, 176). (Bk. Ek-2). Ceyhan Nehri’ni, Cevdet Paşa, “Cihan” olarak belirtmiştir. Ceyhan Nehri, Elbistan kazasından çıkıp Zeytun nahiyesi ve Maraş kasabasının iki saat yakınından, Düldül Dağlarını geçerek Çukurova’ya inip, Misis köyünden geçip Yumurtalık’ta denize dökülür (Cevdet Paşa, 1991: 123).

Çukurova’da Osmanlı dönemindeki en önemli yerleşim yerleri Adana, Tarsus ve Mersin’dir. Adana, Çukurova’nın en önemli yerleşim birimi olup, Akdeniz’e 40 km. uzaklıkta ve denizden 18-20 metre yüksekliktedir. Seyhan Nehri’nin Toros Dağları arasından çıkıp ovaya girdiği yerde, Çukurova’nın kuzey kesiminde ve nehrin sağ kıyısında kurulmuştur (Kurt, 2005: XV).

Adana’ya “Mısır-ı sani- İkinci Mısır”, Seyhan Nehri’ne de “nehr-i sara- temiz nehir” adı verilmiştir. Adana’da toprağın yapısı bataklık- sulak türdendir. Seyhan boyunca birçok durgun su vardır. Batı yönünde kente iki saat mesafede “Akya” adında geniş bir bataklık var ki bu bataklığın bir bölümü Abidin Paşa zamanında kurutulmuşsa da bir kısmı aynı şekilde kalmıştır (Mağmumi, 2008: 174, 176). Adana, yeşillikler içinde küçük ve güzel bir şehir olarak tarif edilmiştir. Evliya Çelebi de şehrin etrafında bağ ve bahçelerin bulunduğunu belirtmiştir (Darkot, 1965: 128). Evliya Çelebi, Adana’nın temmuz ayında havası ağırlaştığından ahalinin Ramazanoğlu Yaylası’na çıktığını söyler (Evliya Çelebi, 2011: 9-170). (Bk. Ek-8) 26 Ekim 1892’de Yemen ve Adana gibi sıcak olan mahallere gönderilecek memurların

---

<sup>1</sup> Dosya (D) / Gömlek (G).

tahammül derecelerinin anlaşılması için Mekteb-i Tıbbiye’de muayene edilmeleri istenmiştir (BOA, Y.A.HUS., 265/19). Bu durum Çukurova’nın havasının özellikle başka yerlerden gelenler için daha da ağır olduğunu, gelenlerin Adana’nın havasına uyum sağlayamadıklarını göstermektedir.

Çukurova’nın büyük bataklıklarla kaplı olması sürekli yaşamayı zorlaştırmaktaydı. Bataklıkların doğal sonucu olarak sıtma ve sivrisinek yaz gelince öldürücü bir afet olmaktaydı (Kurt, 2005: LII). Genelde burada yaşayan boylar Toroslarda bulunan yaylalara çıkmaktaydı. Evliya Çelebi, Adana civarında en büyük yaylanın Ramazanoğlu Yaylası olduğunu, bu yayladan, Adana, Tarsus, Sis, Silifke ahalisinin yararlandığını belirtir (Evliya Çelebi, 2011: 3-29)<sup>2</sup>. Kâtib Çelebi de Adana ahalisinin altı ay kadar yaylaya çıktığını söyler (Kâtib Çelebi, 2009: 601). Feke, Kozan Dağları’nın kilidi mesabesinde olup, (Cevdet Paşa, 1991: 214) aşiretlerin göç yolu üzerindeydi. Toros Dağları’ndaki yaylalar, göçebe aşiretler için büyük bir öneme sahipti. Aşiretler başta olmak üzere, yazın havanın kötülüğünden dolayı ahali de yöredeki sekiz-on saat uzaktaki Toros Dağları’nda bulunan yaylalara çıkardı (Mağmumi, 2008: 177).

XIX. yy.’da Mersin kazasından Adana’ya kadar olan yerler mamur ise de buradan ötesi aşiretlerin yurdu olup fazla gelişmemişti. Payas, Kozan ve Adana sancaklarını Ceyhan Nehri tahdit etmekle, Çukurova’nın büyük bir bölümü Kurtkulağı ve Yumurtalık limanı Ayas köyü<sup>3</sup>, Payas sancağı içindeydi. İskenderun limanına nazır köyler de Payas sancağına bağlıydı (Cevdet Paşa, 1991: 124, 129). Ceyhan Nehri’nin kenarlarında askerler giderken kargıları görünmeyecek yükseklikte otlar bulunmaktaydı. Temmuz ve ağustos aylarında baharda yeşeren otlar kuruyordu ve hiçbir tarafta ziraat ve insan emeğine delalet edecek belirti yoktu (Cevdet Paşa, 1991: 170).

Tarsus, Çukurova’daki diğer önemli bir yerleşim yeri olup, Kilikya’nın genelinde olduğu gibi sulak toprağından dolayı yoğun nem taşıyan sıcaklık bulunmaktaydı. Aynı zamanda Mersin ve Tarsus civarında sulak ve verimli alanlar geniş yer kaplamaktaydı (Ramsay, 2000: 9, 10; Karaman, 2005: 15, 17).

<sup>2</sup> Evliya Çelebi’nin verdiği bilgilerde, önce kitap numarası sonra sayfa verilmiştir (3 Kitap, 29. Sayfa).

<sup>3</sup> 1913-1914’te Ayas ismi Yumurtalık olarak değiştirilmiştir (BOA, DH.EUM.MH., 87/119). Ayas, günümüzdeki Yumurtalık’tır (Demirkent, 2005: 180).

Eskiçağlarda Kydnos adı verilen Berdan Nehri, dağlık ve tepelik alanlardaki yağmurlarla beslenince Tarsus birden taşkınlara uğrardı. Eskiçağlardan itibaren şehrin sellerden korunması için bazı tedbirlerin alındığı bilinmektedir. Taşkını önlemek için nehir yatağını derinleştirmek, etrafına set çekmek, bataklıkları kurutmak gibi tedbirler alınmıştır. M.S.527 ve 563 yıllarında, meydana gelen sel şehre büyük bir zarar verince nehre yeni bir yatak oluşturulmuştur (Ramsay, 2000: 23, 26, 27).

Silifke-Mersin arası denize doğru eğimli olan miyosen kireç taşlarının varlığına bağlı olarak girintili çıkıntılı ria kıyıları görülmektedir. Erdemli civarında küçük koylar ve dahilinde küçük plajlar teşekkül etmiştir. Seyhan ve Ceyhan deltasında, Ceyhan'ın döküldüğü kesimde lagün, bataklık, kıyı oklarının yer aldığı girintili ve çıkıntılı delta kıyıları ile doğuda Karataş lagünü olup; Bolkar, Geyik ve Aladağlarda sayısız denecek kadar çok dolin bulunmaktadır (Atalay, 1994: 78, 113). (Bk. Ek-3).

Karataş Burnu, İskenderun Körfezi'nin kuzey tarafındaki karanın ucundadır. Burada pek çok kuyu olup içleri dolmuştur. İskelede bulunan kuyuların suyu tatlı olup, tepelerin eteklerinde bazı küçük pınarlar görülürdü. İskele ahalisi yaylaya ihtiyaç duymazdı. Karataş Burnu'ndan bir saat mesafesinde bir set inşa olunmuş, şiddetli dalgaların etkisiyle bu set yıkılmıştı. Ayas'ın, İskenderun Körfezi dahilinde kuzey tarafta bir limanı bulunmaktaydı. Yumurta limanının kapısı Ayas olup bu bölge gayet mahsuldar ve mümbittir (Cevdet Paşa, 1991: 191-193).

İskenderun ve Mersin civarında bulunan Karaduvar'da da bir iskele olup bu iskele emniyetsizlikten dolayı harap olmuştu. Ayas, Karataş, Kazanlı ve Karaduvar gibi mahaller zamanla önemini kaybetmiştir (Cevdet Paşa, 1991: 194). Mersin tarafındaki Karaduvar iskelesi Kazanlı'ya nakledilmiş, Mersin limanının önem kazanması üzerine Kazanlı iskelesi de kullanılmaz olmuştur (Bilgili, 2001: 101).

Osmaniye, Adana, Islâhiye üzerinden Halep, Antep, Kilis ve Maraş taraflarına giden yol, ayrıca Payas'tan Andırın ve Kars-ı Zülkadriye ve Sis tarafına giden başka bir yol bulunmaktaydı (Y.EE., 36/37). Bu yollar aynı zamanda aşiretlerin de göç yoluydu. Zeytun nahiyesi, Andırın, Maraş ve Elbistan kazaları arasındaki bir kasaba ve beş köyden ibaret olup, bu köyler genelde dağlık taşlık ve

çam ağaçları ile dolu idi (Cevdet Paşa, 1991: 120-121). Bu bilgilerden XIX. yy.'da Toros Dağları'nın geniş ormanlarla kaplı olduğu anlaşılmaktadır.

Kars-ı Maraş sancağı, bugün Osmaniye'ye bağlı olan Kadirli, Düziçi, Bahçe, Hasanbeyli, Sunbas ile Kahramanmaraş'a bağlı Andırın, Göksun ilçelerini, Adana'ya bağlı Tufanbeyli ve Saimbeyli çevresini kapsamaktadır. Sancağın kuzey sınırını ise Kayseri'ye bağlı Tomarza ve Develi ilçelerinin bir bölümü oluşturuyordu. Çukurova'nın ilk Türk yerleşim merkezlerinden birisi olan Kars-ı Maraş, XVI. yüzyılın ikinci yarısında Zulkadriye (Dulkadirli) beylerbeyliğine bağlı bir sancaktı. Doğu Anadolu'daki Kars'tan ayırmak için Kars-ı Maraş diye adlandırılmıştır. Dulkadiroğulları ile olan ilgisinden dolayı Kars-ı Zülkadriye ismi de kullanılmıştır (Kurt, 2011: XXVII). Kars-ı Zülkadriye'den Sis'e gelirken üç saat boyunca hep pamuk tarlaları bulunuyordu. Buralar, ziraata elverişli olup havası gayet güzeldi. Ancak Ahmed Cevdet Paşa, bir yere geldiklerinde burnuna kötü bir kokunun geldiğini, Hüseyin Bey'e etrafta leş mi olduğunu sorduğunu ancak Hüseyin Bey'in "*Ziraat olunan yerden çıkıp ziraat olunmayan yere geldiklerini*" beyan etmiştir (Cevdet Paşa, 1991: 205). Ahmed Cevdet Paşa'nın dikkat çektiği bu yerler, tarım yapılmayan bataklıklar olup, havası kötüdür.

Osmanlı döneminde ana yol ağı üzerinde bulunan Adana, Toros ve Amanos geçitlerinden Suriye'ye ulaşmaktaydı. İstanbul, Eskişehir, Çay, Akşehir, Ilgın, Ladik, Konya, Karapınar, Ulukışla, Adana, Misis, Payas, İskenderun, Belen, Antakya, Halep ve Şam'a uzanan önemli yol güzergâhıydı. Bu yol güzergâhında Konya, Ereğli, Adana arasındaki Toros geçidi önemli bir yere sahipti (Taeschner, 2010: 137, 150, 180). Ereğli-Niğde, Kilikya boğazı üzerinden Mersin ve Adana'ya giden yol ile Karaman'dan Silifke'ye giden yol aynı zamanda ticaret yolu olarak da bilinmekteydi. Karaman'dan Silifke'ye giden araba yolu kışın kapanmakta idi (Şaşmaz, 2002: 91). XIX. yy.'da Mersin-Tarsus arasında inşa edilen demiryolu ulaşımın gelişmesine büyük katkı sağlamıştır. (Bk. Ek-5).

Ceyhan Nehri'nden Belen Boğazı'na kadar olan dağ silsilesi Gâvûr Dağı olarak anılırdı. Sonradan buralar Cebel-i Bereket olarak anılır olmuştur. Meçhul ve ormanlık, gayet derin ve dar vadileri bulunan Gâvûr Dağı, pek ziyade arızalı bir yapıya sahipti (Cevdet Paşa, 1991: 124, 164). Cebel-i Bereket arazisi Cumhuriyet'in

ilk yıllarında Adana, Gaziantep ve Hatay illerine bağlanmıştır (Mağmumi, 2008: 263).

Kozan sancağının merkezi Sis kasabasıdır. Kozan sancağı, kuzeyden Sivas vilayeti, güneyden Adana vilayeti, doğudan Maraş, batıdan Kayseri ve Niğde sancakları ile sınırdı. Zamantı Nehri, Kayseri ve Niğde'den sonra Kozan sancağını geçer Sis'in alt tarafında Göksu ile birleşerek Seyhan ismini alır. Ceyhan Nehri, Çakıd Nehri ile birleşerek Adana civarından geçerek denize ulaşır (Cevdet Paşa, 1991: 115).

Haçın, Kozan'ın en büyük kasabasıydı. Haçın ahalisinin ve zenginlerinin büyük çoğunluğu Ermeni olup, az miktarda Müslüman bulunmaktaydı (Cevdet Paşa, 1991: 211). Haçın adı, 15 Kasım 1920'de Mamuriye'de yapılan baskında şehit düşen Yedek Üsteğmen Saim Bey'in adına izafeten Saimbeyli olmuştur (Metin, 1997: 176).

Çukurova bölgesine Anadolu'nun fethinden itibaren Türkmen ve Yörük aşiretleri yerleşmiştir. Oğuz boylarından başta Yüreğirler ve Kınıklar olmak üzere; Sis (Kozan) çevresinde Avşarlar, Silifke yöresinde Bozdoğanlar, Tarsus ve çevresinde Varsaklar, Kosun, Ulaş, Kuş-temür, Gökçelü, Elvanlı, Yıva gibi oymaklar iskan olunmuştu. Adana Sarıçam çevresinde Çepniler, Kars (Kadirli)'de Salurlu oymağı, İçel yöresinde Beğ-dili, Yıva ve İğdir boyları yerleşmişti (Sümer, 1999: 196, 268, 285, 314, 317, 330, 337, 346, 355).

Sis ile Adana arası 18 saatlik mesafe olup, burası Çukurova'nın en büyük aşiretlerinden Sırkıntı Aşireti'nin kışlağı idi (Cevdet Paşa, 1991: 189). Sis kasabası civarında bol miktarda portakal ve limon bahçeleri vardı (Cevdet Paşa, 1991: 182). Çukurova bölgesinde yörüklerin en yoğun yaşadığı yerlerin başında Tarsus, Adana ve Kars (Kadirli) bölgeleri gelmekteydi. Bu yörükler, daha ziyade Varsaklara mensuptu. Varsaklara mensup Kuştemür, Kusun, Ulaş, Esenlü, Gökçelü ve Elvanlı gibi boylar bulunmaktaydı (Şahin, 2006: 75-76). Bu boyların isimleri günümüze kadar Çukurova'daki yerleşim yerlerinin isimlerinde yaşamaktadır. Adana bölgesinde Türkmenler daha ziyade Adana, Yüreğir, Sarıçam, Dünderlu, Bulgarlı ve Karaisalı bölgelerinde sakinlerdi (Şahin, 2006: 76).

Göksu'nun iki tarafında Karacalar aşireti yaşardı. Yine Çukurova'ya inip kışlayan Afşar boyları vardı. Pazaryeri ile Ceyhan Nehri arasında Bozdoğan aşireti kışlar, Göksu boyunda Selimli Varsakları yaşardı. Amik Ovası'nda kışlayan



Reyhaniye Aşireti, Kerkütlü ve Çerçili nahiyelerinde Ulaşlı aşiretleri, Ceyhan Nehri'nin sol yakasında kışlayan Tecirli ve Cerid aşiretleri bulunurdu. Tecirli aşiretinin çoğu Çukurova'da Haruniye adlı ormanlıklar içinde kışlardı. Ceyhan Nehri'nin sol yakasında kışlayıp Payas sancağına bağlı olan aşiretler başta Tecirli aşireti olmak üzere kışın Çukurova'da kışlar, yazın ise Uzunyayla'ya kadar giderlerdi (Cevdet Paşa, 1991: 116-119, 126, 130, 158). Bozulus Türkmen oymaklarından Anamaslu aşireti de Adana ve civarına yayılmıştı (Gündüz, 2010, s. 112).

İçel'de Silifke'den Antalya'ya kadar olan sahaya Teke-ili ve İç-il yürükleri yerleştirilmişti. Halaçoğlu, buraya yerleştirilen oymak ve boyların isimlerini ayrıntılı olarak vermiştir. Adana civarındaki sahaya ifraz-ı Zülkadriye cemaatleri, Danişmendlü Türkmenleri de yerleştirilmiştir. Ayas, Berendi, Kınık, Misis, Anavarza, Kozan bölgelerine birçok Türkmen boy ve oymağı iskân edilmiştir (Halaçoğlu, 1991: 129, 132-135).

## **2. XIX. Yüzyıla Kadar Çukurova Tarihi**

Mersin Yümüktepe ve Tarsus Gözlükule, bölgede Kalkolitik ve Tunç Devirlerinin yaşandığını göstermektedir. M.Ö. III. bin yılda yörede Luwi kavminin yaşadığı Hitit vesikalarından anlaşılmaktadır. Bölgede Asurlular ve Fenikelilerin ticari faaliyeti olduğu bilinmektedir (Çelik, 1999: 2). Asurlular, M.Ö. yaklaşık olarak 850 yılında Kilikya'ya geldikleri zaman ele geçirdikleri şehirlerden biri de Tarsus'tu. Bu bilgiden Tarsus'un Asurlular'dan önce de var olduğu anlaşılmaktadır (Ramsay, 2000: 48). Geç Hitit şehir devletleri döneminde kısa bir müddet bölge, Hilakku adını almış, I. Bin yılda Adana'nın, Danuna krallığının merkezi olduğu bilinmektedir (Çelik, 1999: 3).

Eskiçağlardan beri işlek bir yol üzerinde bulunan Adana ve havalisi birçok istilaya uğramıştır. Hitit, Asur egemenliği ardından M.Ö. VI. asırda Perslerin, 333'te İskender'in eline geçmiştir (Darkot, 1965: 127-128). Büyük İskender, 334'te Kilikya'ya girdikten sonra bölgede egemen olmuş, Selevkosların egemenliğinin ardından (Ramsay, 2000: 40, 75), Adana ve çevresi 150 yıl kadar Akdeniz korsanlarının elinde kalmıştır (Erdem, 1988: 349). Persler döneminde bir satraplık iken M.Ö. 12'de Pompeius tarafından Kilikya, Roma İmparatorluğu sınırlarına katılmıştır (Çelik, 1999: 4). Yaklaşık olarak M.Ö. 104 yılında Romalıların Tarsus ve

çevresine ilgileri artmış bu dönemde Tarsus, Kilikya eyaletinin başkenti olmuştur. Roma'nın Hristiyanlık döneminde de Tarsus "*Aziz Pavlus'un Kenti*" olarak önemini korumuştur (Ramsay, 2000: 106, 107, 124-130).

Adana, özellikle Doğu Roma döneminde inkişaf etmiş (Darkot, 1965: 127-128) ancak Roma'nın dağılma döneminde bölge korsan saldırılarına maruz kalmıştır (Karaman, 2005: 33). Sasaniler, 613 yılında Antakya ve Tarsus dolaylarını ele geçirmiş, ancak İmparator Heraklius, 622'de Sasanileri, Ayas yakınlarında yenilgiye uğratarak bölgeyi tekrar Bizans sınırları içine katmıştır (Çelik, 1999: 5). Kilikya yöresinde Roma, Bizans egemenliğinden sonra Arap ve Türk egemenlik dönemleri yaşanmıştır (Karaman, 2005: 15, 18).

Müslümanlar ilk defa Halife Ömer, döneminde Adana çevresine akınlar düzenlemiş, Muaviye döneminde de akınlar devam etmiştir. Müslümanların Çukurova'ya ilk girişleri 638 yıllarına rastlar. Harun Reşid, döneminde Arap egemenliği güçlenmiştir. Adana, Mersin ve Misis Arapların uc şehirleri olmuştur. 969'da Çukurova yeniden Bizans egemenliğine girmiştir (Kurt, 2005: XV). Emeviler ve Abbasiler döneminde Bizans ile çatışmalara sahne olan Çukurova bölgesine, Abbasiler döneminde Maveraünnehir bölgesinden getirilen Türk boyları yerleştirilmek sureti ile ilk Türk kolonizasyonu sağlanmıştır (Karaman, 2005: 38). Halife Harun Reşid, 788'de Tarsus'u onartmış, 797'de Anavarza'yı inşa ve tahkim ettikten sonra 800 yılında kendi adıyla anılan Haruniye'yi kurmuştur. Bizans ile Araplar arasında bölge için önemli mücadeleler yaşanmıştır (Çelik, 1999: 5). 1082'de Türkler, Çukurova'ya yönelmiş ve Tarsus'u ele geçirmişlerdir. Bir yıl sonra Adana, Misis ve Kozan yakınlarında önemli bir merkez olan Anavarza ile bütün Çukurova Türk egemenliğine girmiştir. 1097'de Çukurova'daki Türk egemenliğini kıran Haçlılar, bu bölgeden Türkleri çıkarmıştır. Ermeniler, Haçlıları desteklemeleri karşısında, Bizans'a karşı burada Kilikya Ermeni Krallığı'nı kurmuşlardır. 1176'dan itibaren Çukurova yeniden Türklerin eline geçmiştir (Kurt, 2005: XVI).

Çukurova'ya 1071'den sonra Oğuz boylarından Kayıhan, Bayat, Döğer, Yazır, Dodurga, Avşar, Beydili, Bayındır, Salur, Peçenek, Çepni, Yapar, İğdir, Kınık ve Yüreğir boyları yerleşmiştir (Halaçoğlu, 1988: 350). Anadolu Selçuklu Sultanı I. Mesut, 1151'de Haçlılara yardım eden Kilikya Ermenileri üzerine sefer düzenleyerek birçok şehir ve kaleyi ele geçirmiştir. Alaaddin Keykubat döneminde Müslüman ve

diğer tüccarlara kötü muamelede bulunan Kilikya Ermenileri üzerine bir sefer daha düzenlenmiş ve bazı kaleler alınmıştır (Uzunçarşılı, 1972: 2-4, 6).

Kilikya Ermeni Prensiği ve Haçlılarla yaşanan mücadeleler, 1224'te Selçuklu ordularının bölgede yoğun fetih hareketleri ile neticelenmiştir (Darkot, 1965: 127-128). 1246'da Sâhib Şemseddin İsfahanî kumandasındaki bir Selçuklu ordusu, Kilikya Ermenileri üzerine yürümüŝ, Tarsus'u muhasara etmiş ancak Moğol ordusu yüzünden daha ileriye gidememiştir (Uzunçarşılı, 1972: 11). Kilikya Ermeni Krallığı, Selçuklular, Karamanlılar ve Memluklar ile mücadelesi neticesinde zayıflarken bölgeye Türkmen iskânı devam etmiştir (Turan, 1993: 305).

Sultan Baybars döneminde Çukurova, Memluk etkisi altına girmiştir. Selçuklu Devleti'nin dağılmasından sonra Ramazanoğulları Beyliği bölgede egemen olmuştur (Mustafa Nuri Paşa, 1987: 74; Kurt, 2005: XVII). II. Bayezid döneminde Çukurova'da, Memluk devleti ile mücadeleler neticesinde, 1488'de Adana, Tarsus ve Sis dahil olmak üzere bütün Çukurova Osmanlıların eline geçmiştir (Kurt, 2005: XXII).

Adana, kesin olarak 1516'da Yavuz Selim'in Mısır seferi esnasında sulh yoluyla Osmanlı hakimiyetine girmiştir. Bu sebeple, Memlukler döneminde olduğu gibi yurtluk ve ocaklık olarak Ramazanoğulları beylerine bırakılmıştır (Kurt, 2004: XIX). Memluk Devleti'nin tarih sahnesinden çekilmesiyle Çukurova, şehir, kasaba, köyleri ve buralarda meskûn bütün yerli ve Türkmen halkı ve aşiretler de Osmanlı hâkimiyetine girmiştir (Bilgili, 2001: 31).

Adana, Osmanlı egemenliğinin ilk yıllarında "*Vilâyet-i Çukurâbâd*" adıyla bir eyalet olarak teşkilatlandırılmıştır. Çukurâbâd vilayeti; Adana, Üzeyr, Tarsus ve Sis sancaklarından oluşmuştur (Kurt, 2004: XXIII). Adana, zaman zaman Halep eyaletine bağlandığı gibi bazen müstakil bir eyalet de olmuştur (Halaçoğlu, 1988: 350). 1520'li yıllarda Tarsus, Vilayet-i Arap sınırları içinde olup (Erler, 2010: 38), Kanuni Sultan Süleyman döneminde İçel sancağı, Gülnar, Karataş, Mut ve Selendi bugünkü Gazipaŝa kazalarından oluşmaktaydı (Faroqhi, 2000: 165). 1525'te Adana Sancağında altı nahiye bulunmaktaydı. Dünderlı nahiyesi, Sarıçam içerisinde; Ayas nahiyesi de Berendi ve Kınık nahiyesi içerisinde yer almıştır (Kurt, 2004: XXIV). 1526'da Tarsus, Adana, Üzeyir ve Sis sancakları, Arap vilayetinden ayrılarak Çukurabad eyaletine bağlanmıştır (Bilgili, 2001: 34). 1527'de Adana, şam vilayetine

bağlı bir sancak haline getirilmiştir. 1530'da Vilayet-i Adana veya Vilayet-i Çukurabad; Adana, Tarsus, Üzeyir ve Sis sancaklarından oluşan bir eyaletti (Kurt, 2004: XXIII). 1530'da Bayındır Adana'dan ayrılarak Kars-ı Maraş'a dahil edilmiştir (Kurt, 2004: XXIV). 1541'de Tarsus bir ara Karaman eyaletine bağlanmış, yaklaşık 16 yıl Karaman'a bağlı kaldıktan sonra tekrar Halep'e bağlanmıştır (Bilgili, 2001: 35). 1568-1574 döneminden 1608 yılına kadar Adana, yeniden Halep eyaletine bağlı bir sancak haline getirilmiştir (Kurt, 2004: XXIV). 1563'te Kars-ı Maraş kazasına Karamanlu Yakası, Savrun, Sinbas, Çokak, Mağara, Meğelgin, Göksun, Köstere nahiyesi bağlıydı. Sinbas nahiyesi, bugünkü Sumbas ilçesi ve çevresidir. Mağara nahiyesinin merkezi Haçın'dı. Tufanbeyli (Mağara) ve Saimbeyli (Haçın) bu tarihte Mağara olarak anılmaktaydı. Meğelgin nahiyesi, Mağara, Andırın ve Çokak nahieleri arasındaydı. Göksun nahiyesi bugünkü Göksun ilçesi ve çevresini kapsamaktaydı. Andırın kazası içinde Haruniye, Bayındır ve Geben nahieleri vardı. Haruniye, Osmaniye'nin kuzey doğusuna düşmekteydi. Bahçe ile Osmaniye arasında kalan topraklara XVI. yüzyılda Bayındır veya Kara Bayındır denilmekteydi (Kurt, 2011: XXXIV- XXXVII).

Evliya Çelebi, Adana vilayetinin beş sancağı olduğunu, Adana'nın Halep eyaletinden ayrıldığını belirttikten sonra, Liva-i Sis, Tarsus, Karataş, Yedi Boy Varsak beylerinin ve Asi'nin eyalete bağlı olduğunu söyler (Evliya Çelebi, 2011: 1-81, 84). XVI. yüzyılda Adana'ya Yüreğir, Sarıçam, Dünderli ve Bulgarlı ile Karaisalı, Berendi, Ayas ve Kınık nahieleri bağlıydı. (Kurt, 2005: XLVI- XLIX). Ayas, Berendi ve Kınık bölgesine Dulkadirli ulusuna bağlı oymaklar yerleştirilmişti (Orhonlu, 1987: 77). Kâtib Çelebi, Adana eyaletinin küçük bir eyalet olup; Sis, Tarsus ve İçel'in Kıbrıs'a bağlı olduğunu belirtmiştir. Ayrıca Adana'da Ayas, Karaisalı, Karakışla, Yüreğir nahielerinin bulunduğunu söylemiştir (Kâtib Çelebi, 2009: 601-602).

İçel, Sis ve Tarsus bir dönem Kıbrıs Eyaleti'ne bağlanmıştır (Mustafa Nuri Paşa, 1987: 140). 1571'de Kıbrıs fethedilip eyalet yapıldıktan sonra İçel, Tarsus, Alaiye ve Sis sancakları Kıbrıs'a bağlanmıştır (Bilgili, 2001: 35; Kurt, 2005: XLIV). 1572'de Adana, Halep'e bağlı iken bu durum, XVII. yüzyılın başlarına kadar devam etmiştir (Kurt, 2005: XLIV). Adana, 1608-1833 yılları arasında mütesellimlik şeklinde idare edilmiştir (Çelik, 1999: 7). XVIII. yüzyılda Tarsus, Sis, İç-il ve Alaiye

Adana'ya bağlıdır (Bilgili, 2001: 38). 1868-1870'li yıllarda İçel livası Konya vilayeti sınırları içinde olup, bu dönemde liva merkezi Ermenek olup; Anamur, Gülnar, Mut, Silifke ve Karataş kazaları livaya bağlıdır. Daha sonraki yıllarda İçel livası Adana'ya tekrar bağlanmıştır (KVS, 1285: 53-54; KVS, 1286: 53-54).

Haruniye ve Bahçe, 1572'de Kars-ı Maraş (Kadirli) sancağı sınırları içindeydi. XVI. yüzyılda Anadolu'nun hemen her tarafında konar-göçer nüfus toprağa yerleşmiş olduğu halde Adana'da ekonomik ve sosyal hayatın bir sonucu olarak henüz aşiret teşkilatı çözülmemiş olduğundan tamamen toprağa yerleşme gerçekleşmemişti. Halkın % 79'u belli arazileri ekmekle birlikte yarı göçebe hayat devam etmekteydi. Çukurova'nın düz alanları bataklıklarla kaplı olup, yaşamaya elverişli değildi. İçel ve Maraş yöresinden sürekli olarak aşiretler Çukurova'ya geliyorlar ve yerleşik halkın canına ve malına zarar veriyorlardı. Yazın hayvan sürüleri ile birlikte Toroslara çıkıldığında bu köylerin korunması tamamen imkânsız hâle gelmekteydi. Bu sebeple halk her yaz belirli yaylaklarda yayladığı gibi kış geldiğinde de belirli kışlaklara inmekteydiler (Kurt, 2004: XXXVII). Kışı ovada geçiren hayvan sürüleri, yaz sıcakları çöküp ovada yeşillik kalmayınca yaylaklara çıkmakta ve yeni otlaklara kavuşmaktaydı. Çukurova, kışlarının ılık geçmesi sebebiyle hayvancılıkla uğraşan aşiretler için doğal bir kışlak durumundaydı (Kurt, 2004: XLVIII- XLVIX). Osmanlı döneminde bölgede aşiret hareketliliğinin devamlı olduğu anlaşılmaktadır. Bölge genelde bu asırlarda sakin bir dönem geçirmiştir. Aşiretlerin yöre halkı ile olan anlaşmazlıkları dışında bölgede büyük çaplı olaylar meydana gelmemiştir.

### **3. XIX. Yüzyılda Çukurova**

Çukurova'nın idari yapısında yaşanan değişiklikler XIX. yüzyıl boyunca da devam etmiştir. XIX. yüzyılda Adana, büyük ve meşhur bir kasaba olup (Cevdet Paşa, 1991: 223); 1831'de Adana eyaleti; Adana merkez, Tarsus, Alaiye, İçel, Sis, Üzeyir ve Beylan'dan oluşmaktaydı (Karpataş, 2003: 52). Adana sancağı; Adana, Yüreğir ve köyleri, Akçakoyunlu, Sam Bayati Cemaati, Dindarlu Aşireti, Sarıçam, Aşağı Dindarlu, Karaisalı'dan oluşmuştu. Beylan sancağı, Azir sancağı, Misis; Tarsus sancağı; Tarsus, Kusun, Yörük toplulukları, Elvanlı, Ulaş, Kuş-timur, Namrun, Karabalı Aşireti ve Gökçe'den oluşmuştu. İçel sancağı; 12 kazadaki yörük

aşiretleri ile köy ve kasabalardan; Alaiye sancağı; Alaiye ve Düşenbih, Manavgat, İbradı, Nevahi-i Ataiye'den oluşmuştu (Karpas, 2003: 153). 1847-1848'de bir ara Adana ve Maraş'ın idari yönden birleştirildiği anlaşılmaktadır. 19 Temmuz 1848'de Adana ve Maraş'ın birleştirilerek kendi idaresine verilmesine vali Osman Paşa, teşekkür etmiştir (BOA, A.MKT., 140/85).

Adana ve çevresi dağlık olduğundan XIX. yüzyılda gereği gibi inzibat altına alınamamıştır (Cevdet Paşa, 1991: 108). XIX. asırda Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa tarafından da istila edilmiştir. 1833 Kütahya Antlaşması ile Suriye ile Adana eyaleti Mısır'a bağlanmış; Londra Antlaşması ile Adana, Osmanlı'ya iade edilmiştir (Darkot, 1965: 128). Kavalalı Mehmet Ali Paşa, Adana'ya geldiğinde Sis ve Kozan Dağları'nı istila etmiştir (Cevdet Paşa, 1991: 110).

Ahmed Cevdet Paşa ve Derviş Paşalar 1865-1866'da Fırka-i Islâhiye ile bölgedeki aşiretleri itaat altına almıştır (Halaçoğlu, 1988: 350; Çelik, 1999: 7). Halep, Adana, Kozan ve Maraş sancakları birleştirilerek Ahmed Cevdet Paşa'nın uhdesine verilmiştir. Halep vilayeti; Halep, Payas, Adana, Kozan, Maraş, Urfa ve Zor sancakları olmak üzere yedi sancağa ayrılmıştır (Cevdet Paşa, 1991: 199, 202).

Adana; 1867'de Kozan, Cebel-i bereket, İç-il sancaklarının birleştirilmesiyle vilayet haline getirilmiştir (Halaçoğlu, 1988: 350). Tarsus da Adana'ya bağlanmıştır (Bilgili, 2001: 38), 1867'de Adana vilâyet merkezi olduktan sonra Mersin iskelesine bağlanan demiryolu ile şehir daha da gelişmiştir (Darkot, 1965: 128).

Adana'da XIX. yy. sonlarına doğru idari taksimatta değişiklikler yaşanmaya devam etmiştir. Adana sınırları içinde olan yerleşim birimlerinden bazıları XIX. yy.'da hızlı bir gelişme göstermiştir. Bu yerleşim yerlerinden biri Mersin'dir. Tarsus sancağı içinde bir köy iken daha sonra liman sayesinde ekonomik açıdan gelişen Mersin, idari taksimatta da ilerlemiş; 1888'de sancak haline getirilmiştir. Tarsus kazası da Mersin'e bağlanmış, Cumhuriyet Dönemi'nde de bu durum günümüze kadar devam etmiştir (Bilgili, 2001: 38).

Adana çevresinde gelişen yerleşim birimlerinden bir diğeri de Osmaniye'dir. Hacı Osmanlı köyü merkez olmak üzere Kıyı nahiyesi bir kaza oluşturulup, Osmaniye adı verilmiştir. Çukurova'dan Tecirli ve Cerid aşiretlerinin kışlak yerleri ve Ulaşlı'dan Çend-oğlu nahiyesi de bu kazaya bağlanmıştır (Cevdet Paşa, 1991: 161).

Çukurova'ya XIX. yy'da Kırım ve Kafkaslar başta olmak üzere Osmanlı coğrafyasının farklı bölgelerinden muhacir sevk edilmiştir. Kırım muharebesinden sonra Rusya'dan gelen iki bin Nogay muhaciri Misis ve çevresindeki köylere yerleştirilmiştir. Adana'dan Kozan'a bir saat mesafe ilerde emniyet olmadığından Nogay muhacirleri, Ceyhan Nehri'nin iki yakasında imara çalışırken aynı zamanda kendilerini aşiret saldırılarından da korumaya çalışıyordu. Afşar Aşireti gibi yazın Uzunyayla'da kışın ise Çukurova'da bulunan aşiretler, yerli ahali ve muhacirler için tehdit oluşturuyordu. Bölgeye birçok Çerkez muhaciri de yerleştirilmiştir (Cevdet Paşa, 1991: 124, 157). 1897 Girit isyanından sonra da Giritli Müslümanlar, Çanakkale'den Adana'ya kadar olan sahil boylarına yerleştirilmişlerdir (Yılmaz, 2001: 16)

Adana kazasına 1880-1881'de Nahiye-i Misis, Karsantı, Sırkıntı-i Zir ve Bozdoğan-ı Zir bağlıdır. Payas yani Üzeyr, Adana eyaletine bağlı olup, Fırka-i Islâhiye tarafından Payas ve Osmaniye kazalarına ayrılmıştır. Belen kazası da Halep'ten ayrılarak Payas sancağına ilhak edilmiştir. İskenderun, Osmaniye kazası Nahiye-i Çend-oğlu, Tecirli ve Cerid de buraya bağlanmıştır. Ayrıca Tarsus, Mersin ve Karaisalı kazaları da Adana sancağına dahil edilmiştir. Bu dönemde Kozan sancağının merkezi Sis kazası olup Belenköy kazası, Nahiye-i Rum, Haçın kazası, Gürleşen ve Feke Kars-ı Zülkadriye, Kozan sancağı sınırları içindedir. Zeytun kazası<sup>4</sup>, ise Liva-i Maraş'a bağlıdır (Cevdet Paşa, 1991: 223-224). 1881-1893'te Adana ili; Adana sancağı; Adana merkez kaza, Tarsus, Mersin, Karaisalı; Kozan sancağı; Sis (Kozan), Kadirli, Saimbeyli (Haçın), Feke; İçel sancağı; Silifke, Mut, Ermenek, Gülnar, Anamur, Cebel-i Bereket (Osmaniye); Cebel-i Bereket, Yarpuz, Hassa, Islâhiye, Bulanık (Bahçe), Osmaniye ve Payas'tan teşkil olunmuştu (Karpat, 2003: 164-165).

Ahalinin büyük çoğunluğunun yaz aylarında yaylalara çıkması zaman zaman idari sorunları da gündeme getirmekteydi. Osmaniye'de 1891-1892'de ahalinin büyük kısmı yazın yaylalara çıktığından hükümet merkezinin de yaylaya taşınması fikri, hükümete hanel geleceğinden uygun görülmemiştir (BOA, Y.EE., 36/37).

<sup>4</sup> Zeytun'un günümüzdeki adı Süleymanlı olup Kahramanmaraş sınırları içindedir.

Osmaniye, Fırka-i Islâhiye döneminde ahali tarafından imar edilmiş (BOA, Y.EE. 36/37), daha sonraki yıllarda gelişmesine devam etmiştir.

Çukurova'da XIX. yy'da idari yapılanmada sürekli değişikliklerin yaşandığı anlaşılmaktadır. Adana vilayetinde Osmaniye ve Ceyhan XIX. yüzyılın ikinci yarısından sonra kurulmasına rağmen kısa sürede gelişme göstermiştir. Kozan ilçesi, Sis adı altında başlı başına bir sancak olup, Feke ilçesini de kapsamaktaydı. Eski adı Haçın olan Saimbeyli ve eski adı Mağara olan Tufanbeyli o zamanlar Maraş eyaletine bağlı olup Kadirli (Kars-ı Maraş) sancağının birer nahiyesiydi (Kurt, 2005: XLV).

Kozan sancağı, bazen Adana vilayetine bazen Ankara vilayetine bağlanmıştır. Ceyhan Nehri'nin sağ yakasındaki göçebe aşiretler Kozan'a mensup olup kışın Çukurova'da kışlar, yaz aylarında Kozan Dağları'nı aşıp; yüksek, suyu ve otu bol yerlerde yaylarlar, güz mevsiminde Çukurova'ya inerlerdi. Kozan'daki köy ve kasaba ahali de yazın evlerini terk ederek yaylalara çıkıp ağaç dallarından ve otlardan huğlar yaparak yazın bunlar içinde yaşarlardı. Sis kasabası ahalisinin tamamı yaylaya çıkar, kasabada bekçiden başka kimse kalmazdı. Seyhan Nehri'nin sağ yakasında ise genelde Karsantı Aşireti yaşardı (Cevdet Paşa, 1991: 112-113, 115).

Ahmed Cevdet Paşa, Fırka-i Islâhiye'nin faaliyetleri döneminde Çukurova'da ceylan sürüleri görmesi yanında yeni köylerin kurulup, yeni alanların ziraata açıldığını beyan etmiştir. Geçen senelerde dağlardaki haneleri yıkılıp, çadırları yırtılan ahalinin bir sene zarfında yerleştirilerek hanelerinin yapıldığını ve bunların ziraata başladıklarını ifade etmiştir. Ancak bazılarının daha ziraata alışmadığını, ekili pamuk tarlalarını bırakıp geri dağlara kaçtıklarını, bunlar için memurlar tayin olduğunu söyler (Cevdet Paşa, 1991: 207-208). Bölgede XIX. yy.'da göçebelerin iskânı için önemli çalışmalar olmasına rağmen göçebelerin iskâna pek sıcak bakmadıkları bu bilgilerden anlaşılmaktadır.

Adana'ya 1906'da, Mersin, Cebel-i Bereket, Kozan ve İçel bağlıydı (Karpat, 2003: 200). Bölge, 1909'da yaşanan Adana olaylarında Ermenilerin isyan hareketlerine de sahne olmuştur (Çelik, 1999: 17). 1914'te Ceyhan, Karaisalı, Yumurtalık, Kozan, Haçın, Feke, Kars, Cebel-i Bereket, Dört Yol, Islâhiye, Bahçe,



Hassa, Mersin ve Tarsus Adana sınırları içindeydi (Karpat, 2003: 210). Bu bilgilerden idari değişikliklerin XX. yy. başlarında da devam ettiği anlaşılmaktadır.

Tarsus, Adana'dan sonra bölgedeki önemli yerleşim yerlerinden biridir. Tarsus, aynı zamanda bu dönemde büyük bir ticari kasabadır (Cevdet Paşa, 1991: 223). (Bk. Ek-1). Çukurova'nın bütün şehirleri gibi Tarsus da Fransızlar tarafından işgal edilmiştir. İşgal, 17 Aralık 1918'den 27 Aralık 1921'e kadar devam etmiştir (Bilgili, 2001: 32).

Tarsus ve Amanos tünellerinin açılması ile Adana, Konya üzerinden İstanbul'a ve Halep üzerinden Suriye'ye demiryolu ile bağlanmıştır (Darkot, 1965: 128). I. Dünya Savaşı sırasında Irak, Filistin, Hicaz ve kısmen Doğu Anadolu cephesine yapılan nakliyat, Toros Dağları'nda bulunan Pozantı yolundan sağlanmıştır. Yol, savaşın başlarında kamyonların geçişi için uygun değilken kamyonların geçmesi için uygun hale getirilmiştir (Von Kress, 2007: 25). I. Dünya Savaşı'ndan sonra 6 Ocak 1919'dan itibaren iki sene kadar Fransız işgalinde kalmıştır. 5 Ocak 1922'de Fransızlar tarafından şehir boşaltılmıştır (Darkot, 1965: 128; Halaçoğlu, 1988: 350; Çelik, 1999: 495).

Çukurova'da Adana'dan sonra önemli yerleşim yerlerinden biri de Mersin'dir. Mersin'e ilk yerleşenler genelde yakın dağlık alanlardan gelenler olup asıl yerleşmeler 1860 sonrasında olmuştur (Karaman, 2005: 138). Mersin, eskiçağda Kalkolitik döneme kadar uzanan bir geçmişe sahiptir. Evliya Çelebi bu bölgeden geçerken Mersin'in güneybatısında Mersinoğlu adlı bir Türkmen köyünden bahseder. XIX. yüzyılda Tarsus'a bağlı yerler içinde Mersin adı geçmez. Bu durum daha o dönemde Mersin'in kayda değer bir yer olmadığını gösterir. XIX. yüzyıl ortalarında Tarsus limanının önünün alüvyonlarla kapanmasından sonra Mersin iskelesinin önemi artmıştır. 1852'de Tarsus kazasına bağlı nahiye olan Mersin, 1864'te üç nahiyenin bağlanması ile kaza merkezi olmuştur. 1886'da Mersin-Tarsus-Adana demiryolu hattının açılması ile önemi daha da artmıştır. 17 Aralık 1918'de Mersin'e Fransızlar, asker çıkarmış, 3 Ocak 1922'de şehri boşaltmışlardır (Tuncel, 1988: 212). 20 Mayıs 1933'te Mersin vilayeti İçel vilayeti ile birleştirilip, İçel adı verilmiştir. Mersin vilayet merkezi olmuştur. 20 Haziran 2002'de ilin adı tekrar Mersin olmuştur (Tuncel, 1988: 212).

## V. XIX. YÜZYILA KADAR ÇUKUROVA’DA DOĞAL AFETLER VE SALGIN HASTALIKLAR

### 1. DOĞAL AFETLER

#### 1.1. Deprem

Osmanlı literatüründe deprem kelimesine karşılık olarak; “*hareket-i arz*”, “*hareket-i arziyye*”, “*zelzele*”, “*tezülül*”, “*tezülülât*”, ve “*tezülülât-ı arziyye*” (Kuzucu, 1999a: 678), “*zelâzil*”, “*hareket*” (Tozlu, 2001: 93) gibi tabirler kullanılmıştır.

Modern deprem kuramlarında kabul edilen levha tektoniğine göre; yeryuvarlağının dış kısmı, levha adı verilen katı kaya tabakalarından oluşmaktadır. Kıta adı verilen levhalar, sıvı magma üzerinde hareketli olduklarından devamlı birbirlerini iter, çarpışmalar yoluyla birbirini etkilerler (Bolt, 2008: 38-39, 185). Avrasya plakasıyla, Arap plakası Anadolu plakasını doğuya doğru iterken Anadolu mikro plakası ise Ege mikro plakasını itmektedir. Bu şekilde farklı plakaların hareketleri depremleri oluşturmaktadır. Bu hareketlenmeler özellikle Suriye ve Halep çevresinde tarih boyunca pek çok depremin meydana gelmesine neden olmuştur (Panzac, 1997: 4, 5, 7).

Anadolu, Alp-Himalaya Deprem Kuşağı üzerinde olduğundan gerek geçmişte gerekse günümüzde can ve mal kaybına yol açan depremlere sahne olmuştur. Kuzey Anadolu fay kuşağından sonra Anadolu’daki en önemli fay kuşağı Doğu Anadolu fay kuşağıdır. Doğu Anadolu fay kuşağı, Kızıldeniz’den başlayıp Antakya, Bingöl üzerinden Varto’da Kuzey Anadolu fay kuşağı ile birleşir (Atalay, 1994: 21). Arabistan kıtası, Anadolu’ya baskı yaptığından, Anadolu bu sıkıştırılmadan kurtulmak için hareketlenir, bu hareketlenmeler de Kuzey Anadolu ve Doğu Anadolu fayları üzerinde hareketlere neden olmaktadır (Bolt, 2008: 88). Antakya-Amik-Maraş oluşu ve Güneydoğu Toros yayının dış sınırı Anadolu’da deprem olasılığının yüksek olduğu yerlerdir (Erler, 2010: 103).

Adana çevresinde Misis<sup>5</sup>, depremden en çok etkilenen yerlerin başında gelmektedir. Misis’te tarih boyunca pek çok deprem meydana gelmiştir. Adana’ya yakın olmasından dolayı bu depremler, Adana’yı da etkilemiş olmalıdır. M.Ö.64’te

<sup>5</sup> Misis, Ceyhan Nehri’nin sağ kıyısında Adana’ya 27 km mesafede olup 1960’tan sonra adı Yakapınar olarak değiştirilmiştir (Demirkent, 2005: 178, 180).

Pompei, M.Ö.69'da depremden harap olan şehri onartmıştır (Sahillioğlu, 1991: 229). Doğu Akdeniz'de en çok deprem görülen yerleşim yerlerinin başında Antakya da bulunmaktadır. Antakya'da meydana gelen depremler yakın olmasından dolayı Adana ve çevresinde de hissedilmiş olmalıdır. M.S.35'te Antakya depremlerle sarsılmış ve 115'te şiddetli zelzeleyle tahrip olmuştur (Sahillioğlu, 1991: 229). 21 Temmuz 365'te Ege ve Doğu Akdeniz'de çok şiddetli bir deprem meydana geldiği bilinmektedir (Demirkent, 2001: 53). 526'daki deprem de Antakya'da büyük bir tahribata sebep olmuştur. 20 Mayıs 526'daki depremlerle ilgili olarak Kedrenos, bütün bina ve tapınakların yıkıldığını, binlerce erkek, kadın ve bebeğin öldüğünü söyler (Demirkent, 2001: 57; Sahillioğlu, 1991: 229). 250 bin kişinin öldüğü 526 yılındaki deprem ve daha sonra bölgede meydana gelen depremler, Antakya'nın kalkınmasını da engellemiştir (Streck, 1978: 456-457). 528'de Antakya'da meydana gelen depremlerde şehirler oturulamayacak kadar tahrip olmuştur (Atalay, 1994: 22). 551, 557 ve 577'de ve 580-581 yıllarında da Antakya'da depremler olmuştur (Sahillioğlu, 1991: 22; Demirkent, 2001: 62).

Misis'in deprem yüzünden tahrip olan surları Mansur Dönemi'nde 756-757'de tamir ettirilmiştir. 803'teki depremden de Misis tahrip olmuş, 811'deki depremden şehrin surları ve bazı mahalleler ile civardaki üç köy harap olmuştur. Süryani Mihail, depremden sonra Ceyhan Nehri'nin sularının gemiler karaya oturacak kadar alçaldığını belirtmiştir. 859'daki depremden Suriye, el-Cezire ve Çukurova'daki birçok yerleşim yeri ile Misis de harap olmuştur (Demirkent, 2005: 179). 1108 yılı eylül ayında Ceyhan ve çevresinde meydana gelen deprem önemli ölçüde tahribata neden olmuştur. Süryani Mihail, deprem öncesinde gökyüzünde önemli değişiklikler görüldüğünü anlatmıştır. "Depremden beş ay önce Mart-Nisan 1108'de Ceyhan bölgesinde geceleyin üç saat devam eden güneşe benzer parlak bir aydınlık, gökyüzünü kaplamıştır. 4 Nisan 1108 sabahı gökyüzü ilk üç saat toz dumana benzer kesif bir karanlıkla kaplanmıştır. Bu zaman diliminden sonra ışık vermeye başlayan güneş, müteakip üç saatlik zamanda da ateşe benzemiş fakat ışık vermemiştir. 5 Mayıs günü üç saat süren bir güneş tutulması meydana geldikten sonra yine aynı yıl haziran ayı başında bir kuyruklu yıldız, her gün ilerlemek suretiyle on beş gün gökyüzünde kalmıştır. Bu alametlerden üç ay sonra da deprem meydana geldi." diye depremi anlatmıştır (Kesik, 2001: 30). 29 Kasım 1114'te

Maraş'taki deprem Sis, Misis, Antakya ve Halep'te de yıkıma yol açmıştır (Kesik, 2001: 31-32). 1141'de Akdeniz bölgesinin sahil kesiminde deprem meydana gelmiş, Kilikya'da bulunan Kalinag adlı bir kasaba ile aynı mıntıkanın sahil kısmında kaynakların adını vermediği birçok yerde yıkım meydana gelmiştir (Kesik, 2001: 38). 1143'te Kilikya'da ve Suriye'de meydana gelen depremde birçok kasaba ve şehir tahrip olmuştur (Kesik, 2001: 39). 1144'teki depremde de Kuzey Suriye ile Misis ve Çukurova'nın birçok köyü tahrip olmuştur (Demirkent, 2005: 180). Süryani Mihail, 1150 yılında Antakya'daki deprem hakkında bilgi vermiştir. 27 Eylül 1156'da Suriye'de şiddetli bir deprem olmuştur. Sonra 3 Nisan 1157, 4 Temmuz 1157 ve 14 Temmuz 1157'de üç şiddetli deprem daha meydana gelmiştir. Halep civarı, Asi Vadisi ve Doğu Akdeniz bu depremlerden etkilenmiştir. 29 Haziran 1170'te merkez üssü Suriye olan deprem ile 1200-1201'deki bir diğer deprem de Doğu Akdeniz'i etkilemiştir. 1222'de Kıbrıs'ta meydana gelen deprem Akdeniz kıyılarında da hissedilmiştir (Altan, 2001: 41-43,45, 46). 1269'da depreminde de Misis bir kez daha tahrip olmuştur (Demirkent, 2005: 180). 1404'te Suriye'de Trablusşam'da meydana gelen depremde birçok kişi öldüğü gibi bazı kaleler de yıkılmıştır. Mayıs 1406'da Antakya'da meydana gelen depremde evler insanların üzerine göçmüş ve çok sayıda insan ölmüştür (Little, 2001: 155). Yaşanan bütün bu depremler, bölgenin fay hattı üzerinde olduğunun önemli bir kanıtıdır.

Topraklarının tamamına yakını deprem kuşağında bulunan Osmanlı ülkesinde zaman zaman görülen yer sarsıntıları, büyük can kayıpları ve maddi hasara sebep olmuştur (Ayar, 2007: 2). Doğu Akdeniz fay hattındaki hareketlilik, Osmanlılar döneminde de Çukurova'da depremlerin etkili olduğunu göstermektedir. 1615'te Antakya'da (Sahillioğlu, 1991: 231), 1513-1514'te Tarsus'ta, 7 Mart 1610, 1657, 22-23 Mart 1680 (Ambraseys- Finkel, 1995: 169- 173), 1614'te (Vogt, 2001: 30), 1701, 1719, 1722-1723'te Halep'te meydana gelen depremler, bölgede hareketliliğin sürekli olduğunu göstermektedir. Mart 1719'da Halep'te meydana gelen depremde üç cami ile iki yüz ev hasar görmüştür. 15 Nisan 1726'da Halep'teki depremde duvarlar yıkıldığı gibi İskenderun'da da panik meydana gelmiştir (Ambraseys-Finkel, 1995: 104, 110, 169-173). 1740 eylül ayında Zeytun'daki ana depremin ertesinde iki saat içinde yirmi kadar sarsıntı daha meydana gelmiştir. Depremde taş ve alçıdan yapılan Hristiyanların evleri yıkılmış, sağlam yapıları Türk evlerinde hasar

meydana gelmemiştir (Vogt, 2001: 55, 56). 10 Haziran 1759'da Halep'te, 13 Ekim 1760'ta Antep, Antakya ve Suriye'de deprem meydana gelmiştir. Bu depremin, hasara sebep olup olmadığı bilinmemektedir (Ambraseys- Finkel, 1995: 134). İskenderun'da 21 Aralık 1759'da deprem meydana gelmiştir. 30 Ekim'den beri bölgede yer sarsıntıları devam etmiştir. Neyse ki evler alçak olduğu için bir yıkım meydana gelmemiştir (Vogt, 2001: 24). 1765'te ve 5 Mayıs 1778'de Halep'teki depremde hasar meydana gelmemiştir. 8 Haziran 1779'da ve 14 Aralık 1783'te Halep'te şiddetli bir sarsıntı meydana gelmiş; Aralık 1795'teki depremde bazı evler hasar görmüştür (Ambraseys- Finkel, 1995: 136, 155, 158, 159, 167). Bu depremlerin Adana ve çevresindeki etkisi ile ilgili bilgi bulunmamaktadır. Ancak coğrafi yakınlıktan dolayı depremler, Adana ve çevresinde de hissedilmiş olmalıdır.

Çukurova'da XIX. yüzyıl sonlarında sazdan ve kamıştan yapılan huğlar hane olarak kullanılıyordu (Cevdet Paşa, 1991: 208). Göçebe aşiretler de genelde çadır kullandıklarından bu depremlerde can ve mal kaybının yok denecek kadar az olduğu söylenebilir. Ayrıca genelde bataklıklarla kaplı alanlarda yerleşim yerleri az olduğundan sadece Adana gibi büyük yerleşim yerlerinin bu depremlerden etkilendiği söylenebilir.

## **1.2. Kuraklık ve Kıtık**

Kıtık, insanların hayatlarını sürdürebilmek için ihtiyaç duydukları gıda maddelerinin temin edilememesi ve bu halin şiddetli ve uzun sürmesi durumunda ölümlerin yaşanabileceği büyük bir felakettir. Sürekli kıtlıklar yaşayan insanlar değişik beslenme usulleri geliştirmiş; gıda maddelerinin bulunmadığı zamanlarda her türlü bitki, bitki kökü, her çeşit et hatta leş yemek suretiyle hayatta kalma savaşı vermişlerdir.

Kıtlıkların ortaya çıkmasının bazı sebepleri vardır. Bunlardan biri savaşlardır. Uzun muhasaralar sonucu kıtlıklar yaşanmıştır. Sürekli devam eden savaşlar, toprağın işlenmesine ve üretime izin vermemektedir (Bezer, 2001: 67-68, 81-82). Bu durum da kıtlığın şiddetini arttırmaktadır.

Yağış azlığından dolayı yaşanan kuraklıklar da kıtlıklara neden olmaktadır. Kuraklık, canlıların varlıklarını idame ettirebilmeleri ve özellikle bitkilerin yetişmesi için ihtiyaç duyduğu suyun kaynağı olan yağmurların mevsiminde yağmaması

sebebiyle ortaya çıkar (Bezer, 2001: 69). Akdeniz çevresinde yağışlı mevsim kıştan evvel başlayıp kış sona erdikten sonra bitmektedir. Kurak geçen yıllarda otlar kurduğundan birçok hayvan telefati meydana geldiği gibi göçebe aşiretler de otlak bulmak amacıyla güzergâhlarını değiştirmişlerdir (Braudel, 1993: 217). İlkçağlardan itibaren Herodot başta olmak üzere birçok tarihçi yıllarca devam eden kuraklıklardan bahsetmiştir. Herodot, yedi yıl boyunca yağmurların yağmadığını anlatmıştır (Herodotos, 1973: 275).

Adana ve çevresinde XIX. yüzyıla gelinceye kadar birçok kuraklık ve buna bağlı olarak kıtlığın yaşandığı bilinmektedir. Tarsus'a gelen Danyal Peygamber'in de bir kıtlık senesinde buraya geldiği, peygamberin buraya gelmesinden sonra bolluk ve bereket yaşandığı yönünde görüşler bulunmaktadır (Karaman, 2005: 212). 1149'da Suriye'de, 1165'te Antakya ve Çukurova bölgesinde kuraklık yaşanmıştır. Süryani Mihail, Antakya ve Çukurova bölgesinde önce buğdayın fiyatının yükselmesi sonra da büsbütün kaybolması yüzünden yaşanan kıtlığın da kuraklık sebebiyle olduğunu bildirmektedir. 1171'de Suriye'de bir kıtlık daha yaşanmıştır. 1191'de Müslümanlarla Haçlılar arasında cereyan eden bir savaşın ayrıntılarından Antakya havalisinde bir kıtlık olduğu görülmektedir. Bagras Kalesi'ne baskın düzenleyen Antakyalılar, 12.000 ölçek buğday ele geçirmişlerdir. Bu ganimet, çok şiddetli bir kıtlık zamanına denk geldiği için makbule geçmiştir. 1230-1231'de yine Suriye ve civarında kıtlık yaşanmıştır (Bezer, 2001: 70, 71, 74). 1300 yılında Anadolu'nun birçok şehrinde çekirge istilası yanında yaşanan kuraklık ve kıtlıktan birçok insan ölmüştür (Turan, 1998: 684).

Osmanlı döneminde yaşanan şiddetli kıtlıklar, iktisadi darlığı büsbütün arttırdığından çiftçilerin eşkıyalığa temayül etmelerine neden olmuştur. 1494-1503 yılları arasında Türkiye müthiş bir kuraklık ve büyük bir veba salgınına sahne olmuştur. 1564'te de Anadolu'da büyük bir kıtlık yaşanmıştır. 1574-1576 yıllarında Anadolu'da yaşanan kıtlıktan dolayı başta Adana eyaleti olmak üzere birçok eyalete zahire mübaşirleri gönderilmiştir (Akdağ, 1999: 75, 79, 83). XVI. yüzyılın ikinci yarısında çıkan kıtlık üzerine buğdayın Avrupa'ya satışı yasaklanmıştır (Kurt, 2005: XXIX).

Bir hafta müddetle esen sıcak bir doğu rüzgârı Havran, Humus ve Halep hububatını son derece kötü etkilemiştir. Bu sebeple buğday üretimi azalmıştır.

Gerçekte kıtlıkların ortaya çıkmasına sebep olan olaylar oldukça fazladır. Sel, yangın, kuraklık, deprem, salgın hastalık, aşırı soğuk ve sıcakların da kıtlık olayına yol açtığı bilinmektedir. Halep'te Fransa konsolosunun 1 Eylül 1757, 3 Mart 1758 ve 6 Eylül 1758 tarihlerinde yazdığı raporlara göre; Musul, Diyarbakır ve Urfa'daki kıtlık nedeniyle buralarda yaşayanların büyük çoğunluğu şehirlerini terk etmişlerdir. Halep'te kışın sefalet arttığından “*Her gün şehrin caddelerini 15-20 kadar açlıktan ve soğuktan ölmüş zavallılar doldurmuştur.*”. XVIII. yüzyılda askerî seferler dolayısıyla arttırılan vergi miktarları nedeniyle halk, toprağını ve çiftini terk ederek büyük şehirlere göç etmeye başlamıştır. Göç alan şehirlerde kıtlık ve işsizlik daha da artmıştır (Erler, 2010: 82, 140, 141).

Konya ve Ankara'da 1845'te yaşanan kuraklık Adana'da da etkili olmuştur (Erler, 2010: 82). Anadolu'da 1874-1875'te başta Ankara, Yozgat, Konya, taraflarındaki kıtlıkta binlerce kişi zarurete düşmüş ve nüfus kayıpları yaşanmıştır. Birçok kişi yerlerini terk ederek İstanbul'a gelmiştir. Komisyonlar kurulmak sureti ile ahaliye yardım edilmiştir. Padişah 5.000, sadrazam 500, şeyhülislam 250, Şurâ-yı Devlet reisi 400 lira yardımda bulunmuştur. Galata'da 800 lira toplanmış ayrıca zahire gönderilmiştir. Yabancı gemiler de yardımda görev almışlar, Ermeni patriği tarafından da 3.000 lira yardım toplanmıştır. Valide Sultan da yardımda bulunmuştur. Ayrıca, Kırım ve Mısır'dan da yardımlar toplanıp Anadolu'ya gönderilmiştir. Toplanan yardımlar beş milyon elli iki bin altı yüz kuruşa ulaşmıştır. 1874-1875 senesi için beş milyon bütçe açığı meydana gelmiştir. Açığın bu kadar çok olmasının sebebi Anadolu'daki kıtlık, hayvan hastalıkları, yağışlardan dolayı mahsulatin az olmasıdır (Vak'anüvis Ahmet Lûtfî Efendi, 1993: 17, 18, 47).

Osmanlı Devleti'nde değişik tarihlerde etkisini hissettiren kurak hava şartları, tarımsal üretim yapılan bölgelerde üretimin düşüşüne sebebiyet vermiş ve kıtlığa yol açmıştır. Osmanlı'da görülen kıtlık nedeniyle, gıda maddelerinde belirginleşen aşırı fiyat yükselişi ve buna bağlı olarak diğer maddelerin fiyatlarındaki artış, kıtlığın meydana geldiği bölgedeki halkı ekonomik açıdan etkilemiştir. İstikrarlı bir ortamda, can ve mal güvenliğinin sağlanabildiği koşullarda üreticinin çalışkanlığı artmakta ve üretim artış göstermektedir. Savaşlar, çiftçi ve rençperlerin büyük gruplar halinde askere alınması, nakliye araçlarının ordunun hizmetinde kullanılması üretimi düşürmektedir. XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin yaşadığı Sırp ve Yunan isyanları,

Mısır meselesi, özellikle 1854 Kırım Savaşı ve 1877-1878 Osmanlı Rus savaşı gibi kargaşa ve isyanların yaşandığı yıllarda tarımsal üretimle uğraşan çiftçi ekim yapamamış, böylece üretim düşmüştür. Eşkîyalık olayları da tarımsal üretimi etkileyen bir diğer sebeptir. Yerel idareci, âyân ve mültezimlerin baskısı çiftçiyi yorgun düşürmüştür. 1865'te Derviş Paşa ve Cevdet Paşa idaresinde Çukurova'daki eşkıyalar üzerine "*fırka-i islâhiye*" birlikleri sevk edilerek güvenlik sağlanmaya çalışılmıştır. Sis bölgesinde bulunan on bin çadırdan fazla bir nüfusa sahip olan aşiretler, yüzbinlerce baş hayvanlarıyla Kilikya Ovası'nın ziraî kalkınmasına büyük darbeler vurmuştur. Tanzimat döneminde Çukurova bölgesindeki ıslah edilen yeni arazilere aşiretler iskân edilerek üretim arttırılmaya çalışılmıştır (Erler, 2010: 31-36, 49-51, 55, 63-65).

### 1.3. Yangın

Osmanlı döneminde, başkent İstanbul başta olmak üzere birçok şehirde büyük yangınların çıktığı bilinmektedir. İstanbul yangınları; dikkatsizce eritilen yağların parlaması, ev ve dükkânlarda hizmet eden çırakların acemiliği, efendilerine kin besleyen uşakların fesatlığı, hırsız ve yağmacıların kasıtları, sırf zenginlere zarar vermek için bilinçli olarak çıkarılan yangınlar olarak sınıflandırılabilir. Özellikle hava gazı ve petrol kullanımının yaygınlaşması da yangınlardaki artışın bir diğer sebebidir (Kuzucu, 1999b: 687). Evlerin taştan ve kerpiçten yapıldığı Orta Doğu'da yangınlar az görülürken, büyük çoğunluğu ahşaptan yapılmış olan Anadolu ve Balkanlardaki evlerin büyük kısmı yangınlarla yok olmuştur. İstanbul, Osmanlı döneminde birçok yangına sahne olmuş (Panzac, 1997: 8, 9), bu yangınlarda ahşap yapılı Türk yerleşmeleri bir anda kül olmuştur (Ayar, 2007: 2).

Çukurova'daki yerleşim birimlerinde de tarih boyunca yangınlar meydana gelmiştir. 525'te Hatay yanmıştır (Sahillioğlu, 1991: 229). 1268'de Antakya Memlukler döneminde ateşe verilmiştir (Streck, 1978: 457). Özellikle savaşlar ve kargaşa dönemlerinde yerleşim yerlerinin bilinçli olarak yakıldığı anlaşılmaktadır.

XIX. yüzyılda İstanbul yangınları dışında taşrada da büyük yangınlar çıkmıştır. Bu yangınlarda yüzlerce ev yanmış ve can kayıpları meydana gelmiştir. Mesela; 2 Ağustos 1890 tarihli bir belgeden Karaman'da çıkan yangında 376 civarında emlak yanmıştır (BOA, İ.DH., 1187/92911). 21 Kasım 1894'te Adana'da



meydana gelen yangında 500-600 ev yandığı haber verilmiştir (BOA, BEO., 520/38957). Yangınlarda maddi hasar yanında bazı dönemlerde can kayıpları da meydana gelmiştir. Çukurova'daki yangınlar için gerekli tedbirlerin alınmaya çalışıldığı görülmektedir. Özellikle yangınların önlenmesi için ot, kamış ve ahşap yerine taş, kireç ve çinko gibi malzemelerin kullanılması istenmiştir. Ayrıca yangınlara acil olarak müdahale edilmesi için yangın tulumbalarının taşradaki şehirlerde yaygınlaştırıldığı görülmektedir. Aşağıda yangınlar bölümünde Çukurova'daki yerleşim yerlerinde çıkan yangınlar ve alınan tedbirler arşiv belgeleri ışığında değerlendirilmiştir.

#### 1.4. Sel

Ovalar, coğrafi yapıları itibarı ile kış boyunca yağın şiddetli yağmurlardan su baskınlarına uğrardı. Bu baskınlardan korunmak için bentlerin ve setlerin yapılması gerekirdi (Braudel, 1993: 78). Çukurova'da Seyhan, Ceyhan ve Berdan Nehirleri yağışların çok olduğu ve dağlardaki karların erime dönemlerinde büyük sellere neden olmuştur.

Selçuklular döneminde de Çukurova'da büyük seller ve yağışların meydana geldiği bilinmektedir. Türkiye Selçuklu Sultanı Mesut döneminde 1154 yılında Kilikya bölgesinde şiddetli seller ve fırtına meydana gelmiş, sultan Ermenilerle olan savaşı bırakmak zorunda kalmıştır (Turan, 1998: 192).

Tarsus yakınından geçen Berdan Çayı'nın suları yükselince büyük sel meydana gelirdi (Ramsay, 2000: 12). Selçuklular döneminde 1245 sonbaharında Selçuklu ordusu, Tarsus şehrini kuşatmışken yağın yağmurlar ve sellerden atlar çamurlara ve sulara saplanmış; bataklıklar, yağmurlar ve sellerden ordu hareket edemez hale gelmiştir. Bu sebeple iâşe ve erzak sıkıntısı çekilmiştir (Turan, 1998: 453).

Osmanlı belgelerinde "*istila-yı miyah*", şeklinde de geçen seller, Adana çevresinde de büyük hasarlara neden olmuştur (BOA, BEO., 178/13330). 25 Temmuz 1864'te Adana eyaletinde elli günden beri yağmur yağmadığı ama geçen günlerde yağın yağmurlarda meydana gelen sellerde arpa ve buğday tarlalarının sular altında kaldığı belirtilmiştir (BOA, M.VL., 705/69). 20 Mayıs 1875 tarihli belgeden Adana'nın doğusundan geçen Seyhan Nehri üzerinde bulunan köprüünün

kemerleri yıllardır oluşan sellerden zamanla hasar görmüş ayrıca köprünün kaldırımları dahi bozulmuştur. Köprünün kemerleri ve kaldırımlarının tamir edilmesi için gerekli keşif yapılmış, köprü tamiri için 50 bin kuruş gerekli olduğu ve vilayetin imkânları ile bu paranın karşılanabileceği belirtilmiştir (BOA., İ.MMS., 52/2266).

Seyhan Nehri'nin taşmasından dolayı Adana'nın kuzeyinde bulunan setlerin 31 metre kadar olan kısmı zarar görmüştür. Gerekli tamiratın yapılabilmesi için 70 bin kuruş kadar paranın Nafia tahsisatından ödenmesi eğer bu para da yeterli olmazsa Gülek Boğazı tarik resminden gerekli ödemenin yapılması istenmiştir. Şurâ-yı Devlet tarafından setlerin tamirinin bir an önce yapılması için Gülek Boğazı tarik resminden acilen 125 bin kuruş da gerekli tamir için 13 Ağustos 1889'da tahsis edilmiştir (BOA, İ.MMS., 107/4570). 6 Nisan 1893 tarihli belgeye göre Adana'da günlerden beri yağın yağmurdan dolayı meydana gelen selden mahsul zarar görmüş, ekili alanlar su içinde kalmıştır. Sel esnasında Seyhan Köprüsü'nün tamirinde çalışan dört kişi de sel sularında sürüklenmiştir. Eğer gerekli tedbir alınmazsa telefâtın artacağı Adana valiliği tarafından telgrafla bildirilmiştir (BOA, DH.MKT., 2445/35).

Yukarıdaki arşiv belgelerinde de anlaşılacağı üzere Çukurova'da Seyhan, Ceyhan ve Berdan Nehirleri'nin taşması sellere neden olmuştur. Sellerde özellikle Çukurova'daki ekili dikili arazi zarar görmüş, aynı zamanda nehirler üzerindeki köprülerin bir kısmı yıkıldığı gibi bir kısmı da büyük hasar görmüştür. Bazı yıllarda sellerde can kayıpları da meydana gelmiştir. Sellerin engellenmesi için, Seyhan, Ceyhan ve Berdan Nehirleri'nin kenarlarına setler ve bentler yapılması, selden zarar gören ekili ve dikili alanlarda meydana gelen zararların karşılanması ve vergi muafiyeti gibi tedbirler devlet tarafından kısa sürede alınmıştır. Ayrıca seller neticesinde Çukurova'da geniş bataklık alanlar meydana gelmiş, bu bataklıklar aynı zamanda sıtma gibi bulaşıcı hastalıklara neden olmuştur. Sivrisineklerin de kaynağı olarak görüldüğünden bataklıkların temizlenmesi ve taşkınların önlenmesi için XIX. yüzyıl boyunca devlet, Çukurova ile yakından ilgilenmiştir. Kurutulan bataklık alanların tarıma açılması ve yeni yerleşim yerlerinin kurulması gibi çalışmalar, uzun yıllar gündemi meşgul etmiştir. Kurutulan bataklık alanlara aşiretler ve muhacirler iskân edilmiştir.

Çukurova genelde ılıman Akdeniz iklimi etkisinde olmasına rağmen ender de olsa bazı yıllar, kış sert geçmekteydi. Bölgede, sel dışında özellikle soğuk geçen kış

ayları da yaşamı olumsuz yönde etkilemektedir. 1756'da Asi Nehri ile bölgede bulunan birçok nehir soğuktan donmuştur (Panzac, 1997: 10). Çukurova'nın kuzeyinde bulunan Toros Dağları'na yağın şiddetli kar yağışları da bazı yıllarda başta Sertavul ve Gülek geçitleri olmak üzere yüksek yerlerde ulaşımı olumsuz etkilemiştir.

### **1.5. Fırtına**

Çukurova'da meydana gelen şiddetli fırtınaların özellikle deniz kıyılarında daha etkili olmasından dolayı kıyıdaki iskeleler zarar görmüştür. Bu fırtınalar esnasında denizdeki gemilerden bir kısmı da batmıştır. Fırtına sonrasında yıkılan iskelelerin tamirâtı ve yeniden inşası yapılmıştır. Deniz ulaşımı da fırtınalardan etkilenmiştir.

Fırtına dışında meteorolojik olaylardan sisin de Çukurova ve çevresinde etkili olduğu görülmektedir. Kış ve bahar aylarında meydana gelen sisin de ender de olsa yaşamı olumsuz etkilemiştir. Yaşanan olumsuz hava koşulları bölgede yaşayan ahali ve askerleri etkilemiştir. Mesela; I. Dünya Savaşı'nda 7 ve 8 Aralık 1917'de İngilizler, yağmur ve sisten yararlanarak Kudüs mevzilerine yaklaşmayı başarmışlardır. 7 Aralık akşam üzeri şiddetli bir soğuk çıkmış, insanı iliklerine kadar ıslatan bir yağmur yağmış, askerlerin çoğu yazlık elbise, ayakkabı ve çamaşırları perişan, portatif çadırları eksik olarak acıklı bir halde siperlerde beklemişlerdir (Özdemir, 2009: 73, 74, 76).

### **1.6. Çekirge İstilaları**

Çekirge istilaları, kıtlıklar ve büyük facialara yol açtığından savaş alanlarında orduyu ve sivil halk kesimlerini doğrudan etkilemiş ve ülkeleri dayanılmaz açlık felaketleriyle karşı karşıya bırakmıştır. Çekirge; bol yağışlı, yumuşak alüvyonlu toprak ve çöl bölgelerinde hızlı bir şekilde çoğalmaktadır. Çekirgeler belirli bir yoğunluk kazandıktan sonra sürü halinde yaşamaya başlarlar. Böylece sıcak rüzgârla uzun mesafelere taşınarak gündüzleri yer değiştiren ve akşama doğru yere inen göçmen sürüler oluşur. 7-8 cm boyundaki çekirgeler, metrekareye 200 çekirge düşen bir yoğunluğa ulaşırlar. Bu, kilometrekarede 200 milyon çekirgeyi ifade eder (Özdemir, 2005: 10).

Sudan'da çöl bölgesinde meydana gelen artış ve o sırada oluşan kuvvetli rüzgâr akımları çekirgeleri sürüler halinde başka bölgelere sürüklemekteydi. Çekirge istilaları ziraî mahsuller üzerinde zararlara sebebiyet vermekte, bu da kıtlığa neden olmaktadır (Erlar, 2010: 89). Özellikle gezici çekirgeler, çölden gelip ekin, tarla ve bahçelere üşüşmekteydi. Önce larva sonra yetişkin böcek olan çekirgeler baş döndürücü şekilde çoğalmaktaydı (Panzac, 1997: 10, 11).

Çukurova Afrika'ya yakın olduğundan çekirge istilalarından da etkilenmiştir. Çukurova çevresinde tarihte önemli çekirge istilaları meydana gelmiştir. 1133-1134'te Antakya'dan Urfa ve Malatya'ya kadar yayılan bir çekirge istilasını olmuş, 1223'te Suriye'de çekirge istilasını yaşanmıştır (Bezer, 2001: 75-76). 1300 yılında Anadolu'nun birçok şehrinde çekirge istilasını görülmüştür (Turan, 1998: 684). XVIII. yüzyılda çekirge istilalarının yol açtığı pahalılık ve sefalette Suriye ve çevresini etkileyen yedi kıtlık dönemi bulunmaktadır (Özdemir, 2005: 10).

Özellikle çekirge istilasını sonrasında yaşanan kıtlık, Çukurova ve çevresini büyük ölçüde etkilemiştir. 8 Mart 1888'de Kıbrıs'ta çekirge istilasından dolayı yaşanan kıtlığın (BOA, Y.PRK.UM., 11/56) Adana ve çevresini de etkilemiş olduğu anlaşılmaktadır. 1914 ve sonraki yıllarda Karesi, Kütahya, Antalya, Karaman, Halep, Urfa da çekirge istilalarına maruz kalmıştır. IV. Ordu kumandanı Cemal Paşa, çekirgelerin sebep olduğu felaketle ilgili olarak; *“Tam nisan ortalarında hiç beklemediğimiz büyük felaket karşısında kaldık bütün Suriye'yi öylesine müthiş bir çekirge istilasını kaplamış ki; mayıs ve haziran nihayetinde bütün Suriye'de yaprakları çekirgeler tarafından yenmemiş tek bir ağaç kalmadığı gibi birçok yerlerde henüz başaklanmamış olan hububat çekirgelerin oburluğuna kurban gitmişti. Bu felaket bütün ümitleri alt üst etmiş ve bu seneyi nasıl geçireceğimizi düşünmeye başlamıştık.”* diyerek çekirgelerin neden olduğu felaketi anlatmıştır (Özdemir, 2005: 106-107).

Osmanlı Devleti çekirge istilasına karşı bir takım tedbirler almıştır. Çekirge afetine karşı *“çekirge şeyhleri”* adı verilen görevliler tayin etmek suretiyle çekirgelerle etkin olarak mücadele etmiştir. Çekirgeyle mücadelede etkin bir canlı olan sığırcık kuşlarını yetiştiren *“çekirge şeyhleri”* bu kuşları çekirge afetinin olduğu yörelere naklederek bu afetle mücadeleye çalışmışlardır (Erlar, 2010: 90).

Yukarıda bahsedilen doğal afetler dışında toprak kaymaları da afetler içinde değerlendirilebilir. Çukurova genelde düz ve ova olduğundan toprak kayması olaylarına pek fazla rastlanmıyordu. Ancak dağlık alanlardaki yerleşim yerlerinde nadir de olsa toprak kayması meydana gelmekteydi. Toprak kaymalarında genelde maddi hasar meydana geliyor, özellikle evler ve yollar toprak kaymasından etkilenmekteydi. Kısa süreli de olsa bu durum, ulaşımda aksamalara neden olmaktaydı.

## 2. SALGIN HASTALIKLAR

Bulaşıcı ve salgın hastalıklar, virüs, bakteri ve mikroplarla taşınmaktadır. Hastalık, hücrelerde, dokularda yapısal ve fonksiyonel olarak normal olmayan değişikliklerin oluşturduğu durumdur. Hastalık, insan hayatında, sadece biyolojik değil, psikolojik ve sosyal boyutlarla da etkili olmaktadır. Hastalık halinde vücudun fizyolojik dengesi bozulur ve buna bağlı olarak hastanın kendisinin, yakın çevresinin hatta toplumun hayat kalitesi düşer (Erdemir-Erdemir, 2008: 852, 872).

Kanalizasyon yokluğu, salgın hastalıklar hakkında bilgi eksikliği, çöplerin imhası gibi faktörler, halk sağlığını en çok tehdit eden unsurlar arasında yer almıştır (Özgür, 1999: 119). Ayrıca, Çukurova'nın sahip olduğu coğrafi özellikler, bataklık alanlar, burada birçok hastalığın görülmesine neden olmuştur. Ovalarda bulunan durgun sular aynı zamanda malarya için uygun yerlerdi (Braudel, 1993: 66). Adana'da 1890'da ahali suyunu Seyhan Nehri'nden karşılamaktaydı. Ancak paçaları sıvayarak ve merkepleri içine sürdükleri hatta lağım ağız yöresinden testilerini doldurmaktaydılar. Lağım olmadığından hela çukurları uygunsuz yapılmış olup, ahali arsa ve bahçeleri hela olarak kullanmaktaydı. Pis sular, sokaklarda akıp kokuşmuş, yeşil renkte bataklıklar oluşturmuştu. Çöpler yol kenarlarına ve çukurlara yığıldığından, Adana'da birçok hastalık görülmekteydi. Adana'da sıtmanın her türlü, tifo, kanlı basur, her türlü romatizma, tuzlu balgam, her türlü cilt hastalıkları, karaciğer ve dalak şişmesi, frengi çok yaygın olup göz hastalıklarının da her türlü vardı (Mağmumi, 2008: 177).

Osmanlı Devleti'nde XIX. yüzyıl tıp alanında birçok gelişmenin yaşandığı aynı zamanda kurumsallaşmanın da arttığı yıllardır. Halk sağlığı ile ilgili Osmanlı'daki ilk kurumun 1838'de resmîyet kazanan "*Meclis-i Tahaffuz*" olduğu

iddia edilmektedir. Bu kuruluşun amacı, memlekete dışardan gelecek bulaşıcı ve salgın hastalıklara karşı koruma ve gerekli önlemleri almaktır. 1881’de “*Meclis-i Sıhhiye-i Umumiye*” kurulmuştur. Veba veya başka hastalık görüldüğünde Karantina Meclisine bildirilecekti. Hastalık görülen ev veya mahalle derhal karakol kurularak karantinaya alınacaktı. Karantinadan defin izni alınmadan cenazelerin defnedilmemesi gibi kurallar konulmuştu. İstanbul dışında büyük şehirlerde de Karantina Meclisleri oluşturuldu. 1861’de “*Tabâbet-i Belediye Nizamnâmesi*” ile memleket hekimliği, 1887’de Kuduz Enstitüsü, 1893’te Bakteriyojîhâne kurulmuştur (Özgür, 1999: 124-125).

## 2.1. Cüzzam

Cüzzam, “*mycobacterium leprae*” basilinin neden olduğu, öncelikle deri ve sinirleri tutan kronik seyirli bir enfeksiyon hastalığıdır. Hastalığın tam olarak ne zaman ortaya çıktığı bilinmemekle birlikte Hint, Çin ve Mısır’da hastalıkla ilgili yazılı kayıtlar mevcuttur. Avrupa’ya Hindistan’dan İskender’in ordusundaki askerlerle veya Romalı askerlerle taşındığı yönünde görüşler vardır. Haçlı Seferleri esnasında hastalık daha geniş alanlara yayılmıştır. Bu dönemde cüzamlılar toplumdan dışlanmış, halkın yaşamadığı uzak hatta özel adalara kapatılmışlardır (Aksoy, ty: 239). Romalılar döneminde Kapadokya bölgesinde cüzamlı hastalar için hastane inşa edildiği bilinmektedir (Straus-Straus, 2009: 248).

Cüzzam, cinsel yolla, yenilen yiyecekler ve cüzamlı biri ile temas yoluyla yayılırdı. Yüzü buruşan, kolları ve bacakları çürüten cüzamlılar, aileleri tarafından da terkedilirdi. Cüzzam, yaralar, lekeler şişlikler ve birçok fiziksel belirti ile başlar, belirtileri hemen fark edilmezdi. Hastalık mikrobu alındıktan 2-7 yıl sonra belirtiler ortaya çıkar. Hastalığın kuluçka süresi iki yıldan yirmi yıla kadar çıkabilir. Hastalık başta, hafif eklem ağrıları ve soluk bir ten şeklinde kendini belli eder. Hastalığın ilerlemesiyle hastanın burnu parça parça düşmeye başlar. Dudakları ve dili şişer, kaşları ve saçları dökülür, yüzü aslan derisi gibi buruşuk bir hale gelir. Konuşması boğuk ve fısıltılı bir şekilde dönüşür. Bakışları anlamını yitirir ve sabitleşir. Cüzamlılar, zamanla deri ve kaslarındaki tüm hisleri kaybederler, el ve ayaklarını kullanamayacak kadar his kaybına uğrarlar. Cüzamlı hasta, bu şartlar altında bile on yıl kadar yaşayabilir (Nikiforuk, 2007: 51, 54, 55, 62; Aksoy, Ty: 240-241).

Vücutta, iri, sert şişlik ve lekelerle belirti gösteren hastalığa karşı toplumların tepkileri farklı olmuştur. Eski Çin ve Hindistan'da cüzzamlılar hemen öldürülür ya da yakılırdı. Perslerde cüzama yakalanan yurttaş, şehre sokulmaz, diğer Perslerin arasına karışmazdı. Hastalığa yakalanan yabancılar da ülke dışına çıkarılırdı (Herodotos, 1973: 73). Cüzzam, Avrupa toplumunda da derin izler bırakmıştır. Avrupa'da hastanelerin ortaya çıkmasında cüzzamlılar için yapılan revirler öncül olmuştur. Cüzzam, XIV. yüzyıldan itibaren Avrupa'dan silinmeye başlamıştır. 1346'da İngiltere kralı II. Edward, cüzzamlı birini evine alanların ellerinden evlerinin alınacağını açıklaması, Avrupalıların cüzzamlılara bakışını göstermesi bakımından da önemlidir. XVI. yüzyıldan itibaren Avrupa'da daha önce cüzzamlılara tahsis edilmiş olan yaklaşık iki bin cüzzamlı evi hastaneye dönüştürülmüştür. Hastalık, 1800'lü yıllara kadar varlığını devam ettirmiştir (Nikiforuk, 2007: 50-52, 63-65). 1873 yılında Norveçli Doktor Armauer Hansen tarafından hastalığın nedeni olduğu anlaşılan "*mycobacterium laprae*" basilinin ağız ve burundan yakın temas sonucu enfeksiyonla bulaştığı anlaşılmıştır (Aksoy, Ty: 239). Ortaçağ boyunca cüzzam yıkıcı etkisiyle çağa damgasını vururken XIV. yüzyılda veba tüm dünyayı etkisi altına alacaktır (Macar, Ty.: 19).

Türkler, cüzzamı çok eski tarihlerden beri tanıyordu. Cüzzama "*miskin hastalığı*" da derler. Cüzzamın bulaşıcı ve tedavisi bilinmeyen bir hastalık olmasından dolayı cüzzam hastaları insanlardan uzak dururdu. Osmanlılar döneminde de cüzzam hastaları toplumdan tecrit edilerek, hastalar için hususi binalar yapıldı. Hastaların işleri için vakıflar kuruldu. Hastane olmayan yerlerde ise hastaları kendi evlerinde veya yerleşim yerlerinin dışında tecrit ettiler. Cüzzamlılar da kendi hastalıklarının bulaşıcı olduğunu bildikleri için toplum içine karışmazlardı. Osmanlılar döneminde cüzzamlılar için, onlara mahsus "*tecrithâneler*" yapıldı. "*Miskinhâne*" ve "*miskinler tekkesi*" adı verilen cüzzamlılara mahsus binalarda cüzzamlı hastalar tedavi edilmiştir (Uludağ, 2010: 76). XIX. yüzyılda artık cüzzam eski etkisini kaybetmiştir.

Çukurova'nın, önemli yol güzergâhları üzerinde olmasından dolayı özellikle Haçlı Seferleri esnasında hastalıktan dolayı tehdit altında olduğu söylenebilir. Cüzzamın, Çukurova'da yaşayan Türklere etkisi ile ilgili şimdilik bilgi

bulunmamaktadır. Ancak kara yoluyla gelen Haçlılar sebebiyle Çukurova uzun asırlar cüzzam tehdidi altında bulunmuştur.

## 2.2. Veba

Veba, insanlık tarihi boyunca en korkunç salgın hastalıklardan biri olmuştur. Halk dilinde, “*taun*”, “*kara humma*”, “*kara ölüm*” ve “*kıran*” gibi isimlerle anılmıştır (Beyhan, 2008: 1030). Osmanlı kaynaklarında daha çok “*taun*” olarak geçen veba (BOA, C.DH., 3112/63) Ortaçağ boyunca Avrupa’da etkili olmuş, yüzyıllar boyunca dünyanın çeşitli bölgelerinde de varlığını devam ettirmiştir.

Veba, esas itibarıyla bir hayvan hastalığıdır. Veba iki türdür. Hıyarcıklı veba ve akciğer vebası. Enfeksiyonlu bir pirenin ısırmasıyla başlayan hıyarcıklı vebada, önce siyahımsı bir leke oluşmaktadır. Bunu koltuk altlarında, kasıklarda ve boyunda oluşan yumurta benzeri şişlikler izlemektedir. Ateşin eşlik ettiği hıyarcıklı veba, bir hafta içinde kurbanlarının yarısından fazlasını öldürmektedir. Hasta ölmeye başlamadan önce teri, idrarı ve tükürüğü dayanılmayacak kadar yoğun kokmaktadır. Akciğer vebası, pireden bulaşmamakta, soğuk havalarda mikrobu akciğere yerleşmesiyle ortaya çıkmakta, burundan kan gelmesine yol açmaktadır. Enfeksiyonlu kişinin öksürüğünden ve tükürüğünden bulaşan bu veba türü insanları 24 saat içinde öldürmektedir (Özdemir, 2005: 22).

Veba, pireler aracılığıyla diğer kemirgenlere de geçmektedir. Ambarlarda, depolarda, gemi ve vagonlarla hastalıklı fareler vebayı daha uzak coğrafyaya taşırlar. İnsan başlangıçta vebayı rastlantı sonucu hastalıklı kemirgenden alır, tükürük yoluyla diğer insanlara geçer (Panzac, 1997: 42, 43).

Veba, için üç tedavi yöntemi göze çarpmaktadır. Birincisi; hıfzıssıhhaya ait tedbirler olup hastalığın meydana gelmesini önleyen bazı uygulamalardır. Burada temizlik ön plana çıkmaktadır. Çünkü veba, kirlilik ve pislikten neşet etmektedir. İkincisi, hastalık ortaya çıktıktan sonra alınan tedbirler olup, karantinedir. Üçüncüsü ise, hastalığın tedavisine yönelik ilaç ve bazı tıbbi uygulamalardır (Beyhan, 2008: 1033-1034).

İlk büyük veba salgınına M.Ö. VI. yüzyılda rastlanmış, ilk Mısır’da görülmüştür (Aksoy, Ty.: 249). Hititler döneminde vebanın Mısırlı esirler ve askerler vasıtası ile Mısır’dan Hatti ülkesine taşındığı ve yayıldığı, ünlü Hitit kralı



Şuppiluliuma'nın da bu hastalıktan öldüğü bilinmektedir (Erdemir- Erdemir, 2008: 873). Herodot, Antik Yunan'da vebaya yakalanan 100 askerden 98'inin ölmesinden bahsederken vebanın öldürücü etkisini de ortaya koymuştur (Herodotos, 1973: 344).

Ortaçağ'da şehirler ve toplumsal hayat üzerinde olumsuz etkiler bırakan vebadan korunmak için büyü ve tılsımların da yapıldığı bilinmektedir. Hatay'da Charnion denilen kabartma heykel şehri vebaya karşı korumak için yapılmış bir tılsımdı (Sahillioğlu, 1991: 229).

Avrupa'da 1348-1350 yılları arasında görülen şiddetli veba salgınlarında Avrupa'nın demografik yapısında yol açtığı sonuçlar itibarıyla bir felaket yaşanmış, çok sayıda insan kaybına neden olmuş, tarımsal üretimi de düşürmüş bu da kıtlıklara neden olmuştur (Roberts, 2010: 202-203). Avrupalıların "*kara ölüm*" adını verdikleri bu eşi görülmeeyen salgın, Ortaçağ Avrupası'nda Orta Doğu'da, Suriye ve Mısır'da uzun dönemli demografik, sosyal ve ekonomik sonuçlar doğurmuştur (Özdemir, 2005: 22; Macar, Ty.: 20). 1346'da Hazar Denizi kıyısında başlayan ve çevreye yayılan veba salgını, dört yüz yıl boyunca devam etmiştir (Aksoy, Ty.: 250). Kara ve deniz yoluyla seyahat edenler, hastalığın uzak coğrafyalara yayılmasına neden olmuştur (Panzac, 1997: 24). Sıcak mevsimler döneminde ilkbahardan kış mevsimine kadar hastalık, daha etkili olmuştur (Braudel, 1993: 311).

Veba; ani oluşu, coğrafi yayılışı ve yol açtığı ölümlerden dolayı nükleer savaşla da kıyaslanmaktadır. Moğol bozkırlarında ortaya çıkan bakteri, ipek ve baharat yükleriyle Çin, Hindistan ve Ermenistan'da yayıldı. Hastalığa ilk yakalanan Avrupalılar, Kırım Kefe'deki Cenevizli tüccarlardı. Tüccarlar, bakterilerle kendi limanlarına döndüler (Nikiforuk, 2007: 68-71). 1348 ile 1351 yılları arasında veba, Avrupa nüfusunun %31'ini ortadan kaldırdı. Fransa'da nüfusun yarısı, İngiltere'de nüfusun üçte biri vebadan öldü (Nikiforuk, 2007: 76-77).

Vebalı tayfaları ve yolcuları olan gemiler, Akdeniz'deki yolları üzerindeki her liman için bir tehdit oluşturmaktaydı. Kara yoluyla seyahat eden ulaklar, köyden köye dolaşan çerçiler, kervanlar, göçebeler, askerler, kaçaklar hastalığı farklı bölgelere taşımıştır (Panzac, 1997: 73, 96-99). Veba, 1720'de Toulon ve Marsilya'da etkili olmuş Marsilya nüfusunun yarısından fazlası ölmüştür. Sokaklar çürümüş ve köpekler tarafından kemirilmiş cesetlerle dolmuştur (Braudel, 2003: 79).

Anadolu'da da birçok dönemde büyük veba salgını görülmüştür. 542'de Hatay'da veba görülmüştür (Sahillioğlu, 1991: 229). İstanbul'da 565'teki büyük salgında 8-10 bin kişi vebadan ölmüştür. Selçuklular döneminde de Anadolu'da bazı yerlerde salgın devam etmiştir. Selçuklu Sultanı Mesut döneminde 1154'te Konya ve Kilikya'da çıkan veba, Selçuklu ordusunu perişan etmiş, askerler hastalıktan kırılmıştır (Turan, 1998: 192). 1429'da Bursa'da ortaya çıkan vebada şehirdeki birçok kişi hayatını kaybetmiştir. 1492-1503 yıllarında Anadolu'da birçok şehirde üç yıl kadar devam eden salgınlar görülmüştür (Aksoy, Ty.: 254). Osmanlı topraklarında Batı Anadolu'da vebanın, devamlı ve geçici odakları bulunmaktaydı. Anadolu'nun güneydoğusu, Basra, Bağdat ve Musul havalisi devamlı veba odaklarıydı. Arnavutluk, Epir, Eflak, Boğdan, Anadolu, Mısır ve İstanbul geçici odaktı (Ayar, 2007: 3). Veba, ticaret yollarının gelişmesiyle Uzak Doğu'dan Orta Asya'ya Mezopotamya'ya ve Yakın Doğu'ya buradan İskenderiye, İstanbul ve Rusya üzerinden Avrupa ve Afrika'ya ulaşmıştır (Özdemir, 2005: 21).

Veba 1347'de, Hindistan ve Güneybatı Rusya'dan batıya doğru hızlı bir şekilde yayılmıştır. 1492'de Arabistan, Şam, Halep ve Mısır'da başlayan veba İstanbul'u etkisi altına almıştır. Bir ayda 56 bin kişi hayatını kaybetmiştir. Mısır, Suriye ve Arabistan'da aynı dönemde ortaya çıkan veba salgınında günde ortalama 1.000 kişi; aynı yıl İstanbul'da bir aylık süre zarfında 56 bin kişi ölmüştür (Özdemir, 2005: 18, 24). 1697 yılında Aydın, Saruhan, Menteşe ve Alanya'da da veba salgınında birçok kişi ölmüştür (Armağan, 2005: 909).

Osmanlı Devleti'nde 1707-1800 yılları arasında beşi çok şiddetli olmak üzere (1740, 1758, 1760, 1765, 1784) farklı boyutlarda 54 veba salgını yaşanmıştır (Armağan, 2005: 911). Diyarbakır'da 1762'de meydana gelen veba salgınında 50 bin kişi hayatını kaybetmiştir (Özdemir, 2005: 25). 1778'de doğu Akdeniz'deki birçok limanda veba görülmekteydi. 1786'da Halep'teki veba salgını Antakya'ya kadar ulaşmıştır (Panzac, 1997: 26, 35). XVIII. yüzyıl sonunda Halep sekiz büyük veba salgını geçirdikten sonra 1802-1827 yılları arasında dört salgın daha geçirmiştir. Bir Avrupalı doktorun verdiği rakamlara göre vebadan ölenlerin sayısı Halep'in 1700'ler sonundaki nüfusunun %15-20'sine eşittir (Özdemir, 2005: 32). XVIII. yüzyıl ile XIX. yüzyıl başlarında veba, öncelikle Doğu Akdeniz havzasını kırıp geçirmiştir.

Avrupa bu salgınlardan deniz karantinası ve kordonlarla korunmaya çalışmıştır (Panzac, 1997: 1, 3).

Osmanlı Devleti'nde veba, XVII. yüzyılda başlayıp, etkinliğini XIX. yüzyıl ortalarına kadar sürdürmüş ve bu dönemden sonra etkinliğini kaybetmiştir. Salgınlar esnasında her türlü sağlık tedbirleri alındığı gibi Ebussuud Efendi tarafından vebadan korunması gerektiği ve vebalı yerlere girilmemesi gerektiği yönünde fetva da verilmiştir. 1844'ten itibaren Doğu Akdeniz'de veba salgını görülmemiştir. Veba salgınları, Osmanlı coğrafyasında da göçlere neden olduğu gibi şehirlerde ticari ve ekonomik hayatın gerilemesine de neden olmuştur (Armağan, 2005: 907, 908).

### 2.3. Kolera

Sözlüklerde, kolera karşılığı olarak “*heyne*” kelimesi de kullanılmaktadır (Devellioğlu, 1995: 361). Kolera, genelde bozuk kanalizasyon sistemlerinden içme suyu kuyularına sızan sulardan kaynaklanmaktadır. John Snow, 1849'da koleranın su kaynaklarından bulaştığını tespit etmiştir (Straus-Straus, 2009: 94). Ayrıca hastalıklı kişilerin atıkları da hastalığın yayılmasında bir diğer etkidir. Sağlam kanalizasyon alt yapısının olması hastalıkla mücadelede önemlidir (Aksoy, ty.: 257). XIX. yüzyıl başlarından itibaren Avrupa'dan çekilen veba, bu yüzyıl ortalarına kadar Osmanlı Devleti üzerindeki etkisini azaltarak devam etmiştir. Veba silinirken ondan daha öldürücü, ondan daha hızlı bir bela olan kolera ortaya çıkmıştır (Ayar, 2007: 3).

Kolera, epidemi ve pandemi halini alabilen, akut başlangıçlı bulantısız kusma, karın ağrısı, şiddetli ishal, kısa zamanda su kaybına bağlı olarak gelişen bir enfeksiyon hastalığıdır. Karın ağrısı ve bunu izleyen basit ishalle başlar. İshalle birlikte safralı kusmalar başlar. Deri kurur, vücut ısısı düşer. Sonra baldırlarda morarma ve kramplar başlar. Hasta, birkaç saat veya birkaç gün içinde ölür. Bulaşık kıyafetler, kumaşlar özellikle hastalığa yakalananların yatak ve çarşafı mikrobun yayılmasına neden olur. Basit bir ifadeyle, kolera bir pislik hastalığıdır. Bu nedenle hastalıktan korunmada en etkili yol ise kişisel hijyendir. Hastalığın etkeni olan ve 1883'te Koch tarafından bulunan “*Vibrio cholera*”nın kirli içme suları ve yiyeceklerle ağız yolundan alımıyla iki üç gün sonra belirtiler başlar. Hastalık mikrobun mideden geçerek bağırsaklara yerleşip çoğalmasıyla meydana gelir. Bu mikrop, hasta dışkısında ve dışkı bulaşmış bölgenin sularında daima bulunur (Ayar,

2007: 4). Tedavi edilmeyen bir kolera hastası, ishale günde 10-15 litre sıvı kaybedeceğinden dolayı ölecektir (Diamond, 2008: 257). Hastalığın tedavisinde; hastalık süresince yaşanan sıvı kaybının ve suyun vücuda geri kazandırılması, hastanın karantinaya alınması, kıyafetlerinin ve kullandığı her türlü eşya ve malzemenin dezenfekte edilmesi, hastayla yakın temasta olmama ve karantina tedbirleri alınması önemlidir (Aksoy., Ty.: 259).

Epidemilerin görüldüğü vakitler genellikle sıcak aylardır. Kirli su kaynakları koleranın bulaşmasında en önemli rolü oynar. Özellikle yoğun ve izdihamlı bölgelerde; kışla, okul, hapishane ve hatta hastane gibi mekânlar hastalığın salgına dönüşme riskini arttırmaktadır (Ayar, 2007: 5). Çukurova'da bulunan bataklıklar ve kötü hava şartları hastalığın burada yayılmasında etkili olmuştur. Özellikle yaz aylarında bataklık alanlar ve sivrisinek, Çukurova'da yaşamayı çok zorlaştırmaktaydı. Yazın sıcak aylarında Adanalıların büyük bir kısmı Toros yaylalarındaki sayfiyelere çıkardı (Darkot, 1965: 128). Türkmen ve Yörük aşiretleri Çukurova'yı kışlak olarak kullanmaktaydı. Asker sevkiyatları, aşiret ve hac kabilelerinin geliş geçişleri sürekli olduğundan Adana ve çevresi salgın hastalıklar bakımından devamlı risk altındaydı.

Hindistan'da 1768'de ortaya çıkan kolera ticaret yolları ile tüm dünyaya yayılmıştır (Macar, Ty.: 20). Koleranın kaynağı, Hindistan'da Aşağı Bengal Deltası üzerinde bulunan Ganj ile Brahmaputra Nehirleri arasındaki arazidir. Bu bölgede hastalık, lokal halde her mevsim mevcuttur. Mikrobun, Hint yarımadasının diğer bölgelerine ve özellikle dünyaya yayılmasında baş etken İngilizlerdir. İngilizlerin Hindistan'daki savaşları esnasında hastalık, İngiliz askerine bulaşmıştır. İngilizler, bu yerel belayı dünyanın çeşitli yerlerine taşımışlardır. Hastalık 1816 ve 1818'de Afganistan ve Nepal'e, 1820 ve 1822'de Seylan, Endonezya, Çin ve Japonya'ya yayılmıştır. 1830 başlarında hastalık Avrupa'ya ulaşmıştır (Ayar, 2007: 6-7). Hindistan kaynaklı kolera, Bengal ve Akdeniz sahillerine ulaştıktan sonra (Sarıyıldız, 1996: 1-2), Osmanlı coğrafyası da hastalığın tehdidi altına girmiştir.

Kolera, XIX. yüzyıl boyunca batıya ulaşmak için üç yol kullanmıştır. Birinci yol; Hindistan'dan başlayıp Afganistan, İran, Hazar Denizi sahilleriyle Rusya ve Karadeniz'e ulaşan kara yolu; ikinci yol; Hindistan'dan Umman Denizi, Basra Körfezi sahillerinden içeriye Bağdat'a geçen deniz ve kara yolu; üçüncüsü;

Hindistan'dan Kızıldeniz boyunca Cidde ve İskenderiye gibi limanlara uğrayan deniz yolu (Ayar, 2005: 7). Salgın hastalıklara üstünlüğünü yüzyıllardır kanıtlamış olan “*kara ölüm*” vebanın ölümcül saltanatı, XIX. yüzyıl sonuna doğru sarsılmış, istatistiklere göre kolera, vebanın tahtına oturabilecek en ciddi aday konumuna yükselmiştir. 1817 yılı kolera salgınları için dönüm noktasıdır. Bu tarihe kadar yerel bir hastalık karakterinde olan kolera, o yıl ilk pandemisini yapmıştır. Türkiye’de ilk kolera 1830-1831 yıllarında görülmüştür (Özdemir, 2005: 34).

Büyük pandemiler; 1817, 1829, 1852, 1863, 1881, 1889 ve 1892-1895 yıllarında meydana gelmiştir. 1822’de Bağdat üzerinden hastalık ilk defa Anadolu’ya girmiştir (Ayar, 2007: 8-9). Hastalık, 1831’de Akdeniz kıyısından İstanbul’a gelmiş ve büyük kayıplara neden olmuştur. 1852 salgını Akdeniz’in her tarafı ve Avrupa’da etkili olmuştur (Macar, Ty.: 26; Ayar, 2007: 10,12). 1847-1848’de İstanbul’daki salgında beş binden fazla kişi ölmüştür. 1850 salgını Mısır, Trablus ve Atina’da etkili olmuş, 1851 salgını İran’ı derinden etkilemiştir. 1857’de Şam’daki salgın fazla yayılmadan önlenmiştir. Bir başka kolera salgını, 1864’te Hazar Denizi’nden Bakü üzerinden muhacirlerle yayılmıştır. 1865 Hicaz salgını esnasında 15-30 bin kişi ölmüştür. Bu salgın, Mısır’da da yaklaşık 60 bin kişinin ölümüne sebep olmuş, İstanbul’da da “*büyük kolera*” olarak adlandırılan salgın yaşanmıştır. 1881, 1882 Hicaz salgınlarında birçok hacı hayatını kaybetmiştir (Sarıyıldız, 2001: 311, 313, 314). 1865 “*Hac-ı ekberi*”nde yaklaşık olarak 150 bin kişi hayatını kaybetmiştir. Batılılar tarafından, Hicaz bölgesindeki salgınların kaynağı olarak zezem suyu gösterilmişse de aslında hastalığın kaynağının Hindistan olduğu anlaşılmıştır (Sarıyıldız, 1999: 295-297). 1889’da Bağdat’ta görülen kolera 1890’da bütün Irak’ı etkisi altına almış, bir yıl sonra Suriye’yi kırıp geçirmiş, Halep ve Şam’ı felce uğratmıştır. Kolera, 1893’te Batı Anadolu’ya sıçramış, İzmir’de ve İç Ege’de büyük bir yıkıma yol açmıştır (Dumont, 1999: 151). 1893’te “*Hac-ı ekber*” olarak adlandırılan Hac mevsiminde 30 binden fazla insan hayatını kaybetmiştir (Sarıyıldız, 2001: 318). 1893 yılında Mekke’de hac sırasında 40 bin kişi kolera salgınında ölmüş, 1893 yılında hacdan dönenler kolerayı İstanbul’a da taşımışlardır (Özdemir, 2005: 35).

Hastalığın yayılmasında deniz yolu ulaşımının gelişmesi, hacıların hastalığı taşıyan risk grubu olması, fakir hacıların sayısındaki artış, sağlıksız beslenme ve

temizlik şartları, kanalizasyon sisteminin ve alt yapının yetersiz olması, Hicaz bölgesinde hastalığın etkili olmasına neden olmuştur. Batılılar Hicaz bölgesinde nüfuz kazanmak amacıyla Hicaz karantinası ile yakından ilgilenmişler ve dünyanın çeşitli yerlerinde görülen kolera gibi salgın hastalıkların çıkış noktası olarak Hicaz'ı göstermeye çalışarak, Hicaz üzerinde nüfuz kazanma yoluna gitmişlerdir (Sarıyıldız, 1996: VIII, 62). 1880-1910 yılları arasında Osmanlı hizmetinde bulunan ve Bağdat'a 180 kilometre mesafede Hanikin'de karantinada da görev yapan Lamec Saad da, Hindistan menşeli koleranın özellikle hacılar vasıtasıyla kuzeye Suriye ve İran bölgesine taşındığını belirtmiştir. Özellikle hacıların karantinaya girmekten kaçındıklarını da ifade etmiştir (Koloğlu, 1999: 62, 64, 65).

Koleranın yayılmasını engellemek için dünya çapında ilk önemli adımlar 1851'de atıldı. Paris'te 1851'de uluslararası bir sağlık konferansı düzenlendi. Bu tarihlere kadar, uluslararası karantina mukavelesi yoktu. Her devlet, tedbirleri kendi almaktaydı. Bazen hiç lüzum yokken uygulanan karantinalar, ülkeler arasındaki ticareti engellediği gibi kargaşaya da neden olmaktadır. Paris Konferansı'nda hastalığın kaynağı olarak Hindistan kabul edildiği gibi, karantinanın süresinin düzenlenmesi ile ilgili de çalışmalar yapıldı. 1866'da İstanbul'daki Sıhıyye konferansında koleranın kaynağının Osmanlı olmadığı, kaynağın Hindistan olduğu kabul edildiği gibi Babülmendeb Boğazı'nda Hintli hacılar için tahaffuzhane kurulmasına karar verildi (Ayar, 2007: 13, 15). Hindistan kaynaklı kolera salgınları, Babulmendeb yoluyla Osmanlı coğrafyasına geçmiş, özellikle hacılar arasında büyük kayıplara neden olmuştur. Avrupalılar, koleranın kaynağı olarak Hindistan'ı görmelerine rağmen yayılmasında önemli rolü olduğunu düşündükleri Osmanlı'nın da Avrupa'da toplanacak uluslararası kolera konferansına katılmasının yerinde olacağını 13 Nisan 1894 bildirmişlerdir (BOA, HR.SYS., 27/27).

Önceleri çok basit önlemler şeklinde sadece hastaların veya hastalık çıkan bölgelerin tecrit edilmesi biçiminde alınan basit önlemler, XIX. yüzyılda daha modern şekle dönüşmüş ve karantina teşkilatının doğmasına sebep olmuştur. 1831'de İstanbul'da uygulanan ilk karantinadan sonra, 1838'de karantina meclisi teşkil edilmiştir. Karantinalarda yerli ve yabancı uzman ve doktorlar istihdam edilmiştir (Sarıyıldız, 1996: 1, 7, 9).

Osmanlı Devleti de koleraya anında müdahale etmek için karantinalar; kara, deniz ve demir yolu ile hastalığın yayılmasını önlemek için tahaffuzhaneler kurmuştur. Karantinalara asker ve gardiyanlar, doktorlar acilen gönderilmiş, tedavide kullanılmak üzere ilaç ve çeşitli makinalar ulaştırılmıştır. Taşrada alınacak sıhhi tedbirler için maddi yardımda da bulunulmuştur (Sarıköse, 2008: 1230).

Bulaşıcı bir hastalığı taşıdığından kuşkulanılan bir geminin limana girdiğinde 40 gün süreyle kıyıyla ilişki kurması yasaklanarak bekletilmesi uygulaması karantina olarak tarif edilmiştir. Karantinaya alınacak kimsenin üzerinde bulunan elbiseyi çıkarıp suya girerek her tarafını iyice ovması ve sudan çıktıktan sonra daha önce giymekte olduğu giysilere dokunmayarak temiz giysiler giymesi gerekmektedir. (Tez, 2010: 272). Tebhirhane; terimi bulaşıcı hastalıkların yaygın ve salgın olduğu dönemlerde hastaların ya da bu hastalıklardan ölenlerin kullandıkları çamaşır ve her türlü eşyayı, hastalığın görüldüğü ev, iş yeri, okul, kayık gibi her mekanı, kuşku görülen ticari mal ve hayvanlar ile dışardan gelen gemileri, postadaki mektupları dezenfekte eden sağlık kurumu ve dezenfeksiyon istasyonu anlamına gelmektedir. Dezenfeksiyon işlemi, buhar ya da tütsü haline getirilen basınçlı su buharı eşliğinde eşyalara ve mekâna püskürtülmesi ya da giysi ve eşyaların etüvden geçirilmesi ile yapılmaktaydı. Osmanlı'da ilk tebhirhaneler, Chantemesse'in (1851-1919) önderliğinde Gedikpaşa'da (1893), Tophane'de (1894) ve Üsküdar'da (1894) kurulmuştur (Tez, 2010: 274). 21 Kasım 1890'da Adana'daki koleranın Konya'ya yayılmasının engellenmesi amacıyla Adana ile Konya arasında bir tahaffuzhanenin kurulması ve gelecek yolcuların mutlaka karantinaya alınmaları emredilmiştir. 29 Aralık 1891'de Adana'dan koleranın Konya'ya yayılmasını engellemek için Gülek Boğazı'nda da bir kordon oluşturulmuştur (Sarıköse, 2008: 1235). 1892- 1895 salgını İstanbul ve Anadolu'nun bütün vilayetlerinde etkili olmuştur. 1893'te kolera o kadar şiddetli seyretmekteydi ki, Aydın'da devam eden salgından dolayı Aydın ile sınır olmamasına rağmen Adana vilayetinde de tedbirler alınması istenmiştir. 1894 salgını Anadolu'daki birçok vilayette etkili olurken, salgın esnasında binlerce insan ölmüş, devlet de mali yönden büyük sıkıntılar yaşamıştır. Devlet, salgın bölgelerinde sürekli doktor, tathir memuru, gardiyan ve zaptiye gibi görevliler göndermeye XX. yy. başlarına kadar devam etmiştir. 1895 Şubatı'nda Beyrut, Adana, Halep ve Suriye

vilayetleri için sıhhiye müfettişi Şerafeddin Efendi ile üç doktor ve bir tathir memuru gönderilmiştir (Ayar, 2007: 36, 104, 144, 145).

Toprakları çok geniş coğrafyayı kaplayan Osmanlı Devleti'nin XIX. yüzyılın ilk çeyreğinden sonra kolera salgınlarından korunması güçtü. Kolera, ekonomik, siyasi, sosyal ve psikolojik olarak Osmanlı'da büyük zararlara sebep oldu. Merkezden Adana ve Halep valisine gönderilen emirde; XIX. yüzyıl sonlarında bile hacıların geliş gidişlerinden bölge valilerinin sorumlu tutulduğu görülmektedir. Halep valisinden hacıları Adana'ya kadar, Adana valisinin hacıları Konya'ya kadar, Konya valisinin Akşehir'e kadar, Akşehir'deki paşanın da İzmit'te kadar hacıları sağ salim ulaştırmakla sorumlu oldukları hatırlatılmış, hacıların sağlık ve sıhhatleri için gerekli bütün tedbirleri almaları istenmiştir (BOA, C.SM., 10/542).

Salgınlar, sadece halk arasında değil aynı zamanda askerler arasında da etkili olmuştur. Salgınlar neticesinde binlerce asker, olumsuz şartların da etkisiyle hayatını kaybetmiştir. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı, 1912-1913 Balkan Savaşları'nda ve büyük savaşta kolera, tifo, dizanteriden ölen askerlerin sayısı çatışmalarda yaralanarak ölenlerden çok daha fazladır (Özdemir, 2005: 11). Yukarıda verilen bilgilerden de anlaşılacağı üzere Osmanlı Devleti, kolera salgınları ile yakından ilgilenmiş, hastalığın yayılmasını engellemek amacıyla karantina tedbirleri aldığı gibi doktor ve sağlık görevlilerini salgın bölgelerine göndermiş, salgınlara karşı uluslararası işbirliklerine katılmıştır.

#### **2.4. Sıtma**

Tarihin başlangıcından beri ölümlerin en büyük etkenleri arasında sıtma gelmektedir. Sir Macfarlane Burnet, "*Tüm bulaşıcı hastalıklar içinde gerek sayı gerekse de nitelik açısından en büyük zararı veren kuşkusuz sıtma olmuştur.*" der. Hipokrat, sıtmayı yakından tanıyordu. Günaşırı ve 72 saatte bir gelen ateş nöbetlerine dair çizelgelerinde onu anlatmıştı. Bataklik sularını, durgun suları ve kirli suları içen "*İnsanların karınları dışarı fırlar ve dalakları büyür.*" diye uyarmıştır (Nikiforuk, 2007: 34, 38). Sıtmanın, bataklik bölgelerde görülen ve tekrarlayan ateş ve dalak büyümesi ile seyreden bir hastalık olduğu eskiçağlardan itibaren bilinmekteydi (Erdemir- Erdemir, 2008: 874). Diğer hastalıklar gibi sıtmanın kaynağı da tartışma konusu olmuş, daha sonraki dönemlerde sıtmanın menşeinin Afrika olduğu genel



kabul görmüştür (Nikiforuk, 2007: 36). Sıtma, Osmanlı dönemi belgelerinde ve sözlüklerde humma olarak da geçmiştir (Devellioğlu, 1995: 381).

Ovalarda durgun hareketsiz sularda saz ve kamış çalılıkları meydana gelip, sıcak mevsimlerde de sıtma felaketi meydana gelirdi. Sıtma, salgınlarında önemli etken sivrisinekler olup hastalığın tedavisi uzun yıllar yapılamamış, bu sebeple binlerce kişi hastalıktan ölmüştür. Kinin kullanmadan önce malaryanın öldürücü etkisi daha fazlaydı. Sivrisinekler, hastalığın yayılmasında önemli etken olup (Braudel, 1993: 78-79), sivrisineklerin bol miktarda bulunduğu bataklıklar ve çevresi, sıtma salgınlarının devamlı görüldüğü yerlerdi.

Sıtma, bünyeyi zayıflatır, kansızlığa yol açar ve bağışıklık sistemini çökertir. Parazitler, özellikle hamile ve çocuklarda etkili olur. Sıtma ateşi 40 dereceye kadar çıktığı için erkeklerde dölleme yeteneğini de kaybetmesine neden olur. Hastalığın belirtisi baş ağrısı, üşüme ve ateştir (Nikiforuk, 2007: 35, 37, 39).

Anadolu'da Selçuklular döneminde de Çukurova ve çevresi, sıtma salgınlarının yoğun olarak görüldüğü yerlerdi. 1155'te Sultan Mesut, ordusuyla birlikte Kilikya'ya girip Til Hamdun'u muhasara ederken muhtemelen sıtma salgınına uğramıştır. Bu salgının Papaz Grigor tarafından Urfalı Mateos'un Vekayinâme adlı eserine yazılan zeyline notlar ilave eden Edovard Dulavrer'in Ebu'l Farac'a dayandırdığı anlatımı şöyledir: “*Mesut büyük bir orduyla beraber Kilikya'ya girip Til Hamdun'u muhasara etti. Fakat Allah onu, on binlerce sinek ve eşek arısının hücumuna uğrattı. Bu Hazreti Musa zamanında Mısırlıların maruz kaldığı felaketi andırıyordu. Üç gün içinde hava taaffün etti ve Türk karargâhında hastalık yayıldı. Bu afet günden güne daha çoğaldığı için Türkler ağırlıklarını terk edip kaçtılar. Toros, Ermeni askerlerinin başında olduğu halde çekilmiş bulunduğu dağlardan aşağı indi, Müslüman takibine başladı ve onları kolları yorgunluktan hareketsiz kalıncaya kadar kılıçtan geçirdi.*” (Özdemir, 2005: 43-44).

Tarsus'tan İskenderun'a kadar olan İskenderun Körfezi boyunca da sıtma yaygın olarak görülürdü. 1593'te Halep'e yakın olan İskenderun sıtma yüzünden tamamen terk edilmiştir. Ovanın iskan edilmesi demek aynı zamanda ölümle eş anlamlıydı. Denizde bekleyen Avrupalı gemilerde çalışanlar da bu hastalıktan kurtulamazdı (Panzac, 1997: 18, 81, 174). Sıtma, Avrupa'da ancak XVIII. yüzyılda

gerilemeye başladı. Bataklıkların çoğu kurutuldu. Sivrisineklerin üreme alanları olan ormanların büyük kısmı tahrip edildi (Nikiforuk, 2007: 41).

Çukurova yöresinde bulunan bataklıklar, sıtmanın ortaya çıkmasındaki temel etkindir. Bataklık alanlarda üreyen sivrisinekler hastalığın yayılmasına neden olmuştur. Mersin yöresine ait olan bir türküde sıtma hastalığı ve sivrisineklerle ilgili şu dizeler dikkat çekicidir: “*Seymen olmuş dağların karı / Arasından gider yaylanın yolu / Yaz gelince Kamışlı’da / Sivrisinek ağzı kanlı kurt olur*” (Karaman, 2005: 225). Bu dizelerden de anlaşılacağı üzere sivrisinek bölgenin halk kültürüne de girmiştir.

Osmanlı'nın son dönemlerinde özellikle Çukurova'da bataklıkların kurutulması gibi alınan tedbirlerle sıtmayla da mücadele edilmesi hedeflenmiştir. Sıtma tedavisinde kinin kullanılması (Straus-Straus, 2009: 100) salgınların önünün alınmasında önemli bir yere sahipti. Türkiye’de sıtmayla mücadele Cumhuriyet döneminde de devam etmiştir. 13 Mayıs 1926’da “*Sıtma Mücadelesi Kanunu*” ile sıtmayla geniş çaplı bir mücadele başlamıştır. Yasa ile, sivrisinekle mücadele ve bataklık alanların kurutulması hedeflenmiştir. Sıtma ile mücadele çerçevesinde kurutulacak bataklık alanlardan elde edilecek tarım alanları da ekonomiye büyük katkı sağlayacaktır. Özellikle deniz kenarlarında bulunan bataklık alanlar büyük bir önem taşımaktadır (Aydın, 1999: 303-305, 308). 1925 yılından itibaren sıtma ile mücadele kapsamında vilayetlere kinin dağıtılmıştır. En fazla kinin dağıtılan vilayetler arasında Adana’da bulunmakta olup (Gümüştü, 2005: 1497) bu durum Adana ve çevresinde sıtmanın, her dönem yaygın olduğunun da bir ispatıdır.

## 2.5. Tifo

Tifo, özellikle sağlıklı içme sularından bulaşan bir hastalıktır. Su kuyuları ve kanallarına lağım ve diğer kanalizasyon sularının karışmasıyla hızlı bir şekilde yayılmaktadır. Osmanlı belgelerinde “*illet-i tifo*” şeklinde de geçmektedir (BOA, A.MKT.MHM., 564/4). Savaş dönemlerinde kirli ve pis içme suları ve kuyuların kirletilmesiyle tifo salgınları görülmüştür. Çukurova’da başta Adana, Tarsus ve Mersin gibi şehirler olmak üzere diğer yerleşim birimlerinde içme sularından kaynaklanan tifo salgınları yaşanmıştır. Özellikle ovada kullanılan su kuyuları da hastalığın yayılmasında etkili olmuştur.

Tifo salgınlarında alınacak en önemli tedbir, su kaynaklarının muhafazasıdır. Nüfus artışı ile birlikte daha önce içme su kaynağı olarak kullanılan dere ve pınarlar hızlı bir şekilde kirlenmeye başlamıştır. İçme su kaynaklarına yakın olarak yapılan evler ve kurulan köyler, tifo salgınlarının artmasına neden olmuştur. Temiz içme suyu kullanımı ve hastalık riski taşıyan suların kaynatılarak içilmesi gibi tedbirler tifonun yayılmasını engellemektedir.

## 2.6. Tifüs

Tifüs, yüzyıllar boyunca insanlığı etkileyen ve kitleler halinde ölümlere yol açan bir hastalıktır. İnsana, bitler aracılığıyla bulaşır. Ateşle başlar ve deride döküntülere neden olur. İki hafta kadar devam eder, özellikle yaşlılarda daha etkilidir (Hot, 2005: 1513). Tifüs, daha çok kış aylarında görülür. Vücuttaki bitlerle yayılan hastalığın yayılmasında; pislik, sefalet ve kötü beslenme etkilidir (Panzac, 1997: 19). XVI. yüzyıl sonlarından itibaren Avrupa’da temizlik alışkanlığı ve hamamların ortadan kalkmasıyla üç yüzyıl boyunca, kir ve bittin tifüs salgınları meydana geldi. 1740’larda tifüs, İrlanda’da hayatın o kadar ayrılmaz bir parçası haline gelmişti ki, İrlandalılar ona “*kara ateş*” dediler. İngilizler ise, “*İrlanda ateşi*” olarak adlandırdılar (Nikiforuk, 2007: 131, 160).

Tifüs, hastaları delirtmeden ya da onları yüksek ateş ve hezeyan ile öldürmeden önce yüzleri şişirir ve karartırdı. İnsan bitinin dışkısıyla yayılan tifüs, en çok soğuk havalarda canlanıyordu. Pencereler vasıtasıyla güneş ışığının evlere girmesi ve pamuklu giysiler tifüs salgınlarının azalmasında önemli etkenlerden oldu (Nikiforuk, 2007: 160, 183). Hamam ve temizlik alışkanlıklarının yayılması kişisel hijyen hastalığın azalmasındaki diğer etkenler olarak söylenebilir.

Tifüs, bitlerle geçtiği için öncelikli olarak bitlerin vücuttan ve elbiselerden temizlenmesi gerekir. Tarih boyunca vücutta ve elbiselerdeki bitlerin temizlenmesi için farklı metot ve tekniklerin kullanıldığı bilinmektedir. Bitlerle mücadelede etkili dezenfeksiyon yöntemleri kullanılmıştır. Dezenfeksiyon fırınları, buğu sandıkları ve etüv makinaları bitlerle mücadelede uzun yıllar kullanılmıştır (Hot, 2005: 1514).

Osmanlı döneminde tifüs, bazı dönemlerde halk arasında etkili olmuştur. Hatta, Sultan I. Ahmed (1603-1617)’in ölüm nedeni tifüs olduğu yönünde bilgiler de bulunmaktadır (Mustafa Nuri Paşa, 1987: 318). Savaş yıllarında, kişisel temizliğin

tam anlamıyla yapılamaması, toplu yaşanan okul ve kışla gibi yerlerde ortak kullanılan eşyalar, tifüsün kısa sürede yayılmasına etkili olmaktadır. Tifüs, Trablusgarp, Balkan ve I. Dünya Savaşı'nda Türk toplumu için felaket olmuştur. Kurtuluş Savaşı esnasında askerler arasında ölümlere neden olmuştur (Hot, 2005: 1513). Bu hastalığın yayılmasında, bit yanında pire ve tahtakurusu gibi böcekler de etkili olmuştur. I. Dünya Savaşı esnasında Doğu Cephesinde Osmanlı ordusu tifüsten dolayı büyük kayıplar vermiştir (Ayhan, 1999: 221). I. Dünya Savaşı esnasında Erzurum'daki görev yerine giden Dr. Tevfik Salim Bey, Ulukışla'dan itibaren tifüs hastalarını görmeye başladıklarını söylemiştir (Karatepe, 2008: 1024).

Tifüs, Cumhuriyet'in ilk yıllarına kadar etkisini sürdürmüştür. Özellikle kırsal kesimde hastalık varlığını daha uzun süre devam ettirebilmiştir. Kimyasal ilaç sanayisinde meydana gelen gelişmeler, tifüsün sonunu getirmiştir. 1930'lu yıllardan itibaren D.D.T'nin etkili şekilde bit ve zararlı böcekleri öldürme özelliği anlaşılmış, 1940'lı yıllardan itibaren çamaşırların ve evlerin bittin temizlenmesi için D.D.T kullanımı yaygınlaşmıştır (Hot, 2005: 1515). Bit ve zararlı böcekleri öldürmek için D.D.T'nin kullanımının yaygınlaşması Cumhuriyet'le birlikte tifüsün ölümcül etkisini ortadan kaldırmıştır.

## 2.7. Humma

Kıtlık nedeniyle yaşanan açlıktan zayıf düşen insanlarda zamanla humma hastalığı da görülmektedir (Erler, 2010: 168). M.Ö. VIII. yüzyılda kil tabletlerde Mezopotamya'da bazı veba çeşitlerinden, hummalardan söz edilmektedir (Özdemir, 2005: 16). Herodot, Pers kralı Kserkses'in Yunanistan'dan ordusunu geri çekerken, ordunun açlıktan, ot, ağaç kabuğu ve yaprak ne bulurlarsa yediğini ayrıca yol boyunca veba ve dizanterinin de askerleri kırıp geçirdiğini ifade etmiştir. Pers kralı geçtiği şehirlerde hasta askerleri bırakarak yoluna devam etmiş, Sardes'e gelince buldukları yiyecekler ve içtikleri sulardan askelerin geri kalanı da burada ölmüştür (Herodotos, 1973: 499). Açlıktan zayıf düşen bedenleri, içtikleri sulardan da etkilenen Pers askerleri, salgından kırılmıştır.

Humanın, farklı türleri olduğu bilinmektedir. "*İhammiyat-ı mergaziye*" adı verilen bataklık humması Çukurova çevresinde görülen çeşididir (Mağmumi, 2008: 155-116). Tarih boyunca Çukurova çevresinde humma salgınları olduğu

bilinmektedir. 1734'te İskenderun'da yaşayanların hiçbiri hummadan kurtulamamıştır (Panzac, 1997: 18). Özellikle asker sevkیاتları döneminde, kışla ve depolarda sağlıksız koşullar bu hastalığın yayılmasında etkili olmuştur. 1921'de sevkıyat esnasında Karaman'da lekeli hummadan ölümler meydana geldiği bilinmektedir. (Sapancalı H. Hüseyin, 1993: 75). Kışla ve hapishaneler gibi yoğun nüfuslu yerlerde görülen salgınlar nüfus kayıplarına neden olmuştur. Hapishane ve kışla gibi mekânların sağlık koşullarının iyileştirilmesi ve hıfzıssıhhaya uygun hale getirilmesi hummanın etkisini azaltmıştır.

## 2.8. Çiçek

Çiçek hastalığına "*poksviradae*" grubundan "*variola*" adında bir virüs sebep olmaktadır. Hastalık, ilk defa M.Ö. 10.000 yılında Kuzeydoğu Afrika'da tarım toplumlarında görülmektedir (Straus-Straus, 2009: 102-104). Çiçek, insanlara vermiş olduğu dehşetten dolayı tarihte ilk tanınan hastalıklardan biridir. Çiçek, M.Ö.1122'de Çin'de kayıtlara geçmiştir (Özdemir, 2005: 16). Kuzey Afrika'dan Hindistan'a ticaret ve fetihler aracılığıyla, dünyadaki en uzak topluluklara kadar ulaşan çiçek hastalığı, tüm insanlığı kasıp kavurmuştur. Mısır mumyalarının yüzlerinde bu hastalığa rastlanmıştır. Hitit uygarlığı bu salgın ile yok olan birçok uygarlığın ilkidir. Roma İmparatorluğu'nun gerilemesinde de etkili olmuştur (Straus-Straus, 2009: 102-104). Sıcak havalarda, yazın ve veba günlerinde çok olup, soğuk havalarda daha az olur. En şiddetlisi, kara olanıdır. Sonra, benefşe, yeşil, kızıl ve sarı olanlar da şiddet azalır (Uludağ, 2010: 16).

Çiçek, yüzde kabarcıklarla kendisini gösteren ve yüz derisinde derin izler bırakan, ateşli ve ağır bulaşıcı bir hastalıktır. Yaklaşık 10-14 gün şiddetli titreme ve 41 derece ateşle kendini gösterir. Ateşle birlikte halsizlik, baş ve sırt ağrısı, vücutta kırmızı döküntüler görülür. Bu döküntüler, yüz, kol ve bacaklarda ortaya çıkar. Düz yapılı kabarcıklar, ikinci haftada enfeksiyonlu bir hale gelir. Ardından da üç dört hafta içinde kabuk tutar, ayrılır ve düşer. Hastalık virüslü tükürükle diğer kişiye geçer. İlk hafta tükürükte yoğun miktarda virüs bulunur. Hastanın eşyalarıyla, hastaya temas etmeyle, sineklerle ve virüslü havanın solunmasıyla bulaşır (Aksoy, Ty.: 246-247). Virüs, önce ateş, yüzde ve gözlerde sonra tüm vücutta beliren kırmızı kaşıntılı izlerle birlikte sırt ve kas ağrısıyla kendini belli eder. İlerleyen evrelerde

çoğunlukla körlüğe ve ölüme neden olur. Ölümlü vaka oranı % 20-60 arasında olup, hayatta kalanlarda körlük ve çirkin yara izleri görülür. Bebekler ve beş yaş altı çocuklarda ölüm oranı ise % 80-100 arasında yüksek orana sahiptir. Çiçek hastalığı felaketinden toplumları kurtarmak, insanlık tarihinde elde edilen en büyük başarılarından biri olarak görülür (Straus-Straus, 2009: 77-78, 80).

İspanyollar ve Portekizliler bu hastalığı Amerika'ya taşımışlar, Aztek ve İnka uygarlıklarını kasıp kavuran çiçek hastalığı, Amerikalılar tarafından da virüslerin bulaştırıldığı battaniyelerin Kızılderililere verilmesiyle de biyolojik bir silah olarak da kullanılmıştır (Straus-Straus, 2009: 102-104). XVII. yüzyılın sonlarında Avrupa'da çocuk ölümlerinin üçte biri çiçek hastalığındandı (Aksoy, Ty.: 248).

Kalabalık nüfuslu yerlerde çiçek gibi salgınlar uzun yıllar, Avrupa'da başlıca ölüm nedeniydi (Diamond, 2008: 11). 1755 tarihli bir tıp kitabında 100 kişiden 95'inin çiçek hastalığına yakalandığını bunların da yedide birinin ölmekte olduğu belirtilmiştir (Braudel, 2003: 72). Avrupa'da binlerce insanın ölümüne sebep olan çiçek hastalığı Osmanlı'da geliştirilen aşı sayesinde can kaybı olmadan atlatılmaktaydı. Sadece vatandaşlar değil Osmanlı sultanlarının da bu hastalığa yakalandığı bilinmektedir. Sultan I. Ahmed de çiçek hastalığına yakalanmış (Yıldırım, 2008: 102), uygulanan aşılama yöntemi ile hastalığa karşı bağışıklık kazanmıştır.

İngiliz Edward Jenner'in çiçek hastalığının yayılması ile ilgili gözlemlerinden yaklaşık 100 yıl önce Osmanlı sarayında çiçek aşısı uygulanmaktaydı. Avrupa'da çiçek aşısı ilk kez İstanbul'daki İngiliz elçisi olan Lord Montague'nin eşi Lady Mary W. Montagu, tarafından 1718 yılından önce oğluna, 1721'de de kızına yaptırmıştır. Bu yöntem daha sonra Avrupa ve Amerika'ya yayılmıştır (Straus-Straus, 2009: 77-78, 80).

Osmanlıda Lâle Devri'nde çiçek başta olmak üzere bazı hastalıkların tedavisi başka ülkelerle kıyaslanmayacak kadar ileri seviyedeydi. Çiçek hastalığının aşısı pratik bir şekilde uygulanıyordu. Aşı, Türkiye'de keşfedildiği için kimsenin hastalıktan korkusu yoktu. Birçok kadının işi aşıcılıktı. Aşı için en uygun zaman sonbaharın başlangıcı idi. Bu mevsimde çiçek hastalığına yakalananların olup olmadığını her aile birbirine sorar, 10-15 kişi olunca bir aşıcı kadına haber verilirdi. Kadın, önce bir ceviz kabuğu dolusu iyi bir aşı getirir, hangi damara aşılacağını

sorar, aldığı cevaba göre büyük bir iğne ile istenilen damarı çizer, oraya tırmık gibi bir işaret yaptıktan sonra iğnenin ucu ne kadar aşı alırsa o kadar aşı koyardı. Sonra aşığı bağlar ve üzerine ceviz kabuğu yapıştırır. Daha sonra beş altı damara da aynı işlemi yapardı. Genelde aşı, görünmeyen kol ve bacaklara yapılırdı. Çocuklar bir haftaya kadar iyileşirler ve oynamaya başlar, sonra sıtmaya tutulurlar, yüzlerinde 20-30 kadar çiçek çıkar hiçbir eser kalmazdı Sekiz gün sonra hiç hasta olmamış gibi gezerlerdi (Ahmet Refik, 1997: 79).

Lady Montagu da hatıralarında Osmanlı'da uygulanan çiçek aşısı ile ilgili önemli bilgiler vermiştir. Montagu; *“Bizde pek umumi ve pek zalimane olan çiçek hastalığı bu memlekette keşfedilen aşılama sayesinde ehemmiyetsiz bir şey. Birçok kocakarılar var ki sanatları sırf bu amaliyatı yapmak. Aşı için en muvafık zaman, sonbaharın başlangıcı, büyük sıcaklar geçtikten sonra o zaman aile reisleri, aileleri içinde çiçek hastalığına tutulmuş kimse olup olmadığını birbirine soruyorlar. Birkaç aile toplanıyorlar. Adetleri 15-16'ya çıkınca bu koca karılardan birini çağırıyorlar, o da bir ceviz kabuğu dolusu, en mükemmel cinsten çiçek hastalığının aşısını getiriyor. Hangi damarın açılması istenildiğini soruyor. Aldığı cevaba göre büyük bir iğne ile damar açıyor, tırmık kadar bile ağrı duyulmuyor, iğnesinin ucu alabildiği kadar buraya koyuyor. Sonra yarayı bağlıyor, üzerine bir ceviz kabuğu yapıştırıyor. Aynı ameliyeyi diğer dört beş damara da yapıyor. Rumlar alelumum biri alınlarında, birer kollarında, bir de göğüslerinde olmak üzere haç taklidi yaptırmaya itikat etmişler. Fakat bu ameliyenin neticesi fena, çünkü bu ufak yaraların yerleri kaybolmuyor. Bu ameliye için mesela bacaklar veya kollar gibi vücudun kapalı taraflarındaki damarlar intihab olunuyor. Aşılama çocuklar sekiz gün kadar oynuyorlar, bir şey olmuyorlar. Fakat ondan sonra bir sıtmaya tutuluyorlar, o zaman iki gün nadiren üç gün yatakta yatıyorlar. Yüzlerinde yirmi veya otuz kadar sivilce çıkarıyorlar; fakat bunlar behemhal çıkıyor. Sonra sekiz gün içinde güya hiç hasta olmamışa dönüyorlar. Açılan yaralar hastalıkları esnasında pek ziyade akıyor. Şüphesiz bu, çiçek hastalığının zehrini akıtıyor başka taraflara şiddetle yayılmasına meydan bırakmıyor. Bu ameliye her sene binlerce çocuğa yapılıyor. Fransa sefiri diyor ki, başka yerde banyo yapıldığı gibi burada da eğlence makamında herkes çiçeğe yakalanır. Kimsenin öldüğü görülmemiş. Bu ameliyenin iyiliğine ben de o derece kaniim ki sevgili yavruma yaptırmaya karar verdim. Vatanımı çok sevdiğim*

*için bu usulün oraya da girmesini arzu ederim.*” diyerek Osmanlı’daki çiçek aşısı uygulamalarının daha Avrupa’da olmadığını belirtmiştir (Lady Montagu, 1998: 54-55).

Osmanlı belgelerinde “*telkih-i cederî*” olarak geçen çiçek hastalığı ile mücadelede (DH.MKT., 2579/117) önemli bir yere sahip olan aşının imâli XIX. yy.’da daha düzenli hale getirilmiştir. 1890 yılı sonlarında Dr. Hüseyin Remzi Bey’e bir “*telkihhâne*” kurması için görev verilmiştir. Bu kurum, daha sonra “*Telkihhâne-i Osmanî*” adını alarak Temmuz 1892’de çiçek aşısı üretmeye başlamıştır (Hacıömeroğlu, 2008: 610).

1800 yılına kadar tüm dünyada yaklaşık 100 kişi ineklerin memelerindeki çiçek kabarcıklarından alınan sıvı ile aşılanmıştır (Straus-Straus, 2009: 77-78, 80). Muhacirler vasıtasıyla çiçek hastalığı da Osmanlı coğrafyasında yayılmaktaydı. İstanbul’a gelen muhacirler, XX. yüzyıl başlarında çiçek hastalığını beraberlerinde getirmişlerdir (Macar, Ty.: 85). Ancak aşılama sayesinde hastalığın ölümcül etkisi ortadan kaldırılmaktaydı. XX. yüzyılda çiçek aşısı üretimi bir standarda bağlanarak çiçek salgınları, 1967-1980 yılları arasındaki bütün dünyadaki aşılama kampanyaları ile büyük ölçüde kontrol altına alınmıştır (Straus-Straus, 2009: 102-104). Yapılan düzenli aşılama kampanyaları ile çiçek hastalığının etkisi yok denecek kadar azaltılmıştır.

## 2.9. Frengi

Frengi, Osmanlı kaynaklarında “*illet-i Franiçe*”, “*frengî*”, “*Da’ül- efrenc*”, “*illet-i efrenciye*” olarak geçmektedir (BOA, İ.DH., 1386/1319 Ca. 9; ZB., 347/50). Zührevi kelimesiyle de tarif edilen bu hastalığa Avrupalılar; “*Napoli Hastalığı*”, “*Fransız hastalığı*”, “*İspanya hastalığı*” gibi isimler vermiştir. İranlılar; “*âbile-i frenk*”, “*zahm-i frenk*”, “*rîş-i frenk*” olarak adlandırmışlardır. Türkler de; “*vebâü’l-efrencî*”, “*maraz-ı İspanya*”, “*Maraz-ı Hindî*”, “*Dâü’l-efrenc*” olarak adlandırmışlardır. Ayrıca hastalığın kaynağından dolayı, “*Cüzzam-ı cimâiye*”, “*marazü’ş-şeytan*”, “*illetü’z- zânî*” gibi isimler verilmiştir. Bu isimlerden de anlaşılacağı üzere, hastalığın Fransa’dan geldiği yaygın olarak kabul edilen bir görüştür (Uludağ, 2010: 136-137). XVI. yüzyılda frengi, vebanın yerini almış ve Avrupalı gezginler vasıtasıyla dünyanın çeşitli yerlerine yayılmıştır (Macar, Ty.: 20).



Frengi ilk kez 1806-1812, 1828-1829 Osmanlı Rus savaşlarından sonra görülmüştür. 1854 Kırım, 1877-1878 Osmanlı- Rus Savaşı'ndan sonra daha da yayılmıştır (Temel, 2002: 171). Anadolu'da 1829'da Rus orduları tarafından frengi pek çok yere bulaştırılmıştır (Özdemir, 2005: 45). Sapançalı H. Hüseyin, Karaman ve çevresinde frenginin 93 Harbi'nden sonra yaygınlaştığını belirtmiştir (Sapançalı H. Hüseyin, 1993: 75). Bu bilgilerden de anlaşılacağı üzere savaş dönemlerinde hastalık daha çok yayılmıştır.

Frengi ile mücadelede tıbbî, teknik, idari ve polisiye önlemlerin yanı sıra halkın bilinçlendirilmesi ve aydınlatılmasına da yer verilmiştir. Frengi ile mücadele için 1897'de Kastamonu Vilayeti ve Bolu Sancağı Frengi Mücadelesi Teşkilât-ı Sıhiyyesi Nizamnâmesi hazırlanmış, 18 Ekim 1915'te de "*Emrâz-ı Zührevîyenin Men-i Sirâyeti Hakkında Nizamnâme*" çıkarılmıştır (Temel, 2002: 171). Bu hastalığın tedavisinde farklı tıbbî yöntemlerin kullanıldığı bilinmektedir. Frengi ve saç kıran tedavisinde daha çok civa kullanılmaktaydı (Straus-Straus, 2009: 100).

Yukarıda anlatılan hastalıklar dışında XIX. yüzyılda başka hastalıkların da etkili olduğu görülmektedir. Kötü beslenme şartları ve rutubetli, havasız yerlerde yaşayan fabrika işçileri arasında 1800'lerden sonra verem etkili olmaya başlamıştır. 1800'lerde Avrupalıların %70'i vereme yakalandı yedide biri hastalıktan öldü. Ölenlerin büyük çoğunluğu göçmenler, sanayi işçileri ve evsizlerdi (Nikiforuk, 2007: 167, 168).

Özellikle soğuk kış mevsimleri ve bahar gibi geçiş mevsimlerinde grip salgınları da olmaktadır. İnfluenza adı da verilen grip, ateşle birlikte kendini belli eden bir solunum hastalığıdır. Grip virüsü sadece insanları değil domuz ve kuş gibi hayvanları da etkilemektedir. Son dönemlerde 2003 yılından itibaren dünyada etkili olan kuş gribi salgınları görülmüştür (Aksoy, Ty.: 261, 266). Bu hastalıklar dışında "*edran-ı rie*" adı da verilen zatülcenp gibi hastalıklar da görülmekteydi (Mağmumi, 2008: 59). Ayrıca kuduz köpekler ve hayvanlar tarafından ısırılan insanlar da ortaya çıkan kuduz hastalığının tedavisi ile devlet yakından ilgilenmiştir. Kuduz hastaları "*darülkelb*" adı verilen tedavihanelerde tedavi altına alındığı gibi hastalık görülen yerlerde de karantina uygulanmıştır.

Osmanlı Devleti'nde XIX. ve XX. yüzyılda başta kolera olmak üzere, veba ve tifüs gibi pek çok salgın hastalık görülmüştür. Her salgın hastalık büyük

felaketlerin yaşanmasına neden olurken; diğer yandan da bu dönemler, Osmanlı'ya modern tıbbın girişini zorunlu hale getirmiştir (Macar, Ty.: 24). 1880'li yıllarda verem ve kolera etkeni olan mikroorganizmalar Robert Koch tarafından tanımlanmıştır. 1883'te difteri, 1896'da tifo gibi bulaşıcı hastalıkların basilleri tespit edilmiştir (Macar, Ty.: 23). 1887'de kuduz, 1912 yılında kolera ve tifo aşuları üretilmiştir (Karatepe, 2008: 1024). 1893 Aralık ayında Mekteb-i Tıbbiye-i Askeriye-i Şahânenin bahçesinde bulunan bir binada “*Bakteriyolojihâne-i Şahâne*” Dr. Maurice Nicollo idaresinde kurulmuştur. Bakteriyolojihânede ilk defa 1896'da difteri serumu, 1897'de ilk defa sığır vebası serumu hazırlanmıştır (Macar, Ty.: 30; Hacıömeroğlu, 2008: 611).

Ayrıca hayvan ve bitkilerde görülen salgın hastalıklar da insanları tehdit etmiştir. Çukurova'da yaşayan göçebe Türkmenlerin hayvanlarında görülen salgınlar, maddi anlamda kayıplara neden olduğu gibi insan sağlığını da tehdit etmekteydi. Osmanlı Devleti'nde salgınlar yüzünden sürülerin kırılmasından dolayı konargöçer aşiretler, bazı dönemlerde vergi mükellefiyetlerini bile yerine getiremez olmuşlardır (Orhonlu, 1987: 26). XIX. yüzyılda bölgede bulunan bağ ve bahçelerdeki bitkilerde görülen hastalıklar ürün kaybına ve bu durum da fiyat artışlarına neden olmuştur.

Hayvanlarda yaygın olarak görülen sığır vebası, Osmanlı döneminde “*veba-yı bakari*” olarak bilinmektedir. Hayvanlarda yüksek düzeyde seyreden hastalık, solunum ve sindirim sistemlerinde etkili olmaktadır (Tonbak-Özdarendeli-Bolat, 2003: 81). Hayvan sürülerinde hızlı bir şekilde yayılmasından dolayı hayvan telefati çok olmaktaydı. İncelenen dönemde Çukurova'da hayvanlarda yaygın olarak görülen veba-yı bakari, çok sayıda hayvanın telef olmasına neden olduğu gibi hayvancılığa büyük darbeler vurmaktaydı. Salgın görülen bölgelerden hayvan ihracatı yasaklandığı gibi salgın görülen bölgelere baytarlar gönderilerek bu hastalıkla mücadele edildiği anlaşılmaktadır.

Anadolu'da bağcılık tarihin her döneminde tarım faaliyetleri içinde önemli bir yer tutmaktaydı. Asmalarda görülen filoksera hastalığı Amerika'nın keşfinden sonra Avrupa'ya asma çubuklarının getirilmesiyle geçmiştir. Asmaların köklerine yerleşen hastalıkta -asma köklerinden beslenmesi nedeniyle- asma zarar görür, verim kademeli olarak azalır. Zamanla bağ omcası tamamen kururdu. Filokseranın yok ettiği bağların yeniden yetiştirilmesi için uzun çalışmalar gerekirdi. Toprağın

ilaçlanması, bağların bir müddet su altında tutulması ve karantina gibi tedbirlerle hastalıkla mücadele edilmiştir. Filoksera, 1863'te ilk defa Fransa bağlarında görülmüş kısa sürede Avrupa ve Türkiye bağlarına sıçramıştır. 1869'da aşılama yöntemi ile hastalıkla mücadelede önemli başarılar kazanılmaya başlanmıştır (İşçi-Altındışli, 2006: 14).

Bitkilerde külleme hastalığının bir çeşidi olan milidyö hastalığı da XIX. yy.da Çukurova'da tarım faaliyetlerini olumsuz etkilemiştir. Bağlarda, meyvelerde ve neredeyse bütün sebze çeşitlerinde (Eşiz-Tort, 2010: 32) görülen bu hastalık neticesinde tarım ürünlerinde verim azalmaktaydı.



## BİRİNCİ BÖLÜM

### XIX. YÜZYILDA ADANA'DA DOĞAL AFETLER VE SALGIN HASTALIKLAR

#### I. ADANA MERKEZDE DOĞAL AFET VE SALGIN HASTALIKLAR

##### 1. DOĞAL AFETLER

###### 1.1. Deprem

Adana, yukarıda da belirtildiği üzere İskenderun körfezinden geçen fay hattına yakın bir yerleşim yeridir. Bu fay hattından başka Çukurova'nın fiziksel olarak çökmeleri esnasında da sarsıntılar meydana gelmekteydi. XIX. yüzyılda meydana gelen depremler Adana'da büyük yıkımlara da neden olmuştur. 1822'de Halep'te meydana gelen depremde yollar bozulmuş, köprüler yıkılmış ve pek çok hasar meydana gelmiştir (BOA, HAT., 753/35560). Bu depremin Adana'ya etkisi ile ilgili şimdilik bir belge tespit edilememiştir.

Adana'da incelenen dönemde tespit edilen ilk deprem, 25 Temmuz 1864'te elli günden sonra şiddetli yağmurlar esnasında Adana'da deprem meydana gelmiştir. Adana şehir merkezinde bazı eski bina ve duvarlar yıkılmıştır. Hasar dışında nüfusça herhangi bir kayıp meydana gelmemiştir (BOA, M.VL., 705/69). 1868-1869'da Sayda'da meydana gelen harekât-ı arziyede pek çok insan ve hayvan telef olmuştur (Vak'anüvis Ahmed Lûtfi Efendi, 1989: 15). 1822 ve 1872'de Antakya şiddetli depremle sarsılmış, şehir surları kısmen yıkılmış, köprü çatlamış ve birçok insan ölmüştür. 3 Nisan 1872 depremi halk arasında derin izler bırakmıştır (Sahillioğlu, 1991: 231). Bu depremlerin Adana'da da hissedilmiş olması gerekmektedir. Ancak bu depremlerin etkisiyle ilgili herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.

Halep ve Antakya'da 1872-1874 senesinde meydana gelen hareket-i arzdan hamam, han ve birçok bina harap olup pek çok nüfus da telef olmuştur. Bu depremden bir müddet sonra tekrar zelzele meydana gelmiş, Antakya büyük zarar görmüştür. Ahali işine gücüne başlamışken yine çadır altında yaşamak zorunda kalmıştır. Yıkıntılar altından bine yakın ceset çıkarılmıştır (Vak'anüvis Ahmed Lûtfi Efendi, 1991: 16, 22). Hatay'da bu oranda can kaybına neden olan deprem, büyük olasılıkla Adana'da da hissedilmiştir. 24 Haziran 1894 tarihli bir belgeden Adana'da meydana gelen depremden dolayı hasar görenler için yardım toplandığı

anlaşılmaktadır (BOA, HR.TO., 351/20). 13 Mart 1898 tarihli belgeye göre rumi ayın pazar gecesi 05.40'ta Yumurtalık'ta deprem meydana gelmiştir. Bu esnada Adana'da üç saniye kadar devam eden, diğerleri hafif olan depremler meydana gelmiştir (BOA, Y.MTV., 174/44). Büyük olasılıkla Adana ve Yumurtalık'ta meydana gelen deprem Halep'te de hissedilmiştir. 12 Mart 1898'de Halep'te de bir deprem olduğu merkeze bildirilmiştir (BOA, Y.PRK.MF., 4/7). Bu belgelerden aynı günlerde hem Adana hem de Halep'te sarsıntılarının olduğu anlaşılmaktadır.

Adana'dan 10 Mart 1901'de Mabeyn-i Hümayuna gönderilen telgrafta; Adana'da Henablı Höyüğü'nde bulunan karakol dün gece sabaha karşı meydana gelen fırtına ve depremden dolayı tamamen yıkılmıştır. Binanın yıkıldığı esnada oda içinde bulunan neferlerden bir vefat ettiği gibi biri de ağır biçimde yaralanmıştır. Yaralı asker civar köye götürülerek tedavi edilmiştir. Durum hakkında Karataş nahiyesi bilgi vermiştir. Yardım için derhal Fırka-i Hümayun ve Vilayet Zaptiye Alaybeyliği tarafından gerekenler yapılmıştır (BOA, Y.PRK.UM., 53/40). 12 Mart 1902'de Sivas, Adana ve Erzurum'da yer sarsıntısı meydana geldiği merkeze bildirilmiştir. Adana çevresinde yer sarsıntılarının meydana geldiği görülmektedir. Bu sarsıntılar büyük olasılıkla Adana ve kazalarında da hissedilmiş olmalıdır. 9 Aralık 1907'de Ulukışla'da meydana gelen depremden dolayı hasar meydana geldiği belirtilmiştir (BOA, DH.MKT., 1217/65; 2598/123). 9 Haziran 1910'da Niğde Ulukışla'da meydana gelen depremde hasar gören binaların tamirine başlandığı belirtilmiştir (BOA, DH.MUI., 89/44). Bu belgeden Ulukışla'da meydana gelen depremin hasara sebep olduğu anlaşılmaktadır. Ulukışla'da meydana gelen bu iki şiddetli depremin de Adana ile çevre kaza köylerde de hissedildiği söylenebilir.

## **1.2. Kuraklık ve Kıtık**

Osmanlı döneminde Çukurova'da yağış azlığından dolayı kıtlıklar yaşanmaktaydı. Yağışların bol olduğu zamanlarda mahsulat da verimli olmaktaydı. Adana ve çevresinde mahsul bol olduğu zaman harice zahire sevkiyatı yapılmaktaydı. Mesela; Avrupa'da 1810'da yaşanan kıtlıktan dolayı Avrupalılar Adana ve çevresinden zahire satın almışlar bu sırada Frenk gemilerinden Adana'da yaşayan Menemencioğulları büyük paralar kazanmışlardı (Menemencioğlu Ahmet Bey, 1997: XX). Ancak Adana ve çevresinde bazı yıllar yaşanan kuraklıklar

neticesinde yaşanan kıtlıklardan dolayı mahsul azaldığı için harice zahire sevkıyatı yasaklanmıştır.

Tarih boyunca Adana ve çevresinde etkili olan kuraklıkların XIX. yüzyılda da kıtlıklara neden olduğu anlaşılmaktadır. Adana'da XIX. yüzyıla girilmeden önce yaşanan ilk önemli kuraklık, 1792-1793'te yaşanmıştır. Bu kuraklığın Adana ve çevresinde birkaç sene etkisini sürdürdüğü anlaşılmaktadır (BOA, C.ML., 94/4218).

Adana'da XIX. yüzyıl başında ilk ciddi kuraklık, 1802-1803'te yaşanmıştır. Birkaç sene etkili olan kuraklık Adana'da, mahsulün az olmasına neden olmuştur (BOA, C.DH., 38/1887). Kuraklık karşısında alınan ilk önemli tedbir kuraklık yaşanan bölgelere zahire sevkidir. 1819'da Adana'da yaşanan kuraklıktan dolayı bu sene için zahire celp edilmesi, ayrıca 1.000 müd buğdayın bir an önce Adana'ya nakledilmesi için 16-25 Nisan 1819'da emr-i şerif verilmiştir (BOA, C.İKTS., 10/486). 10 Eylül 1819'da Adana civarında devam eden kuraklık için Yozgat havalisinden 1.000 müd buğday satın alınarak Adana'ya nakledilmesi gerektiği belirtilmiştir. Yine aynı yıl içinde Adana'da devam eden kuraklıktan ve hastalıklardan dolayı birçok kimse vefat ettiğinden mahsul tarlalarda kalmış, vefat edenlerin malları miri hazineye alınmış olduğundan mahsulün de tarlalarda kalıp telef olmaması için gerekli tedbirlerin alınması yerel idarecilerden talep edilmiştir (BOA, HAT., 670/32766; 1345/52599).

Yaklaşık dört sene sonra Adana'da bir kuraklık daha yaşanmıştır. 6 Eylül 1823'te Adana ve havalisinde mahsulat az olduğundan, etraftan zahire getirilmesi gerekmiş, Yozgat ve civarından 1.000 müd buğday satın alınarak Adana'ya nakledilmesi yönünde emir verilmesi, Adana valisi Mehmed Celaleddin Paşa tarafından talep olunmuştur (BOA, HAT., 1339/52381). Adana civarından gelen hacıların, Gülek Boğazı'na geldikleri ancak Adana civarında kuraklık olduğundan buna göre tedbir alınması 17 Şubat 1824'te istenmiştir (BOA, C.ML., 558/22903). Adana ve çevresinde görülen kuraklıklar esnasında bölgeye nakdi para yardımlarının da yapılmış olduğu belgelerden anlaşılmaktadır. 1827-1828'de Adana ve civarında yaşanan kuraklıktan dolayı Adana ve havalisine 70 bin kuruş gönderilmiştir (BOA, A.MKT.DV., 58/25). Kuraklıktan dolayı tahsil edilen vergilerde de düşüşler meydana gelmiştir. Ahali tarafından devlete ödenen vergilerde tenzilat talep edilmiştir. Bu kuraklık, Adana ve çevresinde etkisini birkaç sene boyunca devam

ettirmiştir. Adana'da köy ahalisi kuraklıktan dolayı kendini idare edemez ve aciz bir hale düşmüştür. Ahalinin büyük çoğunluğu, perişan bir halde etrafa dağılmışlardır. Adana'da nüfus dağıldığından mahsul ve gelir azalmış, bu sebeple Adana sancağının Tarsus gibi mütesellimlikle idare edilmesi talep edilmiş, bu durumun uygun görüldüğü 6 Ocak 1829 tarihli hatt-ı hümayûnla belirtilmiştir. 12 Temmuz- 9 Ağustos 1831 tarihli belgeden; Adana'da geçen sene yağmur azlığından dolayı zahire hasılatının azaldığı, bu sene de üç aydan beri yağmur yağmadığından Adana sancağında büyük bir kıtlık yaşandığı anlaşılmaktadır. Adana'daki yerel idareciler tarafından 150 bin İstanbul kilesi arpa ve 50 bin İstanbul kilesi un talep olunmuştur. Mehmed Ağa mübaşeretini ile zahirenin temin edilmesi uygun görülmüştür (BOA, HAT., 461/22621-D; 461/226222-B).

Adana'da kuraklıktan dolayı zahirenin az olduğu 1845 yılı için yabancı devlet tüccarlarına ve diğer ülkelere zahire satışının men olduğu yönünde 18 Temmuz 1845'te bir emr-i şerif gönderilmiştir (BOA, C.İKTS., 33/1634). Yaşanan kuraklıktan dolayı ahali vermesi gereken vergiyi dahi zaman zaman ödeyemez hale gelmiştir. Bazı dönemlerde ödemek zorunda olduğu vergilerde tenzilat yapılması talep edilmiştir. 1845'te Adana ve Tarsus'ta birkaç seneden beri devam eden kuraklıktan dolayı altı bin küsur kese olan öşür vergisinin 2.140 kese tenzil edilmesi, Adana valiliği tarafından talep edilmiştir (BOA, A.MKT., 128/100).

Kuraklık dönemlerinde mahsul azlığından dolayı, fiyatlarda aşırı artışlar meydana gelmiştir. 26 Ocak 1847'de Adana'da mahsulat tarlalarda kurumuş, tarlalara 20 kile buğday ekildiği halde iki kile bile ürün alınamamış, ahali perişan bir hale düşmüştür. Dağ taraflarında durum biraz iyiyse de susam mahsulü de çok az olmuştur. Geçen senelerde buğdayın kilesi 70-80 kuruş, arpanın kilesi 35-40 kuruş iken mahsul az olduğundan bu sene buğdayın kilesi 270 kuruş, arpanın 100 kuruşa yükselmiştir. Bu sebeple ahali, Anadolu'ya ve Arabistan taraflarına dağılmış, açlıktan perişan hale düşmüş, gerekli tedbirlerin bir an önce alınması istenmiştir. Bu belgeden; 1847 yılında Adana ve civarında zahire fiyatlarının iki üç kat arttığı anlaşılmaktadır. Birkaç yıldır yaşanan kuraklık ve kıtlık sebebiyle, 7 Haziran 1848'de Adana ve Tarsus ahalisi, durumları gittikçe kötüleştiğinden, borçları her yıl artmış, borçlarını ödeyemez hale gelmişlerdir. Bu sebeple valilikçe, borçlarda tenzilat yapılması talep edilmiştir. Adana'da mahsulün bol olduğu yıllarda kuraklık



yaşanan diğer bölgelere Adana ve çevresinden zahire sevkiyatları yapılmaya devam etmiştir. 20 Ocak 1860'ta Halep civarında ekili alanlarda mahsulün az olmasından dolayı doğacak sıkıntının giderilmesi için Mısır, Adana ve Antalya taraflarından Halep iskelesine buğday nakledilmesi istenmiştir (BOA, MVL., 15/2; 25/22; 754/24).

Adana'da 1850-1860 yılları arasında ciddi bir kuraklık yaşanmadığı anlaşılmaktadır. 1860'tan sonra Adana'da tekrar kuraklıklar yaşanmaya başlamıştır. Adana ve civarında mahsulat mahvolduğundan 1863-1864 senesi için ihale olunan zahire öşrünün tenzil ile tahsil edildiği 5 Nisan 1865'te Maliye Nezaretine bildirilmiştir (BOA, A.MKT.MHM., 328/67). Adana'da vergi, tenzil edilerek tahsil edildiği gibi yaşanan kıtlıktan dolayı bölgeye para transferlerinin kolay yapılabilmesi için devletin gerekli tedbirleri aldığı görülmektedir. 18 Nisan 1868'de Adana vilayetinde mahsulatta bir iki seneden beri bereketsizlik olduğu, 1867-1868 senesi mahsulatı için de külliyetli miktarda paraya ihtiyaç olduğundan, gerekli paranın Bank-ı Osmanî'den istikraz edilmesi için Adana'da bir banka şubesinin açılmasının uygun olacağı belirtilmiştir (BOA, MVL., 1060/58).

Adana'da 1870'li yılların başında birkaç sene devam eden yağmurlu ve bereketli yıllardan sonra tekrar kuraklıklar yaşanmaya başlamıştır. Mahsulün bol olduğu yıllarda Adana ve çevresinden kuraklık yaşanan mahallere zahire sevkiyatı devam etmiştir. 11 Nisan 1871'de Suriye, Halep ile Kıbrıs'ta devam eden kuraklık için Adana, Konya, Sivas ve Ankara vilayetlerinden zahire nakledilmesi istenmiştir (BOA, ŞD., 2115/27).

Ankara ve Konya civarında, 1874-1875'te etkili olan kuraklık, Adana'da da etkili olmuştur. Adana'da yöre halkının ihtiyacı için yeterli hububat bulunmadığı, fakir halk için hükümet tarafından yardım yapılması hususu, yerel idare tarafından hükümete bildirilmiş ve yardım talep edilmiştir. Ankara ve Konya vilayetlerinde kıtlık nedeniyle insanlar açlıktan ölmeye başlamış, zayıf bünyeler nedeniyle salgın hastalıklar da artış gözlenmiştir. Hatta Ankara'da kıtlık nedeniyle ebeveynlerini kaybeden çocuklar, sokaklarda perişan halde dolaşmıştır (Erler, 2010: 149, 154, 156). Konya vilayetinde de açlık nedeniyle ölümlerin meydana geldiği 6 Mayıs 1874'te hükümete bildirilmiştir (Erler, 2010: 161-162). 1874-1875 yıllarında Konya'da etkili olan kuraklık nispeten komşu vilâyet olan Adana'yı da etkilemiştir. Yöre çiftçisinin bir yıl önce yetiştirmiş olduğu mahsul, ancak bölge halkının

ihtiyaçlarını karşılayabilmiştir. Bu yıllarda yine Adana ve çevresinde zahire ve un fiyatlarında artışlar yaşanmıştır. 1873-1874 yıllarında kuraklık nedeniyle İstanbul'da unun kıyyesi dört kuruş iken Adana ve Konya'da ise üç kuruşa yükselmiştir (Erlor, 2010: 238-239, 326). Yaşanan bu kuraklıktan dolayı Adana ve çevresinde yoğun göç hareketleri olduğu da anlaşılmaktadır.

Ankara ve Konya yöresinde bulunan aciz ve fakir durumdaki insanlar, açlık nedeniyle aileleriyle birlikte düzensiz zaman aralıklarıyla Adana'ya gelmişlerdir. Adana'ya 10 Ekim 1874 tarihinde gelen 1.000'i aşkın göçmen sefalet içinde sokaklarda kalmış, birçoğu, açlık ve hastalık nedeniyle vefat etmiştir. 6 Ocak 1874 tarihinde 5.000 kadar göçmenin kuraklık sahasından Adana yöresine geldiği bilinmektedir. Adana'nın da içinde bulunduğu illerde yaklaşık 20-30.000 civarında göçmen bulunmaktaydı. Nevşehir yöresinden kuraklık nedeniyle Adana'ya oradan da deniz yoluyla İstanbul'a hicret edenler ise Mersin ve Antalya iskelesine kadar ücret alınmaksızın nakledilmişlerdir (Erlor, 2010: 180-181, 192).

Konya yöresinden Adana vilâyetine göçen halka iaşeleri için yardım parasından 1.500 lira sarf edilmiştir. Adana vilâyetine Konya'dan göçenlerin miktarı arttıkça gelenlere yardım parasından sarf edilen meblağın miktarı da artış göstermiştir. Mesela; 6 Ocak 1874'te Adana vilayetinde bulunan göçmenlere, yardım parasından hükümet aracılığıyla bir kez daha 1.500 liranın sarf edildiği bildirilmiştir. Hükümet ve yerel idare, Adana yöresinde bulunan göçmenlere yardımcı olmaya çalışmasına rağmen gelenler arasında yetersiz beslenme ve hastalık nedeniyle ölenlerin olduğu belirtilmektedir. Ayrıca Adana'ya kuraklık sahasından gelen göçmenlerin, yörede bulunan han ve hanelere yerleştirildiği rapor edilmiştir. Yöreye gelenlerden çalışacak durumda olanlara iş imkânı sunulduğu, çalışacak durumda olmayanlara ise yerel idarenin, mevcut imkânları seferber edilerek yardımcı olunmaya çalışıldığı anlaşılmaktadır. Göçmen sayısının artmasıyla mevcut durumun Adana'da daha da kötüleşeceği ve bu nedenle Konya'dan yöreye göçmek niyetinde olanların resmî yetkililer tarafından engellenmesi gerektiği Konya vilâyetinden talep edilmiştir. Adana'da bulunan göçmenlerden geri dönmeye kabiliyeti olanlar ise valilikçe Konya'daki eski yerleşim bölgelerine iade edilmiştir. Çukurova yöresinde bulunan 75 hane göçmene hükümet tarafından tahsis edilen yardım parasının, göçmenlerin memleketlerine iadesi esnasında kullanılmasının daha uygun olduğu

belirtilmektedir. Bu durum, Adana'daki idarecilerin bir an evvel, kuraklık sahasından gelen göçmenlerin yol açtıkları problemlerden kurtulmaya çalıştıklarının bir delili olsa gerektir (Erlor, 2010: 204-205).

Osmanlı hükümeti, Adana ve çevresinde yaşanan kuraklık karşısında her türlü tedbiri almıştır. Gıda yardımının yanı sıra askerî birliklere ait depolarda bulunan elbise, çadır ve orduya ait nakliye hayvanları gibi imkânları da kuraklık bölgesi ahalisinin hizmetine sunmuştur. Ayrıca kuraklık bölgelerinde kuraklığın etkisini araştırmak için Tahkikat Komisyonları kurulmuştur. Kuraklık bölgesine yapılan yardımların düzenli bir şekilde kısa sürede afetzedelere ulaştırılması için "*İane-i Müsabîn Komisyonları*" kurulmuştur. Kıtılık bölgesine ulaştırılan zahirenin bir düzen içinde halka dağıtılması için "*Zahire Dağıtım Komisyonları*" ile gıda dağıtımını esnasında usulsüzlükleri engellemek için "*Teftiş Heyetleri*" kurulmuştur. Ayrıca zahire sevkiyatının düzenli bir şekilde yapılması için "*Zahire Sevk Memurları*" görevlendirilmiştir. Kuraklık sahasındaki artan zahire ihtiyacı için bölgeden zahire ihraçlarına yasak konulmuştur. Kuraklık bölgesinde kuraklıktan etkilenen ve ekonomik sıkıntı yaşayan insanlar, devlete olan borçlarını ödeyemez duruma gelmişlerdir. Devlet bu insanlara afet zamanlarında geçici vergi muafiyetleri sağlamıştır (Erlor, 2010: 184, 340-347, 349, 358).

Kuraklık dolayısıyla 27 Kasım 1885 tarihli bir belgeye göre, kuraklık ve kıtlığa maruz kalan ziraat ehlinin ellerinde bulunan çift ve damızlık hayvanları satmalarının yasaklandığı belirtilmiştir. Adana vilayetinin günlük 1.000 liralık yardıma ihtiyaç olduğu, iane ve mubayaa yoluyla ot ve saman nakli için günlük 1.000 liranın sandıklardan harcanmasına izin verilmesi talep edilmiştir. Kıtılık döneminde Suriye'den yardım olarak 295 bin, Trablusşam'dan mübaaya yoluyla 50 bin kıyye ve Sur kazasından dahi külliyetli miktarda saman tedarikinin kabil olacağı belirtilmiştir. Komisyonlarca gelen ianelerden günlük 1.000 lirayı geçmemek üzere, Suriye'den yardım olarak gelecek samanın nakil masrafı, Trablusşam ve Sur kazasından satın alınacak ot ve saman ile nakil masraflarının sandıklardan hemen ödenmesi, gelecek ot ve samanların gemilerle Mersin iskelesine nakledilmesi, gereksiz masraflardan kaçınılarak gerekli tedbirlerin alınması, Adana ve Suriye valiliklerinden istenmiştir (BOA, MV., 23/8).

Adana'da XIX. yüzyılda en etkili olan kuraklık 1886-1887'de yaşanmıştır. Bu kuraklık sadece Adana değil, Ankara ve Konya vilayetlerinde de etkili olmuştur. 1886-1887'de Konya vilayetinde devam eden kuraklık için Kayseri ve Yozgat vilayetlerinden Konya kilesi olarak 1.500'er kile buğday, 500'er kile arpa, Adana ve Niğde'den beş yüzer kile buğday, beş yüzer kile arpanın bu vakitteki rayiç ile satın alınarak kuraklık bölgesine sevk edilmesi istenmiştir. Adana, Kayseri, Bozok ve Niğde taraflarından malum miktar zahire satın alınarak Konya bölgesinde devam eden kuraklıktan etkilenen ahaliye sevk ve naklin nasıl olması gerektiği ile ilgili dört kıta emr-i şerif, ilgililere gönderilmiştir. Yine aynı yılda Adana sancağı için 150 bin İstanbul kilesi arpa, 50 bin kile unun, Mehmed Ağa mübaşereti ile satın alınması istenmiştir. Geçen seneden beri yağmur azlığından dolayı Adana'da büyük bir kuraklık olduğu belirtilmiştir (BOA, HAT., 366/20215; 366/20226; 461/22622-C).

Çukurova'da kuraklıkla mücadele edilmesi için 3 Eylül 1886'da Seyhan, Ceyhan ve Berdan adlı üç büyük nehir olmasına rağmen nehirlerden yeterince yararlanılmadığı belirtilmiştir. Seyhan Nehri'nden açılacak kanallarla sulanacak araziden mahsul artacaktır. Böylelikle kuraklığın da etkisi azaltılmış olacaktır. Seller zamanında nehirler, etrafa zarar vermekte iken 30-40 bin lira harcanmak sureti ile açılacak kanallarla sağlanacak mahsul artışı ile iki üç sene de yapılan masraflar tamamen karşılanmış olacaktır (BOA, İ.DH., 1192/93310). Aşağıda seller konusunda anlatılacağı üzere Osmanlı Devleti, Çukurova'da taşkınları engellemek için nehirlerin kenarına set ve bentler yaptırdığı gibi, bataklıkların kurutulması ile elde edilecek arazinin, açılacak kanallarla sulanmasını ve mahsulün artması yönünde önemli çalışmalar da olmuştur.

Adana'da devam eden kuraklıktan dolayı, 29 Ekim 1886'da ziraat ahalisinin ihtiyacının temini için, diğer bölgelerde aşarın % 4 zamlı tahsil edilmesi gerektiği belirtilmiştir (BOA, İ.DH., 1042/81926). Bu belgeden Adana ve civarında yaşanan kuraklık için başka yerlerde yaşayan ahalinin vergilerine zam yapıldığı anlaşılmaktadır. Devlet, kuraklıktan etkilenen ahaliye karşı her türlü yardım da bulunduğu gibi ahalinin hayvanları için gerekli ot ve samanın da kuraklık bölgesine sevki için gerekli tüm tedbirleri de almıştır. 12 Kasım 1886'da ziraat ehlinin çift ve damızlık hayvan satışı yasaklandığı gibi komisyon kararı ile Adana'daki ziraat ehlinin hayvanları için Suriye ve Trablusşam'dan saman getirilerek masraflarının

tesviye edilmesi yönünde çalışmaların yapıldığı, Adana Kaht Komisyonunda memur olan Faik Bey tarafından çekilen telgraftan anlaşılmaktadır (BOA., DH.MKT., 1437/19). Çift hayvanlarının ziraat faaliyetinde etkinliğinden dolayı hayvan satışları yasaklanmıştır. Sadece yardıma muhtaç insanlar değil hayvanların da ihtiyaçlarının temini devletin önemli sorunlarından biri olmuştur.

Kuraklığın Adana ve çevresinde şiddetli yaşandığı belgelerden anlaşılmaktadır. 13 Mart 1887'de Adana bölgesine sürgün edilen Murat Bey, Adana'ya giderken Niğde'den gönderdiği telgrafta; Adana taraflarında kuraklık olduğundan oraya gönderilmemesini, ayrıca ailesinde hastalık olduğundan 20 gün kadar Niğde'de ikamet etmesine izin verilmesini talep etmiştir. Verilen cevapta; Adana ve çevresinde kuraklık olduğundan Murat Bey'in oraya gönderilmeyip münasip bir yere gönderilmesine izin verilmiştir. 22 Mart 1887'de Sadaret ve Dahiliye Nezaretine kuraklıktan dolayı Adana'da muhtaç ahaliye verilecek tohumluk ve yemeklik zahire ile ot bedeli için 80 bin altının tesviyesi hakkında Meclis-i Vükelaca karar alındığı belirtilmiştir. Vilayetin verilen emre göre tedbir alması istenmiştir. Vilayetin talebi üzerine tohumluk olarak; 95 bin İstanbul kilesi buğday, 50 bin kile arpa, yemeklik olarak 42.500 kile buğday, 20 bin kile arpa alınması için komisyonca emir verilmiştir. Ayrıca kaht zedeler için 100 bin kıyye unun bedeli olarak 108.000 kör kuruştan 60 bin kuruşun sarfına izin verilmiştir. Gerekli meblağın tarik rüsumu ile iane hasılatından ödenmesinin uygun olacağı belirtilmiştir. 24 Mart 1887'de Adana'daki kuraklıktan dolayı komisyonca satın alınması için verilen zahire bedeli olan 51.000 adet lira-i Osmanî'nin harcanması için defterdarlıklara gerekli harcama izni verilmiştir. Aynı tarihli bir diğer belgede; Adana'da kuraklık için harcanacak meblağın, Suriye ve Aydın vilayetlerinden alınması, ayrıca 44 milyon kıyye tohumluk ve yemeklik buğdayın beher kıyyesi; 40 para, yemeklik arpanın beher kıyyesinin beş para olarak ödenmesine izin verilmiştir (BOA, DH.MKT., 1440/36; 1444/86; 1448/9; 1448/22).

Adana ve havalisinde yağışların az olmasından dolayı yaşanan kuraklıktan dolayı harice zahire ihracının yasaklanmasını talep eden Adana valiliğinin telgrafi 26 Mart 1887'de Sadaret'e sunulmuştur (BOA, DH.MKT., 1407/70). Adana ve havalisinde devam eden kuraklıktan dolayı, 20 gün kadar yağmurların artışından

sonra kaldırılmak üzere Adana ve havalisinden harice zahire ihracının yasaklanması 27 Mart 1887'de Adana vilayetince bir kez daha talep edilmiştir (BOA, MV., 18/44).

Meclis-i Vükelâda Adana valiliğinin bu teklifi görüşülerek; bölgede ihtiyaç ortadan kalkıncaya kadar Adana ve çevresinden harice zahire ve pamuk ihracı yasaklanmış ve 3 Nisan 1887'de Dahiliye, Maliye Nezaretleri ile Rûsumat Emanetine bildirilmesi kararlaştırılmıştır (BOA, MV., 18/65). 6 Nisan 1887'de Adana'da kuraklık yaşandığı yeterli miktarda yağış olmadığından harice zahire ve pamuk ihracının yasaklandığı bildirilmiştir. Gereken tedbirlerin bu karara uygun olarak yerel idareciler tarafından alınması istenmiştir (BOA, DH.MKT., 1410/47). 11 Nisan 1887'de Adana, Konya ve Ankara vilayetlerinde devam eden kuraklıktan dolayı alınacak tedbirlerden olmak üzere; muhtaç ahaliye de yardım yapılması yönündeki karar, Meclis-i Vükelada görüşülerek gereken tedbirlerin acilen alınması kararlaştırılmıştır (BOA, İ.DH., 1034/81437).

Nisan ayı boyunca kuraklıkla mücadele için gerekli tedbirler alınmaya ve uygulanmaya devam etmiştir. 24 Nisan 1887'de Adana'da yağışın az olmasından dolayı, ova tarafında susam ve pamukta % 20 nispetinde mahsulün az olduğu, ovadaki halkın çevreye dağıldığı, hayvan beslemek için ot, saman, pamuk ve zahireye ihtiyaç olacağı bu sebeple gerekli tedbirlerin alınması Adana vilayetince talep edilmiştir. 28 Nisan 1887'de Sadarete kuraklık yaşanan bölgelerden harice zahire ihracının yasaklandığı, daha sonra yasağın kaldırıldığı ancak Ankara ve Konya taraflarından yerli buğday ve arpa ihracının yasağının devam etmesi gerektiği talep edilmiştir. Adana ve havalisinde ahalinin zahire nakline gücü yetmediği, vilayette yeterince üretilinceye kadar harice zahire ve pamuk ihracının yasaklanmasının uygun olacağı belirtilmiş, durum hakkında Maliye, Hariciye ve Rûsumat Emanetine bilgi verilmiştir. Yine aynı tarihte Adana'da yağmur yağmadığından dolayı mahsul az olduğundan muhtaç ahaliye yardım yapılması ve gerekenin icrasında özen gösterilmesi bir kez daha yerel idarecilerden talep edilmiştir (BOA, DH.MKT., 1415/33; 1416/47; 1416/48).

Mayıs ayı içinde de kuraklıkla ilgili tedbirler alınmaya devam etmiştir. Adana vilayetince devam eden kuraklıktan dolayı, mahallindeki ihtiyaç için yeterli zahire üretimi yapıncaya kadar, Adana vilayeti dahilinden harice zahire ve pamuk ihracatının yasaklandığı, ancak bölge bölge bazı yerlere yağmur yağdığından

mahsulatin bol olacağı anlaşıldığından zahire ihracı yasağının kaldırılması 2 Mayıs 1887'de talep edilmiştir (BOA, MV., 19/60). Ancak Meclis-i Mahsusta alınan bir kararla, özellikle pamuk ve saman ile Ankara ve Konya taraflarında üretilen yerli buğday ve arpanın ihraç yasağının devam ettirilmesi gerektiğine karar verilmiş ve durum 1 Mayıs 1887'de Adana'ya bildirilmiştir (BOA, A.MKT.MHM., 493/80). 5 Mayıs 1887'de Adana'da kuraklığa maruz kalan ziraatçı ova ahali için gerekli tedbirlerin alınması yönünde, bu senenin aşarının üçte bir oranında aynî olarak alınması gerektiği belirtilmiş, kefalet yoluyla ahaliye tohumluk ve yemeklik zahire verilmesi istenmiş, aşarın bir kısmının aynî, bir kısmının nakdî olarak alınmasının uygun olduğu ifade edilmiştir (BOA, DH.MKT., 1417/99).

Devlet, kuraklık mahalleri için zahire ve saman tedarikinde gerekli kolaylıkları da sağlamıştır. 7 Mayıs 1887'de kuraklıktan dolayı hayvanlar için ot ve saman bulmak da zorlaşmış olduğundan, yaşanan zarurettten dolayı arpa, buğday, saman, ot, pamuk ve susam ihtiyacının arttığından bu ürünlerin gümrük resminden muaf tutulması, alınması gereken zaruri tedbirlerden olduğundan Adana vilayeti, Dahiliye Nezareti ile gerekli makamlara bilgi verilmesi istenmiştir (BOA, MV., 20/65).

Adana, Konya ve Ankara'daki kuraklıkta, 9 Mayıs 1887'de dağ taraflarında yağışlar görülse de geçen senelere göre mahsulatin % 75 nispetinde daha az olduğu anlaşıldığından, dışarıdan 800 bin ila bir milyon İstanbul kilesi zahireye ihtiyaç olduğu, gerekli zahirenin 1883-1886 seneleri aşarından tedarik edilmesi istenmiştir. Adana ve civarında kuraklıktan dolayı mahsulatin % 90 daha az olduğu ifade edilmiştir. Ayrıca bu üç vilayet için 47.200 kile buğday, 129.020 kile arpa bedelinin 77.940 lira olduğu, ancak ot ve samana da pek ziyade ihtiyaç duyulduğu fakat bunların bedelinin ödenmesinin mümkün olmadığı, son derece zaruret içinde olanlara bile verilecek ot ve saman bedelinin 7.060 kuruşu bulduğu bu sebeple bu bedelin ödenemeyeceği belirtilmiştir (BOA, DH.MKT., 1424/81). Bu belgeden Osmanlı Devleti'nin kuraklık nedeniyle ortaya çıkan fazla masrafları karşılamakta yetersiz kaldığı ve bütün talepleri karşılayamadığı görülmektedir.

Adana, Konya ve Ankara vilayetlerinde kuraklık devam ettiğinden, 10 Mayıs 1887'de tedbirlerin bir an önce alınması, ahalinin yardıma ihtiyacı olduğu, bundan sonra yağmur yağsa bile faydası olmayacağı anlaşıldığından, bu sene için % 20

nispetinde bir mahsul beklendiği, ayrıca gelecek sene için ahalinin 800 bin ila bir milyon İstanbul kıyyesi buğday ihtiyacı olduğu belirtilmiştir. Gerekli zahirenin, 1883-1885 seneleri aşar malından alınması, Sivas vilayetinden Ankara ve Yozgat'a gönderilmesi, 600 bin kıyye un ve sulak yerlere ekilmek üzere istenilen 20 bin kıyye darının da nakli için İzmit'ten develerin gönderilmesi istenmiştir. Ayrıca Konya vilayeti ve Niğde'nin ihtiyacı olan zahirenin ise Hamit, Burdur ve Teke sancaklarından acilen gönderilmesi talep edilmiştir. Adana vilayeti için ihtiyaç olan ot, saman ve zahirenin satın alınması için şimdilik 800 bin liraya ihtiyaç duyulduğu, Faik Bey'in komisyon teşkili için o tarafa gönderildiği ve şu günlerde oraya varacağı belirtilmiştir. Adana vilayetinin gerekli tedbirleri alarak komisyon çalışmalarına yardım ederek gelişmeler hakkında bilgi vermesi istenmiştir (BOA, MV., 20/68).

Adana vilayetinde yağmur azlığı nedeniyle yaşanan kıtlıktan dolayı ahalden bazılarının öteye beriye dağıldıkları, ayrıca ziraat erbabının tohumluk ve yemeklik zahireye ihtiyaç duyduğu belirtilmiştir. Bu sebepten, ahali zaruret içinde olduğundan aşar bedelinin geçen senenin bedelinin yarısının alınması talep edilmiştir. Ayrıca yapılacak zahire yardımlarının dağıtımını için bir komisyon kurulması ve komisyon idaresine Evkaf-ı Hümayun İdare Odasından Faik Bey'in göreve layık olduğu, vali riyasetinde ve Faik Bey başkanlığındaki komisyona gerekli memur tayinlerinin yapılması istenmiştir. Komisyonun hemen göreve başlayıp nahiye ve köylerde ihtiyacı olan ahali ile, kimin ne cins yemeklik ve tohumluk zahireye ihtiyacı olduğunun tespit edilmesi, komisyon üyelerinin maaşları için 500 kuruş aylık ücret ödenmesi ve yapılacak zahire dağıtımında gerekli özenin gösterilmesi 23 Mayıs 1887'de istenmiştir (BOA, MV., 20/30). 24 Mayıs 1887'de Adana vilayetindeki yardıma muhtaç çiftçiler için yemeklik ve tohumluk zahire verilmesi istenmiştir (BOA, İ.MMS., 90/3832).

Haziran ayının başlaması ile birlikte Adana'da kuraklığın şiddetinin arttığı görülmektedir. Haziran ayında da yağmur azlığı sebebiyle mahsulde bereketsizlik olduğundan, ahalden bazılarının öteye beriye hicret ettikleri, muhtaç durumda olan ahalinin tohumluk ve yemeklik zahireye ihtiyacı olduğu, bunlara yeterli miktarda zahire verilmesi, ayrıca aşarın geçen senenin bedelinin bu sene için yarı miktarda alınması uygun görülmüştür. Muhtaç ahaliye zahire dağıtımını için bir memur başkanlığında komisyon kurulması, komisyona Evkaf Nezareti Meclis-i İdare azası



Faik Bey'in, "*erbâb-ı liyakattan*" olduğundan zahire dağıtımı işinin onun uhdesine verilmesi, kurulacak komisyona onun başkanlık etmesi ayrıca hangi nahiye ve köye ne miktar ve ne cins zahire ihtiyacı olduğu ve kimlere zahire dağıtılacağına tahkik edilmesi işi komisyona havale edilmiştir. Komisyon başkanı Faik Bey'in lazım gelen mahallere gitmesi için aylık 7.500 kuruş maaş tahsisi 2 Haziran 1887'de uygun görülmüştür. 4 Haziran 1887'de vilayetlerde yaşanan kuraklıktan dolayı, tohumluk zahire ve hayvanlar için yemliğe ihtiyaç olduğundan arpa, buğday, saman, ot, pamuk ve susamdan gümrük resmi alınmayacağı Adana vilayetinin de içinde bulunduğu vilayetlerdeki görevlilere tebliğ edilmiştir. 7 Haziran 1887'de Adana havalisinde kuraklık zuhurundan dolayı Kayseri'de zahire fiyatları yükseldiğinden bazı muhtekirler zahireyi ambarlara kapattığından gerekli tedbirin alınması istenmiştir (BOA, DH.MKT., 1423/113; 1424/20; 1424/62). Adana ve çevresinde devam eden kuraklığı bazı kimselerin fırsata dönüştürüp, halka fahiş fiyatlarla zahire sattığı görülmüş, fiyatların yükselmesini engellemek için asla bu gibi durumlara müsaade edilmemiştir.

Adana ve çevresinde yaşanan kuraklıktan dolayı, 9 Haziran 1887'de ahalinin acil zahireye ihtiyacı olduğu bir kez daha belirtilmiş, Konya ve Niğde taraflarında ekili arazilerin kuraklıktan tamamen mahvolduğu, dağ taraflarında bile mahsulatin % 80 civarında az olması yanında, özellikle Konya ovasında ve diğer kazalarda ahalinin hayvanları ile çevreye dağıldıkları görüldüğü, Hamit, Burdur ve Teke sancaklarında da kuraklığın mahsulatı %50 nispetinde azalttığı bildirilmiş, gerekli tedbirlerin acilen alınması istenmiştir. Adana, Ankara ve Konya ile kazalarında yaşanan kuraklıktan dolayı, 19 Haziran 1887'de Adana'da yardıma muhtaç olanlara şimdilik belediyece yardım edilmesi kararlaştırılmış, ayrıca ihtiyaç sahibi kadın ve erkek birtakım ahalinin acil yardıma muhtaç olduğu belirtilmiştir (BOA, DH.MKT., 1424/118; 1426/79). 21 Haziran 1887'de Adana, Ankara ve Konya vilayetlerinde devam eden kuraklıktan dolayı gerekli tedbirlerin acilen alınması yerel idarecilerden bir kez daha talep edilmiştir (BOA, Y.PRK.MYD., 6/42). Kuraklıkla ilgili tedbirlerin alınması ve tedbirlere özen gösterilmesi yönünde emirlerin sık gönderilmesinden bölgede bazı yerel idarecilerin tedbirler konusunda yeterli olmadıklarını göstermektedir. Taşrada emirlerin uygulanmasında yerel idarecilerin gerekli hassasiyeti tam anlamıyla göstermedikleri anlaşılmaktadır.

Adana'da devam eden kuraklık için komisyon kurma çalışmalarının haziran ayı sonlarında hız kazandığı görülmektedir. 27 Haziran 1887'de Adana, Konya ve Ankara'da devam eden kıtlıktan dolayı alınacak tedbirler için Bağdat eski valilerinden Refet Paşa başkanlığında bir komisyon kurulması istenmiştir (BOA, MV., 21/14). Ancak, 30 Haziran 1887'de Adana, Ankara ve diğer vilayetlerde devam eden kuraklıktan dolayı mahalli ihtiyaçların dağıtımını için kurulacak komisyonda Bağdat eski valilerinden Refet Paşa başkanlığında bir komisyon-ı mahsusa teşkil edilmesi yönündeki karardan vazgeçilmiştir (BOA, İ.DH., 1038/81643).

Temmuz ayında Adana'da kuraklık zedelerin ihtiyaçlarını temin için bir takım kararların hızlı bir şekilde alındığı görülmektedir. 2 Temmuz 1887'de Ankara vilayeti için Sivas'tan zahire getirilmesi, Kayseri, Kırşehir ve Yozgat'ta tüccarların ambarlarında bulunan zahirenin de satın alınması uygun görülmüştür. Adana, Konya ile Ankara'daki kuraklık için tedbir alınması kapsamında Adana vilayeti için 70-80 bin lira kadar sermaye ile tesviye edilmiştir. Adana civarında olan Maraş ve Halep cihetlerinden zahire temin edilerek vilayete sevk edilmiştir. Ayrıca Adana vilayeti kuraklık masrafı olarak Ermenek kazası öşrünün de emaneten alınması uygun görülmüştür (BOA, Y.PRK.UM., 10/22). 5 Temmuz 1887'de Adana, Konya ve Ankara vilayetlerindeki kuraklıktan dolayı mahallinde tedbir alınması istenmiştir. Adana'dan 247.200 kile buğday, 129.020 kile arpa ile bir milyon dört yüz küsur bin kile una acil ihtiyaç olduğu, ayrıca acilen bir komisyon kurulması, alınması gereken tedbir olarak Sadarete bildirilmiştir (BOA., DH.MKT., 1429/23).

Kuraklığın, Adana dışında Ankara ve Konya'da da etkisini attırarak devam ettiği anlaşılmaktadır. Ankara havalisinden kuraklıktan dolayı 236 kadar nüfusun Dersaadet'e göç ettiği, bunların iskân edildiği, bu ahali için verilen ekmek parasının ödenmesi gerektiği, durumun Şehremaneti ve Dahiliye Nezaretine bildirildiği, ancak bir takım ahalinin daha telaşla göç etmeye çalıştıkları, ahalinin teskin edilerek göçlerinin men edilmesi Adana ve Konya vilayetlerinden 7 Temmuz 1887'de istenmiştir. 8 Temmuz 1887'de bu emir, telgrafla Adana, Konya ve Ankara vilayetlerine bildirilmiştir (BOA, MV., 21/51). Yaşanan kuraklığın şiddetinden dolayı muhtaç duruma düşen ahali çareyi başta başkent İstanbul olmak üzere diğer şehirlere göç etmekte bulmuş, devlet gelen ilk göçmen kabilelerinin beslenme ve barınmaları ile ilgili gerekli tedbirleri almış ancak göçler artarak devam ettiğinden

yerel idarecilerin göçlere meydan vermemesi, gönderilen emir ve fermanlarla yetkililerden talep edilmiştir.

Adana'da kuraklık için Faik Bey idaresinde bir komisyon kurulması için çalışmalar başlamıştır. Adana'da yaşanan kuraklıktan dolayı ziraatçı ahalinin yiyecek ve tohumluk zahireye, çift hayvanlarının telef olmasından dolayı yapılacak zahire dağıtımında komisyonda görevli olan Faik Efendi ve diğer memurlar marifeti ile ziraatçı ahalinin üç sınıfa taksim edilerek yardımların buna göre dağıtımının yapılmasının uygun olacağı belirtilmiştir. % 60 oranındaki ahalinin muhtaç durumda olduğu, bu ahalinin çocuklarıyla beraber hükumete gelerek açlıktan feryat ettikleri görülmüştür. Bu sebeple bu ahaliye yardım olarak, Maliye Nezaretinin 5 Temmuz 1887 tarihli tezkiresi ile Adana vilayetine hariçten zahire nakli için tüccarların teşvik edilmesi, ayrıca bu bölgeye nakledilecek her türlü zahirenin gümrük resminden muaf tutulduğu belirtilmiştir. Ayrıca bu sene aşarın buğday ve arpa olarak aynî tahsil edileceği ifade edilmiştir. Kurulacak komisyonlarla ahaliye yapılacak yardım için gerekli tedbirlerin hemen alınıp zahire dağıtımına başlanması, ayrıca Konya vilayetinde de vilayet dahilindeki ahaliye bir an önce dağıtımın başlaması 8 Temmuz 1887'de istenmiştir (BOA., MV., 21/44)<sup>6</sup>. Aynı tarihte, Adana'da kuraklıktan dolayı harice zahire ihracının yasaklanmış olduğu, zahire, saman ve otun gümrük vergisinden muaf olduğu yetkililere de bildirilmiştir (BOA, Y.PRK.UM., 10/22). 21 Temmuz 1887'de Adana, Ankara ve Hüdavendigâr ile Dersim vilayetlerinde Reji Nizamnamesi uygulandığı, bu sebeple afyon ve tütün ziraatının ruhsatla yapıldığı ancak bu sene kuraklık olduğundan ahalinin içinde bulunduğu kötü durumun giderilmesi için bu senelik tütün ziraatına izin verilmesi Sadarettin talep edilmiştir (BOA, DH.MKT., 1433/113). Tütün ziraatında kısıtlamalar olduğundan büyük olasılıkla bu talep uygun görülmemiştir.

Ankara'dan İstanbul'a göç eden şahısların münasip yerlere yerleştirilmesi için memur tayin edildiği, toplam 45 hane 236 neferin yerleştirildiği ancak bundan sonra o taraflardan hicret edeceklerin men edilmesi istenmiştir. Ayrıca gelen muhacirler için yardım toplanması, Şehremanetinin emlak vergisinden gerekli paranın karşılanması, ahalinin mahallerinde teskin edilerek hicretlerinin men

<sup>6</sup> Aynı içerikteki diğer belgeler 10 Temmuz 1887 tarihlidir. BOA, DH.MKT., 1430/103; 1430/106.

edilmesi, bir kez daha Adana, Ankara ve Konya vilayetlerinden talep edilmiştir. Durum hakkında 11 Temmuz 1887'de Zaptiye ve Şehremaneti'ne bilgi verilmiştir. 13 Temmuz 1887'de kuraklık sebebiyle aşırı zahire ihtiyacından dolayı tohumluk ve yemeklik zahire olarak muhtaç olanlara yardım yapılması, yapılan yardımların kimlere ne miktar olduğunun cetveller düzenlenerek kayıt altına alınması istenmiştir (BOA, DH.MKT., 1431/43; 1431/106). 13 Temmuz 1887 tarihli bir diğer belgeye göre; kuraklıktan dolayı yardıma muhtaç ahaliye verilecek tohumluk zahire, ot ve saman için Adana vilayeti için 85 bin liraya ihtiyaç olduğu, ancak yeterli kaynak olmadığından bu rakamda tenzilat yapılacağı, vilayetçe ihtiyaç duyulan zahirenin cins ve miktarı beyan ile gerekli paranın 71.940 lira olduğu, ayrıca ot ve saman için de 7.060 liraya ihtiyaç olduğu bildirilmiştir. 13 Temmuz 1887'de kuraklıktan etkilenen Adana, Konya ve Ankara vilayetlerindeki kuraklık zede ahali için genel bir yardım toplanması için irade-i seniyye olduğu buna göre hareket edilmesi istenmiştir. Ayrıca kuraklık zedeler için bir komisyon teşkil edildiği, aşarın müzayede edilerek ihale suretiyle toplandığı, komisyon için Evkaf-ı Hümayun Meclis-i İdare azası Faik Efendi'nin Adana'ya gönderildiği, birtakım aciz ve yardıma muhtaç ahalinin hükümet konağında toplandığı ve gerekli tedbirlerin alındığı, kuraklık için gerekli tedbirlerin alınmaya devam edeceği belirtilmiştir (BOA, DH.MKT., 1431/100; 1431/115).

Kuraklık devam ederken zaman zaman merkez, yapılan uygulamalar ve alınan tedbirlerle ilgili olarak kuraklık görülen vilayetlerden bilgi istemiştir. 14 Temmuz 1887 tarihli raporda; Adana, Konya ve Ankara vilayetlerinde devam eden kuraklıktan dolayı ahalden bazıları memleketini terk edip Dersaadet'e geldiği gibi bazıları da başka vilayetlere hicret ettiklerinden, bu konu ile ilgili tedbir alınması gerektiğinden adı geçen üç vilayette kuraklık derecesi ve ahali için bu güne kadar hangi tedbirlerin alındığı, bundan sonra alınacak tedbirler, ne kadar zahireye ihtiyaç olduğu, kuraklık olan sene ile geçen senelerde mahsulde ne gibi değişiklikler olduğu, gelecek seneye kadar ahalinin ne kadar zahireye ihtiyacı olduğu, ahali için şimdiden zahire tedarik edilip edilmediği, zahire tedarik edildiyse miktarı ve cinsi hakkında malumat istenmiştir.

Adana, Konya ve Ankara vilayetlerinde durum tahkik edilmiş, bu vilayetlerde kuraklıktan dolayı semt ve cihetlere, dağ ve ova taraflarına göre durum

araştırılmıştır. Bu araştırmaya göre kuraklık, en fazla Adana'da etkili olmuştur. Geçen senelere göre Adana vilayetinde % 90 derecesinde mahsulün mahvolduğu, Ankara'da geçen seneye göre % 75 oranında mahsulün az olduğu, Konya'da nefis-i Konya ile Niğde sancağında ova ve dağ taraflarında kuraklığın egemen olduğu, dağ taraflarında bile % 80 civarında mahsulün zarar gördüğü, Hamid, Burdur, Teke yörelerinde durumun biraz daha iyi olup % 50 oranında mahsulün az olduğu belirtilmiştir. Tedbirlerin bu sebeple ilk önce bu üç vilayette alınması gerektiği ifade edilmiştir. Bu sebeple bu üç vilayetten harice zahire nakledilmesinin yasaklandığı, Adana'da aşar rüsumundan zahire temin edildiği, Evkaf azası Faik Bey'in Adana'ya gönderilerek orada komisyon çalışmalarını yürüttüğü, Adana valisi ve Faik Bey'in Adana'ya gelecek zahire ve her türlü hayvan için gümrük resmi alınmaması için çalışmalarda bulunduğu, bu sebeple Adana'ya gelecek zahire ve hayvanlardan gümrük resmi alınmadığı ifade edilmiştir. Ayrıca sadece insanlar için değil bölgedeki hayvanların da kuraklıktan etkilendiği, hayvanlar için gerekli ot ve samanın deniz yoluyla Suriye ve Halep'ten getirildiği, ahaliye dağıtılacak zahire için tohumluk zahire mubayaa edildiği, 85 bin liranın zahire satın alınması için harcandığı, acil yardıma muhtaç olup perişan bir halde bulunan ahaliye Gülek Boğazı Şose Tarihi müruriyesinden gelen 60 bin kuruşun sarf edildiği belirtilmiştir. Aynı tedbirler çerçevesinde Ankara vilayeti için de bir milyon İstanbul eski kilesi zahire ihtiyacı olduğu, bunun 150 bin kilesinin Sivas vilayetinden temin edildiği, 1883-1885 seneleri aşar hasılatından bu zahirenin temin edildiği, 1885-1886 senesinde de aşarın aynî olarak alındığı, ayrıca sulak yerlerde ekilmesi için 20 bin kıyye darının satın alındığı, Ankara vilayeti genelinde aşarın bu sene de aynî olarak tahsil edilmiştir. Konya vilayeti için gelecek sene hasat zamanına kadar yaklaşık 15 aylık dönem için şimdilik 75 bin İstanbul eski kilesi zahire satın alınmış, ağnam vergisi gelirinden 15 bin lira da belediyeye verilmiştir. Ayrıca Konya'da hane başına iki mecidî alındığı, Maarif ve Menafi Sandığı için alınan meblağa da zam yapılmıştır. Kuraklığın etkili olduğu bu üç vilayet için bütün vilayetlerde ahalden yardım talep edildiği, bundan sonra da her türlü tedbirin alınmaya devam edeceği, yapılacak uygulamalar hakkında da düzenli bilgi verileceği belirtilmiştir (BOA, DH.MKT., 1432/56).

Adana'da kuraklıktan dolayı, 14 Temmuz 1887'de yardıma muhtaç ahaliye verilecek yardımlar için satın alınacak zahire, ot ve samana harcanacak 85 bin altının

ne surette harcanacağı Meclis-i Mahsus-ı Vükelada görüşülmüştür. Ahaliye verilecek zahire, buğday, arpa ve hayvan için gereken paranın bu senenin ağnam rüsumundan ödenmesi, oşrûn de mahalli belediyeye tahsis edilmesi kararlaştırılmıştır. Adana'da % 90 derecesinde mahsulat az olduğu için tohumluk olarak 247.200 kile buğday, 129.020 kile arpa gerektiği, parasının 77.940 lira olduğu, ayrıca ot ve saman ihtiyacı için de bir milyon dört yüz bin kûsur kıyye samana ihtiyaç olduğu belirtilmiştir. Bu dönemde ahalinin bazıları hükümete kadar gelerek, aç kaldıklarını, ianeye muhtaç olduklarını ifade ettiklerinden muhtaç ahaliye acilen yardım edilmesi istenmiştir. Adana'da bulunan 304 köye tohumluk dağıtımı için, her hane üçer kişi itibarı ile, her bir kişi için üçer kileden toplam 5.472 kişi için gerekli olan tohumluk buğdayın miktarı 247.200 kile; 129.120 kile arpa bedeli olarak 71.940 lira, saman için de 7.060 lira olmak üzere yaklaşık 85 bin liraya ulaşacağı görülmüştür (BOA, İ.MMS., 91/3868). 14 Temmuz 1887'de Adana'da muhtaç ahaliye verilecek olan zahire, ot ve saman ile çift hayvanlarının telef olmasından dolayı yapılacak yardımlar için 85 bin liranın tahsis edilmesi gerektiği belirtilmiştir. Ancak 85 bin altın, Adana, Ankara ve Konya vilayetine tahsis edilmiş, bu paranın da aşar ve ağnam rüsumlarından karşılanması istenmiştir. Durum hakkında Dahiliye ve Maliye Nezaretlerine bilgi verilmiştir (BOA, MV., 21/73). 15 Temmuz 1887'de Adana, Ankara, Konya ve Hüdavendigâr vilayetlerinde devam eden kuraklıktan etkilenen ahaliye yapılacak yardımlar için Derviş Paşa başkanlığında, Müşirân-ı âzâmdan Mahmud Hamdi, Cemil Paşalar ile Mabeyn-i Hümâyûn ikinci kâtibi Kadri Bey, Bahriye feriklerinden Süleyman Paşa'dan bir komisyon oluşturularak yardımların bu komisyon tarafından dağıtılması gerektiği ve gerekenlerin yapılması istenmiştir (BOA, İ.DH., 1038/81696). Kuraklık karşısında Osmanlı Devleti'nin ahaliye yardım yaparken din ve millet ayrımı yapmadan imkânlar çerçevesinde bütün vatandaşlarına ulaştığı görülmektedir. 17 Temmuz 1887'de Sadaret'ten kuraklıktan dolayı Adana'dan Ermeni Papaz Kivork imzalı verilen arzuhalde yardım talep edilmiştir. Bu talebe verilen cevapta; vilayetten durumun araştırılması, açlık tehlikesine duçar olacakları anlaşıldığından belediye varidatından yol rüsumundan bu şekildeki taleplere cevap verilmesi, ayrıca adı geçen papaza da bu çerçevede yardım edilmesi istenmiştir (BOA, DH.MKT., 1432/105).

Adana’da kuraklığın şiddetinden dolayı 17 Temmuz 1887’de ahali eğer “*erbâb-ı istikrâz*” adı verilen tefecilerden borçlanırsa, borçlarına karşılık arazi ve emlâkinin büyük bir kısmını elden çıkaracağından tedbir alınması hakkında Maliye Nezareti Mektubi Kaleminden Adanalı Mehmed Efendi bir layiha hazırlamıştır. Layihada; Adana aşar gelirlerinin dörtte birine muadil kısmının dört sene müddetle vilayet ziraat masrafına karz olunan 100 bin liranın yıllık yüzde dört veya beş nispetinde hazine adına borçlanması istenmiştir. Komisyonca görülecek teminata göre her köy ahalisinin birbirine kefalet ile ziraatçılara borç verileceği, durum devam ederse, bedelin gelecek senelerde tenzil ile tahsil edileceği belirtilmiştir. Kuraklıktan dolayı Adana’da ziraat ve hayvan ürünleri ihracı azaldığından ahalinin büyük kısmının kuru ekmek temininde zorlandıklarından, ekim dikim işlerinin de masraflı olduğundan ahalide nakit para kalmamıştır. Bu sebeple birçok ziraat ahali tarla ve bahçesini borçlarına karşılık elden çıkarmıştır. Büyük çoğunluğu, iflas etmiştir. Devletçe tedbir alınmasından başka çare kalmamıştır. Devletçe alınacak tedbirlerden; ahaliye saman, hayvan ve zahire verilmesi, ahalinin ayrıca paraya ihtiyacı olacağından masraf akçesi olarak bir miktar paranın verilmesi uygun olacaktır. Temin edilecek, zahire ve hayvanlar, muhtaç ahaliye dağıtılmak üzere Adana’ya sevk edilmelidir. Adana’ya hariçten 100.000 lira gönderilmeli ve bu ahaliye borçlanma sureti ile dağıtılmalıdır. 70-80 senedir Adana’da böyle bir kuraklık görülmemiş olduğundan, Adana’nın öşür tahsilinde 100.000 liranın dörtte biri 25 bin lira dört sene zarfında tahsil edilecektir. Ahaliden ihtiyacı olanlar, dilekçe ile komisyona başvuracak, komisyonca gösterilen kefiller yeterli bulunduğu takdirde para hemen ödenecektir. Komisyon, dağıtılan paraların kayıtlarını dikkatli tutacak, bütün kayıt ve hesap defterleri “*Meclis-i İdâre-i Vilâyet*”e gönderilecektir. Meclise gelen kayıt ve defterler, daha sonra Maliye Nezareti’ne gönderilecektir. Öşür tenzil kayıtları ile yapılan tahsilat ve dağıtımın kayıtları düzenli tutulacaktır (BOA, İ.DH., 1042/81926).

Devam eden kuraklık için ülke genelinde yardımlar da toplanmıştır. 18 Temmuz 1887’de Adana, Ankara ve Konya’da devam eden kuraklık için komisyon-ı ali tarafından yardım toplanılması talep edilmiştir (BOA, Y.A.RES., 38/28). Aynı tarihte Adana, Konya ve Ankara vilayetlerinde devam eden kuraklıktan yardıma muhtaç duruma düşen ahalinin durumunu teftiş etmek için kurulan komisyona üye

olarak Ferik Osman Seyfi Paşa, Konya'ya, Süvari Feriki Akif Paşa Adana'ya, Levazımat Dairesi Reisi Mirliya Şahin Paşa Ankara'ya tayin edilmiş, padişah yaverlerinden birinin başkanlığında bir komisyon kurulması kararlaştırılmıştır (BOA, İ.DH., 1038/81671). 19 Temmuz 1887'de kuraklıktan dolayı Adana'da muhtaç ahaliye verilecek tohumluk ve yemeklik zahire ile ot bedeli için talep olunan 85 bin altının tesviyesi hakkında Meclis-i Vükeladan tanzim olunan mazbata ve evrak ile vilayetin talebi, baş kitabete de arz edilmiştir (BOA, DH.MKT., 1440/62).

Kuraklık karşısında alınan tedbirlerden bir diğeri de kuraklık görülen yıllarda tahsil edilen vergiler de tenzilat yapılmasıdır. Bu durum aynı zamanda ülkenin genel bütçesinde de gelir kaleminde düşüslere neden olmuştur. 19 Temmuz 1887'de Adana'da kantar, bâc-ı pazar rüsumunun 130 bin küsur kuruş bedelle iltizam edildiği ancak kuraklıktan dolayı bu bedelin karşılanmasının mümkün olmayacağı anlaşıldığından adı geçen rüsumun belediyeye iade edilmesi istenmiştir (BOA, DH.MKT., 1433/42). 19 Temmuz 1887'de hazine tarafından satın alınan altı bin çuval, yani 360.000 kıyye unun uygun vasıtalarla üç bin çuvalı Adana'ya gönderilmek üzere Mersin'e, iki bin çuvalı da Konya vilayeti için Silifke'ye sevk edilmiştir (BOA, Y.PRK.UM., 10/22). 30 Temmuz 1887'de Adana'da kuraklıktan dolayı ziraat ahalisinin ihtiyaçlarının karşılanması için aşara % 4 nispetinde zam yapılarak akçe tedarik edilmesi, tedarik edilen akçelerin bir an önce Menafi Sandığına teslim edilmesi istenmiştir (BOA, Y.A.YUS., 205/15).

Meclis-i Vükelâ, 31 Temmuz 1887'de kuraklık mahallerinde alınacak tedbirler için Adana, Ankara ve Konya vilayetlerinde kurulacak komisyonlarda görev alacak memurların hareket hatları ile komisyonların kurulmasında gerekli özenin gösterilmesi gerektiğini vilayetlere bildirmiş, tedbirlerin bir an önce alınmasını istemiştir (BOA, MV., 22/53). Yapılacak iş ve işlemlerde gerekli özenin gösterilmesi, evrakların düzenli tutulması yönünde emriler gönderilmiştir. Tutulan defter ve evrakların da komisyonca mühürlenmesi için komisyona özel mühürler gönderilmiştir. 31 Temmuz 1887'de Adana, Konya ve Ankara vilayetlerinde görülen kıtlıktan dolayı kurulan komisyon için yaptırılan mühürler, komisyonlara havale edilmiştir (BOA, Y.PRK.HH., 18/55).

Adana'da yaşanan kuraklık ve alınan tedbirlerle ilgili olarak 1 Ağustos 1887 tarihli belgede de önemli bilgiler verilmiştir. Adana'da yağmursuzluktan dolayı



mahsulat, büyük zarar görmüştür. Adana merkez, Silifke, Kozan ve Cebel-i Bereket sancaklarında kuraklıktan dolayı mahsulat % 90 oranında zayi olmuştur. Zayiat genelde ova cihetinde daha fazla olup, Adana sancağı merkezi olan Adana ile Mersin, Tarsus ve Karaisalı kazalarının ovadaki köylerinde buğday, arpa, susam ve diğer mahsulat % 90 derecesinde kuraklıktan telef olmuştur. Cebel-i Bereket sancağının ova cihetinde Osmaniye kazası, Yumurtalık nahiyesinden başka Ayas ve Kozan'ın ova cihetlerinde Kars ve Sis kazalarıyla İçel sancağının sahilde olan Alata Çayı'ndan Taşucu'na kadar olan yerlerde mahsulattaki ziyan diğer yerler nispetindedir. Dağ cihetlerinde gerek Adana sancağı ve gerek Cebel-i Bereket, Kozan, İçel sancaklarının mahsulatı istenilen derecede değildir. Ancak geçen senelere göre beşte bir nispetindedir. Adana'da öşür yarı nispette olmasına rağmen ancak 40 bin lira tutacağı öngörülmüştür. Kuraklıktan dolayı, sahilden 70-80 saat mesafe dairedeki yerlere ihtiyaç nispetinde zahire sevk ve irsal edilmesi, mahsulatı telef olan mahallerin sahile yakın olmasından, zahirenin gemilerle ve demiryolu vasıtasıyla sevki uygun görülmüştür. Vilayet dahilinden harice zahire satılması yasaklandığı gibi dışardan gelecek zahire de gümrük vergisinden muaf tutularak sevk edilmiştir. Adana'da bir milyon lira, erbâb-ı ziraata yardım olarak verilmiştir. Ancak bazı köylerde ziraat erbâbı olan köylüler hayvanlarını toplayarak dağ ve yayla cihetlerine çekilip gitmişlerdir. Eylül ayı sonlarına kadar oralarda kalan ahali, daha sonra geri döndüğünde hayvanlarının iaşesini temin edememiş, çaresiz bir biçimde köylerine gelmiştir. Bu süre içinde, aynı zamanda hayvan sayısı da artacağından zamanla yardımlar da yetersiz kalacaktır. Bu sebeple bu köylülere ot ve saman tedarik edilmesi gerekir. Zahire, un gibi eşyalar gümrük vergisinden muaf olup, sahile yakın yerlere civar mahallerden zahire getirildiği gibi tüccar tarafından yeni un sipariş edilmiştir. Eylül ayından sonra yağacak yağmurlarla hayvanlar için ot ve iaşe temininde karşılaşılan güçlük % 60 derecesinde hafifleyecektir.

Vilayetlerdeki ziraat ehli üç sınıf kabul edilmiştir. Birinci sınıf büyük emlak sahibi olup ziraatla uğraşmaktadırlar. Bu sınıf ahali yarı oranında akçelerini tedarik edebilirler. İkinci sınıf ahali, üç beş veya ziyade çift sahibi olanlar, bunların borçları ve tohumluklarına yardım edilirse maişetlerini temin edebilirler. Diğer üçüncü sınıf ise, amelelik ve rençberlik yapanlardır. Kuraklıktan dolayı işsizliğe uğrayacak bu insanlar, fakirliğe duçar olup padişah yardımına muhtaç duruma düşeceklerdir.

Ancak bu şekilde yardım yapılacak insanların sayısı her geçen gün artacağından zamanla bunlara yapılacak yardımlar yetersiz kalacaktır. Bu sebeple bu sınıfa giren ahali, demiryolu, şose gibi nafia işlerinde istihdam edilerek maiyetlerini temin etmeleri daha uygun olacaktır. Meydanda büyük bir felaket olduğundan yardım başta olmak üzere gerekli bütün tedbirler alınmalıdır (BOA, Y.PRK.KOM., 5/30)<sup>7</sup>. 18 Ağustos 1887'de kuraklık için alınan tedbirlerden olmak üzere, tohumluk olarak 95 bin İstanbul kilesi buğday, 50 bin kile arpa, yemeklik için 42.500 kile buğday ile 20 bin kile arpanın şimdilik kifayet edeceği anlaşıldığından gerekenin komisyonca yapılması, 100.000 kıyye un daha satın alınması, 60.000 kuruşun satın alma için izin verilmesi, ayrıca bedelin yol rüsumu ile iane hasılatından karşılanmasına izin verilmiştir (BOA, DH.MKT., 1440/62). 22 Ağustos 1887'de Adana, Ankara ve Konya vilayetlerinde devam eden kuraklık için yemlik ve tohumluk olarak beş buçuk milyon kıyye buğday temin edilmesi gerektiği belirtilmiştir (BOA, Y.PRK.TNF., 2/8).

Adana'ya zahire sevkiyatı da bu esnada devam etmekteydi. 8 Ağustos 1887'de Teke'de buğday ve un fazla ise Adana'ya sevkine izin verilmesi talep edilmiştir. 11 Ağustos 1887'de kuraklıktan dolayı çift ve damızlıkların dışarıya satışı yasaklanmış olup, Adana vilayeti için yedi bin liralık ot ve saman satın alınması, gerekli olan yedi bin liranın mal sandığından karşılanmasına ve sarfına izin verilmiştir (BOA, Y.PRK.KOM., 5/22; 5/30). 10 Eylül 1887'de Adana'daki kuraklık zedeler için satın alınacak bir milyon atık kıyye pamuk tohumu ile 500 bin kıyye tohumluk ve 500 bin kıyye hayvanlar için yemlik zahire satın alınması komisyonca kararlaştırılmıştır. Satın alınacak buğday için beher kıyyesi 100 kuruş olarak çuvalların Mersin iskelesine gönderilmesi, bir ay zarfında Mersin iskelesine teslim edilmesi, buğday çuvallarının içine taş, toprak karıştırılmaması, temiz şekilde teslim edilmesi istenmiştir. Teslimattan sonra teslim makbuzlarının da komisyona gönderilmesi talep edilmiştir. Adana için dört bin çuval da un ihtiyaç olduğu, iki bin çuval unun hazır olduğu, ahali şu anda çok muhtaç durumda olduğundan Mersin'e nakledilmiştir. Gelen zahire ve buğdayların dağıtımı için alınacak tedbirler de belirtilmiştir. Her kaza ve sancakta kuraklık zedeler için mutasarrıflar başkanlığında

<sup>7</sup> Aynı konu ile ilgili bir diğer belge BOA, İ.MMS., 91/3868.

bir komisyon kurulup, köy ve kasabalara gönderilecek memurlar yardıma muhtaç ahaliyi tespit ederek, tohumluk ve yemlik olarak ahaliye zahire verileceğinin ahaliye duyurup, komisyon tarafından belirlenecek yerlere gelen ahali, zahireyi kendi hayvanları ile alarak köyüne ve kasabasına götürecektir. Zahire sevk memurları zahirenin dağıtımında görevlendirilecektir. Yardıma muhtaç ahali tespit edilirken ahali üç sınıfa ayrılıp; birinci sınıf hali vakti yerinde olanlar, üçüncü sınıf yardıma muhtaç olanlar, ikinci sınıf ise bu iki sınıf arasında olanlardır. Zahire dağıtımına üçüncü sınıftan başlanacak, eğer zahire fazla gelirse birinci sınıfta bulunan ahaliye de gerekli yardımlar yapılacaktır (BOA, Y.PRK.TNF., 2/8).

Kuraklıkla mücadelede devlet nakdi yardımları karşılamada bazı zamanlarda yetersiz kaldığından halkın yardımlarına başvurmuştur. Devlet tarafından basılan yardım biletlerinin satılmasından elde edilen gelirin kuraklık zedelerin masrafları için kullanıldığı görülmektedir. Vilâyet-i Selâse başta olmak üzere Anadolu'da devam eden kıtlık dolayısıyla 18 Eylül 1887 tarihli Meclis-i Vükelâ mazbatasına göre, kuraklığın tahkiki ile 200.000 liraya ihtiyaç olduğu tespit edilmiştir. 50 bin liralık iane biletlerinden 5.135.000 kuruşun vilayet merkezlerine taksimi, ayrıca ianenin toplanma şekli ve iane pusulaları hakkında dört kıta Komisyon-ı Âli mazbatasının 30 Ekim, 10, 19 ve 22 Kasım 1886'da yayınlandığı belirtildikten sonra, 51.0750 adet Osmanlı lirasının Aydın ve Suriye'de mültezimler tarafından mahallerinden banka şubelerine teslim edildiği; şu anda kuraklık etkisi zayıfladığından 200 bin liranın harcanmasına lüzum kalmadığı ancak Adana için yemeklik ve tohumluk buğday ve arpanın komisyonlarca iane biletlerinden gelen yardımların vilayetlere taksiminden alınması gerektiği belirtilmiştir (BOA, MV., 24/34).

Kuraklıktan dolayı Aydın vilayetinden irade ile tensip buyrulan 20 bin lira ianenin bazı mahallerde ihtiyacı olan ahaliye tohumluk ve yemeklik zahire satın alınması masrafları için harcanacağı, ihtiyacın 40 bin lira olduğu, harcanmasına izin verilen 10 bin liranın Menafî Sandığı'ndan harcandığı belirtilmiştir. Aydın'dan toplanan ianenin Adana, Konya ve Ankara vilayetlerinde kuraklıktan etkilenen ahaliye bir komisyon teşkil edilerek sarf edilmesine izin verilmiştir. Ancak Aydın'dan gelecek yardımın yeterli olmayacağı ahalinin daha fazla yardıma muhtaç olduğu ifade edilmiştir. Ayrıca yardım yapılacak ahalinin nüfusunun ve hangi cins zahireye ihtiyacı olduğunun tespit edilmesi, yardıma muhtaçlarsa bir tahkik

yapıldıktan sonra verilmesi, gerçekten yardıma muhtaç olanlara bir an önce yardımların ulaştırılması 21 Eylül 1887’de istenmiştir (BOA, A.MKT.MHM., 494/58). 22 Eylül 1887’de Adana’daki kuraklık için satın alınacak 7.000 liralık samanın bir an önce tedarik edilerek Adana’ya gönderilmesi istenmiştir. 24 Eylül 1887’de Adana vilayetinde zahireye şiddetli ihtiyaç olduğundan, vilayete gelecek zahire bedelinin tesviyesi sırasında Adana vilayetinin hesaba karıştırılmaması, oralarda para bulunmayacağından defterdarlıklara gerekli paranın gönderildiği belirtilmiştir. Adana kaht zedeleri için toplanan 51 bin liranın Adana’ya sevki hakkında Maliye Nezaretine de ayrıca bilgi verilmiştir (BOA, DH.MKT., 1450/2; 1450/39). 24 Eylül 1887’de Adana vilayeti için Suriye’den gönderilecek samanın neden gönderilmediğinin bildirilmesi istenmiştir (BOA, Y.PRK.KOM., 5/74). Bu belgeden Adana’ya yakın olan Suriye ve diğer vilayetlerden zahire ve saman sevkiyatının eylül ayı sonlarına kadar devam ettiği anlaşılmaktadır.

Ekim ayı gelmesine rağmen Adana’da kuraklığın etkisi devam ettiğinden devletin bölge ile ilgili tedbirleri almaya devam ettiği görülmektedir. 3 Ekim 1887’de Adana’da kaht zedeler için satın alınacak tohumluk zahirenin parasının mahsup edilmesi için bu seneki emvâl-i umûmiyeden tesviyesi yönündeki emir defterdarlıklara gönderilmiştir. Adana kaht zedeleri için, satın alınan yemeklik ve tohumluk zahire bedeli olan 51.570 liranın bedelinin tesviye edilmesi, 5.175.000 kuruştan Aydın vilayetine 1.331.500 kuruş isabet etmiş bu bedelin de, Adana vilayetine gönderilmesi, meblağın Emvâl-i Umûmi tahsisatından temin edilmesi istenmiştir (BOA, DH.MKT., 1452/63). 7 Ekim 1887’de Adana kuraklık zedeleri için satın alınacak olan tohumluk ve yemlik zahirenin bedeli olan 64.406 kuruşun “*Vilayet Emvâl-i Umûmiye*” tahsisatından ödenmesine izin verilmiştir. Ayrıca Adana vilayetine 250 bin kuruş daha gönderilmesi talep edilmiştir (BOA, Y.PRK.KOM., 5/88). 7 Ekim 1887’de Adana’da kıtlıktan zarar görenlere buğday yardımı yapılması için gerekli tedbirlerin alınması istenmiştir (BOA, Y.PRK.DH., 2/37).

Adana’da devam eden kuraklık aynı zamanda bölgeye olan muhacir sevkiyatını da olumsuz etkilemekteydi. Nitekim, bölgeye kuraklıktan sonra muhacir sevkiyatının yapılmasının uygun olduğu belirtilmiştir. 11 Ekim 1887’de Cebel-i Bereket sancağına iki bin kadar hane muhacir iskânına uygun olduğuna dair Cebel-i Bereket Mutasarrıflığından Muhacir Komisyonuna bilgi verilmiş, ancak Ankara ve

Konya'daki kuraklık sebebiyle muhacir sevki tatil edildiğinden, muhacir gönderilmeyeceği, kuraklık ortadan kalktığına muamelenin icra edilmesinin daha uygun olacağı belirtilmiştir (BOA, DH.MKT., 1454/8). 16 Ekim 1887'de Adana kuraklık zedeleri için İskenderun'dan Sadullah Bey'le iki milyon kıyye buğdayın beher kıyyesi 44 paraya Mersin iskelesine teslim edilmesi yönünde anlaşma yapıldığı ancak, bu buğdayın da yeterli olmayacağından dışardan zahire sevkine devam edilmesine lüzum olduğu belirtilmiştir (BOA, Y.PRK.KOM., 5/121).

Adana'daki kıtlıktan dolayı 19 Ekim 1887'de muhtaç durumda olan ahali için dağıtılacak zahire bedeli olarak Suriye emvali üzerinden bir milyon 300 küsur bin kuruş tesviye edilmesi için Maliye Nezaretine bilgi verilmiştir (BOA, DH.MKT., 1456/47). 22 Ekim 1887'de kaht zedeler için yardım bileti basılması ve muhtaç durumda olan Adana kaht zedeleri için un gönderilmesi talep edilmiştir (BOA, Y.PRK.BŞK., 12/42). 25 Ekim 1887'de Adana vilayeti kaht zedeleri için yemeklik olarak Telli oğlu Atnas Efendi'den satın alınan bir buçuk milyon atık kıyye buğdaydan bin kıyyesinin Konya vilayeti için İzmir iskelesine nakledildiği, bu surette bulunan zahirenin rüsumdan muaf olarak gümrüksüz Konya'ya gönderilmesi istenmiştir. 26 Ekim 1887'de Adana vilayeti kaht zedeleri için satın alınacak zahire bedelinin Suriye emvali üzerinden 1.300.000 kuruşun tesviyesinin şu günlerde elzem olduğu bildirilmiştir (BOA, DH.MKT., 1457/72; 1458/24). 26 Ekim 1887'de Adana'daki kuraklık zedeler için satın alınan 500 bin kıyye tohumluk pamuk tohumu Mersin'e gönderilmiş, ayrıca üç kıyye numune alınarak İzmir ticaret Odası'na da teslim edilmiştir. 29 Ekim 1887'te Adana için temin edilecek buğdayın İzmir'den temin edilemeyeceği, buğdayın başka yerlerden de 33 kuruş hesabıyla 98 paraya satın alınabileceği belirtilmiştir (BOA, Y.PRK.UM., 10/71).

Kasım ayı girmesine rağmen Adana'da devam eden kuraklık, Osmanlı merkez teşkilatını meşgul etmeye devam etmiştir. 30 Ekim 1887'de Adana vilayeti kuraklık zedeleri için tohumluk buğday, çift ve damızlık hayvanı verilmesi ile ilgili olarak yapılan çalışmalar Sadarete arz edilmiştir. 2 Kasım 1887'de Adana'daki kuraklıktan dolayı satın alınacak zahire bedeli için Aydın vilayeti emvali üzerine verilen ianenin havale olunması, ianeye mahsuben teslimatın İzmir'deki banka şubesine gönderildiği ilgililere tebliğ edilmiştir. 9 Kasım 1887'de banka şubesi alacağına mahsup edildiğinden kaht zede için havalesi 500 bin kuruş teslim olduğu

gerekli oldukça banka şubesindeki hesaptan çek ile ödeme yapılması hakkında yaver Derviş Paşa'ya da bilgi verilmiştir (BOA, DH.MKT., 1459/21; 1462/13). 6 Kasım 1887'de Adana, Konya ve Ankara'da kuraklığın şiddetli şekilde devam ettiği, mahsulde büyük azalma olduğu, ahalinin muhtaç durumda bulunduğundan yardım olarak zahire dağıtılması, yapılacak para yardımları ile ilgili gerekli tedbirlerin alınması Adana valiliği başta olmak üzere bütün idarecilerden talep edilmiştir (BOA, Y.A.RES., 40/22). 9 Kasım 1887'de yardım olacak samanın toplam 522 bin kıyyeye yükseleceği anlaşıldığından, beher kıyyesi 12 paraya satın alındığı, Adana vilayetine bildirilen 800 okkadan tenzil ile 271 bin kıyye samanın Adana vilayetince uygun fiyatla satın alınmış ve ihtiyacı olanlara verilmiştir. Saman satın alınması için 7.000 bin liranın mahsup edilmesi ile Adana için tohumluk ve yemeklik olmak üzere pamuk tohumu temin edilerek parasının ödenmesi istenmiştir. Adana'daki kaht zedeler için 7.000 bin liralık samanın rayiç akçe ile 20 paradan 22,5 paraya kadar bir fiyatla 1.100.000 kıyye temin edilmesi, yetmediği takdirde yedi bin kıyye 23 kuruş hesabından, ayrıca 400 bin kıyyeden 500 bin kıyyeye kadar olan samanın Mersin iskelesine teslim edilerek gerekli paranın Adana defterdarına teslim edilmesi uygun görülmüştür. 13 Kasım 1887'de Denizli ve Saruhan sancaklarından Denizli mutasarrıflığı iane akçesinden 400 bin kuruş, Çal kazasından 2.315 çift, 2.900 kile buğday, Buldan Kazasından 702 çift, 800 kile buğday, Sarayköy kazasından 29 çift, 612 kile buğday, Denizli kazasından 80 çift, 100 kile buğday ve yeteri miktar arpa tohumluk olarak toplanan yardımlar, 5.312 acize için Adana, Konya ve Ankara'da kuraklıktan etkilenen muhtaçlara tohumluk ve yemeklik olarak satın alınan zahire bedeline verilmesi gerektiği belirtilmiş, ancak yardımların tamamen mahallerine terk olunmayıp gerekli kontrollerin yapılması istenmiştir (BOA, DH.MKT., 1462/17; 1463/22).

Adana'da devam eden kuraklıktan dolayı yardıma muhtaç duruma düşen ahaliye diğer devletlerden de yardımlar gönderilmiştir. Ancak diğer devletler bu durumu genelde kendi menfaatleri yönünde kullanma yoluna gitmişlerdir. Özellikle yardıma muhtaç durumda bulunan ahaliye gönderilen yardımlar misyonerlik faaliyeti yapılmış; yardımlar, Hıristiyanlığı yaymak için bir vasıta olarak kullanılmıştır. 13 Kasım 1887'de Adana'da kuraklık zedeler için Amerika'dan gönderilen yardım akçelerinin Adana, Kozan ve Tarsus'ta un satın alınarak muhtaç ahaliye dağıtım

işinde bizzat misyonların bulunması ve yardımların bunlar eli ile dağıtılması, Protestanlığı yaymak amacıyla olacağından, yardımların bu şekilde dağıtılması sakıncalı bulunduğu, yardımların kaht komisyonuna teslim edilerek bu komisyon tarafından dağıtılmasının daha uygun olacağı belirtilmiştir (BOA, İ.DH., 1054/82759). Devlet, yardımların komisyonlarca dağıtılmasını sağlayarak misyonerlik faaliyetlerini de engellemeye çalışmıştır.

İlane Komisyonu Vekâleti'ne, 19 Kasım 1887'de Ankara, Konya ve Adana'da devam eden kıtlıktan dolayı muhtaç durumdaki ahali için toplanan 75 bin kuruştan Sadaret'e isabet eden 22 bin kuruş ile Daire-i Âcize'den gelen 14.800 kuruş toplam 36.800 kuruş veznedara teslim edilmiştir. Toplam 36.800 kuruşun 30.800 kuruşu, 19 kuruştan sim mecidî 6.000 kuruş beher lira-i Osmanî 100 kuruş altın olarak veznedara teslim edilmiştir (BOA, DH.MKT., 1464/75; 1494/75).

Adana'da devam eden kuraklıktan dolayı 8 Aralık 1887'de kuraklık zedeler için satın alınacak zahire için gerekli meblağın Menafi Sandığından tesviyesi için gerekli para gönderilmiştir. 16 Aralık 1887'de Adana için Konya'dan satın alınan buğdayın nakli için gerekli kolaylığın gösterilmesi ve gerekli tedbirlerin alınması istenmiştir. 20 Aralık 1887'de Müteahhit Dimitri ile Tellioglu Adnan'dan Konya, Adana ve Ankara'da kıtlıktan zarar görenler için un satın alınması, satışın şartlarının belirlenmesi istenmiştir (BOA, Y.PRK.KOM., 5/126; 5/137; 5/174). 22 Aralık 1887'de Adana'daki kuraklıktan dolayı öşür mahsulünün şimdi verilecek rakamlar üzerinden mahsup edilmesi kararlaştırıldığı, şimdiye kadar bazı kazalarda tohumluk aşar mahsulünün tahsil edildiği, Adana'da artık yağmurlar yağdığından şimdiye kadar verilen tohumluktan ne miktar aşar mahsulü mahsup edildiği, tüccardan ne miktar zahire toplandığı Kaht Komisyonu ile Dahiliye Nezaretine bildirilmiştir. Bu belgeden; emanette kalan 46.246 kıyye buğday, 31.923 kıyye arpa ile tohumluktan 19.262 kıyye buğday ile 12.345 kıyye arpa mahsup edilmiştir. Kuraklıktan dolayı aşardan istifade olunmuş, defterler ve tezkireler düzenlenerek durum hakkında defterdarlıklara bilgi verilip, kuraklıktan etkilenen mahallere tohumluk zahirenin mahsup edilmesi kararı hakkında Rüsûmât İdaresine de bilgi verilmiştir (BOA, DH.MKT., 1471/99).

Adana'da kuraklığın etkisi ve alınan tedbirlerin 1888 yılında da devam ettiği görülmektedir. 31 Aralık 1887'de Adana'da kuraklıktan dolayı kazaların öşür

mahsulatının verilecek olan rakam üzerinden tahsis edilmesi ve durum hakkında komisyona bilgi verildiği, Yaver Derviş Paşa'ya bildirilmiştir. 7 Ocak 1888'de İzmir'den Konya ve Adana'ya sevk olunacak kıtlık zedelere dağıtılacak zahirenin gümrük resminden muaf olduğundan gerekenin yapılması Rüsûmât Emânetinden talep edilmiştir (BOA, DH.MKT., 1467/46; 1475/71).

Başta Rusya olmak üzere diğer devletlerden de Adana'ya buğday ve arpa sevkıyatı yapıldığı belgelerden anlaşılmaktadır. Ancak ahalinin, Rusya'dan getirilen arpadan memnun olmadığı görülmektedir. 9 Ocak 1888'de Adana'da kuraklıktan etkilenen ahali için miktarı malum olan arpanın Suriye'den üç dört gemi ile nakledilmesi, ancak ihtiyaçların tamamen temin edilmesi için başka yerlerden de arpa temin edilmesi istenmiştir. Daha önce Rusya'dan satın alınarak Mersin iskelesine nakledilen Rusya arpası halk tarafından talep görmediğinden artık Rusya'dan arpa getirilmesinin ertelenmesi istenmiştir (BOA, Y.PRK.KOM., 5/180). 15 Ocak 1888'de Kaht Komisyonuna arz edilen tezkereye göre; Adana ve Konya vilayetlerindeki kuraklık için satın alma işlemlerinin ne surette olacağı, nüfus telefâtına meydan verilmemesi, Adana ve Konya vilayetlerine ağnam rüsûmundan 1885-1886 senesinden 90 yük kuruş alınması, irade-i seniyyece de ağnam rüsûmlarından zahire bedellerinin tediye edilmesi, ayrıca 50 yük kuruşun daha komisyona gönderilmesi, 90 yük kuruşun da 1886-1887 senesi ağnam rüsûmundan alınması uygun görülmüştür (BOA, DH.MKT., 1491/107).

Yukarıda yaz aylarında Çukurova'ya muhacir iskânının ertelendiği belirtilmişti. Kış ayları gelip de kuraklığın etkisi azalınca bölgeye muhacir sevkıyatına yeniden başlandığı görülmektedir. 28 Ocak 1888'de iskân edilecek muhacirlerin yerleştirileceği Adana'da kuraklığın etkisinin azalmasından dolayı ayrıca mevsimin de muhacir iskânı için uygun olduğundan muhacirlerin Cebel-i Bereket'e iskân edilmelerinin uygun olacağı Muhacirîn Komisyonu Başkanlığına bildirilmiştir (BOA, DH.MKT., 1489/61).

Adana'ya kuraklık zedeler için gönderilen yardımların 1888 yılında da devam ettiği görülmektedir. 9 Şubat 1888'de kaht zedeler için verilecek meblağa, Konya'dan toplanan 90 bin liradan 50 bin yük liranın Konya ve Adana ağnam rüsûmundan alınması istenmiştir. Ayrıca Menafi hasılatından da 1.343.781 kuruş hazineye gönderilmiş, toplanan 1.250.000 kuruşa mahsuben 592.381 kuruş daha



hasılattan kaht zedeler için temin edilecek zahire bedelinin ödenmesi Kaht Komisyonu'na takdim olunmuştur (BOA, DH.MKT., 1493/51).

Geçen sene meydana gelen kuraklıktan dolayı 8 Mart 1888'de, mahsulatin artmasıyla yeni hasılattan bir miktar buğday ve arpa numunesi komisyona gönderilmiş, hasılat için dua edilmiştir. Vilayete sevk edilecek zahire ile ilgili komisyonca verilen karar üzerine vilayete tebligat yapılmış ve tesviyesi icra kılınmıştır. Mersin iskelesine sevk edilecek zahireye saman ve toprak karıştırıldığı, ayrıca Adana'dan Mersin iskelesine sevk edilecek zahirenin nakliyesi, ambar kirası ve memur istihdam edilmesinde birçok müşkilât ve masrafla karşılaştığı, Maliye Nezaretinden gelen telgrafa göre geçen senelerde olduğu gibi zahirenin rayiç bedelinin tespit edildiği belirtilmiştir. Buna göre; buğdayın beher kıyyesinin 23,5 para, arpaya ise 17,5 para isabet ettiği ve bu bedele göre tahsilatın başladığı, zahirenin Mersin İskelesi'ne sevkine başlandığı bildirilmiştir. Komisyonca verilen zamlarla yemlik ve tohumluk buğdayın beher kıyyesinin 40 ve 44 para, arpanın 32 ve 34 paraya vilayete mal olduğu, şu anda vilayette bundan aşağı zahire satılmadığı, ahaliye bu meblağ üzerinden ödeme yapıldığı, iskelede toplanan zahirenin Trablusgarp, Bingazi ve Girit gibi askeri mevkilere sevk edilip askeri hazineye mahsup edilmesi, ayrıca Mersin'de bulunan redif depo ve ambarlarına bizzat ahalinin kendinin götürüp teslim alması, zahirenin sevk ve nakliyesi için mahallince masraf yapılmayacağı Maliye Nezaretine bildirilmiştir. Ayrıca zahire bedelinin havale ile alınan karara göre yapılması, tahsilatın maktuen tesviye edilmesinin dört sene daha tecil edildiği kararı da aynı tarihli karar ile kabul edilmiştir (BOA, DH.MKT., 1535/38). 13 Mart 1888'de kuraklık zedeler için verilecek zahirenin Adana ve Konya vilayetleri hayvan rüsumundan karşılanmasının uygun olacağı belirtilmiştir (BOA, Y.PRK.DH., 2/63). 9 Mart 1888'de geçen sene çeşitli vilayette yaşanan kuraklıktan dolayı muhtaç ahaliye aşar malından dağıtılan zahirenin bedelinin verildiği, mahallinde geçen son beş senelik rayiçe göre fiyatın tespit edilerek nakliye masraflarının da bu rakama eklenmesi gerektiği Meclis-i Vükelâca karar altına alınmıştır. Karar, vilayetlere tebliğ edilmiş, komisyonca gönderilen zahirenin üç sınıfa taksim olunarak alınması kararlaştırılmıştır. Adana ve Konya vilayetlerinde gerek aşar zahiresi gerek komisyonca satın alınan zahirenin bedelinin tahsili konusunda, Konya'da aşar hasılatının geçen beş senelik rayici beher İstanbul kilesi

10 kuruştan, komisyonca satın alınan ve gönderilen zahirenin beher kilesi ise 50 kuruşa, köylerde ve kazalarda kurulan ambarlara iskelelerden sevk olunan zahire için de fazladan yirmişer para isabet ettiği, bu sebeple buğdayın kilesinin 30 kuruş seviyesinde olacağı, tüccar ve mültezim ambarlarında bulunan zahirenin peşin olarak satın alındığı, ayrıca aşar zahiresinin kilesinin de 10 kuruştan alınıp gönderildiği, satın alınan zahirenin yarım milyon kileye ulaştığı belirtilmiştir. Kurulacak komisyonlar için Adana ve Konya vilayetlerinde “*Divân-ı Muhâsebât*” üyesinden bir kişi, müfettişlerinden bir, komisyon üyesinden bir kişi olmak üzere komisyon teşkili ile fiyat belirlemelerinin buna göre yapılması istenmiştir (BOA, DH.MKT., 1538/77).

Kuraklık nedeniyle yapılan masrafların karşılanmasında merkezi bütçe yanında diğer vilayetlerin vergi gelirlerinin bölgeye sevk edildiği anlaşılmaktadır. Kaht zede için alınan zahire bedeli olarak 13 Mart 1888’de Konya Vilayeti 1885-1886 senesi ağnam rüsumundan 90 yük kuruştan 50 bin liranın Konya ve Adana vilayetlerine 1886-1887 senesi ağnam rüsumundan karşılanması ve gerekenin yapılması için Maliyeye durumun bildirildiğine dair Yaver Derviş Paşa’ya da bilgi verilmiştir. 29 Mart 1888’de Konya ve Adana’da devam eden kuraklıkta yardıma muhtaç duruma düşen ahali için alınacak zahirenin bedelinin Kastamonu, Cezâir-i Bahr-ı Sefid, Diyarbakır, Sivas, Trabzon ve diğer vilayetlerin ağnam rüsumundan karşılanması istenmiştir (BOA, DH.MKT., 1494/42; 1498/2).

Adana ve Konya kaht zedeleri için tedarik edilmesi lazım gelen zahirenin bedeline mahsuben 5 Nisan 1888’de Diyarbakır ve Musul vilayetlerinin 1886-1887 senesi ağnam rüsumundan alınmasının Maliye Nezaretinden defterdarlıklara bildirildiği, paranın serian komisyona gönderilmesi, zahire bedeli 500 bin kuruş olarak adı geçen vilayetlerin ağnam rüsumundan karşılanmıştır (BOA, DH.MKT., 1499/42). 15 Nisan 1888’de Adana ve Konya kıtlık zedeleri için tahsis olunan paranın bir kısmının ağnam resminden, geri kalan kısmının da Tokat, Amasya ve Karahisar-ı Şarki sancaklarından karşılanması uygun görülmüştür (BOA, Y.PRK.ML., 8/13). 22 Nisan 1888’de nisan ayında yağın yağmurlardan dolayı bereketin artacağı Adana valisi Hasan tarafından Mabeyn-i Hümayûn Baş Kitabetine bildirilmiştir (BOA, Y.PRK.UM., 11/111). 1888 Nisan ayında yağın yağışların, halkın bu sene için umutlarının artmasına neden olduğu görülmektedir.

Kuraklık zedelere verilecek zahirenin bedelin karşılanması için yapılan yazışmalar mayıs ayı boyunca devam etmiştir. 8 Mayıs 1888'de Konya ve Adana kuraklık zedeleri için zahire bedeline mahsup olmak üzere Maliyeden talep edilen paranın geciktirilmeden gönderilmesi istenmiştir (BOA, Y.PRK.KOM., 7/75-10).

Geçen sene yaşanan kuraklıktan dolayı 31 Mayıs 1888'de harice susam ihracı 1886-1887 senesi mayıs ayına kadar yasaklandığı, bu sene yağışların iyi olmasından dolayı harice susam ihracı yasağının kaldırılması Adana vilayeti tarafından talep edilmiş, ihraç yasağı kalkacağından dolayı aşarın da buna göre alınması gerektiği Sadarete arz edilmiştir. 2 Haziran 1888'de Konya ve Adana kuraklık zedeleri için satın alınacak zahirenin bedeline mahsup olmak üzere Musul vilayetince de komisyona para gönderilmiştir. 10 Haziran 1888'de kuraklık nedeniyle geçen sene Adana'dan harice zahire ihracı yasaklanmış ise de bu sene mahsulatin bol olmasından gümrük resmi muafiyetinin kaldırılması Adana valiliğince talep edilmiştir. 14 Haziran 1888'de Sadarete yazılan bir yazıda; kuraklığın başından beri Konya ve Adana vilayetlerine götürülecek un ve hayvanlardan gümrük resmi alınmaması karar altına alınmış ve durum hakkında yetkililere bilgi verilmiştir. Adana'dan gelen telgraftan bu sene, mahsulatta bereket olacağını anlaşıldığı, sahilden gelecek un ve hayvan ile sair emtiadan gümrük resmi alınması lüzumu olduğundan muafiyetin devamına gerek olmadığı, ancak şimdilik sadece Adana vilayeti için muafiyetin uygulanmaya devam edileceği belirtilmiştir. 20 Haziran 1888'de kuraklığın başlangıcında Adana vilayetine götürülecek un, hayvan ve diğer emtiadan gümrük resmi alınmaması karar altına alındığı, ancak bu gün itibarı ile vilayetten alınan telgrafla bu muafiyetin devamına lüzum kalmadığı anlaşıldığından, gümrük resmi muafiyetinin kaldırıldığı irade-i seniyye gereğince vilayete ve Rüsûmât Emanetine bildirilmiştir (BOA, DH.MKT., 1510/37; 1510/58; 1512/40; 1512/107; 1514/27).

Matbuata, 3 Temmuz 1888'de gönderilen bir yazıda; bu sene her tarafta bereket olacağından geçen sene kaht zede için malum vilayetlerde harice zahire ihracının men edildiği, Adana ve Konya vilayetlerinden gelen talep üzerine bugün itibarı ile muafiyetin kaldırıldığının herkese duyurulması için gazetelerde ilan edilmesi istenmiştir. Konya, Adana ve Ankara vilayetlerinde kuraklığın etkisi geçtiğinden 7 Temmuz 1888'de dışarıya zahire satışı yasağının kaldırıldığı yerel

idarecilere bildirilmiştir. 17 Temmuz 1888'de kuraklıkla ilgili Adana, Konya vilayetleri ile Maliye Nezaretine kaht zedelere yardım için verilecek zahirenin bedelinin tesviyesi için ahali elinden senet alınmış olup, zahire satılırsa aynen alınacaktır. Konya ve Adana defterdarları ile ahaliye dağıtılacak zahirenin dört kısma ayrılması, birincisi; komisyonca satın alınacak zahire olup bunların fiyatları komisyonlar ve mahallerince malum olduğu, ikincisi; mahallin ihtiyaç komisyonları marifeti ile doğrudan doğruya satın alınan zahire olduğu bunların fiyatları da komisyonlarca bilinecektir. Üçüncüsü; mahallerince ita olunanlar, buna göre fiyat tayini Meclis-i İdare-i Vilayetlere ait olacak, dördüncü kısım ise; bazı mültezim ve tüccarların ambarlarında olan bu yılki mahsulden iade olunmak üzere alınıp verileceklerdir. Kuraklığa duçar olanlar; kendi paraları ile zahire tedarik ile zahire verilmesi ve bedellerinin tamamen ödenmesi, değer fiyatı ile zahire alınması, üçüncü kısımdan çift çubuğu olmayan maişetlerini teminde aciz olan fukara takımına zahire ücretleri ile yardıma muhtaç olanlara yeterli miktarda yardım edilmesi gerektiği belirtilmiştir. Yardımlarda hazinenin zarara uğratılmaması, komisyon kararları ve irade-i seniyye kararlarına uyulması istenmiştir. İkinci kısım ziraat taifesinden yardıma muhtaç olanlara da yardım edilmesi, kendilerinden bir şey alınmaması, zahirenin yardım olarak verilmesi, kilesi 20-25 kuruş ederken, hazinece tertip edilen zahirenin, sekiz on kuruş kıymette olduğu, uygun fiyatlarla zahire alınması talep edilmiştir. Suiistimal ve fesada yer verilmemesi için köy ve mahalle muhtarları ile ihtiyarlarının gerekli tahkikatı yapmaları, yardım yapılacak kişilerin isimlerinin mazbatalara yazılması, zahire bedellerinin de komisyonlara gönderilmesi, zahireye gereksiz yere zam yapılmaması, ancak gerekli durumlarda zam yapılması, mazbataların düzenli olarak komisyonlara gönderilmesi istenmiştir (BOA, DH.MKT., 1518/73; 1522/21; 1523/59). 19 Temmuz 1888'de kuraklıktan dolayı Adana'dan dışarıya zahire satışı yasak olduğu yönünde Rüsûmât Emanetine de bilgi verilmiştir (BOA, Y.PRK.DH., 2/84).

Kıtlık zedeler için satın alınan zahirenin bedelinin ödenmesinde gecikmelerin olduğu da görülmektedir. Tüccarlar, yazdıkları dilekçede alacaklarını talep etmişlerdir. 4 Ağustos 1888'de İskenderiye tüccarlarından Sadullah, Adana kıtlık zedeleri için verdiği zahirenin bedelinin kendisine ödenmesi talep etmiştir (BOA, Y.MTV., 34/55). 8 Ağustos 1888'de Adana ve Konya kıtlık zedeleri için temin

edilecek zahire bedelinin çeşitli vilayetlerden karşılanmasının uygun olacağı belirtilmiştir. 13 Ağustos 1888'de Adana vilayeti kuraklık zedeleri için satın alınacak zahirenin komisyonca dağıtılacağı Adana vilayetine bildirilmiştir (BOA, Y.PRK.KOM., 6/151; 7/57-13). Adana valiliği ve diğer memurlardan zahire dağıtımında gerekli özeni göstermeleri istenmiştir.

Adana vilayeti için komisyonca satın alınacak zahirenin miktarı ve yardımın dağıtımı için 6 Eylül 1888'de buğday ve arpanın bedelinin ödenmesinde meydana gelen zorluklar ve masrafların cinsi ve derecesi hakkındaki Maliye Nezaretinin ve komisyonun görüşü padişaha arz edilmiştir (BOA, DH.MKT., 1539/91). 11 Eylül 1888'de kuraklık zedeler için gönderilen zahirenin komisyonca dağıtıldığı padişah yaveri Derviş Paşa'ya bildirilmiştir (BOA, Y.PRK.DH., 3/4). 11 Eylül 1888'de Adana ve Konya'daki kaht zede için verilen aşar ve zahirenin komisyonca geri alınması yönündeki komisyon kararı ayrıca Sadarete de arz edilmiştir (BOA, DH.MKT., 1541/87). 15 Eylül 1888'de kuraklık zedeler için 2.220 kuruştan başka para olmadığı belirtilmiştir. 1 Ekim 1888'de Adana için gönderilen zahire için yedi bin liranın tesviye edilmesine izin verilmiştir (BOA., Y.PRK.DH., 3/4). 17 Eylül 1888'de Adana ve Konya'da devam eden kuraklıktan dolayı muhtaç ahaliye dağıtılacak zahire ile ilgili kararın bir sureti Sadarete de arz edilmiştir. 17 Eylül 1888'de Adana ve Konya'da kuraklık zedelere dağıtılacak zahire ve bedellerinin nasıl toplanacağı, Adana vilayetince yapılacak uygulamaların nasıl olacağı belirtilmiştir. 28 Eylül 1888'de Maliye Nezaretine çekilen telgrafta; geçen sene Adana vilayetindeki ziraatçılara dağıtılacak saman için hazineden 700.000 kuruştan 280.000 kıyye samanın makbuz ve senetlerinin komisyona gönderilmesi, 12.647 kuruş 10 paradan ibaret meblağla, havalenâme ile hazineye gönderilen 572.352 kuruş 30 paranın da vilayetlerdeki kaht zede için zahire satın alınmasında kullanılması, ayrıca komisyona 837.000 kuruş daha verilmesi uygun görülmüştür (BOA, DH.MKT., 1543/115; 1544/2; 1548/12).

Kuraklığın üzerinden bir yıl geçmesine rağmen bölgeden yardım talepleri hâlâ gelmeye devam etmiştir. 3 Kasım 1888'de Adana eşrafından bazı kimseler, kıtlık nedeniyle kendilerine zahire veya başka türlü yardımların yapılmasını talep etmişlerdir (BOA, Y.PRK.AZN., 3/42).

Adana'da kuraklığın etkisi azalmaya başlayınca zahire ve hayvan ihracı yönündeki yasakların zamanla kaldırıldığı görülmektedir. 5 Mart 1889'de kuraklıktan dolayı daha önce damızlık ve çift hayvanı satışının yasaklandığı ancak buna lüzum kalmadığı, bu sebeple yasağın kaldırılması Adana vilayeti tarafından talep edilmiş ve durum Sadarete arz edilmiştir. 26 Mart 1889'da geçen sene Adana ve bazı mahallerde meydana gelen kuraklıktan dolayı çift ve damızlık hayvanı satışının yasakladığı, yasak kararının devamına lüzum kalmadığından yasağın kaldırılması için gerekenin yapılması ve basın yoluyla ilan edilmesi yönünde Adana Rüşumat Emaneti ile Matbuat İdaresine bilgi verilmiştir (BOA, DH.MKT., 1601/49; 1610/40).

Kaldırılan yasaklar hakkında başta Adana vilayeti olmak üzere diğer vilayetlere de bilgi verilmiştir. 26 Haziran 1889'da Adana'da zahire ihracının yasak olduğu ve zahire ticaretinin gümrük resminden muaf olduğu yönündeki kararın kaldırıldığı, Konya ve İzmir iskelelerine de bildirilmiştir. Ancak 52 bin kile zahire, bin çuval un ile 10 bin İstanbul kilesi zahirenin de iskelede beklediği, mağazalara çıkarılmadığı, bu zahirelerin daha önce iskeleye getirildiğinden, iskelede bulunan belirtilen miktardaki zahirenin mağazalara çıkarılmasına izin verilmesi talep edilmiş, durum hakkında Rüşumat Emanetine bilgi verilmiştir. Adana'da 1887 kuraklığı kadar olmasa da 1889'da kuraklığın nispeten etkili olduğu görülmektedir. Bu sebeple Adana ve havalisine yardımlara devam edilmiştir. 9 Eylül 1889'da Adana, Konya ve Ankara'da devam eden kuraklık için satın alınan zahire bedelinin tesviyesi için Kaht Komisyonuna, Muhacirîn Komisyonundan da para verilmesi gerektiği belirtilmiştir (BOA, DH.MKT., 1520/12; 1655/22). 16 Eylül 1889'da Adana'da kuraklık olduğu belirtilmiştir (BOA, Y.PRK.OMZ., 1/28). Kuraklık, geçen seneler kadar şiddetli olmasa da halkın yardım talepleri ve devletin bölgeye olan ilgisi devam etmektedir.

Kuraklık için kurulan komisyonlar da görevlendirilen memurların maaş ve yolluklarının ödenmesi de karşılaşılan bir diğer sorundur. 15 Şubat 1890'da 1885-1886 yılında Adana, Ankara ve Konya vilayetlerinde devam eden kuraklık ve alınan tedbirleri teftiş etmek üzere, gönderilen Ferik Osman Seyfi, Akif Paşa ve Mirliya Şahin Paşa, o taraflara gitmeleri için yaptıkları harcamalar ve harcırahlarının ne surette ödeneceği Yaver Derviş Paşa'ya bildirilmiştir. Hazineden, adı geçen teftiş görevlilerine verilmek için 86 bin kuruş vilayet hazinelerine gönderilmiş, durum

hakkında Yaver Derviş Paşa, Maliye Nezareti ile Seraskeriye de bilgi verilmiştir (BOA., DH.MKT., 1680/25; 1750/5).

Adana'da muhtaç ahaliye karşılıksız olarak verilen yardımlar yanında devlet tarafından sonradan ödenme şartı ile paranın da dağıtıldığı bilinmektedir. Ancak verilen paraların geri tahsilinde kuraklığın etkisi birkaç yıl üst üste devam ettiğinden halk borçlarını ödeyememiştir. 20 Mart 1890'da, 17 Mart tarihli telgrafta kuraklıktan dolayı kaht zedeye verilen buğday ve arpa bedelinden ahali zimmetinde olan 2.460.000 kuruş talep var ise de 1889-1890 senesindeki kuraklıktan dolayı ahalinin içine düştüğü durumdan dolayı bu sene paranın tahsili mümkün olmadığından, talep edilen buğdayın da 10 gün zarfında Mersin iskelesine nakledilemeyeceğinden, ahalinin ihtiyaç durumu devam ederse tahsilatın ertelenmesi, ayrıca belirtilen miktar zahirenin şu sıralar tedariki mümkün olmayacağı, Adana valisi Şakir tarafından Yıldız Sarayı Kaht zedegân Komisyonu Başkanlığına bildirilmiştir. Riyasetten Adana valiliğine gönderilen yazıda ise; 10 gün zarfında Adana'daki muhtaç durumda olan ahali için yeteri kadar buğday temin edilirse büyük bir hizmet yapılacağı belirtilmiştir (BOA, Y.PRK.UM., 16/36). Komisyonlarda görevli memurların maaşlarının kasım ayına kadar ödenmediği anlaşılmaktadır. 11 Kasım 1890'da kuraklıktan etkilenen, Ankara, Konya, Adana vilayetlerindeki durumu teftiş etmesi için gönderilen Ferik Osman Seyfi, Akif Paşa, Mirliva Şahin Paşa'nın yol masrafları ve harcırahları için Kaht Komisyonuna bilgi verilmesi ve paranın ödenmesi ayrıca adı geçen memurların hizmetinde görev yapan Hacı Ferid, Faik ve Yusuf Beylere de bu kapsamda üçer bin kuruş harcırah ödenmesi istenmiştir (BOA, DH.MKT., 1780/39).

Adana'da 1892 yılının da kurak geçtiği anlaşılmaktadır. Devlet daha önceki yılların etkisini tamamen silmeden yeni kuraklıklarla baş etmede güçlük çekmiştir. 1892 yılında da bölgeye yardımlar gönderilmeye devam etmiştir. 1 Ocak 1892'de kaht komisyonuna ödenmesi gereken paranın Adana valiliğince Ziraat Bankası'na yatırıldığı belirtilmiştir (BOA, Y.MTV., 57/2). Bazı dönemlerde acil durumlarla karşılaşılmasından dolayı bölgede kuraklık zedeler için toplanan paraların başka amaçlar için kullanıldığı olmuştur. Mesela; 13 Ocak 1892'de Yozgat selzedelerine verilecek 55 bin kuruşun Konya ve Adana vilayetleri Kaht Komisyonu zahire parasından karşılanması uygun görülmüştür (BOA, DH.MKT., 1901/68).

Adana, Konya ve Ankara vilayetlerinde 1885-1886 senesinden itibaren kuraklıktan dolayı yapılacak yardımlar ve alınacak tedbirler için kurulan Kaht Komisyonu hesapları 18 Şubat 1892'de Maliye Nezaretine devredilmiştir. Devredilen komisyon hesaplarında Adana vilayetine gönderilen yardımların miktarı ile ilgili önemli bilgiler bulunmaktadır. Adana ve Konya'da kuraklık zedelere zahire alınması için 11.810.158 kuruş 34 para ödenmiştir. Adana'da muhtaç ahaliye zahire alınması için yardım olarak 298.894 kuruş 18 para harcanmıştır. Zahire sevkinde kullanılan çuvalların bedeli olarak Adana vilayetine 48.745 kuruş verilmiştir. Adana ve Ankara vilayetleri için 2.200.819 kuruş 20 para harcanmıştır. Kaht Komisyonu bütün işlemler bittikten sonra hazineye bankada bulunan 12.737 lira 19 kuruş 9 para 13 kıta banka çekini devretmiştir (BOA, Y.EE., 78/23).

Kuraklık zedelerle ilgili sorunların 1892 yılında da devam ettiği görülmektedir. Komisyon memurlarının maaş ve yollukları ile yardım talepleri ve devletin bölgeye yardımları konusunda sorunlar gündemi meşgul etmeye devam etmiştir. 22 Mart 1892'de kuraklıktan zarar gören Adana, Konya ve Ankara'ya gönderilen tahkik memurlarının maaş ve harcırahlarının ödenmesi istenmiştir (BOA, DH.MKT., 1935/92). 14 Eylül 1892'de kuraklık esnasında Ahmet Efendi'ye verilen zahire bedeli olan 1.130 kuruş ödeme, adı geçen öldüğünden ayrıca aciz olduğundan borcun ödenmeyeceği Süleyman Efendi tarafından verilen arzuhalde beyan edilmiştir (BOA, BEO., 72/5337).

Kuraklık zedeler için yardımların devam ettiği görülmektedir. 13 Ekim 1892'de Adana Maarif memurlarından, yangın zedeler için iane olarak 50 kuruş toplanması ve sandığa teslim edilmesi yönündeki kararı Adana Maarif Müdürlüğüne bildirilmiştir (BOA, MF.MKT., 151/90).

Adana'da 1893 yılı da kurak geçmiştir. 15 Ağustos 1893'te Adana, Konya ve Ankara civarında devam eden kuraklıkta muhtaç duruma düşen ahaliye yardım olarak Mekke evkaf gelirinden ayrılan paraların henüz Derviş Paşa'ya teslim edilmediğinden gerekenin yapılması istenmiştir (BOA, Y.PRK.MYD., 13/47). 6 Ekim 1893'te Adana vilayetine iane hissesi olarak 700 bin kuruş verilmesi ile ayrıca Adana'nın mahsulatından alınan aşar vergisinde de yağmur azlığından dolayı tenzilat yapılması uygun görülmüştür (BOA, BEO., 309/23159).



Adana'daki 1893 kuraklığının etkisi 1894'te de devam etmiştir. 12 Ocak 1894'te geçen sene kuraklıktan dolayı çift hayvanı, tohumluk zahire ve ziraat alet ve edevatı için gerekli meblağ ile 35 hane muhacir masrafı, muhacirlerin iskânı ve ziraata başlamaları için gerekli 45-50 bin kuruşun Ziraat Bankası şubelerinden verilmesi veya hazineye sarf edilmesi için izin verilmesi talep edilmiştir. Ayrıca vilayette uygun yerlere ikişer üçer hane şeklinde muhacirlerin yerleştirilmesi, Adana'da bulunan 35 hane Bingazi muhaciri ile diğer muhacirlerin ihtiyaçlarının tahkik edilerek yardım toplanması, bunun için beşer kuruşluk ve 100 paralık 40 bin kuruşluk yardım bileti basılarak yardım toplanmasının uygun görülmemiştir. Bingazi muhacirlerinden bazılarının Tarsus'a yerleşmeyip, Adana'ya gittiğinden yardıma muhtaç durumda bulduklarından, defterler tanzim edilerek yardım edenlerin isimlerinin yazılması yoluyla yardım toplanması, acil yardıma muhtaç olanlara bir an önce yardımların ulaştırılması istenmiştir. Durum hakkında 29 Ocak 1894'te Adana valiliğine de bilgi verilmiştir (BOA, DH.MKT., 7/41). 30 Ocak 1894'te, 1885-1886'daki Konya, Adana ve Ankara vilayetlerinde kuraklıktan dolayı Anadolu Kaht zedeğân Komisyonuna 125.928 kuruşluk yardımın dağıtılması hakkında yapılan tahkikata göre; Halep'ten 125.928 kuruş, Hüdavendigâr'dan 113.136 kuruş 20 para, Diyarbakır'dan 192.000 kuruş 35 para, Sivas'tan 102.719 kuruş 10 para, Beyrut'tan 72.445 kuruş, Van'dan 21.000 kuruş, Yanya'dan 93.097 kuruş yedi para, Kudüs'ten 5.429 kuruş 32 para olmak üzere toplam 552.995 kuruş 32 para toplanmıştır (BOA, BEO., 357/26763).

Konya, Adana ve Ankara vilayetlerinde yaşanan kuraklıktan dolayı 21 Ağustos 1894'te 1885-1886 senesinde o taraflardaki kuraklıkta alınan tedbirleri teftiş etmek üzere gönderilen Ferik Osman Seyfi, Mirliva Şahin Paşa ve Akif Paşa'nın harcırahları olmak üzere 72 bin kuruş, ayrıca Osman Seyfi ve Kaymakam Faik Bey'e vilayet dahilinde dolaştıkları için harcırah olarak da başkaca verilen 14 bin kuruştan toplam 86 bin kuruş olarak verilmesi için Yaver Derviş Paşa, Dahiliye Nezareti, Seraskeri, Kaht Komisyonu ve Maliye Nezaretine bilgi verilmiştir (BOA, DH.MKT., 274/16). Görevlilerin maaş ve yolluklarının ödenmesi sorunu uzun dönem gündemi meşgul etmiştir.

Bölgede kuraklığın etkisi sadece kuraklık görülen sene ile sınırlı değildir. Kuraklıktan yıllar sonra bile ahali daha kendine gelememiştir. Vergileri düzenli

ödeme gücüne erişemediklerinden bazı vergilerden muafiyet taleplerinde de bulunmuşlardır. 4 Eylül 1896'da kuraklıktan dolayı ahalinin içine düştüğü durumdan dolayı bazı mahallerde talep edilen ağnam vergisinin men edilmesi istenmiştir (BOA, ŞD., 2671/42).

Adana'da XIX. yüzyıl sonlarında görülen yukarıda bahsedilen kuraklıkların XX. yüzyıl başlarında da bazı yıllarda etkili olduğu görülmektedir. 1907 yılında Adana'da kuraklık yine etkili olmuştur. 17 Ekim 1907'de Adana'da yaşanan zahire sıkıntısından dolayı harice zahire satışı geçici olarak yasaklanmıştır (BOA, İ.DH., 1459/1325 N. 07). 1913 ve 1914 yıllarında yine Adana kuraklıkla karşı karşıya kalmıştır. Kuraklıktan dolayı Adana valiliği hayvan ve zahire ihracının yasaklanmasını talep etmiştir. Ancak 9 Mart 1913'te hayvanat ve zahirenin bereketsizliğinden dolayı zahire ihracı yasaklanması yönünde vilayetten gelen talebin şimdilik uygun görülmediği belirtilmiştir (BOA, MV., 175/14).

Savaş yıllarında özellikle tarımda çalışan erkek nüfusun askere alınması ve tamamen yağışlara bağlı olan mahsuldeki azalmalar devleti önemli tedbirler almaya sevk etmiştir. Adana, aynı zamanda güneye asker sevkياتında önemli bir güzergâh olduğundan bölgeye zahire sevkياتı devam etmiştir. 30 Aralık 1914'ten itibaren Pozantı'ya her gün üç vagon tahıl gönderileceği belirtilmiştir.

Devlet, sadece askerler için değil aynı zamanda bölgeden geçecek Ermenilerin iaşeleri için gereken tedbirleri de almış, askeri tesis ve fırınları göçmenler için de kullanmıştır. 6 Kasım 1915'te Dahiliye Nezaretinden Adana ve Halep valiliklerine gönderilen bir şifrede, Ermeni göçmenlerin Pozantı-Halep menzil hattından geçişleri sırasında ikmal erleri gibi iaşelerinin temin edilmesi istenmiştir. Ancak her gün dört-beş bin Ermeni göçmen geçmekte olduğundan mevcut fırın ve aletler yetersiz kalmıştır (Özdemir, 2009: 57, 125). 15 Ocak 1916'da Adana'da zahire sıkıntısı çekildiğinden bu ihtiyacın Konya ve Ankara vilayetlerinden satın alınarak karşılanması ve Adana'da depolarda bulunan zahirelerden halka ikişer kile zahire satılmasına izin verildiği belirtilmiştir (BOA, DH.İ.U.M.EK., 15/57). 1916 yılında Suriye ve çevresinde büyük bir kuraklık yaşanmıştır. Cemal Paşa, bir yıl önce yaşanan çekirge istilasının ardından gelen bu kuraklık hakkında “1916 Haziran ayında bir hafta müddetle esen sıcak bir doğu rüzgârı, Havran, Humus ve Halep hububatını hissedilir derecede kötü etkilemiş olduğundan bu tesadüf de buğday

*üretimini azaltmıştır.”* demektedir (Özdemir, 2009: 215). 28 Şubat 1916’da Adana ve havalisinde kuraklık olduğu Dahiliye Nezaretine bildirilmiştir (BOA, DH.ŞFR., 607/53). Savaş yılları olduğundan devletin daha önceki kuraklıklarda olduğu gibi bu kuraklıklarla mücadelesi istenilen seviyede olamamıştır. Savaş nedeniyle artan askeri masraflar bile güçlkle karşılanırken kuraklık için maddi yardımların bölgeye ulaştırılması oldukça zor olmuştur. 28 Ocak 1918’de Adana, Konya ve Ankara vilayetlerinde devam eden kuraklıktan dolayı bölgeye gönderilen müfettişler tarafından bölgeye zahire sevk edilmesi talep edilmiştir (BOA, Y.PRK.KOM., 6/30).

Devlet, kuraklık anında hububat sevkiyatlarında yaşanan zorlukları aşmak için kuraklık bölgelerindeki kara ve demir yolu ağını geliştirme yoluna da gitmiştir. Bu çalışmalar çerçevesinde Silifke ile Taşucu iskelesi arasında 2.000 metrelik şose yol inşa edilmiştir. Ayrıca Silifke’den başlayıp Mut üzerinden Karaman hududuna kadar yapılan şose yolun masrafı olarak harcanan 100.000 kuruşun Adana vilâyet bütçesinden karşılanması kararlaştırılmıştır. 1874’te Mersin iskelesinden Adana’ya şose yol inşası başlatılmış ve 1877’de 20 km’lik şose yol tamamlanmıştır. Konya vilâyetini Tarsus tarafına bağlayacak olan Konya ile Adana vilâyetleri arasında bulunan Akköprü adlı bölgedeki yolun inşasına ise 1874’te başlanmıştır. Adana ile Mersin arasında 1869’da başlatılan yol yapım çalışmaları 1874 yılına kadar devam etmiştir. Bu yıllarda Mersin Adana arasında 71 km’lik şose yol ile 116 adet kargir köprü inşa edilmiştir. Kuraklık esnasında yaşanan gıda yardımı sevkiyatında yaşanan sıkıntılar Osmanlı Devleti’ni yeni tedbirler almaya zorlamıştır. 1874’te Mersin’den Tarsus’a buradan da Adana’ya kadar demiryolu yapımı için Serkiz Efendi’ye ruhsat verilmiştir. Mersin Adana arasında yapımı tasarlanan yol ancak 1884-1886 yıllarında tamamlanabilmiştir (Erler, 2010: 301-302, 307).

Kıtlık ortamının neden olduğu gıda maddelerinin arz-talep dengesinin bozulması, fiyatların yükselmesine sebebiyet vermiştir. Kıtlık sahasında bulunan insanların açlık endişesiyle hububat stoğu yapma teşebbüsleri ve tüccarların ellerindeki hububatı kâr amacıyla daha yüksek bir fiyattan satabilmek için uygun zamanı beklemeleri gibi sebeplerden dolayı piyasadaki mevcut hububata talep artmış ve fiyatlar yükselmiştir. Hükümet, ucuza satın alınan hububatı piyasaya sürerek gıda maddelerinde meydana gelen aşırı fiyat artışını durdurmaya çalışmıştır.

Kuraklığın etkili olduğu yıllarda sıhhatli vergi alınamamış, tarımsal vergilerde Anadolu'da kötü hava şartlarından tahsilatta büyük düşüşler meydana gelmiştir. 1873'te Adana'da kuraklık nedeniyle öşür tahsilinde de gecikmeler yaşanmıştır (Erler, 2010: 317, 332).

Adana halkı, başka vilayetlerde yaşanan kuraklık olaylarına da duyarsız kalmamıştır. Adana'ya yakın vilayetler olan Konya ve Kayseri'ye kuraklık yıllarında zahire ve nakdi yardımlar yapılmıştır. 1873-1874'te Kayseri için lâzım olan 206.700 kile zahirenin alınması için Adana Belediye Sandığı'nda bulunan dokuz yük kuruş kullanılmıştır. 1873-1874'te Konya'da yaşanan kıtlıkta ihtiyaç olan 300.000 kile buğdayın 100.000 kilesi Kıbrıs'tan geri kalan kısmı ise Adana ve civar vilayetlerden temin edilmeye çalışılmıştır (Erler, 2010: 199, 200).

### 1.3. Yangın

Adana'da çıkan yangınların bazıları kasıt, bazıları da kazaen çıkmıştır. Yangınlarda büyük maddi kayıplar meydana gelmiştir. XIX. yüzyıl başlarında Adana'da ilk önemli yangın Menemencioğullarının Karsandılarla mücadelesinde Çiçeli köyünde bulunan 15-20 odalı konaklarının yanmasıdır. Menemencioğulları, konak tamir edilinceye kadar Adana yöresinde huğ adı verilen basit evlerde yaşamışlardır. 1799-1800 yılında yaşanan bu olay üzerine Menemencioğulları da Karsandı köylerini intikam amacıyla yakmışlardır (Menemencioğlu Ahmet Bey, 1997: 24, 31).

Adana merkezde tespit edilen ilk önemli yangın, Adana Kalesi'ndedir. 8 Ekim 1832'de Tarsus'tan gelen bir gemideki yolcu ve tayfalardan alınan habere göre; on gün önce Adana Kalesi içinde olan cephanedeki küçük cephane ateş almış, erkek ve kadın ölenler olduğu gibi kalenin bir tarafı ile mahkeme ve cami yanmıştır (BOA, HAT., 363/20145-D).

Adana'da Menemencioğulları'nın konağında 1846-1847 yılında bir yangın çıkmıştır. Mutfakta başlayan yangın neticesinde adam çok olmasına rağmen yeterli alet ve edevat olmadığından konağın bir iki odası tamamen yanmıştır (Menemencioğlu Ahmet Bey, 1997: 167).

14 Mayıs 1847'de Adana'dan bir vatandaş verdiği dilekçede; yangında büyük zarar gördüğü bu sebeple 1845-1846 senesi vergisinden olan 17 bin kuruşu ödeyeme

gücü olmadığını, durumunun kötü olduğundan haline merhamet edilerek yangından itibaren vergisinde tenzilat yapılmasını talep etmiştir (BOA, MVL., 12/82).

Özellikle ev yangınları dışında ahali bilinçli olarak tarla açmak amacıyla bölgede bulunan ormanları da yakmıştır. Adana'ya gönderilen 13 Ocak 1853 tarihli bir emirde; ziraat yapmak için ormanların yakılmasının men edilmesi yerel idarecilerden istenmiştir (BOA, A.MKT.MVL., 58/81). 31 Mart 1853'te Adana'da Kayserili tüccar Batayan oğlu Haman verdiği dilekçede; evinin yandığını bu sebeple yardıma muhtaç duruma düştüğünü Adana'da Kayserili Terzi Kiraz oğlu Hacı Karabet'te bulunan yedi bin kuruş alacağını aliverilmesini talep etmiştir (BOA, A.MKT.DV., 67/26).

es-Seyyid Mehmed Salih tarafından verilen dilekçede; 1855-1856'da bundan önce yangında evi, eşyaları ve paralarının yandığını bir gömlekle kaldığını yangından sonra da borçlandığından bir ev inşa edebilmesi için hazineden 15 bin kuruşun, haline acınarak verilmesini talep etmiştir (BOA, A.DVN., 115/72). 14 Eylül 1858'de Adana'da Kalekapısı tabir olunan Köprübaşı'nda ekmekçi dükkânında başlayan ve çevreye sirayet eden yangında 66 adet dükkân ve emlak yanmış, birkaç tane dükkân da yangının daha fazla yayılmaması için yıkılmıştır (BOA, A.MKT.UM., 326/78). 15 Eylül 1862'de Adana'da süvari askerlerinden bir bölüğün Adana çarşısında oturduğu evden başlayan yangınının söndürüldüğü belirtilmiştir. 23 Ekim 1862'de askerlerin bulunduğu Yeni Han'da çıkan yangının etrafa ve cephaneye sirayet etmeden söndürülmesinden dolayı duyulan memnuniyet valiliğe bildirilmiştir (BOA, A.MKT.MHM., 241/27; 414/241).

Devlet bölgede binaların inşaatında kullanılan malzemelerin yangınların çıkmasında etkili olduğundan, binalarda ot ve ahşap yerine taş malzeme kullanılması yönünde bölge idarecilerine emirler de göndermiştir. 4 Temmuz 1870'te Mersin kasabasında binaların çoğunluğunun ahşaptan ibaret olduğu, yangın tehlikesinde büyük hasar meydana geldiği, bu sebeple kamıştan ve eski tahtalardan yapılan evler ve dükkânlar ile ottan ve kamıştan yapılan dükkân saçakları yangın anında tehlikeli olduğundan inşaatlarda taşın ve kirecin kullanılması istenmiştir. Kozan, Payas, İçel, ve Adana'daki diğer sancaklara da bu tebligat yapılmıştır (BOA, ŞD.NF., 2115/9).

Adana'da Sarıbahçe adlı yerde 15 Mayıs 1887'de yanan muhacir evleri için hane başına beşer kile zahire ve tayinat verilmesi talep edilmiştir. Ayrıca kuraklıktan

dolayı da muhacirlerin durumu daha da zorlaştığından Kozan Mal Sandığından gerekli meblağın verilmesi kararlaştırılmış, 167 muhacire 800 İstanbul kilesi buğdayın dağıtılması uygun görülmüştür (BOA, DH.MKT., 1420/35). 24 Haziran 1892'de Adana'da Maarif memurlarından yangın zedeler için maaşlarından 50 kuruş kesilmiş, toplam 2.560 kuruş yardım olarak yangın zedelere verilmiştir. 14 Eylül 1892'de Adana yangın zedeleri için Adana maarif memurları arasındaki sandık aidatından 50 kuruş yangın zedelere iane verilmiştir (BOA, MF.MKT., 145/129; 151/49).

Aynı zamanda Adana'daki yerel idarecilere yangınla mücadele yönünde emirler gönderilmeye devam etmiştir. 4 Ekim 1892'de Adana'da otların yakıldığı haberi alındığı, otların yakılmasının at cinsinin yetiştirilmesine sekte vuracağından acilen tedbir alınması istenmiştir. 15 Ekim 1894 tarihli bir belgede; bir liva veya kazada yangın çıkarsa; kaymakamlıktan vilayete, memurlardan, zaptiye ve alaybeyine, Müddei-i Umûmi Muavinliği ile İstinaf Müddei-i Umûmiliğine telgrafla bilgi verildiği, ayrıca gerekli malumatın da telgrafla bildirileceğinden dolayı telgrafhanelerin gereksiz yere meşgul edilmemesi ve gereksiz masraflardan kaçınılması istenmiştir (BOA, DH.MKT., 284/26; 2017/93). Bu belgeden yangın durumlarında merkeze ve ilgili yerlere bilgi akışının düzenli sağlanmasının hedeflendiği görülmektedir. Ayrıca yangın durumlarında acil ihtiyaçlar için telgrafhanelerin gereksiz yere meşgul edilmesinin önüne geçilmesi yangınlara anında müdahalede zamana karşı yarışın önemli olduğunun Osmanlı yetkililerince farkına varıldığı görülmektedir.

Adana'da 9 Kasım 1894'de yangında zarar görenlere iane komisyonundan 300 lira gönderilmesi istenmiştir (BOA, İ.ŞE., 7/1312 C. 03). 20 Kasım 1894'te Adana'da yangından zarar görenlere padişah tarafından iane ve atıye olarak banka vasıtasıyla 150 lira gönderilmesi emredildiği, ayrıca muhtaç durumda bulunan ahaliye İane Komisyonundan da münasip miktar yardım gönderilmesi istenmiştir (BOA, İ.HUS., 31/1312 Ca. 88). 21 Kasım 1894'te yangında 500-600 ev yandığı ve yangının hâlâ devam etmekte olduğu Adana'dan gelen telgraftan anlaşılmıştır (BOA, BEO., 520/38957). Yangında 500-600 ev yanması yangının büyük bir yangın olduğunu göstermektedir.

Adana ve çevresinde çıkan çok sayıdaki yangınla mücadele etmek için devlet tarafından yerel idarecilere sürekli emirler gönderilmeye devam etmiştir. 22 Kasım 1894 tarihli bir belgede; Adana'da çıkan yangında 60 kadar hane yanmış, haneler bahçelerle çevrili olduğundan çıkacak bir yangında yüzlerce evin yanacağından bu gibi kazaların tekrar etmemesi için gerekli tedbirlerin alınması istenmiştir. Yangın tedbirleri olarak; her yerde geceleri ve gündüzleri dolaşan zaptiyelere yardım etmek üzere, mahalle bekçileri, köy bekçileri ve korucuların bulunması lazım gelirken, bu görevlilerin sayısının az olduğu bazı yerlerde hiç olmadığı anlaşılmıştır. Vilayet polisleri, silahlı olarak dolaştığı halde bir şey yapılamadığı, jandarmaların büyük çoğunluğunun amel mânde olup içlerinde her cins adam olduğundan tam anlamıyla önlemler alınmamıştır. Korucu ve gece bekçilerinin kaza ve nahiyelerde; tamamının Müslüman olması, Hristiyan mahallelerinde yarı yarıya Müslüman ve Hristiyan olması, Müslüman ve Hristiyan karışık mahallerde yalnız Müslümanlardan gece ve gündüz hizmet etmek için gözü açık adamlar tayin edilmesi istenmiştir. Jandarmaların da vazifelerini tam yapmaları için uyarılmaları, şayet bir hanede yangın çıkarsa diğer hanelere sirayetinin engellenmesi için akli başında adamların verecekleri karara göre İstanbul'da olduğu gibi yangın yakınında bulunan binalardan icap eden kadarının yıkılması gerekli olup, bu işlerde suistimale yer verilmemesi, yıkılan hanelerin bedelinin ödenmesi talep edilmiştir. Vilayette mükemmel itfaiye vücuda getirilinceye kadar itfaiye levazımı olan tulumba, kova, kanca gibi malzemelerin tedarik edilmesi, vali ve mutasarrıfların yangının sebepleri hakkında gerekli tahkikat ve muameleleri yapması, mesuller ve yangın esnasında yapılanlar hakkında merkeze bilgi vermesi, asker, zaptiye ve diğer görevlilere harcırah verilmesi, yangının sebebinin araştırılması için yeterli sayıda memur ve zaptiyenin yangın mahalline sevk edilmesi, bütün bu iş ve icraatta görevlilerin gerekli özen ve önemi göstermesi istenmiştir (BOA, İ.HUS., 31/1312 Ca.46; DH.MKT., 2069/12).

Yangın zedelere başta padişah olmak üzere vatandaşlar da yardım göndermiştir. 29 Kasım 1894'te Adana'da çıkan yangında zarar görenlere padişah tarafından yardım olarak 150 lira yardım olarak gönderilmiştir. 2 Aralık 1894'te ayrıca yangın zedeler için komisyon tarafından da yeterli miktar paranın gönderilmesi yönünde emr-i şerif olduğundan yardım olarak 300 lira daha gönderilmiştir (BOA, İ.ŞE, 7/1312 C. 9). 10 Aralık 1894'te Adana'daki yangından

dolayı yardıma muhtaç olan ahaliye İane-i Musabin Komisyonunca yeterli miktar akçe gönderilmesi talep edilmiş, adı geçen komisyon tarafından yangın zedeler için 300 lira banka vasıtasıyla gönderilmiştir. 17 Aralık 1894'te Adana yangınında 60 kadar ev yandığı, Adana'da evlerin bahçeli olması ve birbirine bitişik olmamasının hasarı azalttığı görülmüştür. Yangınların önlenmesi için polis, jandarma, korucu ve gece bekçilerinin yeterli olmadığı, Hristiyan mahallelerinde yarı yarıya, Müslüman mahallelerinde ise tamamı Müslümanlardan olmak üzere gece bekçilerinin görevlendirilmesi, ayrıca yangının çıkış nedeninin araştırılarak gerekli işlemlerin yapılması, tahkikatın neticesinin merkeze bildirilmesi (BOA, BEO., 519/38917; 533/39923) yönündeki emir bir kez daha gönderilmiştir.

Adana'da 22 Aralık 1894'te meydana gelen yangından dolayı yardıma muhtaç olanlara taraf-ı şahaneden yardım olarak 150 liranın banka vasıtasıyla gönderildiği ayrıca komisyonca da gerekli yardımın yapılması gerektiği İane-i Musabin Komisyonu Başkanlığına bildirilmiştir (BOA, BEO., 519/38914). 20 Aralık 1894'te Adana'daki yangında yardıma muhtaç olanlara "*taraf-ı şahaneden*" yardım olarak mahalline 150 lira gönderilmesi yönündeki irade-i seniyyeye göre işlem yapılması istenmiştir (BOA, Y.PRK.BŞK., 38/55).

Adana'da 21 Aralık 1894'te bir diğer yangın bir attar dükkânında kazaen başlamış, yapılan tahkikat neticesinde yangına sebep olanlar hakkında bilgi elde edilememiştir. Gerekenin yapıldığı Adana valiliği tarafından Sadarete arz edilmiştir. Sadarete arz edilen raporda; gece saat dörde 10 dakika kala köprü civarında Kalekapısı Çarşısı'nda çıkan yangın haber alındıktan sonra derhal yangın mahalline gidilmiştir. Kumandan Ferik Emin Paşa bizzat gelmiş ayrıca bütün vilayet memurları, askerler ve zaptiye ile belediye memurları tulumbarlarla yangının söndürülmesi için çalışmıştır. Gerekli yerler hemen kordon altına alınmış ancak buna rağmen bir han, iki fırın ve beş hane yanmış ayrıca yangının yayılmaması için 48 ev de yıkılmıştır. Yangında herhangi bir can kaybı meydana gelmemiştir. Adana valisi Faik, yangına sebep olanların şimdilik tespit edilemediğinin ancak gerekli muamelenin yapılmaya devam ettiğini merkeze bildirmiştir (BOA, Y.A.HUS., 312/49)

Adana'da Kalekapısı'nda çıkan yangında yanan binaların yeniden inşası için vergi muafiyeti de talep edilmiştir. 13 Haziran 1895'te Adana'nın Kalekapısı



Çarşısı'ndaki yangında yanan binalardan yapılanlar ve yapılacakların Ebniye Rüsumatından karşılanmasını, belediye bu sebeple ebniye rüsümünün affedilmesini istemiştir (BOA, DH.MKT., 384/48). Adana'da Kalekapısı Çarşısı'nda çıkan yangında yanan evler, han ve dükkânların inşası için belediye tarafından alınan ebniye rüsümünün bir defalık affedilmesi hususundaki Arif zâde Hacı Ali, Esad Efendi ve Kasap başı Mehmed Ağa tarafından verilen dilekçe Adana valiliği tarafından 10 Temmuz 1895'te Şurâ-yı Devlet Dahiliye Dairesine sevk edilmiştir (BOA, İ.DH., 1324/1313 M. 36). 15 Temmuz 1895'te Adana'da Kalekapısı Çarşısı'nda yanan ev, han ve dükkânların yeniden inşası için ahalinin muhtaç durumda olmasından dolayı bir defalık ebniye rüsümünün affedilmesi yönünde Şurâ-yı Devlette karar alındığı, buna göre gerekenlerin yapılması Dahiliye Nezaretinden istenmiştir (BOA, BEO., 657/49262). 5 Ağustos 1895'te belediyenin yanan binaların yeniden inşa edilmesi sebebiyle ebniye rüsümünün bir defalığına affolunduğu kararı Şura-yı Devlette alınmış ve karar Adana valiliğine bildirilmiştir (BOA, DH.MKT., 407/53). 11 Ekim 1895'te Adana'da çıkan yangın örnek gösterilerek taşralarda yangın meydana gelmesinin engellenmesi için gerekli tedbirlerin alınması istenmiştir (BOA, ŞD., 2643/26).

Adana'da XX. yüzyıl başlarında da yangınlar devam etmiştir. 25 Şubat 1900 tarihli belgeye göre; Adana'da Rum Kilisesi civarında kiracı olarak ikamet eden Bank-ı Osmanî birinci direktörü Mösyö Frankodi'nin evinde çıkan yangın söndürmede başarılı hizmetleri görülen Günüc oğlu Mustafa'nın iftihar madalyası ile taltif edilmesi Adana valiliği tarafından talep edilmiş, adı geçen Mustafa, iftihar madalyası ile taltif edilmiştir (BOA, DH.MKT., 2310/141).

Adana valiliğinden 6 Ocak 1904'te Sadaret'e gönderilen bir yazıda Aralık/Kanun-ı evvelin 22. gecesini Adana'da Kalekapısı Çarşısı'nda kazaen yangın çıkmış, yangında beş dükkân yanmış, yangına gerekli müdahalenin yapıldığı bildirilmiştir (BOA, DH.MKT., 807/49). Adana'da Kalekapısı'nda salı günü saat altı civarında Bakkal Hamdo Çavuş'un dükkânında çıkan yangında üç hane, dört kereste mağazası, bir fırın, kırk kadar dükkân, bir otel, bir han yanmış; yangının çevreye yayılmasının engellenmesi için de on kadar ev yıkılmıştır. Ancak rüzgâr kuvvetli olduğundan yangının söndürülmesi güç olmuştur. Adana valisi Bahri tarafından, yangın hakkında 9 Ekim 1907'de Dahiliye Nezaretine bilgi verilmiştir. 13 Ekim

1907'de yangın hakkında Sadarete de ayrıntılı bilgi verilmiştir (BOA, DH.MKT., 1205/74). Belgeden de anlaşıldığı üzere Adana'da çıkan en geniş kapsamlı yangınlardan biri bu yangındır. Yangının bu kadar çok hızlı yayılmasında dört kereste mağazası ve rüzgârın etkili olduğu görülmektedir.

Yaşanan yangın ve kuraklıklar ahaliyi zor durumda bırakmıştır. 19 Şubat 1906'da kuraklıktan dolayı aşar borçlarını ödeyemedikleri için emlakları müzayedeye çıkarılan bu sebeple mağdur olacaklarını belirten Mustafa ve Agop ile diğer kişiler tarafından merkeze telgraf çekilip yardım istenmiştir (BOA, ŞD., 2122/32). 7 Haziran 1906'da Adana'nın Kara Sofu Mahallesi'nde çıkan yangında avarız emlakından de bir ev yanmış, evin bedelinin avarız varidatından karşılanmasına izin verilmesi talep edilmiştir (BOA, MF.MKT., 931/12).

Adana adliyesinde bir yangın çıktığı, 12 Mart 1909 tarihli belgeye göre, yangının çıkış sebebinin araştırılarak bilgi verilmesi istenmiştir (BOA, DH.EUM.THR., 27/10).

Nisan 1909'da olaylar esnasında Adana'da yangın çıkmış bu yangında Adana'nın beşte üçü, kemiyet itibarıyla sekizde biri harap olmuştur (Sarınay-Karacakaya, 2012: 22). 25 Nisan'da şehrin iki yerinde başlayan yangın ancak ertesi gün kontrol altına alınabilmiştir. Adana olayları esnasında malları yananlara iki yıl içinde parasız toplu olarak tapu verilmesi kararlaştırılmıştır. Evsiz kalanlara yardım olarak 100 lira dağıtılmıştır (Sarınay- Karacakaya, 2012: 25, 79).

Adana olayları esnasında asılsız yangın iddiaları da ortaya atılmıştır. Ermeniler'in bu asılsız iddiaları yapılan araştırmalar neticesinde anlaşılmıştır. 5 Şubat 1910'da Adana'ya bağlı Şar köyünden muhtar Artin, verdiği dilekçede olaylar esnasında köylerinde 100'den fazla ev yandığı 65'inin inşası için 630 lira verildiği, hayvanlarının da olaylar esnasında telef olduğunu, inşaat için gerekli kerestenin tedarik edildiğini bildirmiş, bir miktar daha akçenin gönderilmesini talep etmiştir. 10 Şubat 1910'da Adana valiliği yaptığı inceleme sonucunda iddiaların asılsız olduğunu bu iddiaya itibar edilmemesi gerektiğini Dahiliye Nezaretine bildirmiştir (BOA, DH.MUİ., 63/53).

Yangın zedeler için yardım biletleri basılarak ahaliden yardım da toplanmıştır. 28 Mayıs 1909'da Artin v. Kirkor, Adana'daki yangın zedeler için yardım bileti bastırılmıştır. Yardım bileti ile ilgili ilan 18 Mayıs 1909 tarih ve 7056

numaralı Sabah gazetesinde yayınlanmıştır (BOA, ZB., 340/91; Sabah, no. 7056). 14 Mayıs 1909'da Adana hadiseleri sırasında evleri yanan Ermenilerin Mısır başta olmak üzere başka yerlere gidenlerin evlerine dönmeleri için gerekli tedbirin alınması istenmiştir (BOA, Y.PRK.AZN., 25/39). 1909 ilkbaharında Adana'da çıkan yangında şehrin büyük bir kısmı harap olmuştur (Darkot, 1965: 128). 12 Haziran 1909'da Adana'ya gönderilen heyet tarafından arz edilen raporda; Adana olayları esnasında yanan ev ve mabetlerin inşası ve açıkta kalan ahaliye yardım olarak 100 bin lira kadar bir meblağın tahsis edilmesi, ayrıca Halep vilayetinde yanan evler için de 20 bin liranın gönderilmesi, toplam 120 bin liranın harcanması için gerekli izin de verilmesi gerektiği belirtilmiştir. 12 Haziran 1909'da Adana ve Halep'te karışıklıklar esnasında yanan evlerin yeniden inşa edilinceye kadar açıkta kalanların barındırılması için gerekli masrafın temin edilmesi talep edilmiştir (BOA, MV., 129/57; 129/67). Adana ve Halep'te olaylar esnasında yanan evlerin yeniden inşası için, 30 bin çift hayvan ile 10 bin liraya ihtiyaç olduğu Ziraat Bankasında yedi bin kuruş olduğundan bankaya 33 bin lira gönderilmesinin uygun olacağı 13 Eylül 1909'da Ticaret ve Nafia Nezaretine bildirilmiştir (BOA, DH.MUI., 1-2/40).

Adana'da yaşanan olaylarda evlerin de yandığı anlaşılmaktadır. 10 Aralık 1909'da Adana'da yanan evler, dükkânlar için kerestenin harçsız olarak verilmesi uygun görülmüştür (BOA, ŞD., 72/15). 4 Eylül 1910'da Adana'da olaylarda yanan evlerin zararlarını Fransız Sigorta Şirketinden talep eden Ermeni katagigosu, yanan evler sigortalı olmasına rağmen sigorta şirketi tarafından herhangi bir ödeme yapılmadığından şirketi mahkemeye vermiştir. Sigorta şirketi, sigortanın daha önce karşı tarafın talebi üzerine sona erdirildiğini bu sebeple ödeme yapılamayacağını belirtmiştir (BOA, HR.HMŞ.İŞO., 202/51; 203/12).

Adana yakınlarında bir de uçak kazası meydana gelmiştir. Fransa'ya ait olan bir uçak Sofya, İstanbul hattı üzerinden Anadolu'da ise tren yolu hattı üzerinden Kahire'ye uçuş planlamıştır. Osmanlı makamlarından gerekli izin alındıktan sonra uçuş gerçekleşmiştir. Uçağın geçtiği her yerden uçuşla ilgili bilgiler merkeze gönderilmiştir. Uçak, Adana yakınlarına geldiğinde Anaşa köyü yakınlarında düşmüştür. Uçağın düşmesi ile bölgede bir yangın çıktığı anlaşılmaktadır. Kazada Mehmed oğlu Ömer'in, ayak ve bacaklarında yanıklar meydana gelmiş, adı geçen kişi Beledemik Hastanesine götürülmüştür. Fransız pilot, kazadan kurtulmuş

Adana'ya gönderilmiştir. 26 Kasım 1913'te İstanbul'a konu ile ilgili bilgi verilmiştir (BOA, DH.KMS., 2-1/25).

Adana'da rumi ayın 26. gecesi saat iki civarında 12 Mayıs 1915'te Yarbaşı Mahallesi'nde Doktor Petros varislerine ait pamuk ve çırçır fabrikasında çıkan yangında fabrika yanında bulunan bir ev tamamen yanmış; ayrıca fabrikanın mağazalarında bulunan kozalar da kısmen yanmıştır. Yangının kasten çıkarıldığına dair bir bilgiye ulaşılamamış olup, yangının kazaen çıktığı polis dairesinin raporundan anlaşılmıştır. 19 Mayıs 1915'te Adana'nın Yarbaşı Mahallesi'nde Doktor Bedros'un varislerine ait pamuk ve çırçır fabrikasında çıkan yangın da fabrikanın büyük hasar gördüğü yapılan inceleme sonucunda anlaşılmıştır (BOA, D.İUM., 32/6). 7 Ocak 1916'da Adana'da istasyonda çıkan yangında istasyonun bir kısmı yanmış, yangın söndürülmüş, yangında meydana gelen zarar ile yangının nedeninin araştırıldığı Adana valisi Hakkı tarafından nezarete bildirilmiştir (BOA, DH.EUM., 16/31). 28 Şubat 1916'da Adana'da Eski İstasyon Caddesi'nde çıkan yangınla ilgili olarak yapılan tahkikatın neticesi Adana valiliği tarafından bildirilmiştir (BOA, DH.EUM.2.ŞB., 17/23). 22 Temmuz 1918'te Halep'ten Adana'ya gelen posta treninde meydana gelen yangında 23 adet buğday, 11 arpa, beş yulaf vagonu ile üç öküzün de telef olduğu Adana valiliğinden Dahiliye Nezaretine bildirilmiştir (BOA, DH.EUM.6.ŞB., 41/42).

Osmanlı Devleti'nin, başta İstanbul olmak üzere taşrada çıkan yangınla mücadelede her türlü gelişmeyi yakından takip ettiği görülmektedir. Nitekim, XIX. yüzyıl sonlarında Avrupa'da yangın söndürmede kullanılan bir suyun geliştirildiği haber alınmasından sonra yangın söndürmede kullanılacak suyla ilgili gelişmeler yakından takip edilmiştir. 20 Ekim 1888'de yangın çıkınca derhal söndürülmesi için bir su icat edildiği ve bunun yangın söndürmede etkin olduğunun haber alındığı merkeze bildirilmiştir. 1 Aralık 1888'de yangın söndürmede kullanılacak su ile ilgili iki kişinin Dersaadet'e gelmiştir. 11 Aralık 1888'de yangın söndürmede Josef Manor tarafından geliştirilen suyla ilgili Sadaret'e arz edilen raporda suyun yangın söndürmede etkili olduğunun görüldüğü, bu sebeple Şehremaneti'ne bu sudan yeterli miktar alınması talep edilmiştir. 2 Aralık 1888'de yangın söndürmede kullanılacak su için Tophane Kışlası karşısında Talimhane meydanının bu suyun üretilmesi için

ayrıldığı belirtilmiştir (BOA, İ.DH., 1104/86448; 1110/82928; 1110/86898; 1112/87024).

#### 1.4. Sel

Çukurova’da Seyhan, Ceyhan ve Berdan Nehirlerinden yağışın bol olduğu ve kar erimelerinin yoğun olduğu bahar aylarında seller meydana gelmekteydi. Sellerden korunmak için, nehirlerin kenarına setler ve bentler yapılmıştır. Sellerde nehirler kenarında evler ve köprüler yıkıldığı gibi can kayıpları da meydana gelmekteydi. Taşkınlardan sonra ovada su birikintilerinden dolayı bataklık alanlar oluşmaktaydı. Bataklık alanlar, sivrisinek kaynağı olduğu gibi salgın hastalıkların yayılmasında da önemli bir etkendi. Osmanlı Devleti XIX. yüzyıl boyunca Çukurova’da meydana gelen seller karşısında gerekli bütün tedbirleri almıştır. Bataklık alanların kurutulması için önemli çalışmalar yapılmıştır.

Adana’da Seyhan Nehrinin yatağı derin olmadığından kenti su baskınlarından korumak için setler yapılmıştır (Mağmumi, 2008: 176). Yapılan bu setler bazı sellerde yetersiz kalmış ve yıkılmıştır. Seyhan Nehri kenarında bulunan bataklıkların temizlenmesi XIX. yüzyıldan önce gündemi meşgul etmeye başlamıştır. 11 Şubat 1759’da Seyhan Nehrinin taşmasından dolayı meydana gelen bataklıkların temizlenmesi ve yıkılan yerlerin tamir edilmesi için gerekli masrafların ödendiği belirtilmiştir (BOA, C.NF., 21/1038). Bu tarihten önce Adana’da büyük bir selin meydana geldiği ve sel esnasında nehir kenarındaki setlerin de yıkıldığı anlaşılmaktadır. Selle birlikte oluşan bataklık alanların da kurutulma çalışmaları selin arkasından hemen başlamış olmalıdır.

Adana’da XIX. yüzyılda belgelere göre tespit edilen ilk sel, 25 Şubat 1846’da meydana gelmiştir. Adana’da şiddetli yağışlardan dolayı Seyhan Nehri taşmış ve çevresindeki kasaba ve köylere zarar vermiştir. Haneler ve çiftlikler telef olduğundan, ahali hallerine acımlarak haklarında sadır olacak “*irade-i seniyye*”ye göre vergilerinin bir müddet bekletilmesini talep etmiştir (BOA, MVL., 4/40). 10 Aralık 1861’de ziraat mevsiminden beri yağmur yağmadığı ancak yedi sekiz gün önce şiddetli yağışların meydana geldiği, Cuma gecesi fırtına ile yağışların devam ettiği belirtilmiştir. Şiddetli yağışlardan dolayı Seyhan Nehri taşmış, sel suları Adana hükümet konağı önüne kadar gelmiştir. Kürküt Nehri üzerinde bulunan ahşap köprü

de selden yıkılmıştır. Ayrıca ırmağın kenarındaki bağ ve bahçeler, Adana çevresinde bulunan değirmenler de selden zarar görmüş, bir değirmenci selde ölmüştür. Bu yağışlarda sadece Seyhan Nehri değil Ceyhan Nehri de taşmış, Yüreğir Ovası'ndaki araziye de sel suları basmış, ekili alanlar büyük zarar görmüştür. Bu selle ilgili olarak, 1 Ocak 1862'de sekiz on günden beri yağmurun çok yağmasından dolayı nehirlerin taşıdığı, nehir kenarındaki değirmenlerden birinin zarar gördüğü ve bir değirmencinin öldüğü selle ilgili olarak Sadarete de bilgi verilmiştir (BOA, A.MKT.UM., 523/85; 529/45).

Seller özellikle köprüleri yıkarak ulaşımı da olumsuz olarak etkilemekteydi. 1 Aralık 1867'de hacıların geçeceği köprülerden olup, selden dolayı hasar gören Çukurova'da Karanlık kapı adlı yerde bulunan köprülerin acil tamir edilmesi gerektiği Adana valisine emredilmiştir (BOA, C.NF., 18/880).

Adana'da 1868 yılında Seyhan Nehri taşmış, taşkın bölgesinde çalışanlar, çalışmalarından dolayı ödüllendirilmiştir (Erlor, 2010: 113). 10 Ağustos 1868'de Adana'da Seyhan Nehri'nin taşmasından dolayı ekili alanlara zarar veren ayrıca bölgenin havasını bozarak hummaya neden olan taşkınlardan dolayı, Seyhan Nehri'nin kenarına bir set inşa edilmesi için bir mühendis ile keşif levazımatı gönderilmesi, ayrıca inşaatta çalışacak 6.418 işçi ile 30 bin kuruş paraya ihtiyaç olduğundan paranın ödenmesi talep edilmiştir (BOA, ŞD.NF., 2212/12).

Adana, Mersin ve Tarsus'ta meydana gelen taşkınlar neticesinde büyük bataklık alanları meydana gelmekteydi. Bataklık alanlar özellikle sivrisinek üremesi için uygun ortamlar olup, aynı zamanda bu alanlar sıtma gibi bazı hastalıkların kaynağıydı. Ayrıca bataklık alanlar, tarıma uygun yerler de değildi. Bu sebeple, Adana, Mersin ve Tarsus arasında bulunan bataklıkları kurutmak, devletin önemli politikalarından olmuştur. Bataklıkların kurutulması ile salgın hastalıklar, önlenebileceği gibi açılacak su kanalları ve kurutulan alanların tarıma açılması ile devlet, bölgede büyük oranda yeni tarım alanları elde edecek bu sayede ekonominin gelişmesi sağlanacaktı. Elde edilen yeni tarım alanları XIX. yüzyılda Adana ve çevresine gönderilen muhacirlerin iskânı için yeni yerleşim yerlerinin kurulması ve iskân sahalarının oluşturulması için de önemliydi. 1869'dan itibaren Adana'nın bazı kazalarında kuraklıktan dolayı tarımsal üretimde düşüş meydana gelmiş, kuraklıktan

etkilenmeyen yerlerde ise aşırı yağışların ekili alanlara zarar vermesiyle hububat kıtlığının boyutları daha da artmıştır (Erler, 2010 329).

Payas ile Adana arasında bulunan arazide biriken suların akıtılması için, 16 Ağustos 1869'da iki mühendis tayin edilmesi ve gerekli paranın hazineden ödenmesi kararlaştırılmıştır. 1.200 kuruş maaşla Mustafa Efendi, 1.000 kuruş maaşla Bonardik Efendi tayin edilmiş, komisyonda görevli diğer iki memura da 400 kuruş maaş ve 1.000 kuruş harcırah verilmiştir (BOA, İ.DH., 600/41817). Sadece bölgeye mühendis ve memur atamaları yapılmamış aynı zamanda bölgedeki çalışmalarda hizmetleri görülen kişiler de taltif edilmiştir. 26 Ocak 1869'da Seyhan Nehri'nin kenarında bulunan ve taşkınları önlemek için yapılan setlerin inşasında hizmetleri görülen Mehmed Efendi ve Kirkor Efendi'nin rütbe ile taltif edilmesi uygun görülmüştür (BOA, A.MKT.MHM., 432/68). Mehmed Efendi ve Kirkor Efendi'nin taltif edilmelerinin uygun olacağı Adana vilayetine de bildirilmiştir (BOA, İ.DH., 586/40776). 3 Şubat 1874 tarihinde üç aydan beri yağmakta olan yağmurlar ve dağlardaki karların erimesi nedeniyle Adana'daki Seyhan Nehri bir kez daha taşmış ve çevresindeki araziye tahrip etmiştir (Erler, 2010: 114).

Adana'da selden zarar gören ahaliye nakdi yardımlar yanında başta zahire olmak üzere gıda yardımları da yapılmıştır. 1 Kasım 1877'de Adana'daki sel zedeler için senenin öşründen tohumluk arpa ve buğday dağıtılması istenmiştir (BOA, DH.MKT., 1320/73). 17 Aralık 1879'da Adana ve civarında bulunan bataklıkların temizlenmesi için imtiyaza talip olan Mösyö Dolanis tarafından verilen dilekçede; Adana, Mersin ve Tarsus'taki bataklıkların temizlenmesi, taşkınların önlenmesi için Seyhan ve Ceyhan Nehirleri'ne setler inşa edilmesi gerektiği belirtilmiştir. Ayrıca Çukurova'da arazilerin sulanması ve Ayas'ta inşa edilecek bir liman için yapılacak masrafların, kurutulan arazilerin tarıma açılması, tarım alanlarının sulanması ile verimin artması ile kısa sürede masrafların karşılanacağı ve 20 bin altınla bu işlerin yapılabileceği belirtilmiştir. Dilekçe üzerine yapılan görüşmelerden sonra; iki bin altın kefaletle bütün bu işlerin talip olanlara verilmesinin uygun olacağı yönündeki karar, Nafia Nezareti'nden Şurâ-yı Devlete sevk edilmiştir (BOA, ŞD.NF., 502/32).

Mersin, Tarsus ve Adana'da bataklıkların kurutulması ile ilgili olarak; 15 Haziran 1880'de imtiyaz mukavelesi Başvekâlet Dairesinden Nafia Nezaretine gönderilmiş, mukavele 5 Temmuz 1880'de imzalanmıştır. Bu imtiyaz mukavelesine

göre; Adana, Mersin ve Tarsus arasında bulunan bataklıkların kurutulması, ayrıca Seyhan ve Ceyhan Nehirlerinin taşkınlarının önlenmesi için setler inşası ile ilgili imtiyaz Mösyö Dolanis'e verilmiştir. Şurâ-yı Devlette görüşülen imtiyaz mukavelesi kabul edilmiştir. Bu mukavelede bataklıkların kurutulması ve yapılacak işlerle ilgili önemli açıklamalar bulunmaktadır. 26 maddeden oluşan imtiyaz mukavelesinde; iki bin lira muvakkat kefalet akçesi banka tarafından teminat gösterilmiştir. Yumurtalık limanı tanzim edilecek, Seyhan ve Ceyhan Nehirleri üzerine taşkınlar için setler inşa edilecektir. Mersin, Tarsus ve Adana'dan Misis'e kadar olan bataklıklar temizlenecektir. Temizlenen arazilerin haritaları çıkarılacak, ziraata uygun hale getirilecektir. Seyhan ve Ceyhan Nehirlerinin yatakları temizlenecek, taşkınlar için setler inşa edileceği gibi nehirlerin sahil kısmı gemi seferlerine uygun hale getirilecektir. Ayrıca arazi üzerinde sulama kanalları açılacaktır. Ayas Körfezi'nde Yumurtalık'ta bir rıhtım ve bir liman inşa edilecektir. İmtiyaz süresi ferman tarihinden itibaren 50 sene olacaktır. Birinci sene sonuna kadar yapılacak işlerin harita ve planları hazırlanacak, Nafia Nezareti üç ay içinde mukavele ilgili kararını verecektir. 14 ay süre içinde bataklıklar, ziraat yapılacak seviyede kurutulacaktır. Kurutulacak arazi hazineye ait olacaktır. Ayrıca kurutulacak arazilerde ziraat yapılacağı gibi oralara ağaçlar da dikilecektir. Arazide çıkan sular, kanallar açılmak sureti ile sulamada kullanılacaktır. Kanallar ve suyollarının da haritası çıkarılacak, kanallar etrafına fabrikalar yapılacaktır. Bank-ı Osmanîce yapılacak işler için imtiyaz sahibine 2.000 altın kefalet gösterilmiştir. Ayrıca yapılacak işler için bir şirket kurulacak, şirket kurulduktan sonra bu meblağ 20 bin liraya çıkarılacaktır. Yapılacak işlerin teftişi için bir komisyon teşkil edilecek, ilgili vergi ve rüsum düzenlemeleri kanunlara göre olacaktır (BOA, Y.A.RES., 6/41). Bu imtiyaz sözleşmesinin, Çukurova'daki en geniş kapsamlı projelerden biri olduğu anlaşılmaktadır.

Adana'da sellerle mücadele ve bataklıkların kurutulmasında zaman zaman halkın yardımlarına da başvurulmuştur. 26 Nisan 1882'de Adana civarındaki Seyhan Nehri kenarındaki menfezlerden akan suların set ve bentlerin masraflarının bir kısmının ahali tarafından karşılanmasının uygun olacağı belirtilmiştir (BOA, ŞD., 2212/12). Adana'daki bataklıkların temizlenmesi için kabul edilen şartnamede 12 ayda işin sonlandırılacağı belirtilmişse de Espiraki tarafından verilen dilekçede



sürenin 18 aya uzatılması talep edilmiştir. Bâb-i Âli'ce talep uygun görülmüş ve bataklıkların temizlenmesi süresi 18 aya uzatılmıştır (BOA, İ.DH., 894/71112). 6 Ocak 1883'te Adana'daki bataklıklar ile Yumurtalık mecrasının temizlenmesi, Seyhan ve Ceyhan Nehirleri'nde vapur işletme imtiyazı Espiraki Efendi'ye ait olduğu belirtilmiş işlerin takibinin yapılması istenmiştir. 30 Eylül 1883'te Adana'da bataklıkların temizlenmesi için imtiyaz şartnamesinde 12 ay olan sürenin 18 aya uzatılmasını talep eden Espiraki'nin dilekçesi üzerine Nafia Nezareti ve Bâb-ı Âlide görüşülen dilekçe üzerine sürenin 18 aya uzatılması uygun görülmüş, yapılacak çalışmaların haritalarının da gönderilmesi istenmiştir (BOA, İ.MMS., 73/3342; 76/3385).

Çukurova'da çalışmaların çok hızlı yapılmasına rağmen yapılan setlerden bazılarının uygun olmadığından ilk selde yıkıldığı görülmektedir. Ayrıca bazı setlerin de özellikle sahil kesiminde ahali tarafından tekrar yapılması birçok bölgenin bataklık haline gelmesine neden olmuştur. 28 Ocak 1885'te Adana'da su basmaması için inşa edilen bentlerden dolayı bataklıklar olduğundan, mühendisler tarafından uygun görülmeyen bu bentler yıktırılmıştır. Dalyan sakinleri tarafından tekrar yapılmış, bu setlerin yıkılması için gerekenlerin yapılması istenmiştir (BOA, DH.MKT., 1390/60).

İmtiyaz şartlarında belirtilen süre içinde işlerin yürümediği anlaşılmaktadır. Nitekim imtiyaz sahibi Espiraki zamanın uzatılması için dönem dönem taleplerde bulunmuştur. 13 Ağustos 1885'te Adana'daki bataklıkların temizlenmesi işlerinin 12 ay zarfında yapılması yönünde anlaşma olmasına rağmen mevsim şartlarından dolayı 18 aya kadar tekrar izin verilmesi talep edilmiştir. 250.000 franklık sermayeye sahip bir şirketin, Adana, Mersin, Tarsus'tan Misis'e kadar olan deniz kenarında bulunan arazinin temizlenmesi, Seyhan ve Ceyhan Nehirleri kenarında da set inşa edilmesi çalışmalarının zamanında bitirilmesi gerektiği bir kez daha belirtilmiştir (BOA, Y.PRK.AZJ., 10/61). Adana'da taşkınlardan dolayı oluşan bataklıkların temizlenmesi için tayin edilen 12 ay yetmediğinden 18 ay daha verildiği fakat bataklıkların tamamen kurutulamadığından ve işlerin bitirilemediğinden bataklık temizleme işi ile görevli Espiraki Efendi tarafından 11 Eylül 1885'te ek süre talep edilmiştir (BOA, İ.DH., 961/76016). Bu ikinci dilekçeden Espiraki Efendi'nin birinci talebinden bir sonuç alamadığı anlaşılmaktadır. Bu tür işin bitirilmesi için zaman

talepleri aynı zamanda çalışmanın sanıldığı kadar kolay olmadığını da göstermektedir. Çünkü çalışmalar devam ederken nehirlerde yeni taşkınlar meydana gelmekte, yeni bataklık alanlar oluşmakta bu durum da çalışmaları aksatmaktadır.

Bataklıkların oluşumunun engellenmesi için nehirlerin mecrasının da temizlenmesi çalışmalarına devam edilmiştir. 30 Kasım 1885'te Seyhan ve Ceyhan Nehirleri'nin mecrasının temizlenmesi için bir mühendis ve bir tarak vapuru gönderilmesi talep edilmiştir (BOA, ŞD., 501/8). Gönderilecek olan tarak vapuru ile nehrin yatağının temizlenmesi sağlanacaktır. 26 Kasım 1887'de her sene sel ve taşkın meydana gelen Ceyhan ve Seyhan Nehirleri'nin çevresinde meydana gelen bataklıkların temizlenmesi için gerekli masrafların ödenmesi Nafia Nezaretinden istenmiştir (BOA, A.MKT.MHM., 495/57).

Çukurova'da oluşan bataklıklar ahaliyi rahatsız ettiğinden ahali, bataklık alanlarda yapılan çalışmalarla yakından ilgilenmiş ve yeni bataklık alanların oluşmaması için de zaman zaman girişimlerde de bulunmuştur. 11 Ocak 1887'de Adana'da Meclis-i İdare-i Vilayet azası Siyon oğlu Kozma Çeşme köyünde nehre set kurarak değirmen inşa ettiğinden köy civarında bataklık oluşmuştur. Köy ahali, bataklıktan rahatsız olduğundan, Sıhhiye Nezaretine dilekçe ile durumu şikayet etmişlerdir. Ahali tarafından verilen dilekçe, Sıhhiye Nezaretine arz edilmiştir. 6 Eylül 1887'te Seyhan Nehri'nin taşarak ekili alanlara verdiği zararın önlenmesi için, Seyhan Nehri'nden kanallar açılarak suların buradan aktılması işinde vilayet dahilinde yardım ile geçinen ahalinin kullanılmasının, muhtaç ahaliye de büyük katkı sağlayacağı belirtilmiş, muhtaç ahalinin bu işlerde öncelikli istihdam edilmeleri istenmiştir. 3 Kasım 1887'te ekili alanları istila eden Seyhan ve Ceyhan Nehirlerinin Adana ve çevresinde bataklıklar oluşturduğundan Yüreğir Ovası'nda kanallar açılmak sureti ile buraların ıslah edilmesi için gerekli keşfin yapılması ve gerekli çalışmaların bir an önce başlaması istenmiştir (BOA, DH.MKT., 1391/81; 1444/98; 1460/96). 26 Kasım 1887'de her sene meydana gelen taşkınlarda birçok hasara sebep olan Seyhan, Ceyhan ve Karasu Nehirlerinin temizlenmesi hakkında Adana valisi ve Müfettiş Akif Paşa tarafından verilen teklifler Şurâ-yı Devlette görüşülerek adı geçen nehirlerin temizlenmesi ve taşkınların önlenmesi için gerekli tedbirlerin alınması yönünde karar verilmiştir (BOA, MV., 27/27).

Seyhan Nehri'nin 7 Kasım 1888'de taşmasından dolayı kuzeyde bulunan setler harap olmuş, setlerin bir an önce tamir edilmesi gerektiği belirtilmiştir. 24 Ocak 1889'da Seyhan Nehri'nin taşmasından dolayı tahrip olan nehrin kenarında bulunan setlerin bir an önce tamir edilmesi istenmiştir. 17 Mart 1889'da Seyhan Nehri'nin taşmasından dolayı şehrin kuzeyinde bulunan setlerin 35 metrelik kısmı zarar gördüğünden tamir edilmesi gerektiği belirtilmiştir. 27 Nisan 1889'da Seyhan Nehri kenarında yıkılan setlerin Nafia Nezaretinin yazısına uygun olarak nezaret bilgisinde ve nezaret tahsisatından inşa edilmesinin uygun olacağı belirtilmiştir. 13 Temmuz 1889'da Seyhan Nehri'nin taşmasından dolayı kasabanın kuzeyinde zarar gören 31 metrelik settin tamiri ayrıca Gülek yolu üzerinde yapılacak tamiratlar için 70 bin kuruş gerekli olduğu ve gerekli meblağın Nafia tahsisatından karşılanması istenmiştir. 3 Ekim 1889'da Seyhan Nehri'nin taşmasından dolayı yıkılan setlerin tamir için gerekli olan 70 bin kuruşun tarik resminden karşılanabileceği belirtilmiştir (BOA, DH.MKT., 1562/49; 1597/110; 1605/113; 1619/129; 1637/103; 1663/22). Bütün bu yazışmalar, setlerin yıkılmasından yaklaşık bir yıl geçmesine rağmen tamir edilemediğini göstermektedir.

Setlerin inşa edilmesi ile ilgili yazışmaların daha sonraki yıllarda da devam ettiği görülmektedir. 18 Mart 1890'da Seyhan Nehri'nin kuzeyinde bulunan ve sellerde zarar gören setlerin tamir edilmesi bir kez daha istenmiştir (BOA, ŞD., 2546/30). Adana'da 1890'lı yıllarda da büyük taşkınların yaşandığı anlaşılmaktadır. 26 Ocak 1893'te birkaç günden beri devam eden yağmurdan dolayı sel suları Seyhan'ı taşırarak, Adana'da Dar-ı Cisir Mahallesi'nde bazı haneler su içinde kalmıştır. Selde, 10 kadar da ev yıkılmış, yıkılan evlerin ahalisi civar hanelere nakledilmiştir. Herhangi bir nüfus kaybı meydana gelmemiştir. Bir yıl sonra, 26 Ocak 1894'da Adana ve Mersin çevresinde meydana gelen fırtına ve şiddetli yağışlar büyük hasarlara neden olmuştur. Mersin ve Adana şehir yönünde bazı evler ve ahırlar şiddetli yağışlardan hasar görmüştür. Seyhan Nehri üzerinde bulunan değirmenlerden birini de sel götürmüştür. Herhangi bir nüfus kaybı olmamıştır (BOA, Y.PRK.UM., 26/36; 26/37). 5 Ağustos 1893'de Mersin, Tarsus ile Adana arasında selden dolayı bozulan yolların tamiri için 644 bin kuruş sarfına izin verilmiştir. Mersin yoluyla, Kozan yolundan İnce Köprü'ye kadar 28 bin 750 metre yol ile Seyhan Nehri kenarında da bozulan yolların tamir edilmesi istenmiştir.

Yolların tamiri için toplam 1.105.888 kuruşun sarfına izin verilmiştir. 4 Eylül 1893'te Mersin, Tarsus ve Adana arasında sellerden zarar gören yollar ve setlerin tamir ve inşa edilmesi, ayrıca Seyhan Nehri'nin kenarında sellerden bozulan yerler ve setlerin tamir edilerek haritası ile yapılacak ahşap seddin de keşif cetvelinin gönderilmesi istenmiştir. Yapılacak setin, çam kerestelerinden olması kazık olarak çakılacak kerestelerin birbirine bağlanması, kazıkların çakılması, kazıkların arkasına toprak tesviyesi, amele ve amelelere nezaret eden ustabaşına ve nakliye masrafları olmak üzere 16.155 kuruş keşif bedeli çıkarılmıştır. Keşif cetvelinde setin 71 metre uzunluğunda, üç sıra kazık olarak aralarının birbirine bağlanması, toprak tesviyesi ile kazıkların desteklenmesi gerektiği belirtilmiştir. Şu sıralar mevsimlik işçiler geleceğinden yolların ve setlerin inşaatının bir an önce bitirilmesi istenmiştir (BOA, BEO, 252/18871; 270/20206). (Bk. Ek-7)

Adana'da her sene Seyhan ve Ceyhan Nehirleri'nin taşmasından dolayı oluşan zararları önlemek ve yapılacak setin inşaatı için bazı bahçe ve tarlaların istimlak edilmesine izin verildiği, arazi bedellerinin Mal sandığından ödenmesi gerektiği yönünde Şurâ-yı Devlet Dahiliye Dairesinde karar alınmıştır. Adana'nın su istilasından korunması için Seyhan Nehri kenarında yapılacak olan setlerin inşaatının tamamlanması gerektiği yönünde Adana valiliğinin birçok talebi bulunmaktadır (BOA, BEO., 178/13330; 500/37429). Bu yazışmalardan merkezden umduğu yardımı alamayan yerel idarecilerin kendi imkânları ile çalışmaları başlattıkları anlaşılmaktadır. 24 Eylül 1893'te Adana kasabasının selden muhafazası, nehir taşkınlarının ekili alanlara zarar vermemesi için Seyhan Nehri'nin kenarında set inşa edilmesi için amele istihdam edilmiştir (BOA, İ.TNF., 2/1311 Ra. 18). 8 Ekim 1893'te Adana kasabasının taşkın ve sellerden korunması için Seyhan Nehri kenarındaki setlerin inşaatının tamamlanması gerektiği hakkında Ticaret ve Nafia Nezaretine bilgi verilmiştir (BOA, BEO., 290/21706).

Adana'da selle mücadele ve bataklıkların kurutulması çalışmaları esnasında nehirlerin temizlendikten sonra ulaşımda da yararlanma yönünde çalışmaların yapıldığı görülmektedir. 1892-1893'te hazırlanan bir raporda; Adana'daki Seyhan Nehri 550, Ceyhan Nehri 400 km uzunluğunda ve büyük kısmında 80-100 metre genişliğinde birkaç metre derinliğinde olduğundan gemi seferlerine elverişli olduğu halde Seyhan Nehri, Adana'ya Ceyhan Nehri'nden Misis'e kadar hava müsait olursa

yelkenle gidebilmekteyken, taşkınlar zamanında nehir mecraları çamurla dolduğu için gemi seferleri yapılamamaktadır. Özellikle taşkınlar döneminde Adana şehrinin bir kısmı ve bazı köyler ile pek çok arazi sular altında kaldığından nehirlerin mecralarının temizlenmesi, şehrin korunması ve tarım yapılacak arazi harap olduğundan mecranın temizlenmesiyle birlikte taşkınlar önlenecektir. Seyhan Nehri sahilinden Adana'ya oradan haylice içerilere, Yumurtalık Limanı'ndan geçecek gemilerle Adana, Kozan, Cebel-i Bereket ve Maraş sancaklarında üretilen ürünler ile kömür, demir, alçı gibi mallarda az bir masrafla sahile nakl olunacaktır.

Bu sebeple nehirlerin temizlenmesi halinde Adana'dan Misis'e kadar her mevsimde gemilerin gidebileceği, ilk önce bir tarak, bir istimbot, birkaç mavna tedarik edilerek, Seyhan ve Ceyhan yolları ile Adana'dan Misis'e kadar olan yerler az bir masrafla temizlenebilecektir. Bu kısmın temizlenebilmesi için gerekli olan 10 bin altın Adana vilayetinden bile tedarik edilebileceği, Adana-Mersin arasındaki demiryolu ile yıllık 10 bin altın gelire ayrıca temizlenecek nehir yataklarında işleyecek gemilerle milyonlarca kile zahire nakledileceği gibi büyük bir ekonomik kazanç da elde edilecektir (BOA, Y.EE., 14/145). Bu projeler o dönem için geniş kalkınma projeleri çerçevesinde değerlendirilebilir. Sadece nehrin taşkınlarının engellenmesi değil, aynı zamanda büyük ekonomik kazançlar göz önünde bulundurularak projelerin planlandığı görülmektedir.

Nehirlerin kenarında set inşa edilecek yerlerde bulunan arazilerin istimlak edildiği ve bedellerinin devletçe ödendiği anlaşılmaktadır. 20 Temmuz 1894'te Seyhan Nehri'nin taşması sonucu oluşan zararın giderilmesi için setlerin yapılacağı yerlerde bulunan arazi sahiplerine arazilerinin istimlak ve bedelinin ödenmesinde kanuna göre hareket edilmesi istenmiştir (BOA, DH.MKT., 263/13).

Seyhan Nehri, aşırı yağıştan dolayı taştığından 12 Ocak 1896'da, kanun-ı evvelin 28. günü, şehrin kenarında ve yakınlarında bulunan Vera-yı Cısr Mahallesi sular altında kalmıştır. Bu mahallede bulunan ahali sallar vasıtası ile tahliye edilmiş, nüfus kaybı olmamıştır. Yine 20 gün önce de bir taşkın meydana gelmiş olduğundan halkın nevaleleri tamamen telef olmuştur. Ahali ikinci defa selden zarar gördüğünden yardıma muhtaç hale gelmiştir. İâne-i Musâbîn Komisyonu'ndan yardım talep etmişlerdir. Adana valisi Faik yaşanan sel felaketi ile alınan tedbirler ve ahalinin yardım talebini Sadaret'e arz etmiştir. Ancak İâne-i Musâbîn Komisyonunda şu anda

yeterli miktar para olmadığından mahallinde vilayetçe yardım toplanması için gerekli iznin verilmesi Mabeyn-i Hümayûna arz edilmiştir. 28 Ocak 1896'da İâne-i Musâbîn Komisyonunda şu anda yeterli miktar para olmadığından vilayetçe iane toplanması gerektiği Dahiliye Nezaretine de bildirilmiştir (BOA, BEO., 729/54656; 735/55113).

Bataklıkların kurutulmasının devletçe desteklendiği görülmektedir. Devlet, bataklıkların kurutulması işinde hizmetleri görülen kişileri taltif etmiştir. 4 Ekim 1895'te Seyhan Nehri'nin taşkınlarından Adana'nın korunması için başlanılan set ve kanal işlerinde fahri olarak hizmet eden Sadık Bey'in madalya ile taltif edilmesi talep edilmiştir (BOA, DH.MKT., 423/30).

Bataklıkların kurutulması ile elde edilen araziler konusunda devletin hassas davrandığı görülmektedir. Elde edilen arazilerin yabancılara satılmaması verilen emirlerde yerel idarecilerden istenmiştir. 23 Ekim 1895'te Karataş nahiyesinde Ceyhan Nehri ve denizle sınır olan yerde yabancılara arazi satışının uygun olmadığı belirtilmiştir (BOA, Y.PRK.ML., 15/14).

Sellerde eğitim kurumlarının da zarar gördüğü anlaşılmaktadır. Nehir kenarında olan eğitim kurumları selden daha çok etkilenmekteydi. Selden en çok etkilenen eğitim kurumlarından biri Adana İdadisiydi. Adana İdadisi, sellerden zarar gördüğünden nehir kenarında bir duvar inşa edilmesi gerekmiştir. 19 Haziran 1896'da Adana İdadisinin Seyhan Nehri'ne bakan taraflarına taşkınların ve sellerin etkisi azaltmak için gerekli duvarın inşa edilmesi istenmiştir. Adana'da Mekteb-i İdadi Seyhan Nehri kenarında inşa edilmiş olduğundan, 13 Aralık 1898'de her sene olduğu gibi nehrin taşmasından dolayı mektep bahçesinin bir kısmı harap olmuş, sel gayet büyük dut ağaçlarını da söküp götürmüştür. Nehrin kenarına yüksekçe bir taş duvar inşa edildiği takdirde selin zararlarından kurtulmuş olunacaktır. Bu iş için, Mal Sandığından 600 bin kuruş harcanması için izin verilmiştir (BOA, MF.MKT., 321/22; 436/31).

Çukurova'da padişaha ait çiftliklerin bulunduğu bilinmektedir. “*Çiftlik-i Hümayûn*” olarak geçen bu çiftlikler de zaman zaman seller ve taşkınlardan etkilenmekteydi. Çukurova'da sellerde padişaha ait olan çiftlikle ilgili olarak, 13 Ekim 1898'de vilayet eşrafından Abdülkadir Efendi ile askeri mütekitlerinden Tosun Bey tarafından verilen dilekçede; Çukurova'da Çiftlik-i Hümayûn ile sınır olan Akçasaz bataklıklarının kurutulması için izin verilmesi talep edilmiştir. Çiftliğin topraklarının

büyük kısmını su bastığından gerekli tedbirlerin bir an önce alınması talep edilmiştir (BOA, DH.MKT., 2116/52).

Devrin devlet adamları da Çukurova’da meydana gelen seller ve oluşan bataklıklarla yakından ilgilenmekteydi. Devlet adamları, hazırladıkları raporlarda alınacak tedbirler ve yapılacak işlerle ilgili önemli tespitlerde bulunmuşlardır. Daha önce Adana valisi olup şimdi Cezâir-i Bahr-ı Sefid valisi olan Abidin Paşa da Adana’da meydana gelen seller ve taşkınlarla ilgili bir raporunu 29 Nisan 1899’da Sadaret’e arz etmiştir. Abidin Paşa, raporda; Adana valiliğinde bulunduğu sırada Seyhan Nehri ve iplik fabrikaları ile ilgili projesi olduğunu belirtmiştir. Yaklaşık bir milyon dönümden fazla arazinin sulanması için bir yol bulunduğunu ancak bu projenin gerçekleşmesi için 100 bin lira sarf edilmesi gerektiği için o dönemde sermayedar bulmadığını ifade etmiştir. Nehrin iki tarafından 25 kilometre genişliğinde sahile kadar olan alanda elde edilecek miri arazinin %70’i imtiyaz sahibine, %30’u hazineye ait olacaktır. Böylece nehrin taşmasını engellemek için yapılacak işlemlerle hem ahali taşkınlardan korunmuş olacak hem de bölge toprağından daha fazla yararlanılacaktır (BOA, Y.PRK.UM., 45/96).

Çukurova’da sellerin XX. yüzyıl başlarında da etkili olduğu görülmektedir. Sellerin önlenmesi ve bataklıkların kurtulması yönündeki çalışmaların da devam ettiği anlaşılmaktadır. 10 Ocak 1901’de Mersin ve Adana çevresinde şiddetli yağışlar meydana gelmiştir. Adana’nın her tarafı şiddetli yağışlardan sular altında kalmıştır. Seyhan Nehri üzerinde köprü tamirinde çalışan dört kişiden üçü selde sürüklenmiştir. Gerekli keşifler yapılarak, tedbirler alınmıştır (BOA, DH.MKT., 2445/35). 17 Ekim 1901’de Adana’daki üç büyük nehrin sularından ovayı sulamak için açılacak kanallarla ziraatın daha da artacağı, ayrıca kanalların açılmasının Çiftlik-i Hümayûn Seyhan Nehri kenarında olduğundan çiftliğe de büyük faydalar sağlayacağı belirtilmiştir (BOA, Y.PRK.HH., 433/29). 10 Aralık 1901’de şiddetli yağmurlardan dolayı Seyhan Nehri taşıdığından Adana’nın dört tarafı ile Yüreğir Ovası’nı da su basmıştır. Alınan tedbirler sayesinde nüfus kaybı olmamış, ancak ekili tarlalar selden zarar görmüştür. 21 Aralık 1901’de şiddetli yağmurlardan dolayı Adana’da Vera-yı Cısr Mahallesi tamamen sular altında kalmıştır. Sel bölgesine derhal memur sevk edilerek ahali tahliye edilmiş, herhangi bir nüfus kaybı meydana gelmemiştir (BOA, DH.MKT., 2568/44; 2571/40). 29 Aralık 1901’de Adana’da Seyhan Nehri

taştığından hasar meydana geldiği Adana valiliği tarafından Dahiliye ve Ticaret ve Nafia Nezaretlerine bildirilmiştir. Dört beş günden beri gece gündüz şiddetli yağmur yağdığından Seyhan Nehri taşarak, Adana'nın dört yanında bazı mahalleler ile Yüreğir Ovası'nda sel meydana gelmiştir. Ahali hızlı bir şekilde bölgeden nakledilmiş, bu sebeple nüfus kaybı meydana gelmemiştir. Yüreğir Ovası civarında 15 kadar köy ve ekili alanlar, sular altında kalmıştır. Sular altında kalan ekili alanlardaki hasarın tespiti için Ticaret ve Ziraat Odası üyelerinden memurlar görevlendirilmiş, oluşturulan bu heyetler, gezerek hasar tespiti yapmıştır. Bu gün itibarı ile yağmurların şiddeti azalmıştır. Adana valisi tarafından hazırlanan raporla sel ve alınan tedbirlerle ilgili bilgiler arz edilmiştir (BOA, BEO., 1769/132636).

Seyhan Nehri'nin taşmasından dolayı, 17 Şubat 1902'de Misis nahiyesine bağlı birçok köyü su basmasından dolayı meydana gelen zararın tahkik edilerek bildirilmesi istenmiştir (BOA, DH.MKT., 454/45). Adana'da 3 Nisan 1902 tarihli belgeye göre; geçen günden beri devam eden şiddetli yağmurlardan dolayı Seyhan ve Ceyhan nehirleri taşmış, ayrıca Sarıçay ve dağlardan gelen selle birleşmiş, ekili alanlar su altında kalmıştır. Meydana gelen hasarı tespit etmek için gönderilen memur dahi selden bölgeye geçememiştir. Memur, yüksekçe bir tepe üzerinden göz alabildiğince hasarı tespit etmeye çalışmıştır. Yüreğir Nahiyesi'nde dokuz köy sular altında kalmış, daha ileri görülemediğinden hasarın derecesi tam anlamı ile tespit edilememiştir. Bölgede herhangi bir telefât olup olmadığı ile ilgili şimdilik bir bilgi işitilmemiştir. Sel bölgesindeki ahalinin zabıta, polis ve belediye memurları yardımı ile Adana cihetine geçirilmeleri için gerekli emir yetkililere gönderilmiştir. Durum hakkında Adana valisi tarafından Sadarete de bilgi verilmiştir (BOA, BEO., 1821/136532). 16 Nisan 1902'de Seyhan ve Ceyhan Nehirleri'nin taşmasından dolayı meydana gelen su baskını ve selde can kaybı olmadığı, meydana gelen zararlar ilgili yapılan tahkikattan sonra bilgi verileceği Adana vilayetinden bildirilmiştir (BOA, DH.MKT., 481/29).

Adana ve civarındaki bataklıkların kurulması için, 4 Nisan 1904'te bir kumpanyaya bataklığın kurutulması işinin ihale edilmesi istenmiştir (BOA, BEO., 2307/173013). 19 Şubat 1906'da Adana'daki bataklıkların temizlenmesi ve taşkınların engellenmesi için gerekli setlerin inşa edilmesi için gerekli tedbirlerin alınması talep edilmiştir. 19 Şubat 1906'da Adana'da Seyhan Nehri'nin taşkınlarla



verdiği zararı önlemek için inşa edilecek bent ve setler için gerekli arazinin istimlak yoluyla alınması uygun görülmüştür (BOA, ŞD., 2124/50; 2125/22). 21 Haziran 1906'da Seyhan Nehri'nin taşmasından dolayı nehir kenarında çalışırken sele kapılan ameleyi kurtarmada gösterdikleri hizmetten dolayı Adana vali muavini Nasri, Jandarma komutanı Hasan Paşa ile diğer kişilerin madalya ile taltif edilmelerinin uygun olacağı belirtilmiştir.

Adana ve çevresinde şiddetli yağmurlardan 8 Ocak 1907'de hasar meydana gelmiş ancak nüfus kaybı olmamıştır. 22 Mayıs 1907'de şiddetli yağmurlar ve karların erimesinden dolayı Seyhan Nehri taşarak çevresinde bulunan ekili alanlara zarar vermiş, köprüleri yıkmıştır (BOA, DH.MKT., 1082/21; 1139/24; 1169/32).

Espiraki Efendi'nin bataklıkların temizlenmesi yönünde devletten aldığı imtiyazı tamamlayamadığı görülmektedir. 1880'li yıllarda başlayan bataklık kurutma çalışmalarının 20-25 yıl kadar devam ettiği, buna rağmen işlerin tamamlanamadığı anlaşılmaktadır. Bunun sebebi büyük olasılıkla, sellerin devamlı meydana gelmesi, yeni bataklık alanlarının oluşması çalışmalarını engellemiş olmalıdır. 19 Aralık 1906'de bataklıkların temizlenmesi için verilen 12 aylık sürenin uzatılmasını talep eden Espiraki'nin talebi üzerine sekiz ay daha süre verilmiştir (BOA, Y.PRK.ASK., 242/75).

Adana'da 15 Kasım 1909'da 10 günden beri devam eden yağmurlardan dolayı Vera-yı Cisir Mahallesi'ni sel basmış, ancak bu mahallede herhangi bir hasar meydana gelmemiştir. Paşa Nebi Mahallesi'nde ise Çiftçi Mehmed Ağa'nın altı yaşındaki oğlu selde ölmüştür. 15 Kasım 1909'da Adana'dan Dahiliye Nezaretine çekilen telgrafta selle ilgili önemli bilgiler verilmiştir. Nehir ve sel suları yavaş yavaş çekilmektedir. Ancak sokaklarda göller teşekkül etmiştir. Bu sebeple geliş gidişler yapılamadığı gibi her taraf bataklık görünümü almıştır. Biriken suların başka yerlere akıtılması da mümkün olmamaktadır. Evler, sular içinde kaldığından her geçen gün yıkılan ev sayısı artmaktadır. Şu ana kadar yıkılan ev sayısı beş yüzü geçmiştir. Birçok ev de su içinde olduğundan yavaş yavaş yıkılmaktadır. Hristiyan köyündeki evlerden de bazıları yıkılmış, tarlaları su basmıştır. Muhtaç durumda bulunan ahali için tedbirlerin acilen alınması gerekmektedir. Zararların tespiti için köylere belediye memurları, polis ve jandarmadan oluşan heyetler teşekkül ettirilerek, gönderilmiştir. Jandarmalar yetersiz kaldığı zaman piyade, süvari diğer askerlerden yararlanılmıştır.

Yardım için acilen beş bin lira gönderilmiştir. Zararın 100 bin lira civarında olduğu, tam tespiti şu anda yapılamadığı belirtilmiştir. Yıkılan bent ve setlerin tamiri şimdilik mümkün olmayıp, tamirler ileriki günlerde yapılacaktır. Selde meydana gelen zararların karşılanması için Maliye Nezaretince beş bin lira acilen gönderildiği gibi tamiratlar içinde şimdilik dört bin lira gönderilmiş ve harcanmasına izin verilmiştir (BOA, DH.MUİ., 33-2/34). 21 Kasım 1909'da Adana sel zedeleri için harcanması için vilayete gönderilip harcanmasına izin verilen 5.000 liranın hazineden ödenmesi, selden zarar gören yerlerin tamiri için de 4.000 kuruş verilmesi talep edilmiştir. Meclis-i Vükelâ kararına göre; istenilen 5.000 liranın ödenmesinin şimdilik mümkün olmadığı ancak zarar gören yerler için 4.000 liranın gönderilebileceği durum hakkında Sadaret ve Maliye Nezaretine gerekli tebligatın yapılacağı kararlaştırılmıştır (BOA, MV., 134/25). Bataklıkların temizlenmesi ve taşkınların önlenmesi için setlerin inşasına yönelik komisyonca tetkikat yapıldığı, yapılan keşfe göre yaklaşık 200.000 lira masraf olacağından gerekli paranın yalnız 50.000 kuruşluk kısmının Ziraat Bankasından ödenmesi için 25 Haziran 1907'de gerekli izin verilmiştir (BOA, Y.MTV., 300/67).

Mevsimlerin geçiş dönemlerinde şiddetli yağışlar yanı sıra dolu yağışları da meydana gelmiştir. Dolu yağışları ekili alanlara büyük zarar vermiştir. 5 Haziran 1905'te Yarpuz kasabası civarında şiddetli dolu yağdığından meydana gelen zararın tahkik edilerek bildirilmesi istenmiştir. 10 Haziran 1905'te Adana merkez ve kazalarında yağın dolu ekili araziye zarar vermiştir (BOA, DH.MKT., 851/88; 955/68).

Adana'da 25 Haziran 1907'de Tekaüd Sandığı Nazırı, Meclis-i Maliye Reisi, Padişahın ikinci kâtibi, Evkaf Nazırı, Ticaret ve Nafia Nazırından oluşan komisyon tarafından Çukurova'da yapılacak çalışmalarla ilgili önemli bir karar alınmıştır. Bu kararda Çukurova'da yapılacak çalışmalarla ilgili ayrıntılı bilgiler bulunmaktadır. Seyhan ve Ceyhan Nehirlerinin taşmasından dolayı arazide bulunan mahsul zarar gördüğünden kıtlık başlamıştır. Bu sebeple nehirler ıslah edilmesi düşünülmüştür. İki nehrin mecrasında mümkün olan yerlerde gemi işleyecek şekilde ıslah çalışmaları yapılması, nehirlerin kenarında setler ve bentler inşa edilmesi uygun görülmüştür. Bu surette nehirlerin kenarında oluşan bataklıklar kurutulacaktır. Bataklıklar kurutulduğu zaman, tahminen 700.000 dönümlük arazi ortaya çıkacaktır. Bu arazi,

işletildiği takdirde hazineye büyük faydalar sağlanmış olacaktır. Arazilerin işletilmesi için şirketler kurulabileceği gibi, kurutulan araziler parça parça ahaliye de satılabilir. İlk etapta işçilik ve yapılacak işler için 200.000 lira sarf olunacaktır. Bu işlerin keşfi yaklaşık bir yıl, inşaatı da yaklaşık üç yıl sürecektir. Yapılacak çalışmaların keşfi için bir mühendis, iki fen memuru tayin edilecektir. Bu görevliler, ilk önce yapılacak işlerin plan, harita ve cetvellerini hazırlayacaktır. Yapılacak işler için Ziraat Bankasından yıllık 50.000 lira kadar bir meblağ tahsis edilecektir. Elde edilen arazi parça parça satılacağı için bu işlerden hem ahali, hem devlet hem de Ziraat Bankası fayda sağlayacaktır. Komisyonda görevlendirilecek mühendise 4.000 kuruş, iki fen memuruna üçer bin kuruş ve her birine aylık yapacakları keşif masrafı ve yapacakları diğer masraflar için beşer yüz kuruş verilecektir. İnşaat döneminde ahalden de işçi temin edileceği için ahaliye de katkı sağlanmış olacaktır. Adı geçen komisyonda görev alacak mühendis ve fen memurları için ayrıca İstanbul'dan Adana'ya kadar üçer bin kuruş harcırah verilecektir. Çalışmalarda kullanılacak alet, edevat ve diğer malzemeler için de tahminen 15.000 kuruş harcanacaktır. Elde edilen arazinin satışı için ayrı bir komisyon teşkil edilecektir. Bu komisyon, arazinin kıymetini tespit edecek, satış işlerini takip edecek, satışla ilgili bütün kayıtlar ve arazilerin haritalarını tutacaktır. Yapılan keşif işleriyle ilgili kayıtlar ve haritalar, Nafia Nezaretine gönderilecektir. Nafia Nezareti, gelen bu kayıtları inceleyecek ve keşfi onaylamasından sonra çalışmalar başlayacaktır. Gerekli paralar Ziraat Bankasından temin edilecektir (Y.MTV., 300/68).

Şiddetli yağmurlar ve karların erimesinden dolayı Seyhan ve Ceyhan Nehirleri taşıdığından 28 Şubat 1911'de Adana'da birçok mahalle su altında kalmıştır. Adana Fırka Kumandanlığından muhtaç ahali için yeterli miktar çadır verildiği ve nüfus kaybı olmadığı bildirilmiştir. Dahiliye Nezareti tarafından Adana valiliğine gönderilen yazıda; sel zedeler için gerekli tedbirleri alması istenmiştir (BOA, DH.MTV., 52-2/17). 30 Mart 1910'da Adana'da meydana gelen selde önemli hizmetleri görülen; Adana jandarma taburu Yüzbaşı Süleyman, Bölük kumandanı Yüzbaşı Veysi, Üçüncü sınıf komiser Adanalı İbrahim Hakkı, polis memuru Harputlu Hamza, Adanalı Mehmed Faik, Abdülvahid, Ali Rıza ve Niğdeli Hasan Fehmi'nin madalya ile taltif edildikleri Adana vilayetine bildirilmiştir (BOA, DH.MUI., 40-2/15).

Adana civarında 3 Mart 1912'de 15 günden beri devam eden yağmurlardan dolayı aciz ve fakirlere ait 200 kadar ev zarar görmüş, ayrıca ahali de yardıma muhtaç duruma düşmüştür. Selzedeler için 100.000 kuruş yardım yapılması talep edilmiştir (BOA, MV., 162/40).

Adana'da 22 Ağustos 1911'de Seyhan Nehri'nin taşmasıyla mahsur kalan ahalinin tahliyesinde hizmetleri görülen dört kişinin Tahlisiye Madalyası ile taltif edilmeleri istenmiştir (BOA, İ.TAL., 474/1329 Ş. 26). 9 Kasım 1911'de Adana'daki arazinin sulanması, bataklıkların kurutulması için gerekli imtiyazın verilmesi hakkında tahkikat yapılarak buna göre icraatın yapılması istenmiştir (BOA, ŞD., 545/20).

Adana'da, 23 Mart 1913'te 15 günden beri devam eden yağmurlardan meydana gelen sellerden dolayı muhtaç durumda bulunan sel zedeler, meydana gelen hasarlar ve ekili alanlardaki zararlar için 100 bin kuruş acilen gönderilmiştir (DH.MTV., 41/5). 14 Aralık 1913'te Adana civarında Çakıllar köyü yakınlarındaki köprü selden yıkılmıştır. Telefât olmadığı yönünde merkeze bilgi verilmiştir. Adana ve kazalarında selin zararları ile ilgili olarak kasaba ve köylerde de gerekli tedbirlerin alındığı 18 Aralık 1913'te merkeze bildirilmiştir. 23 Aralık 1913'te afetzedelerin münasip yerlere yerleştirilmesi ve nehir kenarında set ve bentlerle selin yeniden hasar vermesinin engellenmesi istenmiştir. Selin neden olduğu hasarı tespit etmek için köy ve kasabalara jandarmalar gönderilmiştir. Adana'ya bir buçuk saat mesafedeki Aynabeli köyünde Malaz ve eski su yatağı olarak bilinen yerde oturan Deli Orman Aşireti'nden üç çadır halkı tamamen suya kapılmıştır. Civarda bulunan köy halkı yardıma koşmuşsa da sudan sadece dört yaşlarında bir erkek çocuk ile 25 yaşlarında bir kadın kurtarılabilmıştır. Erkek ve kadın olmak üzere toplam 16 kişi selde boğulmuştur. Boğulan bu kişilerden 14'ünün cesetleri bulunarak defnedilmiştir. Ancak Abbas'ın zevcesi Hanım ile oğlu Mehmed Ali'nin naaşları bulunamamıştır. Selde ayrıca hayvanlar da zarar görmüş üç inek ve bir merkep de telef olmuştur. Selin zahire ekili alanlara verdiği zarar şimdilik tespit edilememiştir. Durum hakkında 18 Aralık 1913'te Adana valiliğine bilgi verilmiştir (BOA, DH.İ.U.M., E-67/54).

Adana'da 1914 Temmuz ayı başlarında bir sel meydana geldiği anlaşılmaktadır. Adana'da yağın yağmurlardan oluşan selden herhangi bir zarar

meydana gelmediği 13 Temmuz 1914'te merkeze bildirilmiştir (BOA, DH.EUM.EMN., 86/25). 27 Temmuz 1914'de Seyhan Nehri'nin zararlarının önlenmesi için nehrin sağ ve sol kenarlarına yapılacak olan setlerin bir an önce inşa edilmesi gerektiği belirtilmiştir (BOA, DH.İD., 9/16). 26 Ağustos 1914'te Adana'nın Vera-yı Cısr Mahallesi ahalisini selden boğulmaktan kurtaran kişilerin madalya ile taltif edilmesinin uygun olacağı belirtilmiştir (BOA, DH.KMS., 16/42). 2 Nisan 1915'te Adana ve civarında şiddetli yağışlardan dolayı meydana gelen hasar hakkında Adana valiliği tarafından gerekli tahkikat yapılmıştır. Seyhan kenarında setler bulunması taşkınların etkisini büyük ölçüde azalttığından setlerin tamiri ve yeniden inşası her zaman gündemde olmuştur. Ahali yeterli olmadığı zamanlar askerler ile bakaya efradının da setlerin inşasında çalıştırıldığı görülmektedir. 11 Ekim 1917'te Seyhan kenarındaki setlerin inşasında bakaya efradından amelelerin istihdam edilmesine yönelik olarak Harbiye Nezaretine ve Dahiliye Nezaretine bilgi verilmiştir (BOA, DH.İ.UM.EK., 7/75; 39/92).

Bataklık arazilerin kurutulması işlerinin XIX. yüzyıldan XX. yüzyıl başlarına kadar devam ettiği görülmektedir. Ancak bataklıkların tamamen kurutulamadığı anlaşılmaktadır. Dönem dönem yaşanan seller ve taşkınlar Çukurova'da yeni bataklık alanların oluşmasına neden olmuştur. Seller ve taşkınlarla oluşan bataklıklarla mücadelenin Adana ve civarında önemli sorunlardan biri olduğu görülmektedir. Sellerde can ve mal kaybı olduğu gibi özellikle ekili tarım alanlarının sular altında kalması büyük ekonomik kayıplara da sebep olmuştur.

### **1.5. Fırtına**

Adana çevresinde zaman zaman fırtınaların da etkili olduğu görülmektedir. Özellikle sahil kesiminde etkili olan fırtınalar, gemilere ve iskelelere zarar vermiştir. 10 Aralık 1861 tarihli belgeden yedi sekiz gün devam eden yağışlar döneminde, Adana ve çevresinde fırtınanın da etkili olduğu anlaşılmaktadır (BOA, A.MKT.UM., 523/85).

Adana sahilinde 26 Ocak 1894'te meydana gelen fırtınadan Yunan vapuru güçlüğüle kurtulmuş, gemi içinde tehlikede kalan altı kişi kurtarılmış, 45'e yakın büyük ve küçük tekne fırtınadan batmıştır. Sahildeki bazı binalar ile iskele büyük zarar görmüştür. Fırtınadan sonra iskelenin tamirine başlanmıştır. Genelde ahşaptan

yapılan iskeleler fırtınalardan zarar görmüştür. Geçen günlerde meydana gelen fırtınada sahilde bulunan ahşap iskele tamamen yıkılmıştır. Bu sebeple yapılacak üç iskeleden birinin demir olarak inşa edildiği, diğer iki iskelenin de yapımına başlandığı 7 Mayıs 1893'te Adana valisi Nasuh tarafından Mabeyn-i Hümayûn Başkitabetine bildirilmiştir (BOA, Y.PRK.UM., 26/37; 27/8).

Fırtınalar özellikle son dönemlerde telgraf hatlarına da zarar vermiştir. 13 Kasım 1895'te Adana, Mersin, Niğde ve Karaman yolunda fırtınadan telgraf hatlarının zarar gördüğü Posta Telgraf Nezaretine bildirilmiştir (BOA, Y.MTV., 132/202). 10 Mart 1901'de Adana'dan Mabeyn-i Hümayûna gönderilen telgrafta; Adana'da Henablı Höyüğü'nde bulunan karakol bir gün önceki gece sabaha karşı meydana gelen fırtına ve depremden dolayı tamamen yıkılmıştır. Binanın yıkıldığı esnada oda içinde bulunan neferlerden bir vefat ettiği gibi biri de ağır biçimde yaralanmıştır. Yaralı asker civar köye götürülerek tedavi edilmiştir. Durum hakkında Karataş nahiyesi bilgi vermiş, yardım için derhal Fırka-i Hümayûn ve Vilayet Zabtiye Alaybeliği tarafından gerekenler yapılmıştır (BOA, Y.PRK.UM., 53/40).

### 1.6. Çekirge İstilasası

XIX. yüzyıl öncesinde XVIII. yüzyıl sonlarında çekirge istilasası nedeniyle kıtlık meydana gelmiş, bu durum ahalinin ekonomik gücünü zayıflattığından vergi ödeme güçleri gittikçe azalan ahali vergide indirim talep etmiştir. Adana ve civarı özellikle güneyden Arabistan ve Afrika üzerinden gelen çekirgelerin istilasına uğramıştır. Osmanlı döneminde Adana ve çevresinde büyük çekirge istilaları yaşanmıştır. 29 Ağustos 1791'de Adana kazasından gönderilen ilamda; çekirge istilasından dolayı meydana gelen kıtlıktan ahali perişan olmuştur. Üçer beşer evli 20-30 köy ve 500-600 evli şehirde de kıtlık olduğundan hallerine merhamet edilerek "*hâvâs-ı hümayûn*" ve "*malikâne*" olarak tahrir olunmayıp, üç sene kadar vezir ve mirmirânlara tevcih edilmemelerini, mütesellimlik olarak tahrir olunmalarını talep etmişlerdir. Adana halen İsmail Muhafızı Vezir Mehmed Paşa üzerinde olduğundan bundan sonra mütesellimlik olarak tahrir edilerek, beş sene kadar vezir ve mirmirâna tevcih olunmayıp mütesellimlere tevcih olunması uygun görülmüştür. 18 Ağustos 1792'de Adana havalisinde bir müddetten beri çekirge istilasası, eşkıya zulmü ve kuraklıktan dolayı Adana 800 haneden ibaret kalmıştır. Bu sebeple Adana'nın

vezirlikle değil de mütesellimlikle idare olunması talep edilmiştir. Adana vilâyetine 1802’de çekirgenin hücum ettiği ve bu nedenle kıtlık meydana geldiği bilinmektedir. İçel Mutasarrıfı Osman Paşa’dan çekirge istilası sonrasında meydana gelen kıtlık olayının bertaraf edilmesi istenmiştir (Erler, 2010: 89). 28 Temmuz 1810’da Adana’dan 10 bin kantar peksimet talep edildiği ayrıca zahire satın alınması için de emr-i şerif olduğu ancak çekirge yüzünden ahali perişan olup, mahsul olmadığından ahali hallerine acınmasını talep etmiştir (BOA, HAT., 253/14362; 994/41855-L; 1206/8907).

Adana civarında 1851’de Şam’da, 1862’de Urfa ve Halep bölgesinde çekirge istilaları kıtlığa neden olmuştur (Erler, 2010: 91). 17 Ekim 1901 tarihli belgeye göre Adana ve çevresindeki çekirgelerin itlafi için gerekli tedbirlerin alındığı belirtilmiştir (BOA, Y.PRK.HH., 433/29).

I. Dünya Savaşı yıllarında Suriye ve Lübnan’da bir çekirge felaketi baş göstermiş ve bölge halkı açlık tehlikesiyle karşılaşmıştır. Cemal Paşa bu istila ile ilgili olarak; “1915 yılı Nisan ortalarında Suriye’yi öylesine müthiş bir çekirge istilası kaplamıştı ki, mayıs ve haziran nihayetinde bütün Suriye’de yaprakları çekirgeler tarafından yenmemiş tek bir ağaç kalmadığı gibi birçok yerlerde henüz başaklanmamış olan hububat, çekirgelerin oburluğuna kurban gitmiştir.” diyerek istilanın boyutlarını yansıtmaktadır (Özdemir, 2009: 214-215). Suriye’yi etkileyen bu istila yakın olmasından dolayı Adana vilayetinde de etkili olduğu söylenebilir.

Savaş yıllarında çekirge itlafi önemli sorunlardandı. Çekirge ile mücadelede ve tohumların toplanmasında amele taburları da kullanılmıştır. Adana en çok çekirge görülen vilayetlerden biri olup, çekirge ile mücadele için sevk edilen amele taburları ve halk mücadelede başarısız olmuştur (Mutlu, 2007: 94). Alman Von Kress, çekirge istilasının Filistin’de 1915 mahsulünün tamamını, Suriye’de ise büyük kısmını mahvetmiş olduğunu, iâşe buhranlarının sebebinin çekirge belası olduğunu belirttikten sonra bu cephede gıda yetersizliğinin felakete sebep olduğunu söyler (Von Kress, 2007: 138-139). 8 Haziran 1915’te Adana ve çevresinden Niğde ve Kayseri havalisine yayılan çekirgelerin itlafi için gerekli çalışmaların yapıldığı ve masrafların ödenmesi gerektiği belirtilmiştir. 10 Haziran 1915’te Sivas, Gürün ve Darendede civarında görülen çekirgelerin Elbistan’dan geldiği, Elbistan’a Adana’dan, Adana’ya da Halep’ten geldiği çekirgelerin itlafi için gerekli çalışmaların yapıldığı

belirtilmiştir (BOA, DH.İ.UM., 56/2; 56/4). Bu belgeden, Adana çevresine Halep üzerinden gelen çekirgelerin, Anadolu'nun iç kesimlerine kadar ulaştıkları görülmektedir. 10 Nisan 1916'da Adana vilayetinin beş yıllık nafia programında ziraat kısmında çekirgelerin itlafi için de gerekli planlamalar yapılmış ve masrafların tesviye edilmesi uygun görülmüştür (BOA, DH.UM.VM., 82/55). Savaş yıllarında yaşanan ekonomik sıkıntılar sebebiyle çekirgelerle tam anlamıyla mücadele edilemediği anlaşılmaktadır.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında bile Adana ve çevresinde çekirge istilası önemini korumaktaydı. 8 Ocak 1924'te Suriye'de bulunan çekirge tohumlarının Türkiye-Suriye sınırına yakın olmasından dolayı alınan tedbirler konusunda Fransa tarafından bilgi talep edilmiştir. 13 Aralık 1924'te Suriye'deki çekirge tohumlarının zararlarını engellemek için gerekli tedbirlerin alınması Fransa temsilciğinden talep edilmiştir. 28 Aralık 1924'te Suriye'deki çekirge mücadelesine yardımcı olmak amacıyla Türk ve Fransızlardan oluşan bir komisyon kurulmuştur (BOA, HR.İM., 91/62; 94/52; 127/68).

Çekirge istilası dışında zaman zaman tarlalarda yer faresi istilaları da görülmekteydi. Yer fareleri, ekili alanlara zarar verdiği için, yer fareleri ile de mücadele edilmiştir. Yer farelerinin itlaf edilmesi için gerekli ilaç ve sopaların satın alınması ve farelerin neden olduğu zararların ortadan kaldırılması için 1892-1893 senesi tahsisatından bitki ve ağaçlara arız olan hastalıkla mücadele için ayrılan 50 bin kuruşun sarfı konusu Şurâ-yı Devlet Tanzimat Dairesinde gündeme gelmiş ve gereğinin yapılması Orman ve Meadin ve Ziraat Nezaretinden talep edilmiştir. Bu talep üzerine, Ziraat Bankası kanalıyla Adana vilayetine de 4.500 kuruş gönderilmiştir (BOA, BEO., 667/49972). 13 Şubat 1895'te Adana'da bir müddetten beri yer fareleri ekili alanlara zarar verdiği için farelerin itlafi için gerekli tedbirlerin alınması yönünde Yunanistan'ın Larissa bölgesinde kullanılan ilacın etkili olduğu görüldüğünden, dört beş bin lira kadar paranın Ziraat tahsisatından ita edilmesi uygun görülmüştür (BOA, ŞD., 519/14). Kuraklık, çekirge istilaları yanında yer fareleri de mahsulü zarar verdiği için devlet tarafından zararlı fareler ile mücadelede gerekli tedbirlerin alınmaya çalışıldığı görülmektedir. Ancak özellikle savaş yıllarında bu tür mücadelelerin tam anlamıyla yapılmasının mümkün olmayacağı da aşikârdır.



## 2. SALGIN HASTALIKLAR

Adana'da XIX. yüzyılda, veba, kolera, sıtma, tifo vs. birçok hastalık görülmüştür. Adana'nın önemli yollar üzerinde olması, asker sevkiyatları, bölgede bataklıkların olması, Kafkaslar ve farklı Osmanlı coğrafyasından buraya göçmen iskânı yapılması, muhacirlerin sağlıksız koşullarda yaşaması salgınların daha da etkili olmasına neden olmuştur. Göçmenlerin su ve kanalizasyon gibi toplu yaşamda temin edilmesi gerekli olan ihtiyaçlarının karşılanmamış olması da salgın hastalıklar için zemin hazırlamıştır. Tanzimat döneminde Osmanlı topraklarında alınan bütün tedbirlere rağmen, 1841, 1847, 1849 ve 1869 yıllarında veba, 1847-1848'de kolera salgınları olmuştur (Erler, 2010: 71, 94). Ermeni tehciri esnasında Suriye-Filistin yolunun temizlenmesi işi Alman subaylara verilmişti. Humma, lekeli humma, tifo, malarya, dizanteri, kolera gibi bulaşıcı hastalıkların yayılmasının engellenmesinde Alman subayların rolü büyük olmuştur (Von Kress, 2007: 159-160).

### 2.1. Veba

XIX. yüzyıl öncesinde vebanın yaygın olduğuna yukarıda değinilmişti. Adana ve çevresinde de vebanın etkili olduğu belgelerden anlaşılmaktadır. Adana hem kara yolundan hem de deniz yolundan devamlı surette veba tehdidi altındadır. 9 Mayıs 1741'de Adana'dan 1740-1741 senesi vergi tahsili için memur tayin edildiği, ayrıca imdâd-ı hazariyeyi daha önce ödedikleri, vilayet dahilinde veba bulunduğundan sancak ahalisi, güçlerinin yetmediğinden vergiden affedilmelerini talep etmişlerdir (BOA, C.SH., 26/1285). 19 Nisan 1764 tarihli belgeden Adana ve çevresinde birkaç seneden beri veba salgını olduğu anlaşılmaktadır (BOA, C.ML., 172/7294). 1765 kışında Adana'nın kuzeyindeki dağlarda veba çıktığı söylenir, hastalık daha sonra şehre iner. Şehirde hastalığın seyri ile ilgili yeterli bilgi mevcut değildir (Panzac, 1997: 57). 1792-1793'te Adana'da birkaç seneden beri veba salgını olduğundan reaya, cizyelerini ödemekte güçlük çekmiş olduklarından vergiden af ve muafiyet yapılmasını talep etmiştir (BOA, C.ML., 94/4218). 1802-1803'de birkaç seneden beri Adana ve çevresinde veba salgını olduğu bilinmektedir (BOA, C.DH., 38/1887). Ancak bu salgınların çok fazla etkili olmadığı anlaşılmaktadır. Salgınlar genelde bölgesel olmalıdır.

XIX. yüzyılda Adana ve çevresinde büyük veba salgınları meydana gelmemiştir. Fakat bu yüzyılda Bingazi gibi yerlerde veba görüldüğünden buralardan özellikle gemilerle hastalığın Osmanlı'nın Akdeniz sahillerine ulaşmaması için gerekli tedbirler alınmıştır. 18 Ağustos 1858'de Bingazi taraflarında devam eden vebadan dolayı Akdeniz'den gelecek gemilere karantina uygulaması yönündeki emir Adana vilayetine de gönderilmiştir (BOA, A.MKT.MHM., 137/85). 17 Ağustos 1858'de liman olan mahallere gönderilen emirde veba olan mahallerden gelen vapurlarda bulunan farelerin nasıl itlaf edilerek gemilerin nasıl dezenfekte edileceği bildirilmiştir. Farelerin itlafı için, veba görülen yerden gelen gemilerin içinde bulunan farelerin bulunduğu gemilerin tahaffuzhanelerde karantina altına alınarak temizlenmesi istenmiştir. Limanların tamamı vebalı gemiler hakkında önceden bilgilendirilecektir. Şehadetnâmesi olmayan gemilerin seferine asla izin verilmeyecektir. Gemiler açıkta temizlenecek, gemilerin temizlenme masrafı kendilerine ait olacaktır. Gemilerde farelerin itlaf edilmesi için geminin ambarlarında bulunan eşya ve levazımat tahliye edilecek, farelerin itlaf edilmesi için 10 gram күкүрт 20 gram kömürle yakılacak veya bir metreküp yer için 10 kg. күкүрт yakılacaktır. Ambarların kapıları tamamen kapatılacak, 10 saat sonra kapaklar açılarak, fare leşlerine el değmeden maşalarla dikkatle tutularak toplanacaktır. Toplanan fareler, geminin kazanına atılarak veya dışarıda üzerlerine gaz dökülerek yakılacaktır. Gemiler ambarlarıyla beraber bol su ile asit fenik ve sabun kullanılarak duvarları da yıkanacaktır. Kiler içinde bulunan yerler ayrıca kireçlenecektir. Geminin halat, alet ve edevatları da yıkanarak kurutulacaktır. Ayrıca gemi ve eşyaların tamamı pülverizatörlerle ilaçlanacaktır. Bütün bu temizleme işlemlerinden sonra sıhhiye memurları gemiyi kontrol ederek gemiye bir şehadetnâme tanzim edecekler, gemiler kendilerine verilen şehadetnâme olmadan Osmanlı limanlarına uğramayacaktır (BOA, İ.SH., 1319 N.21). 14 Ağustos 1905'te Antalya'da başlayan vebanın Adana'ya sirayet etmemesi için karadan karantina tesis edilmesi, Antalya'dan gelen yolcuların Konya'da 48 saat karantinaya tabi tutuldukları bu sebeple Adana hududunda ikinci defa karantinaya gerek olmadığı belirtilmiştir. 31 Ağustos 1905'te Antalya'da ortaya çıkan vebanın Adana'ya sıçramaması için bütün sıhhi tedbirlerin alındığı merkeze bildirilmiştir (BOA, BEO., 2633/197429). Bu belgelerden özellikle denizden Adana'nın devamlı surette veba tehdidi altında olduğu

anlaşılmaktadır. Ancak daha önce yaşanan tecrübelerden dolayı Osmanlı'nın vebaya karşı son derece duyarlı olduğu, gerekli tedbirleri almada ve karantina uygulamalarına özen gösterdiği görülmektedir. Deniz kıyısındaki vilayetlere gönderilen emirlerle yerel idareciler veba konusunda sürekli uyarılmış ve almaları gereken tedbirler konusunda da bilgilendirilmişlerdir.

## 2.2. Kolera

XIX. yüzyılda buharlı gemilerin gelişmesi, Süveyş Kanalı'nın açılması gibi nedenler; büyük salgınlara ve salgınların yayılmasına yol açmıştır (Özdemir, 2005: 19). Kolera da bu yollarla daha uzak coğrafyalara yayılma fırsatı bulmuştur. Koleranın Anadolu'ya girişi ve yayılması ile ilgili farklı görüşler bulunmaktadır. 3. Ordu Komutanı Muhtar Paşa, kolerayı Anadolu'ya Adana'da hastalığa yakalanan redif taburlarının getirdiği görüşündedir (Macar, Ty.: 78).

Doğu Akdeniz kıyıları ve bu kıyıların hemen ardındaki bölgeler, sıcak ve nemli iklimin de etkisiyle koleranın ağır tahribatına maruz kalmıştır. Bölgedeki ticari hareketlilik yanında göçebe aşiretler, hastalığın yayılmasında etkili olmuştur (Ayar, 2007: 31). Adana ve çevresinde salgın hastalıklar, bölge ticaretini olumsuz etkilediği gibi zirai sahalardaki üretimi de olumsuz etkilemiş, bunun sonucunda tahıl kıtlıkları yaşanmıştır (Erler, 2010: 98).

Diğer salgınlarda da olduğu gibi kolera salgınlarında da karantina önemli tedbirlerden biridir. Karantina; kolera, veba, sarı humma, tifüs ve çiçek gibi bulaşıcı hastalıklardan birinin, nakil vasıtası, seyahat eden veya bir memleketten gelen eşya ve yolcuların girmek istedikleri memleket halkı ile temas etmeden önce bir tahaffuzhanede veya gemilerinde geçirmeye mecbur oldukları tecrit müddetine ve yapılan sıhhi tedbirlerin toplamına denilmektedir (Özdemir, 2005: 82). Adana'da koleraya karşı karantina tedbirlerinin salgın dönemlerinde çok ciddi şekilde uygulandığı görülmektedir.

Osmanlı Devleti, 1838 yılından itibaren salgın hastalıkların yayılmasını engellemek için başta Adana'nın da içinde bulunduğu birçok vilayette karantinahaneler kurmuştur. Karşılaşılan salgınlardan sonra göç edenler, gittikleri yerlere salgınları da taşımışlardır. Karantinahanelerin olması bu tür salgınların geniş coğrafyalara yayılmasını engellemiştir. Ancak toplu göçlerde karantinahaneler

yetersiz kalmış, münferit olarak göç edenler karantina uygulamasına girmekten kaçındıkları için felaket başka yörelere de sıçramıştır. Salgın hastalıklar nedeniyle yerlerini terk eden halk, salgın hastalıkların daha geniş coğrafyaya yayılması riskini de arttırmıştır (Erler, 2010: 93, 95, 98).

Devletin karantinahaneler dışında aldığı bir başka tedbir ise civar ülkelerden Osmanlı hudutlarına girebilecek olan salgın hastalıklara karşı sınırlarda gerekli tedbiri almaktır. 1868'de İran'da meydana gelen salgın hastalığın Osmanlı topraklarına sirayet etmesini engellemek için sınırdaki yetkililerden gerekli tedbirleri almaları istenmiştir (Erler, 2010: 97).

Adana önemli yol ağı üzerinde bulunmasından dolayı, başta bölgeden geçen hacılar ve askerler olmak üzere buradan geçen aşiretler de karantinaya tabi tutulmuştur. Bölgeden geçen aşiretlerin de karantinaya alınması ve karantina uygulamalarına zarar verilmemesi 27 Ocak 1858'de yerel idarecilerden istenmiştir (BOA, A.MKT.UM., 316/79). Ancak aşiretlerin karantinaya alınması oldukça zor olmaktadır. Hayvancılıkla uğraşan bu insanlar, karantinaya girmeden buradan kaçak yolla geçmeyi tercih etmekteydiler. Kendileri karantinada iken hayvanları da önemli bir sorun olmaktadır.

Adana, surre alayları ve hac kabileleri yolu üzerinde olmasından dolayı kara yoluyla hacca gidenlerin uğrak noktasıydı. Özellikle hac mevsiminde yaşanan kolera salgınları aynı zamanda hacılar ile başta Anadolu olmak üzere Osmanlı coğrafyasının farklı bölgelerine de yayılmaktaydı. Adana, Anadolu içlerine giden yolun başlangıç noktasında olduğundan burada önemli karantina tedbirleri ve sıhhi tedbirler uygulanmaktaydı. Surre alayları ve hac kabileleri, burada karantinaya alınmaktaydı. Surre alayı ve hacıların geçtiği yol üzerinde bulunan vali ve mutasarrıflara, geçen kafilenin güvenlik ve sağlık durumları ile ilgili gerekli tedbirleri almaları yönünde emirler verilmiştir. Adana beylerinden beklenen görevlerden birisi de hacıların Çukurova'dan salimen geçirilmeleri idi (Kurt, 2005: XXIX).

Hicaz'a Hintli hacılar vasıtasıyla gelen kolera, burada farklı milletten gelen hacıları da kısa sürede etkisi altına almaktaydı. Hacılar, memleketlerine dönerken aynı zamanda kolerayı da taşımaktaydılar. Bu sebeple; Osmanlı Devleti, Hicaz bölgesindeki kolera salgınları ile yakından ilgilenmiş, salgının çevreye ve diğer Osmanlı vilayetlerine yayılmaması için her türlü tedbiri almıştır. Hicaz'da Karantina

teşkilatı kurulduğu gibi Hicaz çevresinde Kızıldeniz ve Mısır civarında birçok karantina tesis edilmiştir. Özellikle Hindistan çevresinden kolera taşıyan hacılar için Kızıldeniz girişinde Kamaran tahaffuzhanesi tesis edilmiştir (Sarıyıldız, 1996: 13, 27, 54).

Mısır orduları Adana civarına geldiğinde Adana civarına giden casus, Mısır askerlerinin üç dört bin kişi kadar toplarla Gülek Boğazı'na doğru geldiklerini, ayrıca orada bir kordon tesis ettiklerini bildirmiştir. Burada bir kordon kurulmasının sebebi, askerler arasında hastalığın ortaya çıkmasıdır. Nitekim, Gülek Boğazı'nda icra olunan karantinanın buradan geçen hacılara da uygulanması istenmiştir. 31 Ekim 1837'de sadece Gülek Boğazı'nda değil aynı zamanda Ramazanoğlu Yaylağı'nda da karantinanın devam ettiğinden buradan da tek bir hacının dahi geçmesine izin verilmemesi istenmiştir (BOA, HAT., 379/20521-A; 383/20609-O; 546/26962-A; 756/35731). Adana civarından Konya civarındaki yaylalara gelen aşiretlerin bazı tecavüz hareketleri, ayrıca hastalığın yayılması endişesinden dolayı geçit mahallerinden geçmelerine izin verilmemesi, vilayet bölük ve taburları olmadığından ayrıca mevcut zaptiye askerlerinin de yetersiz kaldığından aşiretlerin geçmelerine mani olunamadığı, bu suretle hastalığın daha fazla yayılacağından civar vilayetlerin gerekli tedbirleri devamlı suretle alması Adana ve Konya idarecilerinden istenmiştir (BOA, A.MKT.MHM., 564/11).

Adana'da kurulan karantina ve tahaffuzhaneler, hastalığın Anadolu içlerine yayılmasının engellenmesinde önemli bir yere sahipti. Özellikle hacılar, Hicaz'dan dönüşlerinde hastalık riski taşıyan önemli bir gruptu. Bu sebeple başta hacılar olmak üzere herkesin Adana'da karantinaya alınması, Osmanlı Devleti'nin kolera ile mücadelede aldığı önemli tedbirlerden biridir. Adana'da ellerinde temiz tezkireleri olmayan hacıların buldukları yerlerde karantinaya alınması, ayrıca Hamid Sancağı'ndan gelecek hacıların da uygun süreler karantinada bekletilmeleri 17 Mart 1845'te istenmiştir (BOA, C.SH., 6/273). Sadaret'ten gönderilen 13 Nisan 1845 tarihli emirde de Adana'da hacıların uygun yerlerde karantinaya alınması istenmiştir (BOA, A.MKT., 23/41). Hacıların Adana'da karantinada bekletilmeleri ayrıca İstanbul'dan gelecek olanlara da karantina nizamına uygun davranılması istenmiştir. Bu dönemde 17 Nisan 1845'te Adana'daki karantinahanelerin tatar ve tatarların beygir ücretleri ve harcırah ile mektup masrafları olarak 3758,5 kuruş harcanmıştır

(BOA, C.NF., 6/289). Bu belgeden; karantinaların masraflarının devlet tarafından devamlı surette taşraya gönderildiği anlaşılmaktadır.

Karantinalarda uzun süre bekletilmekten hacılar ve yolcular muzdaripti. 14 Aralık 1845'te Manisa'nın Demirci kasabasından olan İhtiyar oğlu Hacı İsmail, hacdan gelirken Adana'da diğer hacılarıyla birlikte karantinaya alındığını, karantina süresini tamamladığını ancak tekrar İzmir'de de karantinaya alındığını, evladının perişan olduğundan haline acınılmasını talep etmiştir (BOA, M.VL., 2/21). Bu uygulamalar, koleraya karşı alınan tedbirlerin göstergesi olarak değerlendirilebilir. Ancak tekrar tekrar karantinaya alınmak vatandaşlar tarafından pek hoş karşılanmamıştır.

Adana'daki karantinalara müdür, memur, gardiyan, doktor ve zaptiye gibi görevlilerin tayinlerinde de gereken özenin gösterildiği anlaşılmaktadır. Böylelikle karantina hizmetlerinde devamlılık sağlanmıştır. 20 Ocak 1846'da Adana karantina müdürlüğüne Ahmet Efendi tayin edilmiştir (BOA, A.DVN., 21/16).

Hac kfilesi içinde özel bir yere sahip olan surre alayları da Adana'da karantinaya alınmaktaydı. 22 Ocak 1846'da Surre-i Hümâyûn emini Sadi, Adana'da karantina işleri ile meşgul olunarak bir müddet burada kalınacağını bu sebeple durum hakkında Adana mutasarrıfına bilgi verilmesini istemiştir. 26 Ocak 1846'da Şam'dan gelen hacı kfilesinin münasip bir yerde karantinaya alınması talep edilmiş, hacılar Adana'da karantinaya alınmıştır. 1845-1846'da Adana ve Konya valiliklerinden hacıların Adana'da karantinaya alınmaları, karantinahanelerin şehir dışında tesis edilmesi, gerekli tahaffuz tedbirlerinin alınması ve karantinanın uygun şekilde icra edilmesi istenmiştir. 10 Nisan 1846'da hacıların Adana'ya ulaştıklarında karantinaya alınmaları istenmiştir. Sadece hacılar değil başta devlet görevlileri olmak üzere bütün yolcular karantinaya alınmaktaydı. 20 Nisan 1846'da Musul valisi Mehmed Paşa da, Adana'da karantinaya alınmıştır (BOA, A.MKT., 34/51; 37/60; 38/34; 38/93).

Mücvir vilayetlerde çıkan salgınlar, aynı zamanda Adana içinde tehdit oluşturmaktaydı. 1847'de Antep'te (Erler, 2010: 96) çıkan kolera, Adana ve çevresindeki karantina tedbirlerinin daha dikkatli uygulanmasına neden oluyordu. Bu sebeple; Adana ve çevresindeki karantina uygulamaları devlet tarafından yakından takip edilmiştir. 1 Ocak 1847'de karantina memurlarının tahaffuz usullerine riayet etmeleri, Karataş İskelesi vekilinin karantina usullerine aykırı

hareket ettiğinin haber alındığı, karantina uygulamalarına herkesin dikkat ve özen göstermesi istenmiştir. 27 Nisan 1847'de surre ve hacıların geçeceği yol üzerinde bulunan Kocaeli, Eskişehir, Bilecik, Konya, Adana, Şam, Halep ve Trablusşam valilerinden gerekli tedbirleri almaları istenmiştir. Bu bağlamda Adana valisi vezir Hasan Hakkı Paşa'dan da gerekli tedbirleri alması istenmiştir. 23 Temmuz 1847'de Surre alayı ve hacılar sağ salim Adana'dan Şam'a teslim edilmiştir. Şam civarı koleradan dolayı bulaşık kabul edildiğinden hacıların ve surre alayının Adana dışında uygun bir mahalde beş gün karantinada tutulmaları ve gerekli tahaffuz tedbirlerinin alınması ve karantina uygulamalarının icrasında gerekli hassasiyetin ve dikkatin gösterilmesi yerel idarecilerden istenmiştir (BOA, A.MKT., 60/88; 93/14; 94/6; 230/22).

Birkaç yıldır ciddi kolera tehdidi altında bulunan Adana'da, alınan bütün karantina ve sıhhi tedbirlere rağmen kolera'nın çıkması engellenememiştir. Nitekim Adana'da ilk büyük kolera salgını, 1848 yılı sonlarında Adana'da üç ay kadar etkili olmuştur (Ayar, 2007: 24). 19 Aralık 1848'de Adana'da devam eden kolera için gerekli tahaffuz tedbirleri alındığı merkeze bildirilmiştir. 28 Aralık 1848'de Adana'da kolera olduğu Ser-askerî makamına da bildirilmiştir (BOA, A.MKT.MHM., 8/96; 9/39). Şimdilik bu salgında kaç kişinin öldüğü ile ilgili belgelere ulaşılamamıştır. Tedbirlerin kısa sürede alınmasından salgınının fazla yayılmadan kontrol altına alındığı söylenebilir.

Adana'da alınan bütün tedbirlere rağmen 1848 yılında kolera salgınının ortaya çıkması üzerine tedbirlerin artırılarak devam ettirildiği anlaşılmaktadır. Suriye üzerinden bölge sürekli kolera tehdidi altındadır. 17 Ocak 1849'da hacıların Adana'da karantinaya alınması istenmiştir (BOA, A.MKT.MHM., 10/12). 21 Mayıs 1849'da Halep valisinden gelen gizli evrakı açan Adana karantina müdürünün uyarılması hususunda Sadaret bir tezkire ile Tophane Müşiri Fethi Paşa'ya bir yazı göndermiştir (BOA, A.MKT., 192/46; 199/60). Bu belgeden, Adana karantina müdürünün merakı yanında alınan tedbirlerde mektupların dahi açılması aynı zamanda işin ne kadar ciddiye alındığının da bir göstergesidir. Karantinahanelerde yeterli sayıda tabip bulundurulması için gerekli bütün tedbirler de alınmıştır. Karantinahanelerde gayr-i Müslim tabipler yanında Müslüman tabipler de

görevlendirilmiştir. 1849-1850'de Adana'da karantina hekimi olarak Mösyö Ortober görev yapmaktadır (BOA, HR.MKT., 31/19).

Adana'ya gönderilen 8 Ocak 1850 tarihli emirde; Surre-i Hümâyûn kafilesinin karantinahanelerde bekletilmesi istenmiştir. 15 Mayıs 1850'de Mekke'den gelenlerin Adana'da karantinada bekletildiği merkeze bildirilmiştir (BOA, A.MKT.UM., 5/58; 6/75). 10 Ekim 1850'de Beyrut ve Adana bulaşık kabul edildiğinden oralardan gelen yolcular hakkında sıhhi tedbirler icra edilerek karantina uygulanması, ayrıca Bahr-i Sefid ve İzmir'de de tahaffuz tedbirlerine dikkat edilmesi istenmiştir (BOA, HR.MKT., 37/11). 20 Kasım 1850'de Adana'da hacıların yeterli sürede karantinada bekletilmeleri yönünde başka bir emir daha gönderilmiştir (BOA, A.MKT.UM., 39/87). Hacıların karantinada uygun süreler bekletilmesi yönünde gönderilen emirlerden, karantinalarda bazı suistimallerin olduğu söylenebilir.

Adana'da 1851 yılında da hacıların bölgeden sağ salim geçirilmesi önemli sorunlardandı. 28 Haziran 1851'de surre emini Ahmed idaresinde bulunan kabile, Adana'da Akköprü adlı yere sağ salim ulaşmış olduğu ve herhangi bir sorun olmadığı merkeze bildirilmiştir. 19 Kasım 1851'de Şam havalisi bulaşık olduğundan bu taraftan gelen hacıların, Adana haricinde çadırlar kurularak karantinaya alınmaları, Adana valisinin gerekli levazım ve eşyaları karantinaya acilen göndermesi istenmiştir. 3 Aralık 1851'de hacıların Adana'da karantinaya alınmaları için çadırların ve eşyaların gönderilmesi Adana valisine arz edilmiştir (BOA, A.MKT.UM., 65/12; 83/31; 87/63-1). 15 Kasım 1852 tarihli ve Zaptiye Müşiri Paşa'ya yazılan yazıda; bazı yerlerde kolera çıktığından durgun suların temizlenmesi ve tenfizat için sıhhi tedbirlerin alınması bütün yerel idarecilerden istenmiştir (BOA, A.MKT.NZD., 65/18). Bu belgelerden, karantinaların şehir dışında kurularak şehrin koleradan korunmaya çalışıldığı görülmektedir. Karantinalar için gerekli alet ve malzemelerin mahallinde karşılanmaya çalışıldığı anlaşılmaktadır. Ayrıca hastalığın yayılmasında etkisi olan durgun su ve bataklıklarla ilgili çalışmalara da özen gösterilmiştir.

Adana haricinde, 17 Aralık 1852'de hacıların karantinaları icra edildikten sonra sağ salim olarak Konya hududuna gönderilmesi istenmiştir (BOA, A.MKT.UM., 124/43). 10 Ocak 1853'te surre alayının Adana'dan sağ salim geçirilmesi için Osman Ağa tayin olunmuştur. Uygulanan sıkı karantina



tedbirlerinden ve sürelerinden özellikle bölgeden geçen memurlar zaman kaybından dolayı şikâyet etmekteydiler. 1853-1854 yılında Hamid valisi de uzun süre karantinada kalmasından dolayı şikâyetini merkeze iletmekteydi (A.MKT.NZD., 72/14; 117/1270).

Adana'ya 1 Kasım 1855'te gönderilen emirde; bölgeden geçen hacıların emniyetli bir şekilde yol almaları için gerekli tedbirleri alması Adana valisinden istenmiştir. 20 Haziran 1856'da Adana valisinden hacıların ve surre alayının geçeceği yollarda gerekli tedbirleri alması, bir kez daha istenmiştir (BOA, A.MKT.UM., 234/72; 240/28).

Hacılar ve surre alayları için alınan tedbirlerin devamlı surette uygulandığı görülmektedir. Alınan karantina tedbirleri sayesinde 9 Ekim 1858'de hacılar sağ salim Şam'dan Adana'ya ulaşmışlardır. 17 Ekim 1858'de Surre alayının Adana'dan, bir fırka asker ile yola çıktığı, kafilenin Gülek Boğazı'na kadar sağ salim ulaştırıldıkları hakkında merkeze bilgi verilmiştir. Bu belgeden sadece salgınlardan korunmak için değil aynı zamanda hacıların ve surre alaylarının güvenlikleri için de azami dikkat gösterildiği anlaşılmaktadır.

Adana ve çevresinde kolera ile mücadeleye yönelik devamlı surette emirler yayınlandığı görülmektedir. 27 Şubat 1860'ta taşrada meydana gelen ölümlerin karantinaya arzuhalle bildirilmesi, ayrıca çarşı, pazar ve mahallelerin temizlenmesi, karantinalara haber verilmeden cenazelerin defnedilmemesi, meydana gelen vukuat ve ölümlerin imamlar ve muhtarlar tarafından hükümete haber verilmesi istenmiştir (BOA, A.MKT.UM., 332/72; 333/66; 398/13). Bu emirle, devlet ölümlerin koleradan olup olmadığını takip etmek istemiştir.

Adana'ya XIX. yüzyılda yerleştirilen muhacirler, Çukurova'nın havasına alışamadıklarından büyük sağlık sorunları yaşamaktaydılar. Başta kolera olmak üzere diğer salgınlarda muhacirler ve ahalinin tedavisi devletin devamlı gündemindedir. 4 Mart 1861'de Adana'ya yerleştirilen muhacirleri tedavi etmek için istihdam olunan Tabip İbrahim ile hekim Babos'a on beşer günlük beş yüzer kuruştan 1.000 kuruş, tıbbi malzemeye 2.000 kuruş ayrıca ilaç için 3.006,5 kuruş harcanmasına izin verilmiştir (BOA, İ.MVL., 447/19888). Bu belgeden sadece muhacirler için doktor gönderilmediği aynı zamanda onlar için kullanılan ilaç ve diğer tıbbi malzeme masraflarının da devlet tarafından karşılandığı anlaşılmaktadır. Adana'da iki üç tabip

olduğu, Mersin iskelesinde karantina tabibi olmadığından muhacirlerin memleket tabipleri tarafından muayene ve tedavi edilmeleri yönünde bir emir yayınlanmıştır. 23 Eylül 1861’de aynı emrin Karaisalı, Tarsus ve diğer sancaklara da verilmesi istenmiştir (BOA, A.MKT.UM., 500/82).

Muhacirler, Çukurova’ya alışamadıklarından, havası daha mutedil yerlere iskân edilmeleri yönünde dilekçeler de vermişlerdir. 15 Eylül 1861’de Adana’ya sevk edilen ancak oranın havasına alışamayan Çerkez muhacirlerinin Sivas ve havalisine sevk edilmesi ve sevkiyat ücretleri ile nakliye masraflarının karşılanması talep edilmiştir (BOA, A.MKT.DV., 67/26).

Hacıların geliş gidişleri devamlı surette kontrol altında tutulmuş, hac ve surre kafilelerinin sağ salim Adana’dan geçişleri ile ilgili İstanbul devamlı surette bilgilendirilmiştir. 25 Eylül 1861’de Surre-i Hümâyûn kafilesinin sağ salim Adana’ya ulaştıkları, Adana hududunda karşılandıkları padişaha arz edilmiştir. Surre kafilesinin 11 Şubat 1862’de Akşehir’den törenle Konya’ya, Konya’dan Adana’ya sağ salim ulaştıkları hakkında merkeze bilgi verilmiştir. 5 Nisan 1862’de Surre-i Hümâyûn ve hacıların Adana’ya bir saat mesafede çadırlar kurularak karşılandığı merkeze bildirilmiştir (BOA, A.MKT.UM., 509/86; 547/64; 552/16). Bu uygulamadan hacıların Adana’ya girmeden önce gerekli kontrollerden geçirildiği anlaşılmaktadır.

Devlet sadece, kolera salgını ile mücadele için değil, aynı zamanda halkın genel sağlık muayeneleri için Adana’ya doktorlar da tayin etmiştir. 1862-1863’te Adana’da muhtaç ve gureba ahalinin tedavisi için Laganpodos adlı doktor münasip miktar maaşla memleket tabibi olarak tayin edilerek Adana’ya gönderilmiştir (BOA, A.MKT.MHM., 284/82).

Hicaz’da 1865’te başlayan kolera salgını Akdeniz limanlarına da yayılmıştır (Özgür, 1999: 124). 1865’te Hama, Şam ve Humus’ta etkili olan kolera; Halep üzerinden Antakya ve Antep’e buradan da Adana, Payas, Tarsus ve Mersin’e sıçramıştır. 1865’te Adana ve köylerinde 5.073 kişi koleradan vefat etmiştir (Ayar, 2007: 30, 31). 7 Aralık 1865’te Adana memleket tabibi bulunan Bohofski, ailesini götürmek için geçen sene izinli olarak vilayetine gitmesine rağmen hâlâ dönmediği, Adana’nın her zaman doktora ihtiyacı olup ayrıca devam eden kolera salgını için de acilen doktora ihtiyaç olduğu, yeni tabip gönderilmesi gerektiği bildirilmiştir.

Doktorlardan Tefvik Salih, Petro Bogos ve Tatos Kirkor'un 1.000'er kuruş harcırahla bölgeye gönderilmesi; Tefvik Salih'in 1.500 kuruş maaşına 500 kuruş daha zam yapılarak memleket tabibi olarak atanması uygun görülmüştür. Gelecek doktorlardan birinin merkezde, birinin Tarsus'ta birinin de çevre köylere gitmesi istenmiştir (BOA, İ.DH., 543/37810).

Görülen salgın üzerine Adana ve çevresinde karantina uygulanmalarına başlanmıştır. 20 Ağustos 1866'da koleradan dolayı Ereğli ve Aksaray karantinaya alınmış, bölgeye acil ilaç gönderilmesi talep edilmiştir. 21 Ekim 1866'da Adana'da koleradan 30-40 kadar ölüm olduğu yönünde haberlerin asılsız olduğunun Adana'dan gelen telgraftan anlaşıldığı, bu sebeple Ceride-i Havadis'e durum ile ilgili açıklamaların yapılması gerektiği belirtilmiştir (BOA, A.MKT.MHM., 360/78; 363/12). Bu belgeden; bölgeden gelen asılsız haberlerin toplum psikolojisi üzerinde bırakacağı etkiyi önlemek üzere devletin, gazeteler yoluyla halkı bilgilendirdiği görülmektedir.

Hicaz'da 1866 salgınından sonra 1868'de yeni bir salgın yaşanmıştır (Erlor, 2010: 96). 1 Temmuz 1868'de Adana'nın havasının ağır olmasından dolayı acil olarak doktora ihtiyaç olduğundan doktor talep edilmiştir. 3 Aralık 1868'de daha önce 1.500 kuruş maaşla Maraş kazası memleket tabibi olan Hasan Sabri Efendi, Adana memleket tabipliğine talip olduğundan gerekli meblağın olması halinde atamanın yapılmasının uygun olduğu belirtilmiştir (BOA, ŞD.ML., 2212/16; ŞD.MLK., 2212/5).

Adana'da bulunan hastanelerin de devamlı surette doktor ve ilaç bakımından takviye edildiği gibi gerekli masraflar için para da gönderilmiştir. Ancak gönderilen paranın tam anlamıyla ihtiyacı karşılayamadığı bu sebeple yerel gelirlerden hastane masraflarının karşılanması yönünde uygulamaların olduğu görülmektedir. 16 Temmuz 1871'de 1858-1859 senesinden Adana, Tarsus ve Karaisalı kazalarına mahsup olmayan 3.558 kuruşun Adana'dan tahsil olunarak elde edilecek paranın hastane masrafına harcanması istenmiştir. 1 Eylül 1872'de Adana'da Gureba Hastanesi için istenilen alet ve edevatın bedeli olmak üzere 6.332,5 kuruş para gerektiği, yaz mevsiminde Adana'ya 50-60 bin civarında başka yerlerden amele ve aciz insanlar geldiğinden bu paranın mahallince, belediyece ve yardım olarak toplanması uygun görülmüştür. 7 Aralık 1872'de Adana'da Memleket Hastanesi için,

Seyhan Nehri üzerinde bulunan değirmenlerden “*su parası*” adı altında ayda 10’ar kuruş alınarak hastane masraflarına harcanması talep edilmiştir (BOA, ŞD., 2115/40; 2117/10; ŞD.DH., 2117/19).

Adana’da karantina tedbirlerine azami derecede özen gösterilmesi devamlı surette yerel idarecilerden istenmiştir. 23 Mart 1873’te hacıların hastalıklardan dolayı karantinaya alınarak tahaffuz tedbirlerinin uygulanması bir kez daha Adana valiliğinden talep edilmiştir (BOA, A.MKT.MHM., 450/80).

Suriye’de 1875’te başlayan salgın Şam’da etkili olmuş, Şam’daki kolera salgınında üç bin kadar nüfus kaybı meydana gelmiştir (Vak’anüvis Ahmed Lûtfî Efendi, 1993: 56). Salgının, kuzeye Adana istikametinde de yayılma ihtimali olduğundan gerekli tedbirler arttırılmış, karantinalarda gerekli özenin gösterilmesi istenmiştir.

Bölgenin havasına uyum sağlayamayan muhacirler, Adana’da büyük sıkıntılar yaşamaktaydı. Devlet, muhacirlerin koleradan etkilenmemesi için azami özen göstermekteydi. 11 Ağustos 1878’de Adana’ya sevk olunan muhacirlerin hastaları için dört nefer doktor ile ilaç gönderilmesi talep edilmiştir. Muhacirlerin büyük kısmı hasta olduğundan ve hastalardan da ölenler olduğundan Ahmet İzzet, Abdullah Şükrü ve Ali Rıza Efendi’ler münasip maaş ve harcırahla Adana’ya tayin edilmişlerdir (BOA., İ.ŞD., 40/2123). 17 Ağustos 1878’de Adana vilayetinde iskân ettirilen muhacirlerin tedavileri için dört tabip daha gönderilmiştir. 20 Ağustos 1878’de Adana civarında muhacirler arasında devam eden hastalığın tedavisi için gönderilecek doktorlar ve ilaçların masrafları olmak üzere; Kozan, Payas, Mersin ve Tarsus’a gönderilecek dört doktora maaş olarak dört bin beş yüzer kuruş gönderilmiştir. 18 Kasım 1878’de Çukurova’ya sevk edilen muhacirlerin, Çukurova’nın havasından dolayı büyük çoğunluğu kolera gibi salgın hastalıklara yakalanıp, hastalıktan dolayı ölümler meydana geldiği, muhacirlerin havası uygun köylere gönderilmesi ve 4.500 kuruş maaşla dört doktor ve 2.000 kuruş maaşla bir de eczacı görevlendirilmesi, gerekli sıhhi tedbirlerin alınması, doktorların Mersin, Adana, Kozan ve Payas’a gönderilmesinin uygun olacağı belirtilmiştir. 3 Aralık 1878’de Adana ve havalisinde zuhur eden hastalıktan dolayı, doktor, eczacı ve ecza malzemesi gönderilmiştir (BOA, ŞD., 2416/43; 2416/46; 2418/12; ŞD.ML., 2418/12). Rusların Erzurum ve çevresine gelmesiyle Erzurum yöresinden göçmenler,

Maraş ve Adana yöresine kaçmak zorunda kalmışlar, bunlar beraberlerinde kolera salgınlarını da getirmişlerdir (Özdemir, 2005: 252). Ayrıca güneyden Suriye üzerinden gelen kolera tehdidi, XIX. yüzyıl boyunca devam etmiştir.

Adana'ya doktor tayinlerinin düzenli olarak yapıldığı, gibi giriş çıkışların yoğun olduğu gümrüklerde de doktor bulundurulması yönünde tedbirler alınmıştır. 26 Nisan 1882'de Adana memleket tabipliğine Praskova tayin edilmiştir (BOA, ŞD., 2212/5). 27 Kasım 1886'da Akka, Rodos, Trablusgarp ve Adana'da devam eden koleradan dolayı gümrük merkezlerine bir hekim gönderilmesi talep edilmiştir (BOA, DH.MKT., 1387/112).

Adana'da kolera ile mücadele 1880'li yıllarda da itina ile sürdürülmüştür. 25 Eylül 1887'de Adana ve çevresinde alınan sıhhi tedbirler, Sıhhiye Nezaretine bildirilmiştir (BOA, DH.MKT., 1487/19). Adana ve çevresindeki kolera salgınlarında doktor ihtiyacı arttığından hemen Adana ve çevre kazalara doktor gönderilmiştir. Sıhhiye müfettişleri gönderilmek sureti ile salgının gidişatı ve alınan tedbirler devamlı surette teftiş edilmiştir. 1888-1889 yılındaki salgında Tıbbiye mezunu Salih Efendi gönderilmiş, ancak hastalık Tarsus'ta ve köylerinde de yayılınca Bogos Efendi ile Doktor Tatos Efendi de ikişer bin kuruş maaşla bölgeye gönderilmiştir (BOA, A.MKT.MHM., 345/36-3). 1888 yılı sonlarında Adana'da koleradan nüfus kayıpları başlamıştır. 15 Aralık 1888'de Antep'te iki gün içinde 14, Kilis'te beş vefat, Adana'da üç musab, bunlardan evvelki musablardan iki vefat olup Adana mülhakatında kolera olmadığı görülmüştür. Salgında Adana merkezde ölümler meydana gelmiş, kazalarda ölümler meydana gelmemiştir. Bu salgın esnasında bölgede görevli doktorlar, hizmetleri karşılığında taltif edilmiştir. 21 Ekim 1889'da Adana memleket tabibi Derviş Efendi'nin taltif edilmesi talep edilmiş gerekli tahkikatın yapılması istenmiştir (BOA, DH.MKT., 1668/81; 1784/36).

Adana civarında XIX. yüzyılda gerekli sıhhi tedbirlerin tamamı devlet tarafından alınmıştır. Bölgeye devamlı surette doktor takviyesi yapıldığı gibi birtakım yeni sağlık kuruluşları da açılmak sureti ile bölge halkının tedavisi ve salgınla mücadelede önemli adımlar atılmıştır. 1890 salgını esnasında Adana bulunan Şerafeddin Mağmumi, Adana'daki hastanede doktor ve ilaç bulunmadığını belirtmiştir. Adana Belediye Hastanesinin içinde bulunduğu kötü durum hakkında *“Adana'nın Belediye Hastanesi ne zaman gözüümün önüne gelse dehşetten tüylerim*

*ürperiyor... Taşların üstüne birer ot minder serilmiş. Düzinelerle garipler kendi giysileriyle üzerinde inleyip duruyor. Yaralılar, bereliler kendi kokmuş, kirli mendil ve yemenileriyle, entari parçalarıyla yaralarını sarmışlar. Sabahları belediye hekimlerinden biri şöyle dolaşıp, eczaneden hazırlatılarak getirilmiş, “Hint yağı, İngiliz tuzu, Sulfato” gibi birkaç sınırlı ilacı dağıttırıyor. Koğuşlara kokudan girmek olanağı yok, hele ırgat pazarı olunca hastalar avluda, bahçede, kapının önünde, gebelerine sarılıp yatıyorlar. En son kolera nedeniyle özel bir hastane yapılması için İstanbul’dan ödenek verildi ve belediye bunu Gureba Hastanesi halinde muhafaza etmeye karar verdi.” (Mağmumi, 2008: 11, 175). Koleradan dolayı alınan tahaffuziye tedbirleri halk tarafından memnuniyetle karşılanıyor. Halk şükran duygularını zaman zaman padişaha kadar ulaştırıyordu. (Vak’anüvis Ahmed Lûtfî Efendi, 1988: 143). Salgında askeri doktorlar da ahalinin tedavisinde görevlendirilmiştir. 1890’da Adana’da yerel askeri fırka hekimi olan Behiç Bey’in de ahalinin tedavisinde hizmetleri olduğu anlaşılmaktadır (Mağmumi, 2008: 176).*

Adana’da 1890’lı yıllar koleranın en zirvede olduğu yıllardır. 1890’lı yıllarda büyük kolera salgını yaşanırken Osmanlı Devleti, sağlık işlerini yönetmek için Bonkofski<sup>8</sup> adlı bir yabancıyı işbaşına getirmiş ona paşalık rütbesi de vermiştir. Bonkofski Paşa, “*ser- kimyager-i şehriyârî*” ve “*hıfzıssıhha ser-müfettişliği*” görevlerinde bulunmuş, 1892’de “*Dersaadet ve bi’l-umûm vilâyât-ı şahâne hıfzıssıhha ser-müfettişliği*”ne tayin edilmiştir. Bu görevi esnasında Adana başta olmak üzere diğer Anadolu vilayetlerindeki kolera salgınlarıyla yakından ilgilenmiştir. Bonkofski Paşa, Anadolu’daki büyük kolera salgınları esnasında devletin sağlık alanında ön plana çıkan görevlilerinden olmuştur (Günergun, 1992: 234).

Kolerayla mücadelenin daha etkili olması için Osmanlı toprakları; Anadolu, Suriye ve Arap vilayetleri olarak bölgelere ayrılmıştır. Şerafeddin Mağmumi de genç bir doktor olarak önce Bursa-Balıkesir yöresinde kolera ile mücadele etmiş, buradaki başarılarından dolayı Adana, Şam ve Beyrut taraflarına sıhhiye müfettişi olarak atanmıştır. Şerafeddin Mağmumi’nin emrine dört hekim ve iki tütsü memuru ile

<sup>8</sup> Bonkofski Paşa’nın adı Bongowsky (Mağmumi, 2008: 10) ve Bonkowski (Ayar, 2007 :40; Günergun, 1992: 229) şeklinde geçmektedir. Paşa’nın kendi mühründe Bonkofski şeklinde yazıldığı için bu yazım tercih edilmiştir

sekiz sandık tıbbi ecza ve bir o kadar da tütsü makinası verilmiştir (Mağmumi, 2008: 10, 151, 164).

Tarsus kolerasından sonra Adana'ya dönerek 10 gün orada kalan Şerafeddin Mağmumi, Adana'daki kolera salgını ile ilgili önemli bilgiler vermiştir. *“Birkaç gün önce gelen ve öğleyin kaleme gider gibi handan çıkıp o gün hastalığa yakalananların ve ölümlerin sayısını merkeze haber vermekten başka bir iş görmeyen karantina müfettişinin valinin tarafını tutması güçlükleri bir kat daha arttırmakta idi. Koleralılara özel baraka biçiminde hastane yapılmasına İstanbul emir vermişti. Bunu kentin uzağında, yüksekçe bir yerde yapacak yerde tam kentin karşısında nehrin kenarında ve su düzeyiyle bir hizada ve yere inşa, sözlü ve yazılı protestolarımıza rağmen karar verdiler. Vakti ki barakalar açıldı. O zamana kadar temiz kalan nehrin çıkışına kadarki köyler ve bucaklara sularla hastalık bulaşarak binlerce kişiyi kırdı geçirdi.”* (Mağmumi, 2008: 186).

Her yıl tarım mevsiminde Adana'ya, Kayseri, Niğde, Harput, Diyarbakır ve Sivas taraflarından 100 bin kadar gureba işçi toplanmaktaydı. Salı günü kurulan *“ırgat pazarı”*na gelirlerdi. Adana sokaklarında insan seli olurdu. İş sahipleri bu ameleleri topraklarında çalıştırırlar, günde iki öğün yemek verirlerdi. Ancak genelde simsiyah ve küflenmiş ekme ve kokmuş yağla pişmiş yemek verdiklerinden sağlık durumları ciddi tehdit altındaydı. Yakıcı güneşin altında çalışıp, geceleri açıkta geçirip, sağlıksız yiyeceklerle beslenen işçilerin çoğu ölmekteydi. Şerafeddin Mağmumi, Adana'ya sıhhiye müfettişi olarak geldiğinde işçilerin bu kötü sağlık durumlarını düzeltmek için yörenin önde gelen aileleri ve eşrafı ile bir komisyon kurmayı başarmıştır (Mağmumi, 2008: 175).

Adana'da 1890 salgını ile ilgili yapılan çok sayıdaki yazışma aynı zamanda Adana'da salgının seyri hakkında önemli bilgiler vermektedir. Adana'da 1890 yılının ilk altı aylık döneminde kolera'nın etkili olmadığı görülmektedir. Devlet, daha önceki salgınlarda üstün hizmeti görülen doktor ve memurları taltif etmiştir. 18 Haziran 1890'da daha önce Gureba Hastanesi tabipliği yaparken iki senedir Adana Memleket tabipliğinde bulunup üstün hizmetleri görülen Derviş Efendi'nin taltif edilmesi gerektiği Adana valisi tarafından talep edilmiştir (BOA, İ.DH., 1211/94815). 10 Eylül 1890'da Adana memleket tabibi Derviş Efendi'nin taltifi uygun görülmüştür (BOA, DH.MKT., 1759/108).

Adana yönünde salgın, 1890 Eylül ayından itibaren baş göstermiştir. Bu sebeple, hemen karantina ve sıhhi tedbirler alınmaya başlanmıştır. 22 Eylül 1890'da Halep ve Suriye'ye karşı kordon kurulması, memur ve gardiyan istihdam edilerek maaşlarının tesviye edilmesi için şimdilik 25 bin kuruş ile Adana'da kurulacak tahaffuzhanelerin masrafları olarak da 30 bin kuruş kadar paranın tesviye edilmesi istenmiştir. Alınan tedbirlere rağmen Adana'ya kolera ulaşmış ve ölümlere neden olmaya başlamıştır. Ölümler ve alınan tedbirlerle ilgili olarak Sıhhye Nezareti ile Mabeyn-i Hümayûn Başkitabet dairesine bildirilmiştir (BOA, DH.MKT., 1763/99; 1789/56).

İlaç temini için eczanelerin yetersiz olması, sağlık koşullarının iyi olmaması gibi sebepler salgının şiddetini arttırmıştır. Adana'da bu yıllarda altı eczane olmasına rağmen, sağlık durumu iyi değildir. Evler lağimsız olduğundan pis sular, sokak aralarında akmakta olup, kokuşmuş çamurluklar oluşmuştur. Mahalle ve sokakları pislik içinde olmasında Adana, temizlik yönünden acınacak durumdadır (Mağmumi, 2008: 174).

Adana'daki koleranın Konya yönünde ve Anadolu içlerinde yayılmasını engellemek için yeni tahaffuzhaneler inşa edilmiştir. 21 Kasım 1890'da Konya ile Adana arasında Akköprü adlı yerde tahaffuzhane teşkil edilmesi ve Mersin yönünden Konya'ya geleceklerin karantinaya alınması kaç tabip ve memur istihdam edileceğinin bildirilmesi ve gerekenin yapılması istenmiştir (BOA, DH.MKT., 1783/43). Belgelerden anlaşıldığına göre, kasım ayı içinde Adana ve çevresinde 30-40 kişi hastalığa yakalanmış iken, 10-15 kişi kadar vefat meydana gelmiştir (Bk.: Tablo-1).

Adana ve çevresindeki vilayetlerde salgının çok şiddetli devam ettiği belgelerden anlaşılmaktadır. Trablusşam ve Lazkiye'de tahaffuz kordonları tesis edilmiştir. Hastalığın şiddeti artarak devam ettiğinden güvenlik ve muhafaza tedbirleri daha da arttırılmıştır. 9 Aralık 1890'da vilayet hududunun zaptiye ile muhafaza altına alınması hastalık ortadan kalkıncaya kadar istihdamların devam etmesi istenmiştir (BOA, DH.MKT., 1789/100; 1790/7; 1790/13). 20 Aralık 1890'da Halep'te ortaya çıkan kolera Adana'ya sirayet ettiği halde gerekli tedbirin alınmadığı belirtilmiştir (BOA, Y.PRK.AZJ., 18/30). 23 Aralık 1890'da Adana vilayeti dahilinde kolera zuhurundan dolayı tabiplerden bazılarının köylere gönderildiği,



bazılarının hastalık tedavisi ile meşgul olduğu, eczanelerin durumlarının araştırılması için uygulanacak muamele hakkında Adana valiliği merkeze bilgi vermiştir. 23 Aralık 1890'da 25 günden beri Adana ve mülhakatında kolera olmadığı vilayetten gelen telgraftan anlaşılmıştır. Kâhtâ kazasında iki, bazı köylerde birkaç vefat olup yalnız bunun sebebi anlaşılamamıştır. Hastalık mahallinde bir tahaffuzhane kurulup, bölgeye doktorlardan oluşan bir tıbbi heyet gönderilmiştir (BOA, DH.MKT., 1794/99; 1801/144; 1801/155). 24 Aralık 1890'da Adana'da bir aydır devam eden koleranın çevreye sirayet etmemesi için gayret sarf edildiği, ancak bazı yerlerde tenfizat memurlarına muhalefet edildiği böylelikle tedbirlerin icrasında gecikmeler olduğundan bu kimselerin tembih olunmaları gerektiği Adana valisi Şakir tarafından merkeze bildirilmiştir (BOA, Y.MTV., 47/58). 30 Aralık 1890'da Adana'da kolera için yeterli sayıda tabip bulunduğu, ancak münasip maaşla iki nefer tabibin süratli bir şekilde gönderilmesi istenmiştir. Belediye tabiplerinden ve Mekteb-i Tıbbiye-i Şahaneden de tabip tedariki yapılabileceği belirtilmiştir. 31 Aralık 1891'de Adana'da kolera vukuatı olmamış ve mülhakatında vukuat olmadığı ayrıca Trablus, Beyrut ve Halep'te koleranın seyri ile ilgili Sıhhiye Nezaretine bilgi verilmiştir (BOA, DH.MKT., 1796/78; 1796/111). Adana'da aralık ayı içinde ise 200 kişi kadar hastalığa yakalanmış, 100 kişi vefat etmiştir. Aralık ayı içinde ölümlerin ve hastalığın hızlı bir şekilde arttığı görülmektedir. (Bk. Tablo-2).

Salgın 1891 yılının ilk aylarında koleranın şiddeti azalmaya ve bazı bölgelerde tamamen ortadan kalkmaya başlamıştır. Ancak Sıhhiye Nezareti ve Mabeyne bölgeden hastalıkla ilgili raporların gönderilmesine devam edilmiştir. 4 Ocak 1891'de Adana, Halep ve Mamüratülaziz'de iki gün zarfında koleradan vukuat olmadığı Sıhhiye Nezaretine bildirilmiştir (BOA, DH.MKT., 1797/62). Ocak 1891'de Kasım/Teşrin-i saninin 15. gününden 25. gününe kadar musab ve vefat meydana gelmemiş, daha sonraki iki gün içinde bir musab meydana geldiği hakkında bilgi verilmiştir (BOA, Y.PRK.ZB., 7/23). 6 Ocak 1891'de Aralık/Kanun-ı evvel'in 21. gününden 24. gününe kadar Adana'da bir vukuat olmadığı Mabeyn-i Hümâyûn Başkitabetine bildirilmiştir. Ayrıca aynı günlerde Halep ve Trablusşam ile Trablusşam iskelesinde de kolera vukuatı meydana gelmemiştir. 7 Ocak 1891'de 4. ve 5. Ordu mıntikasında olan Adana, Harput ve Trablusşam'da son iki gündür bir vukuat olmadığı hakkında merkeze bilgi verilmiştir (BOA, Y.PRK.ASK., 68/57). 12

Ocak 1891 tarihli rapora göre; Humus'ta kolera olmadığı, eski musablardan iki vefat, Trablus iskelesinde beş kişi koleradan, üç kişi de farklı hastalıklardan vefat etmiştir. Beşinci Ordu'dan gelen telgrafta; cumartesi gününden pazar gününe kadar Adana'da iki musab, iki vefat vardır. Pazartesi 11 musab, salı günü dokuz musab, iki vefat olduğu 12 Ocak 1891'de Ser-askerî makamına da bildirilmiştir. Kasım/Teşrin-i sanininin 29. günü Adana'da üç musab, iki vefat ertesi gün beş musab bir vefat, Kanun-ı evvelin/Aralık birinci günü beş musabdan üç vefat meydana gelmiştir. Teşrin-i saninin/Kasım 28. gününden itibaren Halep'te vukuat olmamış, Kilis'te beş, Urfa'da dört, Antep'te iki vefat, Trablusşam'da 22 musab, 13 vefat Trablusşam iskelesinde bir musab, iki vefat, Beyrut'ta vukuat olmamıştır. Durum hakkında 13 Ocak 1891'de Mabeyn-i Hümâyûn Başkitabetine bilgi verilmiştir (BOA, Y.PRK.UM., 20/29). 13 Ocak 1891'de Teşrin-i sanininin 29. günü Adana'da koleradan üç musab, iki vefat ertesi gün beş musab, bir vefat, Kanun-ı evvel'in birinci günü beş musabdan üç vefat, Halep'te 10 kadar, Kilis'te iki gün zarfında beş, Urfa'da dört, daha sonraki günlerde 33, Antep'te iki vefat; Trablusşam'da 22 musab, iskelesinde 15 vefat, bir musab meydana gelirken aynı günlerde Beyrut'ta kolera görülmemiştir. 15 Ocak 1891'de Adana'da kolera'nın ortaya çıkmasından beri mevcut doktorun yeterli olmadığı, maaşıyla beraber iki tabibin süratli bir şekilde vilayete gönderilmesi istenmiştir. 15 Ocak 1891'de dün ve evvelki gün Adana ve mülhakatında kolera görülmediği merkeze bildirilmiştir. Aynı gün Adana'da devam eden kolera salgını ile ilgili olarak Sıhhiye Nezareti'ne de bilgi verilmiştir (BOA, DH.MKT., 1791/125; 1792/78; 1792/88; 1800/9). 18 Ocak 1891'de 5. Ordu tarafından da Adana'da kolera olmadığı telgrafla Seraskeri makamına da bildirilmiştir (BOA, Y.PRK.ASK., 68/99). 19 Ocak 1891'de 22 günden beri Adana ve mülhakatında kolera görülmediği Sıhhiye Nezaretine bildirilmiştir (BOA, DH.MKT., 1800/93).

Aynı zamanda geçen aralık ayı ile ilgili bilgiler ocak ayı içinde de merkeze gönderilmeye devam etmiştir. 20 Ocak 1891'de Adana'da kolera vukuatı olmadığı ve hastalıktan eser kalmadığı hakkında da Sıhhiye Nezareti ve Mabeyn-i Hümâyûn Başkitabetine bilgi verilmiştir. 24 Ocak 1891'de Adana ve Beyrut'ta koleradan eser kalmadığı ancak Trablusşam iskelesinde bir şüpheli ölüm meydana geldiğinden ona göre tedbirlerin alınması ve durumun seyri hakkında Sıhhiye Nezareti ve Mabeyn-i Hümâyûn Başkitabetine bilgi verilmesi istenmiştir. 19 Ocak 1891'de 1888-1889 yılı

aralık ayının dördüncü günü saat 10'dan ertesi gün saat 10'a kadar Adana'da koleradan üç musab olup vefat olmadığı, beşinci gün beş kişi ve eski musablardan bir vefat olup, ayın dördünden altısına kadar Halep'te vukuat olmamış, üçüncü gün Urfa'da 11, dördüncü gün dokuz, iki gün zarfında Antep'te iki, Kilis'te üç vefat, Halep ve Trablusşam'da 19 musab ve bunlardan ve eski musablardan 27 vefat, altıncı gün 21 musab, 13 vefat olurken Trablusşam iskelesinde musab ve vefat meydana gelmemiştir. 20 Ocak 1891'de aralık ayının altıncı günü saat 10'dan ertesi gün saat 10'a kadar Adana'da koleradan üç musab ve eski musablardan iki vefat ve bir gün sonra üç musab, bir vefat, Adana mülhakatında dört gündür vukuat olmadığı merkeze bildirilmiştir. 21 Ocak 1891'de 24 günden beri Adana vilayet dahilinde kolera görülmediği Sıhhiye Nezaretine bildirilmiştir. 9 Şubat 1891'de 1890 aralık ayının 25'inden 29'una kadar Adana'da kolera vukuatı görülmediği Adana valiliğinden alınan telgraftan anlaşılmıştır (BOA, DH.MKT., 1793/151; 1794/14; 1798/125; 1801/59; 1801/98; 1802/31). 1891 yılının ocak ayında Adana'da salgın etkisini sürdürmüş bu sürede 30-35 kişi koleraya yakalanırken 10-15 kişi ise vefat etmiştir.

Salgın anında doktor ihtiyacı arttığından Adana'ya devamlı surette doktor takviyesi yapılmaya devam edilmiştir. 17 Şubat 1891'de koleranın ortadan kaldırılması için Adana'da kolera zuhurunda yeterli sayıda tabip olmasına rağmen, durumun ciddiyetinden dolayı hemen iki tabibin daha gönderilmesi talep edilmiştir. Bunun üzerine Mekteb-i Tıbbiye'den iki tabip daha gönderilmesi uygun görülmüş, 1.500 kuruş maaşla Kirkoris Hamcayan'ın talebi üzerine adı geçen tabip de Adana Belediye tabipliğine 2 Şubat 1891 tarihi ile atanmış ve durum hakkında Sıhhiye Nezaretine bilgi verilmiştir (BOA, DH.MKT., 1810/64).

Şubat ayında da bölgeden salgının seyri ile ilgili raporlar gönderilmeye devam edilmiştir. 4 Şubat 1891'de Adana ve Halep'ten gelen yolcuların tıbbi muayenelerinin yapılması, İskenderun'dan Anamur'a kadar denizden kordonun kaldırılması, ayrıca İskenderun'dan Trablusşam'a kadar olan karantinanın da beş gün tenzil edilmesi istenmiştir. 5 Şubat 1891'de, 1890 aralık ayının 21'inden 24'üne kadar Adana, Halep ve Mamuratülaziz ile Trablusşam ve iskelesinde herhangi bir vukuat olmadığı Mabeyn-i Hümâyûn Başkitabeti ile Sıhhiye Nezaretine bildirilmiştir. 7 Şubat 1891'de Halep, Adana ve Mamuratülaziz'de artık hastalık

görülmendiğinden Mamuratülaziz’de bulunan kordonların peyderpey kaldırılması istenmiştir. 8 Şubat 1891’de Adana vilayeti tarafından daha önce talep edilen doktorların gönderilmesine gerek olmadığı, eğer doktor gönderilecekse maaş ve diğer masraflarının nasıl karşılanacağı sorulmuştur. Bu belgeden artık Adana’da salgının önünün alındığı doktora ihtiyaç olmadığı anlaşılmaktadır. 9 Şubat 1891’de Adana ve mülhakatında kolera olmadığı, ayrıca Mamuratülaziz ve Beyrut’ta da koleradan eser görülmediği, Kâhtâ kazasında daha önce kurulan kordonun da kaldırıldığı Sıhhiye Nezareti ve Mabeyn-i Hümayûn Başkitabetine bildirilmiştir. 10 Şubat 1891’de Adana ve Halep’te koleranın külliye bertaraf olduğu, Adana vilayetine gönderilmesi kararlaştırılarak Antalya’ya sevk olunan ve şu anda Antalya’da bulunan muhacirlerin havaların ısınmasından önce bu mevsimlerde vapurlarla iskân mahalleri olan Adana’ya sevkleri için gerekenin yapılması ancak bazı muhacirlerin Adana’ya gönderilmeyerek Burdur’da miri araziden olan 47 dönüm arazi üzerine Çerkez muhacirlerinin iskânlarının münasip olduğu bildirilmiştir. Durum hakkında Konya valiliğine gerekli emir verilmiştir (BOA, DH.MKT., 1797/107; 1798/47; 1798/67; 1805/82; 1807/14; 1810/50). Yukarıdaki yazışmalardan 1891 Şubat ayından itibaren Adana’da koleranın etkisinin tamamen ortadan kalktığı anlaşılmaktadır. Hastalığın ortadan kalkmasıyla muhacir iskânına devam edilmiştir.

Kolera salgını esnasında hizmeti görülen doktor ve memurların da taltif edilerek ödüllendirilmesi görevli personelin çalışma şevkini arttırmıştır. Koleranın etkisini kaybetmesi ile bölgede hizmet eden doktorlar ödüllendirilmiştir. 12 Şubat 1891’de Adana memleket tabibi Derviş Efendi’nin taltif edildikleri vilayete bildirilmiştir. 21 Şubat 1891’de Adana vilayeti dahilindeki kolera için tabiplerden bir kısmı civar köylere giderek, bir kısmı da hastalığı tedaviye devam ettiği, hatta bazı eczanelerin de yardıma muhtaç olduklarından, tabiplerin kendi canlarını tehlikeye atarak hizmetleri ile hastalığın hafiflediği, tabiplerin hizmetlerinde itina ile çalıştıkları bu sebeple hizmetleri görülen tabipler ile eczanelerin ödüllendirilmelerinin yerinde olacağı Adana vilayetinden istenmiştir (BOA, DH.MKT., 1808/84; 1811/85).

Mart ayı girmesiyle hastalık artık büyük ölçüde ortadan kalkmıştır. Ancak durumun hassas olmasından dolayı sıhhi tedbirlerin alınmaya devam ettiği

görülmektedir. 15 Mart 1891'de Halep ve Adana'da kolera hastalığının azalmasıyla karantina ve kordon tedbirlerinin kaldırılması ancak hastalığın tekrar zuhur etmemesi için gerekli tedbirlerin alınmaya devam edilmesi istenmiştir (BOA, MV., 63/47). 8 Nisan 1891'de Adana'ya gönderilen emirde; koleranın tekrar ortaya çıkması halinde izlenecek yollar ve alınacak tedbirlerle ilgili Sıhhiye layihasının Mekke, Medine, Halep, Maraş ve Diyarbakır vilayetlerine de gönderilmesi Şurâ-yı Devlet tarafından karar altına alınmıştır. Bütün vilayetlerin hastalığa karşı dikkatli olmaları ve sıhhi tedbirleri almada dikkat ve itina göstermeye devam etmeleri istenmiştir.

Sadaret ve Sıhhiye Nezaretinden emirler gönderilmeye devam etmiştir. Bu emirlerde; takip edilecek yollar hakkında önemli açıklamalara yer verilmiştir. 12 Nisan 1891'de Adana ve Halep başta olmak üzere çeşitli yerlerde görülen kolera ortadan kalkmışsa da koleranın tekrar zuhur etme ihtimali yüksek olup, sıhhi tedbirlerin uygulanmaya devam etmesi için Sıhhiye Nezaretince vilayetlere bir layiha gönderilmiştir. Bu layihada alınacak tedbirlerle ilgili önemli açıklamalarda bulunulmuştur. Kolera görülen evler, su ve kimyevi maddelerle yıkanmalıdır. Koleralı hastaların defnedildiği mezarlıklar tekrar kireçlenmelidir. Yeni definler, yerleşim yerleri dışındaki boş alanlara yapılmalıdır. Hela, lağım ve kanallar düzenli olarak temizlenmeli; su, kanal ve boruları, lağım ve pis su geçen yerlerden uzaklaştırılmalıdır. Ayrıca lağım ve pis su geçen yerlerden geçen kanallar düzenli olarak kontrol edilip su kanallarına pis suların karışması engellenmelidir. Sıhhiye memurları ve hükümet memurları gerekli kontrolleri dikkatli ve itinalı bir şekilde yapmalıdır. Adana ve Mersin ile civar köylerde kolera için gerekli tedbirler alınmalıdır.

Özellikle hükümet tabiplerince kurulacak komisyonlar ile tıbbi müdahale yapılmalı, okul, kışla, hapisane gibi yerler bu komisyonlarca denetlenmelidir. Mahalli idareciler bir mahalde kolera görüldüğünde hemen sıhhi tedbirleri uygulamaya koymalıdır. Bir yerde hastalık görülürse, hastalık doktorlar tarafından tahkik edilmeli, eğer hastalığın kolera olduğu kesin olarak anlaşılırsa, hemen kordon ve tahaffuz tedbirleri uygulanmalı, bulaşık yerlerden gelen yolcular muayene edilmelidir. Ayrıca ihtiyat amacıyla tahaffuzhanelerde belirtilen günler boyunca bekletilmelidir. Temizlik işlerinde sülfat kullanılmalı, ayrıca kimyasal maddeler de temizlikte kullanılmalıdır. Sülfat ve diğer kimyasal maddelerin karıştırılarak elde

edilecek karışımla eller ve yüzler yıkanmalıdır. Hastalıktan vefat edenlerin definlerine azami dikkat edilmeli, mezarlar definden sonra kireçlenmelidir. Tahaffuzhanelerde bekletilen hastaların eşyaları kaynar sular içinde bekletildikten sonra yıkanarak kurutulmalı, yatak, yorgan ve diğer eşyalar da kükürtle temizlendikten sonra güneşte kurutulmalı; eğer gerekli görülürse eşyalar yakılarak imha edilmelidir. Hastalık çıkar çıkmaz, yerel idareciler en kısa sürede telgrafla merkeze durumu bildirmeli ayrıca en hızlı şekilde sıhhi tedbirleri uygulamaya koymalıdır. Özellikle emniyet, kordon ve tahaffuz tedbirleri alınarak kurulacak kordonlarla hastalığın yayılması engellenmelidir. Tahaffuzhaneler için bütün eşyalar eksiksiz olarak temin edilmeli, ayrıca kordonlarda yeterli sayıda zabıt, asker ve memur görevlendirilmelidir (BOA, İ.MMS., 120/5171).

Bu layihaya uygun olarak Adana'da sıhhi tedbirlerin alınmaya devam edildiği anlaşılmaktadır. Özellikle, bölgede tahaffuzhane ve karantina uygulamalarına devam edilirken doktor tayinlerine de devam edildiği görülmektedir. 12 Temmuz 1891'de koleradan dolayı üç mahalde tahaffuzhane teşkil edilerek, vilayet hududu tamamen kordon altına alınmıştır. 28 Temmuz 1891'de Adana, Halep ve Diyarbakır'da kurulan tahaffuzhaneler için tıbbi eşya satın alınarak gönderilmesi gerektiği Ser-askerî makamına bildirilmiştir. 9 Ağustos 1891'de Adana vilayeti için askeri tabipler gönderilmesi talep edilmiştir. 18 Ağustos 1891'de Adana'ya tayin edilen askeri tabiplerin görevleri başına gönderilmesi istenmiştir. 19 Eylül 1891'de daha önce tayin olunmalarına rağmen hala gelmeyen iki askeri tabipten başka iki tabibin daha tahaffuzhane ve kordonlarda istihdam edilmesi istenmiştir (BOA, DH.MKT., 1849/108; 1853/12; 1857/71; 1860/22; 1869/19).

Koleranın yayılmasını önlemek için sadece karada değil denizden de karantina tedbirlerinin uygulandığı görülmektedir. 29 Eylül 1891'de Beyrut tahaffuzhanesinde tedbir alınması, Mersin ile Trablusşam arasında hastalığın yayılmasının engellenmesi için görevlendirilen Hayreddin vapurunun Mersin ve Trablusşam'dan gelecek yolcuların karantinaya alınması için gerekli tedbiri alması talep edilmiştir. Halep, Sivas ve Mamüratülaziz yönlerinde de sıhhi tedbirlerin alınması, yeterli sayıda asker görevlendirilmesi, bulaşık yerlerden gelen yolcuların 10 gün karantinaya alınması, geri dönecek hacıların da 20 gün karantinaya alınması istenmiştir.

Bu esnada bölgeye doktor tayinleri yapıldığı gibi ilaç ve diğer sıhhi malzemeler ile doktor ve memurların maaşları ve diğer masraflar için de para gönderilmeye devam edilmiştir. 9 Ekim 1891'de Adana, Şam ve Sivas'a tayin edilen 11 askeri doktorun maaş ve harcırahları ile Eczacı Müteahhidi Dimitraki Efendi'den satın alınan ilaçların masraflarının ödenmesi ile ilgili muamelenin yapılması istenmiştir (BOA, DH.MKT., 1872/120; 1887/19).

Eylül ayından sonra Suriye'de koleranın tekrar ortaya çıkması tedbirlere devam edilmesinin haklılığını da ortaya koymaktadır. Suriye ile irtibatlı olan Adana ve diğer vilayetlere durum ve alınacak tedbirlerle ilgili emirler gönderilmiştir. 20 Ekim 1891'de Şam'da kolera zuhurundan dolayı koleranın çevreye sirayetinin engellenmesi için Dersaadet'ten tabip gönderildiği, bu esnada Diyarbakır ve Mamüratülaziz'e gönderilecek altı doktorun da acilen Suriye'ye gönderilmesi, Sivas ve Adana'ya da kordonlar için nefer ve tabip gönderilmesi, Sivas, Adana ve Suriye'ye gidecek olan tabiplerin maaş ve harcırahlarının ödenerek maaş ve harcırah pusulalarının Sıhhiye Nezaretine gönderilmesi istenmiştir. 26 Ekim 1891'de Halep'teki salgının Konya yönünde ilerlemesini engellemesini istenmiş, Gülek Boğazı ile Fenike ve Kalkan iskelelerinde görevli olan gardiyan ve memurların maaşlarının ödenmesi talep edilmiştir. 24 Kasım 1891'de Adana'da tahaffuzhanede görevlendirilen Süvari I. Alayı Tabibi Kol Ağası Ali Efendi'nin acilen görev yerine gitmesi istenmiştir. 29 Kasım 1891'de Halep'te devam eden kolera salgınının Konya taraflarına ilerlemesini engellemek için Gülek Boğazı ile Akdeniz sahilinde Kalkan ve Fenike iskelelerinde istihdam edilen gardiyan ve memurların maaşlarının sıhhiye tahsisatından ödenmesi talep edilmiştir. Bu ikinci emirden kordonlarda görevli doktor, gardiyan, zaptiye ve diğer memurların maaşlarını düzenli alamadıkları anlaşılmaktadır. 2 Aralık 1891'de Adana'da koleranın çevreye sirayetinin engellenmesi için teşkil olunacak kordonlarda istihdam olunmak üzere görevlendirilecek efradın maaşlarının zamlı verilmesi ve harcırahlarının sıhhiye tahsisatından ödenmesi, ayrıca Seyyar Topçu Birinci Alay tabiplerinden Hüseyin Bey ile Süvari Birinci Alay tabiplerinden Kol Ağası Ali'den başka kordonlar için yeni tabip istihdam edilmesi gerektiği belirtilmiştir (BOA, DH.MKT., 1880/42; 1882/100; 1884/9; 1893/112; 1896/46).

Hizmeti görülen doktorların taltif edilmesi yönünde talepler vilayetten gelmeye devam etmiştir. 29 Kasım 1891’de Adana belediye tabibi Derviş Efendi’nin hizmetlerinden dolayı taltif edilmesi talep edilmiştir. Doktorların gerçekten çok zor şartlarda çalışması ve devamlı surette hastalığa yakalanma ihtimalleri sebebiyle, doktorların psikolojik olarak desteklenmesi için taltif edilmelerinin yerinde bir davranış olduğu söylenebilir.

Adana, Sivas, Halep, Şam ve Mamüratülaziz’deki kolera için 31 Aralık 1891’de gönderilmek üzere askeri ecza mutemedi Dimitraki Efendi’nin satın aldığı ilaçlar ve tıbbi malzemelerin bedeli olarak 105.565 kuruşun “*Fevkalade Tahsisati*”ndan adı geçene ödenmesi, ayrıca Suriye’ye gönderilen ilaçlar için de 29.924 kuruşun da aynı tahsisattan ödenmesi hakkında Maliye ve Sıhhiye Nezaretlerine bilgi verilmiştir.

Adana’da 1892 yılında da koleraya karşı alınan tedbirlerin uygulanmaya devam ettiği görülmektedir. 12 Ocak 1892’de Suriye’den gelenlerin 10 gün karantinaya tabi tutulması, Suriye sahilinden gelip Adana ve Halep sahiline gidecek olan gemilerin Kalazomen’de, küçük gemilerin de İskenderun tahaffuzhanesinde ve Yumurtalık’ta 10 gün karantinaya alınması, gerekenin yapılması ve durumun Sıhhiye Nezaretine bildirilmesi istenmiştir (BOA, DH.MKT., 1895/36; 1900/92; 1917/8).

Deniz yolu ile gelen hacıların da merkez tarafından sürekli olarak takip edildiği, hastalığın başta başkent İstanbul olmak üzere Anadolu’ya taşınmasını engellemek için gerekli tedbirlerin alındığı anlaşılmaktadır. 28 Ocak 1892’de Halep’teki salgının Konya yönünde ilerlemesini engellemek için Gülek Boğazı ile Fenike ve Kalkan iskelelerinde karantinaların devam ettirilmesi, görevli olan gardiyan ve memurların maaşlarının da ödenmesi talep edilmiştir. 7 Şubat 1892’de koleranın engellenmesi için fennen gereken ihtiyat tedbirlerinin alınması için Diyarbakır ve Mamüratülaziz’e gönderilecek altı doktorun maaş ve harcırahları ile Sivas ve Adana vilayetlerine gönderilmesi karar altına alındığı, ayrıca Seraskeri tarafından askeri tabiplerden dört tabibin daha sıhhi tedbirler kapsamında görevlendirildiği, askeri maaşlarına eşit olarak maaşlarının verilmesi, tabiplerin harcırahlarının sıhhiye tahsisatından ödenmesi kararlaştırıldığından adı geçen tabip ve efrada verilecek maaş ve harcırahların pusula ile Sadarete arz edilmesi istenmiştir. 6 Mart 1892’de başarılı hizmetlerinden dolayı Adana tabibi Derviş Efendi, salise



rütbe ile taltif edilmiştir (BOA, DH.MKT., 1876/120; 1906/60; 1929/72). Devlet hizmetleri görülen doktor ve memurları taltif etmeye de devam etmiştir.

Muhacirlerin Adana'ya iskânı devam ederken, muhacirlerin iskânı ve sıhhi tedbirlerle ilgili Adana vilayetine emirler gönderilmeye devam ettiği anlaşılmaktadır. Geçen sene Kafkasya'dan Adana'ya gelen muhacirlerden olup 7 Mart 1892'de havasının kötü olmasından dolayı Adana'ya sevk edilerek Aziziye kasabası ve çevre köylerde misafir olarak kalacaklarından, mevsim şartlarından dolayı ilkbahara kadar iskân edilemeyeceklerinden sefaletle düşecekleri, muhacirlerden 70 hane iskân olunamadığından gerekenin bir an önce yapılması istenmiştir.

Kordon uygulamasının devam ettiği gibi kordonlarda zor şartlar altında çalışan personelin taltifi uygulamasına da devam edilmiştir. 3 Mayıs 1892'de Adana vilayetine yazılan bir yazıda; Halep'te kolera ortaya çıktığından ayrıca Cebel-i Bereket'e sirayet etmemesi için gerekli tedbirlerin alındığı, Mustafa Efendi'nin kordon tesis edilmesinde büyük hizmetleri görüldüğünden taltif edilmesinin uygun olacağı belirtilmiştir (BOA, DH.MKT., 1929/115; 1944/47).

Hastalık ihtimalinden dolayı en küçük şüpheli durumun bile dikkatli şekilde takip edildiği belgelerden anlaşılmaktadır. 29 Temmuz 1892'de Cidde'den hareket eden Adana adlı vapur Trablusşam'a uğradığı sırada hacılardan biri vefat etmiş, yapılan tahkikat neticesinde hastanın ishalden öldüğü tespit edilmiştir. Vapurda bu durumda olan üç hacı daha olup gemi, Beyrut'tan İstanbul'a hareket etmiştir. Hastalığın salgın bir hastalık olmadığı tespit edilmiş, Adana başta olmak üzere çevre vilayetlere herhangi bir salgın hastalık taşınmadığı, bu vukuatın sadece yerel bir vaka olduğu anlaşılmıştır (BOA, BEO., 41/3039).

Koleraya karşı sıhhi tedbirler, uygulanmaya devam ettiğinden 1893 yılında da bölgeye masraflar için para gönderilmeye devam edilmiştir. 19 Mart-17 Nisan 1893'te tahaffuz tedbirleri kapsamında sıhhiyehane kurulması için gerekli olan 90 bin kuruşun koleranın zayıflamasına kadar Adana ve Sivas vilayetlerinde alınacak tedbirler için harcanması gerektiği, ayrıca Sivas'ta aylık 20 bin kuruşun kolera tedbirleri için harcandığı Maliye Nezaretine bildirilmiştir (BOA, DH.MKT., 3/71). 3 Haziran 1893'te Halep'te 1888-1889 senesinde ortaya çıkan koleranın yayılmasının engellenmesi için Adana ve Konya vilayetlerinde teşkil olunan kordonlarda istihdam olunan tabip ve gardiyanların maaşlarının ödenmesi istenmiştir (BOA, ŞD., 346/34).

20 Ağustos 1893'te Adana, Konya ve Hüdavendigâr vilayetlerine gönderilen yazıda; vilayetlere sınır olan münasip yerlerde tahaffuzhane teşkil edilmesi, Aydın vilayeti dahilinden hiçbir kimsenin geçirilmemesi, vilayetler arasında kordon tesisi ile İzmir'de bu günlerde vefat olduğundan tahaffuzhanelerin teşkili için yazı gönderilmiştir. Adana ve Konya'dan gelenlere 10 gün karantina uygulanması devam ettiği belirtilerek, İzmir'den Antalya'ya uğrayarak Mersin'e gelen İzmir adlı Yunan vapuru karantinaya uğramadan geçip gittiklerinden geçit mahallerinde tahaffuz tedbiri alınması gerektiği Adana valisi Nasuh tarafından Sıhhiye Nezaretine bildirilmiştir (BOA, BEO, 261/19548). Yerel idarecilerin kordonlar ve karantina konusunda hassas davrandıkları ve bütün gelişmeleri yakından takip ettikleri anlaşılmaktadır.

Özellikle deniz yoluyla koleranın yayılmasının engellenmesi için gemiler karantina altına alınmış, buna rağmen deniz yoluyla hastalık Karadeniz kıyılarına da ulaşmıştır. Mesela; 23 Aralık 1893'te Adana adlı vapur, Amasra limanında iken iki kişide hastalık görülmesinden dolayı karantina altına alınmıştır. Alınan tedbire rağmen hastalık görülen sekiz kişiden beşi vefat etmiş ancak üç kişi iyileşmiştir (BOA, DH.MKT., 171/81).

Adana'da 1894 yılında da kolera tedbirleri uygulanmaya devam edilmiştir. Ancak bu esnada başkent İstanbul'da kolera şiddetli şekilde devam ettiğinden taşradan gelen taleplerin tam anlamıyla karşılanmadığı görülmektedir. 27 Şubat 1894'te Adana vilayeti dahilinde görevlendirilmek üzere istenilen beş tabibin gönderilmesinin mümkün olmadığı Adana'ya bildirilmiştir (BOA, DH.MKT., 211/7). Ramazan ayında kolera İstanbul'da daha da etkili devam etmekteydi. 22 Mart 1894'te İstanbul'da Galata, Beyoğlu ve Kasımpaşa cihetlerinde kolera yaygın olup özellikle Hristiyanlar ve diğer yabancı milletler arasında şiddetli şekilde seyretmekte olduğu anlaşılmaktadır (BOA, İ.Ş.E., 1311 N. 1).

İstanbul'da hastalığın şiddetini arttırması ayrıca Anadolu vilayetlerinde baş gösteren kolera için Anadolu genelinde kordon ve karantina tedbirleri uygulanmaya başlamıştır. 11 Nisan 1894'te Sinop Tahaffuzhanesi, ile Teke, İzmir, Yemen, Ankara, Adana ve Bağdat merkezlerindeki tahaffuzhaneler için 25'er memur ile tatar maaşı olan aylık 13.850 kuruşun koleranın ortadan kaldırılmasına kadar karşılığı olmadığından tesviyesinin sonradan yapılması istenmiştir. Ödemenin Telgraf ve

Posta Nezaretinden yapılması uygun görülmüştür (BOA, İ.PT., 3/1311 L. 16; DH.MKT., 222/36).

Salgının yayılmasını engellemek amacıyla kordonlarda asker ve zaptiyelere takviye yapılmış ve geçişler kontrol altında tutulmak istenmiştir. 25 Nisan 1894'te Sivas'ta ortaya çıkan koleranın Adana havalisine yayılmasını engellemek için Haçin'de kurulmuş olan zaptiye kordonu muhafızlığına Kolağası Zihni tayin edilmiştir (BOA, Y.MTV., 94/4). 1 Temmuz 1894'te Adana'da kordonlarda asker istihdam edilip, bulaşık yerlerden geleceklerin belli müddet karantinada bulundurulması, kireç ve suyla evlerin de temizlenmesi, temizlikte fenni usullerin kullanılması, kordonlarda kolcu ve memurlar tayin edilmesi istenmiştir. Adana'nın Konya ve Sivas sınırlarında kordonlar kurulması kordonlara çadırlar verilmesi, kordonlara yeni kolcu ve asker istihdam edilmesi, ayrıca uygun yerde yeni bir tahaffuzhane daha inşa edilmesi gerektiği Adana valisi Nasuh tarafından talep edilmiştir (BOA, A.MKT.MHM., 552/20). 24 Temmuz 1894'te Halep'teki kolera salgınından dolayı kurulan karantinalardan bazıları kontrol edilmeden geçtikleri haberlerinin asılsız olduğu, hastalık ortadan kalktığından Adana yönünden Halep'e doğru gidenlerin karantinaya alınmaması istenmiştir (BOA, DH.MKT., 264/62).

Özellikle hastalığın yayılmasının kolay olduğu hapishane, okul gibi yerlerde hastalığın yayılmasının engellenmesi için gerekli tedbirlerin de alındığı görülmektedir. 26 Temmuz 1894'te Adana'daki tevkifhane ve hapishanelerin hıfzıssıhhaya uygun olarak inşa ve tadil edilip inşaat defterleri ve mazbatalarının gönderilmesi istenmiştir (BOA, DH.TMIK.S., 19/31). 3 Ağustos 1894'te Malatya bulaşık olduğundan oradan gelecek yolcuların Gülek ve diğer tahaffuzhanelerde karantinaya alınması, ayrıca bütün koleralı yerlerden gelecek olanların da karantinaya tabi tutulması, gerekli sıhhi tedbirlerin alınıp, tedbirlerin uygulanmasında gerekli özenin gösterilmesi istenmiştir (BOA, DH.MKT., 261/35).

Akdeniz kıyısındaki tahaffuzhanelere büyük özen gösterildiği görülmektedir. Zamanla tahaffuzhaneler tamir ve bakıma muhtaç hale geldiğinden, tahaffuzhanelerin tamir ve bakımı ile yakından ilgilenilmiş, tamir masrafları gönderilmiştir. 6 Ağustos 1894'te Akdeniz kıyısında bulunan İzmir, Kalazomen ve diğer tahaffuzhanelerin tamiri için 12.701 kuruş tahsisat ayrılmıştır (BOA, İ.SH., 1312 S. 08).

Halep bölgesinde ortaya çıkan kolera salgınında tahaffuz ve sıhhiye tedbirleri için belediye ve tabipler ile sıhhiye müfettişlerinden oluşan bir komisyon kurulmuştur. Nizamiye Fırkasından da askeri doktorlardan ikisi daha görevlendirilmiş, bu şekilde askeri tabip görevlendirmelerinin diğer mahallerde de uygulanması gerektiği, Seraskerlik ve ordu kumandanlığına gerekli bilgilerin verildiği belirtilmiştir. Ayrıca Dersaadet'te alınan tedbirler gibi fenni ve sıhhi tedbirlerin taşrada da alınması ve alınan karaların tam anlamıyla tatbik edilmesi, sıhhiye komisyonları tarafından gerekli kontrol ve denetlemelerin yapılması, vilayetin de tedbirler konusunda gerekli hassasiyeti göstermesi istenmiştir. 12 Ağustos 1894'te Seraskerlik tarafından askeri doktorların sıhhiye komisyonlarında istihdam edilmesi uygun görülmüş ve durum ordu kumandanlığına telgrafla bildirilmiştir (BOA, A.MKT.MHM., 564/17). 15 Ağustos 1894'te hayvanlarıyla çıkıp gelen aşiretlerin de kordonlar da uygun süreler karantinaya alınmasının zorunlu olduğundan buna göre hareket edilmesi istenmiştir (BOA, DH.MKT., 261/35). 14 Ağustos 1894'te Adana çevresi bulaşık olduğundan aşiretlerin geri dönüşlerinde kordonlara alınmaları ve yeterli miktar karantinada bekletilmeleri, Adana'da tahaffuzhanelerde doktor istihdam edilmesi istenmiştir. Adana civarındaki tabipler yetersiz kaldığından bin beş yüzer kuruş maaşla Beyrut'tan dört tabip daha gönderilmesi Dahiliye Nezaretine bildirilmiştir (BOA, A.MKT.MHM., 553/35). Bu belgelerden Çukurova'dan geçen aşiretlerin karantinaya alınması uygulamasının tam anlamıyla yerleşmediği anlaşılmaktadır. Bölgeye aşiretlerin karantinaya alınmaları yönünde emirlerin gönderilmeye devam etmesi başkentin işin peşini bırakmadığını da ispatlamaktadır.

Adana'ya gelecek yolcuların, Ürgüp, Arapsun, Nevşehir ve Niğde'den geçecek olanların Gülek Boğazı'nda karantinaya alınmaları, ayrıca bulaşık yerlerden Kayseri yönüne gidecek olanların da karantinaya alınmaları yönünde başka bir emir , 16 Ağustos 1894'te gönderilmiştir. 21 Ağustos 1894'te Adana'da bulaşıcı hastalıkların önlenmesi için açılan karantinalarda görev almak üzere Beyrut'tan dört tabibin daha Adana'ya gönderilmesi talep edilmiştir (BOA, DH.MKT., 261/35; 274/20). 22 Ağustos 1894 tarihli belgede Halep tarafına gönderilecek tabiplerin masrafları hakkında Maliye Nezaretine bilgi de verilmiştir (BOA, A.MKT.MHM., 564/17). 15 Eylül 1894'te Halep, Adana ve İskenderun arasında bir kordon kurulması

kararlaştırıldığından buna göre hareket edilmesi istenmiştir (BOA, DH.MKT., 261/35). 15 Eylül 1894'te Adana sahilinden gelecek gemiler için Beyrut ve Kalazomen Tahaffuzhanelerinde 10 gün karantina icra edilmesi, ayrıca uygun yerlerde kordonlar kurulması, kordonlarda müfettiş ve kolcu istihdam edilip, yapılacak masrafların mal sandıklarından ödenmesi gerektiği belirtilmiştir. Durum hakkında Sıhhiye Nezaretine bilgi verilmiştir (BOA, A.MKT.MHM., 571/15).

ukurova'da mevsimlik amele ve işçilerin de koleranın iç kesimlere ve başka vilayetlere taşınmasında etkili olduklarına yukarıda değinilmişti. 1894 Aralık ayının sonlarında taşraya gönderilen emirlerde; özellikle Adana çevresinden gelecek amelelerin hastalığın taşınmasında tehdit unsuru olduklarından, amelelere kordon ve karantina uygulamalarına riayet edilip gerekli özenin gösterilmesi istenmiştir. 25 Aralık 1894'te Adana'da kolera salgını ortaya çıktığından Adana'dan gelecek amelelerin evre vilayetlere dağıldığı, bu sebeple Konya, Ankara, Yozgat, Kırşehir, Niğde gibi yakın vilayetlere gelecek yolcular ve amelelerin muayene edilmesi, eşyalarının uygun yerlerde pulverizatrlerle ilalanmasından sonra açık havaya serilip kurutulularak temizlenmesi, pulverizatör olmayan yerlerde de eşyaların hasır sprgelerle sprldkten sonra açık havaya serilerek kurutulması gerektiği, uygulamaların buna göre yapılması, Sıhhiye müfettişi Bonkofski Paşa tarafından talep edilmiştir (BOA, DH.MKT., 387/19).

Anadolu'da devam eden 1894 kolera salgını Adana, Silifke ve Hamidiye (Ceyhan) dışındaki yerlerde etkili olmamıştır. Alınan karantina tedbirleri hastalığın başka yerlere bulaşmasını engellemiştir. 1895 Mayısına kadar vilayette yeni bir salgın görülmemiştir. Tarsus'ta devam eden hastalık alınan tedbirlere rağmen Mayıs ayı sonlarından itibaren Adana ve Mersin yönünde tekrar yayılmıştır. Bölgede kavurucu sıcakların başlaması ile, mevsimlik işçilerin gelerek sağlıksız koşullar altında çalışmalarından dolayı Adana'da korkunç bir salgın yaşanmıştır. Salgın esnasında Adana'da asker ve sivil olmak üzere toplam 12 doktor vardı. Sıhhiye doktoru Gazele de Adana'ya gönderildi. Adana'da devam eden salgına karşı Konya, Halep ve Sivas yönlerinde tedbirlerin uygulanması konusunda devamlı uyarıldı (Ayar, 2007: 142, 143).

Adana'da kolera tedbirlerinin uygulanmasına 1895 yılında da devam edilmiştir. Bu yıl içinde de bölgeye pek çok doktor gönderilmiştir. 19 Ocak 1895

tarhli belgeye göre Anadolu'da devam eden kolera için vilayetlere yeterli sayıda doktor gönderileceği ve harciraahlarının ödeneceği belirtilmiştir. Aynı zamanda bölgede çalışacak doktorların da teşvik edildiği anlaşılmaktadır. 18 Şubat 1895'te İştanbul ve Anadolu'da kolera salgınlarında üstün hizmetleri görülen doktorların rütbe ve nişanlarla taltif edilmesinin uygun olacağı belirtilmiştir (BOA, A.MKT.MHM., 555/27; 555/33).

Tarım mevsiminin başlaması ile çevreye yayılan mevsimlik işçiler koleranın çevreye yayılmasına neden olmuştur. 1895 Mayıs ayından itibaren hastalık evre köylerde yeniden grlmştir. 20 Mayıs 1895'te Adana'da temiz olan köylere giden amelelerden beş kişi şüpheli hastalığa yakalanmıştır. Sıhhi ve tahaffuz tedbirleri ile temizlik işlemlerinin acilen başlaması istenmiştir. Ayrıca amelelerin, diğer köylere giriş çıkışlarının yasaklanması emredilmiştir. Adana'da hastalık için askeri ve mülki 12 doktor olup bunların tathirat ve tahaffuz tedbirlerini uygulamada azami dikkat ve ehemmiyet göstermeleri Adana valisi Faik tarafından talep edilmiş, durum hakkında Sadarete bilgi verilmiştir. Bu esnada Tarsus'ta kolera şiddetini arttırmıştı. Bu sebeple; 23 Mayıs 1895'te bu tarihten sonra Tarsus'tan geleceklerin 10 gün karantinaya alınması, ayrıca Adana vilayetinden gelecek olanlara da tahaffuz ve karantina tedbirlerinin uygulanması, Adana ile sınır olan Halep, Konya ve Sivas valiliklerinden de talep edilmiştir.

Bu esnada koleradan ölümler yeniden başlamıştır. 25 Mayıs 1895'te önceki hastalardan ikisi vefat etmiştir. Ayrıca merkeze bir buçuk saat mesafede Yarımalar ve Ali Fakı köylerindeki hastalığın teftişi için bir tabip çıkarılmıştır. Adana'da Arap uşaklarından sabık Sandık emini Ebenek biraderi Satrak da hastalıktan vefat etmiştir. Bulaşık yerlerden çıkacakların karantinada bekletilmesi, tathir memurları gönderilmesi, ayrıca gizli hastaların ortaya çıkarılması ve tedavileri için gerekenlerin yapılması Sıhhiye Müfettişi Bonkofski Paşa tarafından talep edilmiştir. 25 Mayıs 1895'te Adana vilayeti merkezinde birkaç vukuat olduğu, buna rağmen hiçbir tedbir alınmadığı, hastalığa yakalananların sokaklarda dolaştığı işitildiğinden acilen sıhhi ve tahaffuz tedbirlerinin alınması emredilmiştir. Aynı gün Sıhhiye Müfettişi Şerafeddin Efendi tarafından verilen cevapta; Adana'da sokakların aynı gün temizlendiği, Tarsus'tan hastalığın Adana'ya sirayetine meydan verilmemesi yönündeki çalışmaların devam ettiği bildirilmiştir. Bu telgraf, Sıhhiye Müfettişi

Bonkofski Paşa tarafından hemen Sadarete arz edilmiştir. 26 Mayıs 1895'te Adana ve civarındaki kolera için bir tathir memuru ve üç tabip gönderilmiştir.

Deniz tarafından da tedbirlerin alındığı görülmektedir. 26 Mayıs 1895'te Adana sahilinden gelecek gemilerin Beyrut veya Trablusşam Tahaffuzhanelerinde 10 gün karantinaya alınması, Mersin'den çıkıp İskenderun'a ve Lazkiye'ye uğrayan gemi, Beyrut'ta geldiğinden oralarda hastalık olup olmadığının dikkatli şekilde tahkik edilmesi istenmiştir. 26 Mayıs 1895'te sıhiyye müfettişi tarafından Adana'da sokakların temizlenmesi ve oradan hastalığın Tarsus'a sirayetine meydan verilmemesi, Adana vilayetinden bir kez daha talep edilmiştir. 27 Mayıs 1895'te Tarsus'ta kolera ortaya çıktığından İskenderun hariç Anamur dahil olmak üzere sahilin tamamında, 11 Mayıs tarihi itibarı ile gelecek bütün gemilerin tahaffuzhanelerde 10 gün karantinaya alınması, Adana vilayetinden kara yoluyla çıkıp geleceklere de tahaffuz tedbirleri uygulanması istenmiştir. Bazı kayık ve gemilerin Suriye ile Konya sahilinden kaçması ihtimali olduğundan tahaffuz tedbirleri uygulandığı ve gerekli özenin gösterildiği, Ser-kimyager-i şehriyârî Bonkofski Paşa tarafından Sadarete arz edilmiştir.

Hastalığın Anadolu içlerine yayılmasının engellenmesi için gerekli sıhhi tedbirlere de devam edilmiştir. 29 Mayıs 1895'te Adana'dan Sivas, Ankara, Konya'ya gidecek olanların sıhhiye doktorları tarafından muayene edilip gerekli tedbirin alınması istenmiştir. 30 Mayıs 1895 tarihli belgeden geçen sene, Adana ve Tarsus'ta kolera olduğu bu sebeple uygulamalara gerekli özenin gösterilmeye devam edilmesi gerektiği belirtilmiştir (BOA, A.MKT.MHM., 564/2; 564/3). 30 Mayıs 1895'de Adana vilayeti dahilinde ve haricinde koleradan vefatların olduğu Dahiliye Nezaretinden Sıhhiye Nezaretine bildirilmiştir (BOA, DH.MKT., 380/30).

Alınan bütün tedbirlere rağmen hastalığın önü alınamamış, bu sebeple demir yolunda ulaşım ile ilgili yasaklar da başlatılmıştır. 31 Mayıs 1895'te Adana merkezde kolera olmadığından trenlerin Tarsus'a gidip gelmelerinde ve Mersin-Adana arasında seferlerin devam etmesi yönünde karar olduğu ancak Adana merkezde de hastalık çıktığından tren seferleri her iki yönde de tatil edilmiştir. Seferlerin devam etmesi yönündeki ilk yazının bu sebeple gönderilmesine gerek kalmamıştır.

Adana'ya sınır birçok vilayette sıhhi tedbirler en üst düzeye çıkarılmış, doktor ve sıhhiye müfettişleri Anadolu'nun her tarafına gönderilmiştir. 2 Haziran

1895 tarihli Sıhhiye Müfettişi Bonkofski Paşa'nın Sadaret'e sunduğu tezkerede; Tarsus'taki kolera ile mücadeleyle ilgili önemli bilgiler vermiştir. Vilayet genelinde tathirat yapılması, hastalığın tekrar zuhuruna fırsat verilmemesi istenmiştir. Alınacak sıhhi tedbirlerin bir an önce uygulanması, sıhhiye heyetinden Şerafeddin Efendi Tarsus'a geldiğinde burada kolera olduğunu görmüş, yakın çevreye yayılmaması için gerekli tedbirleri almıştır. Trabzon'da bulunan Jedel Efendi, Tathirat Memuru Ali Efendi Sivas üzerinden geçerek Adana-Sivas hududunda Haçın tarafına, Eskişehir'deki müfettiş Cenab Şhabeddin ile tathirat memuru Pavlı, Konya- Adana arasına, Mamüratülaziz'deki Yorgi, Maraş'a giderek orada pülverizatörle tathirat icra edecektir. Antalya'dan tabip Ahmed ve Marko Adriyeni, Halep'ten Hasan Ali, Beyrut'tan İlya Nesim, Müfettiş Şerafeddin refakatinde kolera zuhur eden Adana'ya gönderilmiştir. Tarsus'taki hastalık için Dersaadet'ten üç tabip gönderilmiş, üç doktordan oluşan bir sıhhiye heyeti teşkil edilmiştir. Konya, Ankara, Halep ve Sivas vilayetlerinde de sıhhiye heyetleri kurulmuştur. Şimdilik sekiz doktor ve 16 gardiyan olup daha sonra heyetlere doktor ve memur istihdam edilecektir (BOA, A.MKT.MHM., 564/3). 3 Haziran 1895'te bulaşıcı hastalığın yayıldığı Adana ve Konya arasında kordon ve tahaffuzhaneler teşkil edilerek buralarda geçici asker ve zaptiye istihdamı için yapılacak harcamalar için şimdilik 50 bin kuruş gönderildiği belirtilmiştir (BOA, DH.MKT., 381/77). 3 Haziran 1895'te hastalık bazı yerlere yayıldığından Adana vilayeti bulaşık kabul edilmiş, kordon ve tahaffuzhane kurulması gereken yerlerde acilen kordonların kurulması, kordonlarda yeterli sayıda asker, zaptiye istihdam edilmesi istenmiştir. Vilayete şimdilik salgın için 50 bin kuruş gönderildiği belirtildikten sonra yine para gönderileceği ifade edilmiştir. 4 Haziran 1895'te Adana ve çevresindeki karantina ve kordon tedbirleri ile uygulamalar hayata geçirilmiştir. Adana, Tarsus ve Mersin'den Kayseri'ye gelecek yolcuların karantinaya alınması, Adana'nın Kayseri sınırında bulunan Haçın Kazası'nın hastalıktan muhafazası ayrıca Sivas yönünde ve Konya ile bağlantı sağlanan Gülek Boğazı'nda da gerekli karantina tedbirlerinin uygulanması ve karantinaya özen gösterilmesi istenmiştir (BOA, A.MKT.MHM., 564/5).

Alınan tedbirlere rağmen Sadarete sıhhi tedbirlerin alınmadığı yönünde asılsız haberler de ulaşmaya devam ediyordu. Dahiliye ve Sıhhiye Nezaretleri devamlı surette bilgilendirildiği gibi asılsız iddialarla da uğraşmak zorunda



kalıyorlardı. Nitekim 4 Haziran 1895'te Adana'da görülen hastalık dolayısıyla hiçbir tedbir alınmadığı yönündeki haberler üzerine yapılan tahkikat neticesinde, hastalıkla mücadele için her türlü tıbbi ve fenni tedbirin alındığı, bu sebeple hastalıktan eser kalmadığı bildirilmiştir (BOA, Y.A.HUS., 329/117).

Ankara vilayeti merkeze yazdığı yazıda kurulacak kordonlar ve alınacak sıhhi tedbirler için paraya ihtiyacı olduğunu belirtmiştir. Merkezden verilen cevapta 25 bin kuruşun şimdilik sıhhiye tahsisatından harcanmasını, Adana çevresinden hastalığın yayılmasının önlenmesi için Ankara, Kayseri, Kırşehir ve Yozgat vilayetlerine de 10 bin kuruştan 40 bin kuruş gönderileceği 10 Haziran 1895'te telgrafla ilgili vilayetlere bildirilmiştir (BOA, DH.MKT., 387/19).

Karantinaların devamlı surette doktor ve malzeme ihtiyaçları takviye edilmekte olup, her türlü ihtiyaçları devlet tarafından karşılanmaktaydı. 8 Haziran 1895'te Adana, koleradan dolayı Sıhhiye komisyonu kararına göre karantinaya alınmış olduğu, Pozantı'da tahaffuzhane tesis edilerek kolcu ve zaptiye istihdam edildiği, Adana taraflarından gelecek aşiretlerin de tahaffuzhaneye alındığı belirtilmiştir. Ayrıca Tahtaköprü Tahaffuzhanesinde yüze yakın kişi olduğundan, buraya acil olarak doktor gönderilmesi istenmiştir. Buralardan daha sonraki dönemde 10-20 bin civarında amele ve aşiret mensubunun geçeceğinden buralara özen gösterilmesi gerektiği ayrıca buraya 500 kuruş gönderildiği yerel idarecilere bildirilmiştir (BOA, A.MKT.MHM., 564/10). 12 Haziran 1895'te Ankara çevresinden gelecek yolcuların tıbbi muayeneleri için gerekli masraf Ankara, Kayseri, Yozgat, Kırşehir sancakları için 11 bin kuruştan 40 bin kuruşun Sıhhiye tahsisatından tesviye edilmesi ve şimdilik 20 bin kuruşun yeterli olacağı bildirilmiştir (BOA, İ.SH., 1313 M.3). 13 Haziran 1895'te Pozantı'da tahaffuzhane kurulmuş ancak buradan başka Tahtaköprü'de de tahaffuzhane teşkil edilmiştir. Koleranın Adana yönünden iç kesimlere yayılmaması için Ereğli ve Karaman'a geçişlerin kontrol altına alındığı ayrıca Kırşehir ve Kayseri'ye geçişlerde de Kamışlı Boğazı'nda diğer bir tahaffuzhane teşkil edilip, burada 49 nefer zaptiye ile 54 nefer asker istihdam edilmiş, masraf olarak aylık 17.200 kuruş sarf edilmiştir. Özellikle Adana vilayetine geçiş yerlerinde tahaffuz tedbirlerine özen gösterilmesi istenmiş, durum hakkında Sadarete bilgi verilmiştir (BOA, A.MKT.MHM., 564/10). 12 Haziran 1895'de Adana'da kolera hastalığından dolayı alınan sıhhiye tedbirleri için

yapılan harcamalarda kullanılmak üzere 50 bin kuruş daha gönderilmiştir (BOA, İ.DH., 1323/1312 Z. 18).

Sadarete 14 Haziran 1895'te çekilen bir telgrafta; daha önce Niğde mutasarrıflığı ve Doktor Said Efendi marifeti ile Tahtaköprü'de bir tahaffuzhane kurulduğu, mutasarrıflıklar ile Adana vilayetine durumu bildirilmiştir. Doktor tarafından bulaşık kabul edilen eski tahaffuzhanden başka Tahtaköprü haricinde daha içerlerde bir hat teşkili ile yeni bir tahaffuzhane kurulması, Adana'dan bu tarafa gelmekte olan 10-15 bin kadar amele ve diğer yolcuların men edilmiştir. Daha önce tekit üstüne tekitle tembih olunmasına rağmen amelenin gelmeye devam ettiği, gelenlerin alet ve edevatlarının da temizlenmesi, birkaç tabiple tahaffuzhanenin hemen teşkil edilmesi, gelen yolcu ve amelelerin yeni tahaffuzhaneye gönderilmesi istenmiştir. Doktor Ahmed Efendi ve Doktor Savek, derhal oraya gönderilmiş, gelen bu doktorlar ile Dahiliye, Sıhhiye doktorları, askeri doktorlar, ve belediye doktorlarının da katılımı ile alınacak tedbirlerin bir an önce yerine getirilmesi istenmiş, masraflar için de 50 bin kuruş gönderilmiştir. Niğde, Karaman ve Ereğli mutasarrıflıklarına da her ne gerekirse yapmaları yönünde emir verilmiştir. Sonra neticenin tespit edilerek yapılanların da bildirilmesi, ayrıca hastalığın yayılmasını engellemek için gerekli tedbirlerin alınmaya devam etmesi gerektiği belirtilmiş, durum hakkında Maliye ve Dahiliye Nezaretlerine de bilgi verilmiştir.

Alınan tedbirlere rağmen amele ve aşiretlerin kordon ve karantinalardan kaçmaya devam ettikleri görülmektedir. Aşiretler, 10-15 gün karantinalarda beklemeyi kendileri için zaman kaybı olarak görmüştür. Ayrıca aşiretlerin özellikle hayvan sürülerinin bu esnada bakımının büyük sorun olması, aşiretlerin karantinadan kaçmasındaki önemli sebeplerden olsa gerektir. 14 Haziran 1895'te Adana'da kolera zuhur ettiğinden Pozantı'da tahaffuzhane kurulduğu, sıhhiye kordonları oluşturularak burada asker istihdam edildiği, bunun yanında muvakkat zaptiyelerin de istihdam edildiği, Konya vilayetine de bildirilmiştir. Ancak, 20 Haziran 1895'te Adana'dan gelecek amelelerin tecavüzlerinin önlenmesinde jandarmaların yetersiz kaldığından askere ihtiyaç olduğu, ayrıca Maraş'a giren amelelerin de toplatılması ve uygun yerlerde karantinaya alınmaları için, Adana'dan gelen yaklaşık 500 civarındaki amelenin tahaffuzhanelere girmeyerek etrafa dağıldığı bu sebeple gerekli tahaffuz ve

karantina tedbirlerinin uygulanmasına özen gösterilmesi Halep vilayetinden de talep edilmiştir (BOA, A.MKT.MHM., 564/9; 564/13).

Adana'dan önce Kayseri'de kolera ortaya çıktığından Adana'dan gelecek olan amele takımının vilayete yakın yerlere firar ettiklerinden karantina kordonları kuruluncaya kadar Yozgat, Kırşehir, Niğde ve Konya'ya gelen yolcuların muayene edilmesi, eşyalarının memleketlere yakın yerlerde pülverizatörlerle ilaçlanması, eşyaların ilaçlandıktan ve temizlendikten sonra açık havaya serilerek kurutulması Bonkofski Paşa tarafından emrolunmuştur. Ayrıca Ankara, Yozgat, Kırşehir'e sıhhiye tahsisatından tedbir masrafları için vilayetlere beşer bin kuruş verilmesi ve harcanması için izin verildiği 21 Haziran 1895'te vilayetlere bildirilmiştir (BOA, İ.SH., 1313 M. 3).

Zaman zaman bölgeye gönderilen doktorlar arasında anlaşmazlıklar da meydana gelmekteydi. Devlet, böyle hassas bir durumda bu tür sorunlar istememekteydi. Çözüm yolu olarak, ismi geçen doktorlardan birini başka bir yere tayin ediyordu. Bonkofski Paşa, Adana'da bulunan Dahiliye Sıhhiye Müfettişi Şerafeddin ile Daire-i Sıhhiye'den Gazale Efendi arasında yaşanan sorun sebebiyle 21 Haziran 1895'te Şerafeddin Efendi'nin Payas hapisanesindeki durumu teftiş etmek için Payas'a, Gazele Efendi'nin de Adana'da tahaffuzhanede görevlendirilmesi yönünde merkezden talepte bulunmuştur (BOA, A.MKT.MHM., 564/2).

Bu sırada sıhhi tedbirlerin mali boyutları ile ilgili çalışmalar da devam etmekteydi. 26 Haziran 1895'te Adana ile Kayseri'de kolera görülmesi üzerine alınacak sıhhi tedbirler için gerekli paranın sıhhiye tahsisatından ödenmesi istenmiştir (BOA, İ.SH., 2/1313 M. 1). Adana'daki kolera için daha önce 50.000 kuruş harcanmasına izin verildiği ancak Sıhhiye Nezareti tarafından 50.000 kuruş daha talep edildiği belirtildikten sonra Konya Vilayetinden nereye ne kadar masraf yapıldıysa, gönderilen paranın nerelere harcanacak ise bildirilmesi 2 Temmuz 1895'te istenmiştir.

Demiryolunun denetim altında tutulması için de büyük gayret sarf ediliyordu. 30 Haziran 1895'te demiryolu hattını muayene edecek sıhhi gardiyanların yolculuk esnasında hiçbir aksaklığa meydan vermeden gerekli tedbirleri alması Adana vilayetinden istenmiştir. Ticaret ve Meadin Nezaretine yazılan yazıda; demiryolunun

geçtiği hatlarda bulaşık mahaller ile ilişki kurulmasının engellenmesi için hususi bir tren çıkarılarak bu trende sıhhiye gardiyanları sayesinde bulaşık yerlerle herhangi bir ilişki kurulmaması istenmiştir. Ayrıca Adana Sıhhiye Heyetince de Adana'da gerekli bütün sıhhi tedbirlerin alınması gerektiği belirtilmiştir. Haziran ayı sonunda Adana vilayetine çekilen telgrafta; Konya vilayeti dahilinde bulunan aşiretlerin istedikleri yerlere gitmelerine izin verilecek olursa hastalığın daha fazla yayılacağı tıbben anlaşıldığından Konya'ya civar vilayetlere geçmelerine asla izin verilmemesi bir kez daha emredilmiştir. 7 Temmuz 1895'de Tarsus'ta devam eden koleradan dolayı Adana'ya mücavir yerlere Daire-i Sıhhiyeden bir heyet ile doktorların gönderilmesi Sıhhiye Müfettişi Bonkofski Paşa, tarafından emredilmiştir (BOA, A.MKT.MHM., 564/3; 564/9; 564/11; 564/14).

Diğer vilayetlerde görülen koleranın da Adana'ya yayılmasını engellemek için gerekli tedbirlerin uygulanmaya devam ettiği görülmektedir. 9 Temmuz 1895'te Malatya ve Elazığ'da devam eden koleranın Adana yönünde yayılmasının engellenmesi için tayin edilecek memurların ve tıbbi malzemelerin bedellerinin hazine tarafından ödenmesi istenmiştir (BOA, İ.SH., 1313 M. 28). Bölgeye gönderilecek Tabip Ahmi ve Nişan Efendiler ile tathir memuru Selim'in mevcut olduğu sekiz doktorun Şehremaneti Sıhhiye tabiplerinden tamamlanacağı ayrıca Mekteb-i Tıbbiye-i Şahanedan bu sene mezun olacak talebelere de alınması gerektiği 11 Temmuz 1895'te Sıhhiye Müfettişi Bonkofski Paşa tarafından talep edilmiştir. Ayrıca Halep'e ve bölgeye gönderilecek doktorların maaşlarının dahiliye tahsisatından ödenmesi gerektiği belirtilmiştir. Bu kurala göre Halep'e gönderilen Şehremaneti doktorlarından Melaitori Efendi'nin 6.725 kuruş maaşının da dahiliye tahsisatından ödenmesi istenmiştir. 16 Temmuz 1895'te Adana'da 1891-1892'deki salgın esnasında ve başta humma olmak üzere de diğer salgın hastalıklarla mücadelede memleket tabibi olarak altı sene iyi hizmetleri görülen Derviş Efendi'nin maaşının iki bin kuruşa yükseltilmesi ve vilayet sıhhiye müfettişliğine atanması uygun görülmüştür (BOA, DH.MKT., 399/60; 257/74). 16 Temmuz 1895'te Adana'ya karşı Belviran ve Kayalar yolu ile gelecekler için ellerinde pratikası olanların geçişlerinin men edilmemesi ancak Adana'ya Malatya'dan gelen 500 civarında amelenin Adana sınırında Çeçi Bel adlı yerde karantinaya alınmaları, Maraş ve Halep civarında kolera devam ettiğinden bu yönlerde de iki tahaffuzhane

kurulması buralarda; gardiyan, kâtip ve piyade, ayrıca 1.200 kuruş maaşla bir doktor da istihdam edilmesi gerektiği belirtilmiştir (BOA, İ.SH., 1313 M. 28). 17 Temmuz 1895'te Adana ve Maraş taraflarından gelen yolcuların karantinaya alınması ve münasip bir yerde iki tahaffuzhane tesis edilerek tayin edilecek memura 600 kuruş, kâtime 150 kuruş, süvari gardiyanlara 100 kuruş, piyadelere 70 kuruş, askeri tabiplere 1.200 kuruş maaş tahsis edilerek gerekli paranın harcanmasına izin verilmiştir (BOA, İ.SH., 1313 M.28).

Doktorlar dışında bölgede eczacılarında da faaliyette bulunduğu anlaşılmaktadır. Salgın anında ihtiyaç duyulan ilaçların teminin de bu eczanelerin büyük katkısı olmuştur. Eczacılar da bu dönemde takibat altında tutulmuş, fırsatçılara meydan verilmemeye çalışılmıştır. Eczacıardan, imtihandan sonra diploma alanların eczacılık yapması istenmiş ve gerekli denetimin yapılması merkezden istenmiştir.

Bölgede bulunan karantina ve kordonlara devamlı doktor takviyesi yapılmıştır. 18 Temmuz 1895'te Şehremaneti'nden Adana ve Halep vilayetlerine sekiz doktorun serian gönderilmesi istenmiştir. Halep vilayetinden gelen telgrafa göre; Suriye'ye dört tabip ve bir sıhhiye memuru gönderildiği gibi Adana'dan kolera için çevreye sirayetini engellemek için altı tabip daha gönderilmesi istenmiştir (BOA, DH.MKT., 399/60; 2261/50). 21 Temmuz 1895'te Adana ve Maraş taraflarından gelecek yolcuların karantinaya alınması için uygun yerlerde iki adet tahaffuzhane tesis edilerek tayin edilecek doktor, memur ve gardiyan maaşlarının ödenmesi istenmiştir (BOA, İ. SH., 2/1313 M. 2). 23 Temmuz 1895'te padişah iradesine göre, Dahiliye ve Maliye Nezaretlerinin salgında yapılan masraflar ve ödemelerle ilgili gerekenlerin yapılması istenilmiştir (BOA, A.MKT.MHM., 564/19). 24 Temmuz 1895'de kolera ile mücadele kapsamında maaş ve diğer masraflar için 30 bin kuruş gönderildiği ve Osmanlı Bankasına gerekli emrin verildiği belirtilmiştir (BOA, MF.MKT., 276/37).

Kolera için alınması gereken tedbirler; tedavi, tahaffuz ve tathirat olarak belirtilebilir. Her tabip, tedaviye aldığı hastanın ahvaline göre ilaç vereceği gibi hastalığın çevreye sirayet etmesini de önlemelidir. Asıl önemli olan tahaffuz ve tathirattır. Kolera zuhur eden yerlerde alınan tedbirlerden tahaffuz tedbirlerinin eksik olmasından tedavi ve tathirata dikkat edilmediğinden hastalık kolaylıkla çevreye

yayılmaktadır. Adana, Halep, Suriye ve Diyarbakır vilayetlerinde kolera hâlâ devam etmektedir. Bursa'da başlayan kolera ise özellikle başkent İstanbul'u tehdit etmektedir. Buna göre yeni tedbirler alınarak hastalığın İstanbul ve diğer yönlerde ilerlemesi durdurulmalıdır. İstanbul yönünde Tuzla Tahaffuzhanesi hastalığın yayılmasına tam olarak engel olamayacağı gibi askerlerin sevkiyatları döneminde askerlerin temiz olarak sevk edilmelerine dikkat edilmelidir. Hastalık, çevreye yayılmadan hemen çıktığı yerde imha edilmeye çalışılmalı, tahaffuz tedbirlerine dikkat edilmelidir. Tedbir olarak kolera bölgelerine başta Bursa olmak üzere, seygar tabip, ilaç ve pülverizatörlerin de kolera salgın bölgelerine gönderildiği "*Ser-Kimyager-i Şehriyâri-i Dersaadet ile bi'l- Umûm vilâyât-ı şahâne Hıfzıssıhha Ser-Müfettişi Mirliya Bonkofski Paşa*" tarafından Mabeyn-i Hümayûn Başkitabetine bilgi verilmiştir. Yine Mabeyn-i Hümayûna gönderilen raporda; Adana'dan başka kolera Kayseri, Elbistan kazası ve Halep'e de sirayet ettiği belirtilmiştir.

Adana çevresinde kolera yeniden hızlı bir şekilde ölümlere neden olmaya başlamıştır. Adana'da 24 Temmuzdan 26 Temmuz kadar 30 musab, 20 vefat, Kilis'te iki musab, iki vefat, Amuriye'de ve civar köylerde dokuz musab, dört vefat olduğu 27 Temmuz 1895'de Hıfzıssıhha ser-müfettişi Bonkofski Paşa tarafından merkeze bildirilmiştir (BOA, Y.PRK.SGE., 6/96).

Hastalığın tekrar ortaya çıkması ve durumun ciddiyeti üzerine bölgeye askeri doktorlar da sevk edilmiştir. 26 Temmuz 1895'te V. Ordu Topçu 35. Alay 1. ve Nizamiye 40. Alayı'nın 2. Taburlarının tabipleri olan Yüzbaşı Besim Refet ve Antman Efendilerin hastalığın zayıflamasına kadar Halep bölgesine gönderildiği Maliye Nezareti ve ordu kumandanlığına bildirilmiştir. 3 Ağustos 1895 tarihli tezkirede; bir mahalde kolera zuhur ederse, Hıfzıssıhha-i Umûmiye Komisyonu tarafından telgrafla haber verilip mahallerinde tahaffuz tedbirleri alınması gerektiği, gelişmeler hakkında komisyona ve Dahiliye Nezaretine bilgi verilmesinin faydalı olacağı belirtilmiştir (BOA, A.MKT.MHM., 564/17).

Yapılan bu doktor atamaları ile hastalığın özellikle Adana yönünde ilerlememesi için gerekli tedbirler alınmaya devam etmiştir. Halep ve çevresinde kolera için tahaffuziye tedbirleri ve sıhhiye tedbirlerinin tam olarak alınması için gerekli ihtimamın gösterilmesi istenmiştir. Hastalığın çok daha fazla zayiata sebep olacağından kordonların sayısının artırılması ve güçlendirilmesi tahaffuz

tedbirlerinin tam olarak uygulanması, hastalığın yayılmasına meydan verilmemesi istenmiştir (BOA, A.MKT.MHM., 564/17). 7 Ağustos 1895'te hastalıktan dolayı Adana, Konya, Halep ve Sivas gibi vilayetlerde meclis-i sıhhiye kararına göre tayin edilen doktor ve gardiyanların maaş ve harcırahlarına karşılık olmak üzere şimdilik 100 bin kuruşun harcanmasına izin verildiği belirtilmiştir (BOA, İ.SH., 2/1313 S. 2). 8 Ağustos 1895'te Halep'teki koleranın yayılmasının engellenmesi için gerekli tedbirlerin alınması ve bütün çevre vilayetlerin de bu tedbirlere uyması talep edilmiştir. 8 Ağustos 1895'te Adana vilayetindeki kolera için alınacak tahaffuziye tedbirleri masrafı için şimdilik 50 bin kuruşun gönderildiği, paranın sıhhiye tahsisatından ödenmesi Maliye ve Sıhhiye Nezaretlerine bildirilmiştir. 12 Ağustos 1895 tarihli tezkire ile Maliye Nezareti'nce de 25 bin kuruşun sıhhiye tahsisatından harcanması uygun görülmüştür. 12 Ağustos 1895'te Maliye Nezaretinden Dahiliye Nezaretine yazılan bir yazıda; Adana ve Kayseri Develi'de kolera zuhur ettiği için, o taraflardan gelecek yolcular ve eşyalarının muayene edilmesi gerektiği şimdilik Ankara, Kırşehir ve Kayseri'de alınacak tedbirler için 25 bin kuruşun Sıhhiye tahsisatından harcanmasına izin verilmiştir (BOA, DH.MKT., 387/19; 409/63; 2070/34).

Ağustos ortalarında koleradan ölümler devam etmekteydi. 21 Ağustos 1895'te Diyarbakır, Halep, Mamuratülaziz, Konya, Hüdavendigâr ve Adana vilayetlerinde Ağustosun yedisinden sekizine kadar koleradan 62 musab ve 36 vefat olduğu merkeze bildirilmiştir (BOA, Y.PRK.BŞK., 42/86). Pozantı Tahaffuzhanesinde 400'den fazla yolcu olup bu yolcuların büyük kısmının yardıma muhtaç olduğundan, yolcuların yiyecek masrafları ile Adana, Alanya, Ereğli ve Niğde sınırında bulunan tahaffuzhanelerde istihdam olunmuş gardiyan, memur, askerlerin maaşı için 50 bin kuruşun daha sarf edilmesi yönündeki talep 25 Ağustos 1895'te Maliye Nezaretinden havale edilmiştir. 26 Ağustos 1895'te Adana, Halep ve Diyarbakır'da vukuat olmadığından, tahaffuzhanelerin kapatılarak, görevlendirilen gardiyanların işlerine son verilmesi talebi hastalığın şiddetini azalttığını göstermektedir. 27 Ağustos 1895'te Pozantı tahaffuzhanesinde bulunan yolcuların yiyecek masrafları ile Adana vilayetinde tahaffuzhanelerde görevli memurların maaş ve masraflarının ödenmesi istenmiştir (BOA, DH.MKT., 433/74; 434/51).

Adana vilayetinden alınan bir telgrafta; Adana'da Haçın ve Osmaniye kazaları dışında başka mahallerde koleradan eser kalmadığı, vilayetin sıhhi durumunun memnuniyet verici bir seviyede olduğu, bu iki kazanın dahi kordon altında tutulduğu, koleranın Adana, Konya ve Halep vilayetlerinde hafiflediği, ancak Karaman sahillerinde Antalya'da koleranın devam ettiği, Süveydiye'ye kadar olan sahilden gelecek gemilerle, yolculara beş gün, yolcusuz gelecek gemilerin 24 saat karantinada kalması bildirilmiştir. Ancak Antalya'da hastalık devam ettiğinden buradan gelecek gemilere de beş gün karantina uygulanması, Adana civarındaki kordonların ve tahaffuzhanelerin kaldırılması gerektiği havadisinin neşr ve ilanı için Dahiliye Nezareti'ne Rüsumat Emaneti, Ser-askeri, Bahriye Nazırlığına bilgi verildiği 27 Ağustos 1895'te Sadarete bildirilmiştir. 3 Eylül 1895'te Adana ve Halep vilayetleri bulaşık olduğundan Suriye'ye kadar olan sahilden gelecek gemilere yolcu var ise beş gün yolcusuz ise 24 saat karantina uygulandığı Ser-askerî, Dahiliye ve Bahriye Nezaretleri ile Tophane Müşiriyetine bildirilmiştir.

Hastalık şiddetini kaybetmesine rağmen devlet yaşanan acı tecrübelerden dolayı kordon ve karantinaların kaldırılması yönündeki taleplere hemen cevap vermemiştir. Bu esnada salgınlar için yapılan masraflarla ilgili de yerel idarecilerden bilgi talep edilmiştir. Salgın esnasında Konya vilayetinde yapılan sıhhi masrafların nasıl ve nerede harcandığını 8 Eylül 1895'te merkeze bildirmiştir. Adana civarındaki hastalığın çevrede hızla yayıldığı yönündeki haberlerin araştırılması, tıbbi heyetin bölgeye gönderilmesinin bir süre ertelendiğinden telefata olup olmadığının, masraf meydana geldiğinden durumun Bonkofski Paşa'dan sorulması istenmiştir. Halep ve çevresinden Lazkiye ve Hama dahil kara yoluyla gelecek olanlara tahaffuz tedbirlerinin uygulanması, gerekli sıhhi tedbirlerin alınması, kordonların takviye edilmesi, münasip yerlerde yeni bir iki tahaffuzhane kurulması, ayrıca Halep'e sınır vilayetlere de durumun bildirildiği bu minval üzere onların da sıhhi tedbirleri almada ve uygulamada gerekli hassasiyeti göstermeleri istenmiştir (BOA, A.MKT.MHM., 564/9; 564/17; 565/12; 565/15).

Eylül ayı sonlarına kadar devletin tedbiri elden bırakmadığı ve yapılan sıhhiye masraflarının ödemesiyle meşgul olduğu anlaşılmaktadır. 14 Eylül 1895'te Adana'da devam eden koleranın Sivas vilayeti ve diğer vilayetlere sirayet etmesinin engellenmesi için tahaffuzhanelerin kurulması ve tahaffuzhanelerin masraflarının



Sihhiye tahsisatından ödenmesi yönünde Şurâ-yı Devlette herhangi bir karar olmadığı ancak tahaffuz tedbirlerinin alınması ve tahaffuzhanelerde memurların istihdam olunması için 30 bin kuruş gönderildiği bildirilmiştir. 13 Ekim 1895'te Adana vilayeti sıhhiye müfettişi ve tabibi olan Derviş Efendi'nin hizmetlerinden dolayı rütbesinin terfi ettirilerek taltif edilmesi istenmiştir. 15 Kasım 1895'te tabip olarak Adana'da yalnızca Karabet Efendi bulunduğundan geri dönmesi için Dahiliye Nezareti emri olduğu belirtilmiştir (BOA, DH.MKT., 428/28; 428/42; 2072/76). Bu belgelerden Adana ve çevresinde istihdam edilen doktorların devamlı denetim altında oldukları, bölgeden uzaklaşmalarına izin verilmediği anlaşılmaktadır.

Halep ile Adana arasında alınan sıhhi tedbirlere 1896 yılında da devam edilmiştir. 1895-1896'da karantinalar kurulmaya ve karantinalarda gardiyanlar görevlendirilmeye devam edilmiştir. Pülverizatörlerle gelen yolcuların tamamı ilaçlanmış ve tütsülenmiştir (Mağmumi, 2008: 197). 23 Şubat 1896'da Sıhhiye memurlarının maaş ve harcırahlarının ödenmesi için Adana, Konya ve Ankara valiliğine gönderilen emir hakkında Sıhhiye ve Maliye Nezaretine bilgi verilmiştir (BOA., A.MKT.MHM., 565/25). Salgında büyük hizmetleri görülen doktorların taltif edilmesi uygulamasına da devam edilmiştir. 10 Mart 1896'da Adana'da memleket tabipliği görevinde bulunan ve kolera salgınlarında büyük hizmetleri olan Derviş Efendi'nin terfi ettirilerek maaşının 2.000 kuruşa yükseltildiği Adana valiliği tarafından Dahiliye Nezaretine bildirilmiştir (BOA, BEO., 751/56313). 4 Haziran 1896 tarihli Şerafeddin Efendi'nin raporunda; Adana'da koleradan dolayı Lazkiye ve Trablusşam sahilinde jandarma ve yeterli sayıda korucu gardiyan istihdam edilerek hastalığın çevreye yayılmaması için gerekli tedbir alındığı merkeze bildirilmiştir (BOA, A.MKT.MHM., 564/2).

Bölgede bulunan Ermenilerin tedavisinde devlet, herhangi bir etnik ve dini ayırım yapmadan bütün vatandaşların tedavisiyle yakından ilgilenmiştir. Ancak XIX. yüzyıl sonlarında Ermeniler arasında yayılan milliyetçilik hareketleri hız kazandığından bazı Ermeniler, Adana çevresinde devam eden salgınlardan yararlanma yoluna gitmişlerdir. 1896-1897'de Payas kazası Çokmerzivan köyünden olup, daha sonra Amerikan vatandaşı olan Ermeni Doktor Ohans bir süre kendi köyüne dönüp doktorluk yapmıştır. Ancak, bölgede zararlı faaliyetlerde bulunduğundan takip edilmiştir. Bu doktorun bölgede milliyetçilik ve misyonerlik

faaliyetinde bulunduğundan takip edildiği söylenebilir. Bütün gayr-i Müslim doktorları aynı kategoride değerlendirmek doğru değildir. Adana'da salgın döneminde gayr-i Müslim doktorların da önemli görevler ifa ettikleri anlaşılmaktadır. 9 Ekim 1897'de Haçın kazasından olup Adana'da görev yapan daha sonra İzmir'e giden Doktor İstevan Terziyan Efendi'nin de salgın anında bölgede hizmetleri olduğu anlaşılmaktadır (BOA, DH.TMIK.M., 7/20; 42/77).

Bölgedeki doktor ihtiyacı sürekli olarak takviye edilmiş, maaşlarının ödenmesine de azami gayret gösterilmiştir. 8 Mart 1897'de Adana, Konya, Sivas gibi vilayetlere gönderilen memurların maaş ve harcırahları için havale olunan 100.000 kuruştan sonra 60.260 kuruşun da kabul edildiğine dair Sıhhiye tezkiresi gönderilmiştir. Devlet bölgede salgın esnasında hizmetleri görülen doktor ve diğer memurlarla yakından ilgilenmiştir. Adana sıhhiyesinde görev yaptıktan sonra emekli olan üç nefer ile vefat eden bir kişiye aylık 2.106 kuruş 30 paradan bir defaya mahsus ikramiye verilmesi, 12 Ocak 1897'de uygun görülmüştür (BOA, ŞD., 2664/10; 2674/17). Aynı zamanda taşrada göreve giden doktorların güvenlikleri için gerekli tedbirler de alınmıştır. 10 Temmuz 1897'de Adana vilayetinin iç kesimlerine giden tabipler, erbâb-ı kordon olduklarından mahalli zaptiye tarafından nezaret edildiği Dahiliye Nezaretine bildirilmiştir (BOA, BEO., 976/73183).

Adana'da XIX. yy. sonlarında yaşanan büyük salgınlar esnasında ilk defa bölgede modern sağlık kuruluşları tesis edilmiştir. 28 Mayıs 1898'de Adana'nın karşısında Seyhan Nehri kenarında inşa edilen Gureba Hastanesi'nin padişahın ismiyle tesmiye edilmesinin uygun olacağı yönünde irade-i seniyye çıkmıştır (BOA, İ.HUS., 65/1316 M. 21)<sup>9</sup>. Kurulacak hastanenin Sadaretçe uygun görüldüğü ve gereğinin yapılması, 29 Mayıs 1898'de Dahiliye Nezaretinden talep edilmiştir (BOA, BEO., 1133/84962).

Seyyar hastanelerin de bölgede halk sağlığı konusunda önemli hizmetleri olmuştur. 6 Şubat 1899'da Adana ve mülhakatının sıhhi durumu için sıhhiye müfettişleri tarafından gönderilen raporlara göre; sıhhi tedbir olarak seyyar hastane tesis edilmesi için Adana belediyesine havale edilen 76.598 kuruşun yarı hissesinden bir kısmının tabibi olmayan Cebel-i Bereket, Bahçe, Islâhiye, Osmaniye ve Kozan'a

<sup>9</sup> Aynı içerikli bir diğer belge için bk. Y.MTV., 175/317.

tabi Kars ve Feke ile merkeze bağı Karaisalı doktorlarının maaşlarına yeteceği ancak hastane tesisine yetmeyeceği ayrıca Gureba Hastanesi'nin masrafları için de paraya ihtiyaç olduğu belirtilmiştir. 23 Mart 1899'da Misis, Karataş, Yumurtalık, Tarsus'ta seyyar hastanelerin tesis edilmesi ayrıca Payas Hapishanesi'nin sağlık şartlarına uygun hale getirilmesi için 76.598 kuruşun yarı hissesinin de harcanması uygun görülmüştür (BOA, ŞD., 2129/9). 26 Kasım 1899'da Adana'daki sıhhiye müfettişinin harcırahlarının ödenmesi istenmiştir (BOA, DH.MKT., 2275/128).

Bölgede XIX. yüzyıl sonlarına kadar Ermeni eczacıların da faaliyette bulunduğu görülmektedir. Gayr-i Müslim eczacılar özellikle salgın dönemlerinde ilaç temini yönünde bölgenin ihtiyaçlarını karşılamıştır. 14 Kasım 1899'da Adana'da Karabet Efendi eczacılık yapmakta olup Adana'nın ihtiyaç duyduğu ilaçları temin etmekteydi.

Çukurova'daki kolera salgını ile mücadele XX. yy. başlarına kadar devam etmiştir. Salgın esnasında bölgede hizmet eden doktorlar taltif edilmeye devam edilmiştir. 13 Mayıs 1900'de Adana Sıhhiye müfettişi Eşref Süleyman Efendi hizmetlerinden dolayı rütbe terfiyle taltif edilmiştir (BOA, DH.MKT., 2270/46; 2344/134).

Adana'da yaz aylarında kolera vakaları görülmeye devam etmiştir. 29 Ağustos 1900'de Humus'ta vukuat olmadığı, Suriye'de 10 kadar, Trablusşam'da 28 musab olup eski musablardan 12 vefat olduğu, iskelede üç musabdan bir vefat olduğu, Adana'da üç musab olup eski musablardan üç vefat olduğu, vilayet mülhakatında kolera görülmediği, ancak Urfa'da 10 diğer gün 23, ayın 24'ünden 30'una kadar Kilis'te eski musablardan beş vefat meydana geldiği nezarete bildirilmiştir (BOA, DH.MKT., 1792/50). Bu belgeden 1900 yılı yaz aylarında Adana ve çevresinde salgının etkili olduğu anlaşılmaktadır.

Salgınla mücadele kapsamında halk sağlığı konusunda sıhhi tedbirlerin de uygulandığı anlaşılmaktadır. Ancak sıhhi tedbirlerin masraflarını karşılamak kolay olmamıştır. Bu sebeple, yerel idareciler tarafından çeşitli isimler altında vatandaşın kesintiler yapılmıştır. Ancak merkez, durumu haber alınca bu tür kesintilerin yapılmasını uygun görmemiştir. 22 Ekim 1900'de Adana'da kaldırımların tesviyesi, seyyar hastanelerin yapılması, Payas Hapishanesi'nin hıfzıssıhaya uygun hale getirilmesi, gerekli ıslah ve temizlik işlerinin yapılması ayrıca memurların

masraflarının karşılanması için vilayete dışarıdan gelen ticari mallardan ve yüklerden 40 para alındığı haberleri devlet merkezine ulaşmıştır. “*Duhuliye*” ve diğer isimler adı altında bu şekilde vergi almanın caiz olmadığı belirtilerek, hariçten gelen mallardan para alınmaması Şurâ-yı Devletçe karara bağlanmıştır (BOA, BEO., 1569/117619). Ancak yerel sağlık masraflarının karşılanması konusu merkezi bütçeye büyük yük getireceği anlaşıldığından 28 Ekim 1900’de Adana’da sıhhi masraflar için vilayete dışardan geleceklerden 40 para “*duhuliye*” ücreti alınabileceği Dahiliye Nezareti tarafından Adana’daki idarecilere bildirilmiştir (BOA, DH.MKT., 2424/3).

Adana’da sıhhi tedbirlerin masraflarının karşılanmasının yerel idareciler için önemli bir sorun olduğu görülmektedir. Ayrıca bölgede hizmet eden görevlilerin moral olarak desteklenmeye devam edilmiştir. 12 Şubat 1901’de Adana’da yeni inşa edilen Şifahanenin masraflarının karşılanmasında hizmetleri görülenlerin taltif edilmesi uygun görülmüştür (BOA, DH.MKT., 2451/89). Adana ve kazaları için iki seyyar tabip tayin edilip, maaş ve tıbbi malzeme masraflarının ödenmesi 3 Ekim 1901’de talep edilmiştir (BOA, BEO., BEO., 1713/128442).

Yerel idarecilerin masrafları karşılamak adına yeni vergi ve kesintiler yapma talepleri 1902 yılı içinde tekrar gündeme gelmiştir. 29 Nisan 1902’de Adana Hamidiye Gureba Hastanesinin masrafları için hariçten gelecek olan eşyalardan “*duhuliye*” adıyla vergi alınmasına yönelik müsaade verilmesi talep edilmiştir (BOA, DH.MKT., 491/61). Devletin ekonomik olarak merkezden masrafları karşılayamadığı için yerel olarak vergilerin konulmasını kabul ettiği görülmektedir. 30 Haziran 1902’de varidat hazinesi ve belediyece alınacak vergilerden bir kısmının Gureba Hastanesine verilmesi, hastane adına “*duhuliye resmi*” adı altında yirmişer para alınması, kantarlardan ve mültezimlerden kesinti yapılması, bu vergiler daha önce 106.910 kuruş iken bu sene 36.000 kuruşa inmiş olduğundan, tahsil edilen vergiden belediye ve hazineye ait olan kısımdan bir kısmının Gureba Hastanesine verilmesi Şurâ-yı Devletçe uygun görülmüştür (BOA, BEO., 1878/1407781).

Görevlilerin hizmetleri karşılığında taltifleri devam etmiştir. 2 Eylül 1902’de Adana belediye tabibi Abdurrahman Efendi’nin hizmetlerinden dolayı rütbe ile taltif edilmesi Sadaret’e arz edilmiştir (BOA, DH.MKT., 585/67).

Masrafların karşılanması ile ilgili sorunun 1902 yılı sonuna kadar devam ettiği görülmektedir. 1 Kasım 1902'de Adana'da Hamidiye Gureba Hastanesi masraflarını karşılamak için vilayete gelecek eşya ve yolculardan hastane adına 20'şer para vergi alınması yönünde Şurâ-yı Devlet ve Adana valiliğinin görüşleri talep edilmiştir (BOA, ŞD., 2131/30).

Adana'da kolera salgınının Suriye üzerinden tekrar giriş yaptığı anlaşılmaktadır. 1903 yılının ilk aylarında hastalık henüz ortaya çıkmamıştır. Yaz ayları ile birlikte Suriye'de kolera tekrar zuhur etmiştir. 24 Ağustos 1903'te Şam'da ortaya çıkan kolera Hama ve Halep'e kadar yayıldığından Adana, Konya ve Ankara vilayetleri ile Kudüs ve Zor mutasarrıflıklarınca gerekli sıhhi tedbirlerin alınması istenmiştir (BOA, BEO., 2124/159270).

Sadece Suriye değil özellikle Akdeniz'e kıyısı olan ülkelerde çıkan koleradan dolayı Adana'daki yerel idarecilerin uyarıldığı görülmektedir. 15 Eylül 1903 tarihli bir belgeden Marsilya'da kolera ortaya çıktığından o taraftan gelen gemilere beş gün karantina uygulanması gerektiği Adana'ya da bildirilmiştir (BOA, DH.MKT., 766/13). 16 Eylül 1903'te koleranın, Suriye'den Halep ve Adana vilayetleri dahilinde bilinen yerlere sirayet ettiği, ayrıca koleranın hızlı bir şekilde yayılmasını sürdürdüğü, Halep'te şu günlerde koleradan ölümlerin günlük yedi sekize kadar yükseldiğinden salgının engellenmesi için acil kararların alınması, Adana'ya doğru icap eden yerlerde yeterli miktarda kordon kurulması ve tahaffuz tedbirlerinin alınması istenmiştir. Şam ve Halep'te devam eden salgın için Doktor Fevzi başkanlığında bir sıhhi komisyon kurulmuş ve komisyon, hastalığın yayılmasını engellemek için çalışmalara başlamıştır.

Adana vilayetinin hastalıktan muhafazası ve salgını engellemek için İskenderun ile sınır olan Payas kazasındaki salgının yayılmasının önüne geçmek için sıhhi tedbirler alınması, etrafta kordonlar kurulması, kordonlarda mevcut doktor ve gardiyanlardan başka doktor ve gardiyan istihdamı gerektiği belirtilmiştir. Daha sonra doktor ve gardiyan maaşları, alınacak sıhhi tedbirlerin ve dışardan alınacak sıhhi malzemelerin masrafi için süratli bir şekilde tahsisat ayrılması istendikten sonra 70-80 bin kuruş tahsisatın sıhhiye tedbirleri için kısa sürede gönderilmesi ve Adana valiliğine bu meblağı harcama için izin verilmesi talep edilmiştir. Mahalli defterdarlığa paranın harcanması için izin 28 Eylül 1903'te verilmiş, durum Sıhhiye

Nezareti tarafından Sadarete bildirilmiştir. Sadaret, hemen durumu değerlendirmiş ve 29 Eylül 1903'te Adana vilayetine; defterdarlığa gerekli paranın harcanması için izin verildiğini belirtmiştir (BOA, A.MKT.MHM, 586/8; 586/10). 11 Ekim 1903'te Adana'da kordonlarda istihdam edilecek doktor ve gardiyanlar ile memurların maaşlarının ödenmesi için gerekli meblağın gönderilmesi talep edilmiştir (BOA, DH.MKT., 776/17).

Kolera salgınları bölgede asker sevkiyatlarını engellediği gibi bazı dönemlerde asker celbini de engellemiştir. 30 Aralık 1903'te silah altına alınan Adana Redif Fırkasına mensup olan Antakya Harim Ordu Redif taburuna silah altına alınacak askerlerin, bağlı bazı köylerde kolera olduğundan, tabur merkezlerine gelecek askerlerin, taburlardaki askerlere hastalığı bulaştırma ihtimali olduğu belirtilmiştir. Antakya taraflarında 20-22 Eylül tarihlerinde celp olunan askerler arasında altı vukuat meydana gelip bunlardan üçünün öldüğü, Antakya'daki redif askerleri arasında ölümlerin devam ettiği Antakya'ya gidip gelenlerle hastalığın Erzincan'ın nahiye ve köylerine de bulaştığı, İskenderun'da hastalık görülen dört askerden de ikisinin öldüğü, bu sebeple Antakya ve Erzincan çevresinden toplanan redif askerlerinin şimdilik dağıtılarak fırka merkezine gönderilmemeleri Seraskeriden istenmiştir. Ser-askerlik makamı 24 Ekim 1903 tarihli yazı ile hastalık görülen bölgelerden redif askeri toplanmaması ve toplanan askerlerin dağıtılmasının uygun olacağını bildirmiştir (BOA, DH.MKT., 785/38).

Adana çevresinde asker celbini etkileyen 1903 salgını merkezde fazla etkili olmamıştır. 1904 yılında salgın etkisini kaybetmiştir. Bölge vilayetlerden salgın olmadığı yönünde bilgilendirme telgrafları merkeze gönderilmiştir. Bu telgraflardan Adana ve çevresinde salgının etkisini kaybettiği anlaşılmaktadır. 21 Ocak 1904'te Halep ve civarından herhangi bir kolera vukuatı olamadığı sıhhiye müfettişleri raporu ile Mabeyn'e arz edilmiştir (BOA, Y.PRK.UM., 68/54).

Zor şartlar altında çalışan doktorların morallerinin yükseltilmesi için devlet tarafından ödüllendirilmişlerdir. Doktorlar, hizmetlerinden dolayı rütbe terfii ve madalya ile taltif edilmişlerdir. 4 Ocak 1906'da Adana belediye tabibi Abdurrahman Efendi, Gureba Hastanesi tamiratında gösterdiği gayretten dolayı rütbesinin yükseltilerek taltif edilmesi istenmiştir. 14 Mart 1906'da Adana vilayeti Sıhhiye müfettişi Eşref Bey, hizmetlerinden dolayı rütbesinin ikinci sınıfa yükseltilerek taltif

edilmesi uygun görülmüştür (BOA, DH.MKT., 1058/29; 1042/50). Adana’da doktor Berciyan Efendi’ye de beşinci dereceden rütbe ile Mecidî nişanı verilmesi uygun görüldüğü belirtilmiştir (BOA, İ.TAL., 423/1325 R. 111).

Taşradaki sağlık hizmetlerinin devamını sağlamak devlet için başta gelen sorunlardandı. Sağlık hizmetleri masrafları salgınlar döneminde arttığından yukarı da belirtildiği üzere yerel anlamda bazı vergiler yürürlüğe konulmuştu. Ancak salgın dönemleri dışında, vatandaştan çeşitli isimler altında vergi alınması uygun görülmemiştir. 4 Nisan 1909’da Adana’da hastane tesisi ve belediye tabibi istihdamı için gereken masraflara karşılık ahaliden sıhhiye resmi adı altında verginin alınmasının uygun olmayacağı belirtilmiştir (BOA, DH.MKT., 2801/54).

Bölgede doktor ihtiyacı ile de yakından ilgilenmiş devamlı surette bölgeye doktor tayinleri yapılmıştır. 6 Nisan 1909’da Adana’da tabibe ihtiyaç olduğundan Aydın’dan sıhhiye müfettişi refakatinde iki doktor verilerek ilk vapurla Adana’ya gönderilmesi istenmiştir. 8 Nisan 1909’da Adana’da bulaşıcı hastalıktan dolayı, hastalıkla ilgili alınan tedbirlerin ve doktorların yeterli olup olmadığı yönündeki söylentilerin araştırılarak bilgi verilmesi istenmiştir (BOA, DH.MKT., 2804/96; 2805/89).

Adana ve kazalarında XIX. yy. sonlarında yaşanan kolera salgınlarında yaşanan tecrübelerden ders alındığı görülmektedir. Bölgeden gelen en küçük duyumlar bile dikkate alınarak, hemen sıhhi tedbirler alınmıştır. 15 Mayıs 1909’da Adana’da mülteci çok olduğundan ayrıca salgın hastalık yaygın olduğundan doktor ve ilaç gönderilmiş ve gerekli tedbirlerin alındığı belirtilmiştir (BOA, DH.MKT., 2812/17). 27 Eylül 1909’da Adana’da bazı kazalara doktor tayin edilerek maaşlarının ödenmesi, ayrıca sağlıklı ortamlara sahip hapishanelerin de ıslah edilmesi için gerekli tahsisatın gönderilmesi talep edilmiştir (BOA, DH.MUİ., 15-2/15). 4 Mayıs 1910’da Adana ve Tarsus’a yapılan sıhhiye masrafları hazineden gönderilmiştir (BOA, DH.EUM.THR., 95/84).

Alınan tedbirlere rağmen kolera Adana’ya sirayet etmiştir. 23 Mart 1911’de Adana ile Pozantı arasında kolera olduğu için Akköprü’de kordon kurulması, Adana’dan geleceklerin, Adana’ya karşı münasip bir yerde karantinaya alınmaları, yolcuların burada muayenelerinin yapılması, “*tathiriye-i fenniyye*” tabi tutulmaları yani eşyalarının ilaçlanması, suyla kaynatılarak güneşte kurutulması istenmiştir.

Geçen sene de Konya-Adana arasındaki demiryolu işçileri arasında kolera çıktığından demiryolunda da sıhhi tedbirlerin uygulanmasına riayet edilmesi istenmiştir. Adana sınırında bulunan Ereğli, Ulukışla ve Bor'da kolera görüldüğünden buralarda da gerekli tedbirlerin acilen alınması 23 Mart 1911'de talep edilmiştir. 15 Mayıs 1911'de Adana ve Konya'da devam eden koleradan dolayı 15 gün zarfında bölgeye gitmesi için Sıhhiye Müfettişi Tevfik Rüştü tayin edilmiştir. 1911 yılında Anadolu'da; Giresun, Hüdavendigâr, Uşak, Gemlik, Mudanya, Karahisar, Bilecik, Bozhüyük, Erzincan, İzmit, İzmir, Aydın, Soma, Sivas, Bursa, Gemlik, Erdek ve Kastamonu gibi birçok yerleşim birimi kolera ile mücadele etmek zorunda kalmıştır. Vilayetlerin tamamında kolera ile ilgili tahaffuz tedbirlerinin uygulanması, karantinaya riayet edilmesi ve hastalığın daha fazla yayılmaması için gerekli bütün tedbirlerin alınması istenmiştir. 6 Eylül 1911'de özellikle Akdeniz sahilleri başta olmak üzere bütün sahillerde tahaffuz tedbirlerinin uygulanması istenmiştir. Kırşehir'de bulunan iki doktorun koleranın önünü almayacağından acilen doktor gönderilmesi talebi ile Konya'ya 155 bin, Kırşehir'e 50 bin kuruşun daha gönderildiği bilgileri, Osmanlı Devleti'nin kolera ile mücadelede en çok eksikliğini hissettiği konuların başında doktor yetersizliği olduğunu göstermektedir. Salgınla mücadelede Kırşehir gibi birçok vilayete yapılan tahaffuz ve sağlık harcamaları devletin bütçesinde büyük açıklara neden olmuştur. Adana'ya yakın olmasından dolayı Konya, Ürgüp ve Aksaray'da da kolera salgınına karşı bütün tedbirlerin alınması istenmiştir (BOA, DH.İD., 50/68; 57/9).

Salgın yine asker sevkiyatını aksatmıştır. 29 Kasım 1911'de V. Nişancı Taburu Hicaz bölgesine gideceği, ancak Adana'da kolera devam ettiğinden tabur Gülek'e ulaştığında askerlerin Adana ile bağlantı kurulmadan sevk edilmeleri için yeteri kadar tren vagonu hazır edilmesi istenmiştir. 21 Aralık 1911'de Adana vilayeti, salgınlarda kullanmak üzere pülverizatör ile etüv makinaları gönderilmesini talep etmiştir (BOA, DH.İD., 7-2/28; 19-1/55). Osmanlı Devleti, 1911 yılında aynı zamanda Trablusgarp'ta İtalya ile mücadele etmektedir. Devlet, savaş ortamında bulunmasına rağmen salgınlar konusunda elinden geleni yapmaya çalışmış, koleranın Anadolu içlerine yayılmasını engellemek için Adana ve çevresinde alınan tedbirlerle yakından ilgilenmiştir.



Suriye kaynaklı kolera, salgınları sadece Adana için değil aynı zamanda mücavir vilayetler için de bir tehdit unsuruydu. 2 Mart 1912'de gerekli sıhhi ve tahaffuz tedbirlerinin alınması Bağdat, Diyarbakır ve diğer çevre valilerinden talep edilmiştir. Alınan tedbirlere rağmen kolera Adana'ya yine sirayet etmiştir. 10 Mart 1912'de Adana'da devam eden koleraya karşı alınan tedbirlerin başında talep edilen alet, edevat, tathir ve tebhir aletlerinin gönderildiği, her kazada doktor bulunmasına rağmen hastalığın önü bir türlü alınamamıştır. Bu sebeple sıhhi tedbirler bir kat daha artırılmıştır. Şubat ayının beşinden beri Adana'da iki musab olup bunlardan iki vefat olduğu, Adana valisi Nedim tarafından İstanbul'a bildirilmiştir. Adana'dan hastalığın seyri ile ilgili gönderilen raporların yer aldığı telgraf, acilen müzakere olunması için Meclis-i Umûr-ı Tıbbiye başkanlığına da havale edilmiştir (BOA, DH.İD., 50-2/74; 57/9).

Asker sevkiyatları döneminde Adana'da koleraya karşı tedbirler en üst düzeye çıkarılmıştır. Bölgede bulunan karantinahane ve tahaffuzhaneler, sevkiyat dönemlerinde yetersiz kalmış, devlet bir takım çözüm yolları bularak güneyden gelen askerlerin Adana'da karantinaya alınmaları uygulamasına devam etmiştir. 28 Nisan 1912'de Suriye taraflarında bulaşıcı hastalık bulunan mahallerden Adana'ya gelecek askerlerle hastalığın yayılmasının engellenmesi için askerlerin ikametlerine Ulukışla'da bulunan eski kervansarayın tamir edilerek tahsis edilmesi istenmiştir (BOA, DH.İD., 157/10). 24 Mayıs 1912'de Adana'da zuhur eden koleranın vilayette başka yerlere yayılmaması için alınacak tedbirlere 5 bin lira harcanması için Maliye Nezareti tarafından izin verilmiştir. 26 Mayıs 1912'de Adana'daki koleranın yayılmasının engellenmesi için ve alınacak tahaffuz ve sıhhi tedbirler için 5 bin lira daha harcanmasına izin verilmiştir. 29 Mayıs 1912 tarihli bir diğer belgede de; Adana'da kolera için her türlü tedbirin alınması diğer vilayetlere de sıçramasının engellenmesi için acil ihtiyaç duyulan 50 bin kuruşun gönderilmesi istenmiştir. Gerekli paranın, Adana, Ankara ve Konya vilayetlerine ayrılan 100 bin kuruştan alınarak gönderilmesi uygun görülmüştür (BOA, MV., 163/29; 164/21; 165/44).

Alınan tedbirler, askerler arasında koleranın yayılmasını tam anlamıyla engelleyememiştir. Ulukışla'da şimendifer amelesi arasında çıkan koleraya karşı kurulacak kordon için 15 çadır verilmesi, ayrıca Niğde'nin Bor kazasında tesis olunacak kordon için yeterli sayıda jandarma, gardiyan ve kordon memurları için de

15 çadırın verilmesi için 15 Haziran 1912'de Harbiye Nezaretinden izin istenmiştir. Ancak 4 Haziran'da verilen cevapta; kurulacak kordon için istenilen çadırların verilemeyeceği çünkü askeriyenin çadıra ihtiyacı olup elde çadır olmadığı bildirilmiştir (BOA, DH.İD., 50-2/65). Bu esnada devlet, Trablusgarp Savaşı ve I. Balkan Savaşı'nda askeri malzemeye çok ihtiyaç olduğundan, taşradan gelen bu talebe olumlu cevap verememiş olmalıdır.

Adana'da, 1911-1913 yılları koleranın etkin olduğu yıllardır. Sivas, Amasya, Tokat civarında kolera devam ederken Adana ve civarında kolera hastalığının seyri ve alınan tedbirler hakkında Meclis-i Umûr-ı Tıbbiye-i Mülkiye ile Sıhhiye-i Umûmiye Başkanlığına 15 Haziran 1912'de bilgi verilmiştir. 16 Haziran 1912'de Niğde, Bor ve Konya'da devam eden koleradan dolayı kurulan Bor ve diğer tahaffuzhanelerde 50 asker istihdam edilmesi ayrıca mevcut çadırlardan başka yeni çadır gönderilmesi bir kez daha talep edilmiştir. Meclis-i Tıbbiye üyelerinden Tevfik Rüştü Bey, bölgeye kordonları teftiş için gönderilmiştir. 23 Haziran 1912'de Halep'ten Ulukışla'ya gelecek olan efrad-ı cedidenin Adana'da kolera olduğundan Tarsus yoluyla sevk edilerek, bulaşık mahallere uğratılmaması, bulaşık yerlerden asker sevkinden imtina edilmesi, yaz mevsimi olduğundan hastalık daha hızlı yayılacağından sıhhi tedbirlerin uygulanmasına gerekli özenin gösterilmesi istenmiştir. 30 Haziran 1912'de Adana'da koleradan dolayı istihdam edilen doktorlardan başka yeni doktorların gönderilmesi, seyyar doktorların köy ve kasabalarda dolaşarak halkı tedavi etmeleri, sıhhiye müfettişi gönderilerek durumun tespit edilmesi, Adana ve Konya arasında gelip geçenlerin karantinaya alınması, vilayetler arasında kaçak geçişlere müsaade edilmemesi için askeriyeye de gerekli tedbirlerin alınması istenmiştir. Alınan tedbirler ve yapılan uygulamalar, Adana valiliği tarafından Harbiye Nezaretine bildirilmiştir (BOA, DH.İD., 50-2/67; 142/8).

Sadece askerler değil bölgede özellikle demiryolu inşaatında ve zor şartlar altında yaşayan işçilerin de koleraya yakalanmaması için gerekli tedbirlerin alındığı görülmektedir. 1 Temmuz 1912'de Bağdat demiryolu hattında çalışan işçiler arasında kolera çıkmaması için gerekli tahaffuz ve sıhhiye tedbirlerine riayet edilmesi istenmiştir. 6 Temmuz 1912'de Adana, Konya ve Halep valilerinden vilayetlerindeki kolera salgınları ve alınan tedbirlerle ilgili Dahiliye Nezaretine bilgi vermeleri istenmiştir.

Yapılan yazışmalardan, bölgede alınan tedbirler ve uygulamalarla ilgili önemli bilgilere ulaşılmıştır. 9 Temmuz 1912'de Adana ile Akköprü'de tahaffuzhane inşa edilmiş, Bor ve Niğde'de gerekli tedbirlerin alınması istenmiştir. Tarsus ile Beledik arasında da kordonlar kurulmuş olup doktorlar gönderilmiştir. Aksaray, Ürgüp, Nevşehir ve Kayseri'de devam eden kolera için Ayrancı'da da sıhhi tedbirler alınmış, doktor ve sıhhiye müfettişleri tayin edilmiş, kordonda jandarma ve gardiyanlar istihdam edilmiştir. Ayrıca hastaların kullanması için Ulukışla'da bulunan kervansarayın tamir edilerek kullanıma açılması Gülek ve Karaman'da yolcuların muayene edilmesi, Adana'dan gelen yolcuların 24 saat karantinaya alınıp tahaffuz tedbirlerinin uygulanması, tedbirlerinin uygulanmasında gerekli özenin gösterilmesi Konya sıhhiye müfettişi tarafından rapor edilmiştir. 10 Temmuz 1912'de Adana'daki koleranın çevreye sirayet etmemesi ve tekrar ölümlerin meydana gelmemesi için sıhhiye müfettişi Tevfik Rüştü Bey'den başka yeni doktorlar da gönderilmiştir. Ayrıca ilaçlama yapmak için beş pulverizatör gönderilmiş, çevre vilayetlerle ilişkinin kesilmesi için tahaffuzhaneler tesis edilmiş, karantina ile kordonlar kurulmuş, trenle gelecek olanlar da istasyonlarda ve tahaffuzhanelerde muayene edilmiştir. Halep-İskenderun yolunda da karantina uygulamalarına devam edilmiş seyyar tabipler, vilayetlerde hastalıkla mücadele için dolaşmışlardır. Mahalli idareciler tarafından gerekli sıhhi tedbirlerin alındığı ve uygulandığı, ayrıca Adana civarında yaygın olan amelelerin farklı yerlere gittikleri bu sebeple hastalığın yayılmasında etkili olduklarından amele pazarlarının kurulmasının da yasaklandığı ifade edilmiştir.

Salgın, alınan bütün tedbirlere rağmen Anadolu içlerinde etkili olmuştur. 24 Temmuz 1912'de Adana başta olmak üzere Anadolu'nun Karahisar, Bursa ve Kastamonu gibi vilayetlerinde de salgın devam ettiğinden bulaşık yerlerle ilişkilerin kesilmesi ve sıhhi tedbirlerin alınması bir kez daha istenmiştir. 25 Temmuz 1912'de Ereğli yakınlarındaki Bulgurlu Köyü'nde dört musab olup bunlardan ikisi vefat ettiğinden köy kordon altına alınmıştır. 1 Ağustos 1912'de Suriye'den gelenlere beş gün karantina uygulanması istenmiştir. Ereğli'nin Bulgurlu köyünde koleradan dolayı kurulan kordondaki memur ve askerlerin maaşlarının sıhhiye tahsisatından ödenmesi uygun görülmüştür. Ayrıca kordonda 15 ihtiyat neferi daha görevlendirilmiştir. Bulgurlu köyünde dört musab olup bunlardan ikisi vefat

ettiğinden sıhhiye tedbirlerinin uygulanmasının devam etmesi uygun görülmüştür. 7 Ağustos 1912'de Adana'da kolera salgını olduğundan Halep, Şam ve Beyrut'ta gerekli tahaffuz tedbirlerinin alınması, Adana, Konya ve Halep vilayetlerinde sıhhi tedbirlerin icra edilmesi, vilayetlere yeterli sayıda doktor gönderilmesi, seyyar doktorlar çıkarılarak salgınla mücadele edilmesi, kordonlarda memur, gardiyan ve jandarma istihdam edilmesi, Gülek, İskenderun ve Sivas yönlerine tahaffuz ve karantina tedbirlerine riayet edilmesi istenmiştir.

Adana ve çevresinde 1912 yaz ayları kolera ile mücadeleyle geçmiştir. Hastalığın, Konya üzerinden iç kesimlere ulaşması büyük bir tehdit olarak ortaya çıkmıştır. 11 Eylül 1912'de Ereğli'den koleranın Konya'ya sirayetinin engellenmesi için Karaman ve Çayhan istasyonlarında karantinanın uygulanması, kordonlarda yeterli sayıda jandarma ve gardiyan istihdam edilmesi istenmiştir. Alınan tedbirlere rağmen Çayhan istasyonunda da kolera ortaya çıkmıştır. 24 Eylül 1912'de Çayhan istasyonunda kolera olduğundan karantina ve kordon tedbirleri ile tahaffuz tedbirlerinin alınması Adana ve Konya valilerinden talep edilmiştir. 25 Eylül 1912'de Halep'te son 48 saat içinde 18 musab, 13 vefat meydana gelmişken 5 Ekim'de son 24 saat zarfında Adana'da da koleradan bir vefat meydana gelmiştir. 4 Ekim 1912'de Karaman'da devam eden koleradan dolayı uygulanan karantinanın lağvedilmesi istenmiştir. Ancak salgın Ereğli, Ulukışla ve Bor'da devam ettiğinden Karaman civarında bir tahaffuzhane tesis edilerek burada yolcuların beş gün karantinada tutulması istenmiştir. Konya ve Ulukışla yönünde geçişlerin kontrol altına alındığı şimdilik karantinanın devam ettiği belirtilmiştir. 11 Ekim 1912'de Adana'dan Tarsus ve Mersin'e demiryoluyla gelecek olanların muayenelerinin yapılması, Adana'da Misis Köprüsü ile Tarsus'ta Berdan Çayı'nda Baç Köprüsü'nde gelen yolcuların muayene edilmesi istenmiştir. 17 Ekim 1912'de Adana'da kolera devam ettiğinden o taraftan geleceklerin karantinaya alınması istenmiştir. 22 Ekim 1912'de Halep'ten gelen Antalya taburunda üç neferde Gülek'te kolera çıktığı tespit edilmiş, bir askerin vefat ettiği diğerlerinin tedavilerinin devam ettiği belirtilmiştir. Tabur burada beş gün karantinaya alınmıştır. 22 Ekim 1912'de hastalık olan yerlere yeterli miktarda pulverizatör gönderilerek hastalığın yayılmasını engellemek için gerekli tedbirlerin alınması istenmiştir. Bu sıralarda Diyarbakır ve Şam'da da koleradan dolayı karantina devam etmekteydi. 29 Ekim 1912'de Suriye'ye karşı

uygulanan beş günlük karantina 24 saate indirilmiştir. 30 Ekim 1912'de Adana ve Halep'te kolera devam ettiğinden Adana'dan Konya'ya gelecek bütün taburların 10 gün karantinada bekletilmeleri ve muayenelerinin yapılması istenmiştir.

Bölgeye Marko Paşa ile beraber dört doktor daha sevk edilmiştir. Kayseri'de Tomarza, Viranşehir, Diyarbakır, Mamuratülaziz ve Suriye'de de salgın devam etmekteydi. 25 Kasım 1912'de Adana valisi Emin, hastalığın yayılmasına meydan verilmediği, yedi günden beri Adana'da vukuat olmadığı ancak son 24 saatte iki şüpheli hasta olduğunu İstanbul'a bildirilmiştir. 26 Kasım 1912'de Adana'da kolera olduğundan karantinaya alındığı, Adana Belediye hastanesinde Kayserili Ali b. Mehmed'in de koleradan öldüğü buranın da karantinaya alınmasının gerektiği belirtilmiştir. Kolera görülen sağlık kuruluşlarının da karantinaya alınması salgının önlenmesi yönünde her türlü tedbire başvurulduğunun göstergesidir.

Memleketlerine dönecek olan Bağdat demiryolu hattında çalışan işçiler de askerlerin dönüşünde olduğu gibi karantina altına alınmışlardır. Adana ve Konya vilayetlerinden gerekli sıhhi tedbirleri alınması 8 Aralık 1912'de istenmiştir. 12 Aralık 1912'de alınan sıhhi tedbirler sayesinde Adana'da son 10 günden beri kolera vukuatı olmadığı ancak sıhhi tedbirlerin uygulanmaya devam edileceği Meclis-i Tıbbiye-i Mülkiye ve Sıhhiyye-i Umûmiye Başkanlığına bildirilmiştir (BOA, DH.İD., 142/8). Bu belgeden 1912 yılının sonlarında koleranın etkisini kaybetmesine rağmen tedbirin elden bırakılmadığı anlaşılmaktadır.

Daha sonraki yıllarda da Adana'nın sağlık durumu ile yakından takip edildiği görülmektedir. Adana'daki sağlık harcamaları için merkezden gerekli para gönderilmiştir. 18 Mart 1913'te Adana'da Gureba Hastanesi doktor maaşları olarak 61.102 kuruş gönderilmesi kararlaştırılmıştır (BOA, DH.UM.VM., 2/45).

Adana'da I. Dünya Savaşı yılları da hareketli geçmiştir. Güney cephesine yoğun biçimde yapılan sevkiyatlar başta kolera olmak üzere salgınlar karşısında devletin gerekli tedbirleri almasını zorunlu kılmıştır. Cemal Paşa, 18 Kasım 1914'te 4. Ordu Komutanlığı ile Suriye, Filistin, Hicaz ve Kilikya genel valiliğine atanmıştır (Özdemir, 2009: 49). 11 Aralık 1914'te Cemal Paşa'nın emri ile, Ordu Menzil Müfettişliği oluşturulmuş, Adana, Halep, Şam, Kudüs ve Çöl olmak üzere beş bölgeye ayrılmıştır. Menzil müfettişliğinin merkezi Şam'dır. Adana mıntıkasında, Mersin, Tarsus, Kelebek, Kadirhan (Karapınar), Pozantı, Feke (aşar ambarı), Haçın

(Saimbeyli), Kozan, Bahçe, Mamure, Osmaniye, Toprakkale, Ceyhan, Misis, Erzin, Dört Yol, Hassa, İslâhiye bulunmaktadır (Özdemir, 2009: 56). Askerler için alınacak sıhhi tedbirlerden olmak üzere, askerlerin hastalıklarından sonraki dönemlerini rahat atlatalmaları için bölgede nekahethaneler kurulmuştur. 6 Ocak 1916 tarihli bir belgeye göre Adana, Nasıra ve Kudüs'te birer nekahethane vardır. Şam ve Halep'te de yeni nekahethanelerin açılacağı belirtilmektedir. Halep'teki Bulaşıcı Hastalıklar Komisyonu'nun 11 Mayıs 1916 tarihli toplantı kararlarına göre;

1. Adana'dan Tarsus'a, İslahiye'den Halep'e ve Halep'ten Rayak'a kadar nakledilecek hasta ve düşkünler için Bağdat ve Şam tren şirketleri tarafından üzerinde Kızılay işareti bulunan vagonlar hazırlanacaktır. Bu vagonlar nereden geçerse o yoldaki istasyonlarda trene binecek hasta askerler ve düşkünler bu vagonlara bindirilecektir. Hasta ve yaralı askerlerin yolcu vagonuyla nakledilmeleri şirket hat komiserleri tarafından sağlanacaktır.

2. İstasyonda bulunan doktorlar şu hususlara dikkat edecektir:

İstasyona gelen ve hareket edecek trenlere binecek asker ve sivil bütün yolcular muayene edilecektir. Muayene tamamlanmadan bilet verilmeyecektir. Ayrıca elinde tehcir edildiğine dair belgesi olmayanlara da bilet verilmeyecektir. Muayene vagonlarda değil istasyondaki tabip odasında yapılacaktır. Yolcu trenlerinin temizlenip temizlenmediği şirket sorumluları tarafından kontrol edilecektir. Karşılama ve uğurlama için istasyonlarda kimse bulunmayacak, polis ve jandarma düzeni sağlayacaktır. İstasyona gelen trende şüpheli bir olay görülürse hasta hemen tecrit edilecek ve Sıhhiye Müdürlüğüne haber verilecektir (Özdemir, 2009: 133, 181).

Adana'da bulunan hastanelerle de bu dönemde yakından ilgilenilmiştir. Yeni hastaneler de imkânlar nispetinde inşa edilmiştir. Merkezi bütçe yetersiz olduğu için hastane inşaatlarında ahalinin de yardımına başvurulmuştur. 16 Ağustos 1915'te beş altı sene önce inşaatın ahalinin yardımları ile başlanan Gureba Hastanesi, Liva Muvazene-i Hususiye tahsisatından tamamlanıp açılmış olduğu Dahiliye Nezaretinin bilgisine sunulmuştur. 4 Haziran 1916'da Adana'da tesis edilen Gureba Hastanesine ait fotoğraflar Adana valiliği tarafından Dahiliye Nezaretine gönderilmiştir (BOA, DH.UM.VM., 132/59; 139/27). Adana'da tesis edilen yeni sağlık kurumları başta kolera olmak üzere salgın hastalıkların tedavisinde kullanıldığı gibi özellikle cephe

gerisinde yaralı askerlerin tedavisinde de önemli bir işleve sahip olmuştur. I. Dünya Savaşı esnasında Adana'daki hastaneleri üç bölüme ayrılmış; biri bulaşıcı hastalıklar, diğeri cerrahi hastalıklar, üçüncüsü de adi hastalıklar için ayrılmıştır (Özdemir, 2009: 182).

Savaş esnasında Musul'da başlayan kolera Adana ve çevre vilayetler için yeni bir tehdit oluşturmuştur. 5 Haziran 1916'da Musul'da başlayan koleranın Halep yönünde sirayetinin engellenmesi için gerekli sıhhi tedbirlerin alınarak muayenelerin icra edildiği Dahiliye Nezaretine bildirilmiştir (BOA, DH.ŞFR., 581/38).

Tehcir esnasında yetim çocukların da korunmasına yönelik uygulamaların olduğu görülmektedir. 18 Haziran 1917 tarihli özel emirde İstanbul'a nakledilecek 1.000'e yakın yetime seyahatlerinde kolaylık gösterilmesi Adana Hat Komiserliğinden istenmiştir. Ayrıca bu yetimlere uygun noktalarda sıcak yemek verilmesi Pozantı'ya kadar iaşelerinin sağlanması görevi 4. Ordu emri ile Adana Lojistik Müfettişliğine verilmiştir. Yetimlerin tüm sağlık önlemlerinin de 6. Kolordu Asker Alma Başkanlığı Baştabipliği ile Amanos Lojistik Destek Hatları Baştabipliği tarafından alınması istenmiştir.

Dünya Savaşı sırasında Adana'da Alman doktorların da görev yaptığı anlaşılmaktadır. Bir Alman doktor, Halep Destek Müfettişliğine başhekim sıfatı ile tayin edilmiş, Pozantı ile Halep arasında seyyar çalışmıştır. 1917 Temmuz ayında Toroslar'da Almanlar tarafından Pozantı'da kurulan seyyar bakteriyoloji laboratuvarı savaşın sona ermesi ile İstanbul'a taşınırken güneyden gelen askerî birlikler kolerayı da beraberlerinde taşımışlardır. Birliğinden tebdil-i havaya giden veya firari askerler hastalığı iç kesimlere Ulukışla'ya kadar taşımıştır. Suriye bölgesindeki hastalık salgınlarıyla mücadele konusunda Cemal Paşa'nın başarılar kazandığı görülmektedir. 3 Aralık 1917 tarihli harp ceridesine göre Cemal Paşa 4. Ordu bölgesinde sağlık hizmetleri ve insani yardımlar konusunda çok önemli faaliyetlerde bulunmuştur. Pozantı'dan Sina Cephesi'ne kadar tren ve dekovil hatları üzerinde özellikle kolera olmak üzere bulaşıcı hastalıklara karşı koruma teşkilatları oluşturulmuştur (Özdemir, 2009: 140, 34, 176, 182, 261, 345).

### 2.3. Sıtma

Suriye ve Mezopotamya coğrafyasında sıtma, 45 derece kuzey ve 40 derece güney enlemleri arasında kalan bölgelerde çok yaygın bir enfeksiyondur. Tropik bölgelerin hastalığı olan sıtma, kapalı bir enfeksiyon olup insandan insana bulaşması için sivrisinek aracılığına gerek vardır. Üreyip çoğalması uygun ısı koşulu bulunan bataklık bölgelerde epidemik hale gelmektedir. Yukarıda değinildiği üzere Çukurova'nın bataklık yapısı burada her dönemde sıtma salgınlarının yaşanmasına neden olmuştur. Ayrıca savaş yıllarında Suriye'de, Toroslar ve Adana Ovası'nda malarya salgını çoğalmıştır (Özdemir, 2005: 257).

Adana'da XIX. yy. sonlarında büyük kolera salgınları yanında sıtma ile de mücadeleye devam edilmiştir. 27 Kasım 1891'de Adana vilayetindeki kordonlarda görevli nizamiye askerlerinden bazıları sıtma hastalığına yakalanmıştır. Sıtma görülen yerlere iki tabibin acilen gönderilmesi istenmiştir. Tabip Refet ve Ali Sefa Efendilerin Dersaadet'te kalıp onların yerine Haydarpaşa Hastanesi tabiplerinden Yüzbaşı İsmail Süruri'nin Adana Redif taburuna görevlendirilmesi Seraskerlik makamınca uygun görülmüş ve gerekenin yapılması istenmiştir (BOA, DH.MKT., 1883/103).

Hastalık devam ettiğinden 19 Ağustos 1896'da hastalıkların yayılmasına fırsat verilmemesi istenmiş, 30 bin kuruşun Mal Sandığı'ndan sarfına izin verilmiştir. Adana Valisi Faik Bey'in Dahiliye Nezaretine gönderdiği yazıda; merkez ve merkeze bağlı köylerde ahali arasında zuhur eden sıtma ve diğer hastalıklar şiddetle devam ettiğinden acilen doktor ve 20-30 bin kuruşun gönderilmesi talep edilmiştir. Gönderilecek parayla aciz olup çeşitli hastalıklara yakalanan kişilerin de belediyeler tarafından tedavilerinin yapılması istenmiştir. Ziraat Bankasına gönderilen paranın Mal Sandıklarınca tesviye edilmesine izin verilmiştir (BOA, İ.DH., 1338/1314 R. 2). 28 Ağustos 1896'da Adana'da devam eden sıtma ve diğer hastalıkların tedavisi için gönderilen doktorların fakir ve muhtaç durumda olan ahali ile de ilgilenilmesi istenmiştir. Adana merkez dışında köylerde de sıtmanın devam ettiği bildirilmiş, gerekli sıhhi tedbirlerin alınması istenmiştir. Doktorların masrafları ve maaşları için Mal Sandıklarından 10 bin kuruşun harcanmasına Dahiliye Nezaretince izin verilmiştir (BOA, BEO., 838/62846). Bu belgelerden Adana merkez ve köylerinde yardıma muhtaç ahalinin sağlık masraflarının da devlet tarafından karşılandığı



anlaşılmaktadır. Günümüzdeki “*sosyal devlet*” anlayışının gereği olarak Osmanlı Devleti’nin de XIX. yy. sonlarında muhtaç ve fakir vatandaşlarının sağlık sorunları için gerekli bütün tedbirleri aldığı söylenebilir.

Adana’da sıtma ile mücadele kapsamında yapılan masraflar devlet tarafından ödenmiştir. 11 Kasım 1896’da Adana’daki sıtma ve diğer hastalıkların tedavisi için gönderilecek doktorların maaşları ile ilaç ve tıbbi malzeme masraflarının Mal Sandıklarından ödenmesi istenmiş, şimdilik 10 bin kuruş gönderilmiş, yapılan masraflar hakkında Dahiliye ve Maliye Nezaretlerine de bilgi verilmiştir (BOA, BEO., 851/63817).

Çukurova’da sıtmanın her dönem görüldüğüne yukarıda değinilmişti. Adana’da XX. yy. başlarında da sıtma ile mücadeleye devam edilmiştir. Adana ve bağlı kazalarda zuhur eden iltihaplı ve ateşli illetin tedavisi ve yayılmasının engellenmesi için alınacak sıhhi ve tahaffuz tedbirlerinin masrafı olarak vilayetçe talep edilen paranın, kolera tahsisatından 10 bin kuruş alınarak yapılması için muhasebeci gerekli izin 15 Ağustos 1911’de verilmiştir (BOA, MV., 155/42). Bu belgedeki hastalık tarifine göre kolera dışında bu yıllarda Adana’da sıtmanın da yaygın olduğu, devletin sıtmayla mücadele için de büyük gayret sarf ettiği görülmektedir.

Savaş yıllarında sıtma salgınlarında büyük artışlar olmuştur. Suriye’de Toroslar ve Adana Ovası’nı karayolu ile geçenler aynı zamanda sıtma salgınlarını da arttırmıştır. Doktor Hamit Osman, malaryanın Adana ve Mersin’de ölümlere sebep olduğunu söylemiştir. Temmuz 1917’de Almanların bakteriyoloji laboratuvarı Toroslar bölgesine aktarılmıştır. Bu yerin seçiminin nedeni; Filistin ve Mezopotamya’ya giden yolların kavşağında bulunan Pozantı’da bölgeyi kontrol altında bulundurmak ve güneye giden birlikleri son bir kez daha muayene etmektir. Aynı anda bu bölgede hüküm süren sıtma salgını ile mücadele edilecek ve Anadolu’ya dönecek askerlerin muayeneleri yapılacaktır. O dönemde Anadolu köylerinde 1-5 yaş arası çocukların % 75-90’ı sıtmadan ölmüştür. Özellikle Toroslar bölgesindeki bataklıkların çokluğu sıtmanın yayılmasını daha da kolaylaştırmıştır. 1916 yaz aylarında Toroslarda Çamlıhan ve Belededik’te çok büyük bir sıtma salgını baş göstermiştir. Salgın sırasında bölgede binlerce asker ve demiryolu işçisi bulunmaktadır. Çamlıhan’da 689 kişilik bir Alman birliğinde askerlerin % 53,3’ü

sıtmaya yakalanmıştır. 1917 Ağustos ayında Almanların seyyar bakteriyoloji laboratuvarı Pozanti'ya geldiğinde sıtma en yüksek düzeye ulaşmıştı (Özdemir, 2005: 172, 258, 325).

Çukurova'da bataklıkların kurutulması, sel ve taşkınların engellenmesi yönünde yapılan çalışmalar bataklık alanların her geçen yıl azalmasına neden olmuşsa da Çukurova'da XX. yy. ortalarına kadar sıtma varlığını devam ettirmiştir.

#### 2.4. Tifo

Çukurova'da içme suyu genelde Seyhan ve Ceyhan Irmakları ile kuyulardan sağlanmaktaydı. XIX. yy'da bölgede nüfusun ve buna bağlı olarak yerleşim yerlerinin artması ile birlikte su kaynakları da hızlı bir şekilde kirletilmiştir. Tifo, Adana'da XIX. yy.'da kolera ve sıtma kadar etkili olmasa da yerel vakalar olarak görüldüğü bilinmektedir. Savaş yıllarında su kaynaklarının yetersiz kalmasından dolayı kirli ve pis sular içme suyu olarak kullanılmış, bu sebeple tifo salgınları ortaya çıkmıştır. I. Dünya Savaşı'nda Suriye cephesinde yaygın hastalıklar arasında tifo başta gelen hastalıklardandı. Tehcir ile birlikte Adana'ya yoğun bir Ermeni nüfus da sevk edilmişti. 11 Ağustos 1915 tarihli bir telgrafa göre Ankara ve Konya Ermeni muhacirler için sevkîyat merkezi seçilmişti. Konya'dan Adana ve Diyarbakır'a sevkîyat yapılacaktı. 1915 Aralık ayında İstanbul- Bağdat hattı boyunca gözlem yapma imkânı bulan Doktor Yüzbaşı Abdülkadir NOYAN, hatıralarında "*Adana ve Halep'ten itibaren yolların sıhhi durumu hakkında edindiğim intiba endişe verici mahiyette idi. İstanbul'a doğru lekeli tifo ve tifo salgını ilerliyordu. İstanbul'dan Halep ve Musul'a doğru da lekeli tifo vakaları çoğalıyordu.*". Belli ki 1915 yılı sonuna doğru Ermeni kabilelerle birlikte Toroslardan güneye doğru hastalık salgınları da inmekteydi (Özdemir, 2009: 85, 122-123, 227).

Cemal Paşa, Pozanti-Halep yolunda Ermeni kabilelere ekmek dağıtılması ve sağlık hizmeti sunulması için ek önlemler almak için emirler verdiğini hatıralarında yazmıştır. Ermeni muhacirleri menzil doktorlarının tedavi etmesi için tembihte bulunmuştur. Cemal Paşa'nın bu gayretlerini Halep'te görevli Alman konsolos Kössler de raporunda yazmıştır. "*Durum o kadar ağırlaştı ki Pozanti-Halep arasındaki yolu tamamen bulaşıcı hastalık sardı ve bu durum Kress'e haber verildi. Cemal Paşa da gerekli tedbirleri aldırttı.*" (Özdemir, 2009: 89, 90). 1915'te Halep'te

de görülen tifo salgını (Özdemir, 2009: 92), Von Kress'e göre Halep'te tahribat yapmıştı (Von Kress, 2007: 155).

Araştırmanın dönemi içinde şimdilik Adana'da lekeli tifo ilgili belgeye ulaşılamamıştır. Ancak Adana'da lekeli tifo hastalığının görüldüğü de bilinmektedir. Bu hastalık tifonun bir çeşidi olup bulaşıcı özelliğinden dolayı salgınlara neden olmuştur. Bu salgın da diğer salgınlar gibi, asker sevkiyatı ve bölgeden geçen tehcir edilen Ermenilerle hızlı bir şekilde yayılmıştır. Başta sıtma olmak üzere, tifo ve lekeli tifo hiçbir zaman kolera gibi büyük salgın haline gelmemiş, bu hastalıklardan büyük çaplı ölümler meydana gelmemiştir. Ancak bu hastalıklar için de gerekli bütün sıhhi tedbirlerin alındığı söylenebilir.

## 2.5. Tifüs

Adana'da görülen bir diğer hastalık da tifüstür. Tifüs salgınları savaş yıllarında yaygın olarak ortaya çıkmıştır. I. Dünya Savaşı yıllarında Adana'da tifüs salgınları, hapishanelerde, askerler arasında ve tehcir edilen Ermeniler arasında yayılmıştır. Kişisel temizlik ve hijyen koşullarının tam olmaması tifüsün ortaya çıkmasındaki temel etkidir. 7 Şubat 1915'te Adana merkez hapishanesinde lekeli humma dışında tifüsün de ortaya çıktığı belirtilmiş, gerekli tedbirlerin alınması istenmiştir (BOA, DH.MB.HPS., 74/64). 2 Eylül 1915 tarih ve 740 numaralı telgrafta; Ermeni göçmenlerin güneye sevkleri sırasında genel muayeneden geçirildikten sonra hasta olanların buldukları yerlerde bırakılmaları ve sağlıklı olanların sevk edilmelerinin istenildiği, bu emre aykırı olarak Halep'ten Rayak'a sevk edilen göçmenler arasında 106 hasta ve bunlar arasında iki lekeli humma ve tifüsten üç ölü bulunduğu anlaşılmıştır. Suriye cephesinde tifüs salgını erleri ve amele taburları ile Halep'te bölgeye sevk edilen Ermeni kabileler arasında da yayılmıştır. 1915'te Suriye cephesini humma ve tifüs salgınları tehdit etmiştir (Özdemir, 2005: 246, 248). 13 Aralık 1917'de Adana hapishanesinde ortaya çıkan tifüs hastalığı alınan tedbirler neticesinde hafiflediği belirtilmiştir. 20 Nisan 1918 tarihli belgeye göre; Adana'da Orman İdaresinin altında bulunan Jandarma Dairesi Tevkifhanesinde tifüs salgını ortaya çıkmıştır. Burada Müfettiş Nuri, Başkâtip Mehmed Ali ve Odacı Remzi de hastalığa yakalanmıştır. Bu sebeple hapishanenin dezenfekte edilmesi için hapishanede bulunanların uygun bir yere nakledilmeleri

düşünülmüş ancak hapishane olarak kullanılacak uygun bir yer bulunamamıştır. Binada Orman Müfettişliğinden başka kimse kalmadığından Orman İdaresi'nden buranın geçici olarak kullanılmasının sorulması istenmiştir (BOA, DH.MB.HPS., 77/37; 78/56). 1925 yılından sonra da Adana, Konya ve Erzurum gibi vilayetlerde tifüsün devam ettiği görülmektedir (Hot, 2005: 1514). Genel sağlık ve temizlik koşullarının iyileşmesi ile birlikte tifüs salgınları etkisini kaybetmiştir.

## 2.6. Humma

Adana'da XIX. yy.'da görülen hastalıklardan bir diğeri de hummadır. 1889-1890'da Adana'da çeşitli hastalıklarla hummanın yaygın olduğu ve humma ile de mücadele edildiği belirtilmiştir (BOA, DH.MKT., 257/74). 1915 yılında Ermeni göçmenlerin taşıdıkları salgınlar, Halep üzerinden Filistin'e ulaşmıştır. Salgınlar Halep'ten geçen bütün birlikler için ciddi bir tehlike oluşturmuş, Suriye cephesini humma salgınları tehdit etmiştir (Özdemir, 2005: 246). Diğer salgın hastalıklar da olduğu gibi yine toplu yaşanan hapishane, kışla, okul gibi yerler hummanın en çok görüldüğü yerlerdir. Özellikle kişisel temizliğin tam anlamıyla yapılamadığı hapishanelerde hummanın yaygın olduğu anlaşılmaktadır. 19 Ocak 1915'te Adana merkez hapishanesinde humma ortaya çıktığından, hastalık yayılmadan gerekli tedbirin alınması istenmiştir (BOA, DH.MB.HPS., 73/49).

Adana'nın da içinde bulunduğu vilayetlerde bazı yerlerde devam eden lekeli hummanın sirayetinin devam ettiği, hapishanelerde temizliğe riayet edilmesi, ayrıca hapishanelerdeki izdihamın azaltılması istenmiştir. Hastalıkla mücadele için gerekli tahsisat da gönderilmiştir. İdareciler tarafından lakayt davranıldığından hastalıkla mücadelede gerekli ihtimamın gösterilmediği anlaşılmış ve bunun giderilmesi Dahiliye Nezaretince talep edilmiştir (BOA, DH.ŞFR., 50/57). Adana merkez hapishanesinde ortaya çıkan lekeli hummanın izalesi için gerekli tedbirlerin alınması Adana valiliği, Dahiliye Nezareti ve Adliye Nezaretine 18 Ocak 1913'te bildirilmiştir (BOA, DH.MB.HPS., 74/64).

I. Dünya Savaşı sırasında Kudüs ve Halep'te lekeli humma salgınları görülmüştür (Özdemir, 2005: 227). Bu salgınlar yakın olmasından dolayı Adana'yı da tehdit etmiştir. Kanal Harekatı sırasında da Doktor Binbaşı Vay da lekeli hummaya yakalanmıştır (Von Kress, 2007: 118). 23 Ocak 1916'da Adana

hapishanesinde mahkum ve tutuklu çok olduğundan, ortaya çıkan lekeli humma için gerekli tedbirin acilen alınması istenmişti. 17 Şubat 1916'da Adana merkez hapishanesinde ortaya çıkan lekeli hummanın izale edildiği Adana Sıhhiye Müdürlüğü tarafından gelen rapordan anlaşılmış, Adana valiliği tarafından Dahiliye Nezaretine de bildirilmiştir (BOA, DH.MB.HPS., 74/58; 74/64). 17 Ekim 1915 tarihli bir belgeye göre Hama'daki 20.000'e yakın muhacir arasında lekeli humma ve dizanteri baş göstermiş günde 70-80 kişi ölmüştür (Özdemir, 2005: 248).

### **2.7. Dizanteri**

Çukurova'da yaygın olmasa da bazı dönemler de dizanteri hastalığına da rastlanmaktaydı. 20 Mayıs 1909'da Adana'ya gönderilen doktorlar tarafından herhangi bir salgına meydan verilmemesi için sıhhi tedbirlerin alınması, görevlendirilecek doktorlar için iki ev tahsis edilerek şehirde dizanteri ve kızamık hastalığı ile ilgili mücadeleye devam edilmesi istenmiştir (BOA, DH.MKT., 2819/19). 17 Ekim 1915 tarihli bir belgeye göre Hama'daki 20.000'e yakın muhacir arasında dizanteri de baş göstermiş günde 70-80 kişi lekeli humma ve dizanteriden ölmüştür. Ermenilerle birlikte açlık ve susuzluğun da etkisiyle Suriye'de dizanteri salgını ortaya çıkmıştır. Savaş ilerledikçe Halep'te de salgınlar artmıştır (Özdemir, 2005: 247, 248). Dizanterinin de savaş dönemlerinde yaygın olduğu görülmektedir.

### **2.8. Frengi**

Genelde cinsel yolla bulaşan frengi XIX. yy.'da Anadolu'nun farklı vilayetlerinde görülmekteydi. Frengi ile mücadele kapsamında hastaların tedavisi için gerekli tedaviler yapıldığı gibi, hastalığın yaygın görüldüğü bölgelerde frengi hastaneleri de inşa edilmiştir. Ayrıca fuhuş yapan kadınlar vasıtasıyla hastalığın yayılmasının engellenmesi için fuhuş yapan kadınlar, devlet tarafından sürekli takip edilmiştir. Adana'da tespit edilen ilk frengi vakası 1859'da askerler arasında görülmüştür. 6 Ekim 1859'da Adana'da askerler arasında frengi illeti ortaya çıktığı, tedavi sonunda askerlerin sağlıklarına kavuştukları belirtilmiştir. Ancak bazı askerlerin, bazı evlerde bulunan kadınlarla ilişki kurduklarından bu tür kadınların zaptiyeler tarafından takip edilip, bu tür hareketlerinin engellenmesi istenmiştir (BOA, A.DVN., 152/75). 27 Mayıs 1880'de Adana'dan Dahliye Nezaretine gönderilen yazıda; Adana frengi hastalığı için Islahhanenin kadın hastanesi haline

getirilmesine rağmen hastalık Kozan taraflarında da yayıldığından tedbirler alınması ve komisyon gönderilmesi yönünde talep olduğu belirtilmiştir. Sıhhiye Nezaretince hastaların tedavisi için dört doktor ve bir eczacı tayin edilerek maaş ve yolluklarının ödenmesi gerektiği belirtilmiştir. Bölgeye acilen doktor İstefan Efendi iki bin kuruş, eczacı Mıgırđıç bin kuruş maaş ve yollukla tayin edilmiştir. 21 Temmuz 1880'de Adana'da zuhur eden frenginin derecesi hakkında Adana vilayetinin Şurâ-yı Devlete arz ettiği layihada; Adana'da frengi hastaları için Islahhane'nin Nisa Hastanesine ittihaz edildiği, kadın hastaların oraya alındığı ancak hastalığın önü alınamadığından sıhhiye komisyonu tayin edilerek gönderilmesi talep edilmiştir (BOA, ŞD.DH., 2120/27; 2120/40). Bu belgeden frenginin Adana'da yayılmasının engellenmediği anlaşılmaktadır. Bölgeden raporlar gönderilmeye devam etmiştir. 14 Ocak 1883'te Adana'da zuhur eden frengi illetinin derecesi ile ilgili Rum doktor tarafından hazırlanan Rumca bir layihanın da arz edildiği belirtilmiştir. Aynı tarihli bir diğer belgede frenginin sirayetinin engellenmesi için gerekli bütün tedbirlerin alınması bir kez daha yerel idarecilerden istenmiştir (BOA, ŞD., 2120/33; 2120/40).

Adana'da XX. yy. başlarında da frengi vakaları görülmeye devam etmiştir. 6 Kasım 1900'de Adana'da devam eden frengi için bölgeye acilen doktor gönderilmesi talep edilmiştir (BOA, DH.MKT., 2425/84). 3 Mayıs 1901 tarihli Adana Sıhhiye Müfettişliği tarafından hazırlanan raporda Adana'da % 1 oranında frengi hastalığı olup doktor bulunmadığı belirtilmiştir (BOA, İ.DH., 1386/1319 Ca. 9).

Adana'da frengi ile mücadele kapsamında görev yapan doktorlar taltif edildiği gibi doktor tayinlerine de devam edilmiştir. 20 Kasım 1901'de Adana frengi tabipliğine tayin edilen Osmancıklı Halil Efendi'nin hizmetlerinden dolayı taltif edilmesi talep edilmiştir. Bölgeye frengi ile mücadele kapsamında sürekli doktor takviyesi yapılmıştır. Bazı doktorlar kaza ve köyleri dolaşmak suretiyle seyyar olarak da hastalıkla mücadele etmekteydi. 24 Ocak 1902'de Adana'da seyyar frengi tabibi Nuri Ömer görev yapmaktaydı. 26 Mart 1902'de Bahçe kazasında zuhur eden frenginin tedavisi için buraya tayin edilen doktorların maaşları ve ilaçların masraflarının ödenmesi istenmiştir (BOA, DH.MKT., 457/30; 2559/31; 2589/112).

Alınan bütün tedbirlere rağmen frengi engellenmediği için frengi hastalarına tahsis edilecek hastanelerin yapıldığı görülmektedir. 7 Kasım 1904'te Adana'da ve Kozan'da frengi hastalığının yayılmasının engellenmesi için bir hastane tesisi için

gereken paranın vilayetçe karşılanmasının uygun olacağı belirtilmiştir. 24 Aralık 1904'te Adana vilayetine diğer vilayetlerden gelen mevsimlik tarım işçilerinin etkisi ile frengi hastalığını kontrol altında tutmak için gerekli tedbirlerin uygulanmasına dikkat edilmesi, hastalığın daha fazla yayılmasının önlenmesi için işçilerin başıboş olarak köylere dağılmasına müsaade edilmemesi, doktor ve ilaç temini içinde gerekenin yapılması istenmiştir (BOA, DH.MKT., 908/11; 917/6).

Frengi ile mücadeleye büyük bir önem verilmekte olup hizmetleri görülen doktorlar taltif edilmeye devam etmiştir. 27 Şubat 1905'te Adana vilayeti seyyar frengi tabibi Asım Efendi'nin hizmetlerinden dolayı taltif edilmesi uygun görülmüştür. 15 Ocak 1907'de Adana frengi seyyar tabibi olan Hasan Halil Efendi'nin de hastalıkla mücadelede gösterdiği başarıdan dolayı taltif edilmesi uygun görülmüştür (BOA, DH.MKT., 934/78; 1141/16). Aynı zamanda Adana'da frengi ile mücadele kapsamında sürekli olarak doktor takviyesi yapılmıştır. 2 Haziran 1907'de Adana'da frengi tabipliğine tayin edilen Zarif Naim Efendi'nin görev yerine geldiği nezarete bildirilmiştir (BOA, ZB., 347/50). Frengi ile mücadelede yapılan masraflar için gerekli paranın da sürekli gönderildiği anlaşılmaktadır. 1 Ağustos 1909'da Adana'da frengi hastalarının tedavi masrafları olarak bütçeye konulan paranın harcanması için gerekli iznin Maliye Nezaretince mahalli defterdarlıklara verilmesi talep edilmiştir (BOA, DH.MKT., 2889/5). 4 Eylül 1909'da Kastamonu, Ankara, Hüdavendigâr, Adana ve Erzurum vilayetlerine gönderilen emirde; frengi ile mücadele için çok masraf yapıldığı, seyyar tabiplerin de hastalıkla mücadele ettiği, vilayetlerde frengi hastanelerinin tesis edilmesi, frengi ile mücadelede görev alacak doktorlara bin kuruş maaş ve 500 kuruş harcırah verilmiştir. Umumhanelerin emniyet görevlileri ile nisa hastanesi görevlileri tarafından belirli sürelerle muayene edilmesi, sıhhiye müfettişleri tarafından vilayetler ve mülhakatında incelemelerin yapılması ve gerekli sıhhi tedbirlerin alınması istenmiştir. 4 Ocak 1910'de vilayetlere ve sıhhiye müfettişliklerine bir kez daha tebligat yapılmıştır (BOA, DH.MUİ., 3-5/8).

Alınan tedbirlere rağmen her geçen gün frengi hastalarının sayısının artmasından dolayı taşradan frengi ile mücadele edecek doktor talepleri de devam etmiştir. 11 Aralık 1910'de Adana merkez ile İçel sancağına birer frengi tabibi tayin edilmesi talep edilmiştir (BOA, DH.İD., 18-1/7).

Frengi ile mücadelede frengi hastaneleri önemli bir yere sahipti. Adana'da frengi ile mücadele kapsamında bir frengi hastanesi olduğu belgelerden anlaşılmaktadır. 18 Mart 1913'te Adana frengi hastanesine doktor maaşları olarak 196.966 kuruş, ilaç ve diğer masraflar için de 10.200 kuruş ita edilmiştir (BOA, DH.UM.VM., 2/45).

Umumhaneler, frengi hastalığının yayılmasında etkili olmaktadır. Özellikle fuhuş yapan kadınlarla hastalık hızlı bir şekilde yayılmaktaydı. Bu sebeple devlet, umumhaneler ve fuhuş yapan kadınları sıkı bir denetim altında tutmaya çalışmıştır. Fuhuş yapan kadınların düzenli muayeneleri yapıldığı gibi, gerekirse fuhuş yapan kadınların sürgün edilmeleri yönünde uygulamaların yapıldığı görülmektedir. 5 Temmuz 1913'te Adana'da bazı kadınların fuhuşa devam ettiği, ayrıca umumhanelerde bazı Müslüman kadınların da bulunduğu haber alınmıştır. Bunun üzerine polis tarafından fuhuş yapan kadınlar memleketlerine sürgün edilmiştir. Umumhaneler, hükümet tarafından teftiş ve muayene tabi tutulmuştur. Ayrıca kadınların belediye hastanelerinde muayeneleri yapılmıştır. Gerekli tedbirlerin alınması Dahiliye Nezaretinden talep edilmiştir. Bu sırada umumhanede çalışan kadınlar da kendilerinin haksız yere sürgüne gönderildikleri yönünde dilekçeler vermişlerdir. Ancak hükümet tarafından gerekli sıhhi tedbirlerin alınmaya devam edilmesi ve özellikle umumhanelerde çalışan kadınların muayenelerine dikkat edilmesi istenmiştir (BOA, DH.İD., 175/11). 7 Ağustos 1913'te Adana'da umumhanede çalışan fahişelerden hasta olanların memleketlerine iade edilmesi gerektiği belirtilmiştir. Frengi salgınlarının yayılmasında umumhaneler, önemli bir etkiye sahip olduğundan bu tür yerlerin açılmasına izin verilmediği görülmektedir. 14 Ekim 1913'te Adana'da umumhane açılmasına izin verilmemiştir (BOA, DH.EUM.MTK., 8/30; 74/18).

## 2.9. Çiçek

Çiçek hastalığı genelde çocuklar arasında daha yaygın olarak görülmekteydi. XIX. yy.'da Adana'da görülen çiçek hastalığının engellenmesi için, çiçek aşısı gönderilmiş, ayrıca yapılacak sıhhi masraflar için de para gönderilmiştir. 14 Ocak 1847'de Adana'daki çiçek hastalığı için bir doktor ve bir miktar çiçek aşısı gönderilmesi istenmiştir (BOA, İ.DH., 133/6861). Taşrada çiçek aşısının itina ile



yapılması “*ser-tabib-i şehriyârî*” tarafından talep edilmiştir. Aşı memurları, askerler arasında çiçek çıkarmayanlar var ise onları da aşılama, aşı yapılanlar ile aşılacakların kayıtlarının tutulması ayrıca mekteplere devam eden çocuklar dışında mekteplere gelmeyen çocukların da aşılama için gerekli önlemlerin alınması 5 Nisan 1847’de istenmiştir (BOA, İ.MVL., 91/1847). Adana, Kayseri, Halep ve Nevşehir vali ve mutasarrıflarından çiçek hastalığına karşı gerekli hıfzıssıhha tedbirlerini almaları ve tedbirlerin uygulanmasında dikkatli olmaları 24 Haziran 1847’de istenmiştir (BOA, A.DVN., 23/10). 14 Eylül 1858’de taşrada mahareti olmayan bazı kimselerin çocukları aşıladıkları, ancak bunun hıfzıssıhha uygun olmadığından bu gibi uygulamaların men edilmesi, tabip bulunmayan yerlerde Mekteb-i Tıbbiye öğrencilerinden kol kol tayin edilmeleri, ayrıca izinnâmesi olmayan kişilerin aşılama işlerine karıştırılmaması istenmiştir (BOA, A.MKT.UM., 326/76). 25 Mart 1863’te Adana ve Tarsus havalisinde çiçek illeti zuhur ettiğinden bir miktar aşı kaleminin ihsan buyurulması Mersin karantina tabibi tarafından talep edilmiştir (BOA, MVL., 415/72).

Adana’da devam eden çiçek hastalığı için uygun bir aşıcının acilen gönderilmesi talep edilmiştir. Dersaadet’ten 500 kuruş maaşla ve Dersaadet’ten Adana’ya kadar harcırahının ödenmesi şartıyla bir aşıcı gönderilmiştir. Aşıcının harcırahının yerel belediye gelirinden ödenmesi istenmiştir. Aşıcı olarak Cerrah Merhar Efendi’nin tayin edildiği ve adı geçen Adana’ya gönderildiği, maaş ve harcırah ödemelerinde gerekenin yapılması istenmiştir (BOA, ŞD.DH., 2439/16). 1862-1863’teki çiçek salgınının Mersin iskelesi ve Tarsus’ta devam ettiğinden acilen aşı gönderilmesi istenmiştir. Adana’daki muhacirleri de ücretsiz tedavi etmesi için Lagonidasyo adlı tabip 1.500 kuruş maaşla bölgeye tayin edildiği gibi aşılarda da gönderilmiştir (BOA, A.MKT.MHM., 284/82). 6 Nisan 1863’te Mersin karantina tabibine Nezaret-i Umur-ı Sıhhiyeden gönderilen yazıda; Adana ve Tarsus’ta çocukların aşılmasında görevlendirilenlere, gidip gelecekleri yerler için harcırah ödenmesi istenmiştir. Adana ve Tarsus’ta şu sıralar çiçek hastalığı zuhur ettiğinden çocukların muhafazası için Tarsus’ta bulunan karantina hekimi tarafından çocukların aşılama gerektiğinden, ayrıca yeni aşılara ihtiyaç olduğundan bir miktar aşı kaleminin acilen bölgeye gönderilmesi talep edilmiştir. Gerekli sıhhi tedbirlerin alınmasında Adana ve Tarsus’ta karantina tabibi olmadığından, Mersin karantina

tabibinin Adana'ya gitmesinin uygun olacağı belirtilmiş, tabibin maaş ve harcırahının ödenmesi işlemleri için Tophane Müşiriyetine de bilgi verilmiştir (BOA, MVL., 646/89). 13 Nisan 1863'te Adana ve Tarsus'ta devam eden çiçekten dolayı Tarsus Karantina Tabipliğine bir miktar aşı kaleminin tedarik edilip gönderilmesi yönündeki talep üzerine 500 adet aşı kalemi, tedarik edilip gönderilmiş olduğu Adana valisi Ali Rıza Paşa tarafından Sadarete bildirilmiştir (BOA, A.MKT.MHM., 260/73).

Adana ve çevre kazalara yerleştirilen muhacir çocukları arasında görülen çiçek hastalığı üzerine yeni tedbirler alınmıştır. Çukurova'da muhacirler arasında devam eden çiçek hastalığı için doktor tayin edilmesi ve hastalıkla mücadele için yeterli miktar para gönderilmesi talep edilmiştir (BOA, ŞD.ML., 2418/12).

Bu esnada çiçek aşısına acil ihtiyaç olduğundan çiçek aşısı istenmiştir. 11 Nisan 1882'de Adana vilayetinde zuhur eden çiçek hastalığının çevreye yayılmasını engellemek için gerekli aşının bir an önce gönderilmesi talep edilmiştir (BOA, ŞD., 2439/16). Adana'ya devamlı surette çiçek aşısı gönderildiği gibi aşıcı tayinleri de devam etmiştir. 17 Ocak 1883'te Adana merkez ve mülhakatına gönderilecek aşıcıların harcırahlarının ödenmesi istenmiş, nezaretten istenilen aşı kalemlerinin gelmesinden sonra aşıcıların da harcırahlarının ödeneceği belirtilmiştir (BOA, ŞD.DH., 2462/64). 25 Ocak 1884'te Adana'ya gönderilecek olan aşı memurlarının harcırahlarının ödenmesi talep edilmiştir (BOA, ŞD., 2462/62). Bu belgelerden aşıcıların maaş ve yolluklarının zamanın da ödenmediği anlaşılmaktadır. Bu yıllar Adana ve çevresinde kolera salgınları ve diğer salgınlar için yapılan sağlık harcamalar arttığından devletin ödemeleri tam zamanında yapamadığı söylenebilir.

Çiçekle mücadele kapsamında Adana'ya devamlı surette çiçek aşısı gönderildiği gibi gerekli sıhhi tedbirlerin alınması da sürdürülmüştür. 20 Ekim 1889'da Anadolu'da bazı yerlerde çıkan çiçek hastalığı için yeterli miktar aşı ve doktorun vilayetlere sevk edilmesi istenmiştir. 23 Ocak 1890'te memleket dahilinde ortaya çıkan çiçek hastalığının çevreye sirayetinin engellenmesi için gerekli tedbirlerin alınması, Ser-tabib-i Şehriyari Mavroyani Paşa'nın arızasına göre gerekenin yapılması istenmiştir (BOA, İ.DH., 1157/90480; 1167/91259). 31 Aralık 1892'de Adana'da zuhur eden çiçek illeti için elli altmış top aşı gönderilmiştir. 17 Eylül 1898'de Adana'da çocuklara yapılan çiçek aşılarının tamamlandığı ve

şehadetnamelerinin verildiği bildirilmiştir. 10 Mart 1899'da Adana'da Hamidiye Gureba Hastanesinde Kanun-ı evvel/Aralık ayı içinde 120 çocuğa çiçek aşısı yapılmıştır. 15 Ağustos 1899'da Adana dahilinde yapılan çiçek aşısı dolayısı ile verilen şehadetnameler gönderilmiştir.

Adana'da çiçekle mücadele XX. yy. başlarında da devam etmiştir. 26 Mayıs 1901'de Adana ve vilayet genelinde çocuklara çiçek aşısı yapıldığı Sıhhiye Nezaretine bildirilmiştir. 29 Haziran 1902'de yapılan çiçek aşısının miktarına dair Adana vilayeti nezarete bir yazı göndermiştir (BOA, DH.MKT., 550/68; 2026/84; 2107/20; 2176/19; 2222/36; 2489/94). 4 Mayıs 1910'de Adana'da çeşitli yerlerde çiçek hastalığı devam ettiğinden iki bin aşı tüpünün Adana'ya gönderildiği belirtilmiştir (BOA, DH.MUİ., 54-2/9). Bu yazışmalardan çiçekle mücadelenin süreklilik arz ettiği görülmektedir.

### **2.10. Kuduz**

Adana ve çevresinde XIX. yüzyılda görülen bir diğer salgın hastalık ise kuduzdur. Kuduz köpek ve hayvanların ısırması ile insanlara geçen bu hastalığın da Adana ve çevresinde zaman zaman etkili olduğu anlaşılmaktadır. Hastalığa yakalanan kişilerin "*Darül'l-keleb*" adı verilen kuduz hastanelerinde tedavi altına alınması, kuduz görülen yerleşim biriminin karantinaya alınması, hastalıkla mücadelede uygulanan önemli tedbirlerdendi. Kuduz vakaları, alınan tedbirler ve hastaların tedaviden sonraki durumları yakından takip edilmiş, gelişmeler hakkında sürekli merkeze bilgi verilmiştir.

Adana'da çeşitli yıllarda birçok kuduz vakası olduğu belgelerden anlaşılmaktadır. 6 Kasım 1893'te kuduz kurt tarafından ısırılan ve tedavi için Dersaadet'e gönderilen, tedaviden sonra memleketine dönen Manok oğlu Agop'un kudurarak öldüğü Adana valiliği tarafından nezarete bildirilmiştir. 27 Ocak 1894'te kuduz tedavisi için Adana'dan İstanbul'a giden ve tedavilerinden sonra memleketlerine dönen beş kişinin sağlık durumları ile ilgili olarak iki ay sonra Sıhhiye Nezareti'ne bilgi verilmesi istenmiştir. 26 Şubat 1894'te kuduz köpek tarafından ısırılan Adana'da Aramsaz Nizamiye taburu efradından Mustafa b. Esad, çok acil olarak yanında bir çavuşla Mekteb-i Tıbbiyeye sevk edilmiş, durum hakkında Dahiliye Nezareti'ne de bilgi verilmiştir. En ufak şüpheli durumun bile göz

önünde bulundurulduğu belgelerden anlaşılmaktadır. Mesela; 12 Mart 1894'te kuduz tedavisi için İstanbul'a gönderilen Adana'da askerlik yapan Maaralı Mustafa'yı ısırın köpeğin yapılan muayene neticesinde kuduz olmadığı anlaşılmıştır (BOA, DH.MKT., 164/16; 200/32; 210/49; 214/55).

Kuduz için yapılan masrafların da devlet tarafından ödenmesi talep edilmiş ancak kuduz vakalarının masraflarının yerel imkânlardan karşılanması istenmiştir. 8 Ağustos 1898'de Adana vilayeti adına Dahiliye tahsisatından kuduz tedavileri için verilen paranın mahalli belediye tarafından ödenmesi talep edilmiştir (BOA, DH.MKT., 2102/82). 9 Mayıs 1906'da kuduzdan dolayı bir ay tedavi gören Mehmed Ali'nin tedavisine Darü'l- kelb'de devam edilmesi için, Darü'l-kelb'e teslim edilmiştir. 12 Aralık 1906'de Adana Dedembaşı Sokağı'ndan Menakim, tedavi için Darü'l-kelb'e teslim edilmiştir. 10 Kasım 1908'de Adana'nın Kuyumcu Mahallesi'nden kuduzdan bir ay müddetle tedavi için İstanbul'a gönderilen Taşcan oğlu Kirkor tedaviden sonra memleketine gönderilmiştir (BOA, ZB., 345/48; 490/108; 491/103). 27 Eylül 1909'da kuduz köpek tarafından ısırılan kişilerin Darü'l-kelb'de tedaviye gönderilen ve memleketlerine dönen kişilerin yol masraflarının belediyeler tarafından ödenmesi istenmiştir (BOA, DH.EUM.THR., 5/48). 26 Temmuz 1910'da kuduz köpek tarafından ısırılan ve tedavi için İstanbul'a gönderilen polis memuru Ali Efendi'nin dönüş masrafının ödenmesi istenmiştir (BOA, DH.EUM.MH., 16/58). 29 Kasım 1917'de kuduz köpek tarafından ısırılan Yunan tebaasından Adana'da Büyük Dolap Mahallesi'nden 15 yaşlarında Nikola kerimesi Maryoni ve Yeni Mahalle'den aynı tebaadan sekiz yaşlarında Arnem adlı kız çocuğu Adana belediye tabibi tarafından muayene edildikten sonra İstanbul'a Darü'l-kelb tedaviye gönderilmiştir (BOA, DH.EUM.5.ŞB., 50/6). 9 Mart 1918'de Adana'da kuduz köpek tarafından ısırılan Mihmandar köyünden ve Van muhacirlerinden Osman oğlu Hacı tedavi için İstanbul'a Darü'l-kelb'e gönderilmiştir (BOA, DH.EUM.6.ŞB., 32/57).

### **2.11. Difteri**

Adana'da görülen bir diğer bulaşıcı hastalık difteridir. Osmanlı Devleti, diğer hastalıklara karşı gösterdiği ihtimamı bu hastalığa karşı da göstermiştir. XX.yy. başlarında Adana'da görülen difteri vakaları için gerekli aşı hemen gönderilmiştir. 20

Temmuz 1909'da Adana merkezde difteri olduğundan acilen serum gönderilmesi talep edilmiş olduğundan, hemen 150 şişe serum ile 300 şırınga gönderilmiştir. Bölgede hastalık görülen yerlere doktor sevkıyatı da yapıldığı görülmektedir. 21 Ağustos 1909'da Adana ve havalisinde difteri olduğundan merkez ve kazalarına belediye tabibi ve diğer tabipler gönderilmiştir. Gönderilen serumların da korunması için gerekli tedbirler alınmış, serumlar, Adana'da Ermeni Kilisesi'nde muhafaza edilmiştir. Gureba Hastanesi'nde hastalık için yeterli sayıda şırınga olduğu Sıhhiye Müfettişliği raporunda belirtilmiştir (BOA, DH.MKT., 2881/17; 2906/47)<sup>10</sup>.

### 2.12. Nezle

Yukarıda belirtilen hastalıklar dışında Adana'da incelenen dönemde farklı hastalıkların görüldüğü belgelerden anlaşılmaktadır. Bu hastalıklardan biri nezledir. Özellikle soğuk hava şartlarında yaygın olan bu hastalık genelde kış mevsiminde meydana gelmekteydi. 22 Şubat 1890'da Adana merkez, İçel ve Kozan sancaklarında nezle hastalığı devam ettiği, ölüm meydana gelmediği merkeze bildirilmiştir (BOA, DH.MKT., 1701/97).

Toplu yaşanan okullar ve kışlalar hastalığın hızlı yayıldığı yerlerdi. Okullarda bazı dönemlerde nezle salgın haline geliyor, bu durumda hastalıkla mücadele için farklı tedbirlere de başvuruluyordu. 3 Ocak 1894'te Adana'da İdadi talebesi arasında nezle hastalığı ortaya çıktığından 6. sınıfların sınıfı revir olarak hazırlanmış, diğer iki odanın dersane yapılması gerektiği Maarif Nezaretine bildirilmiştir (BOA, MF.MKT., 197/99).

En ufak şüpheli durumlar da bile gerekli sıhhi tedbirlerin uygulanmaya konulduğu görülmektedir. Bu durum, Osmanlı Devleti'nin halk sağlığı konusunda ne kadar hassas davrandığını göstermesi bakımından da önemlidir. Adana'da şüpheli hastalık çıktığından doktorlar gönderilmesi ve onların yolluklarının ödenmesi 17 Nisan 1911'de talep edilmiştir. Yapılan inceleme sonunda Adana ve köylerinde iltihaplı hastalık görüldüğü, alınacak sıhhi tedbirler ve gönderilecek doktorların maaş ve yollukları için 10 bin kuruş harcanması gerektiği belirtilmiş, faaliyetler için gerekli iznin verilmesi talep edilmiştir (BOA, DH.İD., 50-1/40).

<sup>10</sup> Bu belge ile aynı içerikli bir diğer belge DH.MKT., 290/98, BOA, *Osmanlı Belgelerinde 1909 Adana Olayları*, II, Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yay. Nu.: 113, Ankara, 2010, s. 76-77'de yayınlanmıştır.

### 2.13. Sarılık

Adana'da incelenen dönemde görülen bir diğer hastalık sarılıktır. Özellikle toplu yaşanan yerlerde hızlı yayılan bu hastalık da bulaşıcı özelliktedir. Okullar bu hastalığın çok hızlı yayıldığı mekânlardır. 9 Eylül 1903'te Adana İdadisinde sarılık hastalığından dolayı Sıhhiye Müfettişleri tarafından verilen rapor üzerine; okul badanalanmıştır. Ayrıca okulun tuvaletlerinin temizlik ve bakımı yapılmış, su küplerinin de değiştirilmesi gibi tedbirler alınmıştır. Yapılan çalışmalar için 400 kuruş sarf edilmiş, yapılan çalışmalarla ilgili olarak Adana Maarif Müdürlüğüne de bilgi verilmiştir (BOA, MF.MKT., 745/63).

### 2.14. Hayvan Hastalıkları

Hayvanların da salgın hastalıklardan telef olduğu bilinmektedir. Hayvan kırılması olarak adlandırılan salgınlardan sonra aşiretler yeniden tahrire tabi tutulurdu. Koyunların kırılması sebebiyle, aşiretler fakir düşer devlet vergi için yeni tahripler yapmak zorunda kalırdı (Gündüz, 2010: 50, 59, 62). Bazı yıllarda meydana gelen hayvan kırımları ekonomik olarak başta devlete ve aşiretlere büyük darbeler vurmaktaydı.

Hayvanlarda en çok görülen hastalığın başında veba gelmekteydi. “*Veba-yı bakari*” adı verilen sığır vebasası yaygın olarak görülmekteydi. Tarihin her döneminde Adana ve çevresinde hayvan hastalıkları görüldüğü bilinmektedir. 1154'te Türkiye Selçuk Sultanı Sultan Mesut döneminde Kilikya'da görülen hayvan vebasından atlar telef olmuştur (Turan, 1998: 666).

Adana'da XIX. yy.'da da hayvan hastalıkları görülmeye devam etmiştir. Hayvan hastalığı görülen yıllarda bölgeden hayvan sevkiyatı yasaklanmıştır. 8 Mart 1864'te Adana eyaletinde kara sığırlarda hastalıktan dolayı büyük sayıda hayvanın telef olduğu, bu sene ayrıca koyun ve keçilerde de hastalıktan dolayı telefin büyük olmasından dolayı, ziraat için hayvan sıkıntısı ortaya çıktığından vilayetten harice hayvan ihracı yasaklanmıştır. Ayrıca hastalığın tedavisi ve yayılmaması için gerekli tedbirlerin alınması vilayetten istenmiştir (BOA, A.MKT.MHM., 296/37).

Hastalık devam ettiği müddetçe harice hayvan satış yasağının devam ettirildiği görülmektedir. 14 Ocak 1883'te Adana vilayetinden hayvan ihracının yasağının bir sene daha uzatılması uygun görülmüştür (BOA, ŞD., 2118/5). Kuraklık

yıllarında meydana gelen hayvan hastalıkları kısa sürede büyük sürülerin telef olmasına sebep olmuştur. Açlıktan ölen hayvanların leşlerinin gelişigüzel biçimde ortalık yerde bırakılması da salgın hastalıkların yayılmasında etkili olmuştur (Erlar, 2010: 335). 18 Şubat 1888'de Payas Belediye Tabibi Andronik tarafından çekilen telgrafta; Adana, Payas ve Osmaniye kazaları arasında otlayan hayvanlarda zatürre hastalığı görüldüğü ve hayvanların telef olduğu, hastalığın civar köylerde bulunan ahaliye de sirayet edebileceğinden hayvan leşlerinin çukurlara gömülmesi ve üzerinin kireçlenmesi gerektiği belirtilmiştir. Alınan tedbirler ve hayvan hastalığı ile ilgili Sadaret'e ve Tıbbiye Nezareti'ne de bilgi verilmiştir. 14 Mart 1888'de Adana'da Payas ve Osmaniye kazalarında hayvanlarda görülen hastalıktan dolayı hayvanların telef olduğu, telef olan hayvanların açıkta bırakılmayıp çukurlara gömülmesi ve çukurların kireçlenmesi gibi sıhhi tedbirlerin alınması yerel idarecilerden istenmiştir (BOA, DH.MKT., 1487/3; 1494/61).

Hayvanlarda zaman zaman tifoid adı verilen hastalık da görülmekteydi. 28 Ağustos 1888'de Halep'te Beylan kazasında bazı köylerde öküz ve mandalarda tifoid hastalığı anlaşıldığından illetin çevre vilayetlere yayılmasının engellenmesi için hastalık görülen yerlerden hayvan ihracına müsaade edilmemesi Adana vilayetinin de hastalık karşısında gerekli tedbirleri alması istenmiştir. 1 Ocak 1889'da bazı mahallerde beş altı aydan beri devam eden veba-yı bakari hastalığının hasara neden olduğu, hastalığın yayılmasının engellenmesi ve hasarın imhası için V. Ordu'da bulunan baytarların da hastalığın imhası için görevlendirilmeleri, ayrıca hastalık zuhur ederse müdahale etmeleri istenmiştir. Sıhhiye tedbirlerinin alındığı Seraskerîye de bildirilmiştir. Bazı mahallerde, alınan tedbirlerle hastalığın tamamen geçtiği, bazı yerlerde ise zayıfladığı, ancak bazı yerlerde hastalığın hâlâ devam ettiği, buralarda sıhhi tedbirlerin uygulanmasına devam edildiği bildirilmiştir (BOA, DH.MKT., 1536/120; 1580/70).

Salgınlarla ilgili devamlı surette merkeze bilgi verilmiştir. 22 Ocak 1889'da Adana'da hayvan hastalığı olmadığı ancak Islâhiye'de hayvanlarda akciğer hastalığı ortaya çıktığı, alınan tedbirlerle hastalığın ortadan kaldırıldığı Sıhhiye Nezaretine bildirilmiştir (BOA, DH.MKT., 1597/40).

Halk sağlığını tehdit eden gelişigüzel ortada bırakılan hayvan leşlerinin uygun şekilde gömülmesi merkezden gönderilen emirlerde yerel idarecilerden

istenmekteydi. 18 Haziran 1890'da Tarsus, Mersin, nefis-i Adana ve içeri taraflarda birkaç zamandan beri veba-yı bakari hastalığı olduğundan telef olan hayvanların uygun bir mahalle defnedilmesi istenmiştir. Yol üzerlerine, şehre civar yerler ve etrafa bırakılmaması yönünde emirler verilmesine, belediye memurlarına müracaat edilmesine rağmen bir sonuç alınamamıştır. Hayvan leşlerinin orta yerlerde ötede beride olduğundan havayı kirlettiği ve hastalığa neden olduğu Mersin Fransa Konsolosunun yazısından anlaşılmıştır. Bu sebeple geçen sene kolera salgınında olduğu gibi halkın sağlığının korunması için dikkat ve itina gösterilmesi, hayvan leşlerinin uygun çukurlara gömülerek üzerlerine kireç dökülmesi istenmiştir. 18 Eylül 1890'da da Adana'da ortaya çıkan veba-yı bakari hastalığının yayılmasının engellenmesi için sığır ithali ve hayvan pazarlarında satılması yasaklanmıştır. 22 Kasım 1890'da Adana vilayeti dahilinde hayvanlarda veba-yı bakari görüldüğü Tıbbiye Nezaretine bildirilmiştir. Bölgede sığır vebası, iki yıl kadar devam etmiştir. 22 Mayıs 1892 tarihli belgeye göre; Adana vilayeti dahilindeki veba-yı bakari hastalığının, alınan tedbirlerle zayıfladığı Adana vilayeti tarafından Tıbbiye Nezaretine bildirilmiştir. 1 Ocak 1893'te Adana merkez ve merkeze yakın köylerde hayvan hastalığı görülmediği merkeze bildirilmiştir. Dahiliye Nezareti tarafından istenilen tahkikatta telef olan hayvanların cins ve miktarlarının cetveller halinde gönderilmesi, veba-yı bakari görülen yerlere acilen baytarların gönderilmesi, hastalık görülen yerlerde kordon tesis edilmesi, hastalığın çevreye yayılmaması için gerekli tedbirlerin alınması, telef olan hayvanların ortada bırakılmayıp derince çukurlar kazılarak buralara defnedilmesi, ayrıca çukurlara kireç dökülerek gerekli sıhhi tedbirlerin de alınması istenmiştir. Adana'nın kazaları ve Mersin çevresindeki yerleşim yerlerinde Dahiliye Nezareti tarafından talep edilen sıhhi uygulamaların yapıldığı anlaşılmaktadır. 19 Ekim 1893'te Adana vilayeti dahilinde görülen hayvan hastalığına karşı gerekli bütün tedbirlerin alınması, hastalık bulunan yerlerden hayvan ihracının men edilmesi kararı olduğundan kararlara uygun hareket edilmesi istenmiştir (BOA, DH.MKT., 7/45; 93/10; 1762/73; 1774/58; 1952/47; 1963/48).

Alınan tedbirlere rağmen hastalığın tekrar ortaya çıkmasına engel olunmamıştır. 9 Haziran 1894'de Adana'da bir mahalde veba-yı bakari hastalığı ortaya çıktığı ve gerekli tedbirlerin alındığı Adana vilayetinden alınan telgraftan anlaşılmaktadır (BOA, DH.MKT., 246/67). 27 Aralık 1894'te Adana'da devam eden



hayvan hastalığından dolayı kuraklık görülen yerlerden de çift ve damızlık hayvan ihracı yasaklanmış olduğu belirtilmiştir. Bir süre sonra hayvan hastalığı sona erdiğinden tüccarlar kanalıyla hayvan sevkinin serbest bırakılması Adana valiliği tarafından talep edilmiştir (BOA, ŞD., 2125/30). Hayvan hastalığı ortadan kalkınca bölgede uygulanan hayvan sevkıyatı yasaklarının kaldırıldığı anlaşılmaktadır.

Adana'da hayvan hastalıkları XX. yy. başlarında da görülmeye devam etmiştir. 5 Haziran 1904'te Adana Vilayeti Baytar Müfettişliği tarafından Dahiliye Nezaretinden gelen hayvanlarda görülen vebadan dolayı hayvan ihracının men edilmesi için yapılacak işlemlerin arz edilmesi istenilen yazıya verilen cevapta; Adana vilayeti dahilinde dört beş seneden beri devam eden veba-yı bakariden dolayı külliyetli miktarda hayvan telef olmuştur. Bu sebeple veba-yı bakarinin yayılmasının engellenmesi için iki senden beri vilayetten diğer vilayetlere ve mahallere dişi ve damızlık hayvan sevkı men edilmiş, bu yolla vebanın ortadan kalkacağı düşünülmüştür. Dört beş senedir devam eden veba-yı bakariden dolayı Mersin ve İskenderun yoluyla Mısır başta olmak üzere sair yerlere sevk edilen hayvanların vilayete büyük kazanç sağladığı, ancak hastalıktan dolayı dişi hayvan sayısında da bir azalma meydana gelmiştir. Bu sebeple; daha önce Adana ve çevresinden dişi ve damızlık hayvan ile erkek hayvan sevk ve ihracının yasaklanmasının yararlı olacağı ve yasağın uygulanmaya devam edilmesi Adana vilayeti Baytar Müfettişliği tarafından 26 Mayıs 1904'te bir kez daha talep edilmiştir (BOA., DH.MKT., 866/64).

Osmanlı Devleti, hayvan hastalıkları ile mücadele kapsamında vilayetlerde baytarlar istihdam etmiştir. Baytarlar, vilayetlerde hayvan hastalıkları ile mücadelede büyük hizmetler ifa etmişlerdir. Baytar müfettişleri de yapılan çalışmaları teftiş etmek için vilayetlere gönderilmiştir.

Adana'da bitki ve ağaçlarda görülen hastalıklar ile yer farelerinin itlaf edilmesi için gerekli paranın ziraat tahsisatından karşılanması 14 Nisan 1895'te talep edilmiştir. 29 Nisan 1896'da Adana vilayeti Baytar müfettişliği görevinde iken maaşı 750 kuruş olup daha sonra İstanbul'a gelen Aziz Efendi, Şehremaneti Baytar Müfettişi refakatinde istihdam olunmuştur. Meydana gelen bu değişikliklerle ilgili olarak Orman, Meadin ve Ziraat Nezaretine bilgi verilmiştir (BOA, BEO., 599/44915; 774/57991).

Salgın, tam anlamıyla ortadan kalkmadığı için harice hayvan sevkiyatı yasağı da uzatılmıştır. 19 Şubat 1906'da Adana'dan harice hayvan sevkiyatı yasağının bir sene daha uzatılması uygun görülmüştür (BOA, ŞD., 2121/1). 12 Eylül 1909'da vilayet genelinde devam eden veba-yı bakariden dolayı bulaşık yerlerden hayvan sevkinin yasaklandığı, vilayete gerekli tebligatın yapıldığı, gerekli tedbirlerin serian alınması gerektiği Orman ve Meadin ve Ziraat Nezaretine bildirilmiştir (BOA, DH.MUİ., 7-2/38). 9 Kasım 1911'de Adana vilayetinde veba-yı bakarinin önü alınmadığından muvakkat baytarlar dışında iki baytarın daha tayin edilmesi kararlaştırılmıştır (BOA, ŞD., 545/19).

Özellikle savaş yıllarında baytar yetersizliğinden dolayı hayvan hastalıkları ile tam anlamıyla mücadele edilememiştir. Bu yıllarda eli silah tutan herkesin silah altına alınması, taşrada bazı hizmetlerin aksamasına yol açmıştır. Ayrıca yeteri kadar ilaç temin edilememesi, hayvan hastalıklarının önünün alınmamasına neden olmuştur. I. Dünya Savaşı sırasında bulaşıcı hayvan hastalıkları ile mücadele yetişmiş veterinerlerin bulunmamasından, ilaçların mevcut olmamasından ayrıca insanların bulaşıcı hastalıkla mücadelede lakayt kalmalarından mücadele başarılı olamamıştır (Von Kress, 2007: 40).

### **2.15. Bitki Hastalıkları**

Bitkilerde görülen hastalıklar, ürünün telef olmasına ve verimin düşmesine neden olmaktadır. Özellikle kuraklığın da etkili olduğu dönemlerde bitkilerde yaşanan hastalıklar tarımsal üretime büyük darbe vurmuştur. Mahsul azlığı beraberinde fiyat artışını getirdiği için toplumun tamamını ilgilendirmekteydi.

Genelde bağlarda XIX. yy.'da görülen floksera hastalığı üretimin düşmesine neden olmuştur. Devletin diğer hastalıklar da olduğu gibi bitki hastalıklarında da gerekli tedbirleri aldığı görülmektedir. 8 Kasım 1887'de bağlarda görülen floksera illetinin tahkiki için Suriye, Halep, Adana, Konya ve Aydın vilayetlerine gerekli tebligatın yapıldığı, hastalığın İngiliz usullerine göre tahkik edilmesi istenmiştir. Halep bağlarında ortaya çıkan hastalığın çevre vilayetlere yayılmaması için gerekli tedbirlerin alınması vilayetlerden talep edilmiştir. Hastalıkla mücadele kapsamında gerekli paranın da gönderildiği anlaşılmaktadır. 25 Aralık 1887'de floksera hastalığı için gerekli tahsisatla ilgili yazının Adana'ya gönderildiği Sadaret'e bildirilmiştir. 13

Ocak 1888'de Adana, Suriye, Halep, Konya ve Aydın'da bağlarda devam eden floksera hastalığı için İngiliz usullerine göre tahaffuz tedbirleri alınarak hastalığın çevreye sirayetinin engellendiği Sadarete arz edilmiştir (BOA, DH.MKT., 1461/88; 1469/14; 1471/102).

Ertesi yıl Adana bağlarında hastalığın tekrar ortaya çıktığı görülmektedir. 8 Eylül 1888'de Adana'da 2.000'e yakın üzüm bağında meydana gelen afetten dolayı mahalli hükümetten yardım talep edilmiştir (BOA, DH.MKT., 1541/44).

Hastalıklı mahsulden dolayı tahsil edilecek vergilerde de düşüş meydana gelmekteydi. 25 Ekim 1894'te mahsulün hastalıklı olmasından dolayı, aşar mültezimi olan Mustafa önceden verdiği fiyattan vazgeçmiştir (BOA, DH.MKT., 95/9). Adana bağlarında XX. yy. başlarında da farklı isimler altında hastalıklar görülmüştür. 22 Haziran 1904'te Adana'nın bağlarında devam eden milidyo hastalığı ile mücadele için memurlara verilecek maaş ve yapılacak masraflar için gönderilen beş bin kuruşun ziraat tahsisatından karşılanması uygun görülmüştür. Meblağın Ziraat Bankasından alınması ve harcanmasına gerekli izin verilmiştir (BOA, ŞD., 1221/31). 22 Eylül 1904'te Adana bağlarında görülen hastalığın yayılmasını engellemek için gerekli paranın sarf edilmesi uygun görülmüştür (BOA, İ.OM., 10/1322 B. 1). Devletin, bitki hastalıkları ile de mücadele konusunda önemli çalışmalar yaptığı anlaşılmaktadır. Yapılan çalışmalarla, büyük kısmı tarım ve hayvancılıkla geçinen Adana ahalisinin desteklenmesi yönünde atılmış önemli adımlar olduğu söylenebilir.



## İKİNCİ BÖLÜM

### ADANA'NIN İLÇELERİNDE DOĞAL AFETLER VE SALGIN HASTALIKLAR

#### 1. DOĞAL AFETLER

##### 1.1. Deprem

Adana çevresinde meydana gelen depremler kazalarda da hissedilmiştir. Özellikle, İskenderun Körfezi'nde bulunan fay hattından dolayı Doğu Akdeniz'in çok hareketli olduğu anlaşılmaktadır. 1822'de Halep, 1844'te Şam'da hafif bir sarsıntı meydana gelmiştir. 1852 ve 1863'te Kıbrıs'ta yine deprem meydana gelmiştir. 1872 Antakya depreminde Fransız konsolosunun köydeki evi de yıkılmıştır (Vogt, 2001: 25, 29, 31, 32, 42). Bölgede meydana gelen bu depremler, Adana'nın kazalarında hissedilmiş olmalıdır. Şimdilik bu depremlerin etkisi ile ilgili belgeler tespit edilememiştir.

Adana'nın kazalarında tespit edilen ilk deprem Yumurtalık'ta yaşanmıştır. 3 Nisan 1898 tarihli belgeye göre ayın ilk pazar gecesi biri şiddetli olmak üzere batıdan doğuya doğru Yumurtalık'ta bir deprem meydana gelmiştir (BOA., Y.MTV., 174/44).

Kazalarda XX. yy. başlarında meydana gelen depremlerde hasarların meydana geldiği görülmektedir. 12 Nisan 1904'de Osmaniye'de yıkılan kilise ve okulun tamirinde büyük katkıları olan Kaymakam Şükrü Bey, Zabıta Sadık Bey, Komiser Halil ve Papaz Yovan Efendilere teşekkür telgrafları gönderilmiştir (BOA, TRF.I.ŞKT., 36/3584). Cebel-i Bereket taraflarında da bir depremin olduğu anlaşılmaktadır. 20 Aralık 1915'te alafrağa saate göre 19:50'de kuzey doğudan güney batıya doğru hafif şiddetli iki üç saniye devam eden biraz şiddetli bir deprem meydana gelmiş olup nüfusça bir telefata olmadığı Cebel-i Bereket mutasarrıflığı tarafından Dahiliye Nezaretine bildirilmiştir (BOA, DH.İ.UM., E-15/15). 20 Ocak 1916'da Osmaniye'de meydana gelen deprem, Adana valiliği tarafından merkeze bildirilmiştir (BOA, DH.İ.UM.EK., 15/15). Bu depreminde hasarı konusunda malumat bulunmamaktadır.

##### 1.2. Kuraklık

Adana merkezle aynı yıllarda bazı büyük kazalarda da kuraklığın etkili olduğu belgelerden anlaşılmaktadır. Bazı yıllarda yaşanan kıtlıktan dolayı açlıktan

ölümler de meydana gelmiştir. 12 Temmuz 1886'da Mersin'den Miralay Ferid Bey, Adana'nın dağ köylerinde telefata olduğunu duyunca tahkik etmek için derhal Karaisalı'ya gitmiştir. Miralay Ferid Bey, ahaliyi büyük bir sıkıntı içinde gördüğünü ekser köylerde birkaç neferin açlıktan telef olduğunu şifre ile merkeze bildirmiştir (BOA, Y.PRK.KOM., 6/42). Adana'daki kuraklıkla mücadele kapsamında muhtaç ahaliye zahire dağıtımını kazalarda da yapılmıştır. Muhacirin nahiyesinde Sarı Bahçe köyü ahalisine kuraklıktan dolayı tohumluk dağıtılmış, Adana vilayeti tarafından Maliye Nezaretine 18 Ocak 1887'de bildirilmiştir (BOA, DH.MKT., 1386/13).

Adana'da 1887'de yaşanan kuraklık birçok kazayı da etkilemiştir. Nisan yağışları ile ümitler artmıştır. 21 Nisan 1887'de yağmurların yağmasından dolayı Cebel-i Bereket ve Kozan sancakları mahsulatı tehlikeden kurtulduğu gibi Mersin, Tarsus ve Adana'nın dağ taraflarında ve Karaisalı'da da mahsulün daha iyi olacağı belirtilmiştir (BOA, DH.MKT., 1414/76). Ancak sonraki aylarda yağış meydana gelmemiş, kuraklık etkili olmuştur. 1 Ağustos 1887'de Nefs-i Adana, Silifke, Kozan ve Cebel-i Bereket sancaklarındaki kuraklıktan dolayı mahsulat % 90 derecede zayi olmuştur. Zayıyat genelde ova cihetinde daha fazladır. Adana sancağı merkezi Adana, Mersin, Tarsus ve Karaisalı kazalarının ovadaki köylerinde buğday, arpa, susam ve diğer mahsulat % 90 derecesinde zayi olmuştur. Cebel-i Bereket sancağının ova cihetinde, Osmaniye Kazası Yumurtalık nahiyesinden başka Ayas ve Kozan'ın ova cihetlerinde, Kars ve Sis kazalarıyla, Cebel-i Bereket, Kozan, İçel sancaklarının mahsulatı istenilen derecede değildir (BOA, Y.PRK.KOM., 5/30). Mahsul az olduğundan başta aşar olmak üzere vergilerin ödenmesinde ahali güç durumu düşmüştür. 8 Ağustos 1887'de kuraklıktan dolayı mahsulat az olmasına rağmen aşarın geçen sene bedelinden fazla ihale edildiği, ahali tarafından Kozan mutasarrıflığına şikayet edilmiş, yapılan şikayet Maliye Nezaretine havale edilmiştir (BOA, DH.MKT., 1437/59).

Bölgeye yardımlar kuraklık dönemlerinde artarak devam etmiştir. 13 Kasım 1887'de Adana'da kuraklık zedeler için Amerika'dan gönderilen yardım akçelerinin Adana, Kozan ve Tarsus'ta un satın alınarak muhtaç ahaliye verilmek üzere kaht komisyonuna teslim edilmiştir. Yardımların komisyon tarafından dağıtılmasının daha uygun olacağı belirtilmiştir (BOA, İ.DH., 1054/82759). 22 Aralık 1887'de Adana'nın Kars kazası ile Cebel-i Bereket'te kuraklıktan dolayı muhtaç ahaliye

tohumluk zahire verilmiş, verilen zahirenin aşarın ne surette mahsup edildiği yönünde henüz bilgi alınmamıştır. Bu yerler dışında Adana'ya bağlı Karaisalı, Sis, Kars, Osmaniye ve Payas kazalarında kaht zedelere verilecek zahire miktarının aşardan ne surette mahsup edileceğinin defterler tanzim edilerek defterdarlıklara bilgi verilmesi gerektiği belirtilmiştir (BOA, DH.MKT., 1471/99). Bu belgeden yapılan yardımların aşarla mahsuplaşma şeklinde tahsil edildiği anlaşılmaktadır. 24 Mart 1888 tarihli belgeye göre; daha önce kuraklıktan dolayı muhtaç duruma düşenler için ihsan buyrulan 200 bin kıyye buğdaydan başka, Karaisalı, Tarsus, Kozan ve Cebel-i Bereket kazalarında yaşayan muhtaçlar için 46 bin kıyyenin satın alınması, yemeklik için bedelsiz olarak da 100 bin kıyye buğdayın muhtaç ahaliye verilmesi için 50 bin kıyyenin hemen satın alınması Kaht Komisyonu tarafından istenmiştir (BOA, YPRK.KOM., 6/78).

Ermenilerin, kuraklığı da kendi siyasi hedefleri doğrultusunda kullandıkları görülmektedir. Kuraklıktan dolayı açlıktan ölümler meydana geldiği ve devletin yardım etmediği yönünde çıkarılan asılsız haberler, Osmanlı Devleti'nin uluslar arası alanda baskı altına alınmasında kullanılmaktaydı. 8 Temmuz 1888'de Haçin'de Ermenilerin açlıktan telef olma derecesine geldikleri yönündeki haberlerin asılsız olduğu vilayetten bildirildiğinden sorumlular hakkında Adliye Nezaretinin tahkikat yapması emredilmiştir (BOA, Y.A.HUS., 214/140). Yapılan tahkikat neticesinde Ermenilerin açlıktan telef oldukları yönündeki haberlerin asılsız olduğu anlaşılmıştır. 17 Temmuz 1888'de kıtlıktan dolayı telefata meydana geldiğine yönelik Haçin Ermeni murahhası tarafından Patrikhane'ye gönderilen telgrafta anlatılanların gerçek olmadığı belirtilmiştir (BOA, Y.MTV., 34/12).

Ahali kuraklıktan dolayı vergilerini ödeyemez duruma gelmiştir. Bu sebeple vergilerde tenzilat yapılması talep edilmiştir. Adana vilayetinde Cebel-i Bereket sancağına tabi Payas kazası Yumurtalık nahiyesi ve bağlı köylerden Göloğlan köyünün 1890-1891 senesi aşarı 275.800 kuruş olmasına rağmen devam eden kuraklıktan dolayı mahsulatın büyük kısmı mahvolduğundan bedel ödenemeyeceğinden bedelin tenzil edilmesi yönünde Mustafa ve diğer iki kişinin arzuhalleri Maliye Nezaretine bildirilmiştir (BOA, BEO., 33/2474). 24 Aralık 1898'de Kozan sancağı ve bağlı kazalarda yaşanan zahire sıkıntısından dolayı dışarıya zahire ihracı yasaklanmıştır (BOA, DH.MKT., 2138/43).

Ermeniler tarafından ortaya atılan asılsız iddialar tekrar gündeme gelmiştir. 7 Ekim 1908'de Zeytun'da kıtlık yüzünden muhtaç durumda olan ahaliye yapılan yardımların yetersiz olduğu yönünde Ermeni gazetelerinde çıkan haberlerin tahkik edilerek neticenin bildirilmesi istenmiştir. 11 Ekim 1908'de Zeytun'da kıtlıktan dolayı sefalet içinde olan Ermenilere yardım edilmediğine dair gazetelerde çıkan haberlerin tahkik edilmesi istenmiştir. 17 Kasım 1908'de bütün Adana vilayetinde kuraklık devam ettiğinden sefalet ve zaruret arttığından Haçın Ermeni kilisesi tarafından yardım talep edilmiştir. Kuraklıktan dolayı birçok aile memleketini terk etmiş olduğundan dört bin hane olan Haçın ile Zeytun'un acilen yardıma muhtaç olduğu belirtilmiştir. 23 Kasım 1908'de Haçın'de kuraklıktan dolayı muhtaç duruma düşen ahali başka diyarlara göç ettiğinden Ziraat Bankasınca yardıma muhtaç ahali için tohumluk ve yemeklik zahire sağlanması talep edilmiştir. 23 Aralık 1908'de Haçın'de muhtaç çiftçilere tohumluk için Ziraat Bankasından yardım yapılacağı, yemeklik ihtiyaçların hazinenin kötü durumda bulunmasından dolayı hazinece yapılamayacağı, durumu kötü olan ahalinin yol ve inşaat işlerinde çalıştırılmalarının uygun olacağı belirtilmiştir. 18 Ocak 1909'da Zeytun kazasında kıtlıktan dolayı buğdayın fiyatlarının yükseldiği ve ahalinin yardıma muhtaç duruma düştüklerine dair gazetelerde çıkan haberlerin tahkik edilmesi istenmiştir (BOA, DH.MKT., 2650/37; 2654/7; 2666/30; 2660/80; 2690/13; 2710/97). Asılsız haberlerin uzun süre gündemi meşgul ettiği anlaşılmaktadır.

### **1.3. Yangın**

Adana ve kazalarında özellikle savaşlar döneminde köy, kasaba hatta şehirlerin yakıldığı bilinmektedir. Bölgede yaşanan mücadelelerde kasıtlı çıkarılan yangınlarda birçok yerleşim yeri tahrip olmuştur. Memluk Sultanı Baybars'ın, Kilikya'ya egemen olmak için Ermenilerle yaptığı mücadele esnasında 1275'te Sis (Kozan) yanmıştır. 1284-1291 yılları arasında Anadolu'da Moğollar egemen iken yine Kilikya'ya giren Memluk ordusu bu sefer de Ayas şehrini yakmıştır (Turan, 1998: 527, 579).

Osmanlılar döneminde de bölgede büyük yangınlar çıkmış, yangınlar esnasında hasarlar meydana gelmiştir. Adana yakınlarında Yaylak adlı yerde daha önce meydana gelen yangında yanan evlerin, bu mahal hac yolu üzerinde



olduğundan hacılar gelmeden tamir edilmesi, tamir esnasında gerekli hassasiyetin gösterilmesi, tamire nezaret edilmesi, tamir bittikten sonra tamir defterinin gönderilmesi 27 Kasım-6 Aralık 1763'te emredilmiştir (BOA, C.DH., 287/14328). Yangının sebebi belirtilmezken, evlerin tamamen yandığı ve tamire muhtaç hale geldiği anlaşılmaktadır.

Adana'nın kazalarında tespit edilen ilk yangın Yüreğir'de 1863'te çıkan yangındır. Bu yangın kasıtlı olarak çıkarılmış bir harman yangınıdır. 29 Rebiülevvel 1280'de Adana'nın Yüreğir nahiyesinde Mihmandar köyünden Veysel oğlu Mehmed, aynı köyden Fatma Hatun'un 70 kile mahsul olacak olan arpa harmanını yakmıştır. Harmanı kasten yaktığından dolayı zararı ödemesi yanında ceza kanuna göre Kıbrıs'ta beş sene kürek cezasına da çarptırılmıştır (BOA, MVL., 656/44).

Yangınların hızlı yayılmasında ot, ahşap ve kamış gibi kullanılan malzemenin büyük etkisi olduğu bir gerçektir. XIX. yy'da Adana'nın kazalarında yangınların engellenmesi için, ot, ahşap ve kamış gibi malzemelerin inşaatlarda kullanılmaması istenmiştir. 4 Temmuz 1870'te Mersin kasabasında binaların çoğunluğunun ahşaptan ibaret olduğu, yangın tehlikesinde büyük hasar meydana geldiği, bu sebeple kamıştan ve eski tahtalardan yapılan evler ve dükkânlar ile ottan ve kamıştan yapılan dükkân saçakları yangın anında tehlikeli olduğundan inşaatlarda taşın ve kirecin kullanılması istenmiştir. Kozan, Payas, İçel, ve Adana'daki diğer sancaklara da bu tebligat yapılmış, bu emre uyulması istenmiştir (BOA, ŞD.NF., 2115/9).

En çok yangın görülen kazaların başında Haçin gelmektedir. Haçin'de Ermeniler yoğun olarak yaşamaktaydı. Haçin'de tespit edilen ilk yangın 1883'te çıkmıştır. Yangın, mayıs ayı içinde meydana gelmiş olmalıdır. 3 Temmuz 1883'te Haçin kasabasında çıkan yangından dolayı muhtaç duruma düşen Ermeniler için Ermeni Katagogisu tarafından padişah'tan yardım talep edilmiştir (BOA, Y.MTV., 12/11). 21 Temmuz 1883'te Haçin yangın zedeleri için Mal Sandığı'ndan yeterli miktarda akçe tahsis edilmesi ayrıca ahaliye aşardan 3.000 şinik buğday verilmesi istenmiştir. 27 Ağustos 1883'te Haçin yangın zedeleri için münasip mahallerde evler inşa edilmesi gerektiği belirtildikten sonra, Haçin'de kışlar sert olduğundan telefata olabileceğinden inşaat için acilen 140 bin liraya ihtiyaç olduğu, meblağın gönderilmesi talep edilmiştir (BOA, İ.DH., 892/70975; 896/71278). Bu belgelerden çok sayıda evin yandığı ve ahalinin acil yardıma muhtaç olduğu anlaşılmaktadır.

Haçin'de yaklaşık bir yıl sonra yine yangın çıkmıştır. 23 Temmuz 1884'te geçen cumartesi gecesini saat beş buçuk civarında Haçin kasabasında bir ekmekçi dükkânında kazaen çıkan yangında 1.600 kadar hane yanmış, asker ve zaptiye yangını söndürmeye katılmıştır. Açıkta kalanların çadırlara yerleştirilmesi ve gerekli tedbirlerin alınması istenmiştir. 28 Temmuz 1889'da 1881-1882'de Haçin kasabasında meydana gelen büyük yangında zarar gören ahali için ihsan buyrulan 140 bin kuruş yardımdan 70 bin kuruş, Haçin yangını zedelerine uygun mahallere ev yapılması için tahsis edilmiş ayrıca vilayet emvâl-i umûmiye tahsilatından 140.000 kuruşun daha ödenmesi istenmiştir (BOA, DH.MKT., 1344/104; 1645/43).

Haçin'deki yangın zedelerle ilgili yazışmaların devam ettiği anlaşılmaktadır. Yangın zedeler için devlet tarafından para yardımları yapılmıştır. 23 Kasım 1889'da Haçin yangını zedelerine verilmesine karar verilen paradan sarf olunmayan paranın ne kadar kaldığının tespit edilmesi talep edilmiştir (BOA, DH.MKT., 1684/66).

Eski yangınların yaraları sarılmadan 1894 yılı içinde yeni bir yangın daha meydana gelmiştir. Bu yangında da 500-600 ev ile dükkânlar yanmıştır. 25 Eylül 1894'te Haçin'de yangında altı yedi yüz evle dükkânların yandığı nezarete bildirilmiştir. 29 Eylül 1894'te Haçin yangını zedeleri için toplanan yardımlar yeterli gelmediğinden yanan evlerin yeniden inşaatında kullanılacak keresteden sekiz ay vergi alınmaması Meclis-i Vükelâca da uygun görülmüştür (BOA, Y.A.HUS., 311/66; 311/92). 21 Kasım 1894'te Haçin yangını zedelerinin yardıma muhtaç olduğu için gerekenlerin yapıldığı, Amerika tarafından kuraklık zedeler için gönderilen yardımlardan da muhtaçlara dağıtıldığı belirtilmiştir. Nakdi yardımlar yanında yeni yapılacak inşaatlarda kullanılacak malzemelerin de vergiden muaf tutulduğu görülmektedir. 22 Kasım 1894'te Haçin'de yanan evlerin inşası için kasabaya getirilecek olan kerestelerin sekiz ay müddetle vergiden muaf tutulması Orman ve Meadin ve Ziraat Nezaretine bildirilmiştir. Gerekenin yapılması Adana valiliğine tebliğ edilmiştir (BOA, BEO., 511/38320; 551/41307). 1 Aralık 1894'te Haçin kasabasında meydana gelen yangında evleri yanan muhtaç durumda bulunan ahaliye yardım edilmesi istenmiştir (BOA, İ.DH., 1317/1312 Ca. 05). 3 Aralık 1894'te Harikzedegân Komisyonunda para kalmadığından bir yardım daha tertip edilmesi ve Haçin kasabasında yanan evlerin inşaatında kullanılacak kerestelerden de sekiz ay vergi alınmaması, yardıma muhtaç ahaliye yardımların adilâne bir şekilde dağıtılması

gerektiği Adana valiliğinden talep edilmiştir (BOA, BEO., 509/38144). 5 Aralık 1894'te Haçin'de meydana gelen yangında 600 hane yandığından 2.000'e yakın nüfus sefaletle düşmüştür. Ermenilerden de yardıma muhtaç hayli kişi olduğundan Ermeni Patriği vekili tarafından merkez-i vilayette yardım toplanması için izin verilmesi yönünde talep olmuştur. Sadece bu yardımların yeterli olmayacağından komisyon tarafından da yardım yapılması, yanan evlerin yeniden inşası için gerekli kerestenin de vergiden muaf tutulması, muhtaç olanlara yardım yapılması istenmiştir. Bu yangından 11 sene önce Haçin'de yine bir büyük yangın çıktığından ahali o zamanda yardıma muhtaç duruma düştüğü belirtilmiştir. Kısa süre içinde meydana gelen yangınlar, Haçin kazasının ekonomik gelişmesine büyük darbe vurmuştur. 5 Aralık 1894'te Haçin'de çıkan yangın ve alınan tedbirler ile yapılan muamele hakkında Orman ve Meadin ve Ziraat Nezaretine de bilgi verilmiştir (BOA, BEO., 512/38358; 512/38384). 16 Aralık 1894'te Haçin kasabasında meydana gelen yangından dolayı zarar görenlere yardım yapılması ve yanan hanelerin inşası için kullanılacak kerestelerden vergi alınmaması hususu Adana valiliğine bildirilmiştir (BOA, DH.MKT., 308/119).

Eski yangınların yarası sarılmadan 1894 yılının sonlarında Haçin'de bir büyük yangın daha meydana gelmiştir. 18 Aralık 1894'te Haçin'de Ermeni milletinden Keşiş Simyon'un evinde başlayan yangında 987 nüfus zarar gördüğünden ahalinin büyük kısmı yardıma muhtaç duruma düşmüştür (BOA, BEO., 521/39038). 1890'lı yılların sonuna kadar Haçin'deki yangın yaralarının sarılmadığı anlaşılmaktadır. Bu durumun temel sebebi peş peşe çıkan yangınlardır. Yangın zedeler için ahalden yardımların da toplandığı anlaşılmaktadır. Ancak toplanan yardımlar yeni ev yapacak kadar olmadığından, gelen paranın muhtaç ahaliye dağıtılmasına karar verilmiştir. 26 Ekim 1899'da Haçin'deki yangında zarar görenler için toplanan yardımla ev yapılması mümkün olmadığından paranın muhtaç ahaliye dağıtılmasının uygun olacağı belirtilmiştir. 16 Kasım 1899'da Haçin yangın zedeleri için inşa edilecek evlerin masraflarının nereden karşılanacağı nezarete sorulmuştur. 22 Şubat 1900'de Haçin yangın zedelerine gerekli yardımın yapılması istenmiştir (BOA, DH.MKT., 2251/23; 2271/59; 2309/113).

Haçin yangın zedeleri için mahallince ne miktar yardım yapıldığı ayrıca yanan evler yerine yeni evler inşa edilip edilmediği, şimdiye kadar yapılanlar ve

alınan tedbirlerin Sadarete arz edilmesi Adana valiliğinden talep edilmiştir. Haçin’de iki yüz kadar hane yandığı, bine yakın nüfusun yangın zede olduğu, açıkta kalmamaları için çadır gönderildiği belirtilmiştir. Ayrıca Adana Redif Kumandanlığından ve Belediye marifetiyle de iane toplanmıştır. Muhtaç olan ahali için yardım toplanmış, yanan evlerin yeniden inşasında kullanılacak kerestelerin nakliye ve kesim işlerinde de yardım yapılmıştır. Muhtaç ahaliye külliyetli miktarda para sarf edilmiş, 40 bin kuruş civarında masraf olduğu 27 Şubat 1900’de belirtilmiştir (BOA, BEO., 1452/108844). 7 Mart 1900’de Haçin’deki yangında yanan evlerin yeniden inşası için gerekli paranın ödenmesi talep edilmiştir (BOA, ŞD., 2698/55). 21 Temmuz 1900’de Haçin’de Tılsım mahallesinde çıkan yangında yanan ve henüz inşa edilmeyen 60 hane için gerekli 300 metre mikap kerestenin vergiden muaf tutulması talebi Orman Müfettişliğinden Sadarete bildirilmiştir (BOA, DH.MKT., 2377/22). 23 Temmuz 1900’de Haçin kasabasında Üç Tılsım mahallesinde yanan 60 haneye gerekli olan 300 metre mikap kerestenin orman vergisinden muaf tutulması talebi Şurâ-yı Devlette de görüşülmüştür (BOA, ŞD., 2129/14). 4 Eylül 1900’de Haçin merkezde yanan evlerin inşaatında kullanılacak keresteden orman vergisi alınmaması istenmiştir (BOA, DH.MKT., 2411/3). 16 Ekim 1900’de Haçin’de yanan evlerin yeniden inşası için gerekli olan kerestelerin orman resminden muaf tutulması talep edilmiştir (BOA, İ. DH., 1377/1318 Ca. 28).

Bozulan kaza ekonomisinin yeniden tesis edilmesinde yanan dükkânların bir an önce inşa edilmesi büyük bir önem sahipti. Ancak yanan dükkânların yeniden inşa edilmesinde ahali güç durumda olduğundan inşaat için gerekli kerestenin, 14 Eylül 1900’de bedelsiz olarak verilmesi talep edilmiştir (BOA, Y.A.RES., 109/25). 26 Ekim 1900’de Haçin yangın zedeleri için toplanan yardımların ve zahirenin bir an önce muhtaç ahaliye dağıtılması istenmiştir (BOA, DH.MKT., 2420/115).

Haçin’de XX. yy. başlarında da büyük yangınların meydana geldiği anlaşılmaktadır. Kısa süre içinde bu kadar çok yangının çıkması, Haçin’in nüfus yapısı ile ilgili olabilir. Haçin Müslüman ve Ermenilerin karışık yaşadığı bir kazadır. Yangınların büyük çoğunluğu kaza sonucu çıkmış olsa da bazı yangınların çıkmasında milliyetçilik hareketlerinin etkisinin de göz önünde bulundurulması gerekir. Bir ev veya dükkânda başlayan yangın, evlerin birbirine yakın olmasından, yangın söndürme için gerekli alet ve edevatın tam olmamasından, ahşap malzemenin

kullanılması ve rüzgârın etkisi ile yangın kısa sürede bütün kaza genelinde etkili olmaktadır.

Haçin'de 1904 yılı Ağustos ayı içinde bir büyük yangın daha çıkmıştır. 4 Eylül 1904 tarihli belgeden bu yangınla ilgili önemli bilgilere ulaşılmaktadır. Ağustosun 18. akşamı Haçin kasabasında Üç Tılsım Mahallesi'nde kazaen yangın çıkmış, yangın söndürülmeye çalışılmış ancak rüzgârın etkisi ile yangının şiddeti artmış olduğundan söndürülemediği. Yangında nüfus kaybı olmamış, 200'e yakın ev yanmış, 1.000'den fazla nüfus yangın zede olmuştur. Yangın, Ermeni Mahallesi'nde başlamış ancak Müslüman ve Ermenilerin evi yanmıştır. Muhtaç duruma düşen Müslüman ve Ermenilerin civar kasaba ve köylerde barındırılması istenmiştir. Ahali için yeterli miktarda çadır gönderilmiştir. Yanan evlerin yeniden inşası için kereste ve taşa ihtiyaç olduğu, bu sebeple civarda yeterli miktar orman olup olmadığının araştırılması ve gerekli tedbirlerin alınması istenmiştir (BOA, DH.MKT., 2242/78).

Adana'dan alınan telgrafta; Haçin'de Gebe Çınar Hanı'nda yangın zuhur etmiştir. Yangında handaki sekiz oda ile redif taburu I. ve IV. Bölüklere ait eşya ve askeri levazım yanmıştır. Ancak üç oda kurtarılabildiği. Adana valisi Bahri tarafından çekilen bu telgrafta; handaki 25 müceddet, beş müstamel çadır, sekiz hela, bir mutfak, bir Çerkez çadırı direkleri ile beraber, 13 karavana, bir saka aleti, dört su kovası, bir kayışlı bakır güğüm, 11 çanta, iki süngü, 94 yağmurluk, 94 ceket, 90 pantolon ve püskül, 100 fes, 89 kilim, 34 ip, 18 çadır ipi, 11 fişek, bir fişeklik ve zabitanın bütün eşyası ile I. Bölük efradı redif defteri ve miktarı tespit edilemeyen birçok eşya olduğu Haçin'den Kol Ağası Abdülmecid Efendi'nin de burada misafir olarak kaldığı tabur binbaşılığında 4 Şubat 1907'de bildirilmiştir. Handa bu esnada Haçin Mahkeme Başkâtibi Hayri, Feke Reji Memuru Hurşid Ağa'nın da bulunduğu bildirilmiştir. Yangından sonra iki neferin han mahallinde nöbetçi bırakıldığı Kozan Mutasarrıflığı tarafından 7 Şubat 1907'de Adana valisi Bahri Bey'e bildirilmiştir (BOA, DH.MKT., 1147/15).

Haçin'de 22 Mayıs 1913'te Haçin eşkıyalarından Dikran ve arkadaşlarının yakalanması sırasında çıkan yangında zarar görenlere hazine bin lira verilmesi talep edilmiştir (BOA, MV., 176/49). Bu yıllarda Adana ve çevresinde Ermeni çetelerinin köy ve kasabalarda kasıtlı yangın çıkardıkları bilinmektedir. Eşkıya

Dikran ve arkadaşlarının evleri ateşe verdikleri ve bu sebeple halkın yardıma muhtaç duruma düştüğünden hazinece yardım yapıldığı anlaşılmaktadır. 4 Ekim 1915'te geçen ayın 21. günü Aziz'in dükkânında yangın çıkmış, üç saat devam eden yangında bine yakın ev, beş kilise, birkaç mektep, 150 kadar dükkân yanmış, nüfusça bir kayıp meydana gelmemiştir (BOA, DH.EUM.2.ŞB., 18/14). 15 Ekim 1920'de Haçin'de çıkan olaylardan dolayı ilçenin nerdeyse tamamı yanmıştır (Metin, 1997: 176). Eski adı Haçin olan Saimbeyli kazasının günümüzde Adana'nın fazla gelişmemiş ilçelerinden biri olduğu bilinmektedir. Saimbeyli'nin fazla gelişmemesinde coğrafi koşullar yanında XIX. yy. sonları ve XX. yy. başlarında meydana gelen büyük yangınların da etkisi olduğu söylenebilir.

Zeytun, yangınların çok görüldüğü bir diğer kazadır. 1886 yılında Zeytun'da bir yangın meydana gelmiştir. Zeytun kasabesindeki yangından dolayı Ermeni ahalinin yardıma muhtaç olduklarından yapılan yardıma karşı Ermeni Patrikliği'nden gönderilen tahrir 29 Ekim 1886'da Sadarete arz edilmiştir. 19 Kasım 1886/23 Safer 1304'te daha önce kuraklık zedeler için toplanan yardımların Zeytun yangın zedelerine harcanması talebi Yaver Derviş Paşa'ya arz edilmiştir (BOA, DH.MKT., 1441/58; 1446/31). Yangın sebebiyle acil para gerektiğinden kuraklık zedeler için toplanan yardımların hemen yangın bölgesine gönderildiği anlaşılmaktadır.

Bir diğer yangın hakkında 20 Temmuz 1887 tarihli belgede bilgi bulunmaktadır. Geçen ayın 27. günü Zeytun kasabasında Sürüdoğlu Mahallesi'nde demirci hanında çıkan yangın dokuz saat kadar devam etmiştir. Orta Mahalle'de Elbistan Caddesi, kasabadan harice giden yol üzerinde ve Yukarı Mahalle'de 40, Bozyer Mahallesi'nde 150 kadar hane olmak üzere 885 hane tamamen, mektep, kilise ve han ile 149 dükkân, dört fırın, iki han, iki değirmen yanmıştır. Hükümet konağına ait defterlerden bazıları da bu yangında yanmıştır. Nüfusça bir kayıp olmamasına rağmen ahali yardıma muhtaç durumdadır. Ahaliye yardım olarak verilecek zahire için yeterli miktar paranın gönderilmesi istenmiştir (BOA, İ.DH., 1044/82079). Zeytun kasabasında çıkan ve dokuz saat devam eden yangında ev ve dükkânların büyük kısmı ile Hükümet Dairesi de zarar görmüştür. Muhtaç ahaliye yardım için gerekenler yapılmışsa da yangın zede çok olduğundan şimdilik uygun mahallerde iskân edilmiştir. Zahire satın alınıp ahaliye dağıtılması için gerekli paranın harcanmasına da izin verilmiştir (BOA, DH.MKT., 1445/106). 11 Ağustos

1887'de Zeytun'da yangın esnasında askerler üzerine ateş açıldığından faillerin yakalanması için gerekli tahkikatın yapılması istenmiştir (BOA, Y.A.HUS., 205/66). 17 Ağustos 1887'de Zeytun'daki yangında 900 ev, beş kilise ve iki mektep yandığı nezarete bildirilmiştir (BOA, Y.PRK.ASK., 41/27).

Askerlere ateş açılması ile ilgili olarak yazışmalar eylül ayında da devam etmiştir. 3 Eylül 1887'de Zeytun kasabasında çıkan yangını söndürmek üzere giden askerler üzerine ateş edenlerle ilgili gerekli tahkikatın yapıldığı bildirilmiştir (BOA, Y.A.HUS., 206/47). 9 Eylül 1887'de yangın neticesinde perişan olan Zeytun ahalisi yardım talebinde bulunmuştur (BOA, Y.PRK.MYD., 6/62). 6 Aralık 1887'de Zeytun kasabasında meydana gelen yangında gerekli tedbirin alındığı, ahalinin ihtiyacının karşılanması hususunda her türlü yardımın yapıldığı, ayrıca belediye tabibinin de ahalinin tedavisi için bölgeye gönderildiği Ermeni Patrikliği'ne bildirilmiştir. 6 Aralık 1887 tarihli diğer bir belgede; geçenlerde Zeytun kasabasında çıkan yangından sonra yapılacak evlerin belli bir düzen içinde yapılması, sokak ve hanelerin inşa yerlerinin haritalarının çizilmesi için oraya memuriyetle gönderilen ve görevini tamamlayarak geri dönen Halep belediye mühendisine de mal sandığından ödeme yapılması istenmiştir. Ancak belirtilen miktardan fazla akçe harcanmasının yasak olduğu bildirilmiştir (BOA, DH.MKT., 1468/17; 1474/94). 2 Mart 1888'de Zeytun yangın zedelerine padişah tarafından da iane gönderilmiştir (BOA, Y.A.HUS., 210/48). 6 Mart 1888'de Zeytun yangın zedeleri, padişaha yardımından dolayı teşekkürlerini bildirmişlerdir. Aynı tarihte, Zeytun yangın zedeleri için alınacak tedbirlerle ilgili mazbata Sadarete de arz edilmiştir (BOA, DH.MKT., 1483/27).

Zeytun yangın zedeleri için yardım biletleri basılarak yardım toplandığı anlaşılmaktadır. 28 Mart 1889'da yardım biletleri bedelinden Zeytun kasabası yangın zedeleri için ayrılan paranın ne surette harcandığının defter olarak tanzim edilerek gönderilmesi istenmiştir. 25 Haziran 1889'da Zeytun kazasındaki yangın zedelere verilen 100 bin kuruşun ne surette harcandığına dair tutulan defter, padişah yâveri Derviş Paşa'ya gönderilmiştir. 7 Şubat 1891'de yangından sonra yapılacak Zeytun kazası hükümet konağı masrafı olan paranın Dahiliye, Adliye ve Ser-askeriye ait kısımları bütçeye konulmuştur. 1 Mart 1891'de yanan Zeytun kazası hükümet konağının yeniden inşa masrafı yeni bütçe ile yürürlüğe girmiştir. 1 Nisan 1891'de

hükümet konağının yeniden inşa masrafının bütçeden ödenmesi gerektiği belirtilmiştir (BOA, DH.MKT., 1611/17; 1631/77; 1798/41; 1814/8; 1824/38).

Yangında hizmeti görülenler de taltif edilmiştir. 16 Aralık 1893'te Zeytun'daki yangında hizmetleri görülen Tahrirat kâtibi Ali Rıza Efendi ile Zabıta memuru Hasan ve Meclis-i İdare azası Nazerbet'in tahlisiye madalyası ile taltif edilmesi talep edilmiştir (BOA, DH.MKT., 169/18).

Ermeni çetelerin kasıtlı olarak bazı köyleri ateşe verdikleri görülmektedir. 15 Aralık 1895'te Zeytun'da Ermenilerin bazı köyleri ateşe verdikleri nezarete bildirilmiştir (BOA, Y.PRK.UM., 33/92). 13 Şubat 1896'da Zeytun'da eşkıya tarafından evleri yakılan ahali dört beş bin kişiye ulaştığından komisyonca yardım edilmesi istenmiştir. Ayrıca bölgede Ermeni ve Müslüman muhacirlerin yardıma muhtaç olanlarının uygun yerlere nakledilip yerleştirilmesi istenmiştir (BOA, A.MKT.MHM., 650/3).

Zeytun'da çıkan bazı yangınların da büyümeden söndürüldüğü görülmektedir. 17 Ağustos 1897'de Zeytun kışlası civarında fırında çıkan yangının zararsız olarak söndürüldüğü belirtilmiştir (BOA, Y.MTV., 167/48). Bazı yangın teşebbüsleri ise alınan tedbirler sayesinde engellenmiştir. Yangına teşebbüs edenlerin güvenlik kuvvetlerince takip edildiği ve olaya şahit olanların ifadelerinin alındığı görülmektedir. 6 Kasım 1899'da Zeytun'daki Katolik Kilisesi'ni yakmaya teşebbüs edenlerin yakalanması, kilise rahiplerinden gizlice kimlerden şüpheleniyorlarsa ifadelerinin alınması istenmiştir (BOA, DH.TMIK.M., 77/28).

Payas'ta tespit edilebilen ilk önemli yangın vakası XX. yy. başlarında meydana gelmiştir. 15 Ekim 1902 tarihli belgeye göre; Payas kazası Zeynili köyünde geçen ağustosun 22. günü kazaen ortaya çıkan yangında zahire, eşya ve bazı hayvan ile 11 ev tamamen yanmıştır. Yangın zedelere halktan toplanan yardım ile bir miktar buğday ve arpa dağıtılmıştır. Ancak dağıtılan zahire ve yardımların üç ay kadar yeterli olacağı, daha fazla zahireye ihtiyaç duyulduğu Cebel-i Bereket Mutasarrıflığından bildirilmiştir. Durum, Adana valiliği tarafından Sadarete arz edilmiştir (BOA, DH.MKT., 596/52). 16 Ekim 1902'de Payas kazası Zeynili köyünde meydana gelen yangın neticesinde muhtaç olan ahaliye yardım yapılması talep edilmiştir (BOA, BEO., 1936/145152). Yumurtalık nahiyesi Zeynili köyünde, 13 Ağustos 1902'de çıkan yangın hakkında gerekli tahkikat yapılarak neticenin



bildirilmesi mahalli idarecilerden talep edilmiştir (BOA, DH.MKT., 578/3). Büyük olasılıkla bu yangında ahalinin büyük kısmının yaylada olduğu bir anda çıkmıştır. Daha sonraki yıllarda meydana gelen yangında bir Ermeni kilisesinin yandığı anlaşılmaktadır. 17 Temmuz 1904'te Payas kazasında yanan Ermeni kilisesinin eski yapıya uygun olarak yeniden inşa edilmesi talep edilmiştir (BOA, Y.A.RES., 127/41).

Kozan'da tespit edilebilen ilk yangın istasyonda çıkmıştır. 29 Temmuz 1897'de Kozan demiryolu istasyonunda büyük bir yangın çıkmış, bu sırada istasyonda bulunan 300 vagon buğday, 15 vagon eşya, beş nefit yağı dolu olan vagonla, 100 adet boş vagon tamamen yanmıştır (BOA, Y.MTV., 163/213). Yangının bu kadar çok zarara sebep olması beş vagon içinde bulunan nefittir. Nefitin bir anda parlaması ile yangın kısa sürede istasyonda bulunan dolu ve boş vagonları tamamen sarmıştır. 12 Eylül 1902 tarihli bir belgede, geçen pazartesi günü Kozan sancağının merkezi Sis'e iki saat mesafede ve ahalisi yaylada bulunan Bulduklu köyünün içinde çıkan yangında evler ve huğlar, içindeki eşyalarla tamamen yanmış, hiçbir şey kurtarılmamıştır. Ateşin kim tarafından atıldığı, yangının nasıl başladığı meçhul olmasına rağmen gerekli tahkikatın devam ettiği Adana vilayeti tarafından Dahiliye Nezaretine bildirilmiştir. Yapılan tahkikata göre, yangın, Bulduklu köyü Akköprü adlı mahalde başlamış ve yangın neticesinde 11 ev, huğ adı verilen ottan ve kamıştan inşa edildiği için tamamen yanmıştır. İhtiyaç sahiplerine yardım edilmesi Kozan Mutasarrıflığı tarafından talep edilmiş, görülecek lüzuma göre yangın zedelere gerekli yardımın yapılacağı Adana vilayeti tarafından Dahiliye Nezaretine bildirilmiştir (BOA, DH.MKT., 560/44).

Adana vilayetinde Sarıbahçe'de, 15 Mayıs 1887'de geçen sene evleri yanan muhacirler için beşer kile tohumluk buğday ve tayinat verilmesi, yağmur azlığından dolayı daha da muhtaç olduklarından gerekli yardımın bir an önce yapılması istenmiştir. 167 nüfus olan muhacirler için 800 kile buğdayın 200 kilesinin dağıtılması, Şurâ-yı Devletçe uygun görülmüş ve gerekli ödemenin Kozan Mal Sandığından yapılması istenmiştir (BOA, İ.MMS., 90/3832; 90/3833). Bu belgeden 1886 yılı içinde Sarıbahçe'de bir yangın çıktığı, ahalinin yangından dolayı muhtaç duruma düştüğü görülmektedir. 24 Ağustos 1895 tarihli belgeye göre; ağustosun 18. ve 20. günü kuru tarlalarda başlayan yangın, Sarıbahçe ve Becirgânlı köylerine de

sirayet etmiştir. Sarıbahçe’de 52, Becirgânlı’da 37 hane eşyalarıyla birlikte yanmıştır. Sarıbahçe ve Becirgânlı köylerinde Rumeli muhaciri olduğu, muhtaç olan ahaliye yapılacak yardım için komisyon kurulması ve yardımların ihtiyaç sahiplerine bu komisyon tarafından ulaştırılması Adana Vilayeti Meclis-i İdaresince uygun görülmüştür (BOA, DH.MKT., 432/27).

Hamidiye kazası Hurşidiye köyünde de bir yangın çıkmıştır. 1 Eylül 1902 tarihli belgeye göre ağustosun ilk gününde Hamidiye kazasının Hurşidiye köyünde Rumelili Haşim’in evine mahsus fırından çıkan yangında, civarındaki dört hane ile berber dükkânı yanmış, nüfus kaybı olmamıştır. Bundan sonra yapılacak hanelerin inşaatında taş ve kirecin kullanılması yönünde emrin mahalli idarelere yazıldığı Adana valiliğince Sadarete bildirilmiştir (BOA, DH.MKT., 586/55).

Adana’da 1909 olayları esnasında da yangınların çıktığı bilinmektedir. Yanan evlerin yeniden inşaatına başlanmıştır. 5 Eylül 1909’da Cebel-i Bereket sancağında Bahçe kazasında olaylar esnasında yanan evlerin inşasına başlandığı Dahiliye Nezaretine bildirilmiştir (BOA, DH.MUI., 4-2/30). 17 Mart 1912’de Adana’nın Bahçe kazası Haruniye köyünde yanan Protestan kilisesinin eski kilisenin ölçülerine uygun olarak yeniden inşasına gerekli izin verilmiştir (BOA, İ.AZN., 105/7).

Muhacirin nahiyesinde çıkan ilk yangınla ilgili olarak 18 Ağustos 1884’te Adana vilayetinden Dahiliye Nezaretine çekilen telgrafta; yangınla ilgili önemli bilgiler verilmiştir. Muhacirin nahiyesinde Kerhâne Köprüsü civarında olan muhacir evlerinden 103 ev yandığı, 85 hanede 143 erkek ve 121 kadın muhtaç durumda olduğu görülmüştür. 264 kişiye tohumluk olarak hane başına beşer kileden 425 İstanbul kilesi buğday verilmesi talep edilmiştir. 8 Ağustos’ta da Osmaniye’de Küstür Veli köyü civarında 12 harman yanmıştır. Yanan harmanlarda 2.000 şinik buğday telef olmuştur. 11 Ağustos’ta yine Yoluk köyü ile Hamideli köylerinde çıkan yangınlarda harmanlar, tamamen yanmıştır. Bu yangınların sebeplerinin araştırılması ve gerekli bilgilerin gönderilmesi Kozan ve Cebel-i Bereket mutasarrıflıklarınca, gerekenin yapılması Dahiliye Nezareti tarafından talep edilmiştir (BOA, İ.DH., 927/73479).

Adana’da bazı dönemlerde çıkan yangınlarda harmanlar dışında çiftliklerin de zarar gördüğü bilinmektedir. 26 Şubat 1887’de Anadolu’da devam eden kuraklıktan dolayı “Çiftlikât-ı hümâyûn” civarında birbirini müteakip birçok yangın

da ortaya çıkmıştır. Yangın sonunda Çavuşbaşı Çiftliği'nde hasar meydana gelmiştir. Alemdağ Çiftliği ile Evkaf idaresindeki üç koru da yanmıştır. Alemdağ Çiftliği dahilindeki bataklık alanda Çerçer adlı yerde saat yedi civarında yangın çıkmış, yangın söndürülmüş, çalılık ve fundalık geniş bir alan yanmıştır. Ağustos ayının üçüncü günü Samancı oğlu uhdesinde bulunan Baltacıoğlu Çiftliği'nde Şekersuyu tabir olunan yerde de yangın çıkmıştır. Ağustosun beşinci günü İncir köyünde Said Bey'in merasında başlayan yangın Alemdağ ve Çavuşbaşı Çiftliği yönünde ilerlemiş ve dört beş kola ayrılan yangın çalılık ve fundalık büyük bir alanı hasara uğratmıştır. Çekmece köyü bitişiğinde Büyük Dere'de Sultansuyu karşısında İbrahim Paşa'nın mutasarrıf olduğu Bilezikçi Çiftliği ve Demirci köyü civarında Vitalis Paşa'nın Çiftliği merasında çıkan yangından ormanlık ve kuru alanlar hasar görmüştür. Ormanlık ve fundalık alanlar, yangınlarda büyük hasar gördüğünden bir takım tedbirler alınmıştır. Jandarma ve süvarilerin ormanlarda dolaşmaları alınan tedbirlerin başında gelmektedir. 22 Ağustos 1887'de fundalık ve ormanlık alanlardaki yangınların önlenmesi, ormanların yangından korunması için bu alanlarda jandarma ve süvarilerin gezdirilmesi istenmiştir (BOA, İ.DH., 1045/82126; 1047/82297). 9 Eylül 1890'da Maliye Nezaretine çekilen telgrafta; Adana'da Gelsinsuyu Ormanı'nda çıkan yangının söndürüldüğü, yangının kerestelik ağaçlara zarar vermediği, yalnızca iki çeşit ağaca zarar verdiği Adana valiliği tarafından bildirilmiştir (BOA, DH.MKT., 1759/75). Orman yangınlarında kerestelik ormanların yanması ekonomiye büyük darbe vurduğu gibi fundalık ve mera alanlarda çıkan yangınlar da hayvancılığı zarara uğratmaktaydı.

#### **1.4. Sel**

Adana gibi kazalarda meydana gelen seller de büyük hasarlara sebep olmaktaydı. 6 Temmuz 1869'da Payas ile Adana arasında bulunan dağlardan gelen sulardan meydana gelen sellerden sazlık ve bataklıklar olduğundan ahali perişan durumdadır. Bu sebeple bataklık araziye akan suların yapılacak kanallarla başka yerlere akıtılması, kanalların yapılması için iki mühendisin acilen gönderilmesi talep edilmiştir. Aylık 2.400 kuruş maaşla bir baş mühendis ve 1.000 kuruş maaşla Kozmid, 900 kuruş maaşla Suriyeli Kondoktör'ün tayinleri uygun görülmüş, ayrıca baş mühendis ve adı geçen memurların harcırahlarının da hazineden ödenmesi talep

edilmiştir (BOA, İ.DH., 598/41673). 4 Ağustos 1870'te Kozan'da Sis kasabasında Eled Pınar köyü civarındaki Bekirce Çayı'nın sellerinden meydana gelen bataklıkların temizlenmesi gerektiği belirtilmiştir (BOA, ŞD.NF., 2115/11).

Kazalarda meydana gelen taşkınlarda da bataklıklar oluşmuş, bataklıkların temizlenmesi önemli bir sorun olarak ortaya çıkmıştır. 20 Mart 1874'te Seyhan Nehri'nin taşmasından dolayı meydana gelen bataklıkların temizlenmesi, nehirde gemi seferlerinin yapılması gerekli keşfin hazırlanması, ayrıca Silifke civarında bulunan Tekfur Gölü'nün de temizlenmesi masraflarının tesviye edilmesi istenmiştir (BOA, A.MKT.MHM., 477/29). 14 Ocak 1883 Kozan'ın Sis kasabası Alapınar köyü civarında bulunan bataklıkların temizlenmesi istenmiştir. Bataklık yakınlarına yerleştirilen ahalinin sağlığı bataklığın tehdidi altındaydı. 14 Ocak 1883'te Payas kasabasında iskan edilecek ahalinin sağlık durumlarını korumak için burada bulunan bataklıkların temizlenmesi istenmiştir (BOA, ŞD., 2114/22; 2115/11).

Bazı dönemlerde meydana gelen seller büyük hasarlara neden olmaktadır. 14 Haziran 1885'te Kozan sancağı ve Sebhe nahiyesinde geçen ayın 26. gecesini meydana gelen şiddetli yağışlardan dolayı sel meydana gelmiş, nüfus kaybı olmamış, 100 kadar hane hasar görmüş, 100 kadar keçi ile birçok ağaç telef olmuştur. Ahali, köyde sefil bir halde bulunduğundan yardım talep etmiştir (BOA, İ.DH., 960/75948).

Bataklıkların temizlenmesi ile ilgili çalışmalar, uzun yıllar boyunca gündemi meşgul etmiştir. Bataklık alanların kurutulması ile elde edilen araziye çeşitli ağaçlar dikilmek suretiyle ekonomiye kazanılmıştır. 15 Eylül 1890'da Payas kazası dahilinde bulunan göller ve sazlık alanlardan dolayı imardan mahrum kalan geniş araziye, limon, portakal ve zeytin ağaçları dikilerek ıslah edilmesinin uygun olacağı belirtilmiştir (BOA, Y.A.HUS., 238/112).

Seller, başta köprüler olmak üzere çevreye büyük hasarlar vermiştir. 7 Ekim 1891'de Kozan sancağı ile Haçın kazası arasındaki yol üzerindeki Göksu Köprüsü, geçen senelerde sellerden zarar gördüğünden tamiri için verilen 1.000 kuruş yetmediğinden 1.000 kuruş daha ita edilmiştir (BOA, BEO., 294/22023). Seyhan ve Ceyhan Nehirleri, 26 Ocak 1893'te şiddetli yağışlardan dolayı taşmış, Yüreğir ve Karataş cihetlerinde bazı kazaları sel basmıştır. Selin verdiği zarar şimdilik tespit edilememiştir. Ancak sel suları birkaç gün sonra çekildikten sonra hasarın

derecesinin tespit edileceği Adana valisi Nasuh tarafından Mabeyn-i Hümâyûn Başkitabetine telgrafla bildirilmiştir (BOA, Y.PRK.UM., 26/37).

Adana'nın kazalarında meydana gelen seller XX. yy. başlarında da devam etmiştir. Sellerde evler ve köprüler yıkılmış, ulaşımda aksamalar meydana gelmiştir. 18 Ekim 1901'de 36 saatten beri devam eden şiddetli yağışlardan dolayı Payas'tan Adana yönünde bulunan Kuru Dere ile Deliçay taşmış, köprüleri su almıştır. Köprünün yeniden yaptırılması için memur gönderilmesi talep edilmiştir Ayrıca sel esnasında birkaç evi de sel götürmüş, nüfusça bir kayıp meydana gelmediği bildirilmiştir. 23 Aralık 1901'de şiddetli yağışlardan dolayı Feke'de bazı haneler hasar görmüş, Sis ile Feke yolunda bazı köprüler yıkılmış, Gülek yolu da selden büyük hasara uğramıştır (BOA, DH.MKT., 2501/106; 2571/40).

Sellerden dolayı muhtaç hale gelen ahali yardım talep etmiştir. 26 Mart 1902'de Kars kazasına bağlı köylerde ve Hristiyan mahallesinde yağmurdan zarar gören ahaliye sonradan geri konulmak şartıyla Kars ve Kozan ambarlarından tohumluk zahire verilmesi talep edilmiştir (BOA, DH.MKT., 458/2).

Kazalarda meydana gelen sel ve taşkınlarla ilgili 26 Temmuz-23 Ağustos 1903 tarihli belgede önemli bilgiler bulunmaktadır. Kars Kazası dahilinde bulunan Savrın Nehri'nin taşması ile mecrası değişmiştir. Birkaç sene daha akarsu yerini terk edecek olursa kazanın doğu cihetindeki köyleri ve arazileri tamamen istila edecektir. Taşkın ayrıca Çukurova Çiftlik-i Hümâyûn'unu da tehdit eder hale gelmiştir. Eskiden beri meydana gelen taşkınlar neticesinde bataklıklar oluşmuştur. Savrın Nehri, 50-60 sene önce Anavarza civarında Sunbas Nehri ile birleşmiş, yarım saat aşağıda Deliçay Nehri'yle birleşerek Ceyhan Nehri'ne dökülmekte idi. Savrın Nehri'nin suları taksim edilerek bir kısmı Sunbas Nehri'ne akıtılmış, bir kısmı ise Akçasaz arazisinde piriñç tarlalarının sulanmasında kullanılmıştır. Akçasaz'da 100 bin dönümden fazla arazinin sulandığı ancak büyük bir arazi parçasının bataklık hale geldiği görülmüştür. "*Çiftlik-i Hümâyûn*" arazisi civarında yüz bin dönümden fazla arazide de bataklık oluşmuştur. Çiftlik yakınında oluşan bu bataklığın temizlenmesi ve bataklığın genişlemesinin engellenmesi istenmiştir. Savrın Nehri'nin Sunbas Nehri ile birleşerek Ceyhan Nehri'ne döküldüğü eski mecrası üzerinde bir buçuk metre duvarla yükseltilerek taşkınların önlenmesinin uygun olacağı; böylelikle Akçasaz'da oluşan bataklığın da temizlenebileceği belirtilmiştir. Bataklık genişlemeyeceği için

Çiftlik-i Hümâyûn arazisi de bu surette korunmuş olacaktır. Böylelikle yeni bataklık alanların oluşması engellenecektir. 31 Aralık 1903'te bataklıkların kurutulması, Adana valiliğinden talep edilmiş, durum hakkında Ser-askerî ve Dahiliye Nezaretine de bilgi verilmiştir (BOA, DH.MKT., 744/68).

Bölgede, sellerden dolayı ulaşımda meydana gelen aksamalar asker sevkياتının da zamanında yapılmasını engellemekteydi. 9 Aralık 1907'de Dört Yol'da meydana gelen selden dolayı Yemen ve Bağdat'a gönderilecek olan asker ve yolcular tren den indirildiğinden ahaliden alınanlar ve diğer masrafların bedeli olan 12.660 kuruşun ödenmesi istenmiştir (BOA, MV., 209/28).

Seller büyük maddi hasarlara da yol açmaktaydı. 15 Kasım 1909'da 10 günden beri devam eden yağmurlardan dolayı Seyhan Nehri taşmış, Arifiye kazası belediye bahçesi sular altında kalmıştır. Mahalleler arasında bazı çukur yerler de sularla dolmuş adeta bir göl haline gelmiştir. Selden dolayı kerpiç evler yavaş yavaş zarar görmektedir. 15 Kasım 1909'da Kozan'da yağmurdan dolayı vukuat olmamış, 20 hane halkı Sis'e üç saat mesafede yağmur altında kalmış ve jandarma tarafından kurtarılarak liva merkezine getirilmiştir. 16 Kasım 1909'da Adana vilayetinde devam eden şiddetli yağışlardan dolayı Seyhan Nehri'nin suları yükselmiştir. Bu esnada Seyhan Nehri'ne düşerek kaybolan Islâhiye kaymakam vekili Refet Efendi suya düşmüş, cesedi Misis'e kadar sürüklenmiştir. Cesedin üzerinde üç lira ile bazı resmi evrak bulunmuştur. Ailesinin isteği üzerine kaymakam vekilinin naaşı Adana'ya getirilip defnedilmiştir. 16 Kasım 1909'da Karaisalı'da selden hükümet konağı ile jandarma ahırları zarar görmüş, ayrıca yıkılan setlerin de tamiri için 2,5 kilometre uzunluğunda ve 1,5 metre yüksekliğinde setin yeniden inşası için 20 bin kuruşa ihtiyaç olduğu belirtilmiş, paranın sarfı için gerekli izin verilmiştir. 17 Kasım 1909'da Feke'de yağmurdan yollar ve köprülerin tamamı selden yıkılmış, Haçin'de hükümet konağını sel basmış, Sis kasabasında ahali selden zarar görmüş ve muhtaç duruma düşmüştür. Osmaniye hükümet konağı ile hapishanesi de selden zarar görmüş, sel zararlarından dolayı yapılacak tamirat için 20 bin kuruşa ihtiyaç olduğu belirtilmiştir. 22 Kasım 1909'da Karataş nahiyesi dahilinde şiddetli yağışlardan dolayı Akça Deniz mahallinde 400 bin kilo civarında tuz selden zarar görmüştür. Merkez köyünde Hacı Ahmet Efendi'nin boş huğları ile bir evi yıkılmıştır. Zeamet köyünde Safer oğlu Resul'ün evini sel basmış, canlarını zor kurtarmışlardır. Karataş

iskelesine yarım saat mesafede bulunan Yaman Köprüsü'nün bir metre üzerinden sel akmış köprü selden zarar görmüştür. Misis nahiyesinde nüfusça selden bir zarar olmadığı gibi hayvan ve ev olarak herhangi bir zarar yoktur. Nacarli, Herekli, Küçük ve Büyük Kuyulu ve Abdi oğlu tarlaları kısmen su altında kalmıştır (BOA, DH.MUİ., 33-2/34).

Sellerde özellikle köprülerin büyük zarar gördüğü anlaşılmaktadır. 28 Şubat 1911'de Cebel-i Bereket sancağında ahşap köprü selden yıkılmıştır (BOA, DH.MTV., 52-2/17). 25 Mart 1915'de Adana ile Maraş arasında bulunan Aksu köprüsünün de selden dolayı harap olan kısımlarının beş bin kuruş ile tamir edileceği Dahiliye Nezaretine bildirilmiştir (BOA, DH.UMVM., 73/2). 8 Aralık 1915'te Pozantı-Gülek yolu şiddetli yağışlardan dolayı bozulmuş olduğundan süratle tamir edilmesi istenmiştir (BOA, DH.İ.UM.EK., 97/83).

Payas civarında da sazlıklar, bataklıklar ve durgun sular bulunmaktaydı. Dağlardan inen suların gidecek yolu olmadığından geniş toprakları kullanılmaz hale getirmiştir (Mağmumi, 2008: 187). Hac yolu üzerindeki Payas yöresinde olan bataklıklardan çıkan kötü hava yüzünden giderek önemini yitirmiş ve ahalsininin bir bölümü kaçtığından zamanla köy haline gelmiştir. Payas'tan Sakaltutan denilen yerde kurulan karantinayı denetlemek için oraya giderken deniz kenarına kadar Sakaltutan, Payas ile İskenderun arasında bataklıklar bulunmaktaydı. Sivrisinek ve diğer öteki böceklerden insanların yüzü çiçek çıkarmış gibi idi (Mağmumi, 2008: 187, 190, 191). Bataklıklar bölge insanının sağlığını devamlı tehdit etmekteydi. 23 Aralık 1914'te Ceyhan'dan Yumurtalık limanına açılan mecranın dolmasından dolayı meydana gelen bataklıklar, sağlığı tehdit ettiğinden temizlenmesi ve bataklıkların zararının ortadan kaldırılması talep edilmiştir (BOA, DH.İD., 17/77).

Zaman zaman Adana'nın kazalarında şiddetli yağışlar yanında şiddetli dolu yağışları da meydana gelmekteydi. Nitekim dolu yağışları özellikle ekili ziraat alanlarına, bağ ve bahçelere zarar vermekteydi. 9 Eylül 1887 tarihli belgeye göre; mayıs ayının üçüncü pazar günü Zeytun kazasında yağın şiddetli doludan 315 bağ ve bahçede yaklaşık 300 lira kadar masraf meydana gelmiştir. 4 Ağustos 1892'de Fefe kazasının Çürükler köyünde ve diğer bazı yerlerde yağın doludan bağlarda büyük hasar meydana gelmiş, hasar hakkında Maliye Nezaretine bilgi verilmiştir (BOA, DH.MKT., 1438/5; 1982/120). 13 Mart 1906'da Kozan kazası ve köylerinde doludan

dolayı mahsulat hasar gördüğünden ahali yemeklik ve tohumluk zahireye muhtaç olduğundan ahaliye Ziraat Bankasından yardım yapılmıştır. 12 Temmuz 1909'da Bahçe kazasında mahsulat şiddeti dolu yağışından telef olmuş, üç beş köyde mahsulat tamamen zarar görmüştür. Üretilen ürünler sadece mahalline yeteceğinden Antep ve Maraş civarından da zahire sevk edildiği, ancak bölgede zahire ihtiyacı devam edeceğinden harice zahire satışı yasaklanmıştır (BOA, DH.MKT., 1058/11; 2897/5). 18 Haziran 1914'te Mersin ve Silifke civarında etkili olan dolu yağışları Feke, Haçin, Kozan, Sis ve Kars kazalarında da etkili olmuştur. Ekili alanlar, bu dolu yağışından bazı yerlerde tamamen mahvolmuştur. Muhtaç durumda bulunan ahali için Haçin'e 2.500 kuruş, Kozan'a 5.000 kuruş istikraz edilmesine rağmen yeterli gelmemiştir. 1.000 kuruş daha gönderilmiştir. Zarar yaklaşık 20 bin lira civarındadır. Bu sebeple acilen yardım yapılması istenmiştir. Dolu yağışlarından etkilenen ve muhtaç durumda olan ahaliye, 35 bin kuruş civarında ihtiyaç olmasına rağmen hiç olmazsa 30 bin kuruş kadar paranın derhal kefilsiz olarak Ziraat Bankasından verilmesi istenmiştir (BOA, DH.İD., 98/56).

Bazı yıllar, Adana ve civar kazalarda kışların çok sert geçtiği anlaşılmaktadır. 7 Şubat 1907 tarihli belgede, Adana'nın Toros Dağları üzerinde kurulan kazalarında yoğun kar yağışı meydana geldiği belirtilmiştir. Kar yağışından yollar kapanmıştır. Kardan kapanan Feke ve Haçin yollarının açtırılması için oraya jandarma Mülazımı Hasan Efendi gönderilmiştir (BOA, DH.MKT., 1147/15).

### **1.5. Fırtına**

Deniz kıyısında fırtınanın daha etkili olduğu görülmektedir. Denizde görülen fırtınalar, deniz ulaşımını da engellemektedir. 13 Şubat 1857'de Adana ve çevresinde fırtınanın etkili olduğu anlaşılmaktadır. Bu fırtınada İskenderun iskelesindeki ahşap iskele zarar görmüş iskelenin tamir edilmesi için 19.715 kuruşluk tamir keşfi çıkarılmıştır (BOA, A.MKT.NZD., 209/71). 8 Aralık 1887'de Osmaniye hapishanesi geçenlerde meydana gelen fırtına ve yağmurlardan zarar görmüştür. Koğuşların tamiri için mutasarrıflıkça keşif defteri ve haritaları hazırlanmış, tamirat için 12 bin kuruşa ihtiyaç olduğu belirtilmiştir (BOA, DH.MKT., 1473/9). 3 Nisan 1919'de Karaisalı kazasında meydana gelen kasırgadan dolayı hükümet konağının



çatısı uçmuştur. Çatının tekrar tamir edilmesi için para talep edilmiş, gerekenin yapılması istenmiştir (BOA, DH.MB.HPS., 21/3).

### **1.6. Çekirge İstilasası**

Çekirge istilaları Adana'nın kazalarda da etkili olmuştur. XIX. yy.'da Adana bölgesini etkileyen çekirge istilaları, büyük ürün kayıplarına neden olmuştur. Çekirgeler, geçtikleri yerlerde tarım alanlarını talan etmiştir. İstilaların meydana geldiği yıllarda ürün kaybından dolayı bölgede kıtlık meydana gelmiş, gıda fiyatlarında büyük artışlar yaşanmıştır. Devlet, çekirge istilasına uğrayan ahaliye maddi destek verdiği gibi etkili olarak çekirgelerle de mücadele etmiştir. Genelde çekirge şeyhleri tarafından yetiştirilen kuşlar, çekirge ile mücadelede kullanılmıştır.

Çekirge gibi tarım alanlarına zarar veren yer fareleri ve diğer zararlılarla da mücadele edildiği anlaşılmaktadır. Zararlı yer fareleri ve böceklerle mücadele için gerekli tedbirler alınmış, masraflar için bölgeye para da gönderilmiştir. 2 Temmuz 1904'te Haçin kazasında tarla ve bağlarda zuhur eden fare ve böceklerin itlafı için gerekli tedbir alınmış ve beş bin kuruşluk tahsisattan ödenek ayrılmıştır (BOA, ŞD., 1221/31).

### **1.7. Toprak Kayması**

Adana'nın Toros Dağlarının eteğindeki kazalarında eğimli arazilerde toprak kayması meydana gelmiştir. Toprak kayması esnasında büyük kayaların ve toprağın ahaliye ve yerleşim yerlerine zarar vermesini engellemek için bütün tedbirlerin alındığı görülmektedir. Feke'nin arkasındaki dağlardan kayalar düşmüş, yapılan çalışmalar neticesinde boşta kalan taşlar için gerekli tedbirler alınmıştır. Alınan tedbirler, 20 Haziran 1904'te merkeze bildirilmiştir (BOA, DH.MKT., 474/49).

## **2. SALGIN HASTALIKLAR**

### **2.1. Veba**

Vebanın bazı dönemlerde Adana'nın kazalarında da etkili olduğu görülmektedir. XIX. yy. öncesinde Adana civarında meydana gelen veba salgınlarından bazı köylerin boşaldığı bilinmektedir. 15 Nisan 1757 tarihli belgeye göre; Adana'da Misis kasabasında Ilıcakbeli ve Hüseyincik köprüsü arasında bulunan derbendi eşkiyadan korumak için vergiden muaf olmak şartı ile tayin edilen

296 nefer derbentçinin büyük çoğunluğu vebadan vefat etmiştir (BOA, C.ZB., 70/3460). XIX. yy.'da tespit edilen ilk veba vakası 1860'tadır. 11-20 Haziran 1860'ta Adana şehrinin ulema, âyân ve eşrafı tarafından Adana mahkemesine verilen takirde; Öte Saha adlı köyde çıkan taundan dolayı köy ahalisinin büyük kısmı vefat etmiş, bir kısmı da diyar-ı aharda perişan ve perakende olarak çeşitli mahallere yerleşmişlerdir. Adı geçen köy, Mekke-Medine yolu üzerinde olmasına rağmen zamanla tamamen boşalmıştır. Şimdi köy civarında bulunan mahallerde arpa, buğday ve kuzulardan haksız yere akçe alındığından, bu gibi haksız vergilerin kendilerinden alınmaması talep edilmiştir (BOA, C.DH., 63/3112). 5 Kasım 1892'de Karataş nahiyesinde zuhur eden veba salgınından dolayı ahali, durumları kötü olduğundan zahire borçlarının affedilmesini talep etmiştir (BOA, BEO., 84/6229).

Veba, yerel olarak XX. yy. başlarına kadar varlığını devam ettirmiştir. 2 Aralık 1913'te İskenderun'da iki hastada doktorların muayenesi sonunda veba olduğu anlaşılmıştır. Vebanın yayılmasının engellenmesi için Dört Yol'da tahaffuz tedbirleri uygulanmaya başlamış, Payas ve civarında da tahaffuz tedbiri alındığı gibi iskelede de tedbirler uygulanmıştır. Ayrıca Sarı Derbendi'nde de gerekli tedbirler alınmış, vebanın Adana yönünde yayılması engellenmiştir. Adana valisi tarafından alınan tedbirler Sıhhiye Nezaretine bildirilmiş, ayrıca Yumurtalık ve Payas'ta da tedbirlerin uygulanmasının yararlı olacağı belirtilmiştir (BOA, DH.MUİ., 4/39-1). Büyük olasılıkla limana gelen bir gemiden hastalık İskenderun'a sıçramış alınan tedbirlerle hastalığın Adana yönünde ilerlemesi engellenmiştir.

## 2.2. Kolera

Adana'nın kazalarında da XIX. yy.'ın ikinci yarısında kolera salgınları etkili olmuş, salgınlarla mücadelede her türlü tedbir alınmaya çalışılmıştır. En küçük şüpheli durumlar bile değerlendirilmiştir. 6 Temmuz 1855'te Adana'ya 12 saat mesafede Karataş iskelesi ve köyünde ortaya çıkan hastalığın tahkik edildiği ve salgın olmadığı, Adana mutasarrıflığına bildirilmiştir (BOA, A.MKT.MHM., 182/76).

Çukurova'ya yerleştirilen muhacirler de salgınlardan etkilenmiş, muhacirler için gereken bütün tedbirler alınmıştır. 21 Ocak 1862'de Mecidiye kasabası civarında Karasu yakınında sakin bulunan muhacirlerin pek çoğu hastalanmış olduğundan adı

geçen Karasu'nun temizlemesi ve tesviye edilmesi, gerekenin yapılması istenmiştir (BOA, A.MKT.UM., 534/18).

Ahmet Cevdet Paşa, Adana'nın kazalarında cereyan eden kolera salgınları ile ilgili önemli bilgiler vermiştir. Ahmet Cevdet Paşa, Sis'te şiddetli bir koleranın zuhur ettiğini, bu hastalığın Kozan'da elde edilen başarıyı gölgelediğini beyan etmiştir. Koleranın zuhuru ile aslında Kozan'a sevk edilmesi lazım gelen kuvvetler, dağlara seyrek olarak dağıtılmıştır. Sis'ten Feke'ye gittiğinde koleranın burada şiddetli şekilde devam ettiğini görmüştür. Dağa çıkarken bir taraftan cenazeler gömülür, bir taraftan kolera tutulanlar hayvanlara bindirilerek konak mahalline götürülürdü. Ahmed Cevdet Paşa, kendinin ve müşir paşanın önünde çekilen yedekler üzerinde her gün birer hasta olduğunu söyler. Feke'ye vardıklarında müfrezede görülen koleradan dolayı karantina altına alınmışlardır. Bu sırada İsmail Paşa "*Siz ateş içinde bulunup da bizi muhafaza için kendinizi karantina altına almak ne demek*" diye ağlayarak karantinayı bozup yanlarına gelmiş bunun üzerine asker dahi zapt olunamamış bu sebeple müfrezede kolera ortaya çıkmıştır (Cevdet Paşa, 1991: 179, 180).

Feke'den Zeytun'a gidip oraları da ıslah niyetinde olmalarına rağmen Fırka-i Islâhiye'yi kolera, çok fazla etkilemiştir. Ne yapacaklarını şaşırılmışlar, ölümler peyderpey devam etmiştir. Bu esnada, Deli Halil adlı kuvvetli bünyeye sahip olan bir kişi dahi vefat etmiştir. Bu esnada Arslan Paşa askerinin kimi ölmüş, kimi hasta ve zayıf düşmüştür. Kars-ı Zülkadriye'de maden mühendisi Miralay Enis Bey de koleradan ölmüştür. Fırka-i Islâhiyeden ölen son kişi bu olmuştur. Fırka-i Islâhiye dağlara gidip geldikten sonra firkada koleradan eser kalmamıştır. Ahmet Cevdet Paşa, Fırka-i Islâhiyenin Sis'ten Adana'ya üst taraflardaki dağlardan geldiklerini Mersin'den vapurla İstanbul'a gitmek niyetinde olduklarını bu esnada koleranın tamamen yok olduğunu ancak Adana ve Tarsus taraflarında daha hastalığın devam ettiğini bu sebeple Payas'tan vapura binmeye mecbur olduklarını ifade etmiştir (Cevdet Paşa, 1991: 181, 184, 185, 187, 189).

Kolera ile ilgili alınan her haber araştırılmış, kolera olduğu haber verilen yerlere hemen doktor gönderilmiştir. 18 Aralık 1866'da Sis Kazası civarında kolera benzer bir hastalık zuhur ettiği haber alındığından hemen oraya bir tabip gönderilmiş, Tıbbiye Nezaretine de bilgi verilmiştir. (BOA, MVL., 1060/68).

Kazalarda zor şartlar altında görev yapan sağlık görevlileri, taltif edilmek sureti ile desteklenmişlerdir. 24 Kasım 1885'te Kozan hükümet tabibi Karabet Efendi'nin, hizmetlerinden dolayı taltif edilmesi istenmiştir (BOA, İ.DH., 951/75230).

Hastalıkla ilgili devamlı surette Sıhhiye Nezaretine bilgi verilmiştir. 17 Ocak 1890'da Haçin Kazası Şardere köyünde zuhur eden hastalığı araştırmak için gönderilen doktorun raporu Sıhhiye Nezaretine gönderilmiştir (BOA, DH.MKT., 1699/54).

Bölgeye yapılan muhacir sevkıyatı da salgınlardan etkilenmiştir. Salgından etkilenmemeleri için bazı muhacir kabileleri, başka yerlere gönderilmiştir. 20 Ekim 1890'da Cebel-i Bereket sancağına iskan edilmek üzere Mersin iskelesine çıkarılan ve kolera olmasından dolayı vilayet merkezine yakın yerlere geçici olarak yerleştirilen Kafkasya muhacirlerinin arta kalan kısmının Antalya ve diğer yerlere sevkleri uygun görüldüğünden Sıhhiye Nezaretince gerekenin yapılması istenmiştir. 15 Kasım 1890'da Adana vilayeti Cebel-i Bereket sancağı dahilinde iki bin hane nüfusu iskân etmek için yeterli miktarda arazi olduğu yapılan tahkikatla anlaşılmıştır. Muhacirlerin Konya'ya gönderilmeyerek Adana'ya iskânları için Mersin iskelesine sevk edilmeleri, dokuz bin nüfus daha önce Antalya iskelesine sevk edilmiş olup, vapurlarla gelecek beş bin nüfusun dahi Adana'da Cebel-i bereket sancağına gönderileceği ancak buranın birkaç kasaba ve köyünde kolera olduğundan kolera ortadan kalkıncaya kadar vilayet merkezine yakın yerlerde ikamet ettirilmeleri istenmiştir. Ayrıca muhacirlerin iskânı için yapılan masrafların maliyece karşılanması, muhacirlere yöre ahalisi tarafından yardımlar yapılması, özellikle Çerkez muhacirlerin aciz ve muhtaç durumda bulunanlarına iskânlarına kadar acil yardım gerekli olduğu, bu sebeple muhacirlerin sevk ve nakilleri için gerekli tedbirlerin bir an önce alınması istenmiştir. Adana vilayetinden gönderilecek yaklaşık beş bin kadar muhacirin hangi kazalarda iskân olunacağı, ayrıca Mersin iskelesinden iskân mahallerine kadar nakil ücretlerinin de tespit edilerek bildirilmesi istenmiştir. 19 Kasım 1890'da Cebel-i Bereket'e iskân edilmek üzere Mersin'e gönderilen ancak kolera olduğundan dolayı sevkleri gerçekleşmeyen ve merkez-i vilayete iskân edilen 2.116 muhacir için 5. Ordu'dan çadır talep edilmiştir. Muhacirler için elde 100 çadır olduğu, çadırların yetersiz kaldığından 500 çadırın daha gönderilmesi Ser-askerî makamından talep edilmiştir. 22 Kasım 1890'da

Mersin’de kolera zuhur ettiğinden Cebel-i Bereket sancağına iskânları kararlaştırılan muhacirlerin salgın sebebiyle Antalya yolu ile sevklerinin uygun olup olmayacağı Sıhhiye Nezareti tarafından sorulmuştur. Komisyon tarafından Konya’da muhacir iskânı için boş arazi kalmadığından buraya muhacir gönderilmemesi, muhacirlerin Adana’ya hangi yollarla gönderilecekleri Muhacirin Komisyonu tarafından sual olunmuştur. Adana’ya Rusya adlı vapurla gönderilen muhacirler hakkında Teke Mutasarrıflığından çekilen telgrafta; Antalya’dan Adana’ya muntazam yol olmadığı gibi muhacirlerin kara yoluyla sevklerinde büyük perişanlık yaşayacakları, iki vilayet arası 90 saat mesafede olduğundan yolculuğun sıkıntılı olacağı belirtilmiştir. Ayrıca Mersin’de kolera devam ettiğinden muhacirlerin Mersin’e çıkarılmalarının da mümkün olmayacağı, üçüncü katile olarak sevk edilen muhacirler arasında kolera çıkmaması için bunların şimdilik Antalya’ya sevk edilmeleri istenmiştir. Geçici iskân edilmeleri, şehirde iskân mümkün olmazsa şehir haricinde iskânları için acil olarak 400-500 çadır gönderilmesinin başka bir çare olacağı belirtilmiştir. Muhacirin Komisyonu ve Sıhhiye Nezareti, Adana ve Konya valiliklerinden buna göre tedbir almalarını istemiştir. (BOA, DH.MKT., 1781/60; 1782/116; 1782/117; 1783/44).

Bu arada karantina tedbirleri özenli bir şekilde uygulanmaya devam etmekteydi. Karantinadan dolayı yakın kazalar arasında iletişim tamamen kesildiğinden ahali zaman zaman kendilerine izin verilmesini de talep etmiştir. 27 Ekim 1890’da karantina altına alınan Ayaş ve Karataş iskelelerinden birbirlerine gidip gelmesine izin verilmesi talep edilmiştir (BOA, DH.MKT., 1775/142).

Hastalığın Adana yönünde ilerlemesinin engellenmesi için alınan bütün tedbirlere rağmen 1890 yılındaki salgında ölümler başlamıştı. 4 Aralık 1890’da geçen ayın 20. günü İskenderun’da Karaağaç köyünde beş günde altı, iki günde dört musab ve iki vefat olduğu, 19. günü 28 musab ve bunlardan beş eskilerden dokuz toplam 14 vefat olduğu merkeze bildirilmiştir (BOA, Y.PRK.DH., 4/15). 27 Aralık 1890’da aralık ayının 11. gününe kadar Osmaniye’de iki günde 10 musab ve dokuz vefat meydana gelmiştir (BOA, DH.MKT., 1795/63). Beşinci Ordu tarafından aralık ayının 15. günü Adana’ya bağlı Osmaniye kazasında 5-6 vefat olduğu 28 Aralık 1890 tarihli raporla Ser-askerî makamına bildirilmiştir (BOA, Y.PRK.UM., 20/29). 30 Aralık 1890’da ayın 16. günü saat 10’dan ertesi gün saat 10’a kadar Osmaniye’de ve mülhakatında kolera olmadığı ancak 13. gün Osmaniye’de beş musab olup vefat

olmadığı Sıhhiye Nezareti ve Mabeyn-i Hümâyûn Başkitabetine bildirilmiştir. 31 Aralık 1890'da ayın 16. günü Osmaniye'de bir kişi koleraya yakalanmıştır (BOA, DH.MKT., 1796/68; 1796/111).

Adana'nın kazalarında 1890 yılında başlayan salgın 1891'de de devam etmiştir. 17 Mart 1891'de Göksun'da daha önce zuhur eden koleradan dolayı, halk arasında karın, göğüs ve sırt ağrısı şikayetleri artmış, Kerç köyünde dört beş kadar vefat meydana gelmiştir (BOA, Y.PRK.UM., 21/31). Salgının önüne geçilemeyince Suriye üzerinden geleceklere uygulanacak karantina süresi arttırılmıştır. 9 Temmuz 1891'de Halep civarında devam eden koleranın yayılmasının engellenmesi için Karataş iskelesine kadar olan yerlerde karantinanın 10 güne yükseltilmesi istenmiştir (BOA, Y.A.HUS., 249/12).

Salgınlar esnasında hizmetleri görülen doktorların da taltif edilmesine devam edilmiştir. 27 Mart 1892'de Kozan memleket tabibi Dimitri Efendi'ye salise rütbe tevcih edilmiştir (BOA, DH.MKT., 1937/50).

Alınan tedbirler büyük masraflara yol açmaktaydı. Bu sebeple devlet, alınan tedbirlere yapılan masrafları da yakından takip etmekteydi. Masraflarla ilgili taşradan merkeze düzenli olarak bilgi verilmekteydi. 2 Haziran 1892'de Payas ve Hacıbeyli tahaffuzhaneleri kordonlarının masraf ve gelir gider defteri merkeze gönderilmiştir. Harcamalar arttığından ödemelerde gecikmelerin de olduğu anlaşılmaktadır. Doktor maaşları ve yapılan masrafların ödenmesi ile ilgili talepler de bölgeden gelmeye devam etmekteydi. 27 Ağustos 1892'de Payas Kazası Belediye tabibi Atranik'in ödenmeyen maaşları talep edilmiştir (BOA, DH.MKT., 1957/24; 1992/115; 2010/79).

Salgında riskli görülen her duruma karşı tedbirin alındığı görülmektedir. Mezarlıklar, hastalığın yayılmasında risk odağı olarak kabul edildiğinden mezarlıkların yerleşim yerleri dışına çıkarılması bir tedbir olarak düşünülmüştür. 2 Eylül 1892'de Yumurtalık nahiyesinin merkezi Ayas'ta ortaya çıkan kolera hastalığının yayılmasında etkisi görülen mezarlığın yerleşim yerleri dışına taşınması talep edilmiştir. Sıhhi tedbirler konusunda taviz verilmemiştir. 10 Ekim 1892'de Haçin ile Aziziye arasında hastalık görüldüğünden tedbir alınması ve gerekli bilginin verilmesi istenmiştir (BOA, DH.MKT., 2022/54; 2070/30).

Zamanında ödenemeyen maaşlar ve yapılan masraflar gündemden hiç düşmemiştir. 4 Aralık 1892'de Payas ve Hacıbeyli'de kurulan tahaffuzhanelerin masraflarının ödenmesi talep edilmiştir (BOA, İ.ML., 3/1310 Ca. 21). 20 Aralık 1892'de kolera dolayısıyla Yumurtalık ve Ayas'ta tahaffuz tedbiri ve karantina uygulamasına devam edilmesi istenmiştir. 4 Aralık 1893'te Yumurtalık ve Ayas iskeleleri karantina memurluğu görevlerinde bulunan Mehmed Ferid'in ödenmeyen maaşlarının ödenmesi talep edilmiştir. Bu sırada alınan tedbirler ve yapılan masraflar da düzenli olarak Sıhhiye Nezaretine bildirilmiştir. 6 Aralık 1893'te Payas Tahaffuzhanesi ve kordonlarının masrafı ve alınan tedbirler hakkında Sıhhiye Nezaretine bilgi verilmiştir. 3 Şubat 1893'te koleradan dolayı 1889-1890 senesinde tahaffuzhanede karantina kurulmasına kadar hizmet eden ve üç aylık maaşını alamayan Mehmed Ferid'in maaşının mal sandığından ödenmesi gerektiği belirtilmiştir. Adana valiliğine Sadareten de maaşın ödenmesi gerektiği yönünde emir gönderilmiştir (BOA, BEO., 118/8831; 123/9225; 150/11181; 170/12728; DH.MKT., 2027/108). 3 Haziran 1893'te Payas ve Hacıbeli adlı yerlerde teşkil olunan tahaffuzhane ve kordonların masraflarının karşılanması istenmiştir (BOA, ŞD., 343/21).

Salgın esnasında bölgeye sürekli doktor takviyesi yapıldığı anlaşılmaktadır. 25 Nisan 1894'te Haçın ve Yumurtalık'ta daimi surette iki askeri doktorun tayin edilmesinin uygun olacağı belirtilmiştir (BOA, Y.MTV., 94/2). 28 Mayıs 1894'te Haçın ve Yumurtalık'ta hastalık devam ettiğinden Mehmed ve Yasef adlı iki doktor gönderildiği bildirilmiştir. 6 Eylül 1894'te Payas kazasında bulunan zaptiyeler ile hapisanedeki mahkumların tedavi edilmesi için doktor tayin edilmesi talep edilmiştir. 10 Kasım 1894'te askerlerin ve halkın tedavisi için Yumurtalık'a gönderilen ve işi bittiği için dönmek isteyen 7. Ordu 55. Alay 4. Taburu sağ kol ağası Mehmed Efendi'nin doktor gelinceye kadar Yumurtalık'tan ayrılmasının doğru olmadığı beyan edilmiştir (BOA, DH.MKT., 241/66; 291/60; 317/13).

Sıhhi tedbirlere rağmen salgının önü bir türlü alınmadığından yeni tahaffuzhaneler kurulmuştur. 10 Kasım 1894'te Hamidiye kazası ve kasabalarında devam eden koleradan dolayı Sis civarında tahaffuzhane kurulduğu ve gerekli tedbirlerin alındığı belirtilmiştir (BOA, A.MKT.MHM., 555/17). 10 Kasım 1894'te salgın hastalık görülen Hamidiye kazası merkezinde telgraphane bulunmamasından

dolayı, memurlar tarafından bildirilecek vukuat raporlarında gecikmeler olduğundan bunların önüne geçilmesi için hastalık ortadan kalkıncaya kadar telgraf hattında gerekli tedbirin alınması ve geçici bir memur atanması istenmiştir (BOA, DH.MKT., 317/16). Bu belgeden, bilgi akışının düzenli olması için gerekli bütün tedbirlerin alındığı anlaşılmaktadır.

Sıhhiye Müfettişi Şerafeddin Efendi'nin 30 Mayıs 1895 tarihli telgrafında Tarsus'ta bulunan; ziraat mevsimi olmasından dolayı kereste toplayan aciz durumda olan amelelerin, Gülek Boğazı, Kavas Çayı, Rum Yolu civarındaki Koçak Dağ yollarından firar etmekte oldukları iştirildiğinden, hastalık Anadolu içlerine sirayet edebileceğinden, buralarda bulunan kordonların takviye edilmesi ve gerekli tedbirlerin alınması Ankara, Konya gibi mücavir vilayetlerden istenmiştir. Ayrıca bölgede temizlik işlerinde kullanılması için alınan kireç ve fenik bedeli olarak 6.250 kuruş gönderilmiştir. 2 Haziran 1895 tarihli Sıhhiye Müfettişi Bonkofski Paşa'nın Sadarete sunduğu tezkerede, bölgeye sevk edilen sağlık görevlileri ile ilgili önemli bilgiler bulunmaktadır. Trabzon'da bulunan Jedel Efendi, Tahrirat Memuru Ali Efendi Sivas üzerinden geçerek Adana-Sivas hududunda Haçin tarafına, Eskişehir'deki müfettiş Cenab Şehabeddin ile tahrirat memuru Pavlı, Konya-Adana arasına, Mamüratülaziz'deki Yorgi, Maraş'a giderek orada pülverizatörle tathirat icra edecektir. Antalya'dan tabip Ahmed ve Marko Adriyeni, Halep'ten Hasan Ali, Beyrut'tan İlya Nesim, Müfettiş Şerafeddin refakatinde kolera zuhur eden Adana'ya gönderilmiştir (BOA, A.MKT.MHM., 564/2; 564/3).

Bölgeye doktor gönderilmesine, gerekli sıhhi tedbirlerin alınmasına rağmen kolera çevre kazalarda hızlı bir şekilde yayılmıştır. 1895 Haziran ayı ortalarından itibaren kolera; Sis, Haçin yönlerinde ayrıca Hamidiye ve Payas ile Karataş'a kadar yayılmıştır (Ayar, 2007: 143). 15 Nisan 1895'te Ser-askerî'ye yazılan bir yazıda 7. Ordu 55. Alayının 4. Taburu tabibi olup Haçin, Cebel-i Bereket ve Yumurtalık'ta asker ve ahaliyi tedavi etmek için gönderilen tabibe emsallerine göre bir misli maaş zammı yapılması, gidiş ve dönüş yol paralarının mahallince ödenmesi istenmiştir. Tabip Sağ Kol Ağası Mehmed tarafından maaş ve yolluklarının ödenmesi talep edilmiştir. Merkezden gönderilen yazıda adı geçen tabiplere dört aydır zamlı maaş ödendiği ayrıca orada kalmasının lüzumlu olup olmadığının bildirilmesi 3 Şubat 1895'te istenmiştir. Kolera salgınları esnasında hizmetleri görülen, başta doktorlar



olmak üzere diğerk memurlar hizmetlerinden dolayı terfi ettirilerek ve maaşlarına zam yapılmak sureti ile ödüllendirilmişlerdir. 11 Haziran 1895'te daha önce Adana Memleket tabipliğinde bulunan Derviş Efendi, Mersin sancağı merkezi ile Tarsus'ta, İçel sancağı merkezi olan Silifke, Ermenek, Gülnar ve Anamur kazaları ile Kozan sancağı merkezinde Cebel-i Bereket sancağına bağlı Payas kazasında memleket tabipliklerinde de bulunmuştur. Derviş Efendi, beş sene önce ve şimdiki kolera salgını esnasında Adana'da devam eden salgının önlenmesinde ayrıca fakir ahalinin meccanen tedavisinde de görev aldığından rütbe-i saniye ve sınıf-ı saniye ile taltif edilmiş, maaşı da 2.000 kuruşa yükseltilmiştir (BOA, BEO., 751/56313). 9 Haziran 1895'te Sis, Hamidiye ve Karataş kasabalarıyla Dört Ağaç köyünde ortaya çıkan şüpheli hastalıktan dolayı acilen iki tabip gönderildiği Sıhhiye Nezaretine Sıhhiye Müfettişi Bonkofski Paşa tarafından bildirilmiştir (BOA, A.MKT.MHM., 564/7).

Adana valisi Faik Bey tarafından 13 Haziran 1895 tarihinde çekilen telgrafta; Tabip Kol Ağası Mehmed'in daha hastalık tamamen son ermediği için bir müddet daha Haçin'de kalması gerektiği, bu sebeple dönüşünün ertelenmesi ve maaşının ödenmeye devam edilmesi talep edilmiştir. Adana'nın Ankara, Sivas ve Halep yolunda olduğu belirtildikten sonra kolera görülen yerlerde tabip istihdam edilmesi kararı alındığı, adı geçen tabibin bir müddet daha Haçin'de kalması Sıhhiye Müfettişi Bonkofski Paşa tarafından da uygun bulunmuş ve durum Se-raskerî ile Adana valiliğine 15 Haziran 1895'te bildirilmiştir (BOA, DH.MKT., 363/19).

Hastalık bu dönemde askerler arasında da yayılmıştır. 14 Haziran 1895'te Sis ve Haçin kazasında şüpheli hastalık görüldüğünden orada bulunan askerlerin çadırlara çıkarıldığı Seraskerlik makamına arz edilmiştir (BOA, Y.MTV., 122/2). 20 Haziran 1895 tarihli Sıhhiye Müfettişi Şerafeddin Efendi'nin telgrafında Adana'nın kazalarında hastalığın seyri ile ilgili önemli bilgiler bulunmaktadır. Bu raporda; Adana vilayetinin tamamında hastalık bulunmaktadır. Cebel-i Bereket, Payas, Adana merkez ve diğerk kazalarda ne belediye tabibi ne de başka tabip bulunmaktadır. Karaisalı kazası Sırkıntı nahiyesi ve köylerinde pek çok vefat meydana gelmiştir. Kozan'da yedi sekiz köyde hastalık olup toplam 350'ye yakın köyde hastalık devam etmektedir. Hastalıktan pek çok ölüm meydana gelmiştir. Tabip Marko, Adana'ya gönderilmişse de Adana havalisinin havası ve iklim şartlarından gerekli hizmeti ifa

edemediğinden sadece Karataş'a kadar gitmiş, diğer kaza ve köylere gidememiştir. Tabip Marko yerine bir, Cebel-i Bereket, Karaisalı, Kozan ve köyleri içinde dört doktora acil ihtiyaç vardır (BOA, A.MKT.MHM., 564/2).

Yine aynı günlerde hapishanelerde de salgın etkili olmaktaydı. 20 Haziran 1895'de Payas Hapishanesi'nde ortaya çıkan koleradan dolayı Sıhhiye Müfettişi Şerafeddin Efendi oraya gönderilmiş ve gerekli tedbirleri alması istenmiştir. Sıhhiye Müfettişi Şerafeddin Efendi ile tathir memuru Bektaş'ın muayenesi sonucu hapishanelerdeki kolera teşhisi kesinleşmiş, gerekli sıhhi tedbirler alınmıştır. Ayrıca aynı günlerde Cebel-i Bereket'te de salgın ortaya çıktığından Süleyman Gazele ve Şerafeddin Efendilerin oraya da giderek koleranın yayılmasını engellemek için gerekli tedbirleri almaları ve alınan tedbirleri teftiş etmeleri istenmiştir (BOA., A.MKT.MHM., 564/12).

Şerafeddin Mağmumi, Adana'dan sonra Payas'ta hastalık çıkması üzerine 1895-1896 yılında 24 Haziran-22 Temmuz, bir tütsü memuru ile Payas'a gitmiştir (Mağmumi, 2008: 186). Ceyhan Nehri kenarında Muhacirin bucağı daha sonra Hamidiye adıyla ilçeye çevrilmiş, burada oturanların hepsi göçmenden ibaret olup, havanın kötülüğü nedeniyle çoğu ölmüştür. Hatta Nogay göçmenlerinden olan belediye başkanı otuz yıl önce 14 bin hane olarak geldiklerini şimdi beş yüz hane kaldıklarını söylemiştir (Mağmumi, 2008: 187). 13 Temmuz 1895'te İskenderun ile Payas arasında bulunan Sakaltutan tahaffuzhanesinin ıslah ve tanzimi ile ihtiyaç duyulan alet ve edevatın gönderilmesi, yolcuların karantinada iken istirahatlerinin temin edilmesi için gerekli çadırların ve bir tebhir makinesi ile acilen bir pulverizatör gönderilmesi talep edilmiştir. 8 Temmuz 1895'te İskenderun karantinası için Sakaltutan tahaffuzhanesine bir pulverizatör gönderildiği, istenilen çadırlar için de Ser-askerî ile ilgili yazışmaların yapıldığı belirtilmiştir. Sakaltutan tahaffuzhanesinde 600'e yakın yolcu olduğu yirmiye yakın çadır, birkaç baraka ile o taraflarda adına çardak denilen bir hayli mesken olmasına rağmen bu barınakların yetersiz kaldığı belirtilmiştir. Bu sebeple yolcuların büyük çoğunluğu barınağa muhtaç olduğundan çadır gönderilmesi gerektiği belirtilmiştir. Sıhhiye Müfettişi Şerafeddin Efendi alınan tedbirleri inceleyerek bir rapor hazırlamıştır. Bu raporda tahaffuzhanede, eşyaların pulverizatörlerle ilaçlanıp, güneşe serilerek kurutulduğu, eşyaların ayrıca kaynar su ile kaynatıldığı, alınan tedbirler sayesinde Payas Kalesi'nde dört günden beri

herhangi bir kolera vukuatı gözlenmediği ifade edilmiştir. Sivas, Tarsus ve Maraş hududunda gerekli tedbirler alındığından buralarda şimdilik hastalık görülmediği bildirilmiştir. Payas ile İskenderun arasında Sakaltutan tahaffuzhanesi, hastalığın Halep yönünde ilerlemesinin engellenmesinde önemli bir yere sahiptir. Bu sebeple bütün sıhhi tedbirlerin alınması ve tedbirlerin uygulanmasında gerekli özenin gösterildiği belirtilmiştir. Sıhhiye müfettişi Şerafeddin Efendi tarafından hazırlanan bu rapor Sıhhiye Müfettişi Bonkofski Paşa tarafından Sadarete arz edilmiştir (BOA, A.MKT.MHM., 564/15).

Şehir içinde yer alan mezarlıklar, hastalığın yayılmasında önemli tehdit unsuru kabul edildiğinden mezarlıklara yönelik tedbirlerin de uygulamaya konulduğu görülmektedir. 11 Ağustos 1895'te Yumurtalık nahiyesinin merkezi olan Ayas'ta kolera olduğunda şehir içindeki mezarlığa yapılan definlerde dikkatli olunması gerektiği belirtildikten sonra mezarlığın oradan kaldırılmasının uygun olduğu ifade edilmiştir. Süleyman Gazele Efendi, şehrin bir kilometre kadar dışında uygun bir yere mezarlığın nakledilmesini, eski mezarlığa defin yapılmamasını, yeni definlerin şehrin dışındaki yeni mezarlıkta hıfzıssıhha şartlarına uygun olarak yapılması gerektiğini belirtmiştir (BOA, DH.MKT., 410/67).

Adana vilayetinden alınan bir telgrafta; Haçın ve Osmaniye dışında başka mahallerde koleradan eser kalmadığı, vilayetin sıhhi durumunun memnuniyet verici bir seviyede olduğu, bu iki kazada kordon uygulamasının devam ettiği, koleranın Adana, Konya ve Halep vilayetlerinde hafiflediği, ancak Karaman sahillerinde Antalya'da koleranın devam ettiği, Süveydiye'ye kadar olan sahilden gelecek yolculu gemilerin beş gün, yolcusuz gemilerin 24 saat karantinada kalması istenmiştir. Antalya'da da hastalık devam ettiğinden buradan gelecek gemilere de beş gün karantina uygulanması, Adana civarındaki kordonların ve tahaffuzhanelerin kaldırılması gerektiği havadisinin neşr ve ilanı için Dahiliye Nezareti, Tophane Müşiriyeti, Rüsûmat Emaneti, Ser-askerî ve Bahriye Nazırlığına bilgi verildiği 27 Ağustos 1895'te Sadarete bildirilmiştir (BOA, A.MKT.MHM., 565/12).

Kazalarda zor şartlar altında görev yapan doktorların ödüllendirilmesine de devam edilmiştir. 10 Ağustos 1895'te Zeytun kasabasında bulunan askeri doktorlardan Antovan Efendi'nin hizmetlerinden dolayı taltif edilmesi istenmiştir. Aynı zamanda bölgede görevli doktorların görev süreleri de uzatılmıştır. 20 Ağustos

1895'te Tabip Mehmed Efendi'nin Haçin'deki istihdam süresinin uzatılması talep edilmiştir (BOA, DH.MKT., 410/33; 415/75).

Eylül ayı ile birlikte kolera vakaları azalmaya başlamıştır. 3 Eylül 1895'te Adana'nın Haçin ve Osmaniye Kazalarında son on günden beri herhangi bir kolera vukuatı olmadığı ancak Urfa ve Birecik'te iki üç vukuat olduğundan oralarda tahaffuz tedbirlerinin uygulanmaya devam ettiği Adana valiliği tarafından Ser-askerî, Dahiliye ve Bahriye Nezaretleri ile Tophane Müşiriyetine bildirilmiştir. Bölgede görevli doktorların maaşlarının ödenmesi ile ilgili sorunlar bu arada devam etmekteydi. 22 Eylül 1895'te Haçin'de bulunan Tabip Mehmed Efendi'nin maaş ve harcırahlarının ödenmesi istenmiştir (BOA, A.MKT.MHM., 565/11; 565/15).

Alınan karantina ve tahaffuz tedbirleri eylül ayının sonlarından itibaren yürürlükten kaldırılmaya başlanmıştır. 27 Eylül 1895'te Osmaniye ve Haçin kazalarında önemli vukuat olmadığından dolayı karada ve denizde karantinaların kaldırılması yönünde Adana valiliğinin telgrafına göre gerekenin yapılması istenmiştir. Tedbirlerde azalma devam ederken yine de tedbirin elden bırakılmadığı görülmektedir. Özellikle yoğun nüfusun bulunduğu okul, hapisane gibi yerlerdeki sağlık tedbirlerine hassasiyet gösterilmeye devam edilmiştir. 10 Ekim 1895'te Payas hapishanesi tabibi Asım Efendi'nin istifa etmesinden dolayı yerine mahalli doktorlardan Karabet Efendi'nin tayin edilmesi nezarete bildirilmiştir (BOA, DH.MKT., 420/22; 426/39).

Yaklaşık bir yıl kadar bölgede kolera etkisini kaybetmişse de 1896 yılı haziran ayından itibaren salgınlar tekrar ortaya çıkmaya başlamıştır. 11 Haziran 1896'da Tarsus'tan başka Sis, Hamidiye ve Karataş kasabaları ile Dört Ağaç köyünde şüpheli hastalık ortaya çıktığından acilen iki doktorun gönderilmesi Sıhhiye Müfettişi Bonkofski Paşa tarafından Adana vilayetine arz edilmiştir (BOA, A.MKT.MHM., 564/8).

Özellikle nüfusun kalabalık olduğu yerlerde hapisane, kışla ve okullarda hastalığın yayılmasını engellemek için gerekli sıhhi tedbirler daha sonraki yıllarda da devam ettirilmiştir. 13 Ağustos 1897'da Payas sancağı ve diğer yerlerdeki hapisane ve tevkifhanelerin hıfzıssıhha şartlarına uygun olarak inşa ve tadil edilip, inşaat defterlerinin merkeze gönderilmesi istenmiştir. Osmaniye kazası hapishanesinin bir odadan ibaret olduğundan pencere olarak açılan iki ufak menfezden hava ve ışık

yeterli oranda odaya girmediğinden hapishanenin hıfzıssıhha şartlarına uygun olmadığı görülmüş, Kars ve Hamidiye kazalarında da kadın hapishanesi olmadığından muhtar odalarının hapishane olarak kullanıldığı Adana Adliye müfettişliğinden Dahiliye Nezaretine bildirilmiştir (BOA, DH.TMIK.S., 13/63; 27/36).

Daha sonraki yıllarda bölgeye doktor tayinleri devam etmiştir. 22 Haziran 1899'da Kars kazasına doktor tayini uygun görüldüğü belirtilmiştir. Ancak bölgeye doktorun gitmediği daha sonraki doktor taleplerinden anlaşılmaktadır. 30 Kasım 1899'da Adana Kars kazasına bir belediye tabibi tayinine ihtiyaç duyulduğundan gerekenin yapılması istenmiştir. Ancak bu talep hemen karşılanmamıştır. 18 Nisan 1900'de Kars kazasına belediye tabibi tayin edilmesi bir kez daha talep edilmiştir. Merkezin bu talebi karşılayamadığı anlaşılmaktadır. 18 Ekim 1900'de Adana'nın tabip bulunmayan kazalarına belediye imkânları da kullanılarak tabip tayin edilmesi istenmiştir (BOA, DH.MKT., 2277/112; 2333/109; 2358/87; 2404/32).

Okul, hapishane ve kırsal salgınların çok hızlı yayıldığı alanlardı. Devletçe, bu mekânlarda sıhhi tedbirler alınmış ve gerekli ıslah çalışmaları da yapılmıştır. Ancak yapılan çalışmalar için merkezden yeterli paranın gönderilemediği anlaşılmaktadır. Bu sebeple vilayet idarecileri, bir takım yeni kaynaklar arama yoluna gitmişlerdir. Vilayete dışarıdan gelen ticari mallardan 40 para gibi bir vergi alınmaya başlanılmıştır. Ancak yapılan bu uygulamalar, Şurâ-yı Devlet tarafından kabul edilmemiştir. 22 Ekim 1900'de Payas Hapishanesinin hıfzıssıhhaya uygun hale getirilmesi, gerekli ıslah ve temizlik işlerinin yapılması ayrıca memurların masraflarının karşılanması için vilayete dışarıdan gelen ticari mallardan ve yüklerden 40 para alındığı, "*Duhuliye*" ve diğer isimler adı altında bu şekilde vergi almanın caiz olmadığı Şurâ-yı Devletçe karara bağlanmıştır (BOA, BEO., 1569/117619).

Doktor talepleri daha sonraki yıllarda da gelmeye devam etmiştir. 3 Şubat 1901'de Adana vilayeti kazalarının tabip ihtiyacı olduğundan tabip ihtiyacının karşılanması bir kez daha talep edilmiştir (BOA, DH.MKT., 2448/131). Adana'nın kazalarındaki hastaneler de bu dönemde salgınlarla mücadele de önemli bir yere sahipti. Kazalarda genelde hastane ve doktor sıkıntıları yaşanmasına rağmen devlet, doktor tayinleri ve sağlık masraflarının karşılanması yönünde her türlü adımı

atmıştır. Cebel-i Bereket hapisanesi ile Bahçe, Islâhiye ve Hassa hapisanelerinde doktor olmadığı ayrıca Payas'ta memleket tabibi de olmadığı 12 Nisan 1901'de merkeze bildirilmiştir (BOA, DH.TMIK.S., 33/115). Sağlık masraflarının karşılanması ve doktor bulunması bazen de yerel idarecilerden istenmiştir. 24 Nisan 1901'de Adana'ya bağlı belediyelerde tabip istihdamı için gerekli kaynakların bulunarak bir belediye tabibi istihdam edilmesinin gerekli olduğu kazalara bildirilmiştir (BOA, DH.MKT., 2476/70).

Bölgeye giden doktorların taltif edilmek suretiyle morallerinin yükseltilmeye çalışıldığı ve teşvik edildikleri görülmektedir. 18 Ekim 1901'de Kozan Belediye tabibi Nazif Efendi'nin taltif edilmesi talep edilmiştir. 11 Kasım 1901'de Haçin belediye tabipliğine Ali Refik Efendi'nin tayin edildiği, Kars kazasına da bir talip çıkarsa oraya da atamanın yapılacağı belirtilmiştir. 7 Ocak 1902'de Haçin kazası belediye tabipliğine tayin olunan Ali Refik Efendi'nin Kars kazasına tayini talep edilmiştir. 25 Ocak 1902'de Payas kazası hapisanesi tabipliğine vekalet eden Dört Yol Nizamiye doktoru Tevfik Efendi'nin tayin edildiği anlaşılmaktadır (BOA, DH.MKT., 2546/28; 2554/35; 2574/36; 2579/132).

Sadece doktor değil, diğer sağlık görevlilerinin de ahalinin ihtiyaçları çerçevesinde bölgeye gönderildiği anlaşılmaktadır. 1901-1902'de Tarsus'a ebe tayin edilirken Kars ve Haçin kazalarına da ahalinin tedavisi için doktor gönderilmiştir (BOA, DH.MKT., 2512/15; 2533/121).

Zaman zaman doktorlar hakkında görevlerini tam yapmadıklarından şikâyetler de olmaktadır. Payas hapisanesi doktoru Karabet Efendi, 12 Haziran 1902'de Dahiliye Nezareti'ne şikâyet edilmiştir. Bölgedeki Müslümanlar, gayrimüslim doktor yerine kendilerine Müslüman doktor gönderilmesini talep ediyorlardı. 23 Haziran 1902'de Payas hapisanesinde hastaların iyi şekilde tedavi edilmesi için bir Müslüman tabip tayin edilmesi istenmiştir (BOA, BEO., 1883/141174; 1889/141638).

Doktorların taltif edilmeleri uygulamasına devam edildiği görülmektedir. 2 Ekim 1902'de Kozan belediye tabibi Ali Efendi'nin rütbe terfiyle taltif edilmesi istenmiştir. 20 Kasım 1902'de Kozan Sancağı tabibi Ali Efendi'nin üçüncü rütbe ile taltif edilmesinin uygun görüldüğü belirtilmiştir (BOA, DH.MKT., 571/37; 615/69).

Payas'ta 1903 yılında ortaya çıkan salgın, bölge için tehdit olmuştur. Hemen bölgede karantina tedbirleri uygulanmaya konulmuştur. 10 Ağustos 1903'te Payas kazasına tabi Çaylı köyünde zuhur eden hastalığın ne olduğu anlaşılana kadar köyün karantina altına alınacağı Sadaret'e arz edilmiştir (BOA, DH.MKT., 761/48). 16 Ağustos 1903 tarihli belgede Payas'taki salgın hakkında önemli bilgiler mevcuttur. Payas kazasına bağlı Çaylı köyünde şimdiye kadar koleradan beş kişi ölmüştür. Adana ve Mersin karantina tabipleri tarafından bilgi verilmiştir. İskenderun ve diğer limanlardan gelenlere beş gün karantina uygulanması, Payas dahil sahillerde sıhhi temizlik için gerekli çalışmaların yapılması, Meclis-i İdare-i Umûr-ı Sıhhiyeye alınan kararların uygulanmasında özen gösterilmesi, salgınla ilgili Seraskeri, Bahriye Nezaretî, Tophane Müşiriyeti, Rûsûmat Emanetine, haberlerin neşr ve ilanlar için de Dahiliye Nezaretine bilgi verilmesi istenmiştir. Ağustos'un 23. günü Payas'a bağlı Çaylı köyünde şüpheli bir hastalıktan vefat meydana gelince gerekli sıhhi tedbirlerin alındığı ve kordonların kurulduğu Sıhhiye Müfettişleri tarafından Sıhhiye Nezaretine bildirilmiştir. Hastalık ortaya çıkan köyde evlerin kordon altına alındığı, alınan tedbirlerle herhangi bir vukuat meydana gelmediği, Payas'ta bulunan Vilayet-i Sıhhiye Müfettişleri tarafından 13 Eylül 1903 tarihli telgrafla Sıhhiye Nezaretine bildirilmiştir (BOA, A.MKT.MHM., 586/8). 15 Eylül 1903'te Payas kazası Çaylı köyünde koleradan şimdiye kadar beş ölüm meydana geldiği belirtildikten sonra İskenderun Limanı'ndan çıkan gemilere beş gün karantina uygulamaya devam edildiği belirtilip, Posta Nezaretine de durum hakkında bilgi verilmiştir. 10 Ekim 1903'te Payas'a bağlı Çaylı köyünde oluşturulan kordon, 15 günden beri hastalığa rastlanmaması sebebiyle kaldırılmış, buradaki görevliler, Halep kordonuna gönderilmiş, durum hakkında Adana valiliği tarafından Sıhhiye Nezaretine gerekli bilgi verilmiştir (BOA, DH.MKT., 766/13; 775/65). Payas'taki kolera salgınında da ilk günlerde birkaç vukuat meydana gelmişse de 25 günden beri bir vukuat olmadığı, bütün Adana sahili ile Ayas dahil İskenderun'a kadar olan bölgede sahilden gelecek olanlara 27 Ekim 1903'ten sonra temiz pratika verilmesi ve ayrıca karantina altındaki gemilerin de bu kurala uymaları istenmiştir. Gelişmelerden, Seraskeri, Bahriye Nezaretî, Tophane Müşiriyeti, Rûsûmat Emaneti ve Posta Nezaretine, ayrıca vukuatlarla ilgili havadis, neşr ve ilanlar hakkında da Dahiliye Nezaretine bilgi verilmesi 28 Ekim 1903'te istenmiştir (BOA, A.MKT.MHM., 586/8).

Adana vilayeti dahilindeki Payas'a bağılı Çaylı köyünde koleradan birkaç vukuat gelmiş ise de 25 günden beri yeni vukuat gelmediği gibi vilayet genelinde sıhhiye-i umûmi iyi olduğundan Adana sahilinin tamamı temiz kabul edilmiş ancak Ayas dahil İskenderun'a kadar olan sahilden 27 Ekim 1903 tarihinden itibaren gelecekler ile sahildeki gemilerin de tedbir amaçlı karantinaya alınmaya devam edilmesi istenmiştir (BOA, DH. MKT., 789/22).

Bölgede görevli doktorların maaşlarının ödenmesinde karşılaşılan güçlüklerden dolayı yerel imkânlar çerçevesinde tedbirlerin alınmaya çalışıldığı anlaşılmaktadır. 1 Kasım 1903'te Karaisalı'da istihdam edilecek doktorlara verilecek maaşların belediye gelirlerinden karşılanamayacağı, kaza dağlarından kesilerek Adana'ya sevk edilen kerestelerden belli bir miktar para alınması, bu paralarla doktorların maaşlarının ödenmesi teklifi uygun görülmediği, belediye gelirlerinden doktorların maaşlarının verilmesinin uygun olacağı belirtilmiştir (BOA, DH.MKT., 791/25).

Bölgenin havası, halkın sağlığını tehdit etmeye devam ederken özellikle dışardan gelenlerin bölgenin havasına bir türlü uyum sağlayamadıkları görülmektedir. 9 Kasım 1903'te Payas Kaymakamı Mesut Efendi, Payas'ın havasına uyum sağlayamadığında görev yerinin değiştirilmesini talep etmiştir (BOA, DH.MKT., 791/70).

Adana ve çevresinde kolera uzun yıllar etkisini sürdürdüğünden sıhhi tedbirler uzun yıllar uygulanmaya devam etmiştir. Bölgeden düzenli bilgi akışında önemli yeri olan telgraf hatları ile ilgili de gerekli hassasiyetin gösterildiği görülmektedir. 8 Şubat 1904'te Halep'teki kolera sebebiyle artan muhaberat için Halep ve Payas'ta geçici olarak istihdam edilen telgraf memurlarının maaşlarının ödenmesi Şurâ-yı Devlet Maliye Dairesince uygun görülmüştür (BOA, DH.MKT., 817/50).

Kolera salgının da hizmet veren doktor ve görevliler, devlet tarafından desteklendiği gibi teşvik amaçlı ödüller de verilmiştir. 22 Haziran 1904'de Payas kazasındaki kolera salgının yayılmasını engellemede hizmetleri görülen Sıhhiye Müfettişi Eşref Bey'in dördüncü rütbeden Osmanî ile, Seyyar Fırka tabibi Asım Efendi'nin beşinci rütbeden Mecidî nişanı ile taltif edilmeleri ayrıca Doktor Hüseyin Efendi'nin rütbesi üçüncü dereceden ikinci dereceye terfi ettirilmiştir. 1 Nisan



1905'te Zeytun belediye tabibi Turan Efendi'nin taltif edilmesi Sadarete teklif edilmiştir (BOA, DH.MKT., 854/32; 943/29).

Kazalarda doktor istihdamı sorunu bir türlü tam anlamıyla çözülememiştir. Tayin edilecek doktorlara verilecek maaşların merkezi bütçeden mi yoksa yerel bütçeden mi karşılanacağı önemli bir sorun olarak ortaya çıkmış, bu konuda yazışmalar da devam etmiştir. 5 Ekim 1904'te Zeytun kazası belediye tabibi tayini için gerekli maaş karşılığının bulunması gerektiği belirtilmiştir (BOA, DH.MKT., 896/4). Doktor ve hastane masraflarının karşılanması sorunu gündemi meşgul etmeye devam etmiştir. 9 Ekim 1904'te Haçin kazasında bir Gureba Hastanesi inşası için gerekli olan paranın 20 bin kuruş olduğu, Haçin ahalsinin büyük çoğunluğu yardıma muhtaç olduğundan sadece kaza halkından karşılanmasının mümkün olmayacağı bu sebeple; başka yerlerden kazaya gelecek olanlardan hastane masraflarına kullanılmak üzere, develerden bir, arabalardan iki, bargirlerden 20, merkeplerden 10, ekmeğin kıyyesinden üçer para, kesilen koyunlardan 20, sığırdan 60 para vergi alınması talep edilmiştir. 19 Şubat 1906'da Haçin kazasında bir Gureba Hastanesi inşa edilmesi için gerekli masrafların konulacak vergilerden karşılanması uygun görülmüştür (BOA, ŞD., 2134/5; 2135/5).

Kolera karşısında alınan tedbirlerin uygulanmasına uzun yıllar devam edildiği görülmektedir. 29 Haziran 1912'de Pozantı ve Belemelik'teki kordonlara ihtiyat askerlerinden 100 nefer görevlendirilmesi ve bu askerlere 200'er kuruş maaş verilmesi uygun görülmüştür. Alınan tedbirlere rağmen Ceyhan'da Eylül ayı içinde kolera bir kez daha ortaya çıkmıştır. 22 Eylül 1328'de Ceyhan'da amelelerden bir musab ve eski musablardan bir vefat meydana gelmiştir (BOA, DH.İD., 50-2/68; 142/8). Bu salgın sadece halk arasında değil, aynı zamanda askerler arasında da etkili olmuştur. 1915-1916 yıllarında Anadolu'dan Suriye'ye inmek için Toroslardaki Gülek Boğazı yaya olarak geçilmekteydi. Askerler, Pozantı'dan Adana'ya kadar yürümek zorundaydı. Ayrıca Osmaniye'den Halep'e de yürüyerek giderlerdi (Özdemir, 2005: 158). Sadece bölgeden geçen taburlar değil aynı zamanda bölgedeki taburlar da kolera tehdidi altındaydı. 22 Ekim 1912'de Adana'da Karaisalı taburunda tedavi altında olan bir neferin ölümü üzerine taburda gerekli sıhhi tedbirler alınmış, Adana Redif Fırka Kumandanlığına taburun sevki ile ilgili bilgi verilmiştir. Tabur hemen karantinaya alınmıştır (BOA, DH.İD., 142/8). Geçen birlikler hasta

askerlerini de yanlarında taşıyorlardı (Özdemir, 2005: 168). Kurulan kordonlarda gardiyanlar gelen yolcular tütsüleniyor, ayrıca hastalık görülen yerler de kireçleniyordu (Mağmumi, 2008: 55).

Bölgede görevli doktorların maaşlarının ödenmesi için gerekli her türlü tedbirin alınmaya devam ettiği anlaşılmaktadır. 18 Mart 1913'te Payas Hastanesine doktor maaşı olarak 12.000 kuruş gönderilmiştir (BOA, DH.UM.VM., 2/45).

I. Dünya Savaşı esnasında da bölgede kolera salgınlarının çıktığı görülmektedir. 1917 Haziran ayında Halep ve Pozantı'da kolera vakası çıkması üzerine VI. Ordu Kumandanlığı birliklerine şu emri yayınlamıştır; Halep ve Pozantı'dan gelecek perakende askerler ile birliklerin doğruca şehre girmesi men edilecek, bunlar ordugâhta gözetim altına alınacak, şüpheli ve ishalleri askerin muayenesi yapılacaktır (Özdemir, 2005: 234). Pozantı Hastanesi'nde 1917 Ağustos ile 1918 Temmuz arasında yedi kolera vakasında beş ölüm meydana gelmiştir (Özdemir, 2005: 259). 15 Aralık 1917'de Zor sancağı için satın alınan etüv makinalarına Osmaniye'de dördüncü firka tarafından el konulmuş, yapılan yazışmalardan sonra etüv makinaları, Zor sancağına gönderilmiştir (BOA, DH.UMVM., 80/1).

### 2.3. Sıtma

Bölgede bulunan bataklıklar, sıtmanın yayılmasındaki en önemli etkenidir. Bu sebeple sıtma ile mücadele kapsamında bataklıkların kurutulması ayrı bir önem arz etmekteydi. 1872'de İskenderun'daki bataklıkların kurutulma kararı alınmıştır (Sahillioğlu, 1991: 232).

Bölgede görülen hastalıklar, yakından takip edilmiştir. 10 Şubat 1883'te bir sıhhiye jurnalinde Zeytun'da askerler arasında sarı humma da denilen sıtmadan birkaç vefat olduğu, ayrıca Maraş hastanesinde 57 neferin hasta olduğu merkeze bildirilmiştir. 12 Şubat 1883'te Zeytun'da devam eden sıtma için Doktor Mustafa Efendi ile Binbaşı Cemal bölgeye gönderilmiş, bölgeye bir karantina tabibinin daha gönderilmesine gerek olmadığı belirtilmiştir. Sıtmanın özellikle askerler arasında yayılmaması için gerekli tedbirlerin alınması istenmiştir. 15 Şubat 1883'te Zeytun'da devam eden hastalıkla ilgili herhangi bir haber alınmadığı Maraş Mutasarrıflığı tarafından Daire-i Umûr-ı Sıhhiyeye arz edilmiştir (BOA, Y.MTV., 10/59).

Payas'ta 1895-1896 yıllarında bulunan Şerafeddin Mağmumi, buradaki hapishanede, havanın kötülüğünden ve sıtmadan benizleri sararmış 234 mahkûm olduğunu ve hapishaneyi temizlik memuruna tüsülediğini söylemiştir. Payas, havasının kötülüğü ile ünlüdür. Sağı solu sazlık ve bataklık, arkası her zaman sis ve bulutla örtülü sıradağlarla çevrilidir. Isı, rutubet ve bataklık birleşerek öyle bir tehlike oluşturmuştur ki yazın zor yaşanır. Suyu ağır olup “*sıtma şerbeti*” diye namlıdır. Şerafeddin Mağmumi, kendisi de her türlü önlemi almasına rağmen birkaç gün zarfında sıtmaya yakalanmış, İstanbul'a döndükten sonra da aylarca hastalığın etkisinden kurtulamamıştır.

Şerafeddin Mağmumi, 1895-1896 yılında Osmaniye'deki sıtma ile ilgili de önemli bilgiler vermiştir. Osmaniye de gayet sulak ve sazlık ortasında kurulmuş olmasından havası Payas gibi kötüdür. Hele sinek, o kadar çoktur ki mendil sallamaksızın bir dakika rahat etme olanağı yoktur. Şerafeddin Mağmumi, kendisini karşılamaya gelen iki jandarmanın sapsarı olup, sıtma nöbeti geçirdiklerini söylemiştir. Sokakta rastladığı üç beş çocuğun hepsinin dokuz aylık gebe kadınlar gibi karınları şişmiş ve renkleri solmuş olduğunu; burada ne bir hekim ne de eczane olmadığı gibi kendisinin de sıtmaya yakalandığını anlatmaktadır (Mağmumi, 2008: 189, 190, 192).

Maraş civarında da pirinç tarlaları zamanla bataklık görünümü almakta olup çeltik tarlaları zamanla sıtmanın kaynağı haline gelmekteydi. Çeltik tarlalarından dolayı, sıtmanın her türlü, kanlı basur, tifo, ishaller ve göz hastalıkları da yaygındı. Elbistan'da da bütün yaz sıtma görülmekteydi Pazarcık'ta da bataklıklar ve sivrisinekler salgınlara neden olmaktadır. Antakya civarında bulunan Amik ovası da sazlık ve bataklık olmasından, her türlü sivrisinek ve bataklık böceklerinden dolayı sararmış ve karınları şişmiş şekilde sıtma hastaları bulunmaktaydı. İskenderun civarında da bataklıklar yine sıtmaya neden olmaktadır (Mağmumi, 2008: 199, 201, 210, 217, 237, 239). Adana çevresinde bulunan bütün bu bataklık alanlar, sıtmanın yayılmasında etkili olmaktadır.

Maraş ve Zeytun'daki hastalıkla ilgili 9 Nisan 1896'da Dahiliye Nezaretinden Sadarete gönderilen yazıda; altı tabip ve iki eczacı gönderildiği, sıhhiye tedbirleri alındığı belirtilmiştir. Hastalığın tespiti için askeri doktorlar tarafından ahali muayene edilmiş, hastalığın ateşli humma olduğu anlaşılmıştır. Maraş ve Zeytun

bölgesinde başka hastalık olup olmadığı tahkik edilmiştir. Fırka-i Seyyare'den 10 askeri tabip ve bir yerli tabiple yapılan muayene neticesinde Zeytun'da tifo hastalığı da ortaya çıktığı anlaşılmıştır. Bunun üzerine dört tabip ile bir Amerikan tebasından doktor ve bir eczacı Adana'ya gelip, Zeytun'a hareket etmiş gerekli sıhhi tedbirleri almışlardır (BOA, A.MKT.MHM., 650/34).

Savaş yıllarında bakımsızlık ve temiz su kaynaklarının yeterli olmamasından dolayı hastalık bölgede daha da etkili olmuştur. Pozantı Hastanesi'nde 1917 Ağustos ile 1918 Temmuz arasında 2.798 sıtma vakasından 188 vefat, 244 humma vakasından da 19 vefat meydana gelmiştir. Bölgedeki sıtma salgınlarının etkisini, buradan geçen Alman subay ve doktorları da fark etmiştir. 1917'de Alman askeri doktoru Sevber, trenle Karapınar'a giderken Karapınar'ın gündüzleri bir cehennem kadar sıcak olduğunu burada malarya mikrobusunun yaygın olduğunu belirtmiştir (Özdemir, 2005: 161, 259).

Bölgede bulunan bataklık ve nehir yataklarının temizlenmesi çalışmalarına Cumhuriyet yıllarında da devam edilmiştir. Sıtmanın etkisi yapılan bu çalışmalarla hafiflemiştir. Cumhuriyet döneminde Asi'nin yatağı ıslah edilmiştir (Sahillioğlu, 1991: 232).

#### **2.4. Tifo**

Sıtma gibi bölgede tifonun da etkili olduğu belgelerden anlaşılmaktadır. Zeytun'da askerler arasında tifo ortaya çıkmış, askerlerden altı ağır, 23 hafif hasta olduğu ve yayılmasının engellenmesi için acilen bir doktor ve memurun Zeytun'a gönderilmesi 18 Şubat 1883'te talep edilmiştir (BOA, Y.MTV., 10/59). 9 Nisan 1896'da Zeytun'da tifo ortaya çıktığından Amerika tebasından bir doktor ile bir eczacı Zeytun'a gönderilmiştir (BOA, DH.MKT., 2073/96). Yine aynı tarihte, Dahiliye Nezaretinden Sadarete gönderilen yazıda; Maraş ve Zeytun'da hastalık olduğundan altı tabip ve iki eczacı gönderilip sıhhiye tedbirler alınmıştır. Hastalığın tespiti için askeri doktorlar tarafından ahali muayene edilmiş ve hastalığın ateşli humma olduğu anlaşılmıştır. Maraş ve Zeytun bölgesinde başka hastalık olup olmadığı tahkik edilmiştir. Fırka-i Seyyareden 10 askeri tabip ve bir yerli tabiple yapılan muayene neticesinde Zeytun'da tifonun olduğu anlaşılmıştır. Bunun üzerine dört tabip, Amerikan tebasından da bir doktor ve bir eczacı Adana'ya gelip,

Zeytun'a hareket etmiş ve gerekli sıhhi tedbirleri almışlardır (BOA, A.MKT.MHM., 650/34).

Bölgedeki salgınlarda önemli görevler ifa eden Şerafeddin Mağmumi, tifo ile ilgili olarak da önemli bilgiler vermiştir. 1895-1896'te Bahçe'de, suların pis olmasından dolayı tifo da eksik olmadığını belirtmiştir (Mağmumi, 2008: 196).

Toplu yaşanan kışlalar, tifo salgınlarının en etkili olduğu mekânlardır. 6 Şubat 1898'de Zeytun kışlasında izdiham ve devam eden tifodan dolayı ölümler meydana geldiğinden gerekenin yapılması istenmiştir (BOA, Y.MTV., 172/35). 18 Mart 1898'de Zeytun kışlasında meydana gelen izdihamdan dolayı hastaların Maraş'ta tedavi edilmeleri için Maraş Rüştiyesinin bir süreliğine boşaltılması talep edilmiştir (BOA, MF.MKT., 383/33). 24 Mart 1898'de Zeytun'daki kışlada helaların hıfzıssıhhaya aykırı inşa edildiği sıhhiye müfettişleri raporundan anlaşılmıştır. Bu sebeple kışlada askerler arasında tifo ortaya çıktığı, 20 kadar askerin hasta olduğu, askerlerin çadırlara alınarak koğuşların temizlenmesi ve ilaçlanması hastalıkla ilgili gerekli tedbirlerin alınması istenmiştir (BOA, Y.PRK.ASK., 137/2).

Tifo ile ilgili tedbirlerin XX. yy. başlarında da alınmaya devam edildiği görülmektedir. 21 Ocak 1906'da hastalığın havanın tesiri ile yaygın olduğu, su kuyularının hastalığa neden olduğu, mevsimden dolayı da pek çok müşkilât olduğu belirtilmiştir. Hastanede yeterli miktar levazımat ve ilaç bulunduğu ifade edilmiş, hastalık için iki doktor ve bir eczacı gönderilmesi yönünde karar olduğu ancak hastalığın seyrinden dolayı dört doktor ile üç eczacı gönderilmesine karar verilmiş, doktor ve eczacılar için yedi bin kuruş havale edilmiştir. İki doktor yerine dört doktor gönderilmesi salgının etkisini göstermesi bakımından da önemlidir. 23 Ocak 1906'da Zeytun'da askerlerden 100 kadarı tifoya yakalanmış ve yarısının vefat ettiği anlaşılmıştır. Bu sebeple; Zeytun kışlasının suyu kesilmiş, su kuyusu olduğundan dışardan su gelmesine gerek olmadığı ifade edilmiş, acilen doktor gönderilmesi talep edilmiştir. Ayrıca tifo salgını için 25 bin lira tahsis edilmiştir. Yapılan tahkikatta Zeytun'da 71, Maraş'ta 102 tifo hastası olduğu belirtilmiştir (BOA, Y.PRK.ASK., 225/132; 236/32).

I. Dünya Savaşı esnasında bölgede görev yapan doktorlar da tifo vakalarına şahit olmuşlardır. 1915'te Dr. Tevfik Salim (Sağlam), Niğde'den itibaren birçok yerlerde münferit lekeli tifo vakalarına rastladığını ifade etmiştir. Adana ve Halep'te

Ermeni muhacereti sırasında İstanbul'a doğru lekeli tifo ve tifo salgını ilerlemiş, İstanbul'dan Halep ve Musul'a doğru da lekeli tifo vakaları çoğalmıştır. Sadece Ermeni muhacirler değil, bölgeden geçen asker kabileleri de bir yandan savaş bir yandan da salgın hastalıklardan dolayı çok kötü durumdadır. Hamdullah Suphi Tanrıöver, Halide Edip Adivar ile birlikte Cemal Paşa'nın daveti üzerine Suriye cephesine giderken asker kabilelerinin kötü durumlarına şahit olmuştur. Savaş yıllarında tifo ile mücadelede elden geldiği kadar tedbir alınmasına rağmen ölümler, engellenememiştir. Pozantı Hastanesi'nde 1917 Ağustos ile 1918 Temmuz arasında 10 tifo vakasında beş vefat meydana gelmiştir (Özdemir, 2005: 160-161, 195, 259).

### **2.5. Tifüs**

Yukarıda da belirtildiği üzere, savaş yıllarında tifüs vakalarında büyük artış meydana gelmekteydi. I. Dünya Savaşı yıllarında Adana'nın kazalarında da tifüs hastalığının ve tifüsten ölümlerin meydana geldiği görülmektedir. Pozantı Hastanesinde 1917 Ağustos ile 1918 Temmuz arasında 156 tifüs vakasında 18 ölüm meydana gelmiştir (Özdemir, 2005: 259). Tifüsle mücadele konusunda da devletin bütün tedbirleri almaya çalıştığı söylenebilir. Nitekim tifüslü hastalar, hastanelerde tedavi altına alınmıştır.

### **2.6. Dizanteri**

Adana'nın kazalarında görülen hastalıklardan biri de dizanteridir. 24 Şubat 1907 tarihli belgede; Zeytun kasabasında dizanteri hastalığı ortaya çıktığı, hastalığın askerlere sirayet etmesinin engellenmesi için gerekli tedbirlerin alındığı Adana ve Halep vilayetine bildirilmiştir. Sıhhi tedbirlerle hastalığın askerlere sirayeti engellenmiş ve hastalıkla mücadeleye devam edildiği belirtilmiştir (BOA, DH.MKT., 1149/22). Savaş yıllarında diğer hastalıklar gibi dizanteri de bölgede ölümlere neden olmaktaydı. Pozantı Hastanesinde 1917 Ağustos ile 1918 Temmuz arasında 202 dizanteri vakasında 82 ölüm meydana gelmiştir (Özdemir, 2005: 259).

### **2.7. Çiçek**

Çocuklar arasında yaygın olan çiçek hastalığı ile ilgili mücadelenin Adana dışında kazalarda da devam ettiği anlaşılmaktadır. 6 Aralık 1892'de Maraş ve Zeytun'a çiçek aşısı ve aşıcılar gönderilmiş ancak bölgedeki çocukların

aşılmasından sonra çocuklarda ishal görüldüğü, 25 kadar çocuk öldüğü bu sebeple aşılama vazgeçildiği yönünde haberler olduğundan olayın tahkik edilmesi, Ermeni yetkililer ve İngiltere tarafından talep edilmiştir. Bu iddialar üzerine olay tahkik edilmiş, aşılamanın olduğu ancak ölüm iddialarının asılsız olduğu anlaşılmış tahkikatın sonucu hakkında İngiltere sefaretine de bilgi verilmiştir (BOA, BEO., 115/8613). Bölgede bulunan Ermenilerin devletin insani düşüncelerle din ve ırk ayrımı yapmadan salgın hastalıklarla yaptığı mücadeleyi bile kendi siyasi amaçları için kullandıkları görülmektedir. Çiçek aşısından sonra ölümlerin olduğu asılsız iddialarını batılı devletlere kabul ettirmişler, batılı devletler vasıtasıyla Osmanlı Devleti'ni siyasi baskı altına almaya çalışmışlardır. Aynı zamanda kendilerinin devlet tarafından öldürüldükleri iddiası ile batılı devletlerin Osmanlı Devleti'ne müdahale etmelerinin yolunu açmaya çalışmışlardır.

Bölgeye sürekli olarak çiçek aşısı gönderilmiştir. 18 Şubat 1895'te Sis kasabasında çocuklarda çiçek hastalığı ortaya çıktığından her hafta için 20'şerden 400 adet aşı gönderilmesi yönünde Adana vilayetinden gelen telgrafa göre gerekenin acilen yapılması istenmiştir. Aynı gün içinde Sis kasabasında görülen çiçek hastalığı için gerekli aşı gönderilmiştir (BOA, DH.MKT., 346/26; 346/261).

Bölgede yapılan çiçek aşısı ile ilgili düzenli olarak merkeze bilgi verilmiştir. 14 Aralık 1898'de Haçin kazasında çocuklara çiçek aşısı yapıldığı ve şehadetnamelerinin verildiği belirtilmiştir. 13 Temmuz 1899'da Payas ve Hamidiye kazalarında erkek ve kız 80 çocuğa çiçek aşısı yapıldığı ve şehadetnameleri verildiği merkeze bildirilmiştir. 12 Ağustos 1899'da Payas ve Hamidiye kazalarında 80 çocuk aşılanmıştır. 22 Temmuz 1902'de Adana'nın Kars kazasında 1.200 çocuğa çiçek aşısı yapıldığı nezarete bildirilmiştir (BOA, DH.MKT., 528/5; 2221/95; 2221/96; 2148/45).

Hastalıkla mücadelede kapsamında sadece aşı gönderilmemiş diğer masraflar için para da gönderilmiştir. 15 Haziran 1903'te Zeytun'da çiçek hastalığı zuhur ettiğinden tedavi için gerekli olan para temin edilerek gönderilmiştir (BOA, Y.PRK.UM., 65/69).

Aşılama ile Ermeni çocuklarının öldürüldüğü yönündeki haberler tekrar 1908'de de gündeme getirilmiştir. 1909 Adana olayları öncesinde Ermeniler, yine aşılama sureti ile çocuklarının öldürüldüğü yönünde haberler çıkararak, batılı

devletlerin dikkatlerini bölgeye çekmeye çalışmışlardır. 19 Kasım 1908’de Adana belediye tabibi tarafından Zeytun kazasında Ermeni çocukları aşılama sureti öldürdüğü yönünde gazetelerde çıkan haberlerin tahkik edilmesi istenmiştir. Yapılan tahkikat neticesinde haberlerin asılsız olduğu ortaya çıkmıştır (BOA, DH.MKT., 2663/63).

I Dünya Savaşı esnasında eli silah tutan herkes gibi bölgede görevli sağlık memurları da silah altına alınmıştır. Aşı memurlarının silah altına alınması ile birlikte çiçek hastalığı ile mücadelede tam anlamıyla tedbir alınmadığı söylenebilir. 5 Mart 1917’de Kozan sancağı aşı memuru iken seferberlikten dolayı Ahmet Faik Efendi silah altına alındığından birikmiş maaşlarının ödenmesi gerektiği belirtilmiştir (BOA, DH.UMVM., 80/21). Bu belgeden aynı zamanda silah altına alınan sağlık görevlilerinin maaşlarının ödenmeye devam ettiği görülmektedir. Sağlık görevlilerinin silah altına alınması ile birlikte bölgede çiçek aşılama tam anlamıyla yapılamamış, bu sebeple çiçekten ölümler meydana gelmiştir. Pozantı Hastanesinde 1917 Ağustos ile 1918 Temmuz arasında üç çiçek vakasında bir ölüm meydana gelmiştir (Özdemir, 2005: 259).

## 2.8. Frengi

Adana ve havalisinde görülen frengi hastalığına karşı da devletin gerekli tüm tedbirleri aldığı görülmektedir. Cinsel yolla bulaşan bu hastalık genelde ahalinin utangaç davranıp hastalığı saklaması ve tedavi olmamasından dolayı tam anlamıyla hiçbir zaman tam anlamıyla engellenememiştir. 8 Ekim 1880’de Cebel-i Kozan havalisinde zuhur eden frengi hastalığının sebebinin vilayetçe verilen emir üzerine tahkik edildiği, yapılan muayene sonunda; hastalığın başlangıcının eski olup, kesin tarihinin belli olmadığı, “*illet-i efrensi cildiye*” olarak adlandırılan hastalıktan dolayı ahali doktorlara müracaat etmediğinden, bu süre içinde hastalık başka insanlara da geçtiğinden yaklaşık 100 haneye hastalığın sirayet ettiği anlaşılmıştır. Ahali, hastalığı önemsemediğinden ayrıca çeşitli sebeplerden sıhhi tedbirlere uymadığından hastalık, hızlı bir şekilde yayılmıştır. Ahalinin büyük kısmı hastaneye gitmek istemediğinden hastaneye cebren getirilmelerinin ve frengi hastaları için ayrı bir hastane tesis edilmesinin yararlı olacağı belirtilmiştir. Adana Memleket tabibi Zağros’un frengi ile ilgili düzenlediği rapor üzerine frengi tedavisi için tayin edilecek doktor ve



eczacıların maaş ve yolluklarının ödenmesi için sekiz bin liraya ihtiyaç olduğundan meblağ Dahiliye Nezaretinden talep edilmiştir. Gerekli paranın tesviye edilmesi uygun görülmüştür. Şurâ-yı Devletçe, Adana valiliğinden frengi hastalığı için gerekli bütün tedbirleri alması ve tedbirlerin uygulanmasında gerekli hassasiyetin gösterilmesi talep edilmiştir (BOA, ŞD.DH., 2120/33). 25 Nisan 1881'de Adana'da zuhur eden frengi illetine dair Adana vilayetinden gelen tahrirat, Şurâ-yı Devlet Dahiliye Dairesinde görüşülmüştür. Islahhane, Nisa Hastanesi olarak ittihaz edilmiş, bazı kadınların oraya alındığı, memleket tabibi Zağros Efendi tarafından bildirilmiştir. İletinin, Kozan tarafına yayıldığı, bu sebeple karantinaya devam edilip, Sıhhiye Nezareti'nden bir komisyon gönderilmesi talep edilmiştir. Ayrıca hastalık bulunan yerlere düzenli doktor gönderilerek mahalli doktorların da halkı tedavi etmesi istenmiştir. Mekteb-i Tıbbiyeden Nişan İstefan Efendi ve doktor Mıgırđıç Efendi iki bin kuruş maaşla, 1.000 kuruş maaşla da bir eczacı tayin edilmiştir. Ayrıca hastalara verilecek ilaç için 5.000 kuruş verilmiştir. Kozan yönünde hastalık %20 oranların da hızlı yayıldığından bir doktorun yetmeyeceği tahmin edilmektedir. İlaç masraflarının da mahalli imkânlardan karşılanmasının uygun olacağı bildirilmiştir (BOA, Y.A.RES., 11/14).

Frengi hastalığı için de ayrıca doktorlar gönderilmeye devam edilmiştir. 4 Mayıs 1890'da Zeytun kazasında frengi hastalığı ortaya çıktığı yönündeki haberlerin tahkik edilerek, ortaya çıkacak duruma göre gerekenin yapılması ve bir doktor tayin edilmesi istenmiştir. 23 Temmuz 1890'da Zeytun kazasındaki frengi hastalığı için bir doktor tayin edilmesi ve maaşının ödenmesi ısrarla talep edilmiştir. Temmuz ayına kadar doktorun gönderilmediği görülmektedir. 28 Ağustos 1890'da Zeytun'daki frengiden dolayı doktor tayinin uygun görüldüğü belirtilmiştir (BOA, DH.MKT., 1722/40; 1745/88; 1755/92).

Yörede frenginin önü bir türlü alınmadığı için bölgede frengi hastalarına mahsus hastanelerin tesis edildiği görülmektedir. 25 Mart 1901'de frengi hastalarının tedavisi için Islâhiye kazası civarında bir hastane inşa edilmesi talep edilmiştir (BOA, DH.MKT., 2465/115). Adana vilayeti dahilinde bulunan Bahçe kazasında ortaya çıkan frengi illeti, civar kaza ve köylere sirayet ettiğinden, ayrıca bu köy ve kazalarda doktor olmadığından hastalığın daha fazla yayılmaması için 1.500 kuruş maaşla iki seyyar tabip gönderilmiştir. Gerekli ilaçlar için de aylık 1.000 kuruş

harcanması yönünde Dahiliye Nezaretinin 12 Ağustos 1901 tarihli tezkiresi ile gerekli talimat ilgililere tebliğ edilmiştir. Bahçe kazasındaki frengi, Islâhiye ve Hama'ya da sirayet etmiş olabileceğinden Islâhiye'de bir hastanenin tesis edilerek tedaviye başlaması, hastalığın çevreye yayılmaması için gerekli sıhhi tedbirlerin alınması, doktorların maaş ve harcırahları ile hastalara verilecek ilaçların ve yapılacak diğer masrafların karşılanması istenmiştir. Bahçe kazası Bilal köyünden Kadir oğlu Fettah'ın birkaç seneden beri bu hastalığa müptela olduğu tespit edildiğinden hastalığın sirayetinin men edilmesi için gerekli tedbirlerin alınması istenmiştir. Hastalığın Kozan sancağına da yayılmasının engellenmesi için sıhhi tedbirlerin bir an önce alınması, ayrıca yapılacak masraflar için Adana ve kazalarına civardan gelecek yolculardan “*havliye*” adıyla bir vergi alınıp, hastalıkla mücadelede yapılacak masrafların bu vergiden karşılanması uygun görülmüştür.

Bölgeye doktorlar gönderildikten sonra hemen halkın tedavisine başlanmıştır. Asker, memur ve ahali hemen muayene edilmeye başlanmıştır. Yapılan muayene neticesinde bir takım memurlar ile kadınlarda hastalığın olduğu görülmüştür. Ancak erkekler tedaviden kaçtığından, kadınlar da mahrem gördükleri için muayeneden çekinmelerinden dolayı ahalinin yüzde kaçının hastalığa yakalandığı kesin olarak tespit edilememiştir. Ancak ahali arasında konuşulanlardan işitildiğine göre; ahalinin büyük bir kısmında hastalık yayılmıştır. Bu sebeple Islâhiye'de frengi hastalarının tedavisi için bir hastane açılması uygun görülmüştür. Islâhiye'nin seçilmesinde burasının Bahçe ile Hama arasında sınır olmasından, ayrıca her üç kazada da tabip olmadığından, üç kazanın da yararlanması için Islâhiye'de hastane açılması daha uygun görülmüştür (BOA, İ.DH., 1386/1319 Ca. 9).

Yine aynı günlerde Maraş'ta 30 kadar frengi hastası tespit edilmiş, hastalar tedavi edilerek iyileşmeye başlamıştır. Hastalık, Zeytun kasabasında ve kasabaya yakın köylere de sirayet etmiş, köy ahali arasında dörtte bir oranında hastalık olduğu tespit edilmiştir. Buralarda belediye tabibi olmadığından ayrıca belediyelerde gerekli ödenek bulunmadığından hastalık daha hızlı yayılmıştır. Ahali, fakir olduğundan gerekli tedaviyi yaptıramamıştır. Belediyelerin yeterli geliri olmadığından belediye tabibi istihdamı imkânsız olduğundan memleket tabibi istihdam edilmesi, tabiplere 1.500-2.000 kuruş, eczacıya 800, ilaçlar için de 6.000 kuruş verilmesi uygun görülmüştür (BOA, DH.MKT., 1505/63).

Adana kazası Sıhhiye Mufettişliği tarafından tanzim edilen cetvelde Adana ve kazalarında hastalığın ahali arasında görülme oranları ve doktor durumları verilmiştir. 3 Mayıs 1901 tarihli cetvelde Adana kazalarındaki frengi oranı ve doktor durumu hakkında bilgi verilmiştir (BOA, İ.DH., 1386/1319 Ca. 9). Adana'nın kazalarında frenginin en fazla olduğu yerleşim yerleri Bahçe ve Haçin'dir. Buraların nüfus yapısında Ermeniler önemli bir yekun tutmaktadır. (Bk. Tablo-4).

Frengi hastaları için bir hastane inşa edilmesi yönünde bölgeden talepler de gelmeye devam etmiştir. 25 Mayıs 1901'de Bahçe, Islâhiye ve Hassa kazalarındaki frengi hastalığının bertaraf edilmesi için Islâhiye'de bir hastane tesis edilerek masraflarının karşılanması talep edilmiştir. 2 Temmuz 1901'de Bahçe, Islâhiye ve Hassa kazalarında frengi görüldüğünden bu kazalardan da hastaların gelebileceği bir hastane tesis edilerek doktor ve tıbbi malzeme gönderilmesi bir kez daha talep edilmiştir (BOA, DH.MKT., 2489/64; 2517/48).

Hastane kuruluncaya kadar hastaların tedavisi için doktor gönderilmesi yönünde talepler de gelmeye devam etmiştir. 23 Ağustos 1901'de Bahçe kazasında zuhur eden frengi için sıhhi tedbirlerin alınması ve acilen iki seyyar tabip gönderilmesi istenmiştir. Bu arada frengi hastanesi kurulması yönünde yazışmalar da devam etmiştir. 23 Ağustos 1901'de Islâhiye'de frengi hastaları için bir hastane yapılması teklifinin nezarete gönderildiği, gelecek cevaba göre gerekenlerin yapılacağı belirtilmiştir (BOA, DH.MKT., 2534/110; 2534/146).

Frengi hastalarının tedavisi için bölgeye çok sayıda doktor gönderilmiştir. 16 Ekim 1901'de Hahambaşı doktorlarından Marko Mişon Efendi, frengi görülen Bahçe kazasına tayin edilmiştir. 11 Kasım 1901'de Bahçe kazasındaki frengi hastalığının önlenmesi için Hasan Halil Efendi de doktor olarak tayin edilmiş, gerekli tıbbi malzemeler için para da gönderilmiştir (BOA, DH.MKT., 2554/45; 2545/56).

Bölgeye tayin edilen doktorların hemen bölgeye gitmediklerinden bir an önce görev bölgelerine gitmeleri yönünde emirler de gönderilmiştir. 1 Aralık 1901'de Bahçe kazasına frengi tedavisi için tayin edilen Hasan Halil Efendi'nin görevine bir an önce gitmesi istenmiştir. 14 Aralık 1901'de Bahçe kazasındaki frengi hastalığı için Tabip Hasan Halil Efendi'nin tayini yapıldığı belirtilmiş, hastalık hakkında gerekenlerin yapılmaya devam edeceği bildirilmiştir (BOA, DH.MKT., 2563/75; 2568/82).

Bölgede görev yapan doktorlar başka yerlere gidince hemen yerlerine yeni doktorlar, gönderilmiştir. Hastalığın yayılmaması için bütün tedbirler alınmıştır. 17 Şubat 1902'de Islâhiye, Ermenek, Bahçe ve Mut kazalarında ortaya çıkan frengi için gerekli tedbirlerin alındığı beyan edilmiştir. 12 Mart 1902'de Bahçe kazasındaki frengi için tayin edilen seyyar tabipler, Bursa ve Mut'a gönderildiklerinden yerlerine belediye tabibi tayin edilmesi talep edilmiştir (BOA, DH.MKT., 2588/114; 2598/104).

Tayin edilen doktorlar bölgeden sürekli olarak rapor göndermişlerdir. Aynı zamanda doktorların maaşlarının ödenmesi yönünde de gerekli tedbirler alınmıştır. 19 Nisan 1902'de bazı vilayetlerde devam eden frengiden dolayı alınacak sıhhi tedbirlerden olmak üzere Cebel-i Bereket'e gönderilen seyyar frengi tabibi Hasan tarafından rapor sunulmuştur (BOA, DH.MKT., 492/17). 21 Eylül 1902'de Adana'nın Bahçe kazasında devam eden frengi illeti için Hasan ve Asım Efendi adında iki seyyar tabip görevlendirilmiş, adı geçen iki doktorun maaşlarının ödenmesi için gerekenlerin yapılması istenmiştir (BOA, BEO., 1925/144324). 15 Kasım 1904'te Bahçe kazasında ortaya çıkan frengi hastalığı ile mücadele ve hastalığın yayılmasının önlenmesi için 1.500'er kuruş maaşla Hasan Halil ve Asım adlı iki seyyar tabip gönderilmiş ayrıca gerekli ilaçlar için de aylık 1.000 kuruş harcanmasına izin verilmiş olduğu belirtildikten sonra gerekli ödemelerin yapılması için Maliye Nezaretine de durum arz edilmiştir (BOA, BEO., 1961/147011).

Bölgede inşa edilecek frengi hastaneleri için yerel imkânlardan da yararlanma yoluna gidilmiştir. 22 Nisan 1906'da frengi hastanelerinin masraflarının mahalli belediyeler gelirlerinden karşılanması gerektiği belirtilerek, Kozan sancağındaki hastanenin de masrafının belediye gelirlerinden karşılanması gerektiği ifade edilmiştir. Frengi ile mücadelenin uzun yıllar devam ettiği anlaşılmaktadır. Bölgeden gönderilen raporlar, frengi ile mücadelede hastalığa yakalananların büyük kısmının tedavi edildiği, frengi ile mücadeleye devam edildiği görülmektedir. 7 Temmuz 1906'da Adana'nın Sis ve Kars kazalarında ahalden frengi hastalığına yakalanıp tedavi edilenlerden %60'ının sağlıklarına kavuştukları, hastalıkla mücadelenin devam ettiği gerekenin icra edildiği beyan edilmiştir (BOA, DH.MKT., 1072/39; 1106/39). Bölgede frengi ile mücadele Cumhuriyet'in ilk yıllarında da devam ettirilmiştir.

## 2.9. Kuduz

Kuduz hastalığına yakalananların tedavisi için gerekli tedbirlerin de alındığı anlaşılmaktadır. Kuduz hastaları tedavi için İstanbul'daki Darü'l-kelb hastanesine gönderilmiştir. Hastaların tedavisinde din ve ırk ayrımı yapılmadığı gibi imkânlar çerçevesinde hastaların, hastane ve yol masraflarının belediyelerce karşılandığı anlaşılmaktadır. 5 Ekim 1898'de Haçın ahalisinden ve Ermeni milletinden Simon ile Rum cemaatinden Mihail oğlu Kosto, kuduz tedavisi için İstanbul'a gönderilmiştir (BOA, DH.MKT., 2138/41). 16 Mayıs 1908'de Zeytun kazasından Karalıoğlu Mehmed Halil, İstanbul'da Darülkelb'de tedavi edildiğinden hastane masraflarının mahalli belediyece karşılanması talep edilmiştir (BOA, DH.MKT., 488/15).

## 2.10. Humma

Humma içinde gerekli bütün sıhhi tedbirler alındığı anlaşılmaktadır. 23 Mart 1895'te Zeytun'da ortaya çıkan humma için tahaffuz tedbirleri alınması sıhhiye komisyonu tarafından talep edilmiştir (BOA, DH.MKT., 2073/96).

Yukarıda bahsedilen hastalıklar dışında Adana vilayeti dahilindeki kazalarda farklı hastalıkların da görüldüğü anlaşılmaktadır. 11 Aralık 1887'de Adana vilayetine bağlı Karataş nahiyesinde zatülcenp ve zatürre hastalıkları görüldüğü gerekli tedbirleri almak üzere bir komisyonun kurulduğu ve gerekli tedbirlerin alındığı belirtilmiştir (BOA, Y.PRK.SH., 2/4). 11 Eylül 1900'de Zeytun kazasında zuhur eden sarılık hastalığının yayılmasının engellenmesi için doktor talebinde bulunulduğu, ancak kazada doktor olup olmadığının araştırılması, eğer doktor yok ise doktor istihdamı için gerekli paranın olup olmadığının araştırılması talep edilmiştir (BOA, DH.TMIK.M., 95/20). Adana'nın kazalarında salgınlar esnasında bütün sıhhi tedbirler alınmış, bölgeye doktor, ilaç ve tıbbi malzeme gönderilmiş, sağlık masrafları da imkânlar çerçevesinde karşılanmaya çalışılmıştır.

## 2.11. Hayvan Hastalıkları

Adana ve kazalarında genelde hayvancılıkla geçinen göçebe aşiretlerin bulunduğu yukarıda değinilmişti. Hayvanlarda görülen hastalıklar neticesinde binlerce hayvan telef olmuş, bu durum ekonomiye büyük darbe vurmuş, fiyat artışları meydana gelmiştir. Aynı zamanda telef olan hayvanların ortalarda kalması halk sağlığını tehdit etmiştir. Osmanlı Devleti, bölgede görülen hayvan hastalıklarına da

duyarsız kalmamış bütün sağlık tedbirlerini bu vakalarda da almaya devam etmiştir. 23 Mayıs 1867'de Kozan taraflarında hayvan telefleri olduğundan telef olan hayvanların çukurlara defnedilmesi ve gerekli sıhhi tedbirlerin alınması istenmiştir (BOA, MVL., 1047/7).

Daha sonraki yıllarda bölgede hayvan hastalıkları görülmeye devam etmiştir. 22 Şubat 1888'de Adana'da Payas ve Osmaniye'de hayvan hastalığı olduğundan buradaki hayvanlarda görülen hastalığın çevreye yayılmasından dolayı Payas belediye tabibi raporu üzerine sıhhi tedbir alınması gerektiği beyan edilmiştir. Cebeli Bereket'te hastalık olmasa da gerekli tedbir alınmış, durum hakkında Adana valisi Hasan tarafından Dahiliye Nezaretine bilgi verilmiştir (BOA, Y.MTV., 31/12). Hastalığın ilk defa kış aylarında ortaya çıkıp, daha sonraki aylarda da devam ettiği anlaşılmaktadır. 21 Nisan 1888'de Adana'nın Payas ve Osmaniye kazalarında hayvanlarda görülen akciğer hastalığına karşı gerekli tedbir alınmıştır (BOA, DH.MKT., 1488/67).

Hayvanlarda görülen hastalıktan dolayı bölgeden hayvansal ürünlerin satışına da yasaklar getirilmiştir. 16 Haziran 1888'de Payas ve Osmaniye'de hayvanlarda meydana gelen hastalıktan dolayı deri, yün ve kemik gibi eşyaların İskenderun limanına ihracına yasak konulmuş, hastalık geçtiğinde yasağın kaldırılacağı belirtilmiştir. 21 Haziran 1888'de Payas ve Osmaniye'de devam eden hayvan hastalığından dolayı Halep vilayetine hayvan ürünlerinin gönderilmesinin uygun olmayacağı belirtilmiştir. Osmaniye ve Payas taraflarında görülen hastalık etkisini temmuz ayı içinde kaybettiğinden, hayvan satışlarına izin verilmiştir. 12 Temmuz 1888'de Payas ve Osmaniye kazalarında hayvan hastalığı yok edildiğinden, hayvan ürünlerinin sevkindeki yasağın kaldırıldığı belirtilmiştir (BOA, DH.MKT., 1512/105; 1514/95; 1521/22).

Kozan'da 1892 yılı içinde bir hayvan hastalığı daha ortaya çıkmış, gerekli sıhhi tedbirler hemen alınmıştır. 23 Eylül 1892 tarihli belgeye göre; Kozan sancağında hayvan hastalığı olduğundan gerekli tedbirlerin alınması istenmiştir. 15 Kasım 1892'de Kozan sancağı dahilinde hayvan hastalığından dolayı hayvanlardan elde edilen ürünlerin ihracının yasaklandığı belirtilmiştir. Görülen hastalığın, baytarlar tarafından yapılan inceleme sonunda veba-yı bakari olduğu anlaşılmıştır. 18 Aralık 1892'de Kozan'da hayvan hastalığı ortaya çıktığından hayvan ve hayvansal

ürünlerin ihracı Baytar komisyonu kararı ile yasaklanmıştır. Ayrıca hastalık İçel sancağı Barçın yaylasında da ortaya çıkmış, hastalığın çevreye sirayeti engellenmiştir. Cebel-i Bereket, Payas ve Osmaniye’de daha önce ortaya çıkan hayvan hastalığı alınan tedbirlerle ortadan kaldırılmıştır. Tedbirler sayesinde Kozan sancağında da aynı günlerde hastalıktan eser kalmamıştır (BOA, DH.MKT., 2001/32; 2011/24; 2043/50).

Hayvan hastalığı görülen yerler de halk sağlığı ile ilgili bütün tedbirler alınmış ve yerel idareciler uyarılmıştır. Yerel idarecilerden hastalıkla mücadele kapsamında yapılanlar hakkında sürekli bilgi vermeleri istenmiştir. 1 Ocak 1893’te Dahiliye Nezaretinin vilayet dahilinde görülen hayvan hastalıklarının tahkik edilerek arz edilmesi yönündeki talebine verilen cevap Adana ve kazalarındaki hayvan hastalığı ile mücadele konusunda önemli bilgiler vermektedir. Bu tahkikata göre; Adana merkeze bağlı, Muhacirin, Karsandı, Misis, Karataş ve Sırkıntı nahiyelerinde hayvan hastalığı olmadığı tespit edilmiştir. Kozan sancağında daha önce hayvanlarda görülen veba-yı bakari hastalığından eser kalmamıştır. Cebel-i Bereket sancağı, Payas ve Osmaniye kazalarında da hastalık görülmüşse de şimdilik hastalık oralarda da ortadan kaldırılmıştır. Dahiliye Nezareti, telef olan hayvanların cins ve miktarlarının cetveller halinde gönderilmesini talep etmiştir. Veba-yı bakari görülen yerlere acilen baytarların gönderilmesi, hastalık görülen yerlerde kordon tesis edilmesi, hastalığın çevreye yayılmasının engellenmesi, telef olan hayvanların ortada bırakılmayıp, derince çukurlar kazılarak buralara defnedilmesi, bu tür çukurlara kireç dökülerek gerekli sıhhi tedbirlerin alınması istenmiştir (BOA, DH.MKT., 7/45).

Payas’ta hastalık temmuz ayında tekrar baş göstermiştir. 26 Temmuz 1893’te Payas’ta veba-yı bakari ortaya çıkmış, gerekli tedbirler alınmasına rağmen Yumurtalık yönünde hastalığın ilerlemesi engellenememiştir. Durum hakkında Vilayet Baytar Müfettişliği tarafından merkeze bilgi verilmiştir. 9 Ekim 1893’te Payas’ta çıkan sığır vebası dolayısıyla gerekli bütün sıhhi tedbirlerin alınması istenmiştir (BOA, DH.MKT., 95/49; 110/27).

Alınan sıhhi tedbirler ve hastalıkla mücadeleye rağmen bazı yıllarda hastalık tekrar ortaya çıkmıştır. 27 Ekim 1901’de Islâhiye’de görülen sığır vebasının çevreye yayılmaması için serum gönderilmesi, Cebel-i Bereket’e de bir baytar tayin edilerek gerekli önlemlerin alınması istenmiştir. 6 Ocak 1902’de Islâhiye ve çevresinde

görülen sığır vebası için Adana vilayetince alınan tedbirlerin bildirilmesi istenmiştir (BOA, DH.MKT., 2548/68; 2573/79).

Bölgeye hayvan hastalıkları ile mücadele kapsamında sürekli olarak baytar tayin edildiği anlaşılmaktadır. 20 Ekim 1909'da Osmaniye'de hayvan hastalığı olup, yalnız bir baytar olduğundan, iki muvakkat baytarın daha bölgeye gönderilmesi talep edilmiştir. Adana'da hayvanların ıslahı ve hastalık için sekiz baytar daha gönderilmiştir (BOA, ŞD.MLK., 545/19).

## 2.12. Bitki Hastalıkları

Bitki ve tarım ürünlerinde meydana gelen hastalıklar sebebiyle tarım ürünleri mahsulatında büyük düşüşler meydana gelmekteydi. Buğday başta olmak üzere bağlar ve diğer tarım ürünlerinde ortaya çıkan hastalıklar ürünlerin bazı dönemlerde tamamen yok olmasına neden olmaktaydı. XIX. yüzyılda Adana'da özellikle bağlarda ortaya çıkan hastalıklar, mahsulatın azalmasına neden olduğu gibi bazı dönemlerde bağları tamamen yok etmiştir. Bu sebeple devlet, aynı zamanda tarım ürünlerinde ortaya çıkan hastalıklarla da mücadele etmiştir.

Ekin tarlalarında görülen hastalık başta aşar olmak üzere vergilerde düşüşlere neden olmaktaydı. 21 Eylül 1892'de Payas'ta dokuz köyün ekinlerinde hastalık ortaya çıkmış, ahali tarafından aşarın tahsilatında gerekli kolaylığın gösterilmesi talep edilmiştir (BOA, DH.MKT., 2004/96; 2010/82). 21 Şubat 1893'te Payas'ta Yazlamaz oğlu Mustafa'nın öşrünü topladığı dokuz köyün tarlalarında mezruatta hastalık ortaya çıktığı Maliye Nezaretine bildirilmiştir (BOA, DH.MKT., 2054/94). Ekinlerde görülen hastalıklardan dolayı aşar vergisinin tahsilinde de ahaliye yardım yönünde kolaylıkların gösterilmesi için çalışmaların yapıldığı anlaşılmaktadır.

Adana'da vilayeti genelinde bağlarda XIX. yüzyılda görülen hastalıklardan biri de milidyodur. Adana vilayeti bağlarında ortaya çıkan milidyo hastalığının çevreye sirayetinin engellenmesi için istihdam edilecek memurlara verilecek beş bin kuruş, Ziraat tahsisatında bulunan "*ziraiye, eşcar ve nebatata arız olan hastalıklar*"a ayrılan ödenekten 10 bin kuruş daha verilmesi 28 Mayıs 1904'te uygun görülmüştür (BOA, BEO., 2357/176729).



### 2.13. Diğer Salgın Hastalıklar

Adana ve çevresinde XIX. yy. sonları ve XX. yy. başlarında büyük salgınlar yaşadığından ayrıca bölgenin ana yol güzergâhı üzerinde bulunmasından sürekli tehdit altında olmasından dolayı bölgede görülen bütün şüpheli durumlar, devlet tarafından yakından takip edilmiştir. En küçük şüpheli durumda bile hemen bütün sıhhi tedbirler uygulamaya konmuştur. 20 Mart 1858'de Adana'da Karataş iskelesinde ortaya çıkan hastalığın salgın hastalık olmadığı tabiplerin muayenelerinden anlaşılmıştır (BOA, A.MKT.MHM., 180/55).

Kaza ve köylerde görülen bütün şüpheli hastalıklar için hemen hastalık görülen yörelere doktorlar gönderilmiştir. 23 Kasım 1892'de Kozan dahilinde Afşar Karakilise nahiyesinde ishal ile başlayan ve iki üç gün içinde ölümlere neden olan bir hastalık ortaya çıktığı haber alınmış, hastalıkla ilgili bütün sıhhi tedbirler alınarak, gelişmeler hakkında Sıhhiye Nezaretine de bilgi verilmiştir. 17 Ekim 1893'te Feke'de Rum nahiyesinde Karaköy'de ortaya çıkan hastalıktan dolayı gerekli sıhhi tedbirler alınmıştır. Buna rağmen 15 kadar vefat meydana gelmiştir. 15 vefatın kaç günde meydana geldiğinin acilen bildirilmesi Dahiliye Nezaretinden talep edilmiştir (BOA, DH.MKT., 2024/56; 2064/3).

İshal salgınlarının da aynı yıllarda diğer salgınlarla beraber bölgede etkili olduğu anlaşılmaktadır. 20 Mart 1896'da Maraş ve Zeytun'da ishal salgını başladığı haberi gelmesi üzerine altı hekim, iki eczacı ve tıbbi malzemeler hemen salgın bölgesine gönderilmiştir (BOA, DH.MKT., 2073/96). Bu ishal salgını büyük olasılıkla kirli suların içilmesi ile ortaya çıkmıştır. Bölgede her ne kadar tifo ve kolera gibi hastalıklar görüldüğü bilinmesine rağmen, burada hastalığın adı belirtilmemiştir. Bu hastalık, büyük olasılıkla farklı bir ishal salgınıydı.

Aynı yıllarda bölgede bulunan Şerafeddin Mağmumi de içme sularının çok kirli olduğunu görmüştür. 1895-1896'da Bahçe'de suların, bahçelerden evlere dağıldığından pislenerek öbürüne geçtiğinden, sular temiz olmadığından birçok hastalık görüldüğünü ifade etmiştir. Şerafeddin Mağmumi, orada bulunduğu sırada otuzdan fazla hastanın kanlı basur ve ishale tutulduğunu, ayrıca her sene pek çok kişinin de bu hastalıklardan öldüğünü belirtmiştir (Mağmumi, 2008: 196).

Bazı yıllarda bölgede nezle ve grip vakaları da görülmüştür. 18 Kasım 1898'de Adana merkeze bağlı Karsandı nahiyesi Çakır köyünde hastalık ortaya

çıktığı hastalıktan bazı ölümler olduğu, ayrıca havalide infuluenza görüldüğü fakat bu hastalıktan herhangi bir vefat olmadığı belirtilmiştir. 15 Aralık 1898'de Kars kazasının Bahçe ve Karakaya köylerinde salgın nezle ve ishal zuhur ettiğinden gereken sıhhi tedbirlerin alınması istenmiştir (BOA, DH.MKT., 2135/62; 2149/14). Bu belgelerden bütün hastalıklara karşı duyarlı davranıldığı ve gerekli bütün tedbirlerin hemen alındığı görülmektedir.

**ÜÇÜNCÜ BÖLÜM**  
**XIX. YÜZYILDA MERSİN'DE DOĞAL AFETLER VE SALGIN**  
**HASTALIKLAR**  
**I. MERSİN MERKEZDE DOĞAL AFETLER VE SALGIN HASTALIKLAR**

**1. DOĞAL AFETLER**

**1.1. Deprem**

İncelenen dönemde Mersin merkezde kayıtlara geçmiş bir deprem tespit edilememiştir. Ancak İskenderun Körfezi'nden geçtiği bilinen fay hattından dolayı bölgede devamlı bir hareketliliğin olduğu anlaşılmaktadır. Tarsus, Adana ve Silifke'de meydana gelen depremlerin Mersin'de de hissedildiği söylenebilir. Mersin XIX. yüzyılın ilk yarısında yoğun nüfuslu bir yerleşim yeri değildi. Küçük bir köy olan Mersin'in nüfusu XIX. yy. sonlarında artmaya başlamıştır. (Bk. Ek-4). Mersin'in bu yıllarda fazla nüfuslu olmamasından dolayı depremlerin burada büyük can ve mal kaybına neden olmadığı söylenebilir. Mersin'de depremlerin etkisi, can ve mal kaybı hakkında kaynaklarda şimdilik herhangi bir belgeye ulaşılamamıştır.

**1.2. Kuraklık ve Kıtık**

Mersin'de ilk önemli kıtlık 1874-1875'te yaşanmıştır. 1874-1875'te Konya ve çevresinde etkili olan kıtlık Çukurova'yı da etkilemiştir. Adana'da açlık nedeniyle ölümlerin olduğu, gıda yetersizliğinin en çok İçel sancağını etkilediği ve yörenin acilen 20.000 kile zahireye ihtiyaç duyduğu bildirilmektedir. Yörede bulunan halkın açlık nedeniyle çuka tohumu, ağaç kabuğu, at derisi gibi şeyleri yiyerek geçindikleri, bunları dahi bulamayıp aç kalan insanların olduğu 6 Mayıs 1874'te Adana'dan hükümete bildirilmiştir (Erlor, 2010: 162).

Mersin iskelesinin XIX. yy.'ın ikinci yarısında öneminin arttığı yukarıda değinilmişti. Kuraklıkla mücadelede bölgeye zahire sevkiyatı büyük önem arz etmekteydi. Bu bağlamda Mersin iskelesi, bölgeye yapılan sevkiyatın önemli merkezlerinden bir haline gelmiştir. 22 Şubat 1886'da Mersin sevk memuru Yüzbaşı Halil, Mülazım Hacı İbrahim, Adana vilayeti için gelen arpa ve buğdayı iskeleden alarak muhtaçlara teslim etmişlerdir.

Mersin'e yapılan zahire sevkiyatı yakından takip edilmiştir. 26 Ağustos 1887'de Mersin'e yapılacak un sevkiyatının masraflarının bildirilmesi istenmiştir (BOA, Y.PRK.KOM., 5/56; 5/76).

Zahire sevkiyatında Türk gemileri yanında yabancı ülkelerin gemilerinden de yararlanıldığı görülmektedir. 6 Eylül 1887'de Mersin'e yapılacak un sevkiyatı için gemi bulunamazsa Rus vapurunun da kullanılabilceği belirtilmiştir. Zahire sevkiyatı konusunda bütün tedbirlerin alınması istenmiştir. 7 Eylül 1887'de Mersin'e gelen unların Adana'ya sevk edilmesi için gerekli tedbirlerin alınması talep edilmiştir (BOA, Y.PRK.KOM., 5/62; 5/66).

Sadece Adana değil Konya'ya da Mersin üzerinden zahire sevkiyatı yapıldığı anlaşılmaktadır. Konya kuraklık zedeleri için 250 kile buğdayın 13 Eylül 1887'de Konya'ya nakledilmesi istenmiştir. 17 Eylül 1887'te Gürcü vapuru ile Mersin'e sevk edilecek unun bir kısmının Adana'ya bir kısmının da Konya'ya gönderilmesi istenmiştir. Sevkiyat esnasında Yüzbaşı Halil, hazır bulunmuştur (BOA, Y.PRK.KOM., 5/66; 5/69).

Mersin'de bulunan iskele aynı zamanda diğer yerlerde yaşanan kuraklıkta zahire sevkiyatında da ayrı bir öneme sahipti. Başta, Adana olmak üzere Konya gibi vilayetlere de zahire sevkiyatları Mersin üzerinden yapılmaya devam etmiştir. Adana'da devam eden kuraklık için satın alınan 500 bin kıyye tohumluk ve yemeklik buğdayın 20 Kasım 1887'de Mersin iskelesinden sevk edilmesi istenmiştir. İstanbul'dan iki vapurla Konya civarındaki kaht zedeler için 1.500 havay buğday, 26 Kasım 1887'de Mersin iskelesine gönderilmiştir (BOA., Y.PRK.KOM., 5/94; 5/155). 26 Şubat 1888'de Niğde ve çevresine dağıtılacak buğdayın da Mersin iskelesinden verilmesi gerektiği belirtilmiştir. Mersin'den 12 bin kıyye buğday ve arpa Mersin'e gelen Hüseyin Efendi'ye teslim edilmiştir (BOA, Y.PRK.UM., 11/17). 7 Mart 1888'de Konya ve çevresinde devam eden kuraklık için Mersin'e sevk edilen 3.624 çuval zahirenin sevk edildiği, Kaht Komisyonuna bildirilmiştir (BOA, Y.PRK.ASK., 44/67).

Bu arada Mersin ahalisi yaşanan kıtlıktan dolayı yapılan zahire yardımlarından duydukları memnuniyetlerini Adana valisine arz etmişlerdir. 15 Mart 1888'de Mersin ahalisi, yaşanan kuraklık ve kıtlıkta ihtiyaç sahiplerine yardımdaki

hizmetlerinden dolayı Adana valisine duyulan şükranın arz edildiği Sadarete bildirilmiştir (BOA, DH.MKT., 1494/100).

Mart ayı içinde de zahire sevkiyatı yapılmaya devam etmiştir. 27 Mart 1888'de Mersin'e kuraklıktan dolayı 800 bin kıyye buğday, 100 bin kıyye arpa, 100 bin kıyye çavdardan başka 400 bin kıyye buğday, 200 bin kıyye arpa, 400 bin kıyye çavdar sevk olunduğu bildirilmiştir (BOA, Y.PRK.UM., 11/83). 1 Temmuz 1888'de Konya vilayeti için satın alınan zahirenin Mersin ve Silifke iskeleleri üzerinden sevk edilmesi istenmiştir (BOA, Y.PRK.KOM., 6/139). (Bk. Ek- 6). Kuraklık zedelere sadece zahire değil aynı zamanda para yardımları da yapıldığı anlaşılmaktadır. 26 Eylül 1888'de Mersin'deki kuraklık zedeler için 50 bin kuruşun havale edildiği Mersin mutasarrıflığına bildirilmiştir (BOA, Y.PRK.DH., 3/4). 9 Ekim 1898'de bu sene Mersin'de saman az olacağından harice saman satışının yasak olduğu belirtilmiştir (BOA, İ.DH., 1360/1316 B. 44).

Tedbir olarak kuraklık bölgesinden zahire ve saman satışları yasaklanmıştır. 6 Kasım 1898 tarihli belgede; bu sene Mersin havalisinde samanın az olmasından dolayı kış aylarında zaruret çekileceğinden harice saman satışı yasaklanmıştır (BOA, DH.MKT., 2129/11). 15 Aralık 1898'de kış günlerinde yaşanabilecek saman sıkıntısından dolayı Mersin ve çevresinden dışarıya saman ihracı yasaklandığı belirtilmiş, buna göre tedbir alınması istenmiştir (BOA, BEO., 1243/93152).

Mersin iskelesinden başka yerlerde yaşanan kuraklık için zahire sevkiyatı da yapılmıştır. Adana ve çevresinden olmak üzere Anadolu'nun çeşitli şehirlerinden iskeleye kadar getirilen zahire, Mersin iskelesinden kuraklık görülen bölgelere sevk edilmiştir. 3 Nisan 1899'da 150.000 kıyye arpa ile 200.000 kıyye buğday mutedil bir fiyatla temin edildikten sonra vapurla Cidde'ye gönderilmiştir (BOA, Y.PRK.UM., 47/8).

### **1.3. Yangın**

Mersin'de çıkan yangınlarda binalarda kullanılan malzemenin büyük bir etkiye sahip olduğu görülmektedir. Ahşap, kamyş ve ot binaların inşaatında kullanıldığından yangın anında büyük hasarlar meydana gelmekteydi. 4 Temmuz 1870'te Mersin kasabasında binaların çoğunluğunun ahşap olduğu, yangın tehlikesinde büyük hasar meydana geldiği, bu sebeple kamyştan ve eski tahtalardan

yapılan evler ve dükkânlar ile ottan ve kamıştan yapılan dükkân saçakları yangın anında tehlikeli olduğundan inşaatlarda taşın ve kirecin kullanılması istenmiştir. Kozan, Payas, İçel, ve Adana'daki diğer sancaklara da bu tebligat yapılmıştır. 10 Temmuz 1870'te Mersin'de yangının önlenmesi için kulübelerin taş ve kerpiçten, dükkan saçaklarının saç ve çinkodan yapılması gerektiği belirtilmiş, buna göre gerekenin yapılması istenmiştir (BOA, ŞD.NF., 2115/9; 2119/9).

Daha sonraki yıllarda inşaatlarda taş ve kirecin kullanılması yönünde emirler gönderilmeye devam etmiştir. İnşaatlarda ahşap ve kamış türü malzemenin kullanılmaya devam ettiği bu sebeple bu tür emirlerin gönderildiği söylenebilir. 14 Ocak 1883'te Mersin'de bağ ve bostanlarda ottan mamul kulübe ve dükkânların yerine kerpiç ve çinko kullanılarak inşaatların yapılmasının yangınları önleyeceği belirtilmiştir (BOA, ŞD., 2115/9).

Mersin'de tespit edilebilen ilk önemli yangın XX. yy. başlarında çıkmıştır. Mersin'in ünlü pazarlarından olan Yoğurt Pazarı'nda çıkan yangında ev ve dükkânlar yanmıştır. 7 Şubat 1903'te Mersin'de Yoğurt Pazarı'nda orman memurlarının ikamet ettikleri evde yangın çıkmış, evin altındaki dört mağaza ile beraber ev de yanmış, nüfus kaybı meydana gelmemiştir. Yangın esnasında Orman ve Meadin ve Ziraat Dairesine ait hiçbir belge ve defterin kurtarılamadığı, yangın söndürmede gerekli gayretin gösterilmesine rağmen yangının önlenemediği, Mersin Mutasarrıflığı tarafından Adana vilayeti ile Orman ve Meadin ve Ziraat Nezaretine de bildirilmiştir (BOA, DH.MKT., 648/63). Bu belgeden taşrada bulunan önemli arşiv ve evrakın da yangınlar esnasında yok olduğu anlaşılmaktadır. Yangınların, yerel arşivlerin yok olmasındaki temel unsulardan biri olduğu söylenebilir.

Bir diğer yangın, 3 Mart 1903 tarihli belgeye göre, Mersin Aşı Memuru Ohans Oseb Efendi'nin evinde meydana gelmiştir. Geçen günlerde meydana gelen yangında ev eşyası ile birlikte yanmış, Ohans Oseb Efendi'nin eşi ve oğlu da yangında vefat etmiştir. Bu sebeple 300-400 kuruş kadar yardım verilmesi, ayrıca Adliye Nezaretince bir iane komisyonu teşkil edilerek, yardımın bu komisyon tarafından verilmesi istenmiştir (BOA, DH.MKT., 661/75). Temmuz ayı sonlarında meydana gelen yangının hasarı ile ilgili bir bilgiye ulaşılamamıştır. Ancak 1 Ağustos 1903 tarihli belgeden bu yangının Mersin çarşısında çıktığı, Adana valiliğine verilen bilgiden anlaşılmaktadır (BOA, Y.A.HUS., 455/109). Bu yangın esnasında

hapishanede bulunan mahkûmlar da kaçmıştır. 3 Ağustos 1903'te Mersin'de yangın esnasında firar eden mahkûmların yakalanması için gerekli tedbirlerin alınması istenmiştir (BOA, DH.TMIK.M., 152/34).

Mersin'de 1904 yılında çarşıda bir büyük yangın daha çıkmıştır. 6 Mart 1904'te Adana valiliğinden Dahiliye Nezaretine çekilen telgrafta; Mersinde çıkan yangının sebebi hakkında gerekli tahkikatın yapıldığı, tahkikata göre Bedesten'de emlak müstecirlerinden Antalyalı Manifaturacı Hacı Yani adlı gayrimüslimin beş yüz İngiliz lirasına dükkânını sigortalattığı, adı geçen dükkânını kapattıktan sonra yangın çıktığı, adı geçen gayrimüslimin dükkânını sigortalatmış olduğundan, sigortadan beş altı bin kuruş civarında para alabileceği anlaşılmıştır. Bu sebeple, Hacı Yani'nin kasten yangın çıkartmış olduğunun muhtemel görüldüğü bu sebeple Adliyece de tahkikat yaptırılması gerektiği, Mersin Mutasarrıflığınca talep edilmiştir. Dükkânın kapanmasından hemen sonra yangının başlaması, yangının sigortadan istifade etmek amacıyla kasten çıkarılmasının muhtemel olduğu Sadarete de bildirilmiştir (BOA, DH.MKT., 827/38).

Mersin çarşısında 1911 yılında da büyük bir yangın meydana gelmiştir. 12 Kasım 1911 tarihli belgeye göre; dün gece Mersin'de Bank-ı Osmani karşısındaki dükkânların birinde çıkan yangın neticesinde dokuz dükkân ile mağaza yanmış, nüfus kaybı meydana gelmemiştir (BOA, DH.EUM.EMN., 92/25).

I. Dünya Savaşı yıllarında düşman bombardımanı neticesinde da yangın çıkmıştır. 5 Şubat 1916'te düşman bombardımanı sonunda tren istasyonunda çıkan yangın neticesinde hasar meydana gelmiştir (BOA, DH.EUM.2.ŞB., 16/31).

#### **1.4.Sel**

Mersin ve çevresinde de büyük bataklık alanların olduğu bilinmektedir. Bazı yıllar yağışların çok olmasından sel meydana gelirken bazı yıllar, özellikle tarım alanlarının sulanması bile güçlükte yapılmaktaydı. Bu sebeple Mersin ve çevresinde hem taşkınları önlemek hem de tarım ürünlerini sulamak amacıyla kanallar yapılmıştır. 25 Temmuz 1860'ta Mersin'de bağ ve bahçelerin sulanması için yapılacak kanalların masraflarının bölgede sakin bulunan yerli ve yabancı tüccarlardan toplanması uygun görülmüştür (BOA, A.MKT.UM., 416/85). 14 Kasım 1864'te Mersin'den Adana'ya kadar yapılacak olan demiryolu ile Tarsus civarında

bulunan bataklıkların temizlenmesi için Miralay Osman Bey tarafından verilen layihada, civarda değirmenler ve kanalların suyundan yaklaşık 20 bin dönüm kadar bataklık oluştuğu, bataklıkların kurutulması için gerekli çalışmaların hemen başlatılması gerektiği belirtilmiştir (BOA, MVL., 689/34).

Mersin-Tarsus arasında bulunan bataklıklar, sıtma başta olmak üzere birçok hastalığa sebep olduğu gibi aynı zamanda bölgede tarım yapılmasını da olumsuz yönde etkilemekteydi. Bu sebeple Tarsus-Mersin arasında bulunan bataklıkların kurutulması için devlet tarafından bazı teşebbüslerde bulunulmuştur. 1 Aralık 1867 tarihli belgede Mersin-Tarsus arasında bulunan bataklıkların kurutulması için 60.000 kuruştan fazla paraya ihtiyaç olduğu ve kurutma işleminin bir yıldan fazla süreceği belirtilmiştir (BOA, A.MKT.MHM., 397/58). Mersin'in doğu ve batısında yer alan iki nehir üzerine yapılacak iki bentle civar köylerdeki ahali nehir sularından istifade edecek olup birkaç bin dönüm arazi sulanabileceği gibi taşkınların da önlenileceği 10 Temmuz 1870'te belirtilmiştir (BOA, ŞD.NF., 2114/44).

Mersin ve çevresindeki şiddetli yağışların zaman zaman yolların bozulmasına neden olduğu anlaşılmaktadır. 5 Eylül 1893'te Mersin, Tarsus ve Adana arasında sellerden zarar gören yollar ve setlerin tamir ve inşa edilmesi istenmiştir (BOA, BEO., 270/20206).

Mersin'de bazı yıllar şiddetli yağışlar esnasında seller meydana gelmiştir. 10 Ocak 1901'de Mersin'de devam eden şiddetli fırtına ile birlikte birkaç gün devam eden şiddetli yağmurlar yağmıştır (BOA, DH.MKT., 2445/35).

Şiddetli yağışlar bölgede kara ve demir yollarına da zarar vermekteydi. 18 Ocak 1912'de selden dolayı Mersin-Adana demiryolu hasara uğramış, 20 günden beri tamir olunamadığından şehrin ticareti olumsuz etkilenmekte olduğundan acilen tamir edilmesi gerektiği belirtilmiştir (BOA, DH.İD., 4-1/47). Mersin'in doğusu ve batısında bulunan nehir ve dereler taşkınlara sebep olduğundan Mersin'in selden korunması için bu nehirler üzerine setler ve bentler inşa edilmeye çalışılmıştır. 23 Şubat 1912'de Mersin'in doğu ve batısında bulunan iki nehre set inşa edilmesi istenmiştir (BOA, ŞD., 2114/44).

Bazı dönemlerde yaşanan şiddetli kış şartları özellikle Mersin'in dağlık yerlerinde hayatı olumsuz etkilemekteydi. İçel ile Karaman arasında bulunan Yelli Bel adlı yerde yolcuların kaybolduğu ve hayatlarından şüphe edildiği, Konya



valiliğine bildirilmiştir. Yapılan incelemeler neticesinde bir kişinin fırtınada kaybolup soğuktan öldüğü, iki kişinin hayvanları ile kaybolduğu, bazılarının el ve ayaklarının donmuş halde bulunduğu 6 Ocak 1908'de bildirilmiştir. 11 Ocak 1908'de kaybolan iki kişinin Ermenek'e götürülerek tedavi altına alındığı belirtilmiştir (BOA, DH.MKT., 2692/19).

Cumhuriyet yıllarında da Mersin'de seller meydana gelmiş, seller özellikle ekili tarım alanlarına büyük zararlar vermiştir. Nitekim; Mersinde 26 Aralık 1968'de meydana gelen şiddetli yağışlardan sonra ekili alanlar sular altında kalmış önemli maddi hasarlar meydana gelmiştir (Karaman, 2005: 64).

### **1.5. Fırtına**

Mersin'de özellikle deniz kıyısında meydana gelen fırtına iskeleye büyük zarar vermektedir. 24 Mart 1852'de harap olan Mersin iskelesinin tamiri ile Mersin'den Tarsus'a kadar olan yolun tanzim edilmesi için hazineden 150 bin kuruş tahsis edilmiş, bir de duvarcı ustası tayin edilmiştir (BOA, İ.DH., 258/15948). (Bk. Ek- 9). 10 Aralık 1893-7 Ocak 1894'te Mersin'de meydana gelen fırtınadan yıkılan ahşap iskele yerine belediye tarafından Avrupa'dan getirilen iki demir iskeleden biri, Rüşûmat İdaresine satılmış, diğer iskele ise belde dışında Taş İskele adı verilen uygun olmayan başka bir yere inşa edilme kararının haber alındığı, getirilen iki iskelenin büyüğünün eşya ve yük için, küçüğünün posta ve yolcular için Mersin Hükümet Konağı ile Postane önünde inşa edilmesi, böylelikle yabancı gemilerden de istifade edileceği belirtilerek iskelelerin belirtilen yerde inşa edilmesi istenmiştir (BOA, BEO., 403/30172). (Bk. Ek-10)

Mersin'de hükümet konağı ve çevresi ticari anlamda büyük bir öneme sahipti. İskeleye birçok yabancı tüccar uğradığından iskele çevresinde yerleşim hızlı bir şekilde gelişmekteydi. İskele bölgesinde 15 Haziran 1893 tarihli bir belgeye göre; bir Maruni kilise ve mektebi inşasının gündeme gelmesi (BOA, BEO., 223/16717) bölgeye önemli bir gayr-i Müslim nüfusun da yerleştiğini göstermektedir.

Fırtınadan yıkılan iskelenin tamiri yönünde çalışmalar devam etmiştir. 12 Haziran 1894'te Mersin'de fırtınadan dolayı yıkılan iskelelerden birinin demir, üçünün ahşap olarak tamir edilmesi kararlaştırılmış, Avrupa'dan iskele temini masraflı olduğundan dolayı üç iskelenin ahşap olarak inşa edilmesinin yararlı

olacağı, iskelelerin hükümet konağı ile postane önünde inşa edilmesinin uygun olacağı belirtilmiştir (BOA, ŞD., 2125/23). 24 Ekim 1894'te Mersin'de fırtınadan dolayı yıkılan ahşap iskele yerine belediye tarafından Avrupa'dan getirtilen iki demir iskelenin birinin uygun yerde inşa edilmediğinden, iskelenin uygun yerde kurulması istenmiştir (BOA, BEO., 505/37812).

İskelenin inşasının uzun zaman aldığı özellikle yer seçimi konusuna dikkat edildiği görülmektedir. 8 Kasım 1894'te fırtınadan yıkılan ahşap iskele yerine Avrupa'dan belediyece getirilen iki demir iskelenin birinin Rüsumat idaresine verildiği birinin de şehir dışında uygun olmayan yerde inşa edildiğinden, Rüsumat idaresine verilen ve şehir dışında uygun yere inşa edilmeyen iskelenin yapılan keşfe göre büyük olanın hükümet konağı önünde, diğerinin de münasip bir yerde inşa edileceği belirtilmiş, yapılacak iskelenin planları ve yapılan masraflarını gösteren kayıtlar merkeze gönderilmiştir (BOA, DH.MKT., 305/17).

Mersin'de 10 Ocak 1901'de devam eden şiddetli fırtınadan dolayı birçok küçük tekne batmıştır. 2 Aralık 1901'de Adana ve Mersin çevresinde şiddetli yağışlar, Adana ve Silifke'de seller meydana gelmiştir. Bu esnada Mersin civarında fırtına da etkili olmuştur. İki gün boyunca etkili olan şiddetli fırtınadan dolayı İstanbul'dan Mersin'e gelen Avusturya Luid Kumpanyası'na ait Ektora adlı vapur birkaç saat boyunca limana girememiştir. Büyük sandallar vapura gönderilerek Mersin'e gelecek olan kadın ve erkek 36 yolcu salimen kıyıya çıkarılmıştır. Yine fırtına esnasında gece 14 adet sandal ve kayık ile mavna karaya vurmuştur. 12 sandal ise batmıştır. Herhangi bir nüfus kaybı meydana gelmemiştir. Mersin Mutasarrıflığı tarafından bütün tedbirlerin alındığı Adana valisi Bahri tarafından merkeze bildirilmiştir. 10 Aralık 1901'de Mersin'e gelen Ektora vapurunun fırtınadan dolayı pratika alamamış olduğu ancak yolcuların salimen karaya çıkarıldığı bildirilmiştir (BOA, DH.MKT., 2445/35; 2568/44).

Daha sonraki yıllarda da meydana gelen fırtınalar iskeleye büyük hasarlar vermiştir. 21 Mart 1905'te zarar gören Mersin'deki rıhtımın 8.500 kuruşla tamir edilmesi ve iskelede bir bina inşa edilmesine izin verilmesi talep edilmiştir (BOA, DH.MKT., 939/79).

Bazı yıllarda fırtına iskelede bulunan eşya ve malzemelere de hasar vermiştir. Fırtınadan malzemelerin korunması için gerekli tedbirlerin de alındığı görülmektedir.

Aynı zamanda açıkta bekleyen küçük gemiler ve tekneler de fırtınadan zarar görmemesi için korumaya alınmıştır. 15 Kasım 1909'da Mersin'de fırtınadan dolayı gemilerden alınan kerestelerin ve teknelerin toplanarak muhafaza altına alındığı belirtilmiştir (BOA, DH.MUİ., 33-2/34).

Fırtınadan zarar gören iskelenin, zararlarının tespiti için komisyonlar kurulmuş, bu komisyonlar zararları yerinde tespit ederek gerekli tedbirlerin alınmasını sağlamışlardır. 10 Ekim 1911'de Mersin'de fırtınadan meydana gelen dalgalarda rıhtımın bazı kısımları yıkılmış, yıkılan yerler için bir komisyon kurulması istenmiştir (BOA, ŞD.ML.NF.MRF., 196/40).

### **1.6. Çekirge İstilas**

Mersin'de çekirge itlafi için yapılan masrafların da devlet tarafından karşılandığı görülmektedir. Mersin'in Efrenk köyünde zuhur eden çekirgenin itlafi için gerekli olan meblağın Ziraat Bankasınca tediye ettirildiği, Mersin Mutasarrıflığı tarafından bildirilmiştir. Bunun üzerine paranın mahalli mal sandığına da alındığı, Adana valiliğince çekilen telgrafla Orman ve Meadin ve Ziraat Nezaretine 22 Temmuz 1894'te bildirilmiştir. 29 Temmuz 1894'te Dahiliye Nezaretince gerekli meblağın ödenmesi için iznin Ziraat Bankası Umum Müdürlüğünce verildiği Orman ve Meadin ve Ziraat Nezaretine bildirilmiştir (BOA, DH.MKT., 263/78).

Ödemelerin banka aracılığı ile yapıldığı görülmektedir. 30 Nisan 1903'te çekirge itlafi için gereken paranın, Ziraat Bankasından ödeneceği başka türlü ödeme yapılamayacağı belirtildikten sonra Mut ve çevresinde görülen çekirgelerin itlafi için de gereken paranın banka vasıtası ile yapılacağı belirtilmiştir (BOA, DH.MKT., 700/12).

Gönderilen paranın nerelerde harcandığı da düzenli olarak ilgili nezaretlere bildirilmiştir. 26 Ocak 1911'de Mersin Keşli köyündeki çekirgelerin itlafi için 76 kuruş sarf edilmiştir. Ayrıca Mersin Sıhhiye Baytarı Anton Efendi, çekirge itlafi için sarf ettiği 1.500 kuruş ve resm-i hayvaniye adıyla tahsil edilen 161 kuruş olmak üzere 1.661 kuruş sarf edildiğini rapor olarak, 4 Temmuz 1911'de Orman ve Meadin ve Ziraat Nazırlığına bildirilmiştir (BOA, ŞD., 550/38).

Devletin gönderilen paranın takibinin sıkı yapmasına rağmen bazı kişiler, paranın bir kısmını zimmetlerine de geçirebiliyordu. Parayı zimmetine geçirenler

hakkında hemen gerekli takibatın başlatıldığı görülmektedir. 14 Haziran 1914'de Mersin sancağı baytarı Anton Efendi'nin çekirge itlafi için sarfi lazım gelen meblağdan bir kısmını kendi zimmetine geçirdiğinden gerekenin yapılması talep edilmiştir (BOA, ŞD., 1242/19).

## **2. SALGIN HASTALIKLAR**

### **2.1. Veba**

Mersin'de incelenen dönemde büyük veba salgınları, Osmanlı genelinde olduğu gibi yoktur. Önceki yüzyıllarda veba yaygın iken XIX. yüzyılda kolera daha etkili olmuştur. Önceki asırlarda vebanın Mersin'de etkili olmadığı söylenebilir. Çünkü daha önceki dönemlerde Mersin küçük bir köydür. Daha henüz iskele kurulmamıştır, fazla dışarıdan gelen giden mevcut değildir. Bu nedenle incelenen dönemde veba vakası tespit edilememiştir. Ancak XX. yy. başlarında yerel veba vakaları görülmüştür. Dışarıdan gelen gemilerden bazıları Mersin'e vebayı taşımıştır. Geçen ayın 23'ünde ve 26'sında birer veba vakası tespit edildiğinden, Mersin'de 20 Eylül 1910'da veba için gerekli tahaffuz ve sıhhiye tedbirlerinin alınması istenmiştir. Yapılan incelemeler neticesinde bu vakaların genel bir vaka olmadığı tespit edilmiş, bu vakalardan sonra herhangi bir veba vakası görülmediğinden gemilere uygulanan tahaffuz tedbirlerinin kaldırılması 24 Eylül 1910'da talep edilmiştir (BOA, DH.İ.UM., 22-2/81; 22-2/84).

Mersin iskelesi ile birlikte gelen giden çok olduğundan bölgede daha sonraki yıllarda da sıkı sağlık tedbirlerinin uygulamaya devam ettirildiği anlaşılmaktadır. Mersin'de eylül ayının 11'den beri vukuat olmadığından sıhhiye tedbirlerinin kaldırıldığı 1 Kasım 1920'de Dahiliye Nezareti tarafından İçel Mutasarrıflığı ve Teke sancağına bildirilmiştir (BOA, DH.İ.UM., E-122/35; E-122/36; E-122/37; E-122/38; E-122/39).

### **2.2. Kolera**

Mersin'de kolera ile mücadele kapsamında alınan ilk tedbir karantinedir. Karantina, Mersin'e deniz yolu ve kara yolu ile gelenlerin belli süre bekletildikleri yerdi. XIX. yy.'da başta Adana olmak üzere çevrede görülen büyük salgınlardan dolayı Mersin'deki karantina uygulamaları ayrı bir önem kazanmıştır. Mersin'de bulunan karantina her dönem doktor ve personel bakımından takviye edilmiştir.

Başta gardiyan, doktor ve kâtip olmak üzere karantinaya birçok görevli tayin edilmiştir. 16 Nisan 1852'de Mersin Karantina kâtibi Salih Efendi'dir (BOA, HR.MKT., 44/20). Karantina kâtibi, karantinaya giren ve çıkanların kayıtları ile karantinanın diğer yazışmalarını yaptığı için önemliydi.

Gardiyanlar, karantinada gelen yolcuların muayenelerinin düzenli olarak yapılması, aynı zamanda karantinanın güvenliğini sağladıkları gibi karantinadan firarları da engelliyorlardı. 14 Aralık 1852'de Kıbrıslı Hüseyin Kaptan'ın gemisi Mersin'e geldiğinde karantina tarafından yapılan muayenede dört yolcu kayıtlı olduğundan, yolcuların karantinaya tabi tutulması için gardiyan istihdam edilmesi istenmiştir. Karantinada beklemek istemeyenlerin bazı olaylara karıştıkları da oluyordu. 7 Nisan 1853'te Mersin limanı karantina gardiyanını yaralayıp kaçtığı iddia edilen Kıbrıslı Hüseyin Kaptan hakkında tahkikat yapılması talep edilmiştir (BOA, A.MKT.MVL., 61/23; 61/67). Büyük olasılıkla, karantinada fazla beklemek istemeyen kaptan, burada gardiyanlarla tartışmış, bu sebepten hakkında tahkikat başlatılmıştır. Kıbrıslı Hüseyin Kaptan yakalanmış, ancak suçu sabit olmadığından 6 Ekim 1853'te serbest bırakılması uygun görülmüştür (A.MKT.UM., 143/52).

Mersin'de kolera salgınları ve diğer hastalıkların yayılmaması için her türlü sıhhi tedbir alınmıştır. Mersin'de bu dönemde faaliyet gösteren sağlık kuruluşları personel, para ve tıbbi malzeme bakımından devlet tarafından desteklenmiş, ayrıca yeni sağlık kuruluşları da açılmıştır. Salgınların engellenmesinde büyük önem sahip olan karantina personel bakımından da devamlı takviye edilmiştir. 9 Ağustos-2 Eylül 1855 tarihleri arasında Mersin'de karantina kâtibi olarak Mehmed Derviş Efendi de görev yapmıştır (BOA, A.MKT.NZD., 157/94; A.MKT.UM., 206/69). Asker ve doktor bakımından da karantina devamlı takviye edilmiştir. 13 Ekim 1856'da Yüzbaşı Mehmed, (BOA, A.MKT.DV., 99/92), 15 Mayıs 1861'de Vidin Karantina tabibi doktor Markoldi, Mersin Karantinasına tayin edilmiştir (BOA, A.MKT.NZD., 352/49). Mersin karantinasında 1 Aralık 1861 öncesinde Ali Efendi, müdür olarak görev yapmıştır (BOA, MVL., 381/92).

İskelede bulunan yerler tahaffuz tedbirleri için yetmeyince iskele yanında yeni tahaffuz yerlerinin tesis edilmesi yönünde çalışmalar olmuştur. 31 Ağustos 1857'de Mersin iskelesi yanındaki kumluk alana tahaffuzhane inşası talep edilmiştir (BOA, MVL., 354/18).

Taşrada doktor yetersizliği olduğu görülmektedir. Özellikle bölgeye yeni muhacirlerin de yerleştirilmesi ile birlikte nüfus hızlı bir şekilde arttığından doktorlar bütün talepleri karşılayamamıştır. Adana'da iki üç tabip olduğu gibi Mersin iskelesinde de karantina tabibi olmadığından muhacirlerin memleket tabipleri tarafından muayene ve tedavi edilmeleri istenmiştir. 23 Eylül 1861'de aynı emir, Karaisalı, Tarsus ve diğer sancaklara da verilmiştir (BOA, A.MKT.UM., 500/82).

Ahmet Cevdet Paşa, Fırka-i Islâhiye ile birlikte Sis'ten Adana'ya kadar üst taraflardaki dağlardan geldiklerini, Mersin'den vapurla İstanbul'a gitmek niyetinde olduklarını bildirmiştir. Bu esnada koleranın tamamen yok olduğunu, ancak Adana ve Tarsus taraflarında hastalığın devam ettiğini, bu sebeple Payas'tan vapura binmeye mecbur olduklarını ifade etmiştir (Cevdet Paşa, 1991: 189).

Mersin'e doktorlar tayin edilmek sureti ile bölgede görülen salgınlarla mücadele edilme yoluna gidilmiştir. 7 Ağustos 1871'de Mersin'de bulunan fakir ve muhtaç durumda bulunan ahalinin tedavisi için maaşı belediye dairesinden ödenmek üzere Antalya'da tabip olan Selim Efendi, 300 kuruş maaşla Mersin'e tayin edilmiştir. Tayinle ilgili Antalya, Mersin ve Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye Nezaretine de bilgi verilmiştir (BOA, ŞD., 2115/45).

Sağlık personeli de rütbe ve madalyalarla taltif edilmişlerdir. 18 Nisan 1886'da Mersin Belediye tabibi Bagos Efendi'ye nişan verilmesi uygun görülmüştür (BOA, İ.DH., 985/77792).

Mersin'de sağlık hizmetleri kapsamında yeni sağlık kuruluşları da tesis edilmiştir. 8 Ocak 1889'da Mersin Gureba Hastanesinin 600 lira masrafla inşa edilmesi istenmiş, hastanenin diğer masrafları için gümrükte eşya ve yolculardan alınan 10 paranın 20 paraya çıkarılması istenmiştir (BOA, İ.ŞD., 117/7056). Bu belgeden sağlık harcamaları için yerel kaynakların da kullanıldığı görülmektedir.

Mersin'de alınan bütün tedbirlere rağmen kolera 1890'lı yıllardan sonra etkili olmaya başlamış, hemen karantina tedbirleri uygulamaya konulmuştur. 18 Ekim 1890'da Mersin'de başlayan kolera Adana'ya sirayet etmiş olduğunda Trablusşam'dan Mersin'e kadar sahil bulaşık kabul edilmiş, sahilden Silifke dahil olmak üzere geleceklerin tahaffuzhanelerde 10 gün karantinaya tabi tutulmaları istenmiştir. Ayrıca bir ay da tedbir tahaffuzhanelerinde bekletilmeleri sıhhiye komisyonunca alınan kararlarla uygun görülmüştür. Belgede koleranın Mersin'e nasıl

geldiği ile ilgili açıklamalar da bulunmaktadır. Üç gün önce İskenderun'dan Mersin'e gelen Demirciyan Kirkor adlı zimmi Asya kolerasına tutulmuş olduğundan üç tabip tarafından muayene edilmiş, hastalığın kolera olduğu anlaşılmıştır. Mersin karantina tabibi Doktor Amdova, gelişmeler hakkında hemen Sıhhiye Nezaretine bilgi vermiştir. Trablusşam'dan Mersin'e kadar olan sahil kesimi bulaşık kabul edilip tahaffuz ve karantina tedbirleri uygulanmaya başlanmıştır (BOA, Y.A.HUS., 241/16).

Bu esnada kolera, muhacirler arasında da hızlı bir şekilde yayılmaya başlamıştır. 25 Ekim 1890'da Mersin'de muhacirler arasında kolera çıkmasıyla birlikte, Muhacirin Komisyonu ile yapılan muhabere neticesinde; Adana'ya iskân olunmak için Mersin'e muhacir gönderildiği ancak orada kolera ortaya çıktığından, muhacirlerle iç kısımlara kolera sirayet edeceğinden, bundan sonra Mersin'e gelecek muhacirlerin, Muhacir Komisyonunca alınan karara göre Antalya'ya sevklerinin uygun olacağı, gerekenin yapılması Daire-i Umûr-ı Sıhhiyeden talep edilmiş, durum Sıhhiye Nezaretine bildirilmiştir. 11 Kasım 1890'da Mersin'de kolera salgını devam ettiğinden Kafkas muhacirlerinin de salgın geçinceye kadar buldukları mahallerde kalmalarının uygun olacağı belirtilmiştir (BOA, DH.MKT., 1784/24; 1791/6). 19 Kasım 1890'da koleradan dolayı Mersin'den Beyrut'a kadar olan sahil kısmı bulaşık kabul edildiğinden, bütün vapurların iskelelere yanaştırılmamasından dolayı bölgede ticari hayatta büyük bir durgunluk yaşanmıştır. Mersin iskelesi de bulaşık kabul edildiğinden sıhhi tedbirler burada da uygulanmaya başlanmış, bu sebeple Mersin'e uğrayan vapur sayısı da hayli azalmıştır. Durum hakkında padişah Yaveri Derviş Paşa'ya bilgi verilmiştir (BOA, Y.PRK.MYD., 9/106). 22 Kasım 1890'da Cebel-i Bereket sancağına iskânı kararlaştırılan muhacirlerin Mersin'de kolera zuhur ettiğinden dolayı Antalya tariki ile sevklerinin uygun olup olmayacağı Sıhhiye Nezareti tarafından sorulmuştur. Muhacirin Komisyonu tarafından Konya'da muhacir iskânı için boş arazi kalmadığından buraya muhacir gönderilmemesi istenmiş, muhacirlerin Adana'ya hangi yollarla gönderilebilecekleri sorulmuştur. Adana'ya Rusya adlı vapurla gönderilen muhacirler hakkında Teke mutasarrıflığından çekilen telgrafta; Antalya'dan Adana'ya muntazam yol olmadığı gibi muhacirlerin kara yoluyla sevklerinde büyük perişanlık yaşayacakları, iki vilayet arası 90 saat mesafede olduğundan yolculuğun sıkıntılı olacağı, ayrıca Mersin'de

kolera devam ettiğinden Mersin'e çıkarılmalarının da mümkün olmayacağı, üçüncü kabile olarak sevk edilen muhacirler arasında kolera çıkmaması için bunların şimdilik Antalya'ya sevk edilerek geçici iskân edilmeleri talep edilmiştir. Şehirde iskân mümkün olmazsa şehir haricinde iskânları için acil olarak 400-500 çadır gönderilmesinin başka bir çare olacağı belirtilmiştir. Muhacirin Komisyonu ve Sıhhiye Nezareti, Adana ve Konya valiliklerinden buna göre tedbir almaları istenmiştir. 25 Kasım 1890'da iskân edilmek için iskelelere sevk olunan dokuz binden fazla muhacirden birinci kabile olarak Konya vilayeti dahilinde iskân olunacak olan 2.400 kadar kişi, Antalya'ya naklettirildiği gibi, iki bin kadarı Adana vilayetinde iskânı planlandığı ancak Mersin'de kolera ortaya çıktığından Antalya'ya sevk ve iskân edilmeleri için ikinci kabile olarak gelenlerin Antalya'ya gönderilmesi, kabilenin daha sonra vapurlarla Mersin ve Adana'ya sevk edilmeleri istenmiştir. Muhacirlerin Antalya'dan Mersin'e sevk edilmeleri için 1.600 lira ücret ita edilmesinin uygun görüldüğü Sadarete bildirilmiştir (BOA, DH.MKT., 1783/44; 1785/3).

Kolera şiddetli bir şekilde devam ettiğinden karantina tedbirleri, sıkı şekilde takip edilmiştir. Özellikle deniz yolunda kaçak gemilerin geçmesini engellemek için gemiler görevlendirilmiştir. 11 Aralık 1890'da Mersin ile Trablusşam arasında gidip gelen gemilerden hastalık bulaşmasını engellemek için Hayreddin adlı bir vapur görevlendirilmiştir (BOA, DH.MKT., 1884/59).

Antalya'ya sevk edilen muhacirler burada barınma sıkıntısı çekmiş, muhacirler için bölgeye çadırlar gönderilmiştir. 12 Ocak 1891'de Mersin'de koleradan dolayı iskelenin bulaşık kabul edilerek buraya iskân için gönderilen Çerkez muhacirlerinden iskân mahallerine nakillerinden önce münasip mahallere yerleştirilmeleri için iki yüz çadır verilmesi istenmiştir. Ayrıca Antalya'ya gönderilen muhacirler için yeterli miktarda çadır gönderilmesi Muhacirin Komisyonundan talep edilmiştir (BOA, DH.MKT., 1791/79).

Mersin'den iç kesimlere hastalığın geçmemesi için Konya gibi sınır vilayetlerde de sıhhi tedbirler alınmıştır. 17 Ocak 1891'de her mahalde tahaffuzhane teşkili uygun olamayacağından Konya cihetine Mersin iskelesinden gelecekler için bir veya iki mahalde tahaffuzhane teşkil edilerek, geleceklerin tahaffuzhane mahallerine sevk edilmeleri, kanun dahilinde 10 gün kadar karantinada kalmaları, bu



tahaffuzhanelerde bir tabip, bir baş gardiyan, 10 nefer gardiyan istihdam edilmesi, ihtiyaca göre civardaki belediye ve askeri doktorların da tahaffuzhanelerde görevlendirilmesi istenmiştir. Bulaşık eşyaların temizlenmesi, bu işlerin masraflarının mahallince karşılanması gerektiği, tahaffuzhaneler için askeri tabiplerden uygun olanların hemen gönderilmesi, gelecek doktorların da masraflarının mahallince karşılanması, durumun Maliye Nezaretine bildirilmesi gerekli sıhhi tedbirlerin bir an önce alınması emredilmiştir (BOA, DH.MKT., 1793/68).

Deniz tarafından da tedbirler en üst seviyeye çıkarılmıştır. 7 Şubat 1891'de Mersin'deki koleradan dolayı sahillerin muhafazası ve diğer işler için istihdam olunmak üzere bir vapurun hemen gönderilmesi gerektiği yönündeki talep hemen Bahriye Nezaretine bildirilmiştir. Suriye sahillerinden Adana sahillerine kadar sirayet eden koleralı sahil ve adalardan temiz yerlere de hastalık sirayet edeceğinden, Suriye ve Karaman sahilleri ile Cezair-i Bahr-i Sefid'de bulunan gemilerin kontrol için sahilde dolaşması, böylece bulaşık sahilden çıkan bütün gemilerin temiz yerlerle ilişki kurmasının engellenmesi, bulaşık yerlerden gelen bütün gemilerin uygun tahaffuzhanelerde karantinaya sevk edilmelerini, işlerinin görevlendirilecek gemilerce takip edilmesi istenmiştir (BOA, DH.MKT., 1798/55).

Mersin'de salgınla mücadele kapsamında yeni sağlık tesisleri hizmete konulmuştur. Eski sağlık tesislerine eklemeler yapılmıştır. Ortaya çıkan yeni masraflar için yerel imkânlar kullanılmıştır. 11 Mayıs 1892'de Mersin'deki Gureba Hastanesi'nin yirmi yataklı hale getirilmesi için iskeleden ithal ve ihraç edilen ticari eşyalardan alınan vergilerin arttırılarak elde edilecek gelirin hastane masrafına harcanması istenmiştir (BOA, BEO., 3/152). Gureba Hastanesi yetersiz kaldığı için iskeleden ithal ve ihraç olunan eşyalardan alınan vergilerin arttırılarak hastane masrafına verilmesi 17 Mayıs 1892'de uygun görülmüştür. Ancak yeni konulan ek vergiler, özellikle iskeledeki tüccarlara yeni mali yükümlülük yüklediğinden, tüccarlar tarafından kaldırılması yönünde şikâyetlere konu olmuştur. 30 Mayıs 1892'de Mersin iskelesinden hastane için alınacak verginin belediye tarafından iki misli arttırılması, ticarete zarar vereceğinden tüccarlar tarafından şikayet edilmiştir (BOA, DH.MKT., 1950/81; 1955/48).

Akdeniz sahillerinde alınan tedbirlerin uygulanmasına daha sonraki yıllarda da devam edilmiştir. İstanbul'dan gelen Sakarya adlı vapur bulaşık olan Silifke'ye uğramış, oradan pratika almış, sonra Mersin Limanı'na uğramış ancak orada bulaşık muamelesi görmemiştir. Mersin karantina tabipliğinden de pratika verilerek, İskenderun Limanı'na uğramadan Beyrut'a gitmiş, orada 10 gün tahaffuzhanede karantinada kalmıştır. Mersin'e bu gemi uğradığından, bütün sahilin bulaşık kabul edilmesi gerektiği, bu sebeple bütün sahile gerekli tebligatın yapılarak bundan sonra oralardan geleceklere gerekli karantina tedbirlerinin uygulanması istenmiştir. Her ne kadar şimdiye kadar Silifke'de kolera görülmediyse de Antalya'ya yakın olmasından ve sahilden gelecek gemilere açık olduğundan Meclis-i Umûr-ı Sıhhiye kararı ile bulaşık kabul edilmesi kararlaştırılmıştır. Durum hakkında 20 Aralık 1892'de Sıhhiye Nezaretine bilgi verilmiştir (BOA, DH.MKT., 321/45).

Salgın esnasında hizmetleri görülen sağlık personeli taltif edilmiştir. 3 Şubat 1894'te Mersin belediye tabibi Dimitraki Efendi'nin hizmetlerinden dolayı taltif edilmesi uygun görülmüştür (BOA, DH.MKT., 186/29).

Sağlık hizmetlerinin masraflarının karşılanması sorunu uzun yıllar tam anlamıyla çözümlenememiştir. Konulan ek vergilerin ödenmesinde yabancı tüccarlar da pek istekli olmamışlardır. Bu sebeple vergi ödemeyi reddeden tüccarların iskelelere uğramasına izin verilmemiştir. 14 Mart 1894'te Mersin hastanesinin masraflarına harcanmak üzere ihraç ve ithal edilen eşyalardan 10 para vergi alınmasına karşı çıkan yabancı tüccarların iskeleyi kullanmamaları emredilmiştir (BOA, BEO., 373/27926). Sağlık masraflarının her geçen gün artarak devam etmesi sebebiyle ek vergiye zam yapılmıştır. 20 Mart 1894'te Mersin'de yapılacak olan hastanenin masrafı için iskeleden sevk edilen mallardan yirmi para vergi alınması talep edilmiştir (BOA, DH.MKT., 6/86). 12 Nisan 1894'te Mersin İskeleyi'nden de hastane masrafı için Beyrut ve diğer iskelelerde olduğu gibi 20 para vergi alınması uygun görülmüştür. 26 Temmuz 1894'te Mersin'de özellikle salgınlarla mücadele ve ahalinin tedavisi için kurulması kararlaştırılan hastanenin inşaatı için Mersin iskelesinden ithal ve ihraç edilecek eşya ve mallardan ve gelecek yolculardan alınan iskele vergisine 10 para daha zam yapılarak hastane masrafının karşılanmasında gerekenin yapılması istenmiştir (BOA, BEO., 382/28646; 444/33256).

Karantina uygulamaları azaltılarak ağustos ayında da devam ettirilmiştir. 5 Ağustos 1894'te İskenderun'dan Mersin'e gelecek olan yolcuların Beyrut ve Kalazomen tahaffuzhanelerinde beş gün karantinada bekletilmeleri istenmiştir. Hastalık etkisini kaybetmeye başladığından karantina ve kordonların kaldırılması yönünde talepler gelmeye başlamıştır. 21 Ağustos 1894'te Mersin ile İskenderun arasında bulunan kordonların (BOA, DH.MKT., 261/35), 1 Eylül 1894'te İçel sancağında devam eden karantinanın kaldırılması Sıhhiye Nezaretinden talep edilmiştir (BOA, A.MKT.MHM., 554/20). 8 Eylül 1894'te Mersin ile İskenderun'da vukuat olmadığından, Maraş ve İskenderun'a karşı Adana'ca kurulan kordonlar ile Halep'te de hastalık ortadan kalktığından buradaki kordonların da kaldırılması talep edilmiştir (BOA, DH.MKT., 262/35).

Bütün bu taleplere rağmen özellikle denizde alınan tedbirlerinin elden bırakılmadığı görülmektedir. 9 Eylül 1894'te Mersin'e kadar Antalya sahili boyunca gelecek gemilere 24 saat ihtiyat karantinası ile tahaffuz tedbirlerinin uygulanması istenmiştir. Yine aynı kararlar Gilindere'den Ayaş'a kadar olan sahil boyunca 10 gün karantina uygulanması ve geleceklerin mutlaka karantinaya alınması istenmiştir (BOA, A.MKT.MHM., 571/15).

Mersin ve çevresinde 1895 yılında da kolera ile mücadele edilmiştir. Mayıs ayının sonlarından itibaren Adana'daki kolera Mersin'e sıçramış, hastalığın yayılmasını engellemek üzere demiryolunda da sıhhi tedbirler uygulanmaya başlanmıştır. 31 Mayıs 1895'te daha önce Adana merkezde kolera olmadığından trenlerin Tarsus'a gidip gelmelerinde bir sakınca olmadığı ve Mersin-Adana arasında seferlerin devam etmesi yönünde karar olduğu ancak Adana merkezde hastalık çıktığından tren seferleri her iki yönde de tatil edilmiştir (BOA, A.MKT.MHM., 564/3).

Mayıs sonlarından itibaren Tarsus'ta devam eden kolera Mersin'e de sıçramış (Ayar, 2007: 143) bu sebeple karantina ve tahaffuz tedbirleri tekrar uygulamaya konulmuştur. 26 Mayıs 1895'de Adana sahilinden gelecek gemilerin Beyrut veya Trablusşam tahaffuzhanelerinde 10 gün karantinaya alınması, Mersin'den İskenderun'a ve Lazkiye'ye oradan Beyrut'a uğrayan gemilerin, oralarda hastalık olma ihtimalinden dolayı dikkatli şekilde tahkik edilmeleri istenmiştir. 1 Haziran 1895'te Tarsus'ta kolera olduğundan tren seferleri tatil edilmiş, tabiiler tren

memurlarını tedavi etmiştir. Mersin tamamen bulaşık kabul edilmiş, doktorların tamamı Hristiyan olduğundan Müslüman ahali, Mersin'e Müslüman bir doktor tayin edilmesini talep etmiştir. 2 Haziran 1895'te Mersin'de iki hasta olduğundan, istenilen doktorun acilen gönderilmesi Adana valisi Faik tarafından talep edilmiştir. Bu arada hem Adana hem de Mersin'de hastalık olduğundan iki yerleşim birimi arasında kordonun kaldırılması gündeme gelmiştir. 30 Haziran 1895'te koleradan dolayı Mersin ile Adana arasındaki kordonların kaldırılması ancak Silifke'den Mersin'e olan kordonun devam ettirilmesi gerektiği belirtilmiştir (BOA, DH.MKT., 391/58; 564/2).

Bu arada hastalığın gelişimi ve alınan tedbirlerle ilgili raporlar da Sıhhiye Nezaretine gönderilmiştir. 13 Temmuz 1895'te Sıhhiye Müfettişi tarafından Tarsus'ta devam eden kolera ile ilgili hazırlanan rapor, Adana valiliği tarafından Sıhhiye ve Dahiliye Nezaretlerine bildirilmiştir. Tarsus da hastalığın devam etmesinden dolayı kordon altına alınmıştır. 30 bini geçen amelenin Adana ve civarına dağıldığından hastalık onlar vasıtasıyla kasaba ve köylere de yayılmıştır. Bu sebeple doktor heyetlerinin çevre köy ve kasabalara gönderilmesinin uygun olacağı belirtilmiştir. Süleyman Gazele Adana'da, Mersin'in kazalarında Derviş Efendi ve askeri doktorlardan Abdullah Efendi, Mersin ve köyleri için yerel doktorlardan Ahmed Efendi görevlendirilmiştir (BOA, DH.MKT., 409/68).

Bu sıralarda Maraş ve çevresinde de kolera salgını başladığından Mersin ve çevresinde görevli doktorların bir kısmı Maraş yöresine kaydırılmıştır. 8 Ağustos 1895'te Mersin'de hastalık devam ederken Sıhhiye Müfettişi Şerafeddin Efendi'nin, Maraş ve civarında salgının ortaya çıkması üzerine Maraş'a gönderilmesi istenmiştir (BOA, DH.MKT., 409/68).

Zor şartlar altında görev yapan sağlık görevlileri ile ilaç teminin de önemli rol oynayan eczacılar da hizmetlerinden dolayı taltif edilmişlerdir. Mersin Belediye eczacısı Zabitros Efendi'nin hizmetlerinden dolayı 23 Ağustos 1896'da taltif edilmesi teklif edilmiştir. Mersin'de eczacılık yapan Hanna Batasi'nin de hizmetlerinden dolayı taltif edilmesi 24 Mart 1897'de uygun görülmüştür (BOA, DH.MKT., 2080/87; 2099/64).

Bu arada sağlık görevlilerinin mali hakları konusunda da gerekli düzenlemeler yapılmak suretiyle hak kaybına uğramamaları sağlanmıştır. 28

Temmuz 1897’de Mersin karantina tabibi Malezyan Efendi’nin Birinci Daire-i Belediye tabibi bulunduğu sırada maaşından %5 olarak kesilen 811 kuruş kesintinin iadesi hakkında uygulama, Şurâ-yı Devletçe görüşüldükten sonra nazırlıkların görüşü alınarak, durumun Sadarete arz edilmesine karar verilmiştir (BOA, ŞD., 956/65). 29 Eylül 1897’de Mersin karantina Tabipliğinden emekli olan Malezyan’ın bu görevi sırasındaki hizmetlerinden dolayı maaşı 1.711 kuruş iken, zamlarla 1.913 kuruşa yükseltilmiştir (BOA, BEO., 1016/76175). 26 Ekim 1898’de Mersin karantina tabibi Malezyan Efendi, emekli maaşının da ödenmesini talep etmiştir (BOA, ŞD., 2678/47). Ancak Malezyan Efendi’nin hem maaş hem de kesintilerini alamadığı anlaşılmaktadır. 23 Kasım 1898’de Mersin’de karantina tabibi iken emekli olan Malazyen Efendi, Birinci Daire-i Belediye Tabipliğindeki görevi esnasında maaşından kesilen 817 kuruştan her yüz kuruş için 25 kuruştan 208 kuruşun kendine nakden ödenmesini istemiştir (BOA, BEO., 1231/92300). 30 Mart 1899’da Mersin belediye tabibi Cemal Efendi’nin de hizmetlerinden dolayı mecidî nişanı ile taltif edilmesi uygun görülmüştür (BOA, DH.MKT., 2184/6).

Daha sonraki yıllarda da Mersin çevresinde kolera ilgili ilgili sıhhi tedbir ve karantina uygulamalarının devam ettiği anlaşılmaktadır. Özellikle kaçak yolcu taşıyan gemiler, hastalığın yayılmasında etkili olabileceğinden gemilerin kaçak yolcu almaları yasaklanmıştır. 3 Ağustos 1899’da İskenderun’dan Mersin’e gelen Mesajri Martim Kumpanyası’na ait vapura 30 kadar Ermeni alındığı haber alınmış, gemilerin sıhhiye nizamına uygun olmayan şekilde yolcu almalarının uygun olmadığı belirtilmesine rağmen bu tür uygulamalar engellenemediğinden Adana valiliğine bir tekit yazısı gönderilmiştir (BOA, DH.TMIK.M., 73/90).

Mersin ve civarında başta gayr-i Müslimler olmak üzere yabancı tebaadan olanların da sağlık hizmetleri verdikleri ve hastane açmaya çalıştıkları görülmektedir. Özellikle bu yüzyılda misyonerlik faaliyetlerinin Osmanlı coğrafyasında hız kazandığı bilinmektedir. Osmanlı Devleti, sağlık hizmetleri vasıtasıyla ülkede misyonerlik faaliyetlerinin yürütülmesini uygun görmemektedir. Sağlık hizmetleri ile misyonerlik yapılması sebebiyle, devlet, yabancı tebaa tarafından açılacak sağlık kuruluşlarına şüpheli yaklaşmıştır. Amerika tebaasından Doktor Tomas Apesi Kyinogi’nin Mersin’de bir hastane açmak için izin talep ettiği ve kendisine hükümetçe gerekli iznin verildiği, ancak adı geçen Amerika tebaasındaki vatandaşın

ne amaçla hastane açmak istediğinin tahkik edilmesi, gerekirse hastane kuruluşunun men edilmesi istenmiştir. Durum hakkında Mersin mutasarrıflığına da bilgi verilmiştir (BOA, ZB., 606/6). Mersin’de daha sonraki yıllarda 3 Ocak 1913’te Amerikan Hilal-i Ahmeri de bir hastane açma talebinde bulunmuştur (BOA, HR.HMŞ.İŞO, 73/35).

Mersin’de sağlık alanında uygulamalara XX. yy. başlarında da devam edilmiştir. Sağlık görevlileri hizmetleri karşılığında ödüllendirilmiştir. 15 Aralık 1900’de Mersin sıhhiye tabibi Kolağası Şehabeddin Cenab Bey’in derece terfi suretiyle (BOA, İ.TAL., 235/1318 Ş. 128), 30 Ekim 1901’de Mersin belediye tabibi Cemal Efendi’nin mecidî nişanla taltif edilmesi uygun görülmüştür. 12 Şubat 1905’te de Mersin Belediye tabibi Hamid Efendi, rütbe terfi ettirilerek taltif edilmiştir (BOA, DH.MKT., 931/74; 2549/100).

Mersin’e sağlık görevlileri tayinleri de devam etmiştir. 1902-1903 yılında Ohans Osib Efendi’di aşı memuru olarak görevlendirilmiştir (BOA, BEO, 2020/151492).

Bu salgınlar döneminde meydana gelen masrafların karşılanması devlet bütçesine de zarar vermiştir. Özellikle artan sağlık harcamaları bütçe açıklarının artmasında önemli etkenlerden olmuştur. Buna rağmen devlet, sağlık harcamaları için gerekli parayı göndermeye devam etmiştir. Mersin’den sıhhiye masrafı için istenilen 295.800 kuruş ile aşı memurluğu, hastane masrafı ve ilaç bedeli olarak 99.300 kuruş gönderilmiş, ödeme hakkında İçel mutasarrıflığına da bilgi verilmiştir (BOA, DH.UM.VM., 80/65).

Bu dönemde Mersin’de yeni sağlık kuruluşları da tesis etme çalışmaları yapılmıştır. Ancak bu sırada karşılaşılan en önemli sorun yapılacak hastanenin masraflarının karşılanmasıdır. Artan sağlık masraflarını karşılamak için yerel idareciler, yeni vergilerin konulmasını talep etmişlerdir. 19 Şubat 1906’da inşa edilecek Gureba hastanesi masrafları için iskeleden vergi alınması talep edilmiştir (BOA, ŞD., 2124/4). Aynı zamanda yardımseverlerin yardımlarına da başvurulmuştur. Yardımsever ahali hizmetlerinden dolayı da ödüllendirilmiştir. 16 Ağustos 1906’da Mersin Gureba Hastanesi için arsa bağışlayan Hacı Ömer Efendi’nin rütbe-i salise ile taltif edilmesi talep edilmiştir (BOA, DH.MKT., 1180/28).

Mersin’de son önemli kolera salgını 1912’de zuhur etmiştir. Askerler arasında ortaya çıkan kolera kısa sürede halk arasında da yayılmıştır. 28 Temmuz 1912’de Mersin’de taburda bir nefer koleradan vefat etmiştir. Taburların koleralı yerlerden geçirilmemesi ve gerekli sıhhi tedbirlerin alınması istenmiştir. Ancak 5 Ekim 1912’de Mersin’de koleradan üç musab ve iki vefat meydana gelmiştir (BOA, DH.İD., 142/8).

Mersin’de artan sağlık masrafları daha sonraki yıllarda önemli bir sorun olarak devam etmiştir. 7 Temmuz 1914’te Mersin hastanesinin masrafları için iskeleden sevk edilen mallardan vergi almanın uygun olmayacağı belirtilmiştir. 30 Haziran 1915’te Mersin’deki Gureba hastanesinin masraflarının karşılanması, görevli doktor ve memurların maaşlarının ödenmesi için gerekli tedbirlerin alınması istenmiştir (BOA, DH.UM.VM., 16/11; 127/67). Hastanenin bazı masrafları da yerel imkânlarla karşılanmıştır. 15 Ağustos 1917’de Mersin Gureba Hastanesi için gerekli levazım ve ilaçların bir kısmı mahallinden temin edilmiş, 50 kıyye sabun, beş sandık gaz, otuz çift ecza-i tibbiyenin temin edilmesi için Mersin Belediye ve Gureba Hastanesi tabibi Hayri Bey’e yardım edilmesi istenmiştir (BOA, DH.İUM., E-37/94).

Şerafeddin Mağmumi, Tarsus’ta bulunan 50 yataklı hastanenin Mersin çevresindeki en büyük hastane olduğunu belirtmiştir. Milli mücadele döneminde Mersin’e bağlı Gözne’de askerlerin tedavisi için 10 yataklı bir hastane tesis edilmiştir. Yapılan bütün çalışmalara rağmen Mersin’de sağlık kurumlarının tam anlamıyla Cumhuriyet’in ilk yıllarına kadar etkin olmadığı anlaşılmaktadır. Cumhuriyet’in ilk yıllarında, daha sonra Devlet Hastanesi’ne dönüşecek olan Memleket Hastanesi, Mersin’de salgınlarla mücadelede de önemli görevler ifa etmiştir (Karaman, 2005: 102-103).

Mersin ve çevresinde geniş bataklık alanların olduğuna yukarıda değinilmişti. XX. yy.’dan itibaren Mersin’in yaşamaya uygun hale getirilmesi için birtakım çalışmalar yapıldığı görülmektedir. Yapılan düzenlemelerle Mersin hem güzel bir görünüme kavuşurken hem de kolera, sıtma ve diğer salgın hastalıkların yayılmasının da önüne geçilmeye çalışılmıştır. Halk sağlığı konusunda yapılan çalışmaların başında bataklıkların kurutulması ve çevre düzenlemesi gelmektedir. Mersin’de 9 Ekim 1915’te Millet Bahçesi tesis edilmiştir (BOA, DH.İUM., E-11/65).

### 2.3. Humma

Mersin ve çevresinde bulunan bataklıklar aynı zamanda hummanın da kaynağı durumundaydı. Özellikle yaz aylarında çekilmez hale gelen bataklıkların kurutulması ile aynı zamanda humma ile de mücadele edilmiştir. 14 Ağustos 1888'de Mersin civarında görülen humma hastalığının şehirdeki durgun suların kaynaklandığı, bu suların kanallarla akıtılması ve gerekli diğer tedbirlerin alınması istenmiştir (BOA, DH.MKT., 1532/88).

### 2.4. Tifo

Kirli ve pis sularla yayılan hastalıkların başında tifo gelmektedir. Mersin ve çevresinde su kaynakları ve su kuyularının kirlenmesi ile birlikte bu hastalık yayılmıştır. Hastalık, sadece halk arasında değil, aynı zamanda bölgede bulunan memurlar arasında da yayılmış, diğer salgınlarda olduğu gibi devlet bu salgınla da mücadele etmiştir. 16 Temmuz 1899'da İstanbul'a giden Mersin komisyon memuru Saim Efendi, tifo hastalığına yakalanmış, acil tedaviye ihtiyacı olduğundan hastalığı geçince görevine döneceği Dahiliye Nezaretine bildirilmiştir. Saim Efendi, İstanbul'da iyileştikten sonra geri Mersin'deki görevine dönmüştür. 24 Temmuz 1899'da tifoya yakalandığı için görevine başlayamayan Saim Efendi'nin görevine başladığı Mersin'den Dahiliye Nezaretine bildirilmiştir (BOA, DH.TMIK.M., 73/40; 73/80).

### 2.5. Çiçek

Çiçek hastalığı ile mücadele kapsamında Mersin'e de çiçek aşısı gönderilmiş ve çocuklar aşılanmıştır. Taşradan gelen çiçek aşısı talepleri en kısa sürede karşılanmıştır. 6 Ocak 1863'te Mersin ve Tarsus'ta devam eden çiçek hastalığı için acilen aşı gönderilmesi talep edilmiştir. Aşının hemen gönderilemediği anlaşılmaktadır. Yaklaşık bir ay sonra 1 Şubat 1863'te Tarsus'tan bir kez daha çiçek aşısı kalemi gönderilmesi talep edilmiştir (BOA, A.MKT.MHM., 252/11; 254/82).

Devam eden 1862-1863'teki çiçek salgını için aynı zamanda Adana'daki muhacirleri de ücretsiz olarak tedavi etmesi için Lagonidasyo adlı tabip 1.500 kuruş maaşla bölgeye tayin edilmiş, gerekli aşılarda gönderilmiştir (BOA, A.MKT.MHM., 284/82). Bölgede yapılan aşılama da düzenli olarak Sıhhiye ve Dahiliye Nezaretlerine bildirilmiştir. 29 Nisan 1899'da Mersin kasabası ile köylerinde yapılan



çiçek aşuları ile ilgili iki cetvel ve şehadetnameler gönderilmiştir. Yaklaşık altı ay sonra 7 Kasım 1899'de Mersin ve köylerinde yapılan çiçek aşısı şehadetnameleri nezarete arz edilmiştir (BOA, DH.MKT., 2183/86; 2266/112). Bu bilgilerden düzenli olarak yapılan çalışmalar hakkında nezarete bilgi verildiği görülmektedir.

Diğer salgınlarla mücadele de olduğu gibi çiçekle mücadelede görev alan sağlık personeli zaman zaman taltif edilerek moralleri yükseltilmiştir. 17 Şubat 1900'de Mersin aşı memuru Onik Efendi'nin taltif edilmesi teklif edilmiştir (BOA, DH.MKT., 2307/31).

Mersin'de çiçekle mücadele XX. yy. başlarında da devam etmiştir. 24 Ağustos 1900'de Mersin kasabasıyla köylerinde çocuklara çiçek aşısı yapıldığı merkeze bildirilmiştir. 25 Ocak 1902'de Mersin'de üç ay zarfında 384 çocuğa çiçek aşısı yapıldığı merkeze bildirilmiştir. 15 Ekim 1902'de Mersin'de yapılan çiçek aşısı hakkında Adana vilayetince Umûm Mekatib-i Askeriye-i Şahaneye de bilgi verilmiştir. 6 Kasım 1902'de Ermenek kazası ve köylerinde yapılan çiçek aşısı ile ilgili Adana valiliği merkeze bilgi vermiştir. Bu belgelerden çiçekle mücadelenin her sene düzenli olarak yapıldığı, yapılan çiçek aşısı çalışmaları hakkında düzenli olarak ilgili nezaretlere bilgi verildiği anlaşılmaktadır. Çiçekle mücadele kapsamında bölgeye sürekli aşı memurları gönderilmiş, aşı memurları Mersin ve köylerinde çocukları düzenli olarak aşılamışlardır. 21 Ekim 1902'de aşı Memuru Onik Efendi Mersin'de çiçekle mücadele etmiştir (BOA, DH.MKT., 596/36; 599/48; 608/30; 2579/117; 2379/135)

## 2.6. Frengi

Frenginin Adana ve kazalarındaki seyri hakkında yukarıda bilgi verilmişti. Frenginin, XX.yy. başlarında Mersin'de de etkili olduğu anlaşılmaktadır 3 Mayıs 1901'de Adana Sıhhiye Müfettişliği tarafından hazırlanan raporda Mersin'de % 2 oranında frengi hastalığı olduğu ve bu sıralar doktor bulunmadığı belirtilmiştir. Frengi ile mücadelede karşılaşılan en büyük sorunun doktor yetersizliği olduğu anlaşılmaktadır. (Bk. Tablo-3).

Aynı zamanda frenginin yayılmasında fuhuş yapan kadınlar en önemli etkidir. Fuhuş yapan kadınların muayene ve kontrolleri düzenli olarak yapıldığı gibi bazı yıllarda bu kadınlar sürgüne gönderilmiştir. Sürgüne gönderilen kadınlar ve

alınan tedbirlerle ilgili başta Adana valiliği olmak üzere yetkili makamlara düzenli olarak bilgi verilmiştir. 27 Temmuz 1912'de Mersin'de fuhuş yapan kadınlar sürgüne gönderilmiştir (BOA, DH.İD., 175/11; 1386/1319 Ca. 9).

## 2.7. Kuduz

Mersin'de kuduzla da mücadele edildiği belgelerden anlaşılmaktadır. Kuduz hastalığına yakalananlar Mersin'de yeterli sağlık kurumu olmadığından İstanbul'da bulunan Darü'l-kelb Hastanesi başta olmak üzere, diğer sağlık kuruluşlarına sevk edilerek tedavileri oralarda yapılmıştır. 27 Aralık 1891'de Mersin'de kuduz köpek tarafından ısırılan Kahveci Mustafa, Mekteb-i Tıbbiyede tedavisine devam edilmek üzere İstanbul'a gönderilmiştir (BOA, DH.MKT., 164/12).

Daha sonraki yıllarda da kuduza yakalananların İstanbul'a gönderilmeye devam edilmesinden XX. yy. başlarında Mersin'de kuduzla mücadele edecek bir sağlık kurumu olmadığı anlaşılmaktadır. 12 Aralık 1906'da Zaptiye Dairesine Mersin Bahçe Mahallesi'nden Bıçakçı Kemal ve Kırlar Mahallesi'nden Ali ve oğlu Hasan, Darü'l-kelb tedavihanesine gönderilmek üzere teslim edilmiştir (BOA, ZB., 491/103).

Kuduzla mücadele kapsamında din ve ırk ayrımı yapılmadan herkesin tedavisi için gerekli tedbirler alınmıştır. Hastaların yol masrafları karşılanmıştır. 27 Temmuz 1907'de Mersin'den Haçinli Hatıl oğlu zevcesi Meryem ile annesi ve Hatıl oğlu Hasan'ın Darülkelb'de tedaviye gönderildiği merkeze bildirilmiştir. 14 Kasım 1908'de Mersin'den Maruni milletinden olan David'in hemşiresi Kerimecesu'nun yol masrafı olan 45 kuruş ödenmiştir. 6 Mayıs 1909'da kuduz köpek tarafından ısırılan ve Darülkelb'de tedavi edilen Mersin'in Bahçe Mahallesi'nden Hasan Mehmed ile çocuğunun 65 kuruş yol masrafı (BOA, ZB., 347/104; 405/15; 491/94), 11 Mayıs 1909'da Darü'l-kelb tedavihanesinde tedavi olan Mersin'in Hoşbaşı Beği Mahallesi'nden Meryem binti Safer ve Hüsna binti Yakub'un yol masrafları tesviye edilmiştir. 19 Mayıs 1909'da Darü'l-kelb'de tedavi olan Mersin'in Bahçe Mahallesi'nden Çiftçi Ali Salih ve İbrahim bin Salih'in yol masrafları olan 110 kuruş, yine aynı günlerde Mersin'den Darü'l-kelb tedavihanesine gönderilmek için zaptiyeye teslim edilen Abdüsselam Ali ile çocuğunun yol masrafı olan 105 kuruş ödenmiştir. 23 Haziran 1909'da Darü'l-kelb'de kuduz tedavisi yapıldıktan sonra

memleketine gönderilen Mersin'in Bahçe Mahallesi'nden Salih Kamil, çocuğu ile birlikte yol masrafı olan 45 kuruşun kendisine ödenmesi talep edilmiştir (BOA, ZB., 95/1; 492/50; 495/16; 495/118).

İstanbul'da tedavi edilen hastaların memleketlerine dönmeleri için de gerekli tedbirlerin alındığı görülmektedir. 29 Ağustos 1917'de kuduz köpek tarafından ısırılan ve İstanbul'da tedavileri sona eren kişilerin Mersin'e sevk edilirken gerekli tedbirlerin alınması istenmiştir (BOA, DH.EUM.VRK., 17/90).

## **2.8. Hayvan Hastalıkları**

Mersin ve yakın köylerde görülen hayvan hastalıkları ile de düzenli olarak mücadele edilmiştir. Mücadele kapsamında telef olan hayvanların halk sağlığını tehdit etmemesi için de gerekli tedbirler alınmıştır. 18 Haziran 1890'da Tarsus, Mersin, nefsi Adana ve iç taraflarda birkaç zamandan beri veba-yı bakari hastalığı olduğundan telef olan hayvanların uygun bir mahalle defnedilmediği, yol üzerlerinde, şehre civar yerler ve etrafta bırakıldığı, belediye memurlarına müracaat edilmesine rağmen bir sonuç alınmadığı, hayvan leşlerinin orta yerlerde ötede beride olduğundan havayı kirlettiği ve hastalığa neden olduğu Mersin Fransa konsolosu vasıtasıyla anlaşılmıştır. Geçen senelerde kolera salgınında olduğu gibi halkın sağlığının korunması için dikkat ve itina gösterilmesi, hayvan leşlerinin uygun çukurlara gömülerek üzerlerine kireç dökülmesi istenmiştir (BOA, DH.MKT., 1963/48).

Hayvan hastalıkları bazı yıllar etkisini kaybetse de genel olarak bölgede varlığını devam ettirmiştir. 18 Aralık 1892'de Mersin sancağında bazı köylerde görülen veba-yı bakari hastalığının hafiflediği görülmektedir (BOA, DH.MKT., 2043/50).

Daha sonraki yıllarda da telef olan hayvanların halk sağlığına zarar vermemesi için gerekli tedbirler alınmıştır. 1 Ocak 1893'te Dahiliye Nezareti tarafından istenilen tahkikatta telef olan hayvanların cins ve miktarlarının cetveller halinde düzenlenerek gönderilmesi, veba-yı bakari görülen yerlere acilen baytarlar tayin edilmesi, hastalık görülen yerlerin kordon altına alınarak hastalığın çevreye yayılmaması için gerekli tedbirlerin alınması istenmiştir. Telef olan hayvanların ortada bırakılmayıp, derince çukurlar kazılarak buralara defnedilmesi, çukurlara

kireç dökülerek gerekli sıhhi tedbirlerin de alınmasının uygun olacağı belirtilmiştir. Bu yazıya Adana vilayeti tarafından verilen cevapta; İçel sancağı Anamur kazasına bağlı Bahşi cemaatinin yaylağı olan Barçın yaylağında bulunan Küpgeli Oğlanın hayvanları arasında hastalık görüldüğü ancak alınan tedbirlerle hastalığın çevreye sirayetinin engellendiği, Yağda nahiyesinden hastalıkla ilgili henüz bir bilgi alınmadığı, Mersin sancağında Kürkcü, Burhan, Aladağ, Absun ve Erçel köylerinde de evvelce hastalık görülmüşse de artık hastalığın hafifleyerek tamamen ortadan kalktığı ifade edilmiştir (BOA, DH.MKT., 7/45).

Hayvan hastalığı görülen dönemlerde bölgeden hayvan sevkiyatı da yasaklanmış, böylelikle hastalığın başka vilayetlere yayılması da engellenmiştir. Ancak bazı hayvan tüccarları bu durumdan rahatsız olmuş ve hayvanlarının hastalıklı olmadığı yönünde ellerinde belgeleri olduğundan kendilerine hayvan sevki için izin verilmesini talep etmişlerdir. Mersin’de Yakaköy’de kara sığırlarda ortaya çıkan tabak hastalığından dolayı Mersin iskelesinden hayvan ihracı ve ithalatı yasaklanmıştır. Durum hakkında Dahiliye Nezaretine de bilgi verilmiştir. Koyun tüccarlarından Ömer ve Cemal tarafından verilen dilekçede; Mersin iskelesinde hayvan hastalığından dolayı alınan sıhhi tedbirlerden olmak üzere, hayvan ihracının yasaklandığı, kendilerine ait yaklaşık 30 bin civarında bulunan koyunların hastalık olmadığına dair ellerinde belgeleri olmasına rağmen iskelede bulunan sevk memuru tarafından zorluk çıkarıldığından kendilerine yardım edilmesi yönünde 27 Kasım 1913’te bir arzuhal verilmiştir (BOA, DH.İD., 101/39).

## **II. MERSİN’İN İLÇELERİNDE DOĞAL AFETLER VE SALGIN HASTALIKLAR**

### **1. DOĞAL AFETLER**

#### **1.1. Deprem**

Adana ve civarında meydana gelen depremler yakın olmasından dolayı Tarsus’tan da hissedilmiştir. 25 Temmuz 1864’te elli günden sonra meydana gelen şiddetli yağışlar esnasında rumi Mart ayının 16. gecesini Adana’da deprem meydana gelmiştir. Bu deprem, Tarsus’ta da etkili olmuştur. Tarsus’ta Sarı Şeyh adlı yerde Posta Caddesi’nde yol kenarında bulunan duvarlar yıkılmış, yolda da hasar meydana gelmiştir. Yolun temizlenmesi ve tesviyesi için Tekeli kazasından 60’tan fazla kişi

ile üç madenci üç gün çalışmak sureti ile yolu temizlemiş ve tesviye etmişlerdir (BOA, M.VL., 705/69).

Silifke'den Mutasarrıf Mehmed tarafından Dahiliye Nezaretine çekilen 20 Temmuz 1915 tarihli telgrafta; evvelki gece saat ikiyi çeyrek geçe bir zelzele hissedildiği nüfusça bir telefât olmadığı belirtilmiştir (BOA, DH.MUI., E-97/38).

## 1.2. Kuraklık ve Kıtık

Adana ve çevresinde etkili olan kuraklık ve kıtlık Mersin'in Tarsus, Silifke gibi kazalarında da etkili olmuştur. Kazalarda etkili olan kuraklık zamanlarında devlet, muhtaç ahaliye gerekli maddi destekte bulunmuş, aynı zamanda bazı vergilerde de tenzilat uygulamıştır. Aralık 1846'da Tarsus'ta kıtlık nedeniyle halka yardım edilmiştir (Erlor, 2010: 141). 30 Aralık 1846'da Tarsus sancağı ahalisinin büyük kısmı tarımla uğraştığından, kıtlık devam ettiğinden muhtaç ahaliye susam, zahire ve hayvan yardımı yapılması için 1.500 kese akçeye ihtiyaç olduğu beyan edilmiştir. 18 Mayıs 1848'de Adana ve Tarsus'ta birkaç seneden beri devam eden kuraklıktan dolayı altı bin küsur kese olan öşür vergisinin 2.140 kese tenzil edilmesi talep edilmiştir (BOA, A.MKT., 60/16; 128/100).

Silifke iskelesi, Konya'ya yapılan buğday sevkiyatında büyük bir öneme sahipti. Konya'ya yapılan zahire sevkiyatı Silifke-Mut-Karaman üzerinden Konya'ya ulaştırılıyordu. 1873-1874'te Konya vilayetinde yaşanan kuraklık esnasında Konya'nın ihtiyacı olan 65.000 kilesi satın alınan toplam 100.000 kile zahire, Kıbrıs'tan temin edildikten sonra Silifke iskelesine buradan da Mut-Ermenek yoluyla Konya'ya ulaştırılmıştır. Ancak ulaşımda meydana gelen aksaklıklar nedeniyle kuraklık sahasına zamanında yetiştirilememiştir. Örneğin 13 Aralık 1874 tarihinde Silifke-Konya arasındaki yolun kış nedeniyle karla kapandığı ve bu güzergâhtan gıda yardımı naklinin mümkün olmadığı belirtilmektedir. Adana vilâyetinde bulunan limanların da nakliyat için kapasitelerinin yetersiz olduğu anlaşılmaktadır. 1874-1877 yılları arasında Adana vilâyetinde yer alan limanlar vasıtasıyla yapılan deniz ulaşımında yelkenlilerin yanı sıra buharla çalışan vapurlar da nakliye işlemlerinde kullanılmıştır. Kuraklık esnasında İngiliz ve Fransız vapur acentelerinin yanı sıra Aziziye Kumpanyası vapurları da Kıbrıs-Silifke ile Mersin iskeleleri arasında hizmet vermiştir. 1874'te kuraklık esnasında Konya için satın alınan hububatın Silifke'ye

sevk edildiği bildirilmiştir. Sevkiyatın bir kısmı yelkenli gemilerle yapılmış, 62.575 kile buğday ile 30.080 kile arpa Mersin ve Silifke iskelelerine gönderilmiştir. Tuzla iskelesinden 35.000 kile hububat beş gün içerisinde vapura yüklenmiş ve bir iki gün yolculuktan sonra Silifke'ye ulaşmıştır. Kıbrıs adasından Mersin ve Silifke iskelelerine yapılan hububat sevkiyatını kontrol etmek üzere Zahire Sevk Memuru Hristofaki Efendi görevlendirilerek Mersin iskelesine gönderilmiştir. Silifke'de bulunan zahire sevk memuru, 7 Kasım 1874'te iskeleye gelen gemilerden tozlu topraklı hububatın çıktığını tespit etmiştir. Hristofaki Efendi, bu yolsuzluğun Kıbrıs'taki hangi iskelede meydana geldiği konusu üzerinde durmuş ve sorunun giderilmesini sağlamıştır (Erlar, 2010: 199).

Adana ve çevresinde yaşanan 1887 kuraklığı Mersin'in kazalarında da etkisini göstermiştir. 14 Temmuz 1887'de kuraklığın arkası alınamadığından tesiri engellenememiştir. Ermenek, Anamur ve Gülnar kazalarında %80'den %15'e kadar, Mut kazasında ova tarafında %10'dan %20'ye kadar, yayla kısmında %5'ten %10'a, Silifke kazasında ova ve sahil kısmında %80- %90 dağ cihetinde %30-%40 oranında kuraklık olmayan senelere göre mahsul noksan olmuştur. Bu sebeple zahire fiyatları yüksek oranlarda artmıştır. Geçen senelerde buğdayın beher İstanbul kilesi 19, arpanın kilesi 15 kuruşa satılırken şimdiki rayiçle buğdayda dokuz kuruş farkla 28 kuruş, arpa yedi kuruş farkla 22 kuruşa yükselmiştir. Alınacak tedbirlerle ilgili olarak memurlar çıkarılarak memurların her tarafı dolaşması, ona göre aşarın ahaliye terk edilmesi, aynı zamanda ahaliye yardım için ayrıca masraf yapılmamasının daha uygun olacağı belirtilmiştir. 10-15 bin kile tohumluk ile 300 kıyye kadar saman tedarik edilmesi istenmiştir. Harice zahire ihracı men edilmiş, geçen sene mültezim ve tüccarın elinde 10-12 bin kile tohumluk zahire bulunduğu, ancak bunun yetersiz olduğundan zahirede gümrük vergisi de kaldırılmıştır. Kuraklığın gelişimi hakkında İçel Mutasarrıfı Mehmed Rıza tarafından ayrıntılı bir şekilde Mabeyn-i Hümayun Başkitabetine bilgi verilmiştir (BOA, Y.PRK.UM., 10/22). 1 Ağustos 1887 tarihli bir diğer belge kuraklığın etkisi ile ilgili önemli bilgiler vermektedir. Yağmursuzluktan dolayı nefis-i Adana, Silifke, Kozan ve Cebel-i Bereket sancaklarında kuraklıktan dolayı mahsulat % 90 derecede zayi olmuştur. Zayiat genelde ova cihetinde daha fazladır. Adana merkez, Mersin, Tarsus ve Karaisalı kazalarının ovadaki köylerinde buğday, arpa, susam ve diğer mahsulat % 90 derecesinde zayi olmuştur. Cebel-i

Bereket sancağının ova cihetinde Osmaniye kazası Yumurtalık nahiyesinden başka Ayas ve Kozan'ın ova cihetlerinde Kars ve Sis kazalarıyla İçel sancağının sahilde Alata Çayı'ndan Taşucu'na kadar olan yerlerde mahsulattaki ziyan diğer yerler nispetindedir. Dağ cihetlerinde gerek Adana sancağı ve gerek Cebel-i Bereket, Kozan, İçel sancaklarının mahsulatı istenilen derecede değildir (BOA, Y.PRK.KOM., 5/30)<sup>11</sup>.

Bu esnada bölgede yaşanan kuraklığın Hıristiyan misyonerler tarafından kullanıldığı da anlaşılmaktadır. 13 Kasım 1887'de Adana'da kuraklık zedeler için Amerika'dan gönderilen yardım akçelerinin Adana, Kozan ve Tarsus'ta un satın alınarak muhtaç ahaliye dağıtım işinde bizzat misyonların bulunması ve yardımların bunlar eli ile dağıtılması, Protestanlığı yaymak amacıyla yapıldığından, yardımların kaht komisyonuna teslim edilerek bu komisyon tarafından dağıtılmasının daha uygun olacağı belirtilmiştir (BOA, İ.DH., 1054/82759). Kuraklığın etkili olduğu yerlere zahire sevk etmek hem zaman alacağından hem de masraflı olacağından devlet, bölgeden aşar olarak toplanacak zahireyi doğrudan muhtaçlara vermiştir. 26 Kasım 1887'de Tarsus'ta kuraklık olduğu ve kuraklıktan etkilenen ahaliye verilecek zahirenin aşar bedelinden mahsup edilmesi gerektiği belirtilmiştir (BOA, DH.MKT., 1471/99).

Mersin ve kazalarında 1887'de etkili olan kuraklıkla mücadelenin sonraki yıllarda da devam ettiği görülmektedir. 24 Mart 1888 tarihli belgeye göre; daha önce kuraklıktan dolayı muhtaç duruma düşenler için ihsan buyrulan 200 bin kıyye buğdaydan Karaisalı, Tarsus, Kozan ve Cebel-i Bereket kazalarında yaşayan muhtaçlar için 46 bin kıyyenin satın alınması, yemeklik için bedelsiz olarak da 100 bin kıyye buğdayın muhtaç ahaliye verilmesi için 50 bin kıyyenin hemen satın alınması gerektiği Kaht Komisyonu tarafından istenmiştir (BOA, YPRK.KOM., 6/78). 27 Mart 1888'de Silifke'ye kuraklıktan dolayı 400 bin kıyye buğday, 100 bin kıyye arpa ile ayrıca 200 bin kıyye buğday, 200 bin kıyye çavdar ile 100 bin kıyye arpa sevk olunmuştur (BOA, Y.PRK.UM., 11/83).

Mersin iskelesine sevk edilen hububatın boşaltılması ve ambarlara taşınması için ödenecek hamaliye masrafının da belirlenmesi, görevlendirilen hububat işiyle

<sup>11</sup> Aynı konu ile ilgili bir diğer belge BOA, İ.MMS., 91/3868.

ilgilenen memurlardan istenen bir diğerk husustu. Mersin iskelesine ulaştırılan hububatın karadan sevkiyatı için de develer tedarik edilmişti. Develerin temini esnasında Adana ve Konya vilâyetlerinde bulunan konar-göçer halkın nakliye hayvanlarından da yararlanılmıştır. Sevkiyatta Silifke iskelesi, diğerk iskelelere nispetle daha çok kullanılmıştır. Silifke iskelesine getirilen hububat develerle Mut, Lârende buradan da Konya'ya ulaştırılmaktaydı (Erler, 2010: 240-241, 243-244).

Tarsus tarafına yerleştirilen muhacirler kıtlık dönemlerinde büyük zorluklar çekmişlerdir. Devlet, muhacirlere de yardımda bulunmuş, onların zararlarını hafifletmek için gerekli tedbirleri almıştır. 21 Ekim 1892'de Rusya muhaciri olup Tarsus'a yerleştirilenlere tohumluk zahire verilmesi ve evlerinin inşaatı için yardım edilmesi, ayrıca mescit ve mektep gibi ihtiyaçlarının da karşılanması istenmiştir (BOA, Y.PRK.UM., 25/85).

Silifke iskelesi sadece Anadolu'daki kuraklıkta değıl, diğerk coğrafiyalarda görülen kuraklık esnasında zahire sevkiyatında da kullanılmıştır. Silifke iskelesinden Bingazi kuraklık zedeleri için 7 Kasım 1892'de zahire sevk edilmesi talep edilmiştir (BOA, BEO., 84/6299). 17 Kasım 1892'de Bingazi'ye zahirenin Ali Paşa vapuru ile Silifke'den acilen gönderilmesi istenmiştir. 24 Aralık 1892'de Bingazi'ye Silifke ve İzmir'den sevk edilen zahire yetersiz geldiğinden ihtiyaç olan 30 bin kile buğday ile 120 bin kile arpanın Konya'dan sağılanarak Silifke'den sevk edilmesi istenmiştir (BOA, DH.MKT., 2012/13; 2024/93).

### **1.3. Yangın**

Merkezde olduğu gibi taşrada da yangınla mücadele kapsamında XIX. yy.'da önemli çalışmalar yapılmıştır. Mersin ve kazalarına da bu dönemde yangın tulumbaları gönderilmiştir. 20 Ocak 1846'da çeşitli vilayetlerinden yangın tulumbası talep edilmiştir. İçel ve Ermenek kazasına da yangın tulumbası gönderilmesi ve masrafının tesviye edilmesi istenmiştir (BOA, A.AMD., 1/49).

Mersin'in kazalarında görülen ilk önemli yangın Tarsus'ta 1860'ta çıkan bir harman yangınıdır. 19 Eylül 1860'ta Tarsus sancağı Bedras köyünden Durmuş oğlu Amed'in harmanlarını aynı köyden Zülfikar, bilerek yakmış, harmandan 320 kile arpa ile 120 kile buğday hasıl olacağı anlaşıldığından Zülfikar'ın zararı ödemesi bildirilmiştir. Ayrıca ceza kanununa göre harmanı bilerek yaktığından dolayı üç sene



kürek cezasına çarptırılmış, kürek cezasını Kıbrıs'ta çekeceği, Adana ve Kıbrıs mutasarrıflıklarına bildirilmiştir (BOA, A.MKT.MHM., 121/44).

Tarsus'ta bir diğer önemli yangın çarşı yangınıdır. Bu yangının sebebi ve gelişimi ile ilgili şimdilik herhangi bir belgeye ulaşılamamıştır. Ancak yangından sonra yangını tahkik için bir memurun görevlendirildiği anlaşılmaktadır. 31 Aralık 1865'te Tarsus yangını için istenen memurun bir an evvel tayin edilmesi yönünde Adana valiliğinin talebi olduğu belirtilmiş, memurun hemen tayin edilmesi için gerekenin yapılması istenmiştir. 2 Mart 1866'da daha önce yanan Tarsus çarşısının nizamına uygun olarak yeniden inşa edilmesi için acil olarak bir mühendisin gönderilmesi talep edilmiştir (BOA, MVL., 717/29; 1059/18).

Yangınla mücadele kapsamında gerekli alet ve edevatın da imkânlar çerçevesinde temin edildiği görülmektedir. 3 Mart 1893'te İçel belediyesi için çifte hortumlu bir tulumba ile diğer itfaiye malzemelerinin tüccar Todori Kamkari'den alınması istenmiştir (BOA, DH.MKT., 2054/89).

Zaman zaman bölgede orman yangınları da çıkmıştır. Yangının söndürülmesi için gerekli tedbirler alındığı gibi yangının sebebi hakkında da çalışmalar yapılmıştır. 26 Ekim 1893'te Adana vilayetinden Dahiliye Nezaretine gönderilen bir yazıdan Tarsus'a bağlı Ulaş nahiyesi Kurum köyünde orman yangını çıktığı anlaşılmaktadır. Yangını çıkaranlar hakkında gerekli çalışmaların yapıldığı, suçluların ilgili kanuna göre cezalandırılacağı Mersin'den bildirilmiştir. Yangının söndürülmesi için bir mülazım ile yeterli miktarda zaptiye neferi yangın mahalline sevk edilmiştir. Liva Orman Müfettişi de olay mahalline gitmiştir. Yangın söndürme çalışmalarına halk da katılmış, yangın çevrede bulunan ormanlara sirayet etmeden kontrol altına alınıp söndürülmüştür. Yangında 100 dönüm arazi zarar görmüş, bir kısmı tarla bir kısmının da çalılık olduğu anlaşılmış, yangın mahallinde tutulan tutanak ve tahkik varakasına göre adliyece kanuna göre işlem yapılması Adana valisince talep edilmiş, yangın hakkında Orman ve Meadin ve Ziraat Nezaretine de bilgi verilmiştir (BOA, DH.MKT., 140/19).

Silifke'ye de yangınla mücadele kapsamında yangın tulumbarı gönderilmiştir. 13 adet yangın tulumbarı ile üç adet çifte hortumlu tulumbarın masrafları belediyelerce karşılanmasının uygun olacağı belirtilmiştir. Yangın tulumbarı, kanca, kova ve balta ile yeterli miktarda itfaiye malzemesi

bulundurulması zorunlu olduğu ancak malzemelerin henüz gelmediği Silifke Redif Komutanlığı aracılığı ile Adana'ya 17 Ekim 1893'te bildirilmiştir. Silifke ve Ermenek kazaları için Mekteb-i Sanayide imâl edilen çifte hortumlu iki adet yangın tulummasıyla, altışar adet boyalı kanca ve balta ile 24 adet su kovasının İçel mutasarrıflığı namına Silifke'ye gönderilmesi, Şehremanetine bildirilmiştir (BOA, DH.MKT., 50/17).

Yanan ev ve dükkânların yeniden inşasında kullanılacak malzemenin vergiden muaf olması yönünde talepler de gelmiştir. Büyük olasılıkla diğer yerlerde olduğu gibi burada da inşaatta kullanılacak malzemelerde vergi muafiyeti sağlanmıştır. 24 Kasım 1896'da Anamur kazasında yanan 24 bâb dükkânın yeniden inşası için gerekli olan 9.840 parça kerestenin vergiden muaf tutulması istenmiştir. Orman ve Meadin ve Ziraat Nezaretine tebligat yapılacağı ancak verginin muaf tutulmasının padişahın emr-i şerifine göre olacağı belirtilmiştir (BOA, ŞD., 2126/33).

Silifke'de XX. yy. başlarında orman yangınları çıkmaya devam etmiştir. 12 Ekim 1903'te Silifke'de Kurum adlı ormanlarda çıkan yangının söndürülmesinde askerler ve halk yardım etmiş, yapılan yardım ve alınan tedbirlerle ilgili olarak Orman ve Meadin ve Ziraat Nezaretine bilgi verilmiştir (BOA, DH.MKT., 776/54).

Yanan evler için vergi muafiyeti talepleri de devam etmiştir. 16 Mart 1904'te Ermenek'te yanan evlerin ve dükkânların inşası için kerestenin orman resminden muaf tutulması Maliye Nezaretine tebliğ edilmiştir. Adana valiliğinden verilen dilekçeye göre gerekenin yapılması talep edilmiştir (BOA, ŞD., 2133/11).

Adana ve çevresinde meydana gelen 1909 olayları esnasında Tarsus'ta da karışıklıklarda, bazı evler yanmıştır (Sarınay-Karacakaya, 2012: 22). 1 Kasım 1909'da Tarsus'ta karışıklıklar esnasında bazı evlerin yandığı belirtilmiştir. Yanan evler için yapılacak masraflar bütçeye ek yük de getirmiştir. Adana ve Tarsus'ta yanmış kiliselerin ve okulların tamir edilmesi için gerekli paranın bütçeye konulması talep edilmiştir. 2 Aralık 1909'da Adana'daki olaylar esnasında evleri yanan Ermenilerin evlerini inşa etmek için talep ettikleri yardımların yapılacağı belirtilmiştir (BOA, DH.MUİ., 29-1/11; 39-1/14; 91-1/55). Karışıklıklar esnasında meydana gelen yangınlarda devletin, din ve ırk ayrımı yapmadan bütün vatandaşlarına yardım ettiği anlaşılmaktadır.

Silifke’de yangınlarda bazı evlerin tamamen yandığı görülmüştür. 4 Mayıs 1915 tarihli bir belgeden Silifke’de geçenlerde bir yangın çıktığı ve bu yangında bazı hanelerin yandığı belirtilmiştir (BOA, DH.EUM.2.ŞB., 6/18).

I. Dünya Savaşı’ndan sonra Fransızlar tarafından işgal edilen Adana ve Mersin çevresinde, Fransızlar tarafından desteklenen Ermeni çetelerinin bilinçli olarak bazı köyleri yaktığı görülmektedir. 20 Şubat 1919’da Arşak ve çetesi Tece köyüne gelerek buradaki evleri ateşe vermişlerdir. Köylüler, bir taraftan çete ile mücadele ederken bir yandan da yanan evlerini söndürmeye çalışmışlardır. 5 Nisan 1920’de Mezitli köyünün güney kesiminde bulunan evler de Fransızlar tarafından yakılmıştır. Bir süre sonra, evlerin ve köylerin yakılması sıradan işler haline gelmiştir (Çelik, 1999: 89, 344, 393). İşgal döneminde Ermenilerin ve Fransızların bilinçli olarak Türklerin evlerini yaktıkları görülmektedir.

#### **1.4. Sel**

Tarsus ve çevresinde de büyük sellerin meydana geldiği bilinmektedir. Sellerle mücadele kapsamında Berdan Nehri’nin kenarına setler ve bentler yapılmış bu surette seller engellenmeye çalışılmıştır. 28 Aralık 1844’te Tarsus’ta bulunan nehrin bazı mahallerinin tesviye edilmesi için 10 bin kuruş sarf edilmesine izin verilmiştir (BOA, İ.DH., 95/4765).

Setlerin inşaatı ve bataklıkların kurutulmasında yapılan masraflar, hazineden karşılanmıştır. Berdan Nehri’ndeki Koyuncu ve Kızıl harklarının tamir ve inşası için 8.000 kuruşa, kanalların yeniden inşaatı için ise 150 bin kuruşa ihtiyaç olduğu belirtilmiş, tamirat için gerekli para, 21 Nisan 1847’de Maliye Nezaretinden talep edilmiştir. 30 Temmuz 1852’de Tarsus’ta Berdan Nehri’nden Kızıl ve Koyuncu harklarının temizlenmesi için 150 bin kuruş harcandığı ancak para yetmediğinden 57 bin kuruş daha gönderilmesi istenmiştir (BOA, İ.MVL., 96/2012; 242/8767). 21 Aralık 1858’te Berdan Nehri’nin iki tarafında kanallar açılması için keşif bedeli olarak 150 bin kuruştan sonra 57.720 kuruş daha sarf edilmiş, ahalinin durumu olmadığından Berdan Nehri’nin temizlenmesi için 1.000 kuruş daha verilmesi talep edilmiştir (BOA, İ.DH., 301/12316). Bu belgelerden çalışmaların hemen tamamlanamadığı, çalışmaların uzun yıllar devam ettiği anlaşılmaktadır.

Çalışmaların uzun süre geçmesine rağmen bitirilememesinin en önemli sebebi her sene yeni taşkın ve sellerin olmasıdır.

Bataklıkların kurutulması için daha sonraki yıllarda da para gönderilmeye devam edilmiştir. 18 Kasım 1864'te Mersin ile Tarsus arasında bulunan bataklıkların temizlenmesi için gerekli olan paranın ödenmesi istenmiştir (BOA, MVL., 689/34).

Mersin-Tarsus arasında şiddetli yağışlardan ve ırmakların taşmasından dolayı meydana gelen bataklıklar, sıtma başta olmak üzere birçok hastalığa sebep olduğu gibi aynı zamanda bölgede tarım yapılmasını da engellemekteydi. Bu sebeple Tarsus-Mersin arasında bulunan bataklıkların kurutulması için çalışmalar, daha sonraki yıllarda da devam etmiştir. 1 Aralık 1867 tarihli belgede Mersin-Tarsus arasında bulunan bataklıkların kurutulması için 60.000 kuruştan fazla paraya ihtiyaç olduğu, kurutma işleminin bir yıldan fazla süreceği belirtilmiştir (BOA, A.MKT.MHM., 397/58).

Sadece Tarsus tarafındaki bataklıklar değil, Silifke taraflarında bulunan bataklıkların da temizlenmesi için gerekli çalışmalar yapılmıştır. 16 Kasım 1870'te İçel sancağında Silifke'de bulunan Tekfur Gölü'nün temizlenmesi için yapılacak işler ve haritaları Şurâ-yı Devlete arz edilmiştir. Mühendis Yusuf Efendi tarafından hazırlanan raporda; bataklığın temizliği ile ilgili önemli açıklamalar yapılmıştır. Gölden denize kadar bir duvar yapılacak, deniz tarafından bir kanal açılarak su oradan akıtılacaktır. Temizlenecek arazi tarıma tahsis edilecek, Göksu Nehri'nden bataklığa doğru künklerle suların akıtılmasından sonra çıkacak kumlar, bataklık alana dökülerek bataklık kurutulacaktır. Bataklığın kurutulması ile 10 bin dönüm kadar arazi ortaya çıkacağı gibi ayrıca halkın hıfzıssıhha şartlarının düzelmesi yönünde de önemli bir adım atılmış olacaktır. Nafia Nezareti ve Şurâ-yı Devlete arz edilen bataklıkların temizlenmesi projesi çok masraflı olduğundan, ayrıca hazinede yeterli para olmadığından şimdilik bataklığın temizlenemeyeceği belirtilmiştir (BOA, ŞD., 2115/16).

Mersin ile Tarsus arasında her sene su basan sazlıkların ve bataklıkların temizlenmesi gerekmektedir. Su basmalarından dolayı mahsulde külliyetli zararlar meydana gelmektedir. Su basan sazlık ve bataklık alanlarda ziraat edilemediğinden bir kumpanya teşkil edilerek bataklık ve sazlık alanların temizlenmesi neticesinde büyük faydalar sağlanacaktır (BOA, İ.MVL., 582/26133). Bu esnada meydana gelen

bir selde zarar gören 150 kişi çadırlara yerleştirilmiştir (BOA, DH.MTV., 41/5). Tarsus civarında bulunan kanallar taşkınların önlenmesinde büyük öneme sahipti. Ayrıca bu kanallar tarım alanlarının sulanmasında da kullanılmaktaydı. Taşkınlarla bu kanallar dolduğundan kanalların da temizlenmesi gerekiyordu. Genelde kanalların bölgenin önde gelen kişileri tarafından temizletildiği anlaşılmaktadır. Tarsus hanedanından Mustafa Efendi, Zarboz harkı adı verilen harktan bahçeler sulandığı için harkı temizletmiştir (BOA, A.MKT.UM., 240/86).

Bütçede bataklıkların kurutulması için yeteri kadar ödenek olmadığından özel şahıslara imtiyazlar verilmek suretiyle bataklıkların kurutulmasına çalışılmıştır. 9 Ağustos 1888'de Tarsus, Mersin ve Adana civarındaki bataklıkların temizlenmesi imtiyazının Solo Efendi'ye verilmesi uygun görülmüştür (BOA, Y.A.HUS., 165/75).

Silifke civarında bulunan bataklıkların kurutulması 1890'lı yıllarda tekrar gündeme gelmiştir. Bölgede kanallar yapılarak taşkın sularının çevreye zarar vermesi engellenmeye çalışılmıştır. 6 Haziran 1890'de Silifke civarında Aksavak suyundan çıkan kanalların tamiri için gerekli keşfin yapılması istenmiştir (BOA, Y.EE., 5/21). Kanalların yapılması için de gerekli paranın yerel idare tarafından bulunamadığı anlaşılmaktadır. Aksavak suyunda yapılacak kanallar için gerekli paranın, ihsan edilmesi talep edilmiştir (BOA, Y.PRK.BŞK., 18/17).

Sellerde yollar ve setler devamlı surette zarar görmüştür. Zarar gören kanal, set ve yolların tamiri bütçeye ek masraflar getirmiştir. 5 Ağustos 1893'te Mersin, Tarsus ile Adana arasında selden dolayı bozulan yolların tamiri için 644 bin kuruş harcanmıştır. Mersin yoluyla, Kozan yolundan İnce Köprü'ye kadar 28 bin 750 metre yol ile Seyhan Nehri kenarında da bozulan yolların tamiri için toplam 1.105.888 kuruş sarfına izin verilmiştir. Özellikle şiddetli yağmurlardan dolayı meydana gelen sellerden Adana-Mersin arasındaki yolların zarar gördüğü anlaşılmaktadır. 4 Eylül 1893'te Mersin, Tarsus ve Adana arasında sellerden zarar gören yollar ve setlerin tamir ve inşa edilmesi istenmiştir (BOA, BEO, 252/18871; 270/20206).

Adana ve çevresinde 2 Aralık 1901'de etkili olan yağışlar Silifke ve civarında da etkili olmuştur. Şiddetli yağıştan Silifke'de bulunan Göksu Nehri taşmıştır. Hükümet konağına kadar sel gelmiş, köprü yanında bulunan iki adet un değirmenini de sel alıp götürmüştür. Birçok evi su basmış, evler su içinde kalmıştır. Nüfus kaybının olmaması için gerekli tedbirler alınmış, selle ilgili çalışmalar devam

etmiştir. Durum, Adana valisi Bahri tarafından nezarete bildirilmiştir (BOA, BEO., 1769/132636). Bu yağışlar bölgede on gün kadar etkili olmuş yağışlardan dolayı nehir bir kez daha taşmıştır. 10 Aralık 1901'de şiddetli yağışlardan dolayı Göksu Nehri taşmış ve çevresine hasar vermiştir (BOA, DH.MKT., 2568/44).

Tarsus'ta meydana gelen selle ilgili 15 Kasım 1909 tarihli belgede önemli bilgiler bulunmaktadır. 10 günden beri devam eden yağmurlardan dolayı Adana-Mersin arasındaki demiryolunun Adana tarafından 57. kilometresinde 200 metrelik kısmı zarar görmüştür. Tarsus'ta selden sonra Afgan Mahallesi'nde bir kadın cesedi bulunmuş ve yapılan tahkikatta kadının 30 yaşlarında olduğu tespit edilmiştir.

Silifke'de de Göksu Nehri'nin taşmasından dolayı maddi hasarlar meydana gelmekteydi. 16 Kasım 1909'da İçel'den alınan telgrafta; iki günden beri devam eden yağmurlardan dolayı Göksu Nehri taşmış, hükümet konağına kadar olan yerler ile nehir kenarında bulunan bütün evleri su basmıştır. Silifke merkezde 50 ev yıkılmış, 23 ev hasar görmüştür. 15 ev su ile dolmuş, evlerdeki erzak, eşya ve zahireler tamamen zarar görmüştür. Nüfusça herhangi bir kayıp meydana gelmemiştir. Eski kalenin duvarlarının taşları da düşmüştür. Kaleden düşen taşların zarar vermemesi için acilen kale duvarlarının tamir edilmesi gerektiği belirtilmiştir (BOA, DH.MUİ., 33-2/34).

Tarsus ırmağı, 23 Mart 1913'te şiddetli yağışlardan dolayı taşmış, Karatepe Köyü sel altında kalmış, 40 hane selden hasar görmüştür.

Mersin'in kazalarında sellerden zarar görenlere devlet tarafından maddi yardım gönderilmiştir. Ancak gönderilen yardımların harcanmasında bazı suiistimal iddiaları gündeme gelmiştir. 17 Mayıs 1913'te, 1909 yılında meydana gelen selden zarar gören Mut kazası fukara ahalisi için gönderilen ve harcanmasına izin verilen 3.000 liranın dağıtımında eski kaymakam Hüseyin Çelebi'nin uygunsuz dağıtım yaptığı yönünde şikâyetler olmuştur. Yapılan şikâyette; kaymakamın dokuz ay, gelen parayı dağıtmadığı daha sonra paranın bir kısmını Dere, Çukur ve Orak köylerine, 1.150 kuruşunu da belediyeye verdiği iddia edilmiştir. Maliye Nezareti, şikâyetle ilgili gerekli tahkikatın yapılarak, bilgi verilmesini talep etmiştir. 5 Temmuz 1913'te Adana valiliği tarafından yapılan tahkikatın sonucu Dahiliye ve Maliye Nezaretine bildirilmiştir. 14 Temmuz 1913'te Mut kazası sel zedelerine gönderilen paranın,

kaymakam Hüseyin Çelebi tarafından nerelere harcandığının tespit edilmesinden sonra gerekenin yapılması talep edilmiştir (BOA, DH.MTV., 4/44; 44/43).

Aşırı yağışların neden olduğu seller dışında özellikle geçiş mevsimlerinde yaşanan dolu da bir diğer doğal felaket olarak ortaya çıkmaktadır. 18 Temmuz 1888'de İçel sancağı Ayaş nahiyesinde doludan dolayı 145 dönüm ekili alan zarar gördüğü gibi Sarıaydın köyünde de dokuz koyun telef olmuştur (BOA, DH.MKT., 1522/74).

Dolu yağışlarında özellikle bölgede bulunan tarım alanları büyük zarar görmüştür. 18 Haziran 1914'te Mersin ve Silifke köylerinde meydana gelen dolu yağışlarından Mersin'in 14 köyünde mahsulat tamamen yok olmuş, muhtelif köylerde muhtemelen 10 bin dönüm buğday ve arpa tarlası zarar görmüştür. Ahali, kendilerine yardım edilmesini talep etmiştir (BOA, DH.İD., 98/56). 15 Haziran 1915'de İçel mutasarrıflığına Silifke'den çekilen telgrafta; Lemas köyü ve civarında yağın dolunun ekili araziye tamamen mahvetmiş, ahali, keşif için müracaatta bulunmuş ancak bir buçuk aydır keşif memuru hasar tespiti için gelmemiştir. Süleyman ve Mehmed adlı kişiler çektikleri telgrafta hallerine acınarak, hasar tespitinin bir an önce yapılmasını talep etmişlerdir (BOA, DH.İUM., 54/6). Bu belgeden Silifke ile Erdemli arasında nisan ayı ortalarında bir dolu yağışı olmuş, dolu yağışlarından bölgedeki ekili alanlar zarar görmüş, ancak gerekli hasar tespiti henüz yapılmamış olduğu anlaşılmaktadır.

### 1.5. Fırtına

Silifke açıklarında meydana gelen fırtınanın deniz ulaşımını olumsuz etkilediği görülmektedir. 12 Aralık 1902'de içindeki 700'e yakın "*efrâd-ı cedîde*" bulunan Selamet vapuru ile ilgili yazışmalarda Selamet vapurundan haber alınmadığından Akdeniz sahilinde bulunan vilayetlerden bilgi istenmiştir. Adana valisi Bahri tarafından merkeze gönderilen yazıda; Selamet vapurunun Silifke ve Taşucu limanlarına uğramadığı hava fırtınalı olduğundan başka bir limana sığınmış olabileceği belirtilmiştir (BOA, Y.PRK.UM., 67/52). Fırtınalardan Silifke iskelesi de zaman zaman hasar görmüştür. 9 Ocak 1907'de Silifke iskelesi fırtınadan zarar görmüş ancak nüfusça bir zayıyat meydana gelmemiştir (BOA, DH.MKT., 1139/24).

### **1.6. Çekirge İstilas**

Silifke'nin bazı mevkilerinde zuhur eden çekirgelerin itlafi için gönderilen memurların maaşlarının Ziraat Bankası şubesinde tesviyesi, ayrıca çekirgelerin bırakacakları tohumların gelecek sene mahsulata zarar vereceğinden itlafi için emir verilmesi ve masrafı için gerekenin yapılması istenmiştir. Durum hakkında 15 Ekim 1890'da Ticaret ve Nafia Nezaretine bilgi verilmiştir (BOA, DH.MKT., 1770/107). Gülnar kazasında Yarvad, Gezde, Akova; Anamur'da Koşmar ve Koyunoluğu adlı yerlerde çekirge zuhur ettiğinden icap eden memurların sevk edilmesi ve gerekli tedbirlerin alınması hakkında Orman ve Meadin ve Ziraat Nezaretine bilgi verilmiştir (BOA, DH.MKT., 1180/37).

## **2. SALGIN HASTALIKLAR**

### **2.1. Veba**

Mersin'in kazalarında XIX. yy.'da yerel olarak veba vakaları görülmüş, genel anlamda bir salgın yaşanmamış olduğu anlaşılmaktadır. 1828'de Mut'ta veba görülmüştür. Daha sonraki yıllarda Tarsus ve kıyı kesimde de vakalar ortaya çıkmıştır. Bu vakaların kaynağı olarak komşu vilayetler gösterilmiştir. 1838'de Adana ve Tarsus'a ulaşan vebanın kaynağı olarak Karaman eyaleti gösterilmiş, kıyı şehirlerinde Antalya, Tarsus ve Adana'da hastalığın yayıldığı belirtilmiştir (Panzac, 1997: 56-57). Vebanın toplum üzerinde bıraktığı psikolojik etki uzun yıllar halkın hafızasından silinmemiştir. Toroslarda derlenen bir türkü, veba salgınına yansıtılmaktadır (Panzac, 1997: 148-149).

### **2.2. Kolera**

Mersin'in kazalarında da kolera ile ilgili olarak gerekli sıhhi tedbirler alınmıştır. Gülek ve Sertavul gibi geçitler, hastalığın iç kesimlere yayılmasında etkili olduğundan buralarda karantina, kordon ve tahaffuz tedbirlerinin uygulanmasına ayrı bir özen gösterilmiştir. 5 Eylül 1842'de Gülek Boğazı'nda karantina usulünü tatbik etmek üzere gönderilen memurlar, oraların güvensizliğinden dolayı İskenderun iskelesine gönderilmiş, memurların maaşının Halep vilayetinden değil de Adana valiliğince ödenmesi gerektiği belirtilmiştir (BOA, C.SH., 22/1072).



Tarsus'ta meydana gelen salgınlarda büyük nüfus kayıpları olduğu görülmektedir. 1865'te Tarsus ve köylerinde 5.314 kişi koleradan vefat etmiştir (Ayar, 2007: 31).

Bölgede bulunan karantinalara memur, gardiyan, doktor gönderilmek suretiyle koleraya karşı tedbirler alınmıştır. Salgınlar arttıkça Mersin ve kazalarında da yeni karantinalar tesis edilmiştir. 13 Kasım 1846'da İçel'de karantina idaresinin kurulması, bir müdür ile bir doktor görevlendirilmesi gerektiği belirtilmiştir (BOA, C.SH., 16/754). 19 Temmuz 1847'de İçel'e bağlı Ermenek ve Selendi kazalarında zuhur eden hastalıktan dolayı acilen tabip gönderilmesi talep edilmiştir (BOA, İ.MVL., 102/2217). 27 Ocak 1849 tarihli belgeye göre geçen sene Selendi ve civarında ortaya çıkan hastalığın kolera olduğu anlaşılmıştır (BOA, A.MKT., 171/29-1).

Karantinalara girmek çoğu kimse tarafından uzun zaman kayıplarına da neden olduğundan pek hoş karşılanmadığı anlaşılmaktadır. 21 Aralık 1851'de Payas Kaymakamı Ömer Bey, Adana ve Tarsus'ta devam eden koleradan dolayı tesis edilen karantinalarda altı ay kadar beklemek zorunda kalmış, haliyle adı geçen kaymakam altı ay Tarsus'ta kaldığından Beyrut'ta yaşayan ailesi perişan duruma düşmüştür (BOA, İ.MVL., 252/2962).

Ahmet Cevdet Paşa, bölgede bulunduğu sürede, Fırka-i Islâhiye'yle Sis'ten Adana'ya üst taraflardaki dağlardan geldiklerini, Mersin'den vapurla İstanbul'a gitmek niyetinde olduklarını, bu esnada Tarsus taraflarında daha hastalığın devam ettiğini, bu sebeple Payas'tan vapura binmeye mecbur olduklarını ifade etmiştir (Cevdet Paşa, 1991: 189).

Bölgeye gönderilen doktorların maaşlarının da düzenli olarak gönderildiği görülmektedir. Ancak merkezden gönderilen para yetersiz kaldığı zamanlarda yerel imkânlarla masraflar karşılanma yoluna gidilmiştir. 30 Ekim 1867'de Adana memleket tabibi Tevfik Salih'in yıllık maaşı 18 bin kuruş olup 6.000 kuruş da Tarsus tabibine verileceğinden para yetersiz kalmış, Tarsus tabibinin maaşı için Tarsus ahalisinin vergisine zam yapılacağı ancak ahalinin gücü olmadığından sadece 500 kuruş verilebileceği belirtilmiştir (BOA, MVL., 1060/40). 18 Aralık 1867'de doktorların maaşı için Tarsus ahalisinin gücü olmadığından, Adana merkezde vergilere zam yapılması uygun görülmüştür (BOA, MVL., 1060/56). 1 Ekim 1868'de

İçel sancağına 1.250 kuruş maaşla bir doktor tayin edilmiştir (BOA, A.MKT.MHM., 418/79).

Bölgede hem salgınla mücadele hem de halkın genel sağlığının korunması için Mersin'in büyük kazalarında da hastaneler inşa edilmeye çalışılmıştır. 25 Mart 1872'de Tarsus Gureba Hastanesinin inşaat masrafı çok olduğundan, yaklaşık bir yük 50 bin kuruş olacağı tahmin edildiğinden, hastane masrafı için yardım toplanması istenmiştir (BOA, ŞD., 2116/27). (Bk. Ek- 11).

Adana ve çevresindeki kolera salgınlarında doktor ihtiyacı arttığından hemen Adana ve çevre kazalara doktor gönderilmiştir. Sıhhiye müfettişleri gönderilmek sureti ile salgının gidişatı ve alınan tedbirler devamlı surette teftiş edilmiştir. 1888-1889 yılındaki salgında Tıbbiye mezunu Salih Efendi Adana'ya gönderilmiş, ancak hastalık Tarsus ve köylerinde de yayılınca Bogos Efendi ile Doktor Tatos ikişer bin kuruş maaşla bölgeye gönderilmiştir (BOA, A.MKT.MHM., 345/36-3).

Adana ve kazalarında etkili olan 1890'lı yıllarda görülen salgınlar Mersin'in kazalarında da etkili olmuştur. 8 Aralık 1890'da Mersin'in Gülek nahiyesinde iki günde koleradan beş vefat meydana gelmiştir (BOA, Y.PRK.DH., 4/15). Meydana gelen ölümler, 9 Aralık 1890'da nezarete bildirilmiştir (BOA, DH.MKT., 1789/100).

Tarsus'ta evlerin büyük çoğunluğu kesme taştan yapılmışsa da özellikle Fellah Mahallesi'nde "huğ" adı verilen kamıştan yapılmış ve pek temiz olmayan evler bulunmaktaydı. Tarsus da Adana gibi ovada kurulmuş olup çevresinde birikinti sular ve bataklıklar bulunmaktaydı. Tarsus'ta Gureba Hastanesi, geniş bir bahçenin içinde ve kesme taştan yapılan iki katlı binada elli yatakla hizmet vermekteydi. Muayene ve hekim odaları ile eczane ve mutfağı bulunuyordu. Salgın esnasında Şerafeddin Mağmumi, "*binaya kolera bulaştırmak istemediğinden bahçenin bir köşesine altı çadır kurup*" kolera hastalarını burada tedavi etmiştir (Mağmumi, 2008: 180). Tarsus'ta devam eden salgınlarda Müslüman ve gayr-i Müslim doktorlar, halk sağlığı konusunda önemli çalışmalar yapmıştır. Bölgede, bazı doktorlar geçici olarak görev yaparken memleket tabipleri, salgınlar dışında genel halk sağlığının korunması için bölgede hizmet etmişlerdir. 1889-1890 da Tarsus'ta Memleket tabibi Hristaki Efendi, aynı zamanda kolera salgını ile de mücadele etmiştir (BOA, DH.MKT., 1666/113; 1710/1; 1712/63).

Koleranın iç kesimlere yayılmasının engellenmesi için Silifke yönünde de tahaffuz ve karantina tedbirleri uygulanmıştır. 25 Ekim 1890'da Mersin ve Silifke üzerinden Konya'ya gidecek yolcuların tesis edilecek iki tahaffuzhanede karantinaya alınmaları, bu tahaffuzhanelerde yeterli sayıda doktor ve memur istihdam edilmesi istenmiştir (BOA, DH.MKT., 1783/107). 17 Ocak 1891'de Mersin ve Silifke yönünden hastalığın Konya'ya ulaşmasını engellemek için iki mahalde tahaffuzhane kurulması ve gelen yolcuların eşyalarının ilaçlanması istenmiştir (Sarıköse, 2008: 1235).

Mersin'e bağlı köylerde kolera 1891'de ölümlere neden olmuştur. 12 Ocak 1891'de Mersin'e bağlı Gülek köyünde beş vefat olduğu Beşinci Ordu tarafından Seraskeri Makamına bildirilmiştir (BOA, Y.PRK.UM., 20/29).

Doktorlar yanında bölgede özellikle ilaç temininde büyük rol oynayan eczacılar da salgınların önleminde önemli bir yere sahipti. Genelde eczacıların gayrimüslim olduğu görülmektedir. 1891-1892'de Tarsus'ta aynı zamanda Meclis azası da olan Eczacı Şakir Bedros, şehrin ilaç ihtiyacını karşılamaktaydı (BOA, DH.MKT., 1908/83; 1909/20).

Salgın ve halk sağlığı konusunda hizmetleri görülen sağlık görevlileri dışında yerel idareciler de taltif edilerek moralleri yükseltilmeye çalışılmıştır. 15 Temmuz 1892'de Mersin sancağından Naib Mehmed Serveti Efendi'nin Tarsus'ta zuhur eden kolera esnasında hizmetlerinden dolayı taltif edilmesi Dahiliye Nezareti tarafından Meşihat makamına arz edilmiştir (BOA, DH.MKT., 398/15).

Kordonlara sürekli olarak doktor, gardiyan ve memur takviyesi yapılmış böylelikle hastalığın yayılması engellenmeye çalışılmıştır. 17 Eylül 1892'de Silifke ve Ermenek'e iki doktorun acilen gönderilmesi istenmiştir. 1 Ekim 1892'de Konya'ya Mersin ve Silifke'den gelecek yolcular için bir veya iki mahalde tahaffuzhane kurulması, tahaffuzhanelerde bir doktor, bir gardiyan başı ve 10 gardiyan görevlendirilmesi ve masraflarının mahallince ödenmesi uygun görülmüştür. 7 Ocak 1893'te Silifke'ye bir tabip tayin edilmesi istenmiştir. Yaklaşık bir yıl sonra Silifke'ye bir doktor gönderilmiştir. 27 Nisan 1894'te Silifke belediye tabibi Salih azledilerek yerine Bozdoğan belediye tabibi Abdullah Şükrü Efendi tayin edilmiştir (BOA, DH.MKT., 230/2; 2003/10; 2016/61; 2029/33).

Silifke, hem deniz yolu hem de kara yolu ile koleraya açık yerlerin başında gelmekteydi. Özellikle deniz yoluyla limana gelen her gemi büyük bir risk taşımaktaydı. Dersaadet'ten gelen Sakarya adlı vapur bulaşık addedilen Silifke'ye uğrayarak pratika almış, Mersin Limanı'nda bulaşık muamelesi görmemiş, Mersin karantina tabipliğinden de pratika alarak, İskenderun Limanı'na uğramadan Beyrut'a gitmiş, orada 10 gün karantinada kalmıştır. Mersin'in bu geminin uğramasından sonra bulaşık kabul edilmesi, hatta gerekirse bütün sahilin bulaşık kabul edilerek bütün sahil şehirlerine gerekli tebligatın yapılarak bundan sonra oralardan geleceklere karantina tedbirlerinin uygulanması istenmiştir. Şimdiye kadar Silifke'de kolera görülmediyse de Antalya'ya yakın olmasından ve sahilden gemilere açık olduğundan Meclis-i Umûr-ı Sıhhiye kararı ile bulaşık kabul edilmesi kararlaştırılmıştır. Durum hakkında 20 Aralık 1892'de Sıhhiye Nezaretine bilgi verilmiştir (BOA, DH.MKT., 321/45).

Silifke'de karantina tedbirlerinin uzun yıllar devam ettiği anlaşılmaktadır. 25 Temmuz 1894'de Konya'ya karşı Adana tarafından kurulan kordonların kaldırılmasının uygun olmadığı belirtilmiştir. Konya'da kolera olduğundan kordon altındaki yerlerden gelen yolcuların karantinaya alınması istenmiştir. Tezkeresiz yolcular, hastalığın yayılmasına neden olduğundan onların da karantina da bekletilmesi Silifke'den talep edilmiştir (BOA, DH.MKT., 261/35).

Şerafeddin Mağmumi, 1890'lı yıllarda Adana'da yeterli doktor ve ilaç olmamasına rağmen, Fransız ve Amerikan hastanelerinin faaliyette bulunduğunu, Adana'da lağımın sokaktan aktığını, Tarsus'ta günde 15-20 kişinin koleradan öldüğünü, ölüleri gömecek insan bulunmadığını söylemektedir (Mağmumi, 2008: 11). Şerafeddin Mağmumi, Tarsus'ta yaşanan kolera salgını ile ilgili hatıralarında önemli bilgiler vermektedir. Hatıralarında; *“Mayısın sekizinci günü trenle Tarsus'a gittik... Burada kalıp sonra Mersin'e inmek ve oradan Silifke'ye ve daha sonra Halep iline geçmek kararlaştırılmıştı. Tam hareket edeceğim sırada bir kadının kay ve ishale tutularak ağırlaştığını haber verdiler. Muayenesine koştuk. Koleranın örneği. araştırılınca aynı evde on gün önce Adana'da hastalanıp gelen kadının da aynı belirtilerle 24 saatte öldüğü meydana çıktı. “Kolerin” yani adi yerli kolera olması da olası. Derhal ilan ederek, ortalığı velveleye düşürmemek, memleketi karantinaya aldurmamak için yalnız haneyi kordon altına alıp temizlemek ve tütsülemekte kusur*

etmedim. Mahalle muhtarları, esnaf kâhyaları ve hancıları celp ettirilip hasta ve ölüm olunca haber vermeleri ve muayenesiz ölü gömülmemesi şartı Kaymakam Ziya Efendi'nin etkinlikleri sayesinde sağlandı. Ertesi sabah iki cenaze ve üç hasta daha haber verdiler. Cenazelerin biri şüpheli idi ve hastaların hepsinde kolera belirtileri vardı. Artık tereddüde yer kalmadı. Yerli iki hekime danışarak raporumu yazdım. Yarım saatte şimşek gibi, Tarsus'ta kolera çıktığı her tarafa bildirildi ve kasaba kordon altına alındı. Tarsus'ta kolerayı keşfettiğimiz zaman belediye hekimi azledilmekle yaylaya gitmiş ve görevsiz bir Yunanlı hekim de pılyı pırtıyı toplayıp kaçmıştı. Eğer biz de olmasaydık normal önlemler bir yana hastaları muayene için bile doktor bulunmayacak, herkes dehşet içinde kaçışacaktı.. Halep, Beyrut ve Adana'daki arkadaşları çabucak getirdim. Konya heyetinin Antakya'daki iki hekimi de gönderildi. Ecza sandıklarımızla ve pülverizatör makinalarımızla belediye dairesinde bir sağlık ordugâhı kurduk. Yevmiye on beş- yirmi olay çıkan Tarsus'un dehşetli kolerası üç haftada yok olma derecesine geldi. Aynı şiddetle Adana'da parladığından haziranın beşinde arkadaşlarımdan birkaçıyla il merkezine koştuk.” (Mağmumi, 2008: 178-179). 1893 kolera salgınında genç bir hekim olan Şerafeddin Mağmumî, kolera ile savaşmak için Bursa-Balıkesir bölgesine ardından Adana, Adıyaman, Maraş, Antep, Halep, Şam, Beyrut'u kapsayan daha geniş bir bölgeye gönderilmiştir. Bu sırada Çukurova'da insanlar pamuk tarlalarında dökülüp gitmekteydi. Tarsus'ta günde 15-20 kişi koleradan ölmekteydi. Şerafeddin Mağmumî, hatırlarında Tarsus'taki kolera salgını için şunları yazmıştır; “Bu yılın Tarsus kolerası pek şiddetli idi. Çünkü gerek İstanbul ve havalisinde yüzlerce kolera tutulmuş insan gördüğüm halde böylesine rastlamamış, yalnızca kitaplarda okumuştum. O kadar şiddetli idi ki; muayeneyi bitirip reçeteyi yazıyorduk ve ilaç yetişmeden ölüm haberi geliyordu. “Gidenlerden düştü, otururken öldü” sözüne inanmayanlar Tarsus salgınına görmeliydiler. İki üç saat içinde ölenler pek çok oldu. Asya kolerasının en şiddetlisinde ölüm oranı % 80'dir, Tarsus'ta % 83 çıktı” (Mağmumi, 2008: 179; Özdemir, 2005: 36-37).

Şerafeddin Mağmumi, ölümün çok olmasının sebeplerini; ahalinin kan aldırma alışkanlığının olması, ikinci olarak halkın hekimlerden korkması, hastalarını saklaması ve ilaç kullanılmaması, üçüncü olarak da; ürün kaldırma ve hasat mevsimi olduğu için yöredeki köy ve çiftliklerde binlerce işçi ölüp, açıkta ve su başlarında

uçkurları ellerinde devriliyorlardı demekte ve sözlerine şöyle devam etmektedir; *“Her gün yöre yollarında ve tarlalarda böylece ölmüş beş-on gariban cenazesi buluyorduk”*. Dördüncü olarak; Hıristiyanlar, ölülerin yıkanması ve gömülmesinde tütsüleme yapılmasına şiddetle engel oluyorlar. *“Kendilerinin mistik mezhep törenlerini yabancılara göstermemek için cenazelerini geceleyin kaçırıp gömmeye çalışıyorlardı”* (Mağmumi, 2008: 179).

Silifke’de de 1894 salgını etkili olmuştur. 1894 yılı eylülünde Silifke’de kolera görülmüştür (Ayar, 2007: 142). 4 Eylül 1894’te Silifke’de kolera olduğundan buraya yakın bir yerde Gilindere’den Ayaş’a kadar olan mahallin tamamen bulaşık olduğu, bu sebeple Silifke’den gelecek gemilerin Beyrut ve Kalazomen tahaffuzhanelerinde 10 gün karantinada bekletilmesi istenmiştir. 5 Eylül 1894’te devam eden koleradan dolayı Silifke iki kat kordon altına alınmıştır. Ayrıca Mersin sınırında da yeni bir kordon daha kurulmuştur. Alata Çayı’ndan Mersin’e kadar olan çay ağzlarında ve sahile gelecek kayık ve gemilerin men edilmesi istenmiştir. Gerekenin yapılması için İçel, Mersin ve Cebel-i Bereket mutasarrıflıklarına bilgi verilmiştir (BOA, A.MKT.MHM., 553/42). 5 Eylül 1894’te Silifke’de kolera olduğundan bütün sahil boyunca genel ticarete zarar vermeden denizden ve kara tarafından Silifke’nin kordon altına alınmasından sonra ayın 21. gününden sonra Silifke’den çıkan gemilerin diğer iskelelere kabul edilmemesi, Sıhhiye Dairesince karar altına alınmıştır. Gülnar’dan Ayaş’a kadar olan yerlerin de bulaşık kabul edilmesi bu taraflardan giden gemilerin Beyrut ve Kalozomen tahaffuzhanelerinde 10 gün karantinada tutulması kararlaştırılmıştır. Durum hakkında Bahriye Nezareti, Tophane Müşiriyeti, Dahiliye Nezareti ve Seraskeri Makamına bilgi verilmiştir (BOA, Y.A.HUS., 308/54). 10 Eylül 1894’te Silifke’de üç şahısta şüpheli hastalık ortaya çıktığından hemen evleri kordon altına alınmış daha sonra Silifke’nin tamamı kordon altına alınmıştır (BOA, DH.MKT., 261/35). 9 Eylül 1894’te Mersin’e kadar Antalya sahili boyunca gelecek gemilere 24 saat ihtiyat karantinası ve tahaffuz tedbirlerinin uygulanması istenmiştir. Yine aynı kararla Gilindere’den Ayaş’a kadar olan sahil boyunda 10 gün karantina uygulanması ve geleceklerin mutlaka karantinaya alınması talep edilmiştir (BOA, A.MKT.MHM., 571/15). 26 Eylül 1894’te Karaman ile Mut arasında da kordonlar kurulmuştur. Silifke’den hastalığın yayılmasının engellenmesi için kurulan kordon ve kordonlarda görevli gardiyanların

masrafları ödenmiştir. Kordonların kurulmasının ve kaldırılmasının kaymakamların yetkisi dahilinde olmadığı bu sebeple Mut ile Karaman arasında bulunan kordonun mahallince kaldırılmasının uygun görülmediği 4 Ekim 1894'te bildirilmiştir (BOA, A.MKT.MHM., 554/7). Karaman sahillerine konulan karantina yasakları, Aralık 1894'ten sonra Anamur'a, Erdemli'de Lamas'a kadar uzatılmıştır (Ayar, 2007: 443).

Tarsus'ta 1895'te bir ay kadar devam eden salgında 150'ye yakın vukuat ve 100 kadar da vefat meydana gelmiştir. Tarsus'ta hastalıkla mücadele ve hijyen işlerini Bonkofski Paşa yönetmesine rağmen Mersin-Adana arasında işleyen trenlerin kasabaya uğratılmaması kararı alınsa da hastalık Adana ve Mersin yönünde ilerlemiştir (Ayar, 2007: 142).

Salgın esnasında bölgeye sürekli doktor takviyesi yapıldığı anlaşılmaktadır. Askeri doktorlar da salgın bölgesinde istihdam edilmiştir. 1 Mayıs 1895'te Tarsus Belediye tabipliğine atanan Tabip Kolağası Mehmed Efendi'nin Adana'da kolera salgını bitinceye kadar burada kalması, salgından sonra görev yerine gitmesi istenmiştir (BOA, DH.MKT., 370/48). 23 Mayıs 1895'ten sonra Tarsus'tan geleceklerin 10 gün karantinaya alınması, ayrıca Adana vilayetinden gelecek olanlara da tahaffuz ve karantina tedbirlerinin uygulanması, Adana'ya sınır olan Halep, Konya ve Sivas valiliklerinden talep edilmiştir. 24 Mayıs 1895 tarihli telgrafta; Tarsus'ta bulunan Sıhhiye Müfettişi Şerafeddin Efendi ile oraya gönderilen sıhhiye heyetinden, tenfizat ve tathirata dikkat edilmesi, "*Ser-kimyager-i Şehriyâri Dersaadet'le bi'l-umûm Vilayât-ı Şahâne Hıfzıssıha Müfettişi*" Mirliya Bonkofski Paşa tarafından talep edilmiştir (BOA, A.MKT.MHM., 564/2). 25 Mayıs 1895'te Tarsus'ta kolera zuhur ettiği Dahiliye Sıhhiye Müfettişi Şerafeddin Efendi tarafından telgrafla bildirildikten sonra, Antalya'da bulunan tabip Yüzbaşı Ahmed Efendi, harcırahı ödenerek, bir adet arkalık pulverizatörle hemen Tarsus'a gitmesi Sıhhiye Müfettişi Bonkofski Paşa tarafından emir olunmuştur (BOA, DH.MKT., 2069/75). 25 Mayıs 1895'te Tarsus'ta bulunan Sıhhiye Müfettişi Şerafeddin Efendi tarafından çekilen telgrafta; Tarsus'taki kolera ile ilgili önemli bilgiler verilmiştir. Mayıs ayının 11'inden sonra yeniden dokuz musab görülmüş, bunlardan biri ve dünkü beş musabdan dördü vefat etmiştir. Tarsus, kordon altına alınarak Mersin ve Adana ile bağlantısı kesilmiştir. Bugünkü hastalardan ikisi, merkeze beş ve bir buçuk saat mesafede bulunan Yaramış ve Ali Fakih köylerinde hastalanarak buraya gelmişlerdir.

Belediye tabibinin hemen köylere gönderilerek köylerin teftiş ettirilmesi istenmiştir. Tarsus'a gelen Karabet Efendi de Adana'ya gönderilmiş, İlya Nesim Efendi'ye de durum hakkında bilgi verilmiştir. Tarsus kasabasının tenfizat ve tathirat işleri fevkalade dikkat edilerek icra edilmiştir. Yeterli zaptiye ile evler karantinaya alınmış, belediye tabibi ile iki tabip münasip miktar maaş ile istihdam edilmiştir. Arkalık pülverizatörlerin de mümkün olan en kısa sürede gönderilmesi istenmiştir. 25 Mayıs 1895'te Adana'da sokakların temizlendiği Sıhhiye Müfettişi Şerafeddin Efendi'nin telgrafı ile anlaşılmıştır. Tarsus'tan hastalığın Adana'ya sirayetine meydan verilmemesi yönünde çalışmaların devam ettiği, Sıhhiye Müfettişi Bonkofski Paşa tarafından Sadarete arz edilmiştir. 25 Mayıs 1895'te dün saat altıdan bugün saat altıya kadar yeniden 10 musab olup, yeni musablardan bir, eski musablardan üçü ölmüştür. Tarsus'a bir saat mesafede bulunan Menteş köyünde hastalanıp gelen bir kişi bulunmaktadır. Bu durum Tarsus'taki sıhhiye müfettişi tarafından bildirilmiştir. Adana'ya sıhhi durumu teftiş için bir sıhhi heyet gelmemiştir. Kasaba ve köyler tamamen sıhhiye heyetleri tarafından teftiş edilemediğinden hastalığın derecesi tam olarak tespit edilememiştir. Tarsus'ta hastalık için yeterli sayıda doktor bulunmamaktadır, hastalığın bir an önce imha edilmesi için üç doktor ve bir tathir memuru gönderilmelidir. Bu talepler, Sıhhiye Müfettişi Bonkofski Paşa, tarafından Sadarete arz etmiştir. 26 Mayıs 1895'te sıhhiye müfettişi tarafından Adana'da sokakların temizlenmesi ve oradan hastalığın Tarsus'a sirayetine meydan verilmemesi Adana vilayetinden talep edilmiştir. Ayrıca, Tarsus'ta doktor, ilaç ve pülverizatör gibi gerekli şeylerden, oradan tedariki mümkün olanların Adana vilayetince temin edilmesi yönünde Adana valiliğine telgraf gönderilmiştir (BOA, A.MKT.MHM., 564/2; 564/3)

Mersin-Adana arasındaki demiryolu seferleri de koleradan dolayı iptal edilmiştir. 26 Mayıs 1895'te Tarsus'ta kolera devam ettiğinden demiryolu seferlerinin tatil edildiği Mersin ve Adana demiryolu kumpanyası ile Ticaret ve Nafia Nezaretine bildirilmiştir (BOA, A.MKT.MHM., 564/2). 26 Mayıs 1895'te Tarsus'ta koleradan dolayı Meclis-i Sıhhiyeye alınan sıhhi tedbirlerin uygulanması ile ilgili kararın ilgililere tebliğ edilmesi istenmiştir. Sıhhiye Müfettişi Şerafeddin Efendi, Mersin Sıhhiye Tabibi Malarinon Efendi tarafından gönderilen rapora göre; İskenderun merkez hariç olmak üzere Anamur dahil olarak bütün sahilden 23 Mayıs



1895'ten sonra gelecek gemiler ve yolculara tahaffuz tedbirlerinin uygulanması ve 10 gün tahaffuzhanelerde karantinaya alınmaları talep edilmiştir (BOA, Y.A.HUS., 329/2). 27 Mayıs 1895'te Tarsus'taki koleradan dolayı İskenderun hariç Anamur dahil olmak üzere bütün sahil 11 Mayıs tarihi itibarı ile kordon altına alınmıştır. Buradan gelecek bütün gemilerin tahaffuzhanelerde 10 gün karantinaya alınması, Adana vilayetinden kara yoluyla çıkıp geleceklere de tahaffuz tedbirleri uygulanması istenmiştir. Bazı kayık ve gemilerin Suriye ile Konya sahilinden kaçma ihtimali olduğundan tahaffuz tedbirleri uygulandığı Ser-kimyager-i şehriyari Bonkofski Paşa tarafından Sadarete arz edilmiştir. 27 Mayıs 1895'te Tarsus'un temizlenmesi için gerekli kirecin satın alınması, kordon ve karantinada bulunan aciz ve fakirlerin iaşesinin masrafının tesviye edilmesi istenmiştir. Sıhhiye Müfettişi Şerafeddin Efendi, Tarsus'u tamamen bulaşık kabul edip köprülerden başka geçiş olmayan Berdan Nehri'ni, Adana'ya karşı hudut kabul etmiştir. Tabip Antronik Efendi de münasip miktar maaşla istihdam edilerek karantinaya alınan ve kordonlarda bulunan fakirlerin tedavisinde görevlendirilmiştir. 10-15 hane kadar olan aciz ve fakirlerin iaşelerinin sağlanması gerektiği belirtilmiştir. Ayrıca sokakların temizlenmesi için yeteri kadar kireç temin edilmesini de talep etmiştir.

Tarsus'ta 28 Mayıs 1895'te koleradan dolayı iptal edilen tren seferlerinin Adana'da kolera etkisini kaybettiğinden yeniden başlatılması yönündeki talep, Ticaret ve Nafia Nezareti ile Sadarete bildirilmiştir. Tarsus'ta hastalığın çevreye sirayet etmemesi için gerekli tedbirlerin alınması, ilaç, tıbbi malzeme, dört arkalık pülverizatör, 56 tane madeni aksamı olmayan küçük el pülverizatörüne lüzum olduğu Tarsus kaymakamlığından alınan telgraftan anlaşılmıştır. Acilen dört doktor, beş pülverizatör, 1.000 kilogram asit fenik, 10 kıyye kinin, 300 kilogram klor ve diğer ecza malzemesinin acilen Tarsus'a ulaştırılması istenmiştir. 29 Mayıs 1895'te Tarsus'a Süleyman Gazele Efendi ile iki tabip, birkaç gardiyan ve lüzumu kadar ilaç ve levazım gönderilmiştir. Askeri ve mülki doktorlar tarafından gerekli tedbirlerin icrası istenmiştir. Ayrıca Adana vilayeti için 1.100 kilogram fenik, 300 kilogram kireç için 2.250 kuruş diğer masraflar için de 5.600 kuruş ita edilmiştir. Tarsus civarında toplanan ameleler, hastalığı Anadolu içlerine sirayet ettireceğinden vilayet sınırlarında tahaffuz tedbirlerinin arttırılması, Sıhhiye Müfettişi Bonkofski Paşa tarafından emir verilmiştir. 30 Mayıs 1895 tarihli belgeden geçen senede Adana ve

Tarsus'ta koleranın etkili olduğu belirtilmiştir. İki yıl boyunca kolera bölgede etkisini devam ettirmiş, karantinalar sürekli takviye edilmiş, masraflar için de para gönderilmiştir. 31 Mayıs 1895'te Tarsus'ta kurulan karantinalarda düzenli memur ve kolcu istihdam edilmesi, yapılacak masrafların Sıhhiye tahsisatından ödenmesine izin verilmesi talep edilmiştir. Aynı tarihte Tarsus'taki koleradan dolayı Adana vilayetine ilaç ve tıbbi malzeme ile dört doktordan sonra üç tabip daha gönderilmiştir. Sıhhiye Müfettişi Bonkofski Paşa, bir komisyon teşkil edildiğini, Konya, Ankara, Halep ve Sivas'ta birer sıhhiye heyeti kurulduğunu, heyetlerde dokuz doktor ile 16 gardiyan istihdam edildiğini, daha fazla doktor geldiğinde duruma göre yeni düzenlemenin yapılacağını, kordonların kurulmasında ve işleminde gerekli hassasiyetin gösterildiğini nezarete bildirmiştir (BOA, A.MKT.MHM., 564/2; 564/3).

Tarsus'ta koleradan dolayı bir sıhhiye heyeti gönderilmesi istenmiştir. Tahaffuz tedbirlerinin alınması için Konya, Halep, Sivas ve Ankara vilayetlerinden sıhhiye heyeti gönderilmesinin masraflı olacağından halk sağlığı için mülkiye ve askeriyece görevlendirilecek doktorlar tarafından gerekli tedbirlerin alınması 30 Mayıs 1895'te istenmiştir. Tarsus'taki kolera çevre köylere de sirayet etmiş, Adana'da şüpheli vukuatlar meydana gelmiştir. Adana sahilinin büyük kısmı karantina altında olmasına rağmen kara yoluyla vilayete gelecek ve vilayetten çıkacakların vilayete yakın illerde bulunan tahaffuzhanelerde muayene edilmesi, hastalığın geçen senelerde olduğu gibi Anadolu içlerine kadar yayılması halinde hayli masraf ve külfet olacağından Mekke gibi hacıların çok olduğu yerlerde tahaffuz tedbirlerinin icra edilmesinin de yararlı olacağı belirtilmiştir. Ayrıca Hac yolu üzerinde olan Tarsus'ta da bu sebeple kuvvetli sıhhi tahaffuz tedbirlerinin alınması ile hastalığın iç kesimlere doğru yayılmasının önüne geçilebileceği belirtilmiştir. Adana, Mersin ve Tarsus'ta devam eden hastalığın alınan tedbirlerle yayılmasının önüne geçildiği, Doktor Süleyman Efendi, yanına verilen iki tabip ve birkaç gardiyan ile gerekli alet, edevat ve ilaçlar hemen Adana'ya gönderilmiştir. Adana ile sınır olan Konya, Sivas, Ankara gibi vilayetlerin sınırlarında alınan tahaffuz tedbirleri ve sıhhi tedbirleri teftiş etmek için heyetler gönderildiği, gerekli görüldüğü zaman hemen oralarda karantina ve tahaffuz tedbirleri uygulaması hakkında Adana, Konya, Ankara ve Sivas valiliklerine emir verilmiştir (BOA, Y.A.HUS., 329/71).

Haziran ayında kolera vakalarında artış meydana gelmiştir. Tarsus'ta 31 Mayıs'tan 2 Haziran 1895'e kadar 16 kolera vakası görülmüştür. 6 Ağustos 1895 tarihli belgeye göre Tarsus'ta kolera devam etmekte olup 3-5 Haziran arasında yaklaşık 26 vefat meydana gelmiştir (BOA, HR.SYS., 31/30). 31 Mayıs 1895'te Adana merkezde kolera olmadığından trenlerin Tarsus'a gidip gelmelerinde ve Mersin-Adana arasında seferlerin devam etmesi yönünde karar olduğu ancak Adana merkezde devam ettiğinde tren seferleri her iki yönde de tatil edilmiştir (BOA, A.MKT.MHM., 564/3). 31 Mayıs 1895'te Tarsus'ta kolera zuhur ettiğinden hastalık olan mahallerin kordon altına alındığı anlaşılıyorsa da geçen sene Ankara ve Sivas vilayetlerinde kolera zuhur eden mahallere karşı oluşturulan kordonların yeterli olmadığı anlaşıldığından, Tarsus kordonunda gerekli özenin gösterilmesi kara ve sahilden hastalık bulaştırılmaması için yeni tedbirler alınmasını zorunlu kılmıştır. Çünkü Mersin ve mülhakatının Beyrut'la olan ilişkisi bilinmesine rağmen tedbir alınmadığı, Tarsus'ta "*tedabir-i tenfiziyeye ve tathiriye*"nin mükemmel olarak uygulanması, yeni kordonların kurulması, vilayete sınır olan yerlerin hastalıktan korunması gerektiği Sıhhiye Nezareti tarafından Dahiliye Nezaretine bildirilmiştir (BOA, DH.MKT., 380/63).

Sıhhiye Müfettişi Şerafeddin Efendi, 31 Mayıs 1895 tarihli bir diğer raporunda koleranın seyri ile ilgili önemli bilgiler vermiştir. Tarsus'ta dün saat altıdan bugün saat altıya kadar altı musab olup, bu musablardan biri vefat etmiştir. Tarsus'ta halkın çıktığı yaylada da birkaç vukuat meydana gelmiş; ancak halk, hastalığı gizlemiş, hükümete haber vermemiştir. İmamlar ve muhtarların da büyük çoğunluğu yaylaya çıktığından mesullerin bulunması zor olmaktadır. 1 Haziran 1895'de Tarsus'a bir kaç doktorla, ilaçlamada kullanılacak pülverizatörler Adana'ya Sıhhiye Nezaretinden gönderilmiştir. Kaçaklar vasıtası ile hastalık daha fazla yayılacağından bunlara meydan verilmemesi istenmiştir (BOA, A.MKT.MHM., 564/4).

Sıhhiye Müfettişi Bonkofski Paşa, 2 Haziran 1895 tarihli Sadaret'e sunduğu tezkerede yine Tarsus'taki kolera ile mücadelede alınması gereken tedbirlerle ilgili önemli bilgiler vermiştir. Vilayet genelinde tathirat yapılmalı, hastalığın tekrar zuhuruna fırsat verilmemelidir. Sıhhiye heyetinden Şerafeddin Efendi, Tarsus'a geldiğinde burada kolera olduğunu görmüş, yakın çevreye yayılmaması için gerekli

tedbirleri almıştır. Trabzon'da bulunan Jedel Efendi, Tahrirat Memuru Ali Efendi Sivas üzerinden geçerek Adana-Sivas hududunda Haçin tarafına, Eskişehir'deki müfettiş Cenab Şehabeddin ile tathirat memuru Pavlı, Konya-Adana arasına, Mamüratülaziz'deki Yorgi, Maraş'a giderek orada pülverizatörle tathirat icra edecektir. Antalya'dan tabip Ahmed ve Marko Adriyeni, Halep'ten Hasan Ali, Beyrut'tan İlya Nesim, Müfettiş Şerafeddin refakatinde kolera zuhur eden Adana'ya gidecektir. Tarsus'a Dersaadet'ten üç tabip daha gönderilmiş, üç doktordan oluşan bir sıhhiye heyeti teşkil edilmiştir. Konya, Ankara, Halep ve Sivas vilayetlerinde de Sıhhiye heyetleri kurulmuştur. Şimdilik sekiz doktor ve 16 gardiyan olup daha sonra heyetlere doktor ve memur istihdam edilecektir. Alınan tedbirlerle Tarsus'ta günlük 12 olan musab sayısı altıya inmiştir. Sıhhiye heyeti, tahaffuzhane teşkil etmiş, tahaffuz tedbirleri vilayet genelinde alınmıştır. Tathirat işlerinde kireç ve asit fenik kullanılması istenmiştir. Ayrıca üç doktora aylık 1.500'er kuruştan toplam 4.500 kuruş, tathirat memuruna bin kuruş verilmesi yeteri kadar ilaç, tıbbi malzeme ve pülverizatör gönderilmesi, bunların masraflarının da hazineden karşılanması gerektiği belirtilmiştir (BOA, A.MKT.MHM., 564/3).

Sıhhi tedbirlerin uygulanmasında gerekli özenin gösterilmesi devamlı surette yerel idarecilerden talep edilmiştir. 6 Haziran 1895'te Tarsus'ta, gerekli tedbirin alınması, doktor ve memurların tathir işlerine dikkat etmesi, ayrıca yeni kordonlar da kurulması istenmiştir. 7 Haziran 1895/26 Mayıs 1311'de Tarsus'taki koleradan dolayı münasip bir yerde tahaffuzhane tesis edilmesi, Çakıthanı'ndan dört nefer zaptiyenin Tahtaköprü'ye gönderilmesi, tahaffuzhanede 15-20 zaptiye daha istihdam edilmesi talep edilmiştir. Tahtaköprü ve Kamışlı boğazında 15 zaptiye ve bir zabitin olduğu, hastalığın Kozan cihetinde yayılmasının engellenmesi için de gerekli tahaffuz tedbirlerine riayet edilmesi istenmiştir. 9 Haziran 1895'te Tarsus'ta illetin yayılmasını engellemek ve ahalinin hastalarla ilişkisini kesmek için kurulan kordonlar ve karantinadan korktuklarından, komşularına firar ettikleri anlaşılmıştır. Bonkofski Paşa tarafından durum merkeze bildirilmiştir. Ayrıca doktor Süleyman Gazele maiyetinde iki doktor daha gönderilmiştir. Tarsus'ta bulunan Sıhhiye Müfettişi Şerafeddin'in gönderdiği rapora göre, Tarsus'ta ahali karantinadan korktuğu için hastalarını gizlemektedir. Ayrıca bazı aileler de cenazelerini bile gizlemektedir. Komşulara girip çıkma ve hastalık olan mahallere girip çıkma devam

ettiğinden her gün yüzlerce kişi hastalığa yakalanmaktadır. Acilen hastalık görülen yerler dezenfekte edilerek, karantinaya alınmalıdır. Tarsus'ta su meselesi de önemli olduğundan, sular kaynatılarak içilmeli, su kuyuları helalardan uzak olmalıdır. Ayrıca zirai ürünler kaynağından çıkmayan diğer sularla sulanmamalıdır. Tarsus'tan gelen bu rapor “*Ser- kimyager-i hazret-i Şehriyârî ve Dersaadet ve bi'l-umûm vilâyât-ı şahâne Hıfzıssihâ-i Umûmi Ser-müfettişi*” Mirliya Bonkofski Paşa tarafından Sadaret'e sunulmuştur. 10 Haziran 1895'te Tarsus'ta bir tahaffuzhane teşkil edilerek hastalığın yayılması engellenmeye çalışılmıştır. Yine aynı gün Tarsus'taki salgınla ilgili Adana valisi, Sadarete bir rapor göndermiştir. Adana ve Tarsus çevresinde evler birbirine bitişik olduğundan, hastalık olan yerler kordon altına alındığında dışarı ile ilişkinin kesilmesinin zor olduğu, buna rağmen her türlü tahaffuz ve sıhhi tedbirin alındığı Adana valisi Faik tarafından merkeze arz edilmiştir (BOA, A.MKT.MHM., 564/2; 564/4; 564/10).

Kolera salgını esnasında Müslüman ahali, Hıristiyan doktorlara muayenede istekli davranmamış, nezaretten Müslüman doktor talep etmişlerdir. 1 Haziran 1895'te Tarsus'ta koleradan tren seferleri tatil edilmiş, tabipler tren memurlarını tedavi etmiştir. Mersin, tamamen bulaşık kabul edildiğinden Mersin'de Hıristiyan tebaa olup, aynı zamanda doktorların tamamı Hristiyan olduğundan, Mersin'e Müslüman bir doktor tayin edilmesi talep edilmiştir (BOA, A.MKT.MHM., 564,/2).

Kolera salgınları esnasında hizmetleri görülen başta doktorlar olmak üzere diğer memurlar hizmetlerinden dolayı terfi ettirilerek ve maaşlarına zam yapılmak sureti ile ödüllendirilmişlerdir. 11 Haziran 1895'te daha önce Adana Memleket tabipliğinde bulunan Derviş Efendi, Mersin Sancağı merkezi ile Tarsus'ta, İçel sancağı merkezi olan Silifke, Ermenek, Gülnar, Anamur ve Kozan sancağı merkezinde, Cebel-i Bereket sancağına bağlı Payas kazasında memleket tabipliklerinde de bulunmuştur. Derviş Efendi, beş sene önce ve şimdiki kolera salgını esnasında Adana'da devam eden salgının önlenmesinde ve fakir ahalinin meccanen tedavisinde de görev aldığından rütbe-i saniye ve sınıf-ı saniye ile taltif edilmiş, maaşı da 2.000 kuruşa yükseltilmiştir (BOA, BEO., 751/56313).

Bölgede hizmet eden sağlık görevlilerinin aynı zamanda özlük haklarının korunması için de bütün tedbirler alınmıştır. Doktorların maaş ödemeleri zamanında yapılmaya çalışılmıştır. 4 Temmuz 1895'te Tarsus'ta bulunan Tabip Yüzbaşı

Ahmed'e, maaşın yüzde beş ve yüzde biri tekaüt sandığına gönderilmek üzere aylık 1.000 kuruş maaş tahsis edilmiştir (BOA, DH.MKT., 392/78).

Temmuz ayı içinde de bölgeden doktor talebi gelmeye devam etmiştir. 7 Temmuz 1895'te Tarsus'taki koleradan dolayı Adana'ya mücavir yerlere Daire-i Sıhhiyeden bir heyet ile başka doktorlar da gönderilmesi Sıhhiye Müfettişi Bonkofski Paşa tarafından talep edilmiştir (BOA, A.MKT.MHM., 564/3).

Tarsus'ta salgın esnasında gerekli olan ilaçlar, gayr-i Müslim eczacılardan temin edilmiştir. 10 Temmuz 1895'te Tarsus için gerekli olan ilaçlar, eczacı müteahiti Dimitraki Efendi'den satın alınmıştır (BOA, DH.MKT., 395/73).

Bölgeden salgının seyri ve alınan tedbirlerle ilgili devamlı surette raporlar gönderilmeye devam edilmiştir. 13 Temmuz 1895'te Sıhhiye Müfettişi tarafından Tarsus'taki kolera ile ilgili hazırlanan rapor, Adana valiliği tarafından Sıhhiye ve Dahiliye Nezaretlerine arz edilmiştir. Bu raporda alınan tedbirlerle ilgili önemli bilgiler bulunmaktadır. Tarsus, hastalıktan dolayı, kordon altına alınmıştır. Sayıları 30 bini geçen amele, Adana ve civarına dağıldığından hastalık, onlar vasıtasıyla kasaba ve köylere kadar yayılmıştır. Bu sebeple, doktor heyetlerinin çevreye dağılmasının uygun olacağı belirtilmiştir. Süleyman Gazele Adana'da görevlendirilirken, Mersin ve kazalarında da devam eden hastalık için Mersin'de Derviş Efendi ve askeri doktorlardan Abdullah Efendi, Mersin'in köylerine yerel doktorlardan Ahmed Efendi görevlendirilmiştir. Ancak Ahmet Efendi'nin köylere gitmediği tespit edildiğinden, ayrıca köylerde hastalık şiddetli şekilde devam ettiğinden oralarda doktora ihtiyaç olduğundan doktora "*emr-i şedide*" ita edilmesi gerektiği raporda belirtilmiştir (BOA, DH.MKT., 409/68).

Artan sağlık harcamalarını karşılamak için bazı vergiler sağlık masraflarına tahsis edilmiştir. 17 Ağustos 1895'te Tarsus'ta kolera zuhurundan dolayı hayvan rüsumundan gelen 150 liranın, Mal Sandığından Adana belediye dairesine verilmesi uygun görülmüştür (BOA, DH.MKT., 413/44).

Tarsus'ta kolera ile mücadele kapsamında çevre yerleşim yerlerine gönderilen doktorların maaş ve masraflarının ödenmesi için de gerekli tedbirler alınmıştır. 20 Ağustos 1895'te Adana ve mücavir vilayetlere tabip heyetleri sevk edilmesi, ayrıca Tarsus gibi hastalığın devam ettiği yerlere daha fazla tabip gönderilmesi, gönderilen tabiplerin maaş ve harcırahlarının ödenmesi, Sıhhiye

Müfettişi Bonkofski Paşa tarafından talep edilmiştir. 3 Ekim 1895'te Dahiliye Nezaretinden Şurâ-yı Devlete havale olunan takirde; Tarsus'ta kolera zuhurundan dolayı harcanan 750 lira ağnam rüsumundan alınarak Mal Sandığından Adana Belediye Dairesine verilmesi uygun görülmüştür (BOA, İ.DH., 1325/1313 Ra. 11; 1326/1313 Ra. 19). 6 Ekim 1895'te Tarsus'ta zuhur eden hastalıktan dolayı Tarsus'a mücavir Adana ve diğer vilayetlerde Daire-i Sıhhiyece tedbirler alınmış olmakla birlikte, bölgeye gönderilmiş tabiplerden başka Bonkofski Paşa tarafından başka tabiplerin de gönderilmesi uygun bulunmuştur. Ayrıca hastalığın Halep civarına sirayetinin engellenmesi için Hıfzıssıhha-i Umûmi Komisyonu tarafından tabip gönderilmiştir (BOA, DH.MKT., 429/67).

Salgın esnasında temin edilen ilaçların masrafları da devlet tarafından karşılanmıştır. 14 Mart 1896'de Tarsus'ta kolera esnasında eczacı Dimitraki'den alınan ilaçların bedeli olan 7.013 kuruşun tesviye edilmesi istenmiştir (BOA, İ.DH., 1332/1313 L. 10). Aynı zamanda bölgeden ilaç talepleri gelmeye devam etmiştir. 11 Nisan 1896'da Sıhhiye Müfettişi Şerafeddin Efendi tarafından acil olarak Tarsus'a ilaç gönderilip bedelinin ödenmesi istenmiştir (BOA, A.MKT.MHM., 564/2).

Tarsus'ta 1896 yılında da kolera tedbirleri uygulanmaya devam etmiştir. 20 Nisan 1896'da Tarsus'ta şüpheli hastalıktan birkaç vukuat olduğu geçen sene Tarsus'ta kolera şiddetli olduğundan tathirata ve tahaffuza devam edilmesi istenmiştir. Tarsus'ta karantina için memurlar istihdam edilmiş, alınan sıhhiye tedbirleri, Sıhhiye Müfettişi Bonkofski Paşa tarafından Sıhhiye Nezaretine arz edilmiştir. 11 Haziran 1896'da Tarsus'tan başka Sis, Hamidiye ve Karataş kasabaları ile Dört Ağaç köyünde şüpheli hastalık ortaya çıktığından acilen iki doktorun gönderilmesi Sıhhiye Müfettişi Bonkofski Paşa tarafından Adana vilayetinden talep edilmiştir (BOA, A.MKT.MHM., 564/8; 565/27).

Daha sonraki yıllarda da kolera ile mücadele kapsamında Tarsus'ta sıhhiye harcamalarına para gönderilmeye devam edilmiştir. 10 Mart 1898'de Tarsus'ta hastalık zuhurundan dolayı mevcut temizlik vasıtaları yetersiz hale geldiğinden yeni tedbirlerin alınması için gereken 150 lira, hayvan rüsumundan alınarak Mal Sandığına Adana Belediye dairesine verilmiştir (BOA, ŞD., 362/29).

Tarsus ve çevresinde halk sağlığında hizmetleri görülen doktorlar taltif edilmiştir. 28 Mart 1901'de Tarsus belediye tabibi Ali Halil Bey'in taltifi uygun

görülmüştür (BOA, DH.MKT., 2467/68). Aynı zamanda bölgeden doktor talepleri gelmiş ancak taşrada doktor ve sağlık kurumu sıkıntısı çekilmeye devam edilmiştir. 24 Ocak 1905'te Mut Kazası'nda belediye tabibi olmadığından bir tabip tayin edilmesi (BOA, DH.MKT., 925/69), 19 Şubat 1906'da Silifke'de fukara ve acizler için bir hastane inşa edilmesi talep edilmiştir (BOA, ŞD., 2124/50).

Kara ve demir yolu Tarsus ve çevresinin devamlı surette kolera tehdidi altında olmasına neden olmuştur. 16 Kasım 1911'de Adana'dan Tarsus'a kadar tren hattı boyunca karantina tesis edildiği Adana valiliğine bildirilmiştir. Alınan tedbirlere rağmen daha sonraki dönemde Tarsus'ta kolera tekrar görülmüştür. 5 Ekim 1912'de Tarsus'ta ameleden dört musab olup, bunlardan iki kişi vefat etmiştir. Bölgeden geçen askerler arasında kolera görülmeye devam etmiştir. 18 Kasım 1912'de Tarsus'a yakın bulunan Gülek'teki taburlarda koleradan ölümler meydana gelmiş, koleranın tekrar zuhur etmesi üzerine taburun merkeze gönderilmesi halinde taburun geçeceği yerlere hastalık bulaşacağından, taburun kıtalara bölünerek mahallinde karantinaya alınması ve gerekli sıhhi tedbirlerin icra edilmesi istenmiştir (BOA, DH.İD., 19-1/55; 142/8; 165/2).

Özellikle savaş yıllarında karantina ve kordonlarda yeterli personel istihdam edilemediğinden kordonlardan firarlar yaşanmıştır. Karantina ve kordonlar bu dönemde tam anlamıyla çalışmamıştır. 29 Temmuz 1915'te Tarsus ile Pozantı arasındaki kordonlardan firarların olduğu Adana valiliğine bildirilmiş, gerekli tedbirlerin alınması istenmiştir (BOA, DH.İUM., 56/8).

Tarsus Amerikan Koleji Direktörü Mrs. Chrstie, 1915 yılı 13 Kasım ve 28 Kasım günlerinde hatıralarında; Tarsus'taki bulaşıcı salgınlardan da söz etmiştir. Mrs. Christie ve William L. Nute, Tarsus'un her tarafında yayılan salgınlar sırasında kendilerini koruyamamış, Tarsus'taki doktorlara güvenmedikleri için Adana'daki misyoner hastanesine gitmek zorunda kalmışlardır. Savaş koşullarında bu coğrafyada yaşayanların büyük çoğunluğu Tarsus Amerikan Koleji'nin öğretmenleri kadar şanslı olamamıştır (Özdemir, 2005: 349).

Savaş yıllarında bölgeden geçen askerler arasında salgın hastalıklar eksik olmuyor, askerler aynı zamanda hastalıkları da taşıyorlardı. VI. Ordu Baştabibi Abdülkadir (Noyan), 1917'de Pozantı-Tarsus arasında geçen askerlerin sağlık durumları hakkında önemli bilgiler vermiştir. "46. Fırkada yapılan tetkikler



*gösteriyordu ki, bu fırka İstanbul'dan hareketlerinde askerler sıhhatte idiler. Karadan Tarsus'a geldikleri zaman askerler arasında bazı ishaller hastalar görülmeye başlamıştı. Hastalar yollardaki menzil hastanelerine bırakılıyordu. Hiçbir hastaneden kolera teşhisi olmadıkları için birlikler, Derbisiye'ye kadar karadan gelmişlerdi. Yolda birçok ishalleri hastaları, tesadüf ettikleri hastanelere bırakmışlardı. Hemen her taburdan 60-70 ishalleri hasta terk edilmişti. 146. Alay'ın bir taburundan 100'den fazla asker bırakılmıştı.” (Özdemir, 2005: 262).*

Tarsus'ta yaşanan kolera salgınları ve diğer salgınlar için bölgedeki sağlık kuruluşlarına sınırlı sayıda da olsa doktorlar tayin edilmeye devam edilmiştir. Ancak genelde bu yıllarda bölgede gayr-i Müslim doktorlar görev yapmaktaydı. Tarsus'ta, 1917'de tabip Hrilyos, hizmet vermekteydi (BOA, DH.EUM.VRK., 17/48). Görevini tam anlamıyla yapamayan sağlık görevlileri de görevden alınmışlardır. 25 Mayıs 1919'da Silifke sıhhiye müdürünün görevine son verilmiştir (BOA, DH.ŞFR., 622/68).

Salgınlar esnasında ilaca çok ihtiyaç olmaktaydı. Silifke gibi büyük kazalar da başta olmak üzere bu dönemde yeterli eczacı da bulunmamaktaydı. Özellikle bazı gayr-i Müslim eczacılar, bu durumu fırsata çermişler, ilaçları fahiş fiyatlarla halka satmışlardır. Bu durumun merkeze ulaşması sonucunda gerekli tahkikatlar yapılmıştır. 23 Mart 1919'da Silifke'de yeterli eczacı bulunmadığından ilaç temininde büyük güçlükler çekilmekteydi. Eczacı Yovan Efendi, ilaç fiyatlarında fahiş fiyatlarla ihtikârlığa da başlamış, özellikle fakir ve yardıma muhtaç ahali ilaç bulmada büyük güçlüklerle karşılaşmıştır. Fakir ahali, durumu sıhhiye müdürlüğüne bildirince, müdürlük tarafından fakir olanlara hastanelerden ilaç verilmesi gerektiğini belirtmiş ve ilgililere gerekli emirler verilmiştir. Eczacı Yovan'la ilgili tahkikat başlamıştır. Eczacı Yovan, sermayesi yaklaşık 19 kuruş olan bir ilacı 110 kuruşa sattığı, yapılan şikayet üzerine gönderilen sıhhiye müfettişi tarafından da tespit edilmiştir. Sıhhiye müfettişinin yaptığı inceleme sonunda ilaçların fahiş fiyatla satıldığı gibi eczanenin de tertipli ve düzenli olmadığından Yovan Efendi ile ilgili gerekli yasal işlemler başlatılmıştır. Fakir ahalinin ilaç ihtiyacı, hastanelerden karşılanmaya başlamış, yapılan tahkikatla ilgili olarak nezarete de bilgi verilmiştir (BOA, DH.İ.UM., 19-5/1-44).

### 2.3. Sıtma

Roma döneminden itibaren bunaltıcı ve ağır havası nedeniyle Tarsus, sıtma tehlikesine maruz kalırdı (Ramsay, 2000: 12). Silifke ve Tarsus sıtmanın yaygın olduğu ilçelerdi. Çünkü bu kazalarda Silifke’de Göksu, Tarsus’ta Berdan Nehri’nin oluşturduğu bataklıklar sıtmayı yaygın hale getiriyordu. Evliya Çelebi, Silifke çevresindeki sıtma ile ilgili olarak, Silifke’nin havasının ağır olduğundan bahsederek, “burada serçelerin bile sıtma olduğunu”, ahalinin büyük çoğunluğunun baharla birlikte yaylalara çıktığını söylemiştir. Tarsus’la ilgili olarak da; şehrin havasının kötü olduğunu, bahardan sonra şehirde kimse kalmadığını, sadece güvenliği sağlayan bekçilerin kaldığını söylüyor (Evliya Çelebi, 2011: 9-162).

Sıtma, XIX. yy. boyunca da etkili olmuştur. Bataklıkların yoğun olduğu kıyı kesimlerine bu sebeple fazla yerleşim olmamıştır. Bataklıkların kurutulmasıyla sıtmanın etkisi kırılmaya başlamıştır. Buna rağmen sıtma özellikle çocuk ölümlerinde önemli bir sebep olmaya daha sonraki yıllarda da devam etmiştir. Doktor Hamit Osman, malaryanın Adana ve Mersin gibi şehirlerde ölüme sebep olduğunu, malaryanın yaygın olduğu Mersin’de çocuk ölümlerinin diğer şehirlerden daha fazla olduğunu belirtmiştir (Özdemir, 2005: 32)

### 2.4. Frengi

Mersin’in kazalarında XIX. yy.’da frengi de etkili olmuş, frengi ile de mücadele edilmiştir. İçel sancağına bağlı olan Ermenek ve Selendi kazalarında zuhur eden frengi hastalığının askerlere sirayetinin engellenmesi için gerekli tedbirlerin alınması istenmiştir. Bu bağlamda Ermenek’te 447 kişi, doktorlar tarafından muayene edilmiştir. 20 Haziran 1847’de hastalık görülen Ermenek ve civarına 1.500’er kuruş maaşla bir doktor gönderilmiştir. Zira özellikle bu günlerde çocuklar arasında yaygın olan çiçek hastalığı da ölümlere neden olmaktaydı. Erzak ve aşı ile beraber Tarabya Hastanesi doktorlarından Doktor Dimitraki ile Mekteb-i Tıbbiye öğrencilerinden Mustafa, gönderilmiştir (BOA, İ.MMS., 102/2217). 6 Temmuz 1847’de Ermenek ve Selendi’de zuhur eden frenginin halk arasında yayıldığı, erkekler ve askerler arasında hastalığın yaygın olduğu, ayrıca çocuklar arasında da çiçek hastalığı devam ettiğinden iki doktor gönderilerek gerekenin yapıldığı İçel Mutasarrıflığı tarafından nezarete bildirilmiştir (BOA, A.MKT., 89/24).

Hastalık günden güne arttığından tabip ve amele gönderilmesi talepleri daha sonraki aylarda da gelmeye devam etmiştir. 10 Ağustos 1847'de bir doktor ile iki işçi gönderilmiştir. İşçilere altışar yüz, eczacıya ise 500 kuruş verilmesi uygun görülmüştür (BOA, İ.MVL., 106/2404). 27 Eylül 1847'de İçel sancağına bağlı Ermenek ve Selendi kazalarına çiçek ve frengi hastalıklarının tedavi edilmesi için fazla doktor tayini talep edilmiştir (BOA, MVL., 52/40).

Fakir ve muhtaç durumda bulunan ahalinin hastalıkla mücadele masrafları için bölgeye para da gönderilmiştir. 21 Mayıs 1848'de İçel'e bağlı olan Ermenek ve Selendi'de devam eden hastalık için gönderilen 1.250 kuruş, ahalinin büyük çoğunluğu aciz olduğundan onların ilaçlarına sarf edildiği Maliye Nezaretine bildirilmiştir (BOA, A.MKT.MVL., 11/52). 10 Ağustos 1848'de Ermenek ve Selendi'de devam eden salgın için 1.240 kuruş daha gönderilmiştir. 3 Eylül 1848'de Ermenek ve Selendi'ye hastalar için gönderilen 1.240 kuruşun ödendiği belirtilmiştir (BOA, A.MKT., 143/46; 145/56).

Frengi ile mücadele kapsamında özellikle kadın hastaneleri faaliyete geçirildiği gibi seyyar hastaneler de kurulmuştur. 1898-1899'da Tarsus'ta bir Nisa Hastanesi faaliyet göstermekteydi. Yine aynı yıl içinde Karataş, Tarsus ve Adana arasında seyyar hastanelerin kurulması istenmiştir (BOA, DH.MKT., 2172/51; 2181/50).

Alınan bütün tedbirlere ve mücadeleye rağmen hastalık XX. yy. başlarında da kazalarda etkili olmaya devam etmiştir. 3 Mayıs 1901 tarihli Adana sıhhiye müfettişliği tarafından düzenlenen cetvele göre Mersin'in kazalarında frenginin devam ettiği görülmektedir. Kazalarda görülen frengi ve doktor durumları Tablo-3'de gösterilmiştir (BOA, İ.DH., 1386/1319 Ca. 9). 16 Şubat 1902'de Islâhiye, Ermenek, Bahçe ve Mut kazalarında ortaya çıkan frengi salgınları için gerekli tedbirler alınmaya devam edilmiştir (BOA, DH.MKT., 2588/114).

Daha sonraki yıllarda Silifke gibi büyük kazalarda frengi hastalarına mahsus hastane inşa çalışmaları da başlamıştır. 19 Ağustos 1907'de Silifke'de inşası düşünülen frengi hastanesinin inşaatının padişahın cülus güne denk getirilerek başlanmasının uygun olduğu belirtilmiştir (BOA, DH.MKT., 1192/20). Hastanenin inşaatında yerel imkânlar da kullanılmış, bazı vergiler hastane masrafına tahsis edilmiştir. 16 Ocak 1908'de Silifke'de frengi hastaları ve garip hastalar için inşa

edilen 20 yataklı bir hastane için ahaliden yardım talep edilmiştir. Silifke ve Anamur'da bulunan iskelelerinden ihraç edilecek kereste ve kömürden münasip bir miktar vergi alınması; Taşucu, Alata ve Gülnar'dan sevk edilecek olan kömürden kantar başına beş para, kerestenin bir metre mikabından 30 para alınarak hastane masraflarına harcanması istenmiştir (BOA, ŞD., 2138/1). 19 Şubat 1908'de Silifke'de halkın yardımları ile inşasına başlanan frengi hastanesinin inşaatında kullanılacak kerestenin orman vergisinden muaf tutulması talep edilmiştir (BOA, DH.MKT., 1234/13; ŞD., 2137/30). 19 Şubat 1908'de Silifke'de inşa edilen frengi hastanesi için Anamur iskelesinden Beyrut, Yafa ve İskenderiye'ye nakl olunacak odun, kömür ve keresteden vergi alınmasının uygun görülmediği belirtilmiştir (BOA, DH.MKT., 1234/54). 28 Mart 1908'de Silifke'de inşasına başlanan frengi hastanesi için gereken kerestenin orman resminden muaf tutulması ile ilgili yazışmalar devam etmiştir (BOA, İ.OM., 13/1326 S. 2). 29 Mart 1908'de frengi hastanesi için gerekli olan kerestenin orman resminden muaf tutulması yönündeki talep, Dahiliye Nezareti ile Orman ve Meadin ve Ziraat Nezaretine bildirilmiştir (BOA, BEO., 3283/246162).

## 2.5. Çiçek

Kazalarda çiçek hastalığı ile mücadelede hastalık görülen yerlere hemen doktorlar tayin edilmiştir. Doktor, aşıcı gibi görevlilerin maaşları yanında aşı ve ilaç masrafları da devletçe karşılanmıştır. 10 Ağustos 1847'de doktor, amele ve ecza masrafı olarak altışar yüz kuruş işçilere ve 500 kuruş da eczacıya hazineden ödeme yapılmasına izin verilmiştir (BOA, İ.MVL., 106/2404). Yukarıda bahsedilen Ermenek ve Selendi kazalarında frengi hastalığı görülen dönemde çocuklar arasında da çiçek hastalığı ortaya çıkmış, hastalığın tedavisi için 20 Haziran 1847'de 1.500'er kuruş maaşla iki doktor görevlendirilmiştir. Tarabya Hastanesi doktorlarından Dimitraki Efendi ile Mekteb-i Tıbbiye öğrencilerinden Mustafa Efendi frengi ve çiçek hastalığından dolayı Ermenek'e gönderilmiştir (BOA, İ.MMS., 102/2217). Hastalıkla mücadele kapsamında bölgeye sürekli çiçek aşısı gönderilmiştir. 1862-1863'te Mersin iskelesi ile Tarsus'ta çiçek hastalığı olduğundan yeterli miktar aşı kalemi gönderilmiştir. 6 Ocak 1863'te Mersin ve Tarsus'ta çiçek hastalığı olduğundan acilen aşı gönderilmesi istenmiştir. 1 Şubat 1863'te çiçek aşı kalemi tekrar talep edilmiştir (BOA, A.MKT.MHM., 252/11; 254/82; 284/82). 25 Mart 1863'te Adana ve Tarsus

havalisinde çiçek illeti zuhur ettiğinden bir miktar aşı kaleminin ihsan buyurulması Mersin karantina tabibi tarafından tekrar talep edilmiştir (BOA, MVL., 415/72). Yaklaşık üç ay geçmesine rağmen çiçek aşısı gönderilmediği görülmektedir. Aşının sevkiyatı ile ilgili sorunların yaşandığı anlaşılmaktadır.

Mersin ve Tarsus çevresinde etkili olan 1862-1863 çiçek salgını ile mücadele etmesi, Adana'daki muhacirleri de ücretsiz olarak tedavi etmesi için Lagonidasyo adlı tabip 1.500 kuruş maaşla bölgeye tayin edilmiş, aşılar da gönderilmiştir (BOA, A.MKT.MHM., 284/82). 6 Nisan 1863'te Mersin karantina tabibine Nezaret-i Umûr-ı Sıhyyeden gönderilen yazıda; Adana ve Tarsus'ta çocukların aşılınması için görevlendirilenlere gidip gelecekleri yerler için harcırah ödenmesi istenmiştir. Adana ve Tarsus'ta şu sıralar çiçek hastalığı zuhur ettiğinden çocukların muhafazası için Tarsus'ta bulunan karantina hekimi tarafından çocukların aşılınması, ayrıca yeni aşıya ihtiyaç olduğundan bir miktar aşı kaleminin acilen bölgeye gönderildiği bildirilmiştir. Sıhhiyece gerekli tedbirlerin alınması, Adana ve Tarsus'ta karantina tabibi olmadığından, Mersin karantina tabibinin oralara da gitmesi, tabibin maaş ve harcırahının ödenmesi gerektiği Tophane Müşiriyetine bildirilmiştir (BOA, MVL., 646/89). 13 Nisan 1863'te Adana ve Tarsus'ta devam eden çiçek illetinden dolayı Tarsus Karantina Tabipliğine gönderilmek üzere 500 adet aşı kalemi tedarik edilip gönderilmiş olduğu Adana valisi Ali Rıza Paşa tarafından Sadarete bildirilmiştir (BOA, A.MKT.MHM., 260/73).

Çiçekle mücadele kapsamında kaza ve köylere aşı memurları gönderilmiş, aşı memurlarının maaş ve harcırahları ödenmiştir. Aynı zamanda üstün hizmeti görülen memurların maaşlarına zam da yapılmıştır. 1899-1900'de Tarsus'ta aşı memurluğu yapan Hasan Fuad Efendi'nin, hizmetlerinden dolayı 28 Temmuz 1898'de maaşına zam yapılmıştır (BOA, DH.MKT., 2096/120; 2274/23).

Yapılan çiçek aşıları düzenli olarak nezarete bildirilmiştir 15 Aralık 1898'de Gülnar kazasında 217 çocuğa çiçek aşısı yapıldığı ve şahadetnamelerinin verildiği merkeze bildirilmiştir. 15 Şubat 1900'de Silifke, Bulacalı ve Ayaş nahiyelerinde yapılan çiçek aşısı şahadetnameleri gönderilmiştir. 19 Mayıs 1901'de Mut kazası ve köylerinde 613 çocuğa çiçek aşısı yapıldığı Adana vilayetince nezarete bildirilmiştir. 14 Nisan 1902'de Ermenek ve Anamur kazalarında çiçek aşısı yapılan çocukların miktarına dair bilgiler Adana valiliğine gönderilmiştir (BOA, DH.MKT., 479/9;

2149/17; 2306/85; 2486/60). Bu bilgilerden yapılan çiçek aşılarının düzenli olarak Adana valiliği, Sıhhiye ve Dahiliye Nezaretlerine bildirildiği anlaşılmaktadır.

Özellikle köylere giden doktor ve aşı memurlarının maaş ve harcırahlarının ödenmesinde bazı dönemlerde sıkıntılar da yaşanmaktaydı. 24 Ağustos 1909'da Tarsus kazası aşı memuru Faik Efendi, çiçek aşısı icra etmek için köylere gittiği halde harcırahı ödenmediğinden harcırahın ödenmesini talep etmiştir (BOA, DH.MKT., 1303/5). 7 Eylül 1909'da Tarsus kazası aşı memuru Ahmet Faik Efendi'nin harcırahlarının ödenmesi istenmiştir. Aşı memuru Ahmed Faik Efendi'nin maaş ve harcırahlarını zamanında alamamış olmalıdır. 6 Ocak 1911 tarihli bir belgeden Tarsus kazası aşı memuru Ahmet Faik Efendi'nin görevinin devam ettiği görülmektedir (BOA, DH.MUİ., 4-1/83<sup>12</sup>; 52-1/12). Çiçekle mücadelenin süreklilik arz ettiği anlaşılmaktadır.

## 2.6. Tifo

Tarsus'ta görülen salgın hastalıklardan biri de tifodur. Sağlıksız içme suları ile bulaşan bu hastalık da diğer salgınlar gibi ölümlere neden olmaktadır. Kolera salgını için bölgeye gönderilen Sıhhiye Müfettişi Şerafeddin Efendi'nin 31 Mayıs 1895 tarihli raporunda tifodan da ölümler meydana geldiği belirtilmiştir (BOA, A.MKT.MHM., 564/4).

## 2.7. Kuduz

Kazalarda da kuduz vakalarının görüldüğü anlaşılmaktadır. Kuduz olan kişilerin tedavi için İstanbul'a Darü'l-keleb'e gönderilmişlerdir. Bu hastaların masrafları mahalli belediye imkânlarından karşılanmıştır 20 Mayıs 1908'de İstanbul'da Darülkelb'de tedavi edilen Silifkeli Tenzile'nin yol masraflarının mahalli belediyece ödenmesi talep edilmiştir (BOA, ZB., 489/46). Kuduz hastalarının tedavisi için Mersin'in kazalarında sağlık kuruluşu olmadığı anlaşılmaktadır.

## 2.8. Humma

Tarsus'ta XIX. yy. sonlarında bulunan Sıhhiye Müfettişi Şerafeddin Mağmumi, Tarsus ve çevresinde hummanın çok yaygın olduğunu ifade etmiştir. Birikinti sular ve bataklıklar bulunmasından dolayı özellikle köylerde hummaların

<sup>12</sup> 23 Eylül 1909'da Tarsus Aşı memuru Faik Efendi, maaş ve harcırahlarının ödenmesini bir kez daha talep etmiştir (BOA, DH.MUİ., 13-1, 26).

her türlü olup çok yaygındı. Ahali, ırmaklardan rastgele ve en pis yerlerinden su aldığından hastalığın etkisi artmaktaydı. Hummanın, Tarsus gibi çevresinde bataklıkların bulunduğu Silifke'nin sahil kesiminde de yaygın olduğu anlaşılmaktadır. Bataklıkların kurutulması ile birlikte humma da etkisini kaybetmiştir.

Bu hastalıklar dışında Şerafeddin Mağmumi, Tarsus'ta 1890'lı yıllarda taş hastalığının da olduğunu ifade etmiş, hastalığın sebebi olarak da yine içme sularını göstermiştir (Mağmumi, 2008: 185).

## 2.9. Hayvan Hastalıkları

Mersin'in kazalarında XIX. yy.'da halkın büyük çoğunluğunun geçim kaynağı hayvancılıktı. Tarım genelde sahile yakın yerlerde yapılmaktaydı. Dağ köylerinde hayvancılık yaygındı. Bazı dönemlerde meydana gelen "*hayvan kıranları*" toplu hayvan ölümlerine, aynı anda yüzlerce hayvanın telef olması büyük ekonomik kayıplara neden olmaktaydı. Ayrıca açık ortamlarda bırakılan hayvan leşleri halk sağlığını da tehdit etmekteydi. Bu sebeple Mersin ve kazalarında da hayvan hastalıkları ile mücadele edildiği, halk sağlığının korunması için sıhhi tedbirlerin alındığı görülmektedir. 18 Haziran 1890'da Tarsus, Mersin, nefsi Adana ve içeri taraflarda veba-yı bakari hastalığı olduğundan telef olan hayvanların uygun bir mahalle defnedilmesi, yol üzerlerinde, şehre civar yerler ve etrafta bırakılmaması istenmiştir. Mersin Fransa Konsolosu tarafından verilen bir dilekçede belediye memurlarına müracaat edilmesine rağmen bir sonuç alınmadığı, hayvan leşlerinin orta yerlerde ötede beride olduğundan havayı kirlettiği ve hastalığa neden olduğu anlaşılmıştır. Geçen sene kolera salgınında olduğu gibi halkın sağlığının korunması için dikkat ve itina gösterilmesi, hayvan leşlerinin uygun çukurlara gömülerek üzerlerine kireç dökülmesi emredilmiştir (BOA, DH.MKT., 1963/48).

Hastalık görüldüğü anda hemen alınan tedbirlerle hastalığın çevreye yayılması da engellenmiştir. 18 Aralık 1892 tarihli bir belgeye göre İçel Sancağı Barçın Yaylası'nda veba-yı bakari hastalığının görüldüğü, ancak alınan tedbirlerle çevreye sirayetinin engellendiği belirtilmiştir. Alınan tedbirler sayesinde daha sonraki yıllarda hayvan hastalıkları bazı bölgelerde tamamen ortadan kaldırılmıştır.

17 Eylül 1893'te İçel Sancağı Ayaş ve Yağda nahiyelerinde görülen hayvan hastalığının ortadan kaldırıldığı belirtilmiştir (BOA, DH.MKT., 152/2; 2043/50).

Hayvan hastalıkları ile mücadelede en önemli yol hastalık görülen yerlere baytarların gönderilmesidir. Baytarlar, köy ve kasabalara gönderilmek suretiyle hayvan hastalıkları mücadele edilmiştir 26 Ocak 1894'te Silifke ve mülhakatında zuhur eden hayvan hastalığına karşı gönderilen baytar müfettişi tarafından alınan tedbirler, Umûm Mekatib-i Askeriye Nezaretine arz edilmiştir. 3 Şubat 1894'te Silifke'de görülen hayvan hastalığının sığır vebası olmadığı merkeze bildirilmiştir (BOA, DH.MKT., 199/69; 2065/61).

Tedbir amaçlı olarak hastalık görülen bazı hayvanlar da itlaf edilmiştir. 30 Haziran 1897'de Anamur'da sığır vebası olmadığı ancak şüpheli bazı hayvanların itlaf edildiği, alınan tedbirlere rağmen bazı köylerde hastalığın devam ettiği Adana valisi Hüseyin Hilmi tarafından Sadaret'e bildirilmiştir. Yine aynı gün Adana ve Konya yönünde de her türlü sıhhi tedbir alınmıştır. 1 Temmuz 1897'de Anamur Kazası'nda hastalık görülmediğinden hıfzıssıhhanın düzeldiği, bazı köylerde sığır vebası devam ettiği, hastalık olan yerlere Anamur'dan gidip gelen olmadığı, ayrıca memurlar gönderilerek ihtiyat olarak tahkik edilmiştir (BOA, A.MKT.MHM., 566/4). Alınan bütün tedbirlere rağmen bölgede tamamen hayvan hastalıklarının önlenemediği görülmektedir. 26 Ocak 1898'de Yağda Nahiyesi'nde Sarıkaya ve Kayacı köylerinde davarlarda ortaya çıkan hastalıktan dolayı telefat olduğu, Yağda nahiye müdürlüğü tarafından bildirilmiştir (BOA, DH.MKT., 2088/14).

Çıkan hastalıkların tahkiki için sıhhiye müfettişleri de bölgeye gönderilmiştir. 1 Şubat 1902'de Mut kazasında görülen hayvan hastalığının önlenmesi için gerekli tedbirlerin alınması ve bir sıhhiye müfettişi gönderilmesi talep edilmiştir (BOA, DH.MKT., 2582/81). Dönem dönem bölgede hayvan hastalıkları ortaya çıkmış, ancak alınan tedbirlerle hastalık çevreye yayılmamış, sadece hastalığın ortaya çıktığı kaza ve köylerinde etkili olmuştur. 25 Ocak 1917'de İçel merkez livası ile Ermenek, Mut ve Gülnar'da hayvan hastalığı olmadığı ancak Anamur'da tabak hastalığının devam ettiği rapor edilmiştir (BOA, DH.İ.U.M.EK., 105/1).



## SONUÇ

Doğal afetler ve salgın hastalıklar, tarih boyunca insanlığa büyük zararlar vermiştir. Deprem, yangın, sel, fırtına, kuraklık ve kıtlık, çekirge istilası gibi doğal afetler sonucu bazı yerleşim yerleri büyük hasar görürken bazı yerleşim birimleri tamamen ortadan kalkmıştır. Veba, cüzzam, kolera, sıtma, tifo ve çiçek gibi birçok hastalık tarih boyunca tedavi yöntemleri ve ilaçları gelişmediği için yüzbinlerce insanı etkilemiş, yaşanan bu salgınlar neticesinde pek çok insan hayatını kaybetmiştir.

Çukurova, Seyhan ve Ceyhan Irmaklarının oluşturduğu geniş delta ovası olup, bu bölgenin en önemli yerleşim birimi Adana'dır. Tarsus, eskiçağlardan beri bir liman kenti olarak tarihte önemli bir yere sahip olmuştur. XIX. yüzyıl sonlarında Mersin de büyük bir gelişme göstermiştir. Bölge tarihi yollarla Orta Doğu'ya bağlandığı gibi XIX. yy. sonlarında bölgeden geçen demiryolu ulaşımın gelişmesine neden olmuş, böylelikle bölge, devamlı surette salgın hastalıkların tehdidine uğramıştır.

Osmanlı Devleti'nin üzerinde bulunduğu coğrafya, deprem kuşağında bulunmasından dolayı bu coğrafyada tarih boyunca birçok deprem meydana gelmiştir. Çukurova yakınlarında İskenderun Körfezi'nden geçen büyük bir fay hattının olduğu bilinmektedir. Bu fay hattı tarih boyunca etkili olmuştur. Adana ve çevresi burada meydana gelen depremlerden etkilenmiştir. XIX. yy.'da Çukurova'da meydana gelen depremlerde zararlar devlet tarafından kısa sürede karşılanmaya çalışılmıştır. Çünkü bu bölge İskenderun Körfezi'nden Van Gölü'ne kadar uzanan Doğu Anadolu fay kuşağı üzerindedir. Ayrıca Çukurova, Seyhan ve Ceyhan Nehirlerinin getirdiği alüvyonlarla oluştuğundan zemini sağlam olmayıp, devamlı bir hareketlilik söz konusudur. Osmanlı Devleti, XIX. yüzyılda Adana ve Mersin'de meydana gelen depremlere duyarsız kalmamış, yıkılan binaların yeniden yapılması için halka her türlü yardımı yapmıştır.

Adana, Mersin, Tarsus ve Adana'ya bağlı Haçın, Payas gibi kazalarda büyük yangınlar meydana gelmiştir. Yangın öncesi ve yangın sonrası gerekli tedbirler devlet tarafından alınmıştır. Yangının çıkmasını engellemek için gece bekçisi ve korucu gibi kişiler görevlendirilmiş; tulumba, kova, kanca gibi yangın söndürme malzemeleri Adana'ya gönderilmiştir. Yangın sonrasında yardıma muhtaç ahali için

devlet tarafından acil para yardımı yapıldığı gibi ülke genelinde yardım kampanyaları düzenlenmiştir. Ebniye rüsumu başta olmak üzere bazı vergiler de vatandaştan tahsil edilmemiştir. Yangının çıkışı ile ilgili gerekli tahkikat yapılmış, suçlulardan tespit edilebilenler cezalandırılmıştır. Sadece yerleşim yerleri değil, zaman zaman ormanlık ve çalılık alanlarda da yangınlar çıkmıştır. Bu yangınlarda da temel sebep; ihmal ve bölgede kurak bir iklimin olması, ayrıca çam gibi hızlı şekilde yanan ağaçların bölgede yaygın olmasıdır. Yangın sonrasında inşa edilecek binalarda ahşap ve yanıcı malzeme yerine taş binaların yapılması istenmiştir. Özellikle Adana ve Mersin’de çarşılarda meydana gelen yangınlarda pek çok dükkânın yanması ticari hayata büyük bir darbe vurmuştur.

Anadolu’nun diğer yerlerinde olduğu gibi XIX. yy. Çukurova’da da şiddetli kuraklıklar yaşanmıştır. Kuraklıklardan dolayı başta tahıl olmak üzere bölgede yetiştirilen tarım ürünleri bazı yıllar tamamen yok olmuştur. Kuraklığın etkili olduğu yıllarda devlet, bölgeye deniz yoluyla Mersin ve İskenderun limanları üzerinden zahire sevk etmiş, muhtaç durumda bulunan ahaliye karşılıksız zahire dağıtmıştır. Ayrıca ahaliye nakdi para yarımında bulunulduğu gibi borç da verilmiştir. Kıtık dönemlerinde başta aşar olmak üzere ahali vergilerini düzenli ödeyememiş, bu durum devletin vergi kaybına neden olmuştur. Bölgede kuraklık yıllarında vergiler düzenli olarak tahsil edilememiştir. Aşarın tahsili kuraklık dönemlerinde ertelenmek suretiyle bölge halkına kolaylık gösterilmiştir. Kıtıktan dolayı zahire fiyatları aşırı derecede yükselmiş, devlet, aynı zamanda bu dönemde stok yaparak halka yüksek fiyatla zahire satan muhtekirlerle de mücadele etmiştir. Kıtıkla mücadele kapsamında bölgeye devamlı surette zahire yanında saman da sevk edilerek bölgede tarımla birlikte hayvancılığın da korunması için her türlü tedbir alınmıştır. Kuraklık ve kıtlık yıllarında bölgeden dışarıya zahire sevkıyatı yasaklanmış, özellikle yabancı gemilerin Çukurova kıyıların kaçak olarak zahire sevklerine müsaade edilmemiştir.

Şiddetli yağışlar Çukurova’da sellere neden olmuş; Seyhan ve Ceyhan nehirleri şiddetli yağışlardan dolayı zaman zaman taşmıştır. Sellerde, özellikle nehirlerin kenarındaki değirmenler başta olmak üzere haneler ile nehir çevresindeki bağ, bahçe ve ekili alanlar zarar görmüştür. Bazı sellerde nüfus kaybı da yaşanmıştır. XIX. yüzyılda Seyhan ve Ceyhan Nehirlerinde meydana gelen taşkınların engellenmesi için devlet tarafından birtakım projeler geliştirilmiştir. Seyhan ve

Ceyhan Nehri kenarında setler ve bentler yapılması, yeni kanallar açılması yönünde çalışmalar yapılmıştır. Seyhan ve Ceyhan Nehirlerinin mecralarının temizlenmesi ile özellikle nehirlerin denize yakın kısımlarında deniz taşımacılığını gelişmesi, böylece ticaretin de geliştirilmesi yönünde çalışmalar bulunmaktadır. Taşkınların önlenmesi ile Çukurova'da önemli yer kaplayan bataklıkların kurutulması da amaçlanmıştır. Bataklık alanların kurutulması için önemli çalışmalar yapılmıştır. Kurutulan araziler ziraata açılmak sureti ile tarım geliştirilmeye çalışılmıştır. Yeni kazanılan topraklar aynı zamanda bölgeye sevk edilen Kafkas ve Rumeli muhacirlerine verilmek suretiyle bölgenin ekonomik olarak kalkınması sağlanmıştır.

XIX. yüzyılda Çukurova'da en çok etkili olan hastalık kolera olmuştur. Veba ve cüzzam gibi hastalıklar tüm dünya da olduğu gibi Çukurova'da da eski etkinliğini kaybetmiştir. Tarihi yolların bölgeden geçmesi, ayrıca kara Hac yolu güzergâhında olması, Çukurova'yı salgın hastalıklara açık bir konuma getirmiştir. Gelen her hac kafilesi, başta Mersin ve İskenderun olmak üzere liman ve iskelelere uğrayan her gemi aynı zamanda bölgeye salgın hastalıkların da taşıyıcısı olmuştur. XIX. yüzyıl boyunca ve XX. yüzyıl başlarında yaşanan askeri hareketlilik, askeri sevkiyatlar yine aynı dönemde demiryolunun etkin hale gelmesi, Çukurova'da salgın hastalıkların yayılmasında etkili olmuştur. Devlet, Çukurova'ya kolera için sızdırılmaması için her türlü tedbiri almıştır. Hem karadan hem de denizden buraya uğrayanlar karantinaya alınmış, hastalığın ortaya çıkmasından sonra da her türlü sıhhi tedbir uygulanmıştır.

Çukurova'nın bataklık yapısından bölgede sıtma yaygın görülen hastalıklardandı. Osmanlı Devleti, XIX. yy.'da kolera yanında sıtma ile mücadeleye de büyük önem vermiştir. Bölgeden geçen aşiret ve askerler sıtmadan büyük oranda etkilenmiştir. XIX. yy. sonlarında Çukurova'da bataklıkların kurutulması bölgede sıtmanın etki alanının da küçülmesine neden olmuştur. Sıtma ile mücadele kapsamında da bütün sıhhi tedbirler alınmış, bölgeye devamlı surette doktor ve gerekli ilaçlar gönderilmiştir

XIX. yy.'da bütün Osmanlı coğrafyasında olduğu gibi özellikle Çukurova'da da frengi hastalığının yaygın olduğu görülmektedir. Frengi görülen yerler genel olarak Haçın gibi daha çok Ermenilerin yaşadığı yerlerdir. Frengi ile mücadele kapsamında frengi doktorları bölgeye gönderilmiş, Frengi Hastaneleri kurulmak suretiyle frengi ile mücadele edilmeye çalışılmıştır. Cinsel yolla bulaşan bu

hastalıktan ahali utandığından dolayı doktora gitmediğinden hastalık gizli olarak yayılmış, uzun yıllar frengi ile mücadele edilmek zorunda kalınmıştır.

Bölgede zaman zaman hayvanlarda da hastalıklar görülmüş, bu salgınlar esnasında binlerce hayvan telef olmuştur. Ağnam vergisi tahsilinde hastalık yıllarında büyük düşüşler meydana gelmiştir. Bölgede bulunan göçebe Türkmen ve Yörük aşiretleri bu salgınlardan büyük oranda etkilenmiştir. Devlet, özellikle hayvan hastalıkları neticesinde hayvan leşlerinin ortalarda bırakılarak halk sağlığına zarar vermemesi için gerekli tedbirleri almıştır. Yerel idarecilerden hayvan leşlerini derin çukurlara gömmeleri ve kireçlemeleri istenmiştir. Ayrıca, hayvan hastalıkları görülen mahallere acilen baytarlar gönderilerek, bölge karantina altına alınmak suretiyle bölgeye hayvan giriş çıkışları yasaklanmıştır. Hastalığın çevreye yayılmaması için hastalık geçinceye kadar bölgeden canlı hayvan sevkıyatı durdurulmuştur.

Bazı yıllarda Çukurova'da başta zahire olmak üzere tarım ürünleri ile bağlarda hastalıklar da görülmüştür. Bitkilerde görülen hastalıklar ürünlerin yok olmasına neden olduğundan tarım ürünlerinde fiyat artışları meydana gelmekteydi. Osmanlı Devleti'nin bölgede görülen bitki hastalıkları ile de mücadele ettiği, bölgeye zirai ilaç gönderilerek mücadele edilmiştir. Bölge tarımını etkileyen zararlı haşere ve tarla fareleri ile de mücadele edilerek bölge tarımının korunması için bütün tedbirlerin alındığı görülmektedir.

Salgınlar esnasında karantina, tahaffuz ve tathirat gibi tedbirler alınmıştır. Çukurova'ya salgınlar döneminde doktor ve ilaç gönderilmiş, ayrıca ilaçlama için pülverizatör adı verilen ilaçlama makinaları sevk edilmiş, karantina ve kordonlarda doktorlar ve sağlık görevlileri dışında jandarma ve zaptiye görevlendirilerek hastalıklı bölge ile diğer yerlerin bağlantısı kesilmeye çalışılmıştır. Hıfzıssıhha tedbirleri bölgede uygulanmış, sokakların temizlenmesi, içme suları ve kanalizasyonun, içme suyu kaynakları ile su kuyularına karışmaması sağlanmıştır. Sokaklar ve evler ilaçlanmak ve kireçlenmek sureti ile temizlenmiştir. Hastalık olan bölgeye her türlü sıhhi ve maddi yardım devlet tarafından yapılmıştır.

Bölgede salgın hastalıklar ve diğer hastalıklarla mücadele kapsamında yeni hastaneler inşa edilmiştir. Gureba Hastanesi ve Millet Hastanesi adıyla bölgede kurulan hastaneler halka sağlık hizmeti vermiştir. Yeni inşa edilen hastanelere dönemin padişahı II. Abdülhamid'de izafeten Hamidiye Hastanesi adı verilmiştir. Bu

hastanelerin bütün ilaç ve tıbbi malzeme ihtiyaçları ile doktor maaşları devlet bütçesinden karşılanmıştır. Salgın dönemlerinde bölgede doktor yetersiz olduğundan doktor gönderilmiştir. Memleket tabibi adı altında belediyeler de doktor istihdam etmişler ancak belediyelerin büyük çoğunluğu maddi yetersizlikten dolayı doktor istihdam edememiştir.

Çukurova'da XIX. yy.'da görülen doğal afet ve salgın hastalıklar karşısında Osmanlı Devleti gerekli bütün tedbirleri zamanında almıştır. Bölge halkının her türlü ihtiyaçları karşılanmıştır. Felaket alanlarına nakdi para yardımı, zahire yardımı yapılmıştır. Özellikle kıtlık ve salgın hastalıklar döneminde muhtaç ahaliye yapılan karşılıksız yardımlar günümüz sosyal devlet anlayışının Osmanlı Devleti'nin genel uygulamaları arasında olduğunu göstermektedir. Devlet, doğal afet ve salgın hastalıklarla mücadele için büyük bütçeler ayırmak zorunda kalmış, bu durum Osmanlı genel bütçesini derinden sarsmıştır. Alınan hıfzıssıhha tedbirleri ile vatandaşların din ve milliyetlerine bakılmaksızın hayat kalitesinin yükseltilmesi amaçlanmıştır. Osmanlı Devleti'nin XIX. yy. ve XX. yy. başlarında sadece savaş alanlarında yabancı devletlerle mücadele etmediği, aynı zamanda doğal afet ve salgın hastalıklarla da büyük bir savaş verdiği görülmektedir. Yaşanan kuraklık, kıtlık, salgın hastalıklar, Osmanlı Devleti'ne savaşımlardan daha çok zarar vermiştir. Salgınlarda yaşanan büyük nüfus kayıpları, demografik yapıyı olumsuz yönde etkilediği gibi yaşanan her doğal afet ve salgın hastalık, Osmanlı ekonomisine de büyük darbeler vurmuştur. Osmanlı Devleti'nin, XX. yy. başlarında giriştiği Trablusgarp, Balkan ve I. Dünya Harbi'nde ordunun iâşe ve lojistik ihtiyacını karşılayamamasında yaşanan doğal afet ve salgın hastalıkların etkisi büyük olmuştur. Bu olayların sebepleri ortaya konulurken doğal afet ve salgın hastalık faktörünün de göz önünde bulundurulması önemli bir zorunluluk olarak ortaya çıkmaktadır.

Çukurova'da yaşanan doğal afet ve salgın hastalıklarla ilgili olarak şu tespitlerde bulunmak mümkündür;

- Devlet tarafından deprem anında yıkılan evler için maddi yardım ile evlerin inşaatında başta kereste olmak üzere inşaat malzemesi yardımında bulunulmuştur.
- Deprem esnasında yaralanan vatandaşların tedavisi için bölgeye doktor ve ilaç gönderilmiştir.

- Yangınların çıkmadan önlenmesi için inşaatlarda ahşap yerine taş kullanılması istenmiştir.
- Devlet, yangınların söndürülmesi için başta tulumba ve kova gibi yangın müdahale aletlerinin yerleşim yerlerinde bulundurulmasını istemiştir.
- Yangında evsiz kalanlara para yardımları yapılmış, yangın zedeler için yardım kampanyaları düzenlenmiştir.
- Yangın zedelere vergi muafiyeti tanındığı gibi evlerin inşaatında kullanılacak malzemelerden vergi alınmamış, inşaat malzemeleri ücretsiz verilmiştir.
- Kuraklıktan dolayı bölgeye başka yerlerden un, zahire ve saman sevk edilmiştir.
- Kuraklık zedelere maddi yardım yapılmış ve krediler verilmiştir; öşür başta olmak üzere vergilerde indirime gidilmiş ve ertelenmiştir.
- Yardımlar, din, dil ve ırk farkı gözetilmeden bütün vatandaşlara eşit olarak dağıtılmıştır.
- Yardımların dağıtılmasında görülen usulsüzlükler en kısa sürede cezalandırılmış, kıtlıktan dolayı fiyatların faizci ve tefeciler tarafından yükseltilmesi engellenmiştir.
- Kuraklık döneminde dışarıya zahire ihracı yasaklanmıştır.
- Kuraklıktan dolayı ahalinin başta İstanbul olmak üzere başka şehirlere göç etmesi engellenmeye çalışılmıştır.
- Kuraklık bölgelerine yardımların düzenli ve kısa sürede ulaştırılması ve yardımların düzenli olarak dağıtılması için komisyonlar kurulmuştur.
- Çekirge istilasası esnasında çekirgelerin itlaf edilmesi için gerekli tedbirler alınmış, görevlendirilen çekirge şeyhleri yetiştirdikleri kuşlar vasıtasıyla çekirge sürüleriyle mücadele etmişlerdir.
- Sellerin önlenmesi için Seyhan ve Ceyhan ırmakları kenarına setler yapılmıştır.
- Selden etkilenen ahaliye para yardımı yapılmıştır.
- Sellerde yıkılan ev ve köprüler ile yollar kısa sürede tamir edilmiştir.

- Taşkınlarla oluşan bataklıklar, halk sağlığına zarar vermemesi için kurutulmuştur. Kurutulan bataklıklar yeni tarım alanları olarak yerleşime açılmış, bölgeye gelen muhacirler iskân edilmiştir.
- Fırtınalardan dolayı yıkılan iskelelerin tamir edilmesi için para yardımıyla bulunmuş, Avrupa'dan iskele için malzemeler getirilmiştir.
- Salgın hastalık görülen yerler hemen kordon altına alınmış, karantinaya alınan bölgelere giriş çıkışlar yasaklanmıştır. Kordonlardan geçişlerin engellenmesi için asker ve jandarma istihdam edilmiştir.
- Tahaffuzhane ve karantinahaneler kurulmuş buralara ilaç, doktor gönderilmiş, insanlar ücretsiz olarak tedavi edilmiştir.
- Salgın bölgelerine acilen doktor ve ilaç gönderilmiştir.
- Salgın görülen yerlerden aşiret ve askerlerin geçirilmemesi için tedbirler alınmıştır.
- Salgın görülen bölgelere eczane, hastane gibi sağlık kuruluşları açılmıştır. Memleket ve Gureba hastaneleri gibi bütün vatandaşların yararlanabileceği sağlık tesisleri inşa edilmiştir.
- Salgınlar esnasında bölgeden geçen hac kabileleri, askerler ve Çukurova yakınlarındaki limanlardan geçen ticaret gemilerinin geçişleri kontrol altında tutulmuştur.
- Hapishane, hastane, okul gibi toplu yaşanan yerlerde hastalıkların yayılmasını önlemek için dezenfekte çalışmalarına önem verilmiş, salgınlarda ölen insanlar için yerleşim yerlerinin dışında mezarlıklar kurulmuştur.
- Frengi gibi cinsel yolla bulaşan hastalıklarla mücadelede tıbbi tedbirler yanında, fuhuş yapan kadınlar takip edilmiş, sürgüne gönderilmiştir.
- Frengi hastalarına mahsus Frengi hastaneleri kurulmuştur.
- Çiçek gibi bulaşıcı hastalıklarla mücadele için çiçek aşısı, doktor ve aşıcı gönderilmiştir.
- Adana ve çevresinde kuduz hastaları için hastane olmadığından bu hastalar, İstanbul'a Darülkelp adı verilen kuduz hastanelerine gönderilmiştir. Bu hastaların yol paraları ve hastane masrafları devlet tarafından karşılanmıştır.
- Kuduz hastalarının sevklerinde asker ve jandarmalar görevlendirilmiştir.

- Hayvan hastalıkları neticesinde telef olan hayvanların cesetleri ortada bırakılmayarak halk sağlığına zarar vermemesi için yerleşim yerleri dışına derin çukurlara gömülmüştür.
- Hayvan hastalıkları için veteriner görevlendirilmiş, salgın görülen yerlerden hayvan ihracı yasaklanmıştır.
- Bitkilerde görülen hastalıklar, tarım ürünlerine zarar verdiği için vergilerde tenzilat yapılmış, hastalıkla mücadele için ziraat tahsisatından para gönderilmiştir.
- Afetlerin yaralarının sarılmasında ve salgınlarla mücadelede gayret gösteren, doktorlar, askerler, taşra idarecileri ve vatandaşlar madalyalarla ödüllendirilmiştir.
- Bölgede yaşayan Ermeniler kendilerine yardım verilmediği ve evlerinin yakıldığı gibi asılsız iddialarda bulunarak, Osmanlı Devleti'ni uluslararası politikada zor duruma düşürmeye çalışmıştır. Ancak yapılan tahkikatlar neticesinde bu iddiaların asılsız olduğu anlaşılmıştır.
- Bazı batılı devletler bölgede yaşanan doğal afetler ve salgın hastalıklar esnasında yardımda bulunmuşlar ancak yardımlarla misyonerlik yapmaya çalıştıkları anlaşıldığından yardımların devlet tarafından dağıtılması sağlanmıştır.
- Başta 1915'teki Tehcir esnasında olmak üzere bölgeden büyük göçlerde gerekli tedbirler alınmış, askeri kurum ve doktorlar muhacirlerin hizmetine verilmiştir. Askeri malzemeler ve gıda malzemeleri muhacirlere ücretsiz olarak dağıtılmıştır.
- Çukurova'ya XIX. yy.'da yerleştirilen muhacirler bölgenin havasına uyum sağlayamamıştır. Muhacirler, hayat koşullarından dolayı salgınlardan daha çok etkilenmiş, muhacirlerin salgınlardan korunmasına azami dikkat gösterilmiştir.

Osmanlı Devleti, başta Adana olmak üzere taşrada meydana gelen doğal afet ve salgın hastalıklardan olumsuz olarak etkilenmiştir. Doğal afet ve salgın hastalıkların Osmanlı Devleti'ne genel anlamda etkisi ise şu şekilde özetlenebilir;



- Yaşanan deprem ve yangınlar Osmanlı şehirlerine büyük darbeler vurmuş, ticaret ve sanayi gerilemiştir.
- Afet ve salgınlarla mücadelede devlet, büyük maddi kayıplara uğramıştır. Afet ve salgın bölgelerine yüklü miktarda yardımlar gönderilmesi ve bu bölgelerden vergi tahsilatının düşmesinden dolayı Osmanlı ekonomisi büyük zarar görmüştür.
- Afet ve salgınlar esnasında pek çok kişinin ölmesinden dolayı Osmanlı Devleti'nin doğal nüfus artışı azalmıştır.
- Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde savaşlarda ölenlerden çok fazla nüfus, salgınlar esnasında kaybedilmiştir.
- Devlet, felaketler yaşanmadan koruyucu önlemler almıştır. İnşaatlarda taş kullanmak, itfaiye malzemeleri bulundurmak suretiyle yangınla mücadele etmiştir.
- Başta kolera olmak üzere, uluslararası işbirlikleri yapmış ve uluslararası konferanslara katılmıştır.
- Karantina ve kordonlarla salgın hastalıklarla mücadele edilirken, ulusal ve uluslararası ticaret bu gelişmelerden ağır darbeler almıştır.

## BİBLİYOGRAFYA

### I. ARŞİV BELGELERİ

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

*Bâb-ı Âsafî Âmedî Kalemi Defterleri (A.AMD.)*, 1/49.

*Bâb-ı Âsafî Divân (Beylikçi) Kalemi (A.DVN.)*, 21/16; 23/10; 115/72; 152/75.

*Bâb-ı Âsafî Sadaret Mektubî Kalemi (A.MKT.)*, 23/41; 34/51; 37/60; 38/34; 38/93; 60/16; 60/88; 89/24; 93/14; 94/6; 128/100; 140/85; 143/46; 145/56; 171/29-1; 192/46; 199/60; 230/22.

*Bâb-ı Âsafî Mektubî Kalemi Devâir (A.MKT.DV.)*, 58/25; 67/26; 99/92; 205/74.

*Bâb-ı Âsafî Mektubî Kalemi Mühimme (A.MKT.MHM.)*, 8/96; 9/39; 10/12; 121/44; 137/85; 180/55; 182/76; 252/11; 254/82; 260/73; 284/82; 296/37; 328/67; 345/36-3; 360/78; 363/12; 397/58; 414/241; 418/79; 241/27; 432/68; 450/80; 477/29; 492/68; 493/80; 494/58; 495/57; 552/20; 553/35; 553/42; 554/7; 554/20; 555/17; 555/27; 555/33; 564/2; 564/3; 564/4; 564/5; 564/7; 564/8; 564/9; 564/10; 564/11; 564/12; 564/13; 564/14; 564/15; 564/17; 564/19; 565/11; 565/12; 565/15; 565/25; 565/27; 566/4; 571/15; 586/8; 586/10; 650/3; 650/34.

*Sadaret Mektubî Kalemi Meclis-i Vâlâ (A.MKT.MVL.)*, 11/52; 58/81; 61/23; 61/67.

*Sadaret Mektubî Kalemi Nezaret ve Devâir (A.MKT.NZD.)*, 65/18; 72/14; 117/27; 157/94; 209/71; 352/49.

*Sadaret Mektubî Kalemi Umum Vilayet (A.MKT.UM.)*, 5/58; 6/75; 39/87; 65/12; 83/31; 87/63-1; 124/43; 143/52; 206/69; 234/72; 240/28; 240/86; 316/79; 326/76; 326/78; 332/72; 333/66; 398/13; 416/85; 500/82; 509/86; 523/85; 529/45; 534/18; 547/64; 552/16.

*Bâb- Ali Evrak Odası (BEO.)*, 3/152; 33/2474; 41/3039; 72/5337; 84/6229; 84/6299; 115/8613; 118/8831; 123/9225; 150/11181; 170/12728; 178/13330; 223/16717; 252/18871; 261/19548; 270/20206; 290/21706; 294/22023; 309/23159; 357/26763; 373/27926; 382/28646; 403/30172; 444/33256; 500/37429; 505/37812; 509/38144; 511/38320; 512/38358; 512/38384; 519/38914; 519/38917; 520/38957; 521/39038; 533/39923; 551/41307; 599/44915; 657/49262; 667/49972; 729/54656; 735/55113; 751/56313; 774/57991; 838/62846; 851/63817; 976/73183; 1016/76175; 1133/84962; 1231/92300; 1243/93152; 1452/108844; 1569/117619; 1713/128442; 1769/132636; 1821/136532; 1878/140781; 1883/141174; 1889/141638;

1925/144324; 1936/145152; 1961/147011; 2020/151492; 2124/159270;  
2357/176729; 2307/173013; 2633/197429; 3283/246162.

*Cevdet Dahiliye (C.DH.)*, 38/1887; 287/14328; 63/3112.

*Cevdet İktisat (C.İKTS.)*, 10/486; 33/1634.

*Cevdet Maliye (C.ML.)*, 94/4218; 172/7294; 558/22903.

*Cevdet Nafia (C.NF.)*, 6/289; 18/880; 21/1038.

*Cevdet Sıhıyye (C.SH.)*, 6/273; 16/754; 22/1072; 26/1285.

*Cevdet Saray (C.SM.)*, 10/542.

*Cevdet Zaptiye (C.ZB.)*, 70/3460.

*Dahiliye Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Belgeleri (DH.EUM.)*, 16/31.

*Dahiliye Emniyet Kalemi Belgeleri (DH.EUM.EMN.)*, 86/25; 92/25.

*Dahiliye Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Muhasebe Kalemi (DH.EUM.MH.)*, 16/58;  
87/119.

*Dahiliye Emniyet-i Umumi Müdüriyeti Muhaberât ve Tensikât Müdüriyeti Belgeleri (DH.EUM.MTK.)*, 8/30; 74/18.

*Dahiliye Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Tahrirat Kalemi (DH.EUM.THR.)*, 5/48;  
27/10; 95/84.

*Dahiliye Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti 2. Şube (DH.EUM.2.ŞB.)*, 6/18; 16/31;  
17/23; 18/14.

*Dahiliye Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti 5. Şube (DH.EUM.5.ŞB.)*, 50/6.

*Dahiliye Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti 6. Şube (DH.EUM.6.ŞB.)*, 32/57; 41/42.

*Dahiliye Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Evrak Odası Belgeleri (DH.EUM.VRK.)*,  
17/48; 17/90.

*Dahiliye İdarî Kısım Belgeleri (DH.ID.)*, 4-1/47; 7-2/28; 9/16; E-15/15; 17/77; 18-  
1/7; 19-1/55; 32/6; 50-1/40; 50-2/65; 50-2/67; 50-2/68; 50-2/74; 57/9; 98/56; 101/39;  
142/8; 157/10; 165/2; 175/11.

*Dahiliye İdâre-i Umumiye Belgeleri (DH.İ.UM.)*, 19-5/1-44; 22-2/81; 22-2/84; 32/6;  
E-37/94; 54/6; 56/2; 56/4; 56/8; E-11/65; E-67/54; E-122/35; E-122/36; E-122/37; E-  
122/38; E-122/39.

*Dahiliye İdâre-i Umumiye Belgeleri Ek (DH.İ.UM.EK.)*, 7/75; 15/15; 15/57; 39/92;  
97/38; 105/1.

*Dahiliye Kalem-i Mahsûs Müdüriyeti (DH.KMS.)*, 2-1/25; 16/42.

*Dahiliye Mebânî-i Emîriye ve Hapishâneler Müdüriyeti Belgeleri (DH.MB.HPS.),*  
21/3; 74/49; 74/58; 74/64; 77/37; 78/56.

*Dahiliye Mektubî (DH.MKT.),* 3/71; 6/86; 7/41; 7/45; 50/17; 93/10; 95/9; 95/49;  
110/27; 140/19; 152/2; 164/12; 164/16; 169/18; 171/81; 186/29; 199/69; 200/32;  
210/49; 211/7; 214/55; 222/36; 230/2; 241/66; 246/67; 257/74; 261/35; 263/13;  
263/78; 264/62; 274/16; 274/20; 284/26; 291/60; 305/17; 308/11; 317/13; 317/16;  
321/45; 346/26; 346/261; 363/19; 370/48; 380/30; 380/63; 381/77; 384/48; 387/19;  
391/58; 392/78; 395/73; 398/15; 399/60; 407/53; 409/63; 409/68; 410/33; 410/67;  
413/44; 415/75; 420/22; 423/30; 426/39; 428/28; 428/42; 429/67; 432/27; 433/74;  
434/51; 454/45; 457/30; 458/2; 474/49; 479/9; 481/29; 491/61; 492/17; 528/5;  
550/68; 560/44; 571/37; 578/3; 585/67; 586/55; 596/36; 596/52; 599/48; 608/30;  
615/69; 648/63; 661/75; 700/12; 744/68; 761/48; 766/13; 775/65; 776/17; 776/54;  
785/38; 789/22; 791/25; 791/70; 807/49; 817/50; 827/38; 851/88; 854/32; 866/64;  
896/4; 908/11; 917/6; 925/69; 931/74; 934/78; 939/79; 943/29; 955/68; 1042/50;  
1058/11; 1058/29; 1072/39; 1082/21; 1106/39; 1139/24; 1141/16; 1147/15; 1149/22;  
1169/32; 1180/28; 1180/37; 1192/20; 1205/74; 1217/65; 1234/13; 1234/54; 1303/5;  
1320/73; 1344/104; 1386/13; 1387/112; 1390/60; 1391/81; 1407/70; 1410/47;  
1414/76; 1415/33; 1416/47; 1416/48; 1417/99; 1420/35; 1423/113; 1424/20;  
1424/62; 1424/81; 1424/118; 1426/79; 1429/23; 1430/103; 1430/106; 1431/43;  
1431/100; 1431/106; 1431/115; 1432/56; 1432/105; 1433/42; 1433/113; 1437/19;  
1437/59; 1438/5; 1440/36; 1440/62; 1441/58; 1444/86; 1444/98; 1445/106; 1446/31;  
1448/9; 1448/22; 1450/2; 1450/39; 1452/63; 1454/8; 1456/47; 1457/72; 1458/24;  
1459/21; 1460/96; 1461/88; 1462/13; 1462/17; 1463/22; 1464/75; 1467/46; 1468/17;  
1469/14; 1471/99; 1471/102; 1473/9; 1474/94; 1475/71; 1483/27; 1487/3; 1487/19;  
1488/67; 1489/61; 1491/107; 1493/51; 1494/42; 1494/61; 1494/75; 1494/100;  
1498/2; 1499/42; 1505/63; 1510/37; 1510/58; 1512/40; 1512/105; 1512/107;  
1514/27; 1514/95; 1518/73; 1520/12; 1521/22; 1522/21; 1522/74; 1523/59; 1532/88;  
1535/38; 1536/120; 1538/77; 1539/91; 1541/44; 1541/87; 1543/115; 1544/2;  
1548/12; 1562/49; 1580/70; 1597/40; 1597/110; 1601/49; 1605/113; 1610/40;  
1611/17; 1629/129; 1631/77; 1637/103; 1645/43; 1655/22; 1663/22; 1666/113;  
1668/81; 1680/25; 1684/66; 1699/54; 1701/97; 1710/1; 1712/63; 1722/40; 1745/88;  
1750/5; 1755/92; 1759/75; 1759/108; 1762/73; 1763/99; 1770/107; 1774/58;

1775/142; 1780/39; 1781/60; 1782/116; 1782/117; 1783/43; 1783/44; 1783/107; 1784/24; 1784/36; 1784/102; 1785/3; 1785/92; 1786/4; 1786/89; 1787/14; 1787/65; 1788/93; 1789/21; 1789/56; 1789/100; 1790/7; 1790/13; 1790/102; 1791/4; 1791/6; 1791/79; 1791/125; 1792/50; 1792/78; 1792/88; 1793/68; 1793/151; 1794/14; 1794/99; 1795/21; 1795/62; 1795/63; 1796/10; 1796/68; 1796/78; 1796/111; 1797/62; 1797/107; 1798/41; 1798/47; 1798/55; 1798/67; 1798/125; 1799/51; 1800/9; 1800/93; 1801/59; 1801/98; 1801/144; 1801/155; 1802/31; 1805/82; 1807/14; 1808/84; 1810/50; 1810/64; 1811/85; 1814/8; 1824/38; 1849/108; 1853/12; 1857/71; 1860/22; 1869/19; 1872/120; 1876/120; 1880/42; 1882/100; 1883/103; 1884/9; 1884/59; 1887/19; 1893/112; 1895/36; 1896/49; 1900/92; 1901/68; 1906/60; 1908/83; 1909/20; 1917/8; 1929/72; 1929/115; 1935/92; 1937/50; 1944/47; 1950/81; 1952/47; 1955/48; 1957/24; 1963/48; 1982/120; 1992/115; 2001/32; 2003/10; 2004/96; 2010/79; 2010/82; 2011/24; 2012/13; 2016/61; 2017/93; 2022/54; 2024/56; 2026/84; 2024/93; 2027/108; 2029/33; 2043/50; 2054/89; 2054/94; 2064/3; 2065/61; 2069/12; 2069/75; 2070/30; 2070/34; 2072/76; 2073/96; 2080/87; 2088/14; 2096/120; 2099/64; 2102/82; 2107/20; 2116/52; 2128/41; 2129/11; 2135/62; 2138/43; 2148/45; 2149/14; 2149/17; 2172/51; 2176/19; 2181/50; 2183/86; 2184/6; 2221/95; 2221/96; 2222/36; 2242/78; 2251/23; 2261/50; 2266/112; 2270/46; 2271/59; 2274/23; 2275/128; 2277/112; 2306/85; 2307/31; 2309/113; 2310/141; 2333/109; 2344/134; 2358/87; 2377/22; 2379/135; 2404/32; 2411/3; 2420/115; 2424/3; 2425/84; 2445/35; 2448/131; 2451/89; 2465/115; 2467/68; 2476/70; 2486/60; 2489/64; 2489/94; 2501/106; 2512/15; 2517/48; 2533/121; 2534/146; 2545/56; 2546/28; 2548/68; 2549/100; 2554/35; 2554/45; 2559/31; 2563/75; 2568/44; 2568/82; 2571/40; 2573/79; 2574/36; 2579/132; 2579/117; 2582/81; 2588/114; 2589/112; 2598/104; 2598/123; 2650/37; 2654/7; 2660/80; 2663/63; 2666/30; 2690/13; 2692/19; 2710/97; 2801/54; 2804/96; 2805/89; 2812/17; 2819/19; 2881/17; 2889/8; 2897/5; 2906/47.

*Dahiliye Mütenevvia Kısmı Belgeleri (DH.MTV.),* 4/44; 41/5; 44/43; 52-2/17.

*Dahiliye Muhaberât-ı Umumiye İdaresi Belgeleri (DH.MUİ.),* 1-2/40; 3-5/8; 4-1/83; 4-2/30; 4/39-1; 7-2/38; 13-1/26; 15-2/15; 29-1/11; 33-2/34; 39-1/14; 40-2/15; 52-1/12; 54-2/9; 63/53; 89/44; 91-1/55; E-97/38.

*Dahiliye Şifre Kalemi Belgeleri (DH.ŞFR.),* 50/57; 581/38; 607/53; 622/68.

*Dahiliye Tesri-i Muamelat ve Islahat Komisyonu Muamelat (DH.TMIK.M.),* 7/20; 42/77; 73/40; 73/80; 73/90; 77/28; 95/20; 152/34.

*Dahiliye Tesri-i Muamelat ve Islahat Komisyonu Islahat (DH.TMIK.S.),* 13/63; 19/31; 27/36; 33/115.

*Dahiliye Umûr-ı Mahalliye-i Vilâyât Müdüriyeti Belgeleri (DH.UMVM.),* 2/45; 16/11; 73/2; 80/1; 80/21; 80/65; 82/55; 127/67; 132/59; 139/27.

*Hatt-ı Hümayun (HAT.),* 188/8907; 253/14362; 363/20145-D; 366/20215; 366/20226; 379/20521-A; 383/20609-O; 461/22621-D; 461/22622-B; 461/22622-C; 546/26962-A; 670/32766; 753/35560; 756/35731; 994/41855-L; 1339/52381; 1345/52599.

*Hukuk Müşavirliği İstişare Odası Belgeleri (HR.HMŞ.İŞO.),* 73/35; 202/51; 203/12.

*Hariciye Nezareti İstanbul Murahhaslığı (HR.İM.),* 91/68; 94/52; 127/68.

*Mektubî Kalemi Belgeleri (HR.MKT.),* 31/19; 37/11; 44/20.

*Harita (HRT.h.), no. 1406, 1819, 2015, 2164.*

*Hariciye Nezareti Siyasi (HR.SYS.),* 27/27; 31/25; 31/30.

*Hariciye Nezareti Tercüme Odası (HR.TO.),* 351/20.

*İrade Adliye ve Mezahib (İ.AZN.),* 105/7.

*İrade Dahiliye (İ.DH.),* 95/4765; 133/6861; 258/15948; 301/12316; 543/37810; 586/40776; 598/41673; 600/41817; 892/70975; 894/71112; 896/71278; 927/73479; 951/75230; 960/75948; 961/76016; 985/77792; 1034/81437; 1038/81643; 1038/81671; 1038/81696; 1042/81926; 1044/82079; 1045/82126; 1047/82297; 1054/82759; 1104/86448; 1192/93310; 1110/86898; 1110/86928; 1112/87024; 1157/90480; 1167/91259; 1187/92911; 1211/94815; 1317/1312 Ca. 05; 1323/1312 Z. 18; 1325/1313 Ra. 11; 1324/1313 M. 36; 1326/1313 Ra. 19; 1332/1313 L. 10; 1338/1314 R. 2; 1360/1316 B 44; 1377/1318 Ca. 28; 1386/1319 Ca. 9; 1459/1325 N. 07.

*İrade Hususi (İ.HUS.),* 31/1312 Ca. 46; 31/1312 Ca. 88; 38/1312 Z. 9; 65/1316 M. 21.

*İrade Maliye (İ.ML.),* 3/1310 Ca. 21.

*İrade Meclis-i Mahsus (İ.MMS.),* 52/2266; 73/3342; 76/3385; 90/3832; 90/3833; 91/3868; 102/2217; 107/4570; 120/5171.

*İrade Meclis-i Vâlâ (İ.MVL.)*, 91/1847; 96/2012; 102/2217; 106/2404; 242/8767; 252/9269; 301/12316; 447/19888; 582/26133.

*İrade Orman ve Meadin (İ.OM.)*, 10/1322 B. 1; 13/1326 S. 2.

*İrade Telgraf ve Posta (İ.PT.)*, 3/1311 L. 16.

*İrade Sıhıyye (İ.SH.)*, 2/1313 M. 1; 1312 S. 08; 2/1313 S. 2; 2/1313 Ra. 1; 2/1313 M. 2; 1313 M. 3; 1313 M.28; 1319 N. 21.

*İrade Şurâ-yı Devlet (İ.ŞD.)*, 40/2123; 117/7056.

*İrade Şehremaneti (İ.ŞE.)*, 1311 N. 1; 7/1312 C.9; 7/1312 C. 03.

*İrade Taltifat (İ.TAL.)*, 235/1318 Ş. 128; 423/1325 R. 111; 474/1329 Ş. 26.

*İrade Ticaret Nafia (İ.TNF.)*, 2/1311 Ra. 18.

*Maarif Mektûbî (MF.MKT.)*, 145/129; 151/49; 151/90; 197/99; 276/37; 321/22; 383/33; 436/31; 745/63; 931/12.

*Meclis-i Vükelâ (MV.)*, 18/44; 18/65; 19/60; 20/30; 20/65; 20/68; 21/14; 21/44; 21/51; 21/73; 22/53; 23/8; 24/34; 27/27; 63/47; 129/57; 129/67; 134/25; 155/42; 162/40; 163/29; 164/21; 165/44; 175/14; 176/49; 209/28.

*Meclis-i Vâlâ (M.VL.)*, 2/21; 4/40; 12/82; 15/2; 25/22; 52/40; 354/18; 381/92; 415/72; 646/89; 656/44; 689/34; 705/69; 717/29; 754/24; 1047/7; 1059/18; 1060/40; 1060/56; 1060/58; 1060/68.

*Şurâ-yı Devlet (ŞD.)*, 72/15; 343/21; 346/34; 362/29; 501/8; 519/14; 545/19; 545/20; 550/38; 956/65; 1221/31; 1242/19; 2114/22; 2114/44; 2115/9; 2115/11; 2115/16; 2115/27; 2115/40; 2115/45; 2116/27; 2117/10; 2117/19; 2118/5; 2120/33; 2120/40; 2121/1; 2122/32; 2124/4; 2124/18; 2124/50; 2125/22; 2125/23; 2125/30; 2126/33; 2129/9; 2129/14; 2131/30; 2133/11; 2134/5; 2135/5; 2137/30; 2138/1; 2212/5; 2212/12; 2416/43; 2416/46; 2418/12; 2439/16; 2462/62; 2546/30; 2643/26; 2664/10; 2671/42; 2674/17; 2678/47; 2698/55.

*Şurâ-yı Devlet Dahiliye (ŞD.DH.)*, 2120/27; 2120/33; 2120/40; 2439/16; 2462/64.

*Şurâ-yı Devlet Maliye (ŞD.ML.)*, 2212/16; 2418/12.

*Şurâ-yı Devlet Mülkiye (ŞD.MLK.)*, 545/19; 2212/5.

*Şurâ-yı Devlet Maliye Nafia Maarif (ŞD.ML.NF.MRF.)*, 196/40.

*Şurâ-yı Devlet Nafia (ŞD.NF.)*, 502/32; 2119/9; 2114/44; 2115/9; 2115/11; 2212/12.

*Rumeli Müfettişliği Arzuhalleri (TRF.I.ŞKT.)*, 36/3584.

*Yıldız Sadaret Hususî Maruzat (Y.A.HUS.),* 165/75; 205/15; 205/66; 206/47; 210/48; 214/140; 238/112; 241/16; 249/12; 265/19; 308/54; 311/66; 311/92; 312/49; 329/2; 329/71; 329/117; 455/109.

*Yıldız Sadaret Resmî Maruzat (Y.A.RES.),* 6/41; 11/14; 38/28; 40/22; 109/25; 127/41.

*Yıldız Esas Evrakı (Y.EE.),* 5/21; 14/145; 78/23.

*Yıldız Mütenevvi Maruzat (Y.MTV.),* 10/59; 12/11; 31/12; 34/12; 34/55; 47/58; 57/2; 94/2; 94/4; 122/2; 132/202; 163/213; 167/48; 172/35; 174/44; 175/17; 300/67; 300/68.

*Yıldız Perakende Askeri (Y.PRK.ASK.),* 41/27; 44/67; 67/106; 68/9; 68/57; 68/99; 137/2; 225/132; 236/32; 242/75.

*Yıldız Perakende Arzuhal ve Journaller (Y.PRK.AZJ.),* 10/61; 18/30.

*Yıldız Perakende Adliye ve Mezâhib Nezareti Maruzatı (Y.PRK.AZN.),* 3/42; 25/29.

*Yıldız Perakende Mabeyn Baş Kitabeti (Y.PRK.BŞK.),* 12/42; 18/17; 38/55; 42/86.

*Yıldız Perakende Dahiliye Nezareti Maruzatı (Y.PRK.DH.),* 2/37; 2/63; 2/84; 3/4; 4/15.

*Yıldız Perakende Hazine-i Hassa Nezareti Maruzatı (Y.PRK.HH.),* 18/55; 433/29.

*Yıldız Perakende Komisyonlar Maruzatı (Y.PRK.KOM.),* 5/22; 5/30; 5/56; 5/62; 5/63; 5/66; 5/69; 5/74; 5/76; 5/88; 5/94; 5/121; 5/126; 5/137; 5/155; 5/174; 5/180; 6/30; 6/42; 6/78; 6/139; 6/151; 7/57-10; 7/57-13;

*Yıldız Perakende Maarif Nezareti Maruzatı (Y.PRK.MF.),* 4/7.

*Yıldız Perakende Maliye Nezareti Maruzatı (Y.PRK.ML.),* 8/13; 15/14.

*Yıldız Perakende Yâveran ve Maiyyet-i Seniyye Erkân-ı Harbiye Dairesi (Y.PRK.MYD.),* 6/42; 6/62; 9/106; 13/47.

*Yıldız Perakende Orman, Meâdin ve Ziraat Nezareti Maruzatı (Y.PRK.OMZ.),* 1/28.

*Yıldız Perakende Mâbeyn Erkânı ve Saray Görevlileri Arızaları (Y.PRK.SGE.),* 6/96.

*Yıldız Perakende Sıhiyye Nezareti Maruzatı (Y.PRK.SH.),* 2/4.

*Yıldız Perakende Ticaret ve Nâfia Nezareti Maruzatı (Y.PRK.TNF.),* 2/8.

*Yıldız Perakende Umûm Vilayetler Tahriratı (Y.PRK.UM.),* 10/22; 10/71; 11/17; 11/56; 11/83; 11/111; 16/36; 20/29; 21/31; 25/85; 26/36; 26/37; 27/8; 33/92; 45/96; 47/8; 53/40; 65/69; 67/52; 68/54.

*Yıldız Perakende Zabtiye Nezareti Maruzatı (Y.PRK.ZB.),* 7/23.



*Zabtiye Nezareti (ZB.)*, 340/91; 345/26; 345/48; 347/104; 405/15; 488/15; 489/46; 490/108; 491/94; 491/103; 492/50; 495/1; 495/16; 495/118; 606/6.

*Konya Vilâyet Salnâmesi (KVS)*, 1285, 1286.

## II. YAYINLANMIŞ ARŞİV BELGELERİ

Başbakanlık Osmanlı Arşivi BOA, (2010). *Osmanlı Belgelerinde 1909 Adana Olayları*, II, Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yay. Nu.: 113. Ankara: Başbakanlık Basımevi.

## III. KİTAPLAR

AHMET REFİK, (1997). *Lale Devri*, (Sad. Dursun Gürlek). İstanbul: Timaş Yay.

AKDAĞ, Mustafa, (1999). *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası Celâli İsyânları*. Ankara: Barış Yay.

AKSOY, Yeliz, (Ty.). *Tarihteki Önemli Doğal Afetler*. İstanbul: Karma Kitaplar.

AMBRASEYS, N.N.- C.F.FINKEL, (1995). *The Seismicity of Turkey and Adjacent Areas A Historical Review, 1500-1800*. İstanbul: Eren Yay.

ATALAY, İbrahim, (1994). *Türkiye Coğrafyası*. İzmir: Ege Üniversitesi Yay.

AYAR, Mesut, (2007). *Osmanlı Devleti'nde Kolera İstanbul Örneği (1892-1895)*. İstanbul: Kitabevi Yay.

BİLGİLİ, Ali Sinan, (2001). *Osmanlı Döneminde Tarsus Sancağı ve Tarsus Türkmenleri*, (1. Baskı). Ankara: Kültür Bakanlığı Yay.

BRAUDEL, Fernand, (1993). *II. Felipe Dönemi'nde Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*, I, (Çev.: Mehmet Ali KILIÇBAY). Ankara: İmge Yay.

-----, (2003). *Maddi Uygarlık Gündelik Hayatın Yapıları*, (Çev.: Mehmet Ali KILIÇBAY), (2. Baskı). Ankara: İmge Yay.

BOLT, Bruce A., (2008). *Depremler*, (2. Baskı). Ankara: Tübitak Yay.

CENGİZ, Mutlu, (2007). *Birinci Dünya Savaşında Amele Taburları*, (1. Baskı). İstanbul: IQ Kültür Sanat Yay.

CEVDET PAŞA, (1991). *Tezâkir 21-39*, (Yay. Haz.: Cavid BAYSUN), (3. Baskı). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

ÇELİK, Kemal, (1999). *Millî Mücadele'de Adana ve Havalisi (1918-1922)*. Ankara: TTK.

- DEVELLİOĞLU, Ferit, (1995), *Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, (12. Baskı). Ankara: Aydın Kitabevi Yay.
- DIAMOND, Jared, (2008). *Tüfek, Mikrop ve Çelik*, (Çev.: Ülker İNCE), (19. Baskı). Ankara: TÜBİTAK Yay.
- ERLER, Mehmet Yavuz, (2010). *Osmanlı Devleti'nde Kuraklık ve Kıtık Olayları (1800-1880)*, (1. Baskı). İstanbul: Libra Yay.
- EVLİYA ÇELEBİ, (2011). *Evlîyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, 1. Kitap, , (Yay. Haz.: Robert DANKOF- Seyit Ali KAHRAMAN- Yücel DAĞLI), (1. Baskı). İstanbul: YKY Yay.
- , (2011). *Evlîyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, 3. Kitap, , (Yay. Haz.: Seyit Ali KAHRAMAN- Yücel DAĞLI), (1. Baskı). İstanbul: YKY Yay.
- , (2011). *Evlîyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, 9. Kitap, , (Yay. Haz.: Yücel DAĞLI- Seyit Ali KAHRAMAN- Robert DANKOF), (1. Baskı). İstanbul: YKY Yay.
- FAROQHI, Suraiya, (2000). *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler*, (Çev.: Neyyir KALAYCIOĞLU), (3. Baskı). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay.
- GÜNDÜZ, Tufan, (2010). *Anadolu'da Türkmen Aşiretleri*, (3. Baskı). İstanbul: Yeditepe Yay.
- HALAÇOĞLU, Yusuf, (1991). *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi*, (2. Baskı). Ankara: TTK.
- HERODOTOS, (1973). *Herodot Tarihi* (Türkçeleştiren: Müntekim ÖKMEN), İstanbul. Remzi Kitabevi.
- KARAL, Enver Ziya, (1995), *Osmanlı Tarihi*, C.V. Ankara: TTK.
- KARAMAN, Ramazan, (2005). *İkibinli Yılların Başında Mersin ve İlçeleri*. Ankara: Berikan Yayınevi.
- KARPAT, Kemal H., (2003). *Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik ve Sosyal Özellikleri*, (Çev.: Bahar TIRNAKCI). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay.
- KÂTİB ÇELEBİ, (2009). *Kitâb-ı Cihânnümâ li- Kâtib Çelebi*. Ankara: TTK.
- KURT, Yılmaz, (2004). *Çukurova Tarihinin Kaynakları I 1525 Tarihli Adana Sancağı Mufassal Tahrir Defteri*. Ankara: TTK.
- , (2005). *Çukurova Tarihinin Kaynakları III 1572 Tarihli Adana Sancağı Mufassal Tahrir Defteri*. Ankara: TTK.

- , (2011). *Çukurova Tarihinin Kaynakları V 1563 Tarihli Kars-ı Maraş Sancağı Mufassal Tahrir Defteri*. Ankara: TTK.
- LADY MONTAGU, (1998). *Şark Mektupları*, (Terc.: Ahmet Refik), (Yay.Haz.: Dursun GÜRLEK). İstanbul: Timaş Yay.
- MACAR, Oya DAĞLAR, (Ty.). *Balkan Savaşları'nda Salgın Hastalıklar ve Sağlık Hizmetleri*, (1. Baskı). İstanbul: Lipra Yay.
- MCCARTHY, Justin, (1998). *Ölüm ve Sürgün*, (Çev.: Bilge UMAR), (5. Baskı). İstanbul: İnkılap.
- MENEMENCİOĞLU AHMET BEY, (1997). *Menemencioğulları Tarihi*, (1. Baskı), (Yay. Haz.: Yılmaz KURT). Ankara: Akçağ Yay.
- METİN, Halil, (1997). *Türkiye'nin Siyasi Tarihinde Ermeniler ve Ermeni Olayları*, (2. Baskı). İstanbul: MEB.
- MUSTAFA NURİ PAŞA, (1987). *Netayic ül- Vukuat Kurumları ve Örgütleriyle Osmanlı Tarihi*, C.I-IV, (Sad.: Neşet ÇAĞATAY). Ankara: TTK.
- NİKİFORUK, Andrew, (2007). *Mahşerin Dördüncü Atlısı Salgın ve Bulaşıcı Hastalıklar Tarihi*, (Çev.: Selahattin ERKANLI), (3. Baskı). İstanbul: İletişim Yay.
- ORHONLU, Cengiz, (1987). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretlerin İskânı*. İstanbul: Eren Yay.
- ÖZDEMİR, Hikmet, (2005). *Salgın Hastalıklardan Ölümler 1914-1918*. Ankara: TTK.
- , (2009). *Cemal Paşa ve Ermeni Göçmenler 4. Ordu'nun İnsani Yardımları*. (1. Baskı). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- PANZAC, Daniel, (1997). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Veba (1700-1850)*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay.
- RAMSAY, W.M., (2000). *Tarsus (Aziz Pavlus'un Kenti)*. (Çev.: Levent ZOROĞLU). Ankara: TTK.
- ROBERTS, J.M., (2010). *Avrupa Tarihi*, (Çev.: Fethi AYTUNA). İstanbul: İnkılâp Yay.
- SAPANCALI H. HÜSEYİN, (1993). *Karaman Ahval-i İctimaiyye Coğrafiyye ve Tarihiyyesi*, (Yayn.: İbrahim GÜLER). Ankara: TTK.
- SARINAY, Yusuf- Recep KARACAKYA, (2012). *1909 Adana Ermeni Olayları*. İstanbul: İdeal Kültür Yayın.

- SARIYILDIZ, Gülден, (1996). *Hicaz Karantina Teşkilâtı (1865-1914)*. Ankara: TTK.
- STRAUS, Eugene W. – Alex STRAUS, (2009). *Tıbbi Mucizeler Tıp Tarihinden Yaşamı Değiştiren 100 Gelişme*, (Çev.: Nurcihan DURMUŞ), (1. Baskı). İstanbul: Domingo Yay.
- SÜMER, Faruk, (1999). *Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri- Boy Teşkilatı- Destanları*, (5. Baskı). İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yay.
- ŞAHİN, İlhan, (2006). *Osmanlı Döneminde Konar- Göçerler*. İstanbul: Eren.
- ŞERAFEDDİN MAĞMUMİ, (2008). *Bir Osmanlı Doktorunun Seyahat Anıları Yüzyıl Önce Anadolu ve Suriye*, (Çev.: Cahit KAYRA). İstanbul: Boyut Kitapları.
- TAESCHNER, Franz, (2010). *Osmanlı Kaynaklarına Göre Anadolu Yol Ağı*, (Çev.: Nilüfer EPÇELİ), (1. Baskı). İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- TEZ, Zeki, (2010). *Tıbbın Gizemli Tarihi*, (1. Baskı). İstanbul: Hayykitap.
- TURAN, Osman, (1993). *Selçuklular Târîhi ve Türk- İslâm Medeniyeti*. (4. Baskı). İstanbul: Boğaziçi Yay.
- , (1998). *Selçuklular Zamanında Türkiye Siyasî Tarih Alp Arslan'dan Osman Gazi'ye (1071-1328)*, (5. Baskı). İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- ULUDAĞ, Osman Şevki, (2010). *Osmanlılar Devrinde Türk Hekimliği*, (Haz.: Esin KAHYA). Ankara: TTK.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, (1972). *Osmanlı Tarihi*, C.I, (3. Baskı). Ankara: TTK.
- VAK'ANÜVİS AHMED LÛTFÎ, (1988). *Vak'a-nüvis Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi*, C.X, (Yay. Haz.: Münir AKTEPE). Ankara: TTK.
- , (1989). *Vak'a-nüvis Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi*, C. XII, (Yay. Haz. M. Münir AKTEPE). Ankara: TTK.
- , (1991). *Vak'a-nüvis Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi*, C. XIV, (Yay. Haz. M. Münir AKTEPE). Ankara: TTK.
- , (1993). *Vak'a-nüvis Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi*, C. XV, (Yay. Haz.: M. Münir AKTEPE). Ankara: TTK.
- VON KRESS, (2007). *Son Haçlı Seferi Kuma Gömülen İmparatorluk*, (Çev.: Tahir BALABAN), (1. Baskı). İstanbul: Yeditepe.

#### IV. TEZLER VE MAKALELER

ALTAN, Ebru, (2001). “1150-1250 Yılları Arasında Anadolu’da Doğal Âfetler”, *Tarih Boyunca Anadolu’da Doğal Âfetler ve Deprem Semineri 22-23 Mayıs 2000 Bildiriler*, İstanbul Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi. İstanbul: Globus Dünya Basımevi, s. 41-49.

ARMAĞAN, A. Latif, (2005). “XVII. Yüzyılın Sonu ile XVIII. Yüzyılın Başlarında Batı Anadolu ve Balkanlarda Görülen Veba Salgınlarının Sosyo- Ekonomik Etkileri Üzerine Bir Araştırma”, 38. *Uluslararası Tıp Tarihi Kongresi Bildiri Kitabı*, C.II (Ed.: Nil SARI, Ali Haydar BAYAT, Yeşim ÜLMAN, Mary IŞIN). Ankara: TTK, s. 907-914.

AYDIN, Erdem, (1999). “Türkiye’de Sıtma Mücadelesi”, *III. Türk Tıp Tarihi Kongresi 20-23 Eylül 1993 Bildiriler*. Ankara: TTK, s. 301- 308.

AYHAN, Aydın, (1999). “1914 Yılında Balıkesir’de Tifüs Salgını ve Müdafayı-Millîye Cemiyeti’nin İki Sağlık Beyannamesi”, *Tıp Tarihi Araştırmaları- History Of Medicine Studies 9*, (Ed.: Hüsrev HATEMÎ- Aykut KAZANCIGİL), İstanbul: İşaret Yay., s. 221-228.

BEYHAN, Mehmet Ali, (2008). “1811 İstanbul Veba Salgını, Etkileri ve Alınan Tedbirler”, 1. *Uluslararası Türk Tıp Tarihi Kongresi 10. Ulusal Türk Tıp Tarihi Kongresi 20-24 Mayıs 2008 Bildiri Kitabı*, C. II., (Ed.: Ayşegül Demirhan ERDEMİR- Öztan ÖNCEL-Yusuf KÜÇÜKDAĞ- Berrin OKKA- Sezer ERER). Konya. s.1029- 1036.

BEZER, Gülay Öğün, (2001). “Selçuklular Zamanında Anadolu’da ve Civar Bölgelerde Kıtık”, *Tarih Boyunca Anadolu’da Doğal Âfetler ve Deprem Semineri 22-23 Mayıs 2000 Bildiriler*, İstanbul Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi. İstanbul: Globus Dünya Basımevi, s. 67-83.

DARKOT, Besim, (1965). “Adana”, *İslam Ansiklopedisi*, C. I. İstanbul: MEB Yay, s. 127-129.

DEMİRKENT, Işın, (2001). “Bizans Kaynaklarına Göre IV-XI. Yüzyıllarda İstanbul ve Çevresinde Depremler”, *Tarih Boyunca Anadolu’da Doğal Âfetler ve Deprem Semineri 22-23 Mayıs 2000 Bildiriler*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi, İstanbul: Globus Dünya Basımevi, s. 51-65.

- , (2005). “Misis”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Kısaltma: *DİA*), C. 30. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., s. 178-181.
- DEREBOYLU, Ayli EŞİZ- Nedret TORT, (2010). “Bazı Aktivatör ve Fungisit Uygulamalarının Cucumis Sativus L. (Hıyar) Bitkisinde Verim- Kalite Üzerine Etkisi”, *Cumhuriyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Fen Bilimleri Dergisi*, C.31, S. 1, s. 30-42.
- DUMONT, Paul, (1999). “Yahudiler, Araplar ve Kolera: 19. Yüzyıl Sonunda Bağdat'ta Cemaatler Arası İlişkiler”, *Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri*, (Ed.: Paul DUMONT, François GEORGEON), (2. Baskı). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay., s. 136-152.
- ERDEM, Sargon, (1988). “Adana”, *DİA*, C. I. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., s. 348-349.
- ERDEMİR, Hatice P.- Halil ERDEMİR, (2008). “Eskiçağ Toplumlarında Tespit Edilen Belli Başlı Hastalıklar ve Sağlık Sorunları”, *1. Uluslararası Türk Tıp Tarihi Kongresi 10. Ulusal Türk Tıp Tarihi Kongresi 20-24 Mayıs 2008 Bildiri Kitabı*, C. I., (Ed.: Ayşegül Demirhan ERDEMİR- Öztan ÖNCEL-Yusuf KÜÇÜKDAĞ- Berrin OKKA- Sezer ERER). Konya. s.852-879.
- GÜMÜŞÇÜ, Osman, (2005). “Sağlık Coğrafyası Bakımından 1920'lerin Türkiye'sinde Halk Sağlığı ve Sorunları”, *38. Uluslararası Tıp Tarihi Kongresi Bildiri Kitabı*, (Ed.: Nil SARI, Ali Haydar BAYAT, Yeşim ÜLMAN, Mary İŞİN). Ankara: TTK, s. 1491-1502.
- GÜNERGÜN, Feza, (1992). “XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Kimyager-Eczacı Bonkowski Paşa (1841-1905)”, *1. Türk Tıp Tarihi Kongresi Bildiriler İstanbul 17-19 Şubat 1988*. Ankara: TTK, s. 229-252.
- HACIÖMEROĞLU, Mustafa, (2008). “Abdülhamid Döneminde Sağlık Hizmetlerine Bakış”, *1. Uluslararası Türk Tıp Tarihi Kongresi 10. Ulusal Türk Tıp Tarihi Kongresi 20-24 Mayıs 2008 Bildiri Kitabı*, C. I., (Ed.: Ayşegül Demirhan ERDEMİR- Öztan ÖNCEL-Yusuf KÜÇÜKDAĞ- Berrin OKKA- Sezer ERER). Konya. s.101- 124.
- HALAÇOĞLU, Yusuf, (1988). “Adana”, *DİA*, C.I. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., s. 607- 612.

HOT, İnci, (2005). “Türkiye’de Tifüs İle Mücadele”, 38. *Uluslararası Tıp Tarihi Kongresi Bildiri Kitabı*, (Ed.: Nil SARI, Ali Haydar BAYAT, Yeşim ÜLMAN, Mary İŞİN). Ankara: TTK, s. 1513-1516.

İŞÇİ, Burçak- Ahmet ALTINDİŞLİ, (2006). “Bazı Üzüm Çeşitlerinin 41 B ve 110 R Amerikan Asma Anaçları İle Aşı Tutma Yüzdesi Üzerine Araştırmalar”, *Ege Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, S.43, s. 13-25.

KARATEPE, Mustafa, (2008). “I. Dünya Savaşı Yıllarında 3. Ordu Bölgesinde Aşılama Çalışmaları”, *1. Uluslararası Türk Tıp Tarihi Kongresi 10. Ulusal Türk Tıp Tarihi Kongresi 20-24 Mayıs 2008 Bildiri Kitabı*, C. II., (Ed.: Ayşegül Demirhan ERDEMİR- Öztan ÖNCEL-Yusuf KÜÇÜKDAĞ- Berrin OKKA- Sezer ERER). Konya. s. 1023- 1027.

KESİK, Muharrem, (2001). “XII. Yüzyılın İlk Yarısında Anadolu’da Meydana Gelen Doğal Âfetler ve Depremler”, *Tarih Boyunca Anadolu’da Doğal Âfetler ve Deprem Semineri 22-23 Mayıs 2000 Bildiriler*, İstanbul Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi. İstanbul: Globus Dünya Basımevi, s. 29-40.

KILIÇ, Orhan, (1999). “Mühimme Defterlerine Göre XVI. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Devleti’nde Meydana Gelen Depremler”, *Osmanlı*, C.V, (Ed.: Güler EREN). Ankara: Yeni Türkiye Yay., s. 671-677.

KOLOĞLU, Orhan, (1999). “XIX. Yüzyılda Hac Yoluyla Koleranın Yayılması ve Hanikin Karantina Doktorunun Anıları”, *III. Türk Tıp Tarihi Kongresi 20-23 Eylül 1993 Bildiriler*. Ankara: TTK, s. 61-67.

KUZUCU, Kemalettin, (1999a). “Osmanlı Döneminde İstanbul Depremleri”, *Osmanlı*, C.V.,(Ed.: Güler EREN). Ankara: Yeni Türkiye Yay, s. 678-686.

-----, (1999b). “Osmanlı Başkentinde Büyük Yangınlar ve Toplumsal Etkisi”, *Osmanlı*, C.V, (Ed.: Güler EREN). Ankara: Yeni Türkiye Yay., s. 687-699.

LITTLE, Donald P., (2001). “Memluk Tarihçileri Tarafından Kaydedilen Deprem Verileri: Tarih Yazımı Üzerine Bir Deneme”, *Osmanlı İmparatorluğunda Doğal Afetler*, (Ed.: Elizabeth ZACHARIADOU). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay., s. 149-158.

ÖZGÜR, Hüseyin, (1999). “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Temizlik ve Halk Sağlığı Hizmetleri”, *Osmanlı*, C. V, (Ed.: Güler EREN). Ankara: Yeni Türkiye Yay., s. 116-128.

- SAHİLLİOĞLU, Halil, (1991). “Antakya”, *DİA*, C. 3. İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., s. 228-232.
- SARIKÖSE, Barış, (2008). “XIX. Yüzyılda Konya ve Çevresinde Kolera Salgınları”, *1. Uluslararası Türk Tıp Tarihi Kongresi 10. Ulusal Türk Tıp Tarihi Kongresi 20-24 Mayıs 2008 Bildiri Kitabı*, C. II., (Ed.: Ayşegül Demirhan ERDEMİR- Öztan ÖNCEL-Yusuf KÜÇÜKDAĞ- Berrin OKKA- Sezer ERER). Konya. s. 1229- 1240.
- SARIYILDIZ, Gülden, (1999). “XIX. Yüzyılda Hicaz’da Kolera ve Zemzem Suyu”, *III. Türk Tıp Tarihi Kongresi 20-23 Eylül 1993 Bildiriler*. Ankara: TTK, s. 295-300.
- , (2001). “XIX. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nda Kolera Salgını”, *Tarih Boyunca Anadolu’da Doğal Afetler ve Deprem Semineri 22-23 Mayıs 2000*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi. İstanbul: Globus Dünya Basımevi, s. 309-319.
- STRECK, (1978). “Antakya”, *İA*, C.I. İstanbul, (5. Baskı), MEB, s. 456-459.
- ŞAŞMAZ, Musa, (2002 ). “İngiliz Konsolosu Stewart’ın Konya Vilayetine Dair Genel Raporu (1879)”, *S.Ü. Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 12, s. 57-97.
- TEMEL, Mehmet, (2002). “Osmanlı Devleti’nin Son Döneminde Fuhuş ve Frengi İle Mücadele”, *Türkler*, C.14, (Ed.: Hasan Celal GÜZEL-Kemal ÇİÇEK-Salim KOCA). Ankara: Yeni Türkiye Yay., s. 169-172.
- TONBAK, Şükrü- Aykut ÖZDARENDELİ-Yusuf BOLAT, (2003). “Sığır Vebası Virusu Rbok Aşı Suşu Nükleoprotein (NP) Geninin Açıklanması”, *Fırat Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, S.17, s. 81-85.
- TOZLU, Selahattin, (2001). “Erzurum Tarihinde Depremler”, *Tarih Boyunca Anadolu’da Doğal Afetler ve Deprem Semineri 22-23 Mayıs 2000 Bildiriler*, İstanbul Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi. İstanbul: Globus Dünya Basımevi, s. 93-118.
- TUNCEL, Metin, (1988). “Mersin”, *DİA*, C. 29. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., s. 212-215.
- VOGT, Jean, (2001). “Osmanlı Topraklarında Tarih Boyunca Depremsellik Batılı Kaynaklardan ve Tanıkların İfadelerinden Örnekler”, *Osmanlı İmparatorluğunda Doğal Afetler*, (Ed.: Elizabeth ZACHARIADOU). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay., s. 13-58.



YILDIRIM, Nuran, (2008). “Türk Hekimlerinin Seçkinleşme Sürecinde Tıp Bilgisinin Transferi”, *1. Uluslararası Türk Tıp Tarihi Kongresi 10. Ulusal Türk Tıp Tarihi Kongresi 20-24 Mayıs 2008 Bildiri Kitabı*, C. I., (Ed.: Ayşegül Demirhan ERDEMİR- Öztan ÖNCEL-Yusuf KÜÇÜKDAĞ- Berrin OKKA- Sezer ERER). Konya. s.101- 124.

YILMAZ, Mehmet, (2001). “Balkan Savaşı’ndan Sonra Türkiye’den Yunanistan’a Rum Göçleri”, *S.Ü. Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 10, s. 13-38.

## EKLER

**Tablo 1:** Kasım 1890'da Adana ve çevresinde koleranın seyri<sup>13</sup>

Yerleşim Yeri	Vefat	Musab	Tarih
Adana	3	11	7 Kasım
	--	1	25 Kasım
	2	8	27 Kasım
	2	8	29 Kasım
	2	4	30 Kasım
	9	32	<b>Toplam</b>
Maraş	1	--	7 Kasım
	1	--	<b>Toplam</b>
Kilis	5	--	29 Kasım
	5	--	<b>Toplam</b>
Pazarcık	29	--	29 Kasım
	29	--	<b>Toplam</b>
Beylan	1	--	7 Kasım
	1	--	<b>Toplam</b>
Humus	3	--	7 Kasım
	10	9	25 Kasım
	15	8	27 Kasım
	15	8	29 Kasım
	24	18	30 Kasım
	67	43	<b>Toplam</b>
Sekis köyü	11	20	29 Kasım
	11	20	<b>Toplam</b>

<sup>13</sup> Bu bilgiler; BOA, DH.MKT., D: 1763, G: 99; D: 1784, G: 102; D: 1785, G: 92; D: 1786, G: 4; D: 1786, G: 89; D: 1789, G: 56; Y.PRK.DH., D: 4, G: 15'den derlenmiştir.

**Tablo 2:** Aralık 1890'da Adana ve çevresinde kolera'nın seyri<sup>14</sup>

Yerleşim Yeri	Vefat	Musab	Tarih
Adana	5	18	1 Aralık
	1	4	2 Aralık
	14	32	4 Aralık
	38	49	6 Aralık
	4	11	7 Aralık
	8	8	8 Aralık
	2	9	9 Aralık
	3	11	10 Aralık
	2	7	11 Aralık
	6	10	14 Aralık
	4	5	16 Aralık
	3	5	17 Aralık
	1	5	19 Aralık
	1	8	20 Aralık
	--	1	21 Aralık
	--	1	23 Aralık
	2	6	24 Aralık
	1	4	25 Aralık
	5	7	27 Aralık
	1	--	31 Aralık
101	201	<b>Toplam</b>	
Halep	--	10	1 Aralık
	1	--	23 Aralık
	1	10	<b>Toplam</b>
Urfa	--	16	1 Aralık
	--	3	4 Aralık
	2	--	8 Aralık
	4	--	9 Aralık
	4	--	9 Aralık
	1	--	11 Aralık

<sup>14</sup> Bu bilgiler; BOA, DH.MKT., 1787/14; 1787/65; 1788/93; 1789/21; 1789/100; 1790/7; 1790/13; 1790/102; 1791/4; 1795/21; 1795/62; 1795/63; 1796/10; 1799/51; Y.PRK.DH., 4/15; Y.PRK.ASK., 67/106; Y.PRK.ASK., 68/9; Y.PRK.UM., 20/29'dan derlenmiştir.

	33	43	14 Aralık
	4	--	23 Aralık
	48	62	<b>Toplam</b>
Maraş	3	--	2 Aralık
	--	2	4 Aralık
	1	--	9 Aralık
	2	--	11 Aralık
	6	2	<b>Toplam</b>
Humus	9	1	2 Aralık
	5	2	6 Aralık
	2	4	8 Aralık
	16	9	<b>Toplam</b>
Antep	--	4	1 Aralık
	--	1	4 Aralık
	6	--	6 Aralık
	1	--	9 Aralık
	7	1	<b>Toplam</b>
Kilis	--	2	1 Aralık
	--	7	4 Aralık
	46	--	6 Aralık
	20	--	8 Aralık
	73	10	<b>Toplam</b>
Eriha	3	--	2 Aralık
	3	--	<b>Toplam</b>
Vargir köyü	--	6	1 Aralık
	--	6	<b>Toplam</b>
Birecik	--	3	4 Aralık
	--	1	6 Aralık
	--	4	<b>Toplam</b>
İskenderun Karaağaç köyü	--	6	4 Aralık
	--	6	<b>Toplam</b>
Harim	--	4	4 Aralık
	--	4	<b>Toplam</b>
Pazarcık	10	--	6 Aralık
	10	--	<b>Toplam</b>
İdlib	9	--	6 Aralık

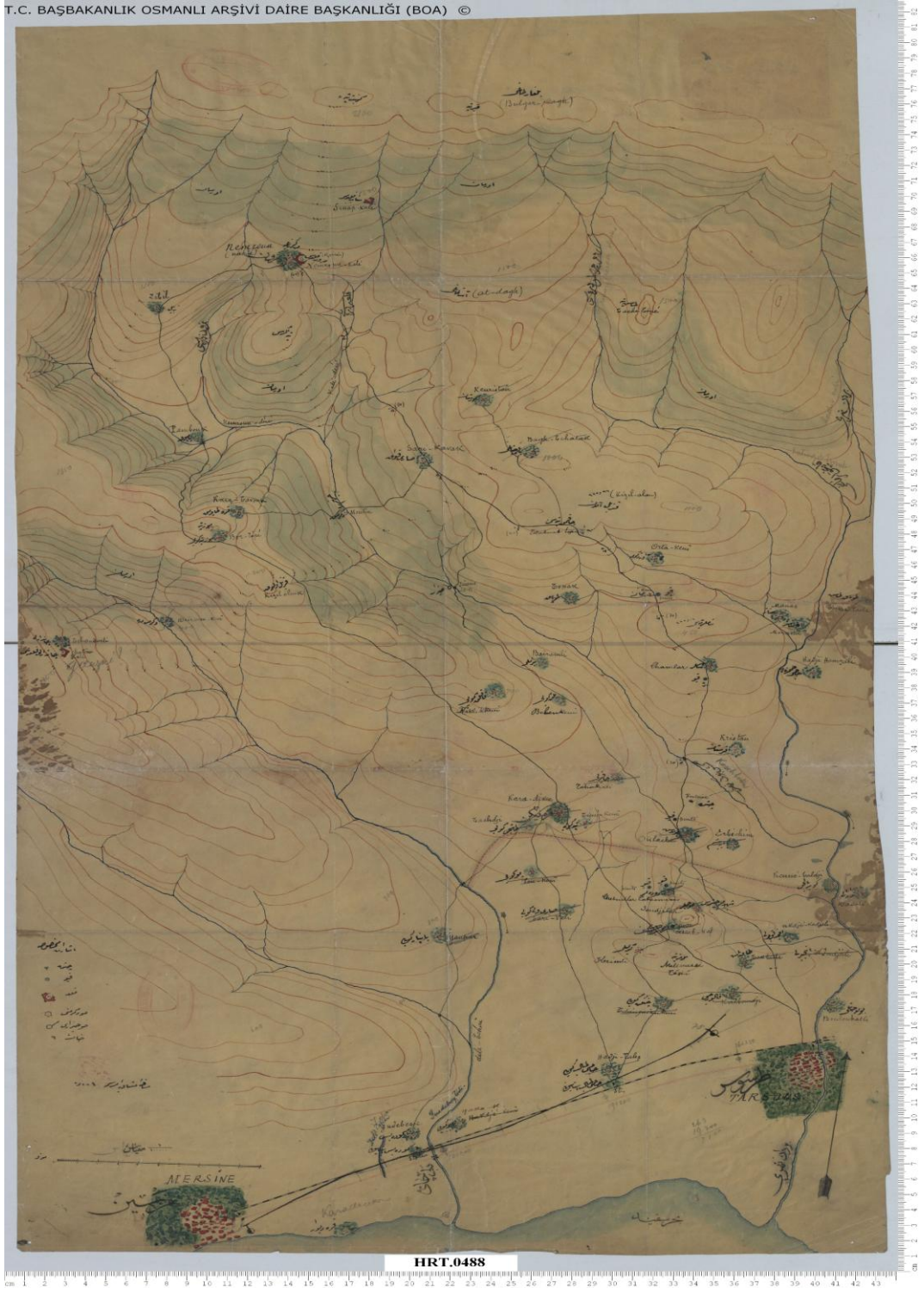
	3	--	8 Aralık
	2	--	23 Aralık
	14	--	<b>Toplam</b>
Trablusşam	1	--	11 Aralık
	1	--	<b>Toplam</b>
Kâhtâ	2	--	23 Aralık
	2	--	<b>Toplam</b>

**Tablo 3:** 3 Mayıs 1901 tarihli cetvele göre Mersin'in kazalarında frengi hastalığı oranları ve doktor durumları (BOA, İ.DH., 1386/1319 Ca. 9).

Sancak	Kaza	Frengi Oranı %	Doktor Durumu
Mersin	Tarsus	1	Doktor yok
İçel Sancağı	Silifke	1	Doktor yok
İçel Sancağı	Mut	4	Doktor yok
İçel Sancağı	Ermenek	--	Doktor yok
İçel Sancağı	Gülнар	--	Doktor yok
İçel Sancağı	Anamur	--	Doktor yok

**Tablo 4:** 3 Mayıs 1901 tarihli cetvele göre Adana kazalarındaki frengi oranı ve doktor durumu (BOA, İ.DH., 1386/1319 Ca. 9).

Sancak	Kaza	Hastalık oranı %	Tabip durumu
Adana	Hamidiye	1	Doktoru yok
Adana	Karaisalı	1	Belediye geliri olmadığından doktoru yok
Cebel-i Bereket	Yarpuz	--	Doktoru yok
Cebel-i Bereket	Bahçe	14	Geliri olmadığından tabip yok
Cebel-i Bereket	Osmaniye	--	Geliri olmadığından tabip yok
Cebel-i Bereket	İslâhiye	--	Geliri olmadığından tabip yok
Cebel-i Bereket	Hama	--	Geliri olmadığından tabip yok
Cebel-i Bereket	Payas	--	Geliri olmadığından tabip yok
Kozan	Kozan	1	Doktoru yok
Kozan	Feke	2	Doktoru yok
Kozan	Kars	4	Doktoru yok
Kozan	Haçın	15	Doktoru yok

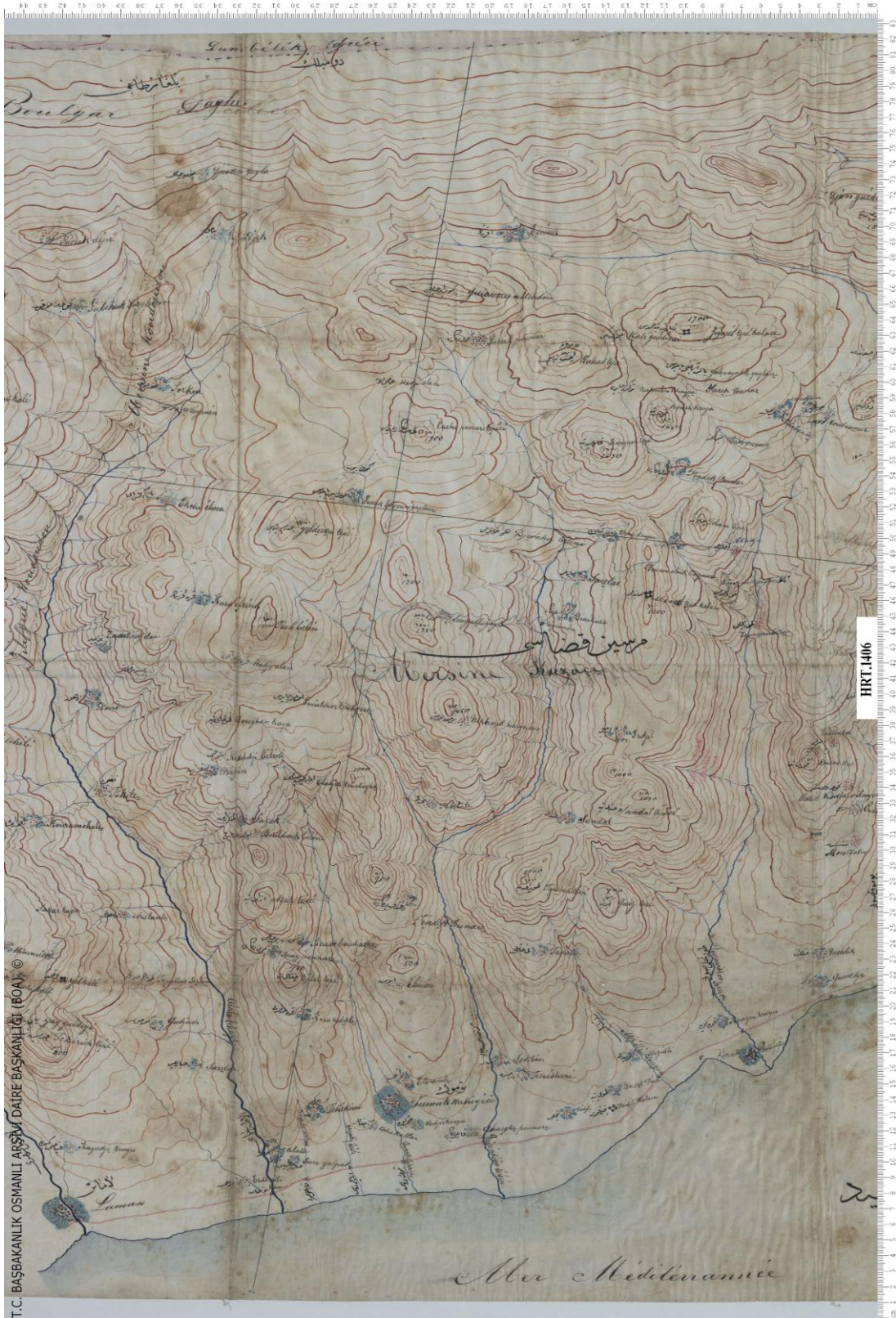


**Ek-1:** BOA, Mersin-Tarsus arası yolu ve Berdan Nehri ile Deliçay İrmakları ile Tarsus civarı köyleri gösteren harita.



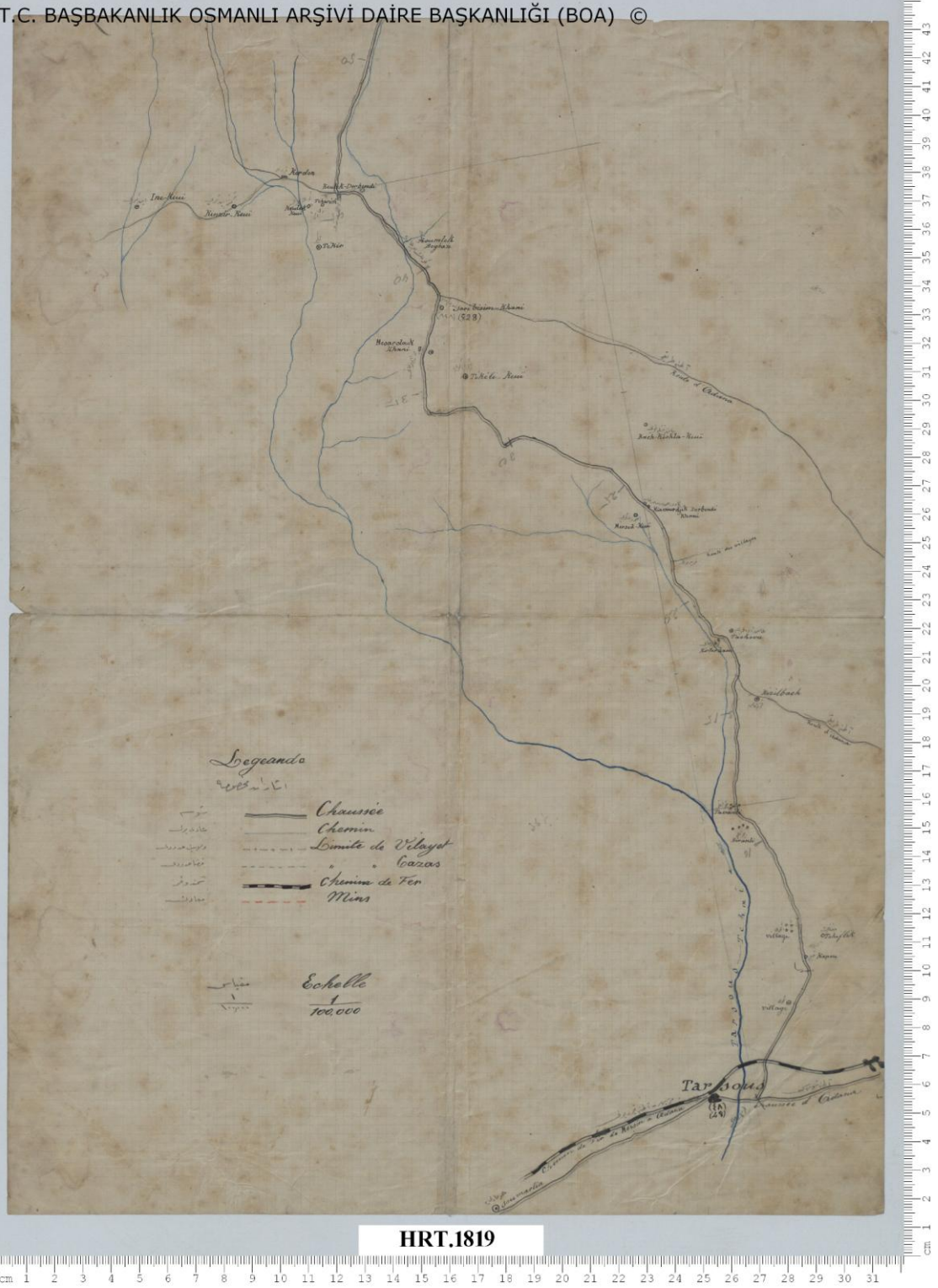






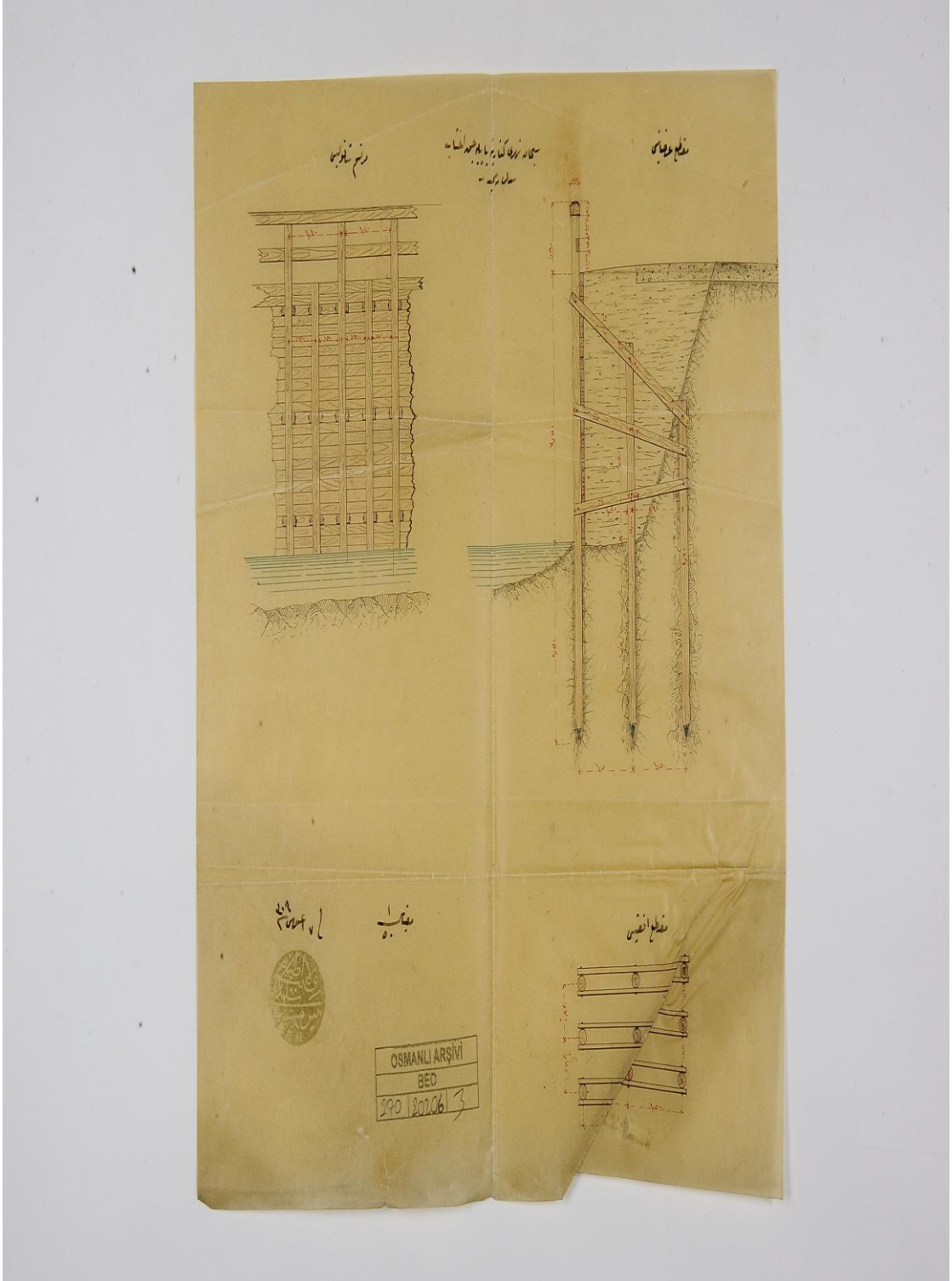
**Ek-4:** BOA, Mersin kazası, batıda Lemas Irmağı'na kadar olan sahil kısmı gösteren harita.

T.C. BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ DAİRE BAŞKANLIĞI (BOA) ©



Ek-5: BOA, Tarsus-Mersin arasındaki demiryolunu gösteren harita.

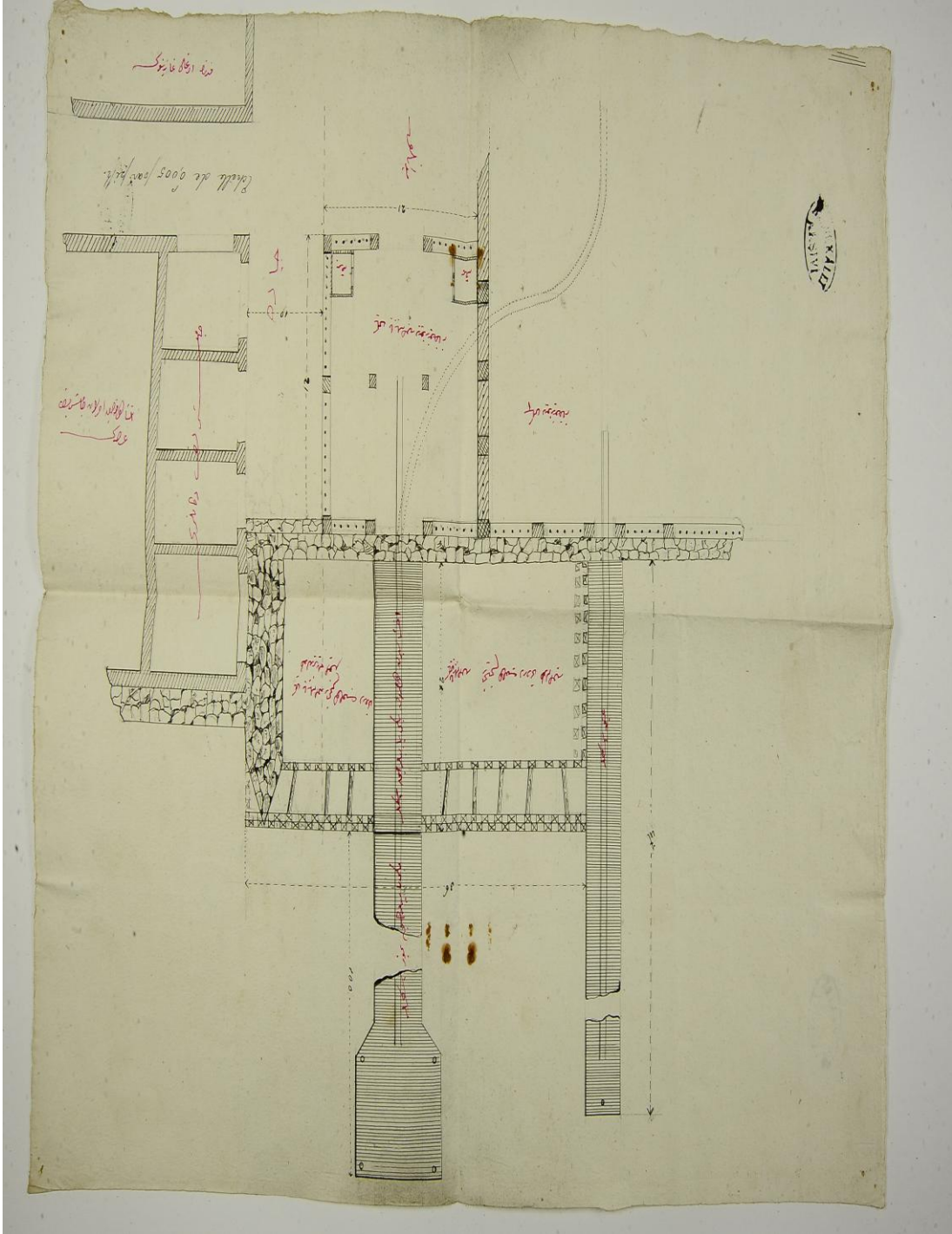




**Ek-7:** BOA, 1893'te Seyhan Nehri'nin kenarına taşkınları engellemek için yapılacak ahşap settin planı.



**Ek-8:** BOA, Adana kasabası, Seyhan Nehri üzerinde Adana köprüsü ve yerleşim yerlerini gösteren harita.

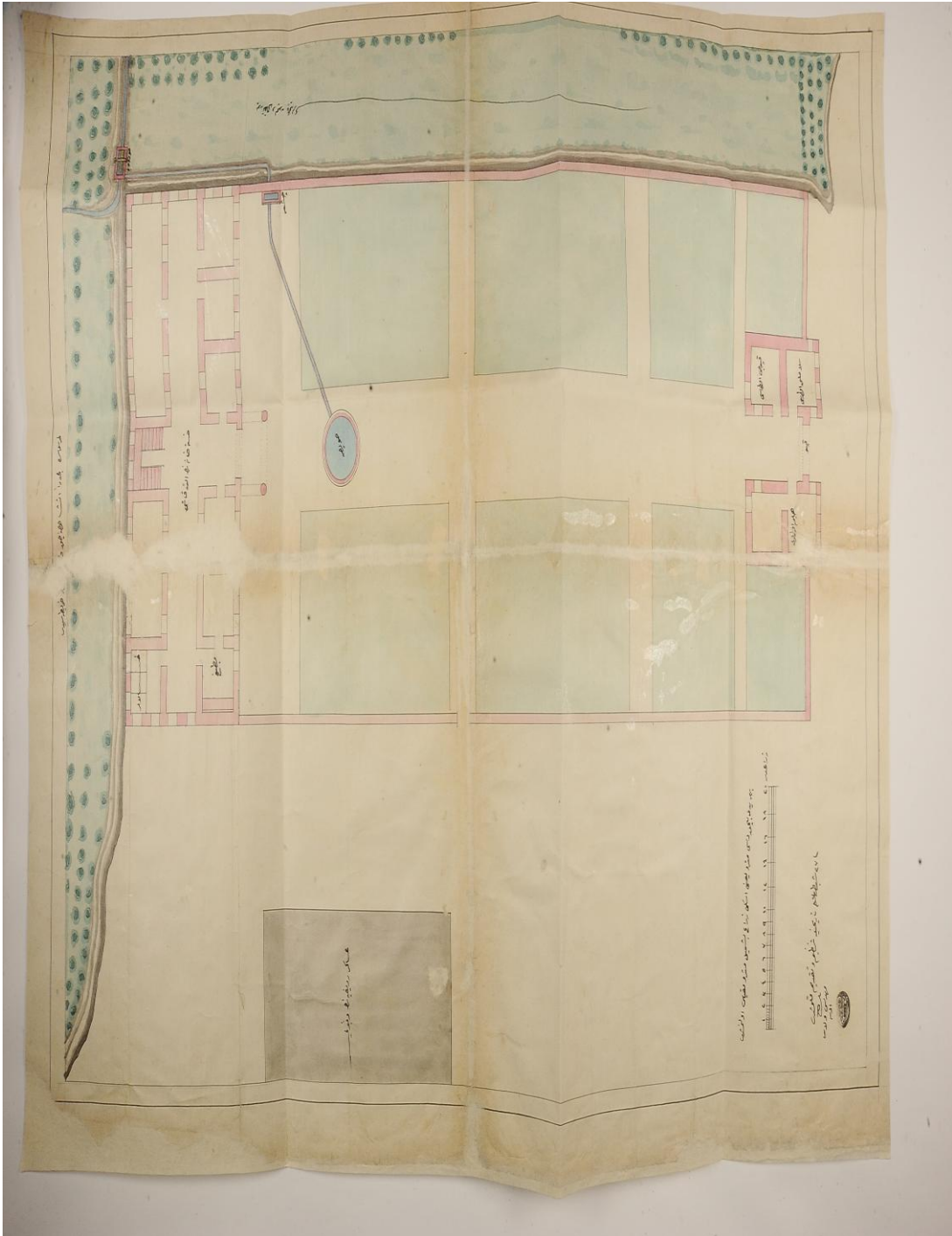


**Ek-9:** BOA, Mersin'de fırtınadan yıkılan ahşap iskele yerine inşa edilecek demir iskelenin planı.



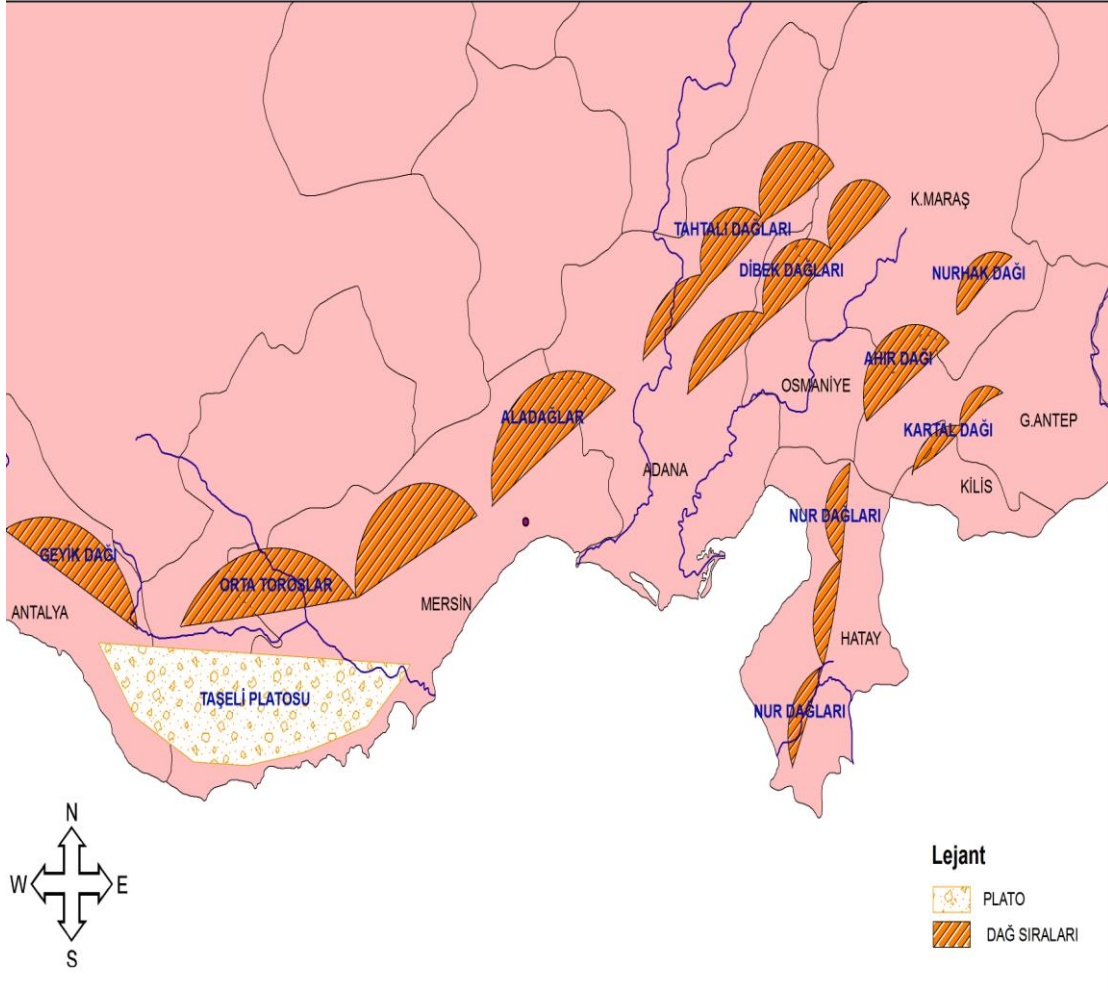
Ek- 10: BOA, Mersin’de fırtınadan sonra inşa edilecek yeni iskelenin planı.





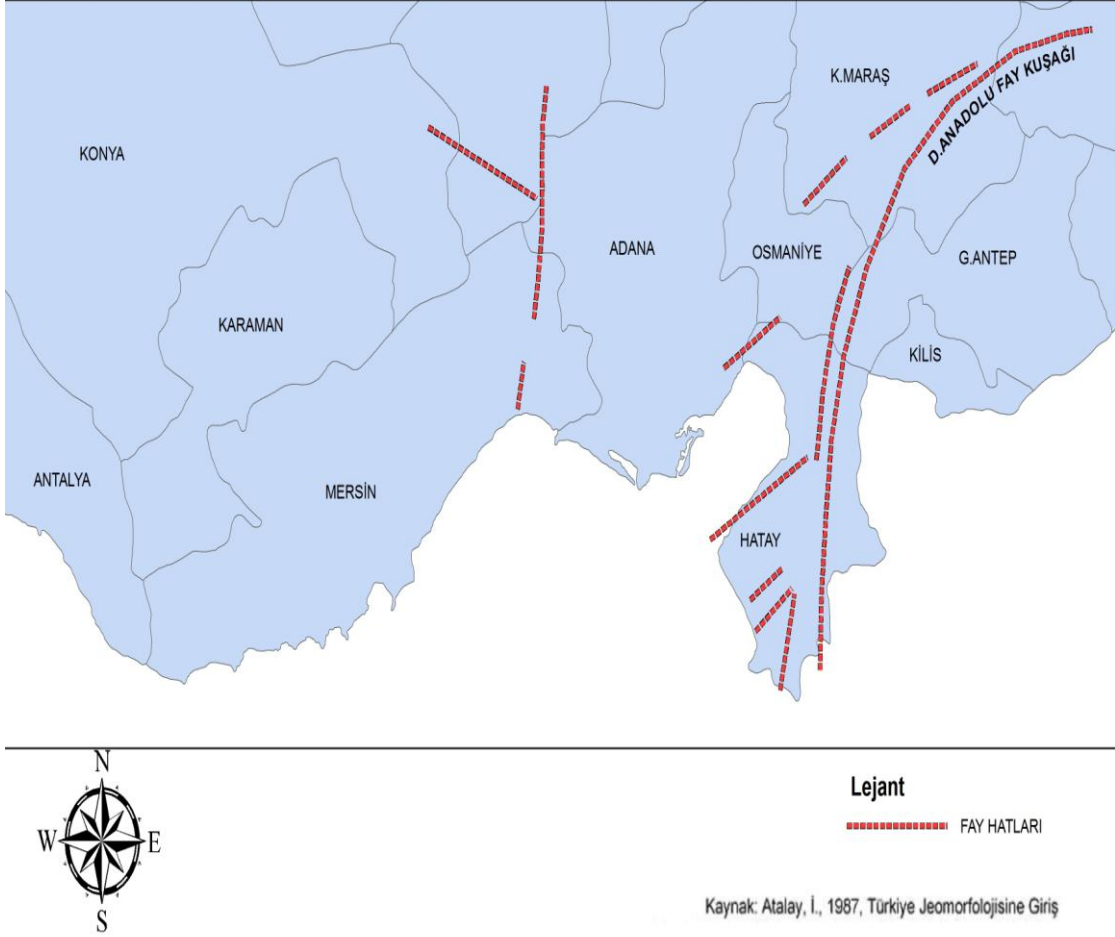
**EK- 11:** BOA, Tarsus'ta inşa edilecek Gureba Hastanesi planı.

## DOĞU AKDENİZ DAĞ SIRALARI

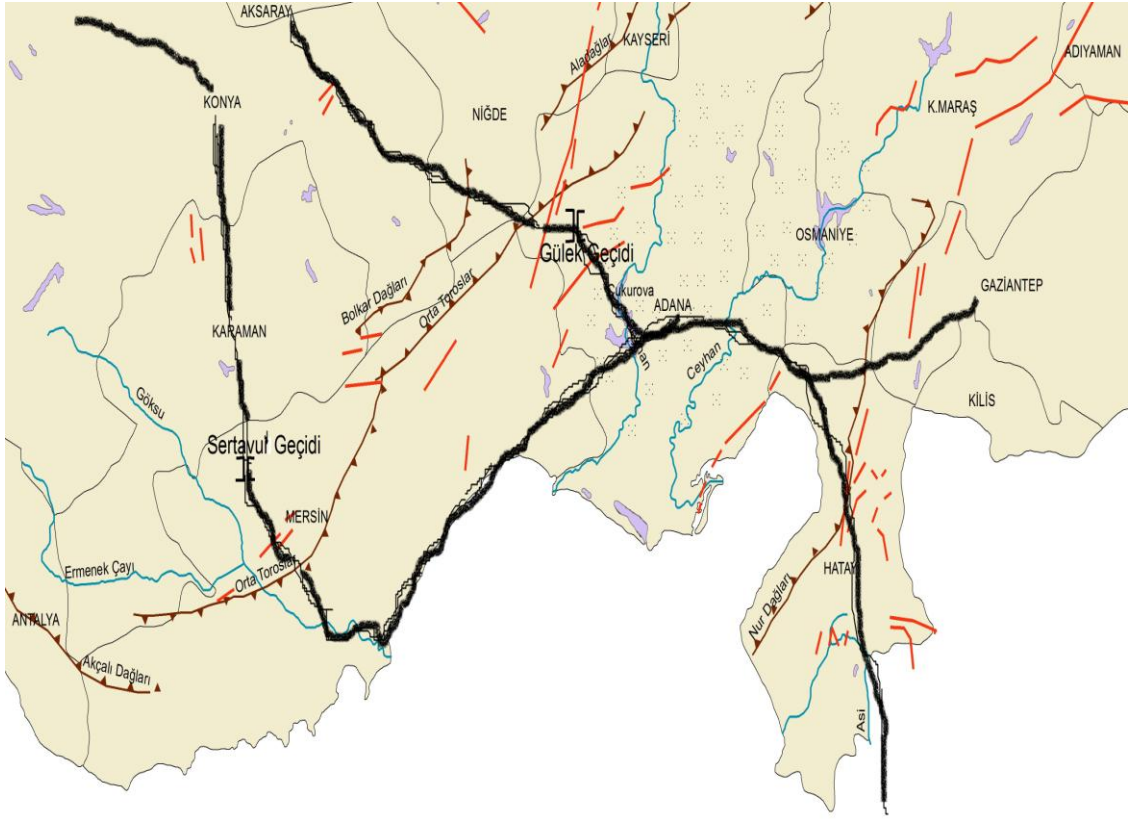


**Ek- 12 : Doğu Akdeniz'deki önemli dağ sıraları.**

# DOĞU AKDENİZ FAY HATLARI



**Ek- 13: Çukurova çevresindeki önemli fay hatları.**



**Ek- 14: Sertavul ve Gülek geçitleri ile önemli kara yolu güzergâhı.**

## ÖZGEÇMİŞ



T.C.  
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ  
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü



Adı Soyadı:	Selma TURHAN SARIKÖSE			
Doğum Yeri:	EYÜP			
Doğum Tarihi:	30.09.1975			
Medeni Durumu:	Evlü			
Öğrenim Durumu				
Derece	Okulun Adı	Program	Yer	Yıl
İlköğretim	Büyük Sinan İlkokulu		Konya	1988
Ortaöğretim	Meram Kız Ortaokulu			1991
Lise	Selçuklu Atatürk Kız Lisesi			1995
Lisans	Selçuk Ü.	Eğitim Fak. Tarih Öğrt.	Konya	1999
Yüksek Lisans	Selçuk Ü.	Sos. Bil. Enst. Orta Öğrt. Sosyal Al. Tarih Öğrt.	Konya	2002
Becerileri:				
İlgi Alanları:				
İş Deneyimi:	1999-2002 Sakarya Akyazı Alaağaç İ.Ö.O.- Sınıf Öğrt. 2002-2010 Konya Meram Öğretmen Ayşe İhsan İ.Ö.O. Sınıf Öğrt. 2010-2011 Konya Kadınhanı Zeki Altındağ Anadolu Lisesi-Tarih Öğrt. 2011-..... Karabük Cumhuriyet Anadolu Lisesi Tarih Öğrt.			
Aldığı Ödüller:				
Hakkımda bilgi almak için önerebileceğim şahıslar:	Prof. Dr. Alaattin AKÖZ Prof. Dr. Bayram ÜREKLİ Prof. Dr. Mehmet İPÇİOĞLU			
Tel:	05332146084			
E-Posta:	selmaturhansarikose@hotmail.com			
Adres	Tarla Mah. Ankara Cad. Murat Apt. 11 / 4 Selçuklu / KONYA			